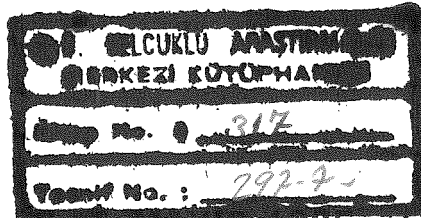




SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

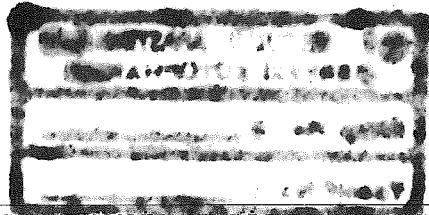
# 1. Millî Mevlâna Kongresi

( TEBLİĞLER )



3-5 MAYIS 1985

KONYA



SELÇUK UNIVERSİTESİ BASİMEVİ  
Tel · 18223 1986 - KONYA

## Sunuş

Prof. Dr. Halil CİN  
Rektör

*I. Milli Mevlâna Kongresine sunulan tebliğleri II. Milli Mevlâna Kongresine hazırlanırken sunmanın zevkli heyecanı içinde bulunuyorum. 3-5 Mayıs 1985 tarihinde yapılan I. Milli Mevlâna Kongresi ile büyük Türk mutasavvıfı Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin kişiliği, tasavvufu, edebiyatı ve felsefesi bilimsel olarak tartışılmış ve büyük düşünür gerçek yönüyle anlatılmıştır. Günümüzde Mevlâna sevgisi Türkiye'nin sınırlarını çoktan aşmış, Amerika'dan Japonya'ya kadar Mevlâna, insan sevgisi ve engin toleransı ile insanların gönül kapılarını açarak kalpleri doldurmuştur. Dünyanın hergün çok vahim terör olaylarıyla kana bulandığı günümüzde, Mevlâna'nın Allah ve insan sevgisini zalim yürekleri kan içmekten kurtarabilecek en güzel çare olarak görüyoruz. Mevlâna'yı anlayan dini, ırkı çok farklı insanlar aynı kutsal sevgide birleşebilmektedirler. Ülkemiz insanının henüz Mevlâna'yı tanıdığı, O'nun gerçek fikir ve düşüncelerini öğrendiği söylenemez. Bu sebeple biz Mevlâna'yı bu yıl ikincisini düzenleyeceğimiz Kongrelerde anlatıp öğretmeye çalışıyoruz. Gelecek yıl bu kongrelerin üçüncüsünü uluslararası nitelikte düzenleyeceğiz.*

*Millî Tarih ve Kültürümüzün öğretilmesi ve millî bir gençlik yetiştirilmesini amaçlayan 2547 Sayılı Kanun hükümlerine uygun olarak Mevlâna'nın çeşitli yönleriyle araştırılıp incelenmesi için Üniversitemiz bünyesinde Selçuklu Araştırmaları Merkezi kurulmuştur. I. Kongrenin tebliğleri bu merkezimizin ilk yayını olarak takdim edilmektedir.*

*Selçuk Üniversitesi, 1985 yılından beri Konya'da çok yoğun bir bilimsel - kültürel faaliyetler dizisi gerçekleştirmektedir. Mevlâna'dan halk edebiyatına, Atatürk'ten ülkemiz ve Konya'nın her çeşit sorunlarına kadar uzanan çok geniş ve zengin bir platform üzerinde bilimsel ve kültürel faaliyetlerini sürdüren Selçuk Üniversitesi, Konya ve çevresinde adeta bir kültür şoku uygulamaktadır.*

*Mevlâna, devrinde Anadolu'da Türklüğün yerleşmesine hizmet ettiği gibi bugün de Türk - İslâm düşüncesinin insanlık alemine yayılmasına vasisi olmaktadır. Yaşadığı devirde Anadolu'nun içinde bulunduğu kargaşa ve kaos içinde, insanların ancak Allah aşkı ve onun hayata aksi olan insan sevgisi ile kurtuluşa ulaşabileceklerini telkin eden Mevlâna'nın hümanizmi ve toleransının asırlardan süzülüp gelmiş şekliyle günümüz insanına rehber olmasını temenni ediyorum.*

*I. Milli Mevlâna Kongresinin tebliğlerinden oluşan bu kitabın okuyuculara ve Türk kültürüne yararlı olmasını dilerim.*



## İ Ç İ N D E K İ L E R

### Sunuş

### I — AÇILIŞ TÖRENİ

- ★ Selçuk Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Halil CİN'in konuşması
- ★ Yükseköğretim Kurulu Başkanı  
Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI'nın konuşması
- ★ Konya Valisi Kemal KATITAŞ'ın konuşması

### II — TEBLİĞLER

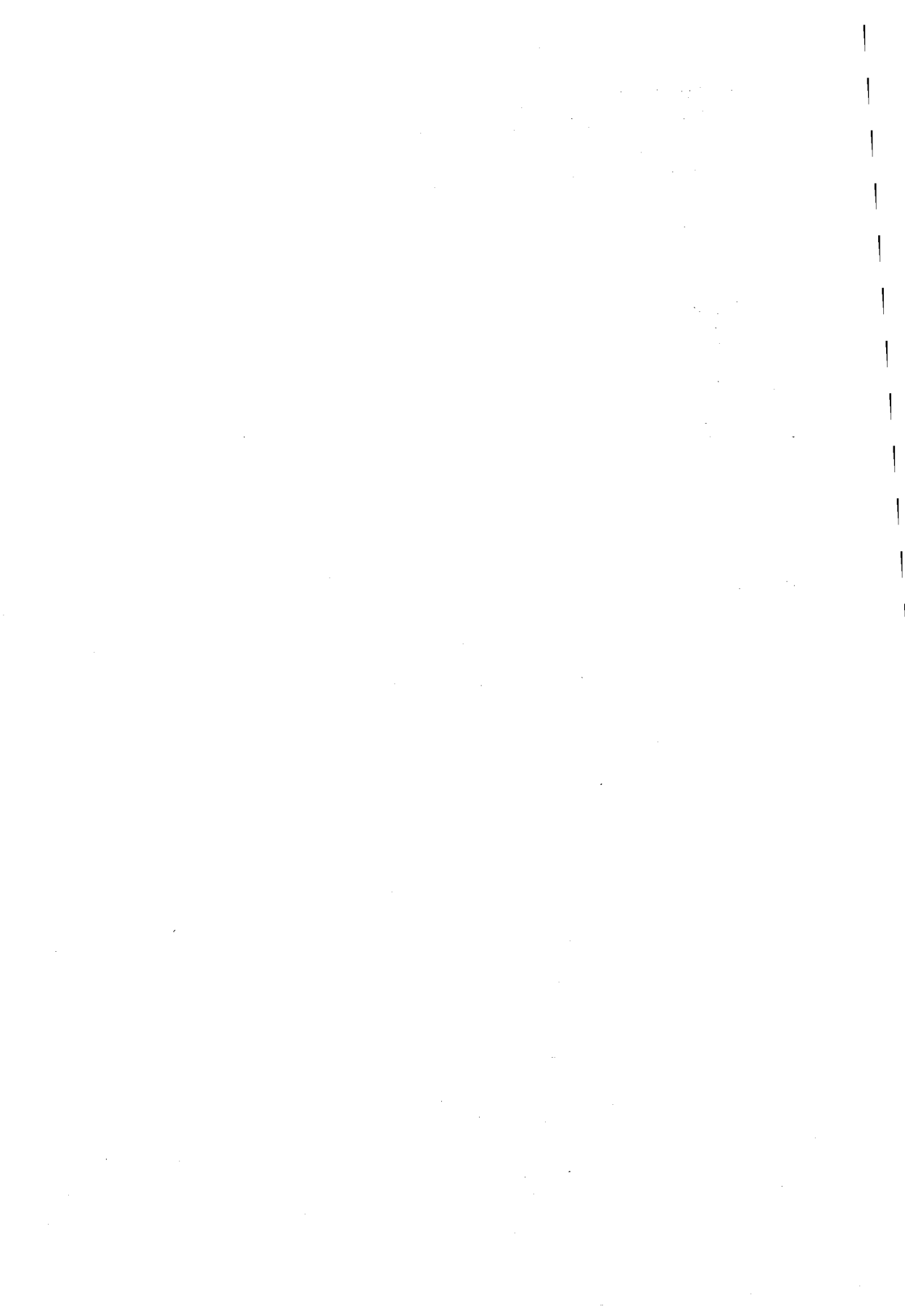
- ★ Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL ... .. 1  
«Mevlâna ve Türk Kültürü»
- ★ Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU ... .. 5  
«Muhtelif şerhlere göre Mesnevi'nin ilk beytiyle ilgili düşünceler.»
- ★ Ahmet KABAKLI ... .. 29  
«Mevlâna'nın sanatı ve şiir anlayışı»
- ★ Prof. Dr. Nihat KEKLİK ... .. 39  
«Mevlâna'da metafor yoluyla felsefe»
- ★ Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK ... .. 75  
«Mevlâna tasavvufunda bazı kelâmı motifler»
- ★ Doç. Dr. Mürsel ÖZTÜRK ... .. 83  
«Mevlâna'nın mektupları»
- ★ Doç. Dr. A. SAVRAN ... .. 93  
«Mesnevi'de Kur'an tesiri»
- ★ Feyzi HALICI ... .. 101  
«Mevlâna dostları»
- ★ Doç. Dr. Saim SAKAOĞLU ... .. 105  
«Mesnevi'deki hikâyelerin kaynakları ve tesirleri»
- ★ Yrd. Doç. Dr. Halil ERSOYLU ... .. 115  
«Türk Dilinde Mevlâna ve Mevlevî kelimeleri»
- ★ Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU ... .. 127  
«Bir Mevlevî Şair: Yenişehirli Avni Bey ve Mevlâna için na'ti»
- ★ Prof. Dr. Meliha ANBARCIOĞLU ... .. 135  
«Sultan'ul - ulema Baha'eddin Veled'in hayatı, eseri ve düşünceleri»

★ Dr. Müjgân CUNBUR ... ..	149
«Mevlâna'nın devleti değerlendirmesi»	
★ Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN ... ..	161
«Mevlâna ve İnsan»	
★ Doç. Dr. Orhan KARMIŞ ... ..	175
«Kur'an-ı Kerim ve Hz. Mevlâna»	
★ B. Sami ÖZSOY ... ..	179
«Tarihçe-i Aktaab Mevlâna Celâleddin-i Rumi soyundan gelen post - nişinlerin manzum hayatları»	
★ Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALKAN ... ..	205
«Mevlevilik ve Mevlâna külliyesinin Konya şehirs el gelişmeleri içindeki yeri»	
★ Yrd. Doç. Dr. İsmail YAKIT ... ..	213
«Türk - İslâm düşünürü Mevlâna'ya göre ideal insan tasavvuru»	
★ Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN ... ..	229
«Muhammed İkb al'in eserlerinde Mevlâna»	
★ Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU ... ..	239
«Ahmed Remzi Akyürek (Remzi Dede) 1872 - 1944	
★ Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU ... ..	255
«İslâm düşünürlerinin yorumlanması ve yorum usul ve ahlâkı üzerine»	
★ Dr. Şehabeddin UZLUK ... ..	275
«Eflâkı Menakıbında yazılı Mevlâna'nın 20 resmi ne oldu?»	
★ Doç. Dr. Kemal YAVUZ ... ..	279
«Mesnevi-i Şerif üzerine görüşler»	
★ Mehmet ÖNDER ... ..	291
«Mevlâna'nın el yazısı üzerine bir araştırma»	
★ Doç. Dr. Hikmet CELKAN ... ..	299
«Mevlâna'nın eğitimci yönü»	
★ Yrd. Doç. Dr. Hasan KÜÇÜK ... ..	307
«Mevlâna idealizminin felsefi analizi»	
★ Prof. Dr. Hüseyin AYAN ... ..	325
«Onsekiz beyte iki türlü bakış»	
★ Celâleddin B. ÇELEBİ ... ..	331
«Hz. Mevlâna'ya göre, Mesnevi, Kur'an-ı Kerim ve ayetlerden mülhem birkaç misal»	
★ Doç. Dr. S. Hayri BOLAY ... ..	347
«Mevlâna ve diyalektik»	
★ Yrd. Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY ... ..	353
«Mevlâna'nın Mesnevi'sinde edeb ve insan»	
★ Semih SERGEN ... ..	357
«İslâm'da ve Hz. Mevlâna'da kadına saygı»	

★ Doç. Dr. Sadettin KOCATÜRK ... ..	365
«Mevlâna'ya göre varlığın mahiyeti»	
★ Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER ... ..	395
«Mevlâna Külliyesi'nin mimari teşekkülü»	
★ Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE ... ..	401
«Mevlâna Türbesi'nin çini tezvinatı»	
★ Yrd. Doç. Dr. İbrahim CEYLAN ... ..	409
«Mevlâna'nın tolerans kaynağı ve esprisi»	
★ Doç. Dr. Mehmet AYDIN ... ..	423
«Hz. Mevlâna ve dinler»	
★ Öğr. Gör. Muallâ SEZGİN ... ..	427
«Mevlâna'nın ve Mevlevî'lerin giysilerinin modernizasyonu»	
★ Celâleddin B. ÇELEBÎ ... ..	449
«Kongreye katılan misafir delegeler adına bitiş konuşması»	
★ Prof. Dr. Halil CİN ... ..	451
«I. Milli Mevlâna Kongresi kapanış konuşması»	

### III — PROGRAM

### IV — KONGREDEN GÖRÜNTÜLER





# AÇILIŞ TÖRENİ



## I. MİLLÎ MEVLÂNA KONGRESİ AÇIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Halil CİN  
Selçuk Üniversitesi Rektörü

Üniversitemiz tarafından düzenlenen I. Milli Mevlâna Kongresi'nin bir amacı evrensel bir hüviyete kavuşmuş olan Büyük Türk Filozof ve Mutasavvıfı Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin ilmi felsefesi ve edebi şahsiyeti üzerinde yapılmış olan araştırmaları tartışmak ve bu Büyük Türk Mutasavvıfını gerçekten tanıyıp, tanıtılabilmeye hizmet etmektir. İkinci olarak ilmi araştırmalar ve kültürel tetkiklerle yedi yüzyıl öncesine kadar giderek, bu aziz Konya toprağında Mevlâna'dan fıskırmış olan Allah sevgisi, hoşgörü ve insan sevgisi gibi üniversal gerçekleri tespit etmek ve Mevlâna'da mevcut bu gerçeklerin ışığını 20. yüzyıl ve bu yüzyılın sonuna doğru Türk Milletinin karşı karşıya olduğu sosyo - kültürel problemlere çevirmek ve geleceğe yeni bir ruh, yeni bir azimle bakmaktır.

Kültür Tarihimizin belli başlı simalarını kongrelerin ciddi atmosferi içinde ele alarak günümüz aydınlarına tanıtmak ilim ve irfana hizmet olduğu kadar, milli benliğimizi bulmanın da en etkili çarelerindendir.

Türk Kültürünün mihverini teşkil eden islâmi hayat tevhit gerçeğine dayanır. Tevhid yani Allah'ın birliğine iman, sosyo - psikolojik açıdan bakılınca, çeşitli sebeplerle bölünmüş, parçalanmış olan bir dünyaya birlik yolunu açar. Allah'a sevgi ve korku ile iman edip bunda hürriyet ve kişiliğini bulan insan tevhit çerçevesinde eşitliği, kardeşliği, birliği, bütünlüğü, adalet ve tesanüdü idrak etmiştir. İslâmiyet maddi ve manevi hayatı aynı ölçüde gerekli ve birbirine bağlı iki âlem kabul etmiştir.

Mevlâna bu idrak içinde insana değer vermiştir. Mevlâna'nın nazarında en büyük ayıp, sanatından ve günlük meşgalesinden dolayı birisini hakir görmektir. Ancak, musahipliğine seçtiği insanlar hangi zümreye mensup olurlarsa olsunlar, gayet halûk, son derece hassas, ruh heyecanına ve olgunluğa sahip kimselerden idi. Yalnız

eşraf, esnaf ve hatta avamdan işçiler değil, en felâketli devirlerini yaşayan Selçuk sarayı bile aralarında bulunan bu müstesna yaradılışın maneviyatına ve dünya meselelerine bakışına büyük değer veriyor ve üzerine titriyordu. Belki hiç bir saray o zamana kadar ne bir velinin, ne bir şairin, ne bir âlimin bu kadar candan bir alâka ve hürmetle sevildiğine şahit olmamıştır.

Mevlâna, Mesnevisinde insanın madde ve manâ bütünlüğü içinde düşünülmesi gereken üstün bir varlık olduğu temasını ana konu olarak işler. Duyguları, düşünceleri, ihtiyaç ve temayülleriyle insana daima gerçekçi gözle bakmıştır. Mesnevi insanı beşerî karakteristiği içinde kemâle erdirmenin reçetesini sunmak hedefindedir. Temaşaya büyük kuvvet verdiği için Mevlâna'da duygu ve estetik vasıf da galip vasıftır. Mevlâna, tasavvufda mantık ve diyalektiği terk etmez. Mevlâna insanı sadece subjektif cephesiyle değil; aynı zamanda kâinata hükmedici objektif yönüyle de inceler; bu bakımdan onun mesajına belli bir zaman dilimine münhasır, modası geçmiş fonksiyonunu yitirmiş öğütler manzumesi gözüyle bakılamaz. Mevlâna tasavvufunun Anadolu'daki Muhyiddin-i Arabî tesirleri karşısındaki nezaketini bazı mütehasşısalar, Mevlâna tasavvufunun daha çok estetik bir mahiyet arzemesine atfederler. Bununla beraber sırf estetik ve psikolojik manzarasıyla mütalâa edildiği zaman bile Mevlâna'nın Türk tefekkürü tarihinde oynadığı çok büyük rolü tasdik etmemek mümkün değildir.

Mevlâna sadece sûfî bir şair gözüyle görülmemelidir. O tasavvufî şiiri insanın bedenî ve ruhî kabiliyetlerini en ideal manâda değerlendirmesi için bir hikmet ve hakikat vasıtası olarak kullanmıştır. Mesnevide en komplike konular çok sade bir metodla ele alındığından hemen her seviyedeki insanın idrak kapasitesiyle mütenasip olarak çıkarabileceği sonuçlar ve faydalar vardır. Mevlâna'da Allah sevgisi ulvileştirilmiş olan hudutsuz bir ihtirastır. Mevlâna'daki Allah sevgisi huzur ve sükûnunu kaybetmiş olan ruhlara selamet vermek ve onları hayata bağlamak ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Gerçekten de Anadolu Selçuklularının son devrinde Türk âlemi siyasî noktadan az çok bu vaziyet ve ihtiyaç içindeydi. Cengiz istilâsı, haçlı saldırıları, Anadolu'nun parçalanmaya doğru gidişi bu mistik havanın kuvvetlenmesi için önemli âmillerdi.

Mevlâna kendi çağında erişilmez bir yıldız gibi parlamıştır. Mevlâna Tasavvufa da terk-i dünya anlayışıyla bakmamış, dünyayı ebediyet sırrına ermenin en vazgeçilmez vasıtası olarak görmüştür. Parıltısı bugünkü özel ve resmi hayatımıza kadar ulaşan bu tasav-

vuf yıldızından alacağımız bir ilham vardır. Bu ilham bizi, bencil ihtiraslardan, hasis menfaatlerden arınmış bir ruhla, saf bir tevhid imanının ruhumuza yayacağı aşk ile vatan sevgisi ve kardeşlik, hoşgörü ile Türk Milletinin bölünmez bütünlüğünün muhafazası için daha büyük bir azimle çalışmaya sevk etmek olmalıdır. Zira çağının sosyal ve siyasal bakımdan değerlendirilmesini bilen akıl sahibi hiç bir kimse inkâr edemez ki, bugününün siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel gerçekleri içinde tevhid imanını hür bir şekilde ifade etmek de, o imanla hayatını vicdan hürriyeti içinde tanzim etmek de ancak Türk Devlet ve Milletinin birlik ve bütünlük içinde gelişmesi ve büyümesini sürdürmesiyle mümkündür. Türk devletinin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğü dediğimiz zaman, bugün, insan olarak, Türk olarak, müslüman olarak aziz bildiğimiz her şeyin ancak bağımsız Türk Devletinin hudutları ve millî kültürümüzün yapısı içinde muhafaza edilebileceği inancını da ifade etmiş oluyoruz. Bugün Türk ve müslüman kardeşlerimize Bulgaristan'da reva görülen içler acısı muamele bu hakikati bir defa daha bize idrak ettirmiştir.

İslâmiyetin tevhid imanında tehditkâr bir hasımdan başka bir hakikat görmek istemeyen ve Türk tarihine nefretten başka bir duyguyla yaklaşmaya muvaffak olamayan istilacı güçlerden Türk vatanını kurtaran Atatürk, Türk Milletinin mayasına girmiş olan İslâmiyete ne büyük bir hizmet yapmıştır!

İmparatorluğun maddî ve manevî gücünün çökmesi sonucu hürriyetimiz, namusumuz ve aziz bildiğimiz her şey ile birlikte İslâmiyet de tehlikeli günler içine girmişti. Atatürk millî iradeyi harekete geçirerek Türk Milletinin hür ve bağımsız yaşaması için millî bir Türk Devletini hedef ittihaz etti. Açıkta açığa ve ordularla karşımıza gelerek olmasa bile millî bütünlüğümüzün ve tevhid imanının düşmanları bugün de çöktür. Düşmanların parçalayıcı, bölücü faaliyetlerini, millî kültür kalesi ile korunmuş ve Mevlâna'dan süzülüp gelen sevgi, kardeşlik, engin hoşgörü hisleri ile birleşmiş olarak boşa çıkarmamız zorunludur. Türk Milleti buna muktedirdir. Çünkü onun mayasında tarihinden gelen mertlik, kahramanlık ve cengâverlik ruhu ile ilâhî kaynaktan gelen tevhid imanı birleşmiş ve her türlü zor şartlarda fıskırmaya hazır bir potansiyel meydana gelmiştir. İstiklâl Harbimiz bu potansiyelin en büyük şahidi olmuştur. Bu potansiyelin kıymetini bilmeli ve çağın gerçeğini yerine getirmeliyiz. İlim ve teknolojiyi en üst seviyede alarak bu potansiyelin emrine verelim. Böylece Türk Milletine hak ettiği ve lâıyk olduğu refah ve saadeti temin edelim. Türk Milletini parçalamak ve devleti yıkmak isteyenlerin menfur hayallerini boşa çıkaralım.

Atatürk'ün, bütün insanlığa yönelen sevgisi, hoşgörüsü, vicdan hürriyeti, taassuba asla yer vermeyişi ve sulhçuluğu, birleştirici ve bütünleştiriciliği ile Mevlâna'nın insan ve Allah sevgisi, toleransı arasında doğrudan bir bağ kurabiliriz.

Atatürk ilke ve inkılapları etrafında Mevlâna'dan süzülen sevgi ve hoşgörü ile birleşelim. Bilelim ki, Atatürk ilke ve inkılapları, milli ruha ve tevhid imanına sahip çıkarak harikalar yaratmış olan Türk Milletini milli kültür etrafında birleştirmeye ve Türk Milletinin muazzam potansiyelini çağdaş ilim ve teknolojinin işbirliği ile büyük bir kalkınma ve yükselme hamlesine dönüştürmeye matuftur. Asıl hüviyeti ve hakiki hedefi itibarıyla iyi anlaşılammış olan laiklik ilkesi de İslâmiyeti, Türk Milletinin bu yoldaki enerjisini boşa akıtacak olan istismar ve ihtilâflardan kurtararak onu, insan vicdanındaki ulvî ve mukaddes mevkiine çıkarmış ve millet için manevî bir kudret kaynağı haline getirmiştir. Bu ilke, İslâmiyetin özünde bulunan din ve vicdan hürriyetini de yeniden tesis etmiştir.

Maddî ve manevî yönleriyle bir bütün olarak ele alınması icabeden Türk kültürü ve Türk tarihi çeşitli kollardan beslenen muazzam bir nehir gibidir. Bir çağda o nehre Mevlâna katılır, bir çağda Atatürk katılır. Her çağ kendi tarihi realitesine ve ihtiyacına göre o nehri beslemiştir. Bu nehirin çağıtısı nesiller boyunca ruhlarda öyle yankılanmıştır ki Mevlâna'nın adını bilmeyen bir cahil insanda bile Mevlâna ruhundan bir eser vardır. Mevlâna'daki sevgi, milletimizin bütün fertlerini özel hayatlarında ve millet hayatında temiz bir yürek, hoşgörü ve güvenle bencil duygulardan arınarak hasbi hislerle birbirlerine yaklaştıracak hakiki bir huzur ve saadet kaynağıdır. Türk Milletinin kuvvet ve kabiliyetine inanarak kendisini herşeyi ile milletine adayan Atatürk'ün millî mücadele ve çağdaşlaşma yolunda gösterdiği azim ve irade, her türü güçlüğü yenmede milletimiz için başarı ve güven kaynağı olmalıdır.

Bugün başlayacak olan I. Mevlâna Millî Kongresi, Türk kültürü ve Türk Tarihine sinmiş olan Mevlâna ruhunu, her çağda değerini koruyan bu üniversal hakikati tebellür ettirecektir.

Türk Yükseköğretim sisteminde 1981 tarih ve 2547 Sayılı Kanunla gerçekleştirilmiş olan büyük çağdaş reformun amacı, Yükseköğretimde müspet ilmin ışığında milli ve kültürel değerlerimizi çağın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde gençlerimize öğretmek Türk Devlet ve Milletinin çağdaşlaşma yolunda en büyük gücü ve ihtiyacı olan bilgili, kültürlü ve milli suur sahibi insan unsurunu yetiştir-

mektir. Yükseköğretim Reformunun Üniversitelerimizde yarattığı huzur ve çalışma heyecanı, bu yüksek müesseselerimizi ilim, kültür ve medeniyet tarihimizi daha büyük ilgi ve heyecanla incelemeye, öğrenmeye ve tartışmaya sevketmiştir. Nitekim Yükseköğretim Kurulu'nun bu Kongre münasebetiyle Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak «Mevlâna'nın hayatı, edebi şahsiyeti, felsefesi ve fikri üzerindeki araştırmalara ağırlık veren «Selçuklu Araştırmaları Merkezi» kurulmasını kararlaştırmış olması da, bunu açıkça kanıtlamaktadır. Bu merkezin kurulmasından dolayı Sayın Yükseköğretim Kurulu Başkan'ına üniversitem ve şahsım adına şükranlarımı arz ediyorum. Birinci Milli Mevlâna Kongresi de Selçuk Üniversitesinin, son 6 ay içinde idrak etmiş olduğu çok verimli ve süratli çalışma ve bilimsel araştırma temposu içinde, 2547 Sayılı Kanun'un 4. ve 5. maddesindeki, Yükseköğretimin ilke ve amaçlarına uygun olarak gerçekleştirdiği akademik bir hadisedir.

Kongre'nin başarılı olması ve milletimizin birlik ve beraberlik ruhuna yeni bir ilham getirmesi dileğiyle saygular sunarım.





**YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANI**  
**SAYIN Prof. Dr. İHSAN DOĞRAMACI'NIN**  
**KONUŞMASI**

**Sayın Konuklar,**

Büyük Türk düşünürü ve mutasavvıfı Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin, fikir, düşünce, tasavvuf ve edebiyatının anlatılacağı böyle bir kongre düzenlemiş olmasından dolayı Selçuk Üniversitesine teşekkür ederim. Mevlâna, İslâmiyeti Türklüğün ruhuna nüfuz ettirerek birleştirip kaynaştırmış bir tasavvuf âlimidir. İslâmiyetin gerçek özü olan taassubdan uzak olma, akılcılık, gelişme ve değişmeye açık olma özelliklerini Anadolu'ya ve bütün dünyaya anlatmak istemiştir. Siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal kargaşanın hakim olduğu devirde, Anadolu Türklerine tevekkül içinde yaşamaya, direnme ve mücadele azmi aşılamıştır. O'nun insan sevgisi ve engin toleransı bugün çeşitli ırk ve dinden insanlarca örnek alınmakta ve Mevlâna dostluğu gün geçtikçe artmaktadır.

Kongrenin başarılı geçmesini diler, saygılar sunarım.

T. C.  
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU BAŞKANLIĞI

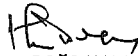
BAŞKANLIK ÖZEL --7783

Ankara.23 Mayıs 1985

Sayın Prof.Dr.Halil Cin  
Selçuk Üniversitesi Rektörü  
KONYA

Tertitlediğiniz I.Mevlana Kongresi o kadar mükemmeldiki  
bunu; yabancıların katılmamış olmasına rağmen seviyesi bakımın-  
dan bir Uluslararası Kongre niteliğinde bulmuş ve anı defterine  
de böyle yazmıştım.

Sizi tekrar tebrik eder, başarılarınızın devamını diler,  
saygılar sunarım.

  
İhsan DOĞRAMACI  
Başkan

## MEVLÂNA KONGRESİNİ AÇIŞ KONUŞMASI

Kemâl KATITAŞ  
Konya Valisi

700 yıldan beri Mevlâna Celaleddin-i Rûmî, Türk - İslâm kültürünü ve insan sevgisini bir gün ışığı gibi tüm cihana yaymış bir feylesoftur. Zaten Konya'mız, Türk - İslâm medeniyetinin beşiği olarak asırlarca medeniyetin feyizli nurlarını dünya milletlerine ikrâm eden bir vilâyettir. Şüphesiz ki, Hz. Mevlâna durup dururken Konyamızı mesken seçmemiştir. Konyayı teşriflerinde, kendisinden daha önce Konya'ya gelmiş olan büyük ilim ve fıkıh âlimlerini yani kendisine hocalık edecek vasıflara sahip Şems-i Tebrizî gibi zevatı Konya'da bulabildiği için kendisi de Konya'ya yerleşmiştir.

Hz. Mevlâna'nın «GEL» çağrısını birçokları yanlış telakki ederek, değerlendirmektedirler. «Ne olursan ol, yine gel» sözleri, gerçek anlamda Kur'an-ı Kerim'den mülhemdir. Yoksa bazılarının dediği gibi: «Ne olursan ol farketmez, çünkü birbirinizden farkınız yoktur. İnanan da inanmayan da eşittir.» anlamında söylenmemiştir. Ancak «Ne olursan ol gel, dergahımızda kötülüklerden arın. Kur'an-ı Kerim'in çizdiği yola gir ve öyle git» demek istemiştir. Zira O, «Benim en büyük mürşidim Kur'an-ı Kerimdir. Ben Hz. Muhammedin ayağının tozuyum.» demek suretiyle, inanç kaynağını en açık şekilde ortaya koymuştur. Hani dinimizde de Yüce ALLAH (C. C.) «Tevbe et, tevbeni bozsan dahi benden ümidini kesme. Ne kadar günah işlersen işle, ama benim affedici olduğumu unutmayarak en sonunda hulûs-i kalple tevbe edersen ben seni affederim.» sözleriyle, Hz. Mevlâna'nın ifadeleri aynı anlamı vermiyor mu?

Mz. Mevlâna'da gönül dostluğu ve insan sevgisi her şeyin üzerindedir. Bu sevgi bilâhare Hz. Mevlâna ile tanışan Yunus Emre'nin «Yaratılanı severim, yaratandan ötürü» sözüyle de te'yid edilmiş bulunmaktadır. İnsanı, insan olduğu için sevdiğini defalarca söylemiştir. Zaten yaratıkların içerisinde en mükemmeli de insandır. Hz. Mevlâna'nın Konya'daki faaliyetleri arasında müslümanlığın Anadolu-

da yayılması da söylenebilir. Zira Anadolu'da yaşayan ve henüz müs-  
lümanlığı kabul etmeyen kavim ve toplulukların bir kısmının müs-  
lümanlığı benimsemiş olması da Hz. Mevlâna'nın etkisiyle olmuştur.

Mevlâna, Konyamızın âdeta simgesi haline gelmiştir. Mevlâna'-  
yı Konyasız, Konya'yı da Mevlâna'sız düşünmek mümkün değildir.  
Gerçekleştirilen MEVLÂNA KONGRESİ münasebetiyle İslâm'ın ve  
Türklüğün medâr-ı iftiharî ve tasavvuf kültürümüzün mimarların-  
dan en büyüğü olan Hz. Mevlâna'ya ALLAH'tan rahmet dilerim.

# TEBLİĞLER



## MEVLÂNA VE TÜRK KÜLTÜRÜ

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel

Fuad Köprülü'nün, ilk mutasavvıflar adlı şaheserinin yayınlanışından bu güne kadar, 66 yıl geçti. Tarih araştırmalarımızda büyük gelişmeler oldu. Selçuklular ile Harezmsahlar devleti üzerinde, önemli araştırmalar yapıldı. Tabii olarak tarih araştırmaları ağırlığı daha çok, tarih hadiseleri üzerine vermişlerdi. Ancak Fuad Köprülü'nün bu ilk ve büyük eserinde açtığı çığır, devam ettirilememiş ve geliştirilememiştir.

Fuad Köprülü, 66 yıl önce, Türk düşüncesi ve yazılı kültürü üzerindeki düşüncelerini ileri sürerken, Çin ve İran kültürleri arasında bir denge sağlamağa çalışıyordu. Burada İran kültürü denince, yanlış bir düşünceye kapılmamalıdır. İran an'anelerini göğsünde saklayan yer, Horasan'dı. Semerkand ve Soğd ise, bu kültürün kuzeydeki bir devamı idi. Rus yayınları bu bölgeyi, Ortaasya olarak adlandırıyorlar. Bu görüş ve adlandırma, bizce de doğru olmalıdır.

Özellikle 630 dan sonra, Batı Göktürk devletini oluşturan Türk kesimlerinin Batı Türkistan'a doğru kitle halinde indiklerini, kesin olarak görüyoruz. Ayrıca Batı Göktürk kağanlarının, Çin akınları karşısında, sık sık Toharistan'a gitmeleri de çok manalıdır. Yine Toharistan'da türkçe yabgu unvanını taşıyan beğlerin oynadıkları roller hakkında da kesin bilgilerimiz vardır. Bizce önemli olan, Horasan'a erken çağlarda yoğun Türk kitlelerinin gelmiş olmaları ve Batı Göktürk kağanlarının da buralarda, Çin ordularına karşı sığınak bulmalarıdır. Ancak bunu söylerken, bu bölgedeki şehirlerde yaşayan eski İran kültür an'anelerini inkâr etmiş olmuyoruz.

Her şeyden önce, Türk devletlerinde görülen üniversal veya evrensel kültür yapısını görmek ve anlamak gereklidir. Elbette ki devleti ve orduyu meydana getirenler Türk unsurlardır. Çoğu zaman yazılı olmasa bile, Türk dili ve kültürü de, devleti yapan bu kitleleri birbirine bağlayan bir bağdı. Ancak Horasan'daki şehirlerde, şehir hayatına girmiş İran kültürünü geliştirmiş, Türkler de yok de-

ğildi. Bu kültür değişmesine değinen Fuad Köprülü, Türklerin Çin kültürü ile de kaynaşmış olabilecekleri ihtimali üzerinde duruyordu.

Burada, önemli bir anlayış meselesi vardır. İranilaşarak veya Çinlileşerek, bu kültürlerin doruk noktalarına çıkmak başka şeydir; Türk devleti içinde bir Türk olarak, Çin veya İran kültür ve edebiyatının doruklarına çıkmak ise, başka bir şeydir. Doğudaki Uygurların veya diğer Doğu Türklerinin, özellikle Budist Çin edebiyatının, doruklarına kadar çıkabildiklerini görebiliyoruz. Özellikle vesikalârın çok olduğu, Cengiz Han ve oğulları çağındaki Çin'de, bunun pek çok örneklerini görüyoruz. Uygur veya Türk asıllı Çin kültürü ve Buda dini üzerindeki derinleşmeleri sebebiyle, büyük şöhret sahibi olmuşlar, devlet ile halk arasında, saygılı bir yere sahip olmuşlardır. Ancak zamanla Çin topluluğu içinde, kaybolup gitmişlerdir. 1964 de Çin'de türkçe olarak basılmış olan, Sino - Türccica adlı eserimiz de, bunların adları ile rollerini ve hatta bazılarının biyografyalarını, bulabilirsiniz.

Türkistan şehirleri, çok dilli ve çok kültürlü, kozmopolit şehirlerdi. Bu şehirlerde sanskritçe ve çinceyi öğrenen Türkler, bunu kendileri için bir geçim vasıtası olarak kullanıyorlardı. Bunlardan bazılarının Çin Buda mabedlerinde gezginci hoca olarak bulduklarını da biliyoruz. Zaten Altun Yaruk gibi çok önemli bir budist eserin türkçesinin, çince metinlerine göre çok daha geniş ve derin olması da, bize bunu göstermektedir. Bu da bize gösteriyor ki, yalnızca İran kültür çevresine giren Türkler değil; Uzak doğu kültür çevrelerine yakın olan Türkler de, Çin kültür ve edebiyatında önemli bir yer tutuyorlardı.

Anlaşıldığına göre, Türk devlet yapısı veya anlayışı, çok kültürlü olarak görünmeğe doğru bir eğilme gösteriyordu. Göktürk yazıtının, çince ve türkçe olarak dikilmesi veya Karabalgasun yazıtının türkçe, çince ve eski bir İran lehçesi olan soğdça ile yazılmış olması da, böyle bir temayülü göstermiş olsa gerektir. Türklerin, cihân şümül veya üniversal devlet anlayışı, kendi temasını, adeta bu yazıtlarda gösteriyor gibiydiler.

Bir Türkün, Çin veya İran kültüründe derinleşmesi demek, kendi benliğini kaybetmiş olduğu manasında da alınmamalıdır. Elbette ki bir çok Türk, bu yabancı kültürler içinde eriyip gitmişlerdi. Mevlâna gibi mubarek bir konuda, Uzakdoğudan da örnekler veriyoruz diye, içinizde bize burkulanlar da olacaktır. Ancak Selçuklu



devleti, bir Türk devletidir. Selçuklu devletindeki çok derin İran unsurları, Köprülü'nün de dediği gibi, «eski Türk an'anesine karışan İran nüfuzudur» (s. 193).

Çingiz Han'a giden ünlü Çin elçisi Mên Hung'a, Öngüt Türklerinin başı olan Ala kuş Tegin'in bir generali refaket etmişti. Bu ünlü seyyah kendi raporunda, bu Türk generalinin Çin edebiyatını fevkalâde bildiğini; hatta özürlerini bile çince şiirlerle yaptığını yazıyordu. Diğer yandan yine bu Türk generali, bir yas dolayısıyla ve Göktürk geleneğince, yüzünü bıçakla yaralamıştı. Bu tezat karşısında Çin elçisi, hayretini gizleyememişti.

Bu bir kaç örnekle, Köprülüzade'nin isteyip de yapamadığı açığını kapamağa çalıştık. Ümid edelim ki bu bilgiler, onun istek ve dileğine layık olmuştur. Türkler, her çağda ve her iklimde, komşu kültürleri öğrenmek için büyük bir istek duymuşlar ve başarı da göstermişlerdi. Böylece devlet, üniversal bir çehreye bürünmüştü.

Türklerin islâmiyete girişi ve gelişmesi de, bizce yine bu metod üzerinden incelenmelidir. Türklüğün ilk büyük islâmi devlet ve kültür gücü olan **Karahanlılar**, şarap içmeyecek kadar islâm hükümlerine bağlı idiler. İlk Selçuklu hakanları da, bütün kalpleriyle, Hanefi idiler. Köprülü'nün çok çok önceleri dediği gibi, Türk milletinin içtimai vicdanından doğan bu temayül, müslümanlar arasındaki ayrılığı da önlüyordu. Bu anlayış, Türk çevrelerinde tasavvuf fikirleriyle geliyordu. Devlet ile halkı da, derin ve samimi olarak şer'i esaslar üzerinde topluyordu. Birlik ve bütünlük de, Türk devletinin temel gayesidir.

Maveraünnehr islamaştıktan sonra, Herat ile Merv gibi merkezler, mutasavvıflarla doldu. **Horasan**, eski İran an'anelerini göğsünde saklıyordu. Tasavvufun da, aynı yollarla Türkler arasına gireceği tabii idi. Nitekim öyle oldu. 4. hicri asırda, Buhara ve Fergana'da da şeyhler görülmeğe başlandı. Fergana'daki Türkler, kendi şeyhlerine, Bab, yani Baba adını veriyorlardı. Horasan'a gidip gelen Türkler arasında, **Muhammed Ma'sûk Tûsi** ve **Emir Ali Ebu Halis** gibi Türk mutasavvıflar vardı. Ancak bunlar, şehirli İran kültüründe kaybolmuşlardı (s. 18). Türklerin hafızalarında, yalnızca Hazret-i Peygamberin bir sahabesi sayılan **Arslan Bab** veya **Arslan Baba** ile **Ebubekir** ile görüşüp, islâmiyeti kabul eden **Korkut - Ata** ve **Çoban - Ata** kalmışlardı.

Türk - İran kültür münasebetleri, Göktürk devletinin başlangıç çağlarına ait vesikalarda bile açıkça görülür. Bu münasebetler, sonraları daha da gelişir. Ancak İran kültürü denince, Ortaasya'daki

Soğd, Tacik ve Horasan'daki saf İran an'anesini birbirinden ayırmak gereklidir. Soğdça, İran dilinin bir lehçesidir. Ortaasya'daki Türkler, Soğdlar ile birlikte oturuyorlardı. Yani İran kültürünün kuzey ucu Türklere yabancı değildi. Ancak asıl İran kültürü, Türkler arasına Horasan'dan gelmiş olmalıydı. 1153-54 de Sultan Sencer'e karşı isyan eden Oğuzlar, Mevlâna'nın doğduğu Belh yakınlarındaki Oğuzlardı. Ancak bunların şehir kültüründe derin bir tesirleri olduğu, pek düşünülüyor.

Biz burada sahamızın dışına çıkacak değiliz. Belh, Herat, Merv ve Nişabur gibi Horasan'ın büyük şehirlerindeki Türk unsurlarının tesbitinin ne kadar zor olduğunu da, biliyoruz. Ancak şimdiye kadar yapılan araştırmalarında böyle bir gayretin yapıldığını da hatırlamıyoruz.

Ahmed Yesevi'nin Horasan'da bir çok halifeleri vardır. Bunların bazıları, sonradan Anadolu'ya gelmişlerdir. Bunlar arasında, Akyazılı da sayılabilir. Horasanlı Emir Çin Osman ile Şeyh Nusret de, Horasanlıdır. Hacı Bektaş da Horasan'dan kardeşi Mentеш ile birlikte gelir. Bir çok Türkler de islâm merkezlerinde acem kültürünün tesirleriyle acemleşmişlerdi. Ancak Köprülü'nün kullandığı bu acemleşme deyimi, türkçeyi unutup farslaşma demek değildir. Acemleşmenin ne demek olduğunu, bu günkü İran'ı tanıyanlar, çok iyi bilirler.

Biz bu konuşmamızda, sahamızın dışına çıkmak istemiyoruz. Ancak bir gerçek varsa, gerek islâmiyetten önce ve gerekse Türklerin islâmiyete girişinden sonra, komşu ve yabancı kültürleri de öğrenme istekleri ve bu konuda elde ettikleri büyük başarıdır. Ayrıca devlet de çok yanlış bir kültür görüntüsü veriyordu. Böylece cihan şumul ve üniversal bir yapı ve anlayış gösteriyordu. Köprülüzade'nin çok önceleri söylediği gibi, Türk devletlerinin göçebe bir devlet olduğunu iddia etmek, yanlış bir görüştür. Mevlâna'nın farsça söylemesine bakarak, onu bir Fars gibi görmek de yanlıştır. Mesnevi, daha yazıldığı zamanda, Türkler üzerinde fevkalâde tesirli olmuştu (s. 227). Türkler ve hatta Türkmenler, Mevlâna'ya karşı her zaman saygılı olmuşlardır. Sultan Veled ile diğerleri üzerinde konuşmayı ise, haddimi aşmış sayıyorum.

Sözlerimi bitirirken, ibretli bir örnek vermek istiyorum. Aşık Paşa, Horasanlı bir Türk ailesinin çocuğudur. Rıza Tevfik, Aşık Paşa'nın Horasan'dan gelmiş bir ailenin çocuğu olmasından dolayı, onu bir iranlı veya Fars olarak saymıştı (S. 339). Tabii olarak bu yanlıştır. Mevlâna araştırmacılarının, bilhassa Türkiye'de başarılı olabilmeleri için, Türk tarihinin gelişmelerini de iyi bilmeleri gerektir.

## MUHTELİF ŞERHLERE GÖRE MESNEVÎ'NİN İLK BEYTIYLE İLGİLİ DÜŞÜNCELER

Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU\*

Bilhassa Türk kültürü ve edebiyatında, yüzyıllar boyunca süregelen tesirleri itibâriyle Mevlânâ (604 - 672/1207 - 1273), istisnâî bir misâldir.<sup>1</sup> Takriben XV. asırdan itibaren, başta Türkçe olmak üzere, muhtelif dillerde Mevlânâ'nın eserleriyle ilgili tercüme ve şerhler, günümüze kadar yapılagelmiştir. Sadece bir beyit veya birkaç yüz beyte kadar müntehâbât (seçmeler) şeklinde yahut kısmen veya bütünüyle yapılmış mevcut manzum, mensur tercüme ve bilhassa şerhler, daha çok Mesnevî'yle ilgili görünmektedir.<sup>2</sup> Manzum şerhler nisbeten daha azdır.

Mesnevî şerhlerinde, ortak ve benzer veya biribirinden nakil değerlendirme ve yorumların yanında, istisnâî tesbit ve yorumlarla da karşılaşmaktayız. İleri sürülen fikir ve görüşler, aynı zamanda eski şerh ve üslûp husûsiyetimiz olarak yer yer âyetler, hadisler ve Mevlânâ'nın başta Mesnevî'si olmak üzere diğer eserleri, Feridüddin-i Attar (öl. 618/1221), Molla Câmî (817 - 898/1414 - 1492) gibi Mevlânâ'dan önce veya sonra yaşamış yahut Mevlânâ'nın muasırları olan meşhurların ifadeleri ile de te'kid ve te'yid edilmeye çalışılmıştır.

Bu yazımızda, görebildiğimiz bazı şerhlere göre Mesnevî'nin ilk beyti üzerindeki izah ve düşünceleri, umûmî ve ortak bir terkiplerle, zaman zaman şahsî görüşlerimizi de ilâve ederek, ele almayı denemiş bulunuyoruz.<sup>3</sup>

**Bi-şnev in ney çün şikâyet mî-kuned  
Ez-cüdâyihâ hikâyet mî-kuned**

—\*—

Dinle neyden kim şikâyet etmede  
Ayrılıklardan hikâyet etmede<sup>4</sup>

(\*) İstanbul, Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu beyitte, dil ve ifade husûsiyetleri bakımından sadece **in ney** (bu ney) - **ez - ney** (neyden), **çün** ve **şikâyet** ile **hikâyet**'in takdim ve te'hiri üzerinde durulmuştur. **Ez - ney** ile daha çok muahhar eserlerde karşılaşılmaktadır. Bazı şârihler, **ez - ney** olarak zikretmiş olsalar bile, eski **Mesnevî** nüshalarında bunun, **in ney** şeklinde yazıldığını ve doğrusunun böyle olduğunu belirtmiş ve her iki şekli de şerh etmişlerdir.<sup>5</sup>

**Çün** (çün) edatının, çeşitli lügat mânâları verilmiş, «nice, ne misâl, ne gûne, çünki»<sup>6</sup> «ne şekil»<sup>7</sup>, nasıl, kim (zîra),<sup>8</sup> gibi mânâlarına geldiği belirtilmişse de umûmiyetle **nasıl**, **çünkü** kelimeleri ve benzerleri tercih edilmiştir. İstisnâi olarak **Anbarcızâde Derviş Ali**: «Bazı ârifler, çün şart içindir derler. Ol vakit mânâ-yı şerif: İşit bu neyi, çünkü şikâyet eder» dedikten sonra: «Ve el'an sâhib-i sadr-ı **Mesnevihan Abdülkerim bin Şeyh Sinan** hazretleri sellemallâhu Taâlâ çün misâl mânâsınadır diye buyurdular. Ol vakit mânâ-yı lâtifi: İşit bu neyi, şikâyet eder gibi ayrılıklardan... hikâyet idedurur» diyerek çün'ü «gibi» mânâsıyla da tercüme etmiştir.<sup>9</sup>

«**Bi-şnev in ney çün şikâyet mî-kuned**» mısraında, alliterasyon olarak beş defa «N» sesinin geçmesi, kanâatimizce beyte, mânâ ve âhenk münasebetiyle ilgili bir mûsiki kazandırmaktadır. Ayrıca **bişnev**'in **nev** hecesi ile **ney** kelimesi, bir cinas (**tecnis-i mutarrafi**), bir çeşit kafiye nev'ini meydana getirmektedir. Bu husûsiyet dahi beytin mûsikisine yardımcı olmaktadır. Böylece **Mesnevî**'nin **ney**'le başlayan bu ilk beytinin, aruz tesiri dışında da kelime örgüsü bakımından bir ses, bir mûsiki âhengi ihtiva ettiğini ileri sürebiliriz.

Muhteva yönünden ise bu beyitte **bi-şnev**, **ney**, **şikâyet** ve **cüdâ-yihâ** (ayrılıklar) kelimeleri üzerinde durulmuştur. Bunları, sırasıyla değerlendirmeye çalışacağız.

### **BİŞNEV :**

Farsça olan **şinev** kelimesi, işitmek, duymak, dinlemek mânâlarına gelen **şinuften** masdarından bir emir (emr-i hâzır) dir. Bunun **dinle**, **işit**, **duy** şekillerinde tercümeleri yapılmışsa da **ney**'in bir mûsiki âleti olduğu dikkate alınırca bizce, Türkçe itibâriyle en uygunu **dinle** kelimesidir. Baştaki «B» ise çeşitli husûsiyetleri yanında, bazı kelimelerin başına, mânâyı te'kid ve te'yid için de getirilir. İsimlerden önce ise üstünlü (a, e), fiillerden önce ise esreli (ı, i) okunur.<sup>10</sup> O vakit **bi-şnev**'i «dikkatle, can kulağıyla, iyice dinle!» diye yahut benzeri bir şekilde tercüme etmek gerekir. B harfi üzerinde umûmi olarak fazla durulmamıştır. Bu hususta, **keserâtın mebbe'** ve **meâdi-**

nın B harfi olduğu; Kitâbullâh'ın özünün, aslının Fâtiha sûresinde, onun özünün de Besmele'nin özünün de B'de ve onun özünün de B'nin altındaki noktada bulunduğu ve bu yüzden B harfinin insan nev'inin sûretini beyan ettiği Hz. Ali (600 - 661)'ye veya Şibli (öl. 334/945)'ye izâfeten rivâyet edilmiştir.<sup>11</sup> Bu harfin bahr-i vücûb ve vücûd-ı imkâniyyei ve mertebe-i ehadiyyet-i esmâullâhı temsil ettiğini söyleyen de olmuştur.<sup>12</sup> Türk edebiyatının büyük ve meşhur şârihlerinden Bursalı İsmail Hakkı (öl. 1068 - 1137/1653 - 1725)'nin bu mevzûda, en tafsilatlı ve teferruatlı olarak fikir beyân ettiğini görüyoruz:

«Mesnevî-yi şerifi, bâ ile ibtidâda vücûh-ı kesire vardır. Biri bu ki Besmele'ye muvâfıktır. Sûre-i Tevbe, Besmele'siz tenzil olunup bâ ile ibtida olunduğu gibi, bu kitap dahi bâ ile bed' olundu. Pes bu **ba**, Besmele'nin bâ'sından bedel ve onun tahtında münderic olmağ- la bi-hasebi'l-işaret Besmele ile ibtida dahi hâsıl oldu. Ve biri dahi bâ ile bed' ve defter-i sâdisi nun ile hatm eyledi, ta ki «ene'n-nokta- tû tahte'l-bâ'» sırrına işaret hâsıl ola. Zira harf **nun**, noktanın **nûn**'u- na işaretir ki ona, **nûnû'l-cem'** ve **ümmü'l-kitap** dahi derler. Ol se- bebden ki asl, kitab-ı vücuddur; midad, mevadd-ı nukuş-ı âlem müc- temi' olduğu yerdır. Nesîmî'nin:

Cümlenin mânisi bir nokta bu tekrâr nedir  
ve Abdâl Ata'nın :

Alan bir kıldan alır

dedikleri sırr-ı mezkûra işaretir... Ve bir dahi bâ, bidâyete ve ol bi- dâyetin Mesnevî olduğuna işaretir. Zira (B) hesab-ı ebced üzere iki- dir. Ve biri dahi (B), ehlullah katında ism-i Lâtif mukabelesinde vâ- ki olmuştur. Pes kitab-ı Mesnevî, ism-i Lâtif'in tecellisinden sâdir olup mahz-ı lutf-ı Bâri olduğuna delâlet eyledi...

Ve biri dahi taayyün-i kevnîye işaretir ki insan bu taayyünde elif şeklindedir. Pes bu kitâb-ı âlem-i milk ü melekûtun esrârına müteallik olmakla bâ, elif üzerine tercih olundu. Zira insanın vü- cûd-ı kevnîsi taayyün-i mezkûra tâbidir. Onun için ism-i bâ'da elif, bâ'ya tâbidir... Ve biri dahi budur ki bâ'nın tahtında olan nokta-yı vahdet, taayyün-i evvel-i zâtiye işaretir ki sırr-ı insan, onun maz- harıdır...

Pes bâ ile ibtidâda sûret ve mânâyı tatbik ve tenfife işaret var- dır. Ve Hz. emîrû'l-mü'minin Ali kerremallâhu vechenin, «ene'n-nok- tatû tahte'l-bâ' buyurduğu, sırr-ı insanın mebdeyyet ve külliyyetine

ve hakikat-ı Muhammediyenin cem'iyetine işaretir... Her cisim, cüz'-i lâ-yetecezzâ'ya müntehidir. O cüz, noktaya işaretir ki cemî' terkibât onunla kaimdir.

Ve bir dahi (B) de elife nisbetle inkisar vardır. Ve inkisar ve tevâzu' bâis-i uluv ve sebab-i rif'attır...:

Elif-i kametini nûn eyle<sup>13</sup>  
 Var fûnûnun yürü cünûn eyle  
 Kim ki bâ gibi münkesir olamaz  
 Noktanın ilmi doğrulup gelmez

Ver bir dahi bâ, lisan-ı Arabide ve Fâriside ilsâk için gelir. Pes bâ ile ibtidâda, bu kitabın iltisâk-ı asla ve sıla-i rahme sebab olmasına işaret vardır... Ve biri dahi bâ'da olan nokta-yı vâhide, bâ'nın uluvv-ı himmetine delâlet eder. Ki vahdetten gayri nesne kabul eyledi... Ve biri dahi bâ, noktadan hâsıl olan dereceyi taht-ı kademine vaz' eyledi. Gûyâ mâsivâyâ nazar etmeyip sıdk ehlerinden oldu... Ve biri dahi bâ harf-i âmildir. Mâbâdında mutasarrıf olup mâmû-lunu kendi gibi meksûr eyler. Pes bâ'nın hâli, mürşid-i kâmil hâline müşâbih oldu ki mürşid-i kâmil, kendi inkisâr-ı hakikî ile muttasıf olduğu gibi...

Ve biri dahi (B), harf-i şefevîdir. Tekellüm ise şefenin hareketine mevkuftur. Pes şefe, bu itibar ile, müntehiyyü'l-mehâric ve bir itibarla dahi mebdeü'l-mehâricdir. Âgâz-ı kelâm ve unvân-ı kitabda bâ zikr olunduğuna münasebet budur. Ve biri dahi insanın, âlem-i ervahta feth-i dehan eyleyip ibtidâ nutk ettiği bâ'dır. Nitekim «Eles-tü bi-Rabbiküm» cevabında «Belâ» dediler...

Ve biri dahi bâ lâfzı, beldeye işaretir ki hâlet-i cem'den ibaretir. Bu kitabın hakayıkı ise hâlet-i cem'de sâdır olmuştur... Ve biri dahi harf-i (B), Belh'a işaretir ki Hz. Mevlânâ'nın mevlididir...

Ve biri dahi Bârî ismine işaretir... Ve biri dahi Basîr ismine işaretir... Ve biri dahi Bâkî ismine işaretir... Ve biri dahi Bâis ismine işaretir... Cümle zî-ruh nefh-i İsrâfil ile ba'de'l-mevt, ba's ü ihyâ olundukları gibi bu kitabın nefehâtı ile mürde diller hayat-ı taze bulurlar. Onun için evliya-yı kiram, İsrâfil-i vaktdir. Zira hayata müstaid olanlar onların enfâsından büy-i hayat alırlar. Ve biri dahi Bîrr ismine işaretir... Zira bu kitabda, bu ilme mü'min olanlara birr ü lûtf vardır...

Ve biri dahi harf-i (B), bidâyete işaretir. Nitekim mürur etti. Velâkin bidâyet-i (şinev ki) emirdir, işit mânâsına onunla vâki' ol-

du. Bi-bin yani gör veyahud bi-guy söyle diye bidâyet vâki' olmadı. Zira tab'â sem' basardan ve basar dahi kelâmdan mukaddemdir. Nitekim rahm-i mâderde, cenine, ibtidâ hâsıl olan his, sem' kuvvetidir... El-hâsıl «Bişnev» ile emr eyledi; zira sem' sıfatı, sair sıfâttan mukaddemdir. Ve sâlik dahi rahm-i mâderde cenin gibidir. Zira ve-lâdet-i sâniye ehlidir...»<sup>14</sup>

Bişnev'deki diğer harflerle ilgili yorum, sadece bir eserde bulunmaktadır: Şın (Ş), şuûn-ı zâta ve cenab-ı Hakk'ın isim ve sıfatları-na; nun (N), feyz-i âmma, emr-ihalk-ı Hakk' (kûn)a, cevher-i evvel olan akla, bidayette halk olan nûr-ı Muhammed (s.a.)'e ve vav (V) harfi, esma-yı ilâhiyyenin zâhir olan varlıklarına işaret eder.<sup>15</sup>

Kültürümüzde, edebiyatımızda, bir gelenek olarak, kelimelerdeki harflerin edebî tasavvufi hemen her türlü tefsir, teşbih ve değerlendirmelerini tesbit etmek mümkündür. Meselâ: Meşhur olduğu üzere edeb (e, d, b), eline, diline, beline hâkim olmaktır. Derviş (d, r, v, y, ş), dünyayı, riyayı, varlığı, yalanı ve şehveti terk edebilen kişidir gibi örnekleri artırabiliriz.<sup>16</sup>

Netice olarak A. Gölpınarlı'nın: «Sûfilerin B harfine verdikleri ehemmiyet ve Ebûbekir Şibli (öl. 334/945) nin «Ben B'nin altındaki noktayım» demesi düşünülürse Mesnevi'nin «Bişnev» sözüyle başlaması rastgeledir demenin de biraz cesurca bir söz olacağı... ve A. Ateş'in sadece iddiada kaldığı» görüşlerine katılıyoruz.<sup>17</sup>

Muhteva yönünden «Bişnev» le alâkalı fikir ve görüşleri aşağıdaki şekilde hülâsa etmek mümkündür:

Bişnev (dinle) hitabı, server-i kâmilâna ilk nâzil olan «Ikra'»<sup>18</sup> İlahî hitabından mülhemdir.<sup>19</sup> «Kur'an'da evvel kelime «Ikra'»dır. Elbette Mesnevi-yi şerif, hakikatte, Kelâmullah için tefsir-i mânevîdir... Hz. Mevlânâ k. s., işaret edip buyurur: «Ve izâ kuri'el-Kur'ânü fe'stemîû lehu ve ensitü lealleküm turhamûn (Kur'an okunduğu zaman, onu dinleyin ve sükût edin ki merhamet olunasz)»<sup>20</sup> muktezâsınca Kur'ân-ı azîmin ve Furkan-ı kerimin tefsir-i şerifi kırâat olunur, hamûş olup istima' edin diye «Bişnev» emriyle ibtidâ ettiler.»<sup>21</sup> «Hz. Mevlânâ, evvelâ «Bişnev» diye istimâ'a emr edip gayri ibaretle ibtidâ eylemediklerinden nükte-yi azîme vardır. Zira «Ney ki âgâz-ı hikâyet mi-kuned» deseler kabil idi. Veyahud «Ney ki her dem nağme-ârâyi kuned» deseler ve bunun emsâli nice güne ibâretle tâbir kılsalar kâdir idiler. Ve lâkin «Bişnev» diye istimâ'a emirle ibtidâ eylediler. Onun için din ve tarikatte ibtidâ vâcib ve lâzım olan istimâ'dır. Onun için basardan ve sâir a'zâdan ve cevâ-

rihden din ve tarıkatte sem' evlâdır... İndallah zi-ruh olanın ziyade şerlisi, Hak kelâmından sağır olandır ve onu söylemekten dilsiz kalandır. Allâhu Taâlâ Kelâm-ı Mecid'inde buyurduğu gibi «İnne şerre'd-devâbbi inde'llâhi's-summu'l-bükmü'l-lezine lâ ya'kılûn» «Allah katında, yeryüzündeki canlıların en kötüsü, gerçeği akletmeyen sağırlar ve dilsizlerdir»<sup>22</sup> Ebkemlik asamm olmaktan olur. Zira nutka elbette sımâ' lâzımdır... Onun için Hz. Mevlânâ, «Bişnev» diye emr ederler. İstimâ' eyleyen âhir nutka gelir ve ebkemlik zahmından halâs olur.»<sup>23</sup> «Bişnev»in muhatabı, Hüsameddin Çelebi'dir.<sup>24</sup> Ve Mesnevî, tâlibleri irşâd için nazm olunmuştur. Tâlib içinse sülûkun başlangıcında mürşidin sözlerini dinlemek elzemdir. Mevlânâ'nın «Bişnev» diye başlamalarından bir nükte budur.<sup>25</sup> «Tâlib-i ilm, üstâdını dinleyerek üstâd olduğu gibi mürid dahi mürşidini dinleyerek şeyh-i kâmil olur. Nitekim bazı ârifler:

Akla magrûr olma Eflâtûn-ı vakt olsan eger  
Bir edîb-i kâmilî gördükde tıfl-ı mekteb ol<sup>26</sup>

(beytini) buyurmuşlardır.<sup>27</sup>

«Tarık-ı mevleviyyenin rûkn-i a'zamı ve hilye-yi abdalda zikr olunan evsâf-ı erbaa ki **samt** (sükut) ve **cü'** (açlık) ve **seher** (gece-leri uyumama) ve **uzlettir**. Onların akdemi olan samta işaret vardır. Zira Cenab-ı Hak: «Fe'stemû... ve ensitû...» (...dinleyin... ve sükût edin) buyurup istimâa samt lâzım olduğunu beyan buyurmuştur. Pes sâlik-i mevlevî dahi istimâ'la me'mur olduğunu bilir... Mesnevî-yi şerif «Bişnev» lâfzıyla bed' olunmak bu nükteyi hâvidir... Bir mânâyı işitmedikçe ilim icmâli hâsıl olmaz... Hz. risâlet-penah efendimizin mucizât-ı bâhirelerinden el'an beyne'l-kül Kur'an-ı kerim yâdigâr kaldığı hâsse-yi sâmianın sâir havâss üzerine şer'an tafdil olunmasına delil-i kat'i olur. Egerçi havâss-ı hamsenin her biri istifade-yi ilme âlettir. Amma ulûm-ı nakliyye istifadesine ancak sâmiâ muktedir olmağla «Bişnev» lâfzıyla bed'-i kitab buyurup ney'in sadâsını istimâ'la esrâr-ı aşk u şevk tahsiline hass ü igrâ buyururlar...»<sup>28</sup>

«Kur'an-ı kerimde işitmek, görmeğe tekaddüm etmiştir. Nitekim Fir'avn'ı dâvete memur olan Mûsa ve Hârûn aleyhimesselema hitâben Hak Taâlâ, Sûre-i Tâhâ'da, «Lâ tehâfâ inneni meakümâ esmeu ve erâ», yani «Korkmayınız, muhakkak ben sizinle beraberim. İşitirim ve görürüm» buyurmuştur.<sup>29</sup> Başka âyetlerde de nazîri müteaddiddir.<sup>30</sup>

Nitekim bizzat Mevlânâ da dinlemenin söylemeden önce geldiğine, dinlemenin söylemeden daha üstün olduğuna:



«Kâmil için yemek ve konuşmak helâldir. Mâdemki senin kemâlin yok, her şeyi yeme ve dilsiz ol.

Sen kulaksın, o dildir. Tanrı kulaklara: «Susunuz» emrini buyurmuştur.

Çocuk doğduğunda önce süt emici olur. Sonra susup dâim kulak kesilir.

Sözlerin mânâsını anlayınca kadar bir müddet ağzını açmaz.

Eğer çocuk kulak vermez de, boşuna söylenirse topal ve dilsiz gibi ıztırabını izhar eder.

Duymaya kadir olmayan sağır kimse hiç konuşmaz. Ağzı bağlı dilsiz gibidir.

Zira konuşmak için önce dinlemek şarttır. Söze, kulak yolu bağlıdır.

-Evlere kapılarından girin.- Maksudları, sebeblerinden arayın.

İşitilmeğe ihtiyacı olmayan söz, tavsif olunamayan Hâlik'a mahsustur.»<sup>31</sup> diyerek işaret etmiştir.

Netice olarak dinlemeyle ilgili ileri sürülen fikirlerin, bilhassa âyetlerle de alâkalı olarak uygunluğunu, Mevlânâ'nın başka beyitleri de te'yid ve te'kid etmektedir. Nihayet bu mevzuu, bir üslûp husûsiyeti olarak da alabiliriz. Umûmî mâhiyette üslûbu, hitâbî ve tahkiyevî üslûp olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Meselâ: İmr'ü'l-Kays (öl. 530?)'ın, «Kifâ» (Durunuz) diye başlayan kasidesi; Fuzûlî (öl. 963/1556) nin, «Saçma ey göz...» şeklinde başlayan «Su kasidesi» olarak meşhur na'tı, bu tür hitap veya emir üslûbuna örnektir. Bu itibarla Mesnevi'nin «Bişnev» (Dinle) emriyle başlamasını, lisânî bir üslûp geleneği ve husûsiyeti olarak dahi düşünmek imkân dâhilindedir.

## N E Y

Lûgat mânâsı kamış demek olan ney'le ilgili bir hayli fikir ve benzetmeler mevcuttur. Çok defa bunlar, rastgele olmayıp maddi veya mânevî cihetten münasebetler kurulmaya çalışılmıştır. Şerhlerde, doğrudan doğruya bir mûsikî âleti olarak da değerlendirilen ney'in: Âdem Aleyhisselâmi, Hz. Peygamberi, Hz. Mevlânâ'yı mürşid-i kâmil (insan-ı kâmil)i, mü'mini, âşığı, gönülü ve kalemi temsil ettiği, edebileceği görüşlerine yer verilmiştir. Netice ve en umûmî

kanâat olarak ney'den maksat, insan-ı kâmindir. Bu kanâati, Mevlâna'nın diğer ilgili şiirleri de te'yid etmektedir.<sup>32</sup>

### 1 — Ney (Mûsiki âleti) :

«Bazı nüshalarda - Bişnev ez ney - vâkı olmuştur. O takdirce mutlaka ney murad olunup gerek huzûr-ı Mevlânâ'da istimâ' olunan gerek gayri neylerden istimâ' ediniz demek olur.»<sup>33</sup> «Ney tâbi-riyle zâhiri neye de işaret buyurulmuş olmak câizdir. Zira ney'in sesi, her bir sazın sesinden daha murik olup dinleyenlerin kalblerine rikkat verir ve ehl-i aşkı vecde getirir. Binâenaley zâhirî ney, âşıkların ruhlarına, kelimesiz ve lâfızsız hitablarda bulunmuş olur.»<sup>34</sup>

Ney'in oluşması efsanesiyle alâkalı bir rivayette şöyle denilmektedir: Mi'rac gecesinde Cenab-ı Hak, Habibi Muhammed Mustafa aleyhi efdalüs-salavat ve ekmelü't-tahiyyat hazretlerine bir hayli sır veya doksan bin kelime söylemiş; Hz. Peygamber de bunların otuz binini halka ayan, otuz binini havassa beyan, otuz binini de nihan etmiştir. Esedullâhü'l-Gâlib Ali bin Ebi Tâlib'e de bir hayli sır ifşa buyurmuş ve bu sırları kimseye zinhar fâş eylememesini tavsiye ve emr etmiş ise de Cenab-ıMurtaza, bu sırta tahammül edememiş, nihayet boş bir kuyuya varıp sırrını ona söylemek mecburiyetinde kalmıştır. Bir müddet sonra bu tesirle kuyudan bir ney (kamış) biter. Bunu, bir çoban keserek düdük yapıp çalarken Hz. Peygamber duruma muttali olunca «Yâ Ali niçin sırları fâş ettin?» diye sorar. Hz. Ali de «Yâ Resüllallah, halktan bir ferde ağzımı açmadım» diye ifade buyurur. «Ya bu sır nedir? O sır değil midir?» buyurdular. Vaktâ ki İmam Ali, işittiler ki o sırdır, hemen risâlet-penâha özür dileyip «Ya Resüllallah, tahammül edememekten boş bir kuyuya söylemiştim» deyince: «İşte bu ney, bu esrari, kıyamete kadar söyler» buyurdular.<sup>35</sup>

### 2 — Âdem (a. s.) :

Âdem kelimesindeki elif, dal, mim harfleri ebced hesabıyla yani sayı değerleri itibariyle bir, dört ve kırk ettiği için toplam olarak Âdem ismi, kırkbeş eder. Âdem aleyhisselâmdan vucûda gelen Havvâ'nın da ebced hesabıyla değeri, onbeştir. İkinin toplamı, altmış sayısını verir. Âdem'le Havvâ'nın izdivacından hâsıl olan netice-yi sûret, Yâ-Sin'de yani Hz. Peygamberde zuhur eder (Sin, Hz. Muhammed olarak tefsir olunmaktadır). Ney kelimesi de adedi değer bakımından (N: 50, Y: 10 olmak üzere) altmıştır. Sin (S) harfinin mukabili de altmıştır. Böylece iki harf olmak hasebiyle de ney'den murad Âdem ve Havvâ, neyistandan murad cennet olmuş olur.<sup>36</sup>

## 3 — Hz. Muhammed (s. a.) :

Ney (eski yazı olarak) iki harftir; biri nun (N) ve biri yâ (Y) dir. Ebced hesabıyla altmıştır. Sin dahi altmıştır. Sin ise Hz. Peygamberin ismidir.<sup>37</sup> Nitekim bu yüzden Cenab-ı Hak «Ya Sin» buyurmuştur. Öyleyse «Dinle neyden» murad, «Muhammed'den işit» demek olur. Muhammed sallallahu aleyhi vesellemden işitmek, hemen Allah'tan işitmektir. Dolayısıyla bu ifadedeki bir mânâ da «Hak kelâmını dinle» demektir.<sup>38</sup>

## 4 — Mevlânâ :

Başlayanda ney'le başladı sözin  
Benzedüp nây'a fenâda kendözin<sup>39</sup>

«Neyden murad Hz. Mevlânâ'dır ki kendisini ney'e teşbih eylemiştir. Nice nükât-ı acibeyi iş'âr ve esrâr-ı garibeyi izhâr için.»<sup>40</sup> «Pes ney'den murad insan-ı kâmil oldu. İnsan-ı kâmillerin şâhı ve kutbu ve sultanı Hz. Mevlânâ'dır ki kuvvet-i ezeliyyenin mazharı idi. Zâtını ney'den gösterdi.»<sup>41</sup> Yani «Mevlânâ, «Dinle bu ney nasıl şikayet ediyor, ayrılıkları nasıl anlatıyor» derken hem kamışlıktan kesilen ney'i, hem de mutlak varlıktan mukayyed varlığa düşen kendisini kasdetmektedir.»<sup>42</sup> «...Bu takdirce Hz. Molla, vucud-ı şeriflerini nây'a teşbih etseler baîd değildir.»<sup>43</sup>

Netice olarak bir kısım şerhlerde, ney'le Mevlânâ'nın, dolayısıyla aynı zamanda insan-ı kâmilin temsil edildiğine işaret edilmiştir ki bizzat Mevlânâ'nın bu yönde kendi ifadeleri de mevcuttur :

«Tanrı benim ney bedenimi yokluk kamışından kesti, yondu.»<sup>44</sup>

Biz çü nâyız bizde sendendir nevâ  
Küh-veş senden olur bizde sadâ<sup>45</sup>

## 5 — Mürşid (insanı kâmil) :

Ney'den maksad insan-ı kâmilin vücûdudur.<sup>46</sup> Mürşidler ney gibidirler. Sözleri Hak kelâmı olup mânevi tefsirdir.<sup>47</sup> «Ney: Evvelâ sûfi-yi sâfi ve âşık-ı vâfi, derûnu mâsivadan hâli ve nefhâ-yı Hakk ile mâli olan mürşid-i aliden istiare ola. «Ney'in insan-ı kâmile sûret, lâfız ve zât olarak münasebeti ve benzerliği vardır. Sûretâ benzerlik, yüz sarılığı ve sinelerinin delik delik olmasıdır. Hak âşıklarının dışlarının rengi ve içlerinin hâli bu türdür.»<sup>48</sup> «Ney'in yedi deliği, insanın yedi a'za-yı zâhiriyyesine işarettir.»<sup>49</sup> Ney'in delikleri ateşle açılır. Boğumlarına, başına, ayağına teller ve mâdeni halkalar takılır, kuruyup sararır, içi boşalır. Hz. Mevlânâ bir rubâisinde:

«Ney'i dinle ki neler, neler söylüyor. Allah'ın gizli sırlarını te-kellüm ediyor. Yüzü sararmış, içi boşalmış, başı kesilmiş, yahud neyzenin nefesine terk edilmiş olduğu halde dilsiz ve kelâmsız, Hudâ, Hudâ diyor» buyurmuştur. İnsan-ı kâmil de böyledir.<sup>50</sup> Lâfzan mü-nasebet şudur: Ehl-i Fars ney kelimesini ekser yerde nefy mânâsın-da kullanır. Nitekim bu beyitte şâirin: «Men neyem» (ben değilim) dediği gibi :

### Men neyem cüz mevc-i derya-yı kıdem

(Ben, kıdem deryasının dalgasından başka bir şey değilim). Pes bunlar, bu vucûd-ı âsilerin nefy etmişler ve adem-i aslilerine gitmişlerdir... Zât olarak benzerlik odur ki neyin içi boştur ve onda sesle-rin çıkmasına sebep olan neyzendir. Kezâlik bu yüce tâifenin derun-ları mâsivâdan boşalmış, ilâhi nağmelerle dolmuştur. Ney'e nisbet olunan sesler, neyzendendir. Öyleki insan-ı kâmile nisbet olunan ke-mâlât, kelimât ve hâlât dahi Allâhu Taâlâ'dandır.<sup>48</sup> Ney, neyzensiz ses çıkarmadığı gibi insan-ı kâmilin de görmesi ve işitmesi, söyle-mesi ve cemî ahvâli Hâlik ile dir.<sup>51</sup>

### 6 — Mü'min:

#### Bişnev haber-i sâdik ez gofte-i peygamber

#### Ender sıfat-ı mü'min el-mü'minü ke'l-mizmer

Gerçek haberi, en doğru sözü, Peygamber kelâmından işit: «Mü'-min sıfatındaki mü'min, düdük gibidir» ve nây misâlidir. Mü'minin, ney gibi ille içi boş olmadıkça savt u sadâsi, yani kelâm ve edâsi sâ-lih olmaz. Nitekim Hz. Mevlânâ (k. s.), Mesnevî'yi şerifinde ney ile-ki insan-ı kâmil ve mü'min-i sâhib-i dil vucûdundan ibarettir, ibti-dâ edip buyurmuşlardır...<sup>52</sup>

### 7 — Âşık:

Ney dahi âşık-ı sâdika her vech ile teşbih olunur.<sup>53</sup> O, içi mâsi-vâdan boşalmış, kurtulmuş sâf bir sûfi, vefâkâr bir âşıktan istiâre-dir.<sup>54</sup> Merdân-ı Hudâ'nın dahi aşk-ı İlâhî derdinden yüzleri sararır, sineleri delik delik olur. Aşk şevkıyla yanıp yakılıp feryâd ederler.<sup>55</sup> El-hâsil ney, mutlaka «İrcii» hitabına lâyük olan âşıklara misâldir.<sup>56</sup>

### 8 — Gönül:

Muîni ney'i, gönül olarak da yorumlamıştır :

Nây-ı dilde şerha şerha çün firak

Tâ ki eyde şerh-i derd-i iştiyak

Aslı nâyın çün ezelden dil durur

Nâya dilden demdeme hâsil durur.<sup>57</sup>

Nitekim bizzat Mevlânâ da bir gazelinde :

«Ey gönül, ateş deryasına at sürme; çünkü korkuyorum, dayanamazsın ateşe. Varlığın kamıştıdır, bir sesindir var; her nefeste o neyden yepyeni bir ses çıkarmadasın. Seslendin mi bir şehri ayağa kaldırıyorsun; fakat kamışlığının da ateşe tahammülü yok» diyerek gönlü ney'e, gönül âlemini kamışlığa (neyistana) benzetiyor.<sup>58</sup>

### 9 — Kalem :

Daha önce belirtildiği üzere ney, kamış mânâsına gelmektedir. Müsiki âleti olan ney'in, kamıştan yapılması gibi eskiden kalemler dahi kamıştan yapılırdı. Bu itibarla ve başka bakımlardan ney ve kalem arasında ve ayrıca kalem ile Hz. Peygambere işaret yönünden çeşitli alâkalar kurulmuştur.

Bunda da ney dindi kasd oldu kalem  
Çün zuhûra evvelâ geldi kalem

Ol kalem yâni ki rûh-ı Mustafâ  
Mühr-i mihr-i hâtem-i bahr-i safâ

Rûhu oldu cümle ervâha meâd  
Mebde-i mirsâd u mürşid-i reşâd

Cümlâ ilm-i evvelin ü âhirin  
Oldu ol rûh içre sâbâş-âferin

Çünkü bu erkâna ney oldu sebep  
Evvel ol zikr olmağ olmaya aceb<sup>59</sup>

İkinci olarak neyden murad, kamış kalem olduğu itibariyle istiare olmaksızın bildiğimiz kalem olur. Gerçi Hazretin, ney hakkındaki icra eyledikleri bazı evsafı, bu mânâ üzere feryad ve inleme, kalemin tahriratından istiare ve yahut lisan-ı hâl ile nâlesinden ibaret olur... Allâhu Taâlâ Habibine: «Ikra' ve Rabbüke'l-ekremü'l-lezî alleme bi'l-kalem» (Oku! Senin Rabb'in nihayetsiz kerem sâhibidir. O, kalem ile (yazıyı) öğretti)<sup>60</sup> buyurmuştur.

Hız. Mevlânâ, tâlib olanlara buyururlar ki ey Hak tâlibi olan, kalemin yazdığı sözleri işit ve onun lisanından câri olan esrârı işit. Gör ki hâl diliyle ne söyler, mânâ lisanıyla ne takrir eyler. Onun için kaleme hükemâ, insanın bir lisanı da budur dediler.

Üçüncü olarak istiare yoluyla kalemden murad, veliyy-i kâmilin ve mürşid-i fâzılın vücûdu ola. Bu takdirce aralarındaki benzerlik şöyledir: Kalemin hareketi ve durması tamamen kâtibine ait ol-

duğu gibi evliyanın dahi harekâtı, susması ve konuşması tamamen Cenab-ı Hak'dan demek olur...

Ve dördüncüsü istiare yönüyle kalem-i a'lâ ile hakikat-i Muhammed Mustafa (s. a.) murad olur. Cenab-ı Hak ol hakikatla «Nün ve'l-kalemi vemâ yesturün»<sup>61</sup> (Nun ve kalem, bir de satıra yazı yazdıkları şeyler hakkı için) diye kasem buyurdu. Ve ol Hazret, bu hakikatın şânında «Evvelü mâ-halakallahu'l-kalem» (Allah, ilk önce kalemi halk etti) diye tâbir kıldı. Başka bir yolla dahi ney'den, Hz. Mustafa ve kalem-i a'lâ alınır. Zira ney sözü, ebced hesabı üzere almıştır. Sin lâfzı dahi almıştır. Sin, Hz. Muhammed'in ismidir...<sup>62</sup>

Gizli sırların, bütün ilimlerin tâlim vasıtası olan kalem, Muhammedî varlıktır. Resûl-i ekrem (s. a.), hem bu mânâyı ima edip «Eğer kalem olmayaydı, dinin kıyâmı olmazdı ve salâh-ı ıyş yüz göstermezdi» buyurur.<sup>63</sup>

«Suâl olunursa ki niçin ney temsile tahsis olundu: ...Pes ney ki nebat cinsindedir, insandan baiddir. Cevab budur ki ibtida-yı mahlûkat kalemdir. Nitekim hadiste gelir: «Evvelü mâ-halakallahu'l-kalem.» Kalem ise bu nişana göre bi-hasebi'l-gâlib kamıştan olur. Kalem ile bu kadar nukuş-ı huruf ve suver-i kelimât zâhir olduğu gibi evvel-i mahlûk ve ibtida-yı masnû' olan kalemin yüzünden dahi bu kadar ervâh ve ecsâm, zulmet-âbâd-ı nâbüddan sayra-yı vucûda kadem bastı... Allâhu Taâlâ hakikat-ı Muhammediyye nûruna tecelli ettikte kalem gibi iki şakk oldu. Bu cihetten dahi kalem ıtlak olundu. Ve bir dahi kalem ile sahib-i kalem murad olunur... Ve bu kalem gerçi hakikat-ı Muhammediyyeden ibarettir. Ve lâkin cümle hakayık-ı kevniiyenin ol hakikattan hissesi vardır. Âdem aleyhisselâmın türabından evlâdının behresi olduğu gibi... Pes kalem ile mutlak vucûd-ı insanî irâdetine vecih budur, ve bu tarık ile neyden insana intikal olunmuştur.»<sup>64</sup>

#### 10 — Mesnevî:

Mesnevî'nin gerçi zâhiren hikâyeleri ve mânâları aydındır. Lâkin hakikatte gizli sırlar ve İlâhî ilhamlardan kinâyedir. O, şeriat hükümlerini câmidir. Tarikat sırları ve hakikat nurları ondan zâhir olur, parlalar. Nitekim ney'den herkes, sır ve mânâ ne iddiğini anlamaz. Mesnevî'den dahi murad ne iddiğini herkes idrak eylemez.<sup>65</sup>

Yukarıdaki ifadelerde ney' vâzih bir şekilde Mesnevî mukabili olarak yorumlanmamakla beraber, ney ve Mesnevî arasında kurulan benzerliği, daha önce bahsi geçen ney - kalem münasebetini de

dikkate alınca ney'in, Mesnevi'yi yani Mevlânâ'nın bizzat bu eserini sembolize ettiğini düşünmek de imkân dâhilindedir. Ayrıca müteâkıp beyitlerle de teşhis ü intak ve berâat-i istihlâl san'atlarına<sup>66</sup> uygun olarak ney'in dilinden, âdeta Mesnevi'nin konusuna işaret edilmektedir. Dolayısıyla «Dinle bu neyi» karşılığında, «Mesnevi'yi, bu eseri dikkatle dinle (veya oku!» şeklindeki bir tefsirin dahi aykırılığı düşmeyeceği kanâatindeyiz.

### ŞİKÂYET - AYRILIKLAR - HİKÂYET

Düştü nâyistân-ı vahdetten garîb  
Yine inler k'ola aslına karîb

Âdem ol firkatle gözden döktü nem  
Gözü pür nem oldu gönlü doldu hem

Kan döküp Ya'küb arar vasl-ı veled  
Ney figan kılıp sorar vasl-ı Ehad<sup>67</sup>

«Bi-şnev ez ney çün hikâyet mi-kuned»: Ney'den dinle, nice nice hikâyet eyler. «Ez cüdâyhâ şikâyet mi-kuned»: Belki hakikatte ayrılıklardan şikâyet eyler ki kadîm yârinden ve asli vatanından ayrı ve uzak düşmüştür. Sen onu, hikâyet ve beyhûde efgan ve şikâyet eyler zann eyleme. Ney'den murad, mürşid-i kâmilidir. Gerçi zâhirdede halka müsâhabet edip onu ve bunu hikâyet eyler. Lâkin derûn-ı pür sûzu, bir nefes vatan-ı asli yâdından ve ezeli âlemde olan ittihadından fâriğ ve gâfil değildir. Belki o âlemde olan zevk u safâdan ayrı olduğundan ötürü, derd ü eleminden ney gibi feryâd ve efgân edip sa'y u gayretten hâli olmayıp yine evvelki mertebeye vusûl bulmak cehdine ikdam ve ihtimam eyler. Bu şikâyet, Hz. Mevlânâ'nın kendisine göre değildir. Zira kendisi vâsılinden idi. Belki ol cânibi unutanlara göredir. Tâ ki şikâyetin sebebini anlayıp ol cânibe külli meyl ü rağbet peydâ olup vusûlüne çalışsalar... Pes ney'in harâretini işitip gaflet eyleme. Belki onun şikâyetini dahi can kulağı ile dinle. Zira sana o şikâyetten ziyade menfaat vardır. Zira şikâyetin sırrını fehmettikde sana bir sûz-ı harâret peydâ olup seni vatan-ı asli cânibine tâlib ve râğib eyler... Ve ayrılıktan murad ne idiği, ikinci beyitte beyan olunur. Hz. Mevlânâ, şikâyet lâfzı ile işaret eyler ki hikâyet hâli üzre olmayıp belki ondan murad şikâyet ve şikâyetten murad, gâfillere tenbih olduğu gibi bu kitapta vâki olan hikâyeler dahi hemen sâfi hikâyeler değildir. Belki nice işaretler ve kinâyeler vardır ki ehline zâhir ve rûşendir.

Hz. Mevlânâ, kitabın evvelinde firâk zikreyledi; dinleyene ziya-

(F. : 2)

de rağbet ve Şevk vermek için. Zira firâkın sırrını fehmettikde vatan-ı asliye meyl peydâ olup vusûlüne çalıŐınca öyleki firâk, mânâda, iki cihan (dünya ve âhiret) saadeti sermayesinin sebebi olur.<sup>68</sup>

Mevlânâ'nın ayrılıklardan Şikâyet etmesi budur ki kendileri beşeriyet libâsını giymezden evvel, mutlak nûr ve mutlak zât idi. Beşeriyet ki unsurlar âlemidir; kesif ve zulmânî olup ekser halk keŐâfeti üze olmağın Şikâyet tariki gösterdiler... Mesnevî-yi Şerifi söylemeye, Çelebi Hüsameddin hazretleri sebep olmuştur. Ve «Bişnev»in muhatabı onlardır. Buyururlar ki «EyHüsameddin, işit, bu ney nice hikâyet eyler; ayrılıklardan Şikâyet eyler.» Yani kâf u nun (kün : ol) emrinden bâtından zâhire ve yokluktan varlığa, insan kendiliğine aldanıp ve dünyaya gönül verip evham ve hayâlatla perdelenip ve benden uzak düştüler. Geri makamların tahsil etmeyip esfel-i sâfilinde kaldılar. Lâcerem beşeriyet sebebiyle hakk iken bâtıl oldular...

Hız. Sultan buyurur ki: «İŞit ney'den -ki Muhammed Resullullahdır- nice Őikâyetler eyler, ayrılıklardan hikâyetler eyler.» Yani der ki: Ruhlar âleminden Őahâdet âlemine -ki dünyadır- bunca ruhlar sefer eyler. Dünya âlemine gelip mârifet kazanıp ten vasıtasıyla kendi hakikatını anlayıp Hak yolunu bilip nice türlü irfan ve mertebeler tahsil eyleyip yine dünyadan sefer ettikde gelip bize vâsil olup ebedi cennete yetişirler... Bu âleme geldikde dünya tuzağına düştüler. Hilesine ve süsüne aldanıp yiyip içmeye gönül verip elde olan sermayeyi berbad edip ol ayrıldıkları makamı -ki «Elest» makamıdır- elden çıkarıp tahsil edemeyip esfel-i sâfilinde kalıp Allah korusun, cehennem ateŐine giriftâr olup envâ'türlü azablara mübtelâ olup ebedi azab içinde kaldı benim ümmetim» diye Muhammed Resullullah, ayrılıklardan hikâyet ve Şikâyet eyler.

Ve bir dahi her kimse kim vatan-ı aslisinden uzak düşe, beherhâl ol, firakta ve elemde olur. Husûsâ ki vatanında iken zevk u refahiyyette olmuş ola.

Kezâlik ney dahi su gibi ırmakta geliŐmekte, sürur içinde, cana can katan rüzgârlarla sallanmada ...ve zikr ü tesbihte idi... Ansızın kaza eli ulaŐıp kader kılıcıyla başını kesip ayağını yerinden ayırıp pâre pâre edip nice zaman ayrılık ateşinde kurutup ondan bağrını delik delik edip bunca riyâzât ve mücahedelerden sonra âkıbet, bir üstâd-ı kâmile ve bir mürşid-i âlime erişip onunla hem-nefes olup sırrına mazhar düşüp ve dilsiz sadâya gelip ahvâl-i derûnundan ve geçen mâcerasından ve gizli sırrından haber vermeye başladı. Va-



tanından ve yârânından ayrı ve uzak olduğu hüzn ile ve eninle tak-  
rîre ve derûn-ı dilden şikâyet ve hikâyet etmeğe başladı...<sup>69</sup>

Neyden murad evliyâ-yı Hudâ ve yahut Hz. Muhammed Musta-  
fa ola. Pes bunlar hod ayn-ı vuslattadır. Öyle olunca firkatte ne gü-  
ne şikâyet ederler ve vech ile ayrılıklardan şikâyet semtine giderler.  
Bu suâle bir kaç vech ile cevap verilip illâ enbiya ve evliyanın şikâ-  
yetleri, vuslattan önceki mâzideki ahvâle nisbetledir. Mâzideki ah-  
vâli nakleylemelerinden murad, gaflet erbabını tenbih ve irşaddir.

Üçüncü olarak evliyâ indinde cem' mertebesinde gark olmak-  
tan lezzetli bir hâlet dahi yoktur... Gerçi vahdeti kesretle görürler-  
se de bu mertebeyi, ayrılıklar add eyleyip ondan şikâyet ederler. Ni-  
tekim Hz. Nebî: «Leytenilen alka ve leyte ümmî lem telidnî» (No-  
laydı ben yaratılmayaydım ve anam beni doğurmayaydı.) diye bu  
ayrılıklardan şikâyet kıralardı. Hâlbuki ol Hazretin mertebeleri  
cem'ül-cem' makamı idi. Ve cem' makamına mi'rac edip hakiki  
mahbûbun ve bütün enbiyâ ve evliyâ ruhlarının ve büyük melekle-  
rin... ülfetine nâil olmuş iken kesret mertebesine tenzil kıldıkta  
**Ebûcehil** ve **Ebûleheb**'in kınamasına ve tahkîrine mübtelâ olmuş-  
lardı. Onun için: «Ve mâ üziye fi misle mâ üziytü» (Kimseye benim  
gibi azab olunmadı) diye bu fikrat ve eziyyete işaret kılmışlardı.  
Zîra dâvet mertebesi, firkat mertebesidir, gerçi vuslatta iseler de...<sup>70</sup>

...«Ayrılıklardan şikâyet eyler». Bu mısradâ suâl vârid olur ki  
evliyâ ve enbiyâ Hudâ'dan ayrı değildirler. Vuslatta olan kimseler,  
firkatten şikâyet eylemekte fâide nedir denilse evvelâ cevap budur  
ki: Gâfillere tenbih içindir. Vatan-ı aslîsini unutanlar içindir. Bir da-  
hi budur ki enbiyâ ve evliyânın vuslatı devam üzere değildir. Zîra  
dâimî visâle beşerîyyet mânidir. O sebebdendir ki Hz. Sultan'ül-en-  
biyâ (s. a.): «liye me-Allâhi vaktün lâ esa'unı...» (Benim Allah ile  
öyle bir vaktim var ki yere göğe sığmaz.) buyurmuştur.

Hz. Mevlânâ, mahall-i vuslatı, ateş içinde kızıp tamamen rengi  
dahi ateş gibi kızaran mahalle teşbih buyururlar. O an demir,  
«ene'n-nar» (ben ateşim) dese sözü sâlih olur. Zîra demir, ateşin ev-  
safıyla vasıflanmış olur. Pes vuslat hâleti bunculayıdır, daim de-  
ğildir. İmdi bunların şikâyeti, vuslat hâletinin devamsızlığından ötü-  
rû olur.<sup>71</sup>

«İşit ney'den nice şikâyet eyler, yani şikâyet eylemez belki ay-  
rılıklardan hikâyeye eyler» ve âsil âlemden uzak ve vatanından ayrı  
olduğun hemderd olanlara yanıp söyler. Zîra ney, temsil tarikiyle  
zikrolunmuştur. Murad insan varlığıdır ki zarûri bu gurbet âlemine

düşmüş ve ehadiyyet mertebesinden tedric ile nüzul eylemiş ve nâçar yine vatanına rucûu lâzım gelmiştir. Hak âşıkı ve ârifi olanların lisanı ise hikâyet lisanıdır ki sevgilinin huzûruna yoksulluk arz ve acz izhardır. Yoksa kader sırrından gâfil... cahil mahbûbun lisanı olan şikâyet lisanı değildir... Zira bazı şikâyet sûreti hikâyete mahmuldür. Nitekim bazı ehl-i derd, serd edip demiştir:

Hikâyet eylesem belki şikâyet anlanır bilmem  
Ne yüzden arz-ı hâl, etsem sana ben ey kerem kâni.

Onun için bazı ehl-i hakikat, «...Kişinin ahvâlini hemcinsi ile müzakere etmek şikâyetten sayılmaz» buyurmuşlardır. Nitekim Kur'an'da Hz. Ya'kub a. s. dan hikâye yoluyla gelir: «İnnemâ eşkü bessi ve hüznü ilallah...» (Ben büyük kederimi ve hüznümü ancak Allâh'a şikâyet ediyorum...) Binâenaleyh can kulağı açık olanlar, ney'in feryâdı ve figânını hikâye olmak üzere dinlerler. Sesini mücerred efsanedir demezler, hakkında hak söylerler bilirler.<sup>72</sup>

Daha önce ney bahsinde işaret edildiği üzere ney'le Âdem aley-hisselâmın temsil edilebileceği düşünülecek olursa, memnû meyve dolayısıyla Âdem'in cennetten çıkarılarak firkate giriftâr olması ve nefsinden şikâyetle o, ahvâl-i perişânını nedâmet içinde hikâye eyler şeklinde beytin yorumlanması mümkündür.<sup>73</sup>

İnsan-ı kâmil... Hz. Âdem a. s. gibi vatan-ı aslisinden ayrı düşüp ana rahmine benzeyen dünyaya gelip gama ve yâr ayrılığına mübtelâ olduğundan mâada nice kimselerden tekdir işitip türlü mihnete mübtelâ olunca asli vatanında bunların birisi olmayıp Cenab-ı Hakk ile anda geçen demleri yâd edip ve bu âlemde sabr u karar edemeyip daima bu âlemden şikâyet ve ahvâlini hikâyet edip bin can ile asli vatanını arzu eder. Nitekim Niyâzi-i Mısri buyurur:

Ey garib bülbül diyârın kandedir  
Bir haber ver gül-izârın kandedir

Pes bu yerde kimseye yâr olmadın  
Var senin elbette yârın kandedir

Gökte uçarken yere indirdiler  
Çâr unsur bendlerine urdular

Nür iken adın Niyâzi dediler  
Şol ezeki itibârın kandedir<sup>74</sup>

«...İnsan-ı kâmilin ayrılıklardan şikâyeti ve hikâyeti hakkında Hz. Mevlânâ efendimiz «Fihî Mâfih» lerinin 54 üncü faslında, ken-

dilerine vâki olan bir suâl üzerine şu tafsilâtı verirler: Birisi Hz. Şeyhten ani Hz. Mevlânâ'dan şunu sordu: Hakk-ı âlilerinden «Levlâke levlâk lemâ alaktü'l-eflâk», yani «Ey Resûlüm, sen olmasaydın felekleri yaratmazdım» buyrulan Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem bu azamet ile beraber «Yâ leyte Rabbi Muhammedin lem yehluk Muhammeden» yani «Ne olaydı Muhammed'in Rabbi keşki Muhammed'i yaratmasaydı» der. Bu nasıl olur? Hz. Mevlânâ bu vech ile cevap verdi: «Bu söz bir misâl ile tavazzuh eder. Bir karyede bir erkek bir kadına âşık oldu. Ve her ikisinin evleri yakın idi. Beraberce ömür sürerler ve balıkların su ile hayat buldukları gibi onlar da semirir ve neşv ü semâ bulurlar. Ve hayatları birbirinden olur idi. Nâgâh Hak Taâlâ onları zengin etti. Öküzleri, koyunları, at sürüleri, malları, altınları, haşem ve hatemleri çoğaldı. Kesret-i tena'umdan şehre azm edip her birisi birer şâhâne konak satın aldılar. Ve orada ikamet ettiler. Bu, bir tarafta ve o, bir tarafta. Hâl bu gâyeye erişince o ıyşa ve o visâle muvaffak olamadılar. Derunları alt üst ve ciğerleri süzan olup gizli nâleler ettiler. Çâre olmadı. Ve bu süziş son dereceye vâsıl oldu. Onlar bu firâk ateşi içinde külliyyen yandılar. Böyle olunca nâleleri, mahall-i kabülde vâki olup emvâl ve mevâşiyeye noksan âriz olarak tedric ile evvelki hâle döndüler. Bir zaman sonra evvelki karyede yerleştiler. Ve aynı vasla koyuldular. Firkâtin acılığını yâd eylediler. «Yâ leyte Rabbi Muhammedin lem yehluk Muhammeden» âvâzı zâhir oldu. Çünkü Cenab-ı Muhammed s. a. mücerred olup âlem-i kudsde ve Hak Taâlânın visâlinde neşv ü nemâ bulur idi, balıklar gibi o derya-yı rahmete salar idi. Gerçi bu âlemde peygamberlik ve halka rehberlik makamına ve padişahlık azâmetine mâlik ve şöret ve sahâbet içinde idi. Ve lâkin yine evvelki yaşayışa «Kâşki peygamber olmasaydım ve bu âleme gelmeseydim» der. Zira visâl-i mutlaka nisbetle bütün mu memleket bâr-ı azab ve meşakkattir...

İşte vâris-i Muhammedî olan insan-ı kâmillerin, ayrılıklardan şikâyetleri dahi bu kabildendir. Ve şikâyet değil hikâyettir. Nitekim Hz. Pir, aşağıda gelecek olan bir beyt-i şerifte, açık bir sûrette bu mânâyı beyan buyururlar:

### Mesnevi

Men zi-cân-ı can şikâyet mi kunem

Men neyem şâki hikâyet mi-kunem<sup>75</sup>

Ben canın canından şikâyet ediyorum, hayır, ben şikâyet edici değilim; hikâyet ediyorum.<sup>76</sup>

## NETİCE

Bir ifadeye göre «Gerçek san'at eseri, her devirde yoruma imkân veren eserdir.»<sup>77</sup> Bu itibarla, hele bugünkü kültürümüz muvâcehesinde, Mevlânâ'nın şiirleri, her zaman için tekrar tekrar üzerinde durulmaya, açıklanmaya müsaiddir. Böyle olduğu içindir ki takriben onbeşinci yüzyıldan günümüze kadar, daha çok Mesnevî'ye inhisar etmek üzere, şerh işi devam etmiş ve edecektir de...

Mesnevî'yle ilgili, gördüğümüz, görmediğimiz, daha ziyâde nâ-tamam veya müntehabat olarak bir hayli şerhler mevcuttur. Bunların bir kısmında, tekrarlanan, benzer veya nakil bilgiler olmakla beraber, orijinal bilgi ve görüşleri ihtiva edenler de vardır. Bu yönde mukayeseli bir çalışmanın faydalı olacağı inancıyla misâl olarak Mesnevî'nin ilk beytini ele almış bulunuyoruz.

Netice itibariyle Mesnevî'nin birinci beytinde istinsah farkları bulunmakta, az çok farklı şekillerde tercüme ve şerh edilmekle birlikte bu beytin, aslî şeklinin tesbitinde herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır. Yorumlamalar, Mevlânâ'nın ne demek istediğine ne kadar yakın veya uzak olsalar bile, lûgat ve ıstılah mânâlarının dışında «ney»in bir sembol olduğunda; «ayrılık» ve «şikâyet» kelimelerinin mecâzen kullanıldığında şüphe edilmemelidir.

Bazı, hasseten şekli hususlardaki yorumlamalarda zorlamalar görülse dahi bu tür örneklerin, şerhlerin istisnâî olduğunu müşâhede etmekteyiz. Verilen mânâlarda ve izahlarda umûmiyetle aykırılık olmadığını söyleyebiliriz. Ayrıca hemen hiç bir şârih, demek istediğini, kesin olarak belirtmemiş, ihtimâl olarak ifade etmek istemiştir.

Son olarak: «Dinle» sözünün ehemmiyeti, ney'in Mevlânâ'yı daha doğrusu insan-ı kâmilî veya doğrudan doğruya insanı temsil edişi; şikâyet'in hikâyet'ten önce gelmesinin gerektiği örneklerinde de görüldüğü üzere<sup>78</sup> bütünüyle sistemli ve mukayeseli bir şekilde ve birinci plânda kendi eserleri ile şerh edilebildiği takdirde Mevlânâ'nın daha iyi, daha doğru anlaşılabilceğini ve aynı zamanda eski şârihlerin isabet derecesinin daha iyi belirlenebileceğini söylemek mümkündür...

Meselâ XIII - XV. yy. Türk mesnevîleri üzerinde Mevlânâ tesiri için bkz. Âmil Çelebioğlu, XIII - XV (ilk yarısı) Yüzyıl Mesnevîlerinde Mevlânâ Tesiri, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci (1978 Aralık Mevlânâ Kongresi Tebliğleri), Ankara, 1978, s. 99 - 126.

Dîvan-ı Kebir ve Mevlânâ'nın diğer eserleriyle ilgili tercüme ve bilhassa şerhler, Mesneviye nazaran daha az görünmektedir. Bkz. **Âmil Çelebioğlu**, Hz. Mevlânâ'ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi, Mevlânâ (1982 Aralık Mevlânâ Kongresi Tebliğleri), Konya, 1983, s. 26.

Mesnevi'nin ilk beytiyle ilgili olarak istifade ettiğimiz veya gözden geçirdiğimiz tam nâtamam veya müntehabat şeklindeki şerhler şunlardır :

1 — **Muini, Muin b. Mustafa**, (XV. yy.), (Mâneviyü'l Muradi, telifi: 839/1435-1436). Mesnevi-i Muradiyye, Haz. Dr. **Kemâl Yavuz**, Ankara, 1982.

2 — **Gelibolulu Surûri, Muslihiddin Mustafa b. Şaban** (öl. 969/1561-1562), Şerh-i Mesnevi, Süleymaniye Ktp. H. Hüsni bl. nr. 686.

3 — **Mustafa Şem'i** (öl. 1000/1591 - 1952), Şerh-i Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Halet ef. bl. nr. 334. Katalogda (Mevlânâ Bibliyografyası, Ankara, 1974, c. II, s. 100) müellifi meçhul olarak gösterilen, Şerh-i Müntehabat-ı Mesnevi adlı eser de Şem'i'ye aittir: Süleymaniye Ktp. Mehmed Murad - Mehmed Emin bl. 220.

4 — **Mehmed İlmî** (öl. 1020/1611), Şerh-i cezire-yi Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa bl. nr. 156.

5 — **Ankaravî Rusûhî İsmail Dede** (öl. 1041/1631 - 1632) Mesnevi Şerhi, Fâ-tihü'l-Ebyat, İstanbul.

6 — **Abdülmeccid Sivasi** (öl. 1049/1639), Şerh-i Müntehabat-ı Mesnevi, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud bl. nr. 2453.

7 — **Sabûhî Ahmed b. Muhammed** (öl. 1057/1647), El-İhtiyârâtü Hazret-i Mesnevi-yi Şerif (telif: 1026/1617), Süleymaniye Ktp. Esad Ef. bl. nr. 1310.

8 — **Sarı Abdullah b. Mehmed** (öl. 1071/1660 - 1661), Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Damad İbrahim Paşa bl. nr. 743, matbuu: İstanbul, 1287.

9 — **Şifâi Derviş Mehmed**, Şerhü'l-Kitabü'l-Mesnevi (telif: 1080/1669), Süleymaniye Ktp. Darülmesnevi bl. nr. 209.

10 — **Abdullah**, Kâşifü'l-Estâr an Nevâsîi Mehabibi'l-Esrâr (istinsah: 1092/1681), Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa bl. nr. 1239.

11 — **Anbarcızâde Derviş, Ali b. İsmail** (öl. 1128/1715); Esrârü'l-Ârifin ve Sirâcü't - Talîbin, Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa bl. nr. 711.

12 — **Bursalı İsmail Hakkı** (öl. 1068 - 1137/1653 - 1725), Rûhu'l-Mesnevi, İstanbul, 1287, c. I.

13 — **Şeyh Gâlib** (1171 - 1213/1757 - 1799), Şerh-i Cezire-yi Mesnevi, Süleymaniye Ktp. Darülmesnevi bl. nr. 187.

14 — Mehmed Murad b. Abdülhalim, Mesnevi Şerhi (telif: 1256/1840), müellif hattı olabilir), Süleymaniye Ktp. Mehmed Murad - Mehmed Arif bl. nr. 113.

15 — Mehmed Emin, Revâiyihü'l-Mesneviyyat (istinsahı: 1273/1856), Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa bl. nr. 522.

16 — Âbidin Paşa (1843 - 1908), Tercüme ve Şerh-i Mesnevi-yi Şerif, İstanbul, 1324, 4. baskı.

17 — Ahmed Avni Konuk (öl. 1938), Mesnevi Şerhi, Konya Mevlânâ Müzesi Ktp. nr. 4740.

18 — Reynold A. Nicholson, The Mathnawi of Jalalu'ddin Rumi, Commentary London, 1937, c. I - II.

19 — Tahirü'l-Mevlevî (Tahir Olgun, öl. 1951), Şerh-i Mesnevi, İstanbul, 1963.

20 — Bedî'üzzaman Firuzanfer, Şerh-i Mesnevi-yi Şerif, Tahran, 1967.

21 — Abdülbâki Gölpınarlı, Mesnevi Tercümesi ve şerhi, İstanbul, 1981, c.I-II, 2. baskı.

- (4) Mesnevi-yi Şerif Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahifi Tercümesi, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, 1967, c. I - II, s. 2. İn - ez farkı ve şikâyet - hikâyet takdim ve tehiri olmakla beraber en meşhur ve en başarılı tam bir manzum Mesnevi tercümesi olmak itibariyle Süleyman Nahifi (öl. 1151/1738 - 1739) merhumun tercümesini tercih etmiş bulunuyoruz.

#### Mevlânâ'nın :

Men zi-cân-ı can şikâyet mi-kunem  
Men neyem şâki rivâyet mi-kunem

(Ben canın canından şikâyet ediyorum, hayır, şikâyet etmiyorum, ondan rivâyet ediyorum) (Manevi-yi Şerif, Nahifi tercümesi, a. g. e., c. I, s. 71, b. 1849) beytinde de şikâyet kelimesinin önce geçmesi, Mesnevi'nin ilk beytinde, şikâyetin önce zikredilmesinin ve eski nüshaların doğruluğuna diğer bir karinedir.

- (5) Meselâ bkz.: Sivasî, yk. 7<sup>a</sup>. Sabûhî, yk. 12<sup>b</sup>. Sarı Abdullah, s. 84. Şifâî, yk. 6<sup>a</sup>. Anbarcızâde, yk. 31<sup>b</sup>. Konuk, s. 18. Farklı açıklamalar için «Ney» bölümüne bkz.
- (6) Sivasî, yk. 7<sup>a</sup>.
- (7) Şeyh Gâlib, yk. 3<sup>a</sup>.
- (8) Nahifi, c. I, s. 2.
- (9) Anbarcızâde, yk. 31<sup>a</sup> - <sup>b</sup>.
- 10) Ziya Şükun, Gencine-yi Güftâr Ferheng-i Ziya, İstanbul, c. I, s. 214-215.
- (11) Sarı Abdülâh, s. 88 - 89. Gölpınarlı, s. 17.
- (12) Mehmed Emin, yk. 16<sup>a</sup>.

- (13) Tek başına veya kelimelerdeki harflerle ilgili edebî, tasavvufî muhtelif husûsiyetler, gerek Halk gerekse Divan edebiyatımızda bir gelenk olarak mevcuttur. Bu konuda bilgi için bkz. Âmil Çelebioğlu, Harflere Dair, Millî Kültür, Ankara, Haziran 1980, c. II, S. 1, s. 62 - 65. Âmil Çelebioğlu, Elif Harfinin Bazı Edebî Husûsiyetleri, Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesinde basılıyor.
- (14) Bursalı, s. 3 - 9. Ayrıca bkz. Mehmet Kaplan, Bursalı İsmail Hakk'nın Mesnevi'nin Birinci Beytini Şerhi, Bildiriler, 15 - 17 Aralık 1973 Uluslararası Mevlânâ Semineri, Ankara, s. 33 - 41.
- (15) Mehmed Emin, yk. 16<sup>a</sup>.
- (16) 13. dipnota bkz.
- (17) Gölpınarlı, s. 16 - 17. A. Ateş, Mesnevi'nin Onsekiz Beytinin Mânâsı, Fuad Köprülü Armağanı. Ayrıca bkz. Mehmet Kaplan, Mevlânâ'yı Nasıl Anlamalı, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci, Ankara, 1978, s. 27 - 38.
- (18) Alak Süresi, 1. âyet.
- (19) Surûr, yk. 5<sup>a</sup>. Sarı Abdullah, s. 88.
- (20) A'raf sûresi, 204. âyet.
- (21) Anbarcızâde, yk. 29<sup>a</sup>.
- (22) Enfal sûresi, 22. âyet.
- (23) Ankaravî, s. 24.
- (24) İlmî, yk. 3<sup>b</sup>.
- (25) Sabûhî, yk. 12<sup>a</sup>.
- (26) Bu beyit Nef'i'nindir bkz. Divan-ı Nef'i, İstanbul, 1269, Gazeliyât bölümü. S. 21. Şerhte sadece ikinci mısra alınmış olup (beytini) yerine (mısraını) sözü yazılmıştır.
- (27) Mehmed Murad, yk. 2<sup>a</sup>.
- (28) Şeyh Gâlib, yk. 3<sup>b</sup> - 4<sup>b</sup>.
- (29) Tâhâ sûresi, 46. âyet.
- (30) Konuk, s. 18.
- (31) Nahîfî, c. I, s. 65 - 66, b. 1686 - 1694. «Evlere kapılarından girin...», Bakara Süresi, 189. âyet.
- (32) Fûruzanfer, s. 1 - 5. Gölpınarlı, s. 18 - 20.
- (33) Sarı Abdullah, s. 88. Anbarcızâde, yk. 13<sup>a</sup>. Mehmed Murad, yk. 3<sup>b</sup>.
- (34) Konuk, s. 18.
- (35) Mehmed Murad, yk. 3<sup>b</sup>. Şârih bu rivayeti, Musannifek'in Kaside-i Bürû'e şerhinden naklettiğini belirtir. Bu hikâye için ayrıca bkz. Sarı Abdullah, s. 81. Herhalde bu konunun sıhhati, nereden, nasıl kaynaklandığı ayrıca incelenmelidir.

İçerim boş görünür bağrı delik bir nâyım  
Mazhar-ı sırr-ı Ali bende-yi Mevlânâ'yım

meşhur beytinde, sırr-ı Ali sözüyle herhalde bu rivâyete telmih olunmaktadır. Bu yetitte, karşılaştığımız şekilleriyle «İçerim» yerine «Derûnum» geçmekteyse de mânâca aykırılık olmadığından ve vezin bakımından doğrusu «İçerim» uygun düştüğünden bu kelimeyi tercih ettik.

- (36) Sarı Abdullah, s. 91.
- (37) İlmî, yk. 4<sup>a</sup>. Ankaravî, s. 26. Anbarcızâde, yk. 31<sup>b</sup>.
- (38) Sabûhî, yk. 13<sup>a</sup>.
- (39) Rüşeni Ömer Dede (öl. 892/1487), Neynâme, Süleymaniye Ktp. H. Mahmud bl. nr. 3785, yk. 6<sup>a</sup>.
- (40) Şem'i, yk. 7<sup>b</sup>. Surûrî, yk. 5<sup>a</sup>. İlmî, yk. 4<sup>a</sup>. Sivasî, yk. 8<sup>b</sup>. Şifâî, yk. 6<sup>a</sup>. Anbarcızâde, yk. 30<sup>a</sup>. Konuk, s. 18. Nicholson, s. 7. Gölpınarlı, s. 20.
- (41) İlmî, yk.4<sup>a</sup>.
- (42) Gölpınarlı, s. 20.
- (43) Anbarcızâda, yk. 30<sup>a</sup>.
- (44) Gölpınarlı, s. 19.
- (45) Nahifî, c. I, s. 25, b. 626. Daha fazla örnek için bkz. Firuzanfer, s. 1-5.
- (46) İlmî, yk. 3<sup>a</sup>. Şem'i, yk. 6<sup>a</sup>. Anbarcızâde, yk. 29<sup>b</sup>. Sivasî, yk. 8<sup>b</sup>. Mehmed Murad, yk. 3<sup>b</sup>. Mehmed Emin, yk. 16<sup>a</sup>. Konuk, s. 18. Nicholson, s. 8. Olgun, s. 51.
- (47) Surûrî, yk. 5<sup>a</sup>.
- (48) Ankaravî, s. 25.
- (49) Konuk, s. 18.
- (50) Olgun, s. 51.
- (51) İlmî, yk. 3<sup>a</sup>. Nitekim Hz. Peygamber için «O, hevâdan (kendi nefsinden) söylemiyor» buyurulmuştur. Necm Sûresi, 3. âyet.
- (52) Abdullah, yk. 2<sup>b</sup>. Burada zikredilen beyit, Mevlânâ'nın bir gazelinin matladır. Bkz. Külliyyat-ı Dîvan-ı Şems-i Tebrizî, Haz. Firuzanfer, Ali Değti, Tarhan, 1345/1966, s. 464.
- (53) Şeyh Gâlib, yk. 4<sup>b</sup>.
- (54) Ankaravî, s. 25.
- (55) Sabûhî, yk. 12<sup>a</sup>.
- (56) Bursalı, s. 12. «İrcii...» (Dön Rabbına, Sen O'ndan râzı, O da Senden râzı olarak...) Fecr Sûresi, 28. âyet.
- (57) Muîni, s. 20.
- (58) Gölpınarlı, s. 18.



- (59) Muîni, s. 19.
- (60) Alak sûresi, 3 - 4. âyetler.
- (61) Kalem sûresi, 1. âyet.
- (62) Ankaravî, s. 25.
- (63) Anbarcızâde, yk. 29<sup>b</sup>.
- (64) Bursalı, s. 11 - 12.
- (65) Şem'i, yk. 7<sup>b</sup> - 8<sup>a</sup>.
- (66) Cansız bir şeyi, eşyayı veya hayvanı, insan gibi şahıslandırıp konuşturmaya teşhîs ü intak; bir eserin ilk ifadelerinde, başlangıcında, konunun mâhiyetine dair herhangi bir işaret ve karîne bulunmasına da berâat-i istihlâl san'atı denilir. İkincisi için sadece Şem'i (yk. 7<sup>b</sup>) bir işaretle bulunmuştur. Neyle ilgili olarak teşhîs ve intak san'atına da bildiğimiz kadariyle ilk defa Prof. Dr. M. Kaplan temas etmiştir. Bkz. M. Kaplan Mevlânâ'yı Nasıl Anlamalı, Mevlânâ ve Yaşama Sevinci (III. Milletlerarası Mevlânâ Semineri) Ankara, 1978, s. 36.
- (67) Muîni, s. 19 - 20.
- (68) Şem'i, yk. 6<sup>a</sup>.
- (69) İlmî, yk. 4<sup>b</sup> - 5<sup>a</sup>.
- (70) Ankaravî, s. 26.
- (71) Sabûhî, yk. 13<sup>b</sup>.
- (72) Bursalı, s. 10 - 11. Âyet için bkz. Yusuf Sûresi, 86. âyet.
- (73) Sarı Abdullah, s. 91.
- (74) Mehmed Murad, yk. 4<sup>a</sup>.
- (75) 4. dipnota bkz.
- (76) Konuk, s. 19.
- (77) Bu sözün, Alman san'at tarihçisi Heinrich Wölfflin (1864 - 1945)'e ait olduğunu sanıyorum.
- (78) «Bişnev», ney, Mevlânâ - mürşid bölümlerine ve 4. dipnota bkz.



## MEVLÂNA'NIN SANATI VE ŞİİR ANLAYIŞI

Ahmet KABAKLI

### Mevlâna'nın Sanatı

Mevlâna Celaleddin, büyük veli, üstün fikir adamı ve eşsiz şahsiyetinin üzerine aynı zamanda dünyanın en büyük şairlerinden biridir. Başta Batı'nın halis temsilcisi Goethe olmak üzere birçok Avrupalı büyüğün de ona hayranlıkları ve bu hayranlıklarını coşkun dille ifade etmiş bulunmaları, ihtişamının başka bir yanını ortaya koyar.

Batı'dan söz edişimiz, onun dünya şiirindeki mevkinin tayine yarayabilir. Yoksa şiirin vatanı Doğu'dur. Şiir mihengi Doğu'dadır. Ve Mevlâna İran, Arab, Türk şairleri arasında şüphesiz en yüksek zirveyi tutanlardandır. Yine Türk asıllı fakat farsça yazmış en büyük şairlerden olan Molla Cami'nin Celâleddin-i Rûmi hakkında söylediği :

«An Feridûn-ı cihân-ı ma'nevi  
Bes büved burhân-ı kadreş Mesnevi  
Men çi guyem vâsf-ı an âlicenab  
Nist peygamber veli dâred kitâb.»

(O ma'nâ cihanının Feridun gibi haşmetli hükümdar olan Mevlâna'nın - yüceliğine delil olarak Mesnevisi yeter. O yüksek yaratılışlıyı nasıl anlatayım ben? Ki o peygamber değildir ama «Kitab»1 - Mesnevisi - vardır.)

Kit'a yalnız Cami'nin değil bütün Doğu şair ve tenkidci ve bilgilerinin Mevlâna'ya olan hayranlıklarına da sözcü olmaktadır.

Şiirin bir imân işi olduğu bütün sınırsızlığı ile Mevlâna'da görülür. Şiirin büyük kültür, geniş bilgi işi olduğu yine onda, şiirin ufuklara sığmaz doğuşlar, ilhamlar işi olduğu, söz ustalığı, kelime, deyim bolluğu, âhenk, duygu, fikir zenginliği eseri olduğu yine hep Mevlâna'nın şiirleri delil tutularak anlaşılır.

Her şair için şu tarafı (âhengi, ilhamı, fikriyatı, kültürü, inancı)

üstündür denebilir. Fakat Mevlâna'nın şiirde taraf ve unsur denilebilecek ne varsa hepsi mükemmeldir. Düşünölsün ki 90 bine yakın beyit söylemiş olan Mevlâna'nın can sıkıcı, sakat veya cansız sayılacak doksan beyti aransa bulunmaz. Bu bolluk, düzgünlük, sınırsızlık, onun insan cihan ötesi, ilâhi âlemle sürüp giden dostluğu'nun başka bir delilidir. Hızı kesilmeden sürekli eserek nefis kokular, harika büyüyecek tohumlar, çiçek tozları imbatlar, gaib ankalar uçuşturan meltem gibi bir şiirdir. Hem hoşlandırır, hem ağaçlar gibi kök salar, hem görölmemiş renklerde açar hem bağrıları imân serinliğiyle ferahlatır, hem de ümitli faydalı, azimli düşünceleri zihinlere eker durur.

Kim ne derse desin Mevlâna şiirindedir, İmânının, heyecanının, kişiliğinin, fikirlerinin tamamı şiirlerindedir. İmân ve fikir âhengini asırlar boyunca koruyup her neslin gözleri önüne açılan göz kamaştırıcı mücevher çekmeceleri bu şiirlerdir.

Her çeşit üstünlüğünün delilleri erişilmez ahenk içindeki bu sözleridir. Bu kitaplar bu Mesnevî, Divân-ı Kebir olmasaydı, Mevlâna da yine bu kadar büyük olsaydı, onu anlamak da, anlatmak da, beşeriyete beklenen bir ma'na güneşi gibi doğdurmak da çok zor olacaktı.

### Şiir Anlayışı

Yunus Emre'nin söz kilidinin «kırk yıl çileden sonra» Allahça istenen bir zamanda açılışını söyleyen ünlü menkıbe gibi, Mevlâna'nın şiir kilidinin de Şems'in zuhurundan sonra açıldığı rivayet ediliyor.

Şems'le karşılaştığı sırada 45 yaşlarında olan Mevlâna'nın, ondan önce şiiri denemiş olması akla yatkındır. Bazı belirtiler de bunu göstermektedir. Zaten o: «kendisini sevenler şiiri sevdikleri için» şiir söylediğini belirtiyor. Ancak Şems'in gelişinden sonra şiire başladığını Mevlâna söylemiyor. Bunu İbtidâ - Nâme'sinde iddia eden Sultan Veled'dir.

Şurası söylenebilir: ilham, tefekkür ve her şey gibi şiir de onda Şems geldikten sonra kemale ermiş, sonsuz coşkunculuk ve âhenge, sonsuz acılara, neşelere, taşmalara, durulmalara, sırlar ve derinliklere Şems'le karşılaştıktan sonra nail olmuştur. Çünkü Şems, onun tükenmez ve gizli hazinelerini açmaya memur edilmiş bir gayb habercisidir.

«Şiir ve söz» üzerine, ayrıca kendi şairlik sebebi ve şiire bakışı

üzerine Fihî Mâfih'te bazı mülâhazaları vardır. İlkin onlara bakalım. Anlaşıldığına göre, Mevlâna'nın Meclisinde sohbet ve tartışma olmaktadır. Konuşmalar yarım, hattâ çelişen görüşler halindedir. Fihî Mâfih, Mevlâna'nın sohbetlerini tesbit ve nakleden bir eser olduğuna göre, belki de konuşması iyi zaptedilmemiştir. Biz o sözleri, karışıklığı az çok giderecek tarzda buraya aktaracağız:

«Eğer biz o memlekette (Belh'te) kalmış olsaydık oradakilerin huylarına, yaradılışlarına uygun bir halde yaşar ve ders vermek, kitap yazmak, vâzetmek ve zühd gibi onların istediği şeylerle uğraşırdık.»

Dedikten sonra Anadolu halkının şiiri sevdiğini ima etmekte ve «Meselâ bir şehirin ahalisine ne gibi bir kumaş lâzımdır.» diye düşünen adam gibi hareket ederek burada «şiir kumaşı» sattığını anlatmaktadır.

Tartışma «söz» üzerine gelir. Emir Pervane'ye, o yokken, cevap vermekte gibidir. Pervane: «Asıl olan ameldir» demiş. Mevlâna bundan alınmış görünüyor. «Ona dedim ki» diyor:

«— Amel iste, biz de sana gösterelim. Sen şimdi söz istiyorsun ve birşey duymak için kulak kesilmişsin. Söylemeyecek olsam üzüleceksin. Bu dünyada amel'i göstereceğimiz bir mert istiyoruz. Amel'e müşteri bulmayıp söz'e bulduğumuzdan sözle meşgulüz.

Her şeyin aslı söz'dür. Senin söz'den haberin yok, hem de bunu küçümsüyorsun. Söz amel ağacının meyvesidir. Çünkü o amelden doğdu. Ulu Tanrı âlemi söz'le yarattı ve «Ol, deyince o da olur.» (Kur'an, Sûre: 46, Ayet: 82).

«İmân kalbedir. Fakat onu söz'le ifade etmezsen faydası olmaz. Namaz bir fiildir fakat eğer Kur'ân okumazsan o namazın sahih olmaz.»

Sözün (şiirin) değerini bu kadar ihtişamla belirten Mevlâna, aynı sohbetinin bir başka yerinde:

«Dostların sıkılmaması için, ne kadar gönül almaya çalışıyorum ve onları meşgul etmek, oyalamak için şiir söylüyorum. Yoksa şiir söylemek benim kârım mı? Vallahi ben şiirden bıktım ve benim indimde bundan daha kötü birşey yok.» diyerek «şairliğinden» dolayı bir çeşit özür dilemektedir. Sonra da «Belh'de şairliğin utanç verici bir iş» sayıldığını belirtmektedir.

Kısacası burada şiir hakkındaki «değerlendirmesi» pek açık de-

ğildir. «Şiiri» küçümseyenlere karşı öfkelenmiş de mi konuşuyor, şiiri gerçekten azımsıyor mu, şiirin ne türlüünü kastediyor? Bunları bilebilmek güçtür.

### Şiir Başlaması

Şiirde ma'nâ mı şekil mi? Başka deyişle öz mü biçim mi? Mevlâna, temel felsefesi ve gerçek şairliği icabı, elbette «ma'nâ ve öz» taraftarıdır. Ancak şiirinin biçiminde (nazım şekli, vezin, kafiye, dil) hiçbir kusur bulunamıyor. Evet, Şems'in gelişi ile şiiri yüz fersahlık yerden görünecek bir yangın parlaklığı kazanıyor ama şiire çok eskiden, belki Nişabur'da, büyük sofi şair Feridüddin Attar'ın, kendisine «Esrâr - nâme» adlı kitabın hediye ettiği zamandan beri, bir hayranlıkla başlamıştır.

Arap şiirini bütünüyle okuduğu, çöl, vahâ, köy tasvirlerindeki ustalığından ve bazı şairlerden yaptığı iktibaslardan anlaşılıyor. Bunlar için de Mütenebbi'ye tutkunluğu Şems'i kızdıracak ve onu okumasını yasaklatacak derecededir.

İran şiirinin bütün inceliklerine vukufu, değil, ona birçok yenilik ve incelikler kattığı sözkonusudur. Çünkü bu edebiyatın, baş üstünde taşıdığı bir şairdir. Belki Yunan şiiriyle de bir miktar ilgilediği düşünülebilir. İran şairleri içinde en üst tuttukları Senâi ve Attâr'dır. Hayyam'ı, Nasır'ı, Husrev'i, Minûcihri ve Rûdegi'yi de sevdiği onlara «nazireler» veya aynı kafiye, redifte gazeller yazmasından anlaşılmaktadır.

Bunları şunun için söylüyoruz ki Mevlâna ma'nâ üstünlüğü parlak bir yıldız olduğu kadar şiir tekniğinde de hazırlıklı ve benzeri az bulunur ustalardandır. Vezin, kafiye, nazım şekli kayıtlarından bazan şikâyet etmesi hem âdettir hem de misilsiz duygu ve ilhamlarını ne kadar geniş ve mükemmel de olsa mısralar halinde söylemenin çaresizliğini can evinde hissetmesindedir. Ne var ki, o yine de en olmayacak, en orijinal, akla ve ruha hayret verici buluşlarını şiir nizamına sokmakta hiç bir güçlük çekmemiştir. Anlatmak isteyip de şiirinde söyleyemediği hiç bir unsur kalmamıştır denebilir.

Vezin ve kafiye kullanmakta ustalık ve alışkanlığı o reddeder ki, şiirlerini çok defa semâ ederken veya bir coşkunluk halinde adeta nutuk verir (vâzeder) gibi söylemektedir. Şiirlerini «Kâtibü'l - Esrâr» (Sırlar kâtibi) adı verilen bazı dervişleri, o söylerken kaleme almaktadırlar. Şüphesiz kendi kalemle yazdıkları da çoktur. Fakat 26 bin beyitlik Mesnevi'sini, (sohbet halinde) söylemek suretiyle Çelebi Husameddin'e yazdırdığı bilinmektedir.

## Türkçe Şiirleri

Mevlâna'nın bütün şiirleri Fars'ça olmakla birlikte, çok az sayıda Arapça, Rumca ve Türkçe şiirleri de vardır. 16 - 17 mısraı geçmeyen bu Rumca - Fasça karışık (mülemmâ şiirleri için bak: Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ Celaleddin, 1951, S: 144 - 145) şiirlerini belki bir fantezi eseri, belki şaka için veya çevresine gelen Rumlar, hoşlansın diye yazmış olabilir. «Görüşlerini telkin için bunları yazdı» desek hatadır, çünkü 10 - 15 mısra ile ne telkin edilir?

Türkçe şiirleri de farsça ile karışık (mülemma) haldedir. Bunlar da sayıca azdır ve şüphesiz Mevlâna'nın iyi bildiği türkçe ile, fantezi çeşidinden deneyişleridir. İsteseydi pek çok ve güzel türkçe şiir yazabileceği, eldeki birkaç mısraın değeriyle de anlaşılabilir. Fakat heyhat ki türkçe o zaman, Anadolu'da işlenmemiş bulunmakta, üst aydınlar arasında, çok hatâh bakışla «şiir dili» sayılmakta ve «köylü lisanı» diye görülmektedir.

Mevlâna'nın ölüm yılında (1272) Kırşehir'de doğan Aşık Paşa'nın :

**Türk diline kimseler bakmaz idi  
Türlere hergiz gönül akmaz idi  
Türk dahi bilmez idi bu dilleri  
İnce yolu, ol ulu menzilleri»**

gibi çok acı gerçeği aksettiren sözleri Türkçemiz bakımından Mevlâna'yı ve daha sonra kimleri kimleri kaybettiğimizi belirtmektedir Şükür ki Yunus Emre Türkmen oymağının gözbebeğinden çıkmış, Türkçe'nin Mevlâna'sı olmuştur da, dilimiz yeniden kurtulmuş ve halk dili üzerine, ulaşılmaz şiir gücü kazanmıştır.

Mevlâna'da sırf türkçe güzel bir kıt'a ile, farsça türkçe karışık vardır, demiştik. Bu gazellerden birisinde kelimelerin sadece bir kısmı ile bütün kafiyeler (severmin - ölermin - sorarmin - tilermin - gezermin - gelermin - yazarmin) türkçedir. Bir başkasında türkçe, farsça mısralar ardarda sıralanmıştır. Buraya kıtanın tamamını ve o gazeldeki türkçe mısraları alacağız:

## KİT'A

**Kıçkinen oğlan sen bizde kelgil  
Yol bulamazsan dağdan kelgil  
Ol çiçeği kim yazıda buldun  
Kimseye virme,hasmına virgil**



Bu ayrılık oduna nice ciğerim yane  
Aşk odu nihân olmaz, yanar düşücek cânê  
Mecnun gibi vaveyli, oldum yine divâne  
Fitnelü elâ gözler çün uyhudan uyane  
Rahmetten eğer nola bir katre bize dane.»

(Açıklama : kiçkinen : küçük. - kelgil : gel. - yazı : sahra. - vergil : ver. - od : ateş. . nihân : gizli, saklı. - rahmet : Allahın lütfu.)

### Şiirinde unsurlar temalar

Tanınmış Pakistanlı bilginlerden Kadı Telemmüz Hüseyin, «Mir'at-ı Mesnevi» adlı kitabında Mesnevi'nin bir fihristini yapmış ve bu eserde 1281 tane »konu» tesbit etmiştir. Mısra sayısı pek bol olan eserlerinde tema, konu fikir, mecaz mesel, fıkra, hikâye, âyet, hadis bolluğu da okuyanı hayretlere düşürecek ölçüdedir. Sınırsız bilgiye dayalı müthiş bir hafıza, çağrışım ve icat gücü, müşahede kudreti, Konya ve Anadolu'nun âdet ve töreleri ile birlikte, Belh'ten getirdikleri, Moğollarda gördükleri, kitaplardan öğrendikleri, eşya ya hadiselere insanlara bakışındaki olağanüstü nüfuz, klasik mecazlar (mazmun)ın yanısıra kendi icadı sayısız teşbih ve istiareler. Mevlâna'nın şiirindeki zenginliği sağlamaktadır.

Cambidge üniversitesi Şarkiyat profesörü A. J. arberry'nin, Rûmî'nin şiirindeki vasıfları anlatan birkaç sözünü, buraya alalım :

«Meydana getirdiği eserlerin çokluğu bakımından Mevlâna Celâleddin, dünya ediplerinin önde gelenlerindenidir. Farsça yazılmış eserlerin nadiren yetişebildiği bir teknik mükemmellik ve şiiriyet taşımaları da bunların büyük bir hayranlık mevzuu olmasını gerektirir.

Her eserinde kompozisyon üstünlüğü söz götürmez bulunması en güç olanlarda bile kafiyeleri kendiliğinden ve zorlamaksızın akmaktadır. Yazı üslubu, en üstün hitabet tarzından iyice saf halk diline kadar çeşitleri arz etmektedir. Lüzum gördüğünde belâgat sanatını tam virtiozite ile kullanmak gücündedir. En geniş manasiyle komedyadan en ağlatıcı ve yaralayıcı tragedyaya kadar her durumu ve heyecanı izah kudreti taşımaktadır. Bu sebeplerle Mevlâna bir sanatkâr olarak rakipsizdir.

Fakat asıl üstünlüğü şiir dehasının orijinalligindedir. Rûmî kendisinden önce hiçbir şair tarafından bilinmeyen ve kullanılmayan bir şâirane hayaller röpertuarı icad etmiştir.»



Mevlâna'nın kendisi, şiiri üzerine Mesnevi'sinde açtığı nâdir fasıllar vardır. Sözel geliş Mesnevi (C: 5, S: 208 de) şunları söylüyor.

«Benim beytim, beyit değil bir ülkedir. Alayım (şaka) alay değil birşey öğretmektir.» Mesnevi'yi anlattığı bir yerde :

«Bu kitap, masal diyene masaldır. Fakat kendi halini bu kitapta görebilene er denir. Mesnevi Nil'in suyu gibidir: Kıptiye kan görünür fakat Hz. Musa'nın ümmetine kan değil hayat suyudur.» diyor.

Ayrıca, Mesnevi'de çok sık başvurduğu «şaka ve lâtife» üzerinde konuşmaktadır: Şaka ve lâtife, bir şey bellemeye yarar... Onu ciddi gibi dinle. Görünüşte lâtife oluşuna kapılma. Her ciddi şey, maskaraya göre maskaralıktır, şakadır. Akıllılara göre ise lâtifeler de ciddidir.

Yine Mesnevide (C. 2. S. 277) «kıssa» (ibretli hikâyeler) hakkında şunları söylemektedir.

«Peygamber dışardan seslen di mi, ümmetin canı içerden secde eder.

Vücut göz olunca gözler kapalı olsa bile sevgilinin yüzü görülebilir. Fakat sen, başındaki gözle de can gözüyle de görmediğini farzet, ne çıkar? Ey düşkün, sen kıssa'dan hisse almaya bak. Kıssaları duyup dış yüzüne bağlanma: Yoksa:

Dilsiz DİMNE - KELİLE'ye nasıl söz anlatır? Kelile, onun meramını nasıl anlar? Tatalım, bunlar birbirine meramlarını anlatıyorlar fakat bu hayvanların ne demek istediklerini insan nasıl anlayabilir?

Bu Dimne ve Kelile hikâyesinin hepsi yalan. Yoksa karga leylekle nasıl savaşır? deme.

Kardeş! Kıssa bir ölçeğe benzer, ma'nâ ise içindeki tanelere. Akıllı kişi taneleri alır, ölçek varmış yokmuş, ona bakmaz bile.

Aralarında sözden eser yok fakat BÜLBÜL'le GÜL'ün macerasına ne dersin...»

Nitekim Mesnevi'nin başka yerlerinde de «Kıssa'yı Kelile'den aldığını fakat bunun bir kabuk olduğunu» belirten satırları vardır. O, bazı hikâyeleri alarak kendine göre yorumlamakta, çok defa «vahdeti vücüd»la bazan «aşk»la veya «sosyal görüşleriyle» ilgili bir sonuca bağlamaktadır.

Mevlâna, göğün ve yerin güzelliklerine, mevsimlere insanlara, eşyaya bir kere değil defalarca bakmak, onlardaki manâyı sezme, için çevreye dikkatli olmak gerektiğini söylüyor:

«Şu göge defalarca bak. Çünkü Tanrı ona «Bir kere daha dön bak!» buyurdu. Bu nûranî tavana bir kere bakmakla kani olma, defalarca bak, bir çatlak görebilir misin?» Tanrı sana: «Bu güzel göge, ayıp arayan kişi gibi defalarca dön bak!» buyurdu.

Gök hususunda böyle olunca ya bu kara yeri görmek, farkedip anlayarak beğenmek için bilir misin ne kadar bakmak gerek! Tor-tuyu süzmek safı meydana getirmek için aklımızın ne kadar çok zahmet çekmesi lâzım.

Kış ve güz imtihanı ile yazın harareti, can gibi olan bahar... Yeller, bulutlar, şimşekler, hep hadiselerin zuhur etmesidir.

O baharlar Kibriyâ (Allah) şahene'sinin (inzibat memuru, polis) lütfudur. Hazan (güz) da Tanrının korkutmasıdır. Kış ise: «Ey gizli hırsız! meydana çık! «diyen manevî bir çarşıdır.»

Mevlâna'da işte bu ısrarlı müşahade ve dikkat ile sayısız sahneler, tasvirler, buluş ve mecazlar üstüne yorumlar vardır.

Bu müşahade, bu dikkat, bu her şeyin ilahi sırrını arama gayreti ve bulma sevinci altında mevsimlere, iklimlere, çiçeklere, ağaçlara, insanlara, vakalara, askerlere, savaşımlara, çarşımlara, çocuklara, karıncalara, balıklara, denizlere, kadınlara, sultanlara, halka... ve sayılmayacak kadar çok şeylere dair yüzbinlerce müşahade unsuru, onbinlerce âdet, töre, tavır, terbiye ve geleneğin tahlil ve tenkidi eserlerini doldurmaktadır. Bunlara örnekler vererek sözü uzatmaktansa, müellifin muradı, bu kitap okuyucuların, bizzat Mesnevi'ye, Divân'a eğilmeleri ve oradan bambaşka zevklerle, güzellikler devşirmeleridir.

Mevlâna'nın şiir ve sanatı konusunda sözlerimizi bitirirken, okuyucunun, bu kitap metinlerinde ve bütün Mevlâna eserlerinde, (okurken) bilhassa şu noktalara dikkat etmelerini dileriz:

Mevlâna'nın şiirinde birinci dereceyi bulan değer (şiir sanatı yönünden) MECAZLAR'ındaki yenilik, çeşitlik, harikalık ve erişilmezliktir. Türk divan edebiyatının en büyük mecaz şairi olan Şeyh Galib'de gördüğümüz üstünlüğün büyük kısmı «Esrarını mesnevi'den aldım» dediği Mevlâna ile mecaz ünsiyetinden gelmektedir.

Mevlâna'da bir de SİRLER HAZİNESİNE dikkat olunmalıdır.

Mevlâna'nın şiiri, macerası ve hayatı... semâ ve ney gibi unsurlarla birlikte aşınalarına daima «sır, esrâr, kapalılık, Kaf, âb-ı hayat» kelimelerini tedai ettirmektedir. Ona bağlı olanlar birbirlerine «sırdaş» diye seslenmektedir.

Mesnevi'nin ilk on sekiz beyti arasındaki 7. Beyit :

«Sır-ı men ez nâle-i men dûr nist  
Lîk çeşm ü gûşra ol nûr nist.»

(Benim sırrım, inleyişimden uzak değildir. Heyhat ki her göz ve kulakta o nur mevcut değil.) sözü, aynı zamanda Mevlâna'nın bütün şiirlerinin «beyannâmesi» olarak değerlendirilebilir. Mesnevi için gerçi «Kur'anın sırlarını açıklayan» denmiştir ama «Kur'anın ve kâinatın sırlarını, sırlarla (sembollerle, timsallerle) açıklayan» demek daha doğrudur:

«Zülkarneyn, Kafdağına gitti... O dağın saf zümrütten olduğunu gördü. Bütün âlemi çepçevre halkalamıştı. O dağı görüp şaşırды. Dedi ki:

Sen dağsan öbür dağlar ne? Bir oyuncak âdeta... Kafdağı dedi ki :

O dağlar benim damarlarımdır... Zülkarneyn dedi:

Ey sırları bilen ve herşeyden haberli olarak söz söyleyen dağ bana Tanrı sanatlarından bahset! Kafdağı :

Yürü! Tanrı sanatları, söylenebilmekten ve kelimelere sığar olmaktan çok üstündür.» (Mesnevi C: 6).

Mevlâna dostlarına dedi ki: «İçinizde MA'NA GELİNLERİ yüz gösterip sırlar açıklanınca, sakın ha! yabancılara bunu söylemeyin, anlatmayın... Ve bizim sözümüzü de herkese demeyin.» (Fihi Mâfih)



## MEVLÂNÂ'DA METAFOR YOLUYLA FELSEFE

Prof. Dr. Nihat KEKLİK\*

Türk - İslâm düşünürü Mevlânâ (1207 - 1273)'nin romantik ve şairlik yönü üzerinde o kadar isrâr edilmiştir ki, Mesnevi'sinde çoğunlukla mecâzî (metaforlu) bir üslûpla dile getirilen felsefî unsurlar, çok kimselerin dikkatinden kaçmıştır. Biz, onun bu özelliği üzerinde durmak istiyoruz. Ayrıca unutmamalı ki Mevlânâ'nın felsefî açıdan değerlendirilmesi, oldukça yeni bir teşebbüstür. (\*\*)

### a) Biyografisi ve şahsiyeti hakkında bâzı mülâhazalar

Orta Asyada, Belh şehrinde 30 Eylül 1207 târihinde dünyâya gelen ve 16 Ekim 1273 târihinde Konya'da (- 66 yaşındayken -) vefât eden Mevlânâ Celâleddin Muhammed, hayatının büyük kısmını Anadolu'da geçirmiştir. Bu sebeptendir ki ona Rûmî (: Anadolu-lu) nisbeti verilmiştir. Babası Bahâeddin Veled, aynı zamanda sultan'ül-ulemâ (bilginlerin sultanı) lakabıyla anılmaktaydı çünkü o devrin felsefe ve teoloji ilimlerinde tanınmış bir kimseydi.

O sıralarda gittikçe şiddetlenen Moğol istilası sebebiyle, ihtimâl ki 1212 veyâ 1213 yılında (- ki Mevlânâ bu sıralarda beş yaşlarındaydı -) âilesiyle birlikte Belh'ten ayrılarak Suriye ve Hicaz'da bir süre kaldıktan sonra Anadolu'ya gelmiş ve Konya'ya yerleşmişlerdi. Bu sırada Anadolu'da, büyük bir Türk devleti olan Anadolu Selçukluları hüküm sürmekteydi.

Mevlânâ diyor ki: — Vatanda savaş olunca, gurbet daha iyidir.<sup>1</sup>

---

(\*) İst. Üniv. Ed. Fak. Felsefe Bölümü, Türk - İslâm Felsefesi Târîhi Ana Bilir Dalı başkanı.

(\*\*) Bu hususta iki tâne lisans tezi, 1980 yılında tarafımdan yaptırılmış olup bir tânesi Betül Karabinâ'nın, diğeri de Nurten Diner'in mezuniyet tezidir. N. Diner, halen anabilim dalımızda, «araştırma görevlisi» olarak çalışmakta ve «Mevlânâ'nın Felsefesi» üzerinde bir doktora tezi hazırlamaktadır. Bu makâleyi hazırlarken, onun fişlerinden de yararlandım.

İşte bu gibi sözlerine bakarak onun savaştan kaçan bir insan olduğunu zannetmek yanlıştır, çünkü böyle olsaydı, Moğollar (1243'ten itibaren) Anadoluyu istilâya başladıklarında, başka bir ülkeye daha kaçması gerekirdi. Oysa Mevlânâ, devamlı olarak (- Moğollara rağmen -) Konya'da kalmıştır.

Mevlânâ'nın babası **Bahâeddin Veled** (: sultân'ül-ulamâ), 1230 yılında Konya'da vefât etmişti, ki (Mevlânâ bu sıralarda 23 yaşındaydı.) Genç yaşına rağmen, babasından boşalan kürsüye çıkarak derslere devam etti. Uzak Doğu'dan yola çıkan istilâcı Moğollar, bu sıralarda Doğudan Batı ülkelerine doğru sür'atle ilerlemekteydi. Nitekim yolları üzerindeki Belh şehri, 1217 yılında Moğolların eline geçmişti. Nihâyet Moğollar 1243 yılında Anadoluya girdiler ve Sivas dolaylarında, Köseadağ Savaşı'nda Anadolu Selçuklu ordusunu yenerek büyük bir katliâma başladılar. (Mevlânâ bu sıralarda 36 yaşlarındaydı.) Aynı şehirde Türk düşünürü **Sadreddin Konevî** (1210-1274) ve onun hocası **İbnül-Arabî** (1165-1240) gibi ünlü şahsiyetler daha yaşamaktaydı. Ne var ki **İbnül-Arabî** bu büyük olaylardan üç yıl önce (1240'ta) vefât etmişti fakat **Sadreddin Konevî** henüz 33 yaşındaydı ve Mevlânâ ile birlikte Konya'da bulunmaktaydı.

Babasını kaybettiği 1230 yılından itibaren, Moğol istilasının meydana geldiği 1243 senesine kadar olan devrede Mevlânâ, pederinin yakın arkadaşı olan **Tirmiz'li Burhâneddin Muhakkik** (öl. Kayseri, 1240)'den ders görmeğe başladı. Nihâyet birkaç yıl sonra, (ihtimal ki 1244 senesinde), Konya şehrine garip bir zât gelmişti: **Tebrizlî Şems** (: Şems-i Tebrizî) adındaki bu zât, âdetâ **Sokrates'i** andırmaktaydı. Nitekim **Sokrates'ten** etkilenen **Platon** gibi, Mevlânâ dahi **Şems'ten** etkilenmişti. Nasıl ki **Platon**, (- **Sokratik Dialoglar** adını taşıyan eserleri vâsıtasıyla -) **Sokrates'in** ismini ebedileştirmişse, aynı şekilde Mevlânâ dahi, (- lirik şiirler ihtivâ eden -) **Divân-ı Şems-i Tebriz** adlı eseriyle, hocası **Şems'in** ismini ebedileştirmiştir.<sup>2</sup> Mevlânâ, onun şahsiyetinin etkisine kendisini öylesine kaptırmıştır ki, talebelerini ve derslerini ihmâl eder olmuştu. Konyalılar bu durumdan elbette ki hoşnut değildi: Anlaşılması güç bir dostluk sebebiyle Mevlânâ'yı çevresine karşı ilmalkâr duruma sürükleyen **Şems-i Tebriz** aleyhine halk, galeyana geliyordu. Ya korkusundan ya da Konyalıları teskin edebilmek için **Şems**, 1247 senesinde Konya'dan

(1) **Mesnevî** (Nahifi terc. nşr. Â. Çelebioğlu), 1/95 (:2496).

(2) N. Keklik, **Felsefenin İlkeleri**, (Doğuş yay. İst. 1982), s. 91.

(\*) Veyâ 1247'de, Konya'da vefât ettiği de söylenmektedir.

uzaklara kaçtı. (\*) Mevlânâ'nın biyografisindeki tipik olaylardan biri de budur. Çünkü dikkat edilirse Şems'te bulduğu irfân, her türlü kitâbî bilgi'nin (ilmin) üstündeydi ve ona bir nevi ruh coşkunuğu vermişti. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu etkilenme, âdetâ Sokrates ile Platon arasındaki gibi bir etkilenmeydi.

Mevlânânın şahsiyet yapısı, daha sonraki yıllarda da bu minvâl üzere devam edecektir. Bir yandan Moğollar, Anadolu içlerinde ilerlerken, diğer yandan da Mevlânâ sanki çevresinde hiç bir şey olmuyormuş gibi kendi âleminde yaşamaktaydı. Şems'in (1247'de) ânî vefâtından (veyâ kaybolmasından) bir iki yıl sonra, (1249 veya 1254'te) Konya'da bir kuyumcu olan Salâhaddin Zerkûb (öl. 1263) ile dostluk kurmuştu. Bu zâtın, altın döverken çıkardığı âhenkli seslerden dolayı raks ihtiyâcını duymaktaydı. Konyalılar bu zâtın da aleyhinde bulunmağa başlıyor hattâ onu ölümle tehdit ediyorlardı. Buna rağmen Salâhaddin Zerkûb, vefat edeceği 1263 senesine kadar Mevlânâ'nın baş öğrencisi ve en yakın dostu olarak kalmıştı. Dikkat edilirse Mevlânâ'nın rûhî coşkunuğu ve mûsikî'ye (: ölçülü seslere) karşı hassâsiyeti, bu devrede kendini gösteriyordu. (Bu sıralarda Mevlânâ 45 - 55 yaşları arasındadır.)

Çelebi Hüsâmeddin (öl. Konya, 1283) ise, Mevlânânın hayatında, (- Mesnevî adlı eserin yazılmağa başlaması dolayısıyla -) önemli bir yer tutmaktadır.<sup>3</sup> Mevlânâ, daha önceki öğrencisi olan Salâhaddin Zerkûb'un 1263 yılında vefâtından sonra, öğrenci ve kâtip olarak Çelebi Hüsâmeddin'i yanına almıştı. Mesnevî adlı meşhur eserinin ilk 18 beytini bizzat kendi eliyle yazmış fakat geri kalan binlerce beyti bu öğrencisine dikte (: imlâ) etmiştir. (\*) Mevlâna bu öğrenci-

(3) Mesnevî'nin manzum olarak Türkçe tercümesi, Nahîfî (1645 - 1730) tarafından yapılmıştır. Bu tercüme, (Farsça metin ve sâdeleştirilmiş Türkçesiyle) Dr. Âmil Çelebioğlu tarafından yayınlanmıştır. (:Sönmez Neşriyat, İst. 1967 vd.) Ayrıca Veled İzbudak (Millî Eğitim Bakanlığı: MEB, Maarif Matbaası, 1942 vd.) ve şerhli olarak Abdülbâkî Gölpınarlı (MEB. Yay. İst.), tarafından da Türkçe tercüme yapılmıştır. Daha önceleri ise R. A. Nicholson adındaki ünlü İngiliz orientalisti, bu eserin İngilizce tercümesini 1925 - 1940 yılları arasında yayınlamıştır. Nihâyet Türkçe tercümeleden biri de, O. Mevlevî tarafından neşredilmiş bulunmaktadır. (:Yörük Matbaası, İst. 1972). Ayrıca Feyzi Halıcı'nın: Mevlânâ, Mesnevî - 1001 Beyit adıyla yaptığı manzum tercüme'yi de zikretmelidir. (:Doğuş Matbaası, Konya, 1982).

(\*) Bundan böyle kısaltma ve işaretler olarak :

Mes. - Mesnevî

(Nh) - Nahîfî tercümesi (nşr. Dr. Â. Çelebioğlu)

(İz) - Veled İzbudak tercümesi (nşr. Millî Eğitim Bakanlığı)

sinden, Mesnevi'nin çeşitli yerlerinde övgü ile söz etmektedir. Nihâyet 1273 senesinde Mevlânâ vefât ettikten sonra **Çelebi Hüsameddin** (öl. 1283), on yıl süreyle hocasını temsil etmeğe devam etti. Bu zat da 1283'te öldükten sonra, Mevlânâ'nın kendi oğlu **Sultan Veled** (1226 - 1312) halife oldu ve **Mevlevilik** adı verilen tarikatın usul ve erkânı, onun tarafından düzenlendi.

Geçirdiği felâketli ve sıkıntılı yıllara rağmen Mevlânâ, son derece **optimist** (iyimser) bir kişiliğe sâhip görünüyordu ve özellikle **latife**'lerden hoşlanmaktaydı. Nitekim Mesnevi'sinde birçok defalar, eğlenceli fıkralar anlatmaktan geri kalmış değildir. (Konumuzu direkt olarak ilgilendirmediği için, bunlardan bazıalarını **dipnotu** olarak göstereceğiz.<sup>4</sup> Fakat bu türlü bir özellik sâcede Mevlânâ'ya mahsus değildir. Çünkü birçok ünlü filozofların kitaplarında **latifeler** ve **nükteler**'le karşılaştığımız bilinmektedir.<sup>5</sup>

#### b) Mevlânâ niçin Farsça ve Arapça yazmıştır?

Mâlum olduğu üzere, İslâm kültürünü benimseyen bütün düşünürlerimiz çoğunlukla **arapça** (ve bâzen de **farsça**) yazmışlardır. Çünkü o devrin kültür lisanları bunlardı. Tıpkı Hıristiyan Ortaçağ milletlerin **Lâtince** yazmaları gibi. Nitekim **latince**'nin Avrupa'da hâkimiyeti sadece Ortaçağda değil, Yeniçağda bile bir süre devam etmiştir.

(4) Mevlânâ'da **humor (latife)** örnekleri olarak bkz.

— Mes. (Nh), 1/112 - 113 (:Fırtınalı bir deniz yolculuğu sırasında, bir **kadı** ile bir **yolcu** arasında, **gramer bilgisi** ve **yüzme san'atı** konusunda geçen tartışma hakkında)

— Mes. (Nh), 1/118 (:Vucut üzerine **döğme** yaptırma meraklısı **Kazvinli** bir delikanlı ile **döğmeci** arasında geçen **latifeli konuşma** hk.)

— Mes. (Nh), 1/119 - 120 (:Birlikte avlanmaya çıkan **arслан**, **tilki** ve **kurt** arasındaki olaylara dâir meşhur **fıkra** hk.)

— Mes. (Nh), 2/87 (:**Sarhoş** ile **muhtesip** arasında geçen tartışma hk.)

— Mes. (Nh), 2/113 (:**Doktor** ile **yaşlı adam** arasında geçen **latifeli münâzara** hk.)

— Mes. (Nh), 2/116 (:**Filozof** ile **câhil köylü** arasında geçen konuşma hk.)

— Mes. (Nh), 4/31 (:byt. 786 - 788) (:**Neyzen** fıkrası)

— Mes. (Nh), 4/62 (Byt 1599 vd) (:**Hırsız**'ın çaldığı **sarık** hk.)

(5) Bu konuda çeşitli filozoflardan örnekler için bkz. N. Keklik, **Filozofların Özellikleri**, (Doğuş Yayınları, İst. 1983), s. 79 - 96.



Mevlânâ'nın farsça (ve az miktarda arapça) yazması da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Nitekim Prof. Neşet Çağatay, bu konuda dikkatimizi çeken mülâhazalarda bulunmuştur. Diyor ki Mevlânâ'nın Konya'da, medresede verdiği dersler farsça idi. O bu dersleri sokaktan gelen kişilere değil, farsça bilen, felsefede, tasavvufta ve İslâmî bilimlerde yetenekleri olan elit (: seçkin) bir topluluğa veriyordu. ...Bu derslerin farsça verildiğini, bunlardan bir kısmını oluşturan *Fih Mâ Fih* adlı eserinden de anlıyoruz.<sup>6</sup>

Aktardığım bu görüşler, çoğunlukla doğru olmakla beraber, kattığım tek nokta, Mevlânâ'nın sâdece elit zümreye hitâp ettiği görüşüydü. Çünkü Mevlânâ, -kanâatıma göre- sâdece elit zümreye değil, özellikle halk tabakalarına da seslenmek gâyesindeydi. Bunu gösteren nokta, düşüncelerini hikâyeler hâlinde ve mecazlar'la ortaya koymasıdır. Elit zümreye hitâb eden eserlerde, elbette ki bunların yeri olamazdı.

Her ne olursa olsun, Celâleddin Rûmî'nin eserlerini farsça yazmasının iki önemli nedeni daha vardır: Birincisi o bölge şehirlerindeki şâirler, ...edebiyatçılar, felsefeciler ve mutasavvıflar gibi bilim adamları arasında, medreselerde farsça yaygındı. Oralardaki dersler genellikle farsça yapılıyor, eserler farsça yazılıyor, hattâ devletin resmî yazışmalarında farsça kullanılıyordu. Bilindiği gibi bu gelenek, Anadolu Selçukluları veziri Karamanoğlu Mehmed Beğ'in 1277 yılında Türkçe'yi resmî dil ilân edişine kadar, Anadolu Selçukluları'nda da sürmüştür. ...İkinci neden, kendi âilesi içinde ve bütün Hârezm bölgesinde, Belh'te (- Mevlânâ'nın ve âilesinin -) konuştuğu Türkçe, Harezm lehçesi idi ki, bu lehçeye Hâkâniye lehçesi, (yâhut) Kaşgar veyâ Doğu Türkçesi denir. (bkz. Köprülü, Türk Edebiyatı'na İlk Mutasavvıflar, 3. baskı, s. 130; N. Çağatay'ın ref.) Mevlânâ'nın gelip yerleştiği Anadolu Selçukluları'nın lehçesi ise, türk-mence yani Oğuzca idi. Bu lehçeye Kıpçakça veyâ Batı Türkçesi de denir. Bu iki büyük Türk lehçesi yâni Hâkâniye Türkçesi ile Oğuzca arasında, yapı ve vurgu bakımlarından, daha onbirinci asırda bile kesin ve büyük bir takım ayrılıklar olduğu, Mahmûd Kaşgari'nin, üzerinde iki yıl çalışarak 1074'te bitirdiği *Divân-ı Lugât'it-Türk*'ünden anlaşılıyor. Yani Mevlânâ, Anadoluya geldiğinde, eserlerini Türkçe yazsaydı, doğup büyüdüğü âilesinin ve Hârezm bölgesi hal-

(6) N. Çağatay, *Mevlânâ'nın Yazı Dili Niçin Türkçedir?* s. 36 (:Mevlânâ; Yirmi-altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları; hazırlayan Feyzi Halıcı; Ülkü Basımevi, Konya, 1983 içinde, s. 36 - 42).

kının konuştuğu hâkâniye lehçesiyle (:Doğu lehçesiyle) yazacaktı. Bu lehçe ise, Anadolu'da konuşulan Oğuz lehçesi'nden (: Batı Türkçesi'nden) farklı olduğundan, yeni geldiği bu bölge halkı onu râhatça anlayamayacaktı.<sup>7</sup>

Tabiatıyla sâdece Mevlânâ (öl. 1273) değil aynı zamanda onun akranları (msl. Sadreddin Konevî : öl. 1274) ve hatta selefleri olarak hemen bütün filozoflarımız, çoğunlukla Arapça ve arasıra da Farsça eserler yazmışlardı. Ama bunlardan pek az bir kısmı, halkın anlayacağı şekilde eserler kaleme almışlardır. Meselâ Gazzâlî (öl. 1111)'nin bâzı kitapları ve özellikle Sühreverdî (öl. 1191)'nin halk için yazdığı senbolik ve tasavvufî risâleler gibi.<sup>8</sup> Şu halde farsça (- ve bâzen de arapça-) yazmasına rağmen Mevlânâ, herşeyden önce geniş halk kitlelerine hitâp etmek amacındaydı. Bu gâyesini gerçekleştirmek için dayandığı hususlardan biri de, (- daha önceki sayfalar da değindiğimiz üzere -) mecâzî ifâdeler kullanarak, her fırsatta benzetmeler (: metaforlar) yapmasıdır. Çünkü böyle bir uslûp tarzında, soyut (mücerret) meselelerin somut (müşahhas) örneklerle anlatılması mümkün olmaktadır. Başka bir ifâdeyle: Birçok filozoflar, gerek uslûp güzelliği maksadıyla ve gerekse pedagojik endişelerle, kendi görüşlerini metafor (: benzetme) yoluyla dile getirmişlerdir.

Mevlânâ'yı bir felsefeci gözüyle incelerken dikkat edilmesi gereken bir nokta daha vardır: Bilindiği üzere filozoflardan bâzılarının uslûp ve ifâdeleri oldukça zor anlaşılmaktadır; bâzı filozoflar ise (- ki bunlar çoğunlukta -), umûmiyetle kolay anlaşılabilir bir uslûp kullanmışlardır. Mevlânâ'nın da uslûp ve ifâdeleri bu sınıfa girmektedir. Çünkü onun gayesi, büyük çoğunluk tarafından anlaşılabilir ve geniş halk kitlelerine hitâp edebilmektir. Bu sebeptendir ki Mevlânâ, düşüncelerini dâimâ benzetmeler (metaforlar) vâsıtasıyla dile getirmiş ve bunları da hikâyeye paketleri içinde sunmuştur. Halkın hikâyeye olarak gördüğü bu zarflar içinde Mevlânâ, felsefî düşüncelerini senboller hâlinde ifâde etmiştir ve ancak felsefî formasyona sâhip bulunan kimseler (-şâyet dikkatle okurlarsa-) bunun farkına

(7) N. Çağatay, aynı eser, s. 38 - 39.

(8) Bu risâleler'den 15 tânesi, Henry Corbin tarafından fransızcaya tercüme edilmiştir. Bkz. Shihaboddin Yahya Suhrawardî, Shaykh al - İshraq : L'Archange Empourpré; Qunze Traités et Récits Mystiques, traduits dn Persan et de l'arabe par Henry Corbin, (Librairie Arthème Fayard, Paris 1976).

varabilmektedirler. Nitekim Mevlânâ diyor ki: — **Maksadım sizlere hikâyeye anlatmak değil, kıssadan hissedir.**<sup>9</sup>

c) Mevlânânın uslûbu ve metafor'lardan yararlanması :

Mevlânâ'nın uslûbunda ve te'lif usûlünde dikkatimizi çeken noktalardan biri de, (-bâzı mensur yazıları bir yana bırakılacak olursa-) umûmiyetle **şiiir** hâlinde (manzum olarak) düşüncelerini ifâde etmesidir. Daha İlkçağ felsefesinden itibâren bu usûlü kullananlar yanısıra, Türk -İslâm Felsefesi târihinde de meselâ **İbn Sinâ** (980 - 1037)'nın, bir tânesi **mantık** ve bir tânesi de **tıp** konusunda olmak üzere **şiiir** hâlinde eserler yazdığını bilmekteyiz. Ayrıca ünlü düşünür **İbnül - Arabi** (1165 - 1240)'nin de **El-Fütühât'ül-Mekkiyye** adlı eserinin bâb başlarındaki **şiiirler**, onun manzum olarak düşüncelerini ihtivâ etmektedir. Ayrıca hemen bütün düşünürlerimiz ve bilginlerimizin de muhtelif **şiiir**'leri bulunmaktadır. Fakat Mevlânâ'nın onlardan farklı yönü, **nesir**'den pek çok fazla olarak **şiiir** yoluyla ifâdeden hoşlanmasıdır. Nitekim 24.700 beyit ihtivâ eden **Mesnevî'sini** **şiiir** hâlinde (-Farsça olarak-) meydana getirmiştir. Altı cilt (eski deyimiyle: **altı defter**) olan bu meşhur eserde, onun felsefî düşüncelerini (-kitabını fişlemek sûretiyle-) tesbit edebilmekteyiz.

Nihâyet şunu da ilâve edelim ki Mevlânâ, mümkün olan en basit ifâde tarzını seçmiştir. Çünkü onun maksadı, bâzı Avrupalı filozofların da belirttiği üzere, «...anlaşılır olmak...»'tan başkası değildir.<sup>10</sup> Ayrıca geniş kitlelere kadar inmek de istiyordu ve bu sebeple olmalıdır ki **hikâyeler**, **senboller** ve **mecazlar**'dan yararlanıyordu.

Önemle vurgulanması gerekir ki Mevlânâ sâdece cezbe hâlinde **şiiirler** söyleyen, **raks** ve **mûsiki** ile kendinden geçen ve bütün bunlarla Tanrıya ve insanlığa olan sevgisini dile getiren bir **şâir** değildir. Bu tür yorumlar, Mevlânâ'nın sâdece dış yüzünü görmek ve iç yüzünü (:gerçek gâyesini) görmezlikten gelmekten başka bir şey de-

(9) **Mesnevî** (Nh), 2/108 (:3000)

(10) Meselâ ünlü filozof **George Berkeley** (1685 - 1753) diyor ki: -**Herkes tarafından anlaşılacak istiyorum.** (bkz. **A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge**, s. 533 (éd. E. A. Burt, **The English Philosophers From Bacon to Mill**, The Modern Library, New York, 1939).

Aynı şekilde ünlü filozof **Kant** (1724 - 1804), son derece güç anlaşılacak uslûbuna rağmen, şöyle demek zorunda kalıyordu: -**Ben, sâdece anlaşılacak istiyorum.** (bkz. **Kant, Kritik der praktischen Vernunft**, s. 11; nşr. Dr. B. Kellermann, Berlin, 1922).

gildir. Aksine olarak Mevlânâ, mutlakâ felsefe okumuş ve (örneklerini gelecek sayfalarda göreceğimiz üzere) bütün felsefe disiplinleri ve problemleri üzerinde düşünmüştür. Bu konudaki eğitimi belki de Şems-i Tebrizî ile mahrem konuşmaları sırasında yahut ta biz-zat babası ile birlikte olmuştur. Düşüncelerini mecâzî şekilde ve hikâyeler hâlinde sunması da, sâdece kültürlü çevrelere değil, aynı zamanda geniş halk kitlelerine inmek için olmalıydı.

Mevlânâ'nın bu üslup özelliğinin dayandığı gerekçeyi anlayabilmek için, aynı husûsiyetin başka filozoflarda da bulunup bulunmadığı konusunda birkaç örnek göstermemiz gerekecektir.

Felsefede **metafor**, daha İlkçağ filozoflarının eserlerinden itibâren karşımıza çıkmaktadır. Meselâ Platon (m. ö. 427 - 347)'un pek meşhur olan **Mağara Metaforu**'nda **İdealar teorisi** bir takım **maddi senboller** vâsıtasıyla anlatılmaktadır.<sup>11</sup> Ayrıca Aristoteles (m. ö. 384 - 322), birbirinin zıddı olan **Demokrasi** ve **Oligarşi** devlet biçimlerini yine birbirinin tam zıddı olan **Güney Rüzgarları** ile **Kuzey Rüzgarları**'na benzetmektedir.<sup>12</sup> Nihâyet Pitagoras (m. ö. 570 - 494), tıpkı mevsimler gibi, insan hayatında da **dört mevsim** bulunduğunu ve çocukluğun **İlkbahar**, gençliğin **Yaz**, olgunluğun **Sonbahar** ve ihtiyarlığın da **Kış** mevsimi gibi olduğunu söylemekteydi.<sup>13</sup>

Belirttiğimiz üzere, **Hıristiyan Ortaçağ** felsefesinde de bu konuda câzip ve güzel **metafor** örnekleri vardır ki, bunlardan bazılarını göstermek uygun olacaktır.

Meselâ Augustinus 5 m. 354 - 430), **La Cité de Dieu** adlı eserinde, bir milleti teşkil eden **fertler**'in, bir alfabadeki **harfler** gibi olduğunu söylemektedir.<sup>14</sup>

Salisbury'li John (1120 - 1180), şüphesiz ki bu konuda **Fârâbî** (öl. ) ile **Gazzâlî** (öl. 1111)'den esinlenmek sûretiyle bir **metafor** yaparak diyor ki, **Devlet bünyesi** ile **insan bedeni** arasında yakın **benzerlik** vardır: Nitekim insandaki **baş** ile **devlet başkanı**, bü-

(11) Platon, **Devlet**, (terc. S. Eyüboğlu ve A. Cimcoz; Remzi Kit. İst. 1975), s. 199 - 200.

(12) Aristoteles, **Politika**, (terc. N. Berkes, İst. 1944; MEB Yay.), 4/49.

(13) Laertius, **Vie, Doctrines et Sentences des Philosophes Illustres**, (trad. par R. Genaille; Paris; 1965 Ed. Garnier - Flammarion), 2/128.

(14) Augustinus, **La Cité de Dieu** (:Tanrı Devleti'nden Seçilmiş Parçalar, terc. M. Tunçay, **Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi**, 1/213 - 234 içinde) s. 213.

tün organlar üzerinde hâkim olan unsurlardır. Kalb organı ile meclis arasında da fonksiyon benzerliği vardır. Daha sonra çiftçiler (ve ağır işçiler) ise, ayaklar gibidir; şâyet ayaklar (yani bunu temsil eden işçiler) sağlam olmazsa, Devlet'in de kolayca ayakta duramayacağını ifâde etmektedir.<sup>15</sup>

Aquino'lu Thamasso (1225 - 1274 dahi, Devlet başkanı ile gemi kaptanı arasında benzerlik kurmuştur. Çünkü her kişi de kendi gemisini selamete kavuşturmayı amaçlamaktadır.<sup>16</sup>

Bu tür örnekler, metafor (métaphore) denilen san'atın mâhiyetini (-felsefede kullanılışı yönünden-) azçok göstermektedir ve bu konuda yüzlerce örnek daha vardır.<sup>17</sup> Bu sebeplerdir ki meseleye biraz daha açıklık getirebilmek için, şimdi de Türk - İslâm filozofları'nın metafor usûlünden nasıl yararlandıklarına dâir birkaç örnek vermemiz gerekiyor. Çünkü amaç, felsefenin kolaylaştırılması'dır.<sup>18</sup> Meselâ Türk filozofu Fârâbî (870 - 950), ideal bir âhenkli toplum ve devlet düzeni tasavvur ederek, erdemli bir ideal devlet içinde herşeye rağmen toplum âhengini bozabilecek bâzı kimselerin çıkabileceğini söylemekte ve böyle kimselerin, tıpkı buğday tarlalarındaki delice otları'na benzediğini belirtmektedir. Fârâbî'ye göre toplumun râhat ve selâmeti için böyle kimselerin toplumdaki ayıklanması lâzımdır. Tıpkı delice otlarının, mahsûle zarar vermemesi için ayıklanması gibi.<sup>19</sup>

(15) John of Salisbury, Polieraticus, terc. N. Çolakoğlu, Ank. 1959; Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi içinde) 1/250.

(16) St. Thomas, Summa Theologicae, terc. M. Tunçay, Batıda Siyasal Düşünceler Tarihi, Ank. 1959 içinde) 1/271.

(17) Felsefede metafor san'atına dâir örnekler konusunda etraflı bir araştırmamız, yayınlanmayı beklemektedir. Bunun küçük bir özeti üzere bkz. N. Keklik, Felsefe Bakımından Metafor, FELEFE ARKİVİ, İst. 1984; Sayı 25; s. 17 - 36.

(18) Felsefenin kolaylaştırılması'ndan maksat, anlaşılması zor olan bâzı meselelerin, somut örnekler sayesinde nisbeten kolay anlaşılmasını sağlamaktır. Buna dâir denemeler olarak bkz.

— N. Keklik, Felsefede Uslûp Meselesi ve Bazı İlkeler, (FELSEFE ARKİVİ, İst. 1984; Sayı 25; s. 57 - 84.

— N. Keklik, Felsefenin Tekniği, (Doğuş Yay. İst. 1984) (kitap olarak 254 syf.).

(19) Fârâbî, es - Siyâset'ül-Medeniyye, (terc. Doç. Dr. M. Aydın, Doç. Dr. A. Şener, Doç. Dr. R. Ayas; Ank. 1980; Kültür Bak. Yay.), s. 52.

Türk filozofu Fârâbi (öl. 950), bundan başka mantık ilminin kavramlar'a olan nisbetini, aruz ilminin şiir'e olan nisbetine benzemektedir.<sup>20</sup>

İslâm filozoflarından İbn Miskeveyh (932 - 1030), insanlardan ancak bir kısmının «yaratılıştan iyi» olduklarını fakat geri kalanların da Hukuk ve Eğitim yoluyla islâh edilebileceklerini söyledikten sonra, Hukuk kurallarına uymayanların âdetâ boğazına su kaçmış kimselere benzediklerini ve bunların yine su içirmek sûretiyle (yani hukuk ve eğitim yoluyla) kurtarılmasına imkân bulunmadığını vurgulamaktadır.<sup>21</sup>

Türk - İslâm felsefesinde en güzel metafor örneklerinden biri de şüphesiz ki İbn Sinâ (980 - 1037)'nin Kânûn adlı tıbbi eserinde yaptığı metafor'dur. Türk filozofu İbn Sinâ diyor ki: —Ana rahmindeki foetus (:cenin) ile anne arasındaki ilişki, ağaç ile onun dallarındaki meyve baharı arasındaki ilişkiye benzer. Tıpkı meyve baharlarının dökülmesinden korkulduğu gibi, ana rahmindeki fotüs'ün de düşmesinden korkulmalı ve bu hususta itinâ gösterilmelidir.<sup>22</sup>

Büyük Selçuklu hükümdarları tarafından Horasan'da himâye edilen Gazzâlî (1058 - 1111)'nin de hemen bütün eserlerinde ve özellikle İhyâ adlı popüler kitabıyla bunun bir çeşit özeti sayılan Kimyâ-yı Saâdet isimli eserinde ve diğerlerinde, fikirlerinin daha iyi anlaşılması için metafor san'atından yararlandığını görmekteyiz. Meselâ akıl ve bilgi arasındaki ilişkiyi, ağaç ile meyve arasındaki ilişkiye benzeterak akılın velût bir güç kaynağı olduğunu vurgulamak istemiş ve ayrıca güneş ile ondan çıkan şualar'ı da (-metafor olarak-) aynı maksatla zikretmiştir.<sup>23</sup> Gazzâlî bundan başka, muâllim (öğretici) ile talebe (öğrenci) arasındaki ilişkiyi de ağaç ile gölge'si arasındaki ilişkiye benzeterak diyor ki: — Gölge'nin (:öğrencinin)

(20) Fârâbi, İlimlerin Sayımı, (terc. A. Ateş, İst. 1955; MEB Yay.), s. 65.

(21) İbn Miskeveyh, Ahlakı Olgunlaştırma, (terc. Doç. Dr. A. Şener, Doç. Dr. C. Tunç, Dr. İ. Kayaoğlu; Ank. 1983; Kültür ve Turizm Bak. Yay.), s. 154.

(22) İbn Sinâ, el - Kânûn fit - Tıbb, nşr. h. 1294), 2/573; ayr. bkz. N. Keklik, İbn Sinâya Göre Çocukta ve Gençlerde Mütedil Mizâcın Şartları (:İbn Sinâ, Ölümünün Bininci Yılı Armağanı - Ank. 1984 içinde), s. 250 - 251; ayr. bkz. N. Keklik, Hakîm ve Hekim Olarak İbn Sinâ (:İbn Sinâ Kongresi Tebliğleri; Kayseri 1984; Erciyes Üniv. Yay. içinde) s. 327.

(23) Gazzâlî, İhyâü Ulûm el - Din, (nşr. Ârif Ef. Matbaası; İst. h. 1322), 1/209.

doğru olabilmesi için ağaç'ın (: öğreticinin) doğru olması gereklidir.<sup>24</sup>

Azeri Türk filozofu Sühreverdi (1155 - 1191), bâzı insanların tasavvufî bilgi ve irfân sâyesinde ilâhî güç sâhibi olabileceğini söylerken, bir metafor yapmaktaydı: Sühreverdi'ye göre nasıl ki ateş'e konulan bir demir parçası, bir süre sonra ateşin özelliklerini kazanırsa, kendini Tanrıya adanmış olan bir insan da, Tanrının sıfatlarını iktisâb ederek (: alarak) ilâhî kişilik kazanabilecektir.<sup>25</sup>

Anadolu'da Selçuklu Türk hükümdarlarının himâyesinde ve Türk milleti arasında 16 yıl kadar ikâmet eden Muhyiddin İbn'ül-Arabî (1165 - 1240)'nin de felsefî konuları izah etmek üzere pek güzel metaforlar yaptığını bilmekteyiz. Örnek olarak taklidi bilgi ile felsefî bilgi arasındaki farkı göstermek üzere aktardığı bir fıkra (- yani filozof ile ressam arasındaki tartışma fıkrası-) da burada hatırlanmalıdır.<sup>26</sup> Ayrıca, Tanrı'nın bütün varlıklara hep aynı mesâfede bulunmasını İbn'ül-Arabî, bir dâire'yi teşkil eden çevre noktaları'nın o dâiredeki merkez noktası'na dâimâ eşit mesâfede bulunmasına teşbih etmekteydi.<sup>27</sup>

Bunların yanısıra, İhvân-ı Safâ Risâleleri'nde de son derece ilginç metafor örnekleri vardır ki, değerli meslekdaşım Dr. İsmâil Ya-

(24) Gazzâlî, aynı eser, (arapça metin), 1/59.

(25) Sühreverdi, Nur Heykelleri, (terc. Saffet Yetkin, İst. 1949; MEB Yay.), s. 37.

(26) İbn'ül-Arabî, el - Fütûhât el - Mekkiyye (nşr. Bulak, Mısır, h. 1342), 2/309-310; ayr. bu fıkranın tercümesi için bkz. N. Keklik, İbn'ül Arabinin Eserleri İçin Misdak Olarak el - Fütûhât el - Mekkiyye, (Ed. Fak. Yay. İst. 1974; Cild - II/A), s. 148 - 149 (frg. XVII<sup>3</sup>). Bu fıkra ilk defa olarak Platon (m. ö. 427 - 347)'un Devlet adlı eserinde (:Bölüm X'da) zımnen mevcuttur. Ayrıca Gazzâlî (1058 - 1111)'nin İhyâ (terc. A. Serdaroğlu, İst. 1974 - 1975; Bedir Yay. 3/46 - 47) adlı eserinde aynı fıkra zikredilmektedir. Daha sonra Mevlânâ (1207 - 1273), Mesnevî nşr. Tahran, hş. 1314; Cild - I, byt. no. 3541 - 3559) adlı eserinde bu fıkraya tesadüf etmekteyiz Mesnevî'deki bu beyitlerin ingilizce tercümesi için bkz. R. A. Nicholson, The Mathnawî of Jalaluddin Rumi, (London, 1977), I/byt. no. 3467 - 3485; ayr. Türkçe tercümesi için bkz. Mesnevî - Şerif (manzum olarak) Nahifî Tercümesi (nşr. Dr. A. Çelebioğlu; İst. 1967; Sönmez Neşriyat; I/byt. no. 3574 - 3591). Aynı fıkra daha sonraları İbn Haldun (1332 - 1406) tarafından da Şifâ'us - Sâil nşr. M. Tanji, İst. 1958; Ank. Üniv. Yay.), s. 23 adlı eserinde kısa olarak zikredilmiştir.

(27) İbn'ül - Arabî, el - Fütûhât el - Mekkiyye, 1/289 - 290; bu metnin tercümesi için bkz. N. Keklik, İbn'ül - Arabinin Eserleri, 2/406 (XXX<sup>23</sup>).

kıt tarafından, İhvân-ı Safâ Felsefesinde Bilgi Problemi (İt. 1985, Üçdal Neşriyat) adlı eserinde gösterilmektedir. (Msl. s. 24, 25, 26, 29, 37, 41, 45, vs.).

Hulâsa görülüyor ki Mevlânâ (1207 - 1273)'dan önce (ve hattâ ondan sonraki) birçok düşünürler, özellikle felsefî konuların daha iyi anlaşılması için ve ayrıca uslûp güzelliği maksadıyla, bu şekilde enteresan metaforlar yapmışlardır. Şu halde Mevlânâ'nın uslûbunda böyle bir niteliğe rastlamak, istisnâî bir özellik sayılmamalıdır.

Yukarda işaret etmiştik ki filozofların büyük bir çoğunluğu, mümkün olduğu kadar kolay anlaşılabilir bir uslûpla yazmışlardır. Az sayıda bâzı filozofların uslûbu ise, oldukça zor anlaşılmaktadır. Türk - İslâm düşünürü Mevlânâ, bunlardan birinci guruba girmektedir. Nitekim Mesnevî adlı eserinde, allegorik bir ifâdeyle diyor ki: — Bir baba, kendi çocuklarına ders verirken, onların anlayacağı seviyede konuşmalıdır.<sup>28</sup>

Şâyet bu tavsiyenin yaygınlaştırılması câiz görülürse (-ki Hz. Peygamber dahi, insanlara anlayacakları şekilde söyleyiniz demiştir-) o zaman Mevlânâ'nın da halk tabakalarını âdetâ çocuklar gibi farzedip herkesin anlayacağı şekilde düşüncelerini ifâde etmek istediğini söyleyebiliriz. Mevlânâ her ne kadar farsça yazmışsa da, bu düşüncelerin Türk halkı arasında yayılacağından her halde emin görünmekteydi. Çünkü o zamanlarda kültür ve ilim lisanları sayılan arapça ve farsça, belki de günümüzde olduğundan daha çok sayıda kimselerce bilinmekteydi.

#### d) Mevlânâ'nın zamanına kadar Türk - İslâm Felsefesi

İslâm dünyasında felsefe, milâdi sekizinci asırda Gerkçeden Arapçaya Tercümeler'den sonra başlamıştır. İlkçağ filozofları arasında özellikle Sokrates (m. ö. 469 - 399)'in şahsiyeti için aktarılan bilgiler, ahlâk bakımından etkili olmuştur. Onun öğrencisi Platon (m. ö. 427 - 347)'un da bâzı diyaloglarının (-çoğunlukla gelişi güzel ve dağınık şekilde-) Arapçaya tercüme olunduğunu biliyoruz. Fakat en büyük etkiler, Aristoteles (m. ö. 384 - 322)'in fikirlerinden doğmaktaydı. Nihâyet Pitagoras (m. ö. 570 - 494) ve Yeniplatoncu düşünürler olarak Plotinus (m. ö. 206 - 270) ile Porfirius (m. ö. 234 - 305) dahi İslâm düşüncesinde (-tercümeler vâsıtasıyla-) ün kazanmıştı.

Önemle işaret etmelidir ki İlkçağ felsefesinin etkileri, sâdece

(28) Mes. (Nh), 2/121 (:3345, 3347 - 3348).



problemler bakımından olmuştur, yoksa bunların çözümleri bakımından değil. Çünkü İslam düşünürleri, bu gibi felsefi problemleri okuyup öğrendikten sonra, onlara **İslamî açıdan çözümler** getirmiş ve böylece **İslam Felsefesi** ortaya çıkmıştır. Nihâyet **Türk filozofları'nın** mevcudiyeti ve bir de **Türkler** tarafından himâye edilen İslâm filozofları sebebiyle, **Türk - İslâm Felsefesi** teşekkül etmiştir.

Felsefe hareketleri başlamadan önce ilk sûfiler ve böylece de tasavvuf ortaya çıkmıştı. Onların amacı, yaşayan ve uygulanan ahlâk'tan ibâretti.

İlkçağdan yapılan tercümeler'den itibâren, İslâm inançlarına uygun olmayan ve zararlı sayılan fikirlerle mücâdele etmek üzere de, **İlm-i cedel** veyâ meşhur ismiyle **Kelâm felsefesi** teşekkül etmişti.

Zararlı düşüncelerden biri de **materyalizm** idi ve İslâm dünyâsındaki **Dehriyûn** (: Dehriler=**Materyalistler**) denilen akım, bunu temsil etmekteydi. Onlarla fikir benzerliği bulunmamakla berâber, **Tabiiyûn** (: Tabiat filozofları) denilen akıma da, (-bilhassa **Gazzâlî**: öl. 1111'den itibâren-) endişeyle bakılmaktaydı.

Bütün bunların ardından, **Meşşâûn** (: Meşşâiler=**Peripatosçular**) adı verilen meşhur akım ile, onların antitezi olarak şekillenen **İşrâkiyûn** (: İşrâkiler) ve yine bunlarla birlikte **İhvân-ı Safâ** (: Temizlik Kardeşleri) ismiyle ün kazanan ansiklopedistler ve nihâyet **Bağimsız Filozoflar** ortaya çıkmıştı. Mevlânâ (1207-1273) işte bu guruptan yani **Bağimsız Filozoflar**'dan biriydi.

Görüldüğü üzere birbirinden farklı yönlerde gelişen sekiz çeşit düşünce akımının teşkil ettiği bu hengâmede, **orta yol**'u tesbit etmek üzere bir teşebbüs gerekiyordu. İşte ünlü düşünür **Gazzâlî** (1058-1111), bu amaçla ortaya çıkmış ve felsefe'de (-İslâm dünyâ görüşü bakımından zararlı olan unsurları faydalı unsurlardan ayırmayı başarmıştı. Böylece **Gazzâlî'nin** mânâsıyla ılımlı ve bilhassa **akılcı** yorumları sâyesinde felsefe, aynı zamanda **tasavvufi** bir renk kazanmak sûretiyle, İslâm dünyâsında rayına oturtulmuştu. Onun ardından gelen **Sühreverdi** (1155-1191)'nin **İşrâki** felsefesi de, (-sezgici bir metodla) felsefe ile tasavvuf arasında uyum sağlamayı başarmıştı.

Nihâyet, Mevlânâ'nın yaşadığı 13 ncü asra gelindiği zaman, fikir hareketlerinin merkezi Anadolu'ydu ve burada **tasavvufi** felsefe hâkim durumdaydı. Bunun en büyük simâları da, (-Anadoluda Selçuk sultanları tarafından, 16 yıl kadar himâye edilen-) **Muhyiddin**

İbnül-Arabî (1165 - 1240) ve onun yetiştirdiği Türk filozofu Sadreddin Konevî (1210 - 1274) ve nihâyet Konevî'nin yakın dostu ve hemşehrisi olan Mevlânâ (1207 - 1273) gibi büyük şahsiyetler ve fikir adamlarıydı. Her ikisi de Konya'da yaşayan ve berâberce Moğollar'a karşı duran bu iki meşhur düşünürümüz üzerinde, önce Gazzâlî (öl. 1111)'nin, sonra Sühreverdî (öl. 1191)'nin ve nihâyet özellikle İbnül-Arabî (öl. 1240)'nin bâriz etkileri vardır. Gazzâlî ve İbnül-Arabî, nasıl ki materyalist, septik ve dogmatik fikirlerle mücadele etmişlerse, aynı şekilde Sadreddin Konevî (öl. 1274) ile Mevlânâ (öl. 1273) dahi, bu gibi menfi düşüncelerle mücadele ederek, spiritüalist ve idealist felsefeyi temsil etmişlerdir. Şu farkla ki Sadreddin Konevî, entellektüel halk kitlelerine hitâp etmeği tercih etmiştir. Bunun içindir ki Konevî'nin ifâdeleri zor anlaşılırken, Mevlânâ, son derece kolay anlaşılabilir bir üslûp kullanmış ve bu sebeple de düşüncelerini dile getirirken metaforlar'dan, senboller'den ve hikâye tarzından yararlanmıştı.

#### e) Felsefenin disiplinleri, mâhiyeti ve amaçları

Mütefekkir veyâ filozof denildiği zaman, felsefe'nin bellibaşlı disiplinleri üzerinde düşünenler ve bu konularda fikir üretenler anlaşılır. Bütün bu disiplinler ve problemler, başlıca üç gurup hâlinde toplanmaktadır, yâni felsefenin üç tâne büyük hedefi vardır: Doğru'nun, İyi'nin ve Güzel'in ne olduğunu inceleyen ilim, felsefe'dir. Bunlardan birincisiyle mantık ve Bilgi problemi, ikincisiyle ahlâk ve siyaset, üçüncüsüyle de estetik meşgûl olmaktadır.

Doğru'dan maksat doğru düşünmek olduğuna göre mantık, bize doğru düşünmenin kurallarını öğretecektir. Meselâ elle çizilen bir dâire ne kadar düzgün görünürse görünsün, pergel'le çizilen bir dâire kadar gerçeğe (:gerçek dâire'ye) uygun olamaz. Bu bakımdan mantık ile pergel arasında (-birer âlet olmaları cihetiyle-) benzerlik vardır. (Bu metafor, Fârâbî'nin İhsâ el-Ulûm adlı eserinde mevcuttur.) Türk filozofu Fârâbî (öl. 950) başta olmak üzere İslâm dünyasında en büyük mantıkçılar, Türkler arasından çıkmıştır.

İyi'den maksat iyi yaşamak yâni dürüst ve mutlu bir hayat olduğu için, bu hususta neler yapmamız gerektiğini inceleyen ilim de ahlâk'tır. Mutlu ve erdemli fertlerden meydana gelecek bir millet ve toplum ise, mutlu ve erdemli bir devlet için gereklidir. İşte siyaset (politika) ilmi, bunun şartlarını incelemektedir. Türk filozofları, diğer milletlerin düşünürleri gibi bu konuda utopia'lar peşinde koşmuş değildir, çünkü Türk milleti, devlet'i bizzat yaşamış ve tatbik etmiştir; teoriler ise, bu tatbikat üzerine kurulmuştur. Bu arada

işâret edelim ki Fârâbî'nin devlet görüşü, daha çok devlet başkanı meselesinde toplanmaktadır.

Güzel'den maksat, tabiatta güzellik kavramını araştırmak olduğuna göre, estetik disiplini bunun tartışmasını yapacaktır. Şu kadarını hatırlatalım ki estetik kelimesi idrâk (:algı) mânâsına gelen aistesis sözünden türetilmiştir. Çünkü bir san'atkâr, ancak madde âleminde idrâk ettiği nesnelere model olarak alır ve onları taklid eder, yâni onun baş vurduğu dâimâ mimesis (: taklid)'dir. Gerek İlkçağ ve gerekse Yeniçağ felsefesinde, san'at felsefesi'nin temeli budur. Fakat Türk-İslâm felsefesi'nde estetik hiç bir zaman mimesis yâni taklid üzerine dayanmış değildir. Zira bizdeki san'at eserlerinin model'leri ve örnekleri tabiatta (: maddede âleminde) mevcut değildir. Meselâ kâinatın neresinde bir (A) harfi veyâ (B) harfi yahutta Besmele yazılıdır ki büyük yazı ustalarımız onları taklid etsin? Mâbetlerimizdeki süslemeler (tezhîb'ler)'in ve elyazması eserlerdeki desenlerin örnekleri tabiatta bulunmadığı için, bütün bunlar taklid değil, doğrudan doğruya san'atkârlarımızın yaratıcılık vasfını gösteren örneklerdir. O halde müstakbel bir Türk-İslâm Estetiği için gerekli malzeme, yazı ve süsleme san'atında aranmalı ve bunların felsefi değerlendirilmesi yapılmalıdır.

#### f) Filozoflar arasındaki görüş ayrılıklarının sebebi ve

#### Mevlânâ'nın bazı felsefe akımlarına karşı olumsuz tavrı

Bundan önceki sayfalarda belirtmiştik ki Mevlânâ, bazı felsefe akımlarını şiddetle tenkit etmiş ve bu yüzden de çok kimseler, onun felsefe düşmanı olduğunu zannetmiştir. Bu zannın yanlış olduğunu belirtmek için bazı noktalara dikkat etmemiz gerekiyor. Şöyle ki:

İlkçağdan itibaren günümüze kadar hemen bütün filozoflar, birbirini zaten tenkit etmiştir. Bu sebeptendir ki onların aralarında derin ihtilâflar bulunduğu zannedilmiş ve hangi felsefenin doğru, hangisinin yanlış olduğunu söylemek mümkün olmamıştır. Çünkü her filozof, klasik felsefe problemlerine, dâimâ kendi açısından bakmış ve kendi görüşlerinin doğru olduğunu savunmuştur. Nitekim ünlü bir çağdaş filozof olan B. Russell (1872-1970) diyor ki, felsefe nedir? sorusuna aynı cevabı verecek iki tâne filozof bulmak kâbil değildir.<sup>29</sup> Mevlânâ'nın da bazı felsefe akımlarına (-ve bunlara mensup filozoflara-) karşı menfi tavrını işte bu açıdan değerlendirmek lâ-

(29) B. Russell, *Dünya Görüşüm*, (terc. S. Tiryakioğlu, Varlık Yay. İst. 1977), s. 5.

zımdır. Demek ki bu tavır, onunla birlikte, birçok düşünürlerde daha vardır.

Bu konuda bazı örnekler olarak, milâttan önce beşinci asırda yaşamış olan **Sofistler**, ayrıca **İbnül-Arabî** (1165 - 1240), daha sonra **Fr. Bacon** (1561 - 1626), **Descartes** (1596 - 1650), **Condillac** (1715-1780), **Jean Jagues Rousseau** (1712 - 1778) ve **Arthur Schopenhauer** (1778-1860) gibi ünlü düşünürler, kendilerinin ortaya attığı görüşlere uymayan felsefeler hakkında bu tarzda hücumlar ve tenkitlerde bulunmuşlardır. Bu nevi hücumlar ve tenkitler, bu şahsiyetlerdeki «filozofluk» vasfını inkâr etmemiz için, elbette ki kâfi değildir.

Önemli bir mesele olduğu için filozoflar arasındaki **ihtilâflar**'ın mahiyetine de bir nebze dokunmamız gerekiyor. Filozoflar arasındaki **ihtilâf**'ların gerçek sebebini ortaya koymak üzere, çağdaş düşünürlerden olan **Ersnt Mach** ile **Bertrand Russell**'dan, birbirine çok benzeyen iki örnek verebiliriz.

Avusturyalı fizikçi - filozof **E. Mach** (1838 - 1916), **Halk İçin İlim Dersleri** (Populaer wissenschaftliche Vorlesungen) adlı eserinde: — **İnsanın niçin iki tâne gözü vardır?** sorusundan yola çıkarak, çeşitli kimselerin böyle bir soruya **farklı cevaplar** vereceğini söylüyor. Meselâ bir **ikticatçı** diyecektir ki, insanın iki tâne gözü bulunması, bir gözü sakatlandığı takdirde, diğerinin yedek olarak devreye girmesi içindir. Aynı soruya karşılık bir **estetikçi** (: san'atkâr) diyecektir ki, iki tâne gözümüzün bulunması, yüzümüzün simetrisi bakımından lüzumludur. Nihâyet bir **din adamı** (: bir papaz), bu soruya şöyle bir cevap verecektir: — O kadar çok günâh işliyoruz ki, afvedilmemiz için, onlara tek gözle değil iki gözle ağlamak lâzımdır.<sup>30</sup>

Görüldüğü üzere, bahis konusu soru aynı olduğu halde, dünyâ görüşleri değişik olan insanların verdiği cevaplar, **farklı**'dır. Çünkü herkes olaylara **kendi açısından** bakmaktadır. **Filozoflar**'ın da belli sorulara farklı cevaplar vermesinin ve birbirlerini **tenkit** etmelerinin sebebi budur.

Buna benzer şekilde **B. Russell** (1872 - 1970)'ın verdiği açıklama da oldukça enteresandır: Ona göre, **Alp Dağlarında** gezintiye çıkan, bir **san'atkâr** ile bir **iktisatçı**, aynı manzaralara değişik gözle bakacaklardır: **San'atkâr**, bu manzaradaki **şelâlelerin güzelliği** üze-

(30) E. Mach, **Popular Scientific Lectures**, (trasl. by Th. J. Mc Cormack, Illinois, 1943), s. 66.

rinde dururken, iktisatçı da bu şelâlelerden enerji elde etmek çârelerini düşünecektir.<sup>31</sup> Demek ki aynı hâdiseye, değişik insanlar birbirlerinden farklı açılardan bakmakta ve farklı yorumlar yapmaktadır. İşte, filozoflar arasındaki ihtilâflar'ın sebebi bundan ileri geliyordu. Mevlânâ'nın da felsefe ve bâzı filozoflar karşısındaki tavırını, bu açıdan değerlendirmek lâzımdır, yoksa onun bütün felsefe akımlarına ve bütün filozoflara muhâlif olduğunu ileri sürmek kâbil değildir.

Bunun için bir örnek verecek olursak, önce Gazzâlî (1058 - 1111) tarafından<sup>32</sup> sonra da Mevlânâ tarafından zikredilen bir fıkrayı hatırlatabiliriz. Bu fıkraya göre: Karanlık bir yere, bir fil getirip halka göstermişler. **Karanlık mekânda**, filin hortum'unu elleyenler, onun bir **boru** olduğunu, **kulağını** tutanlar, onun bir **yelpaze**'ye benzediğini ve **ayağını** tutanlar da, filin bir **direk** gibi olduğunu zannetmiştir. Fakat, herkesin elinde bir **mum** olsaydı ve karanlık mekân aydınlatılsaydı o zaman fil, bir **bütün** olarak kavranacaktı ve filin ne olduğu konusunda, insanlar arasındaki ihtilâflar (görüş ayrılıkları) ortadan kalkacaktı.<sup>33</sup>

Şu halde **hakikat** dâima tek ve evrensel olduğu halde insanlar (-ve özellikle **filozoflar**-) onu kendi açılarından görmek istemişlerdir. Mevlânâ'nın kendine mahsus bir görüş açısının olması da, bundan ileri gelmekteydi fakat o, bunu da aşarak, **hakikatı bir bütün** olarak elde etmeğe çalışıyordu. Çünkü Mevlânâ'nın maksadı, **bütünleştirmek** yâni bütüne ulaşmaktır. Nitekim devlet ve toplum felsefesinden bahsederken göreceğimiz gibi, pek meşhur olan **üzüm-engâr-ineb-stafil** mealini de bunun için vermişti.

Biraz önce işaret ettiğimiz gibi Mevlânâ, bütün filozoflara ve felsefe sistemlerine değil, sâdece bâzılarına muhâlefet etmiştir. Onun şiddetle karşı çıktığı düşünürler: **dogmatik akılcılar**, ayrıca **şüpheciler** (septikler) ve özellikle **materyalistler**'dir. Şöyle ki:

Mesnevî'de iki çeşit düşünür, tam mânasıyla birbirinden ayrılmıştır: Bir yandan **dogmatik rasyonalist**, **sansüalist**, **septik** ve **materyalist** düşünürler ve diğer yandan da **spiritüalist** ve **idealist** düşünürler (Dikkat edilirse bunlar birbirinin zıddıdır.) Mevlânâ bun-

(31) B. Russell, *The ABC of Relativity*, (London, 1941), s. 15 - 16.

(32) Gazzâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, (terc. A. Faruk Meyan; Bedir Yay. İst. 1973), s. 43.

(33) Mes. (İz), 3/117 - 118 (:1259 - 1269).

lardan birinci guruba girenlere feylesôf; ikinci guruba dâhil olanlara da bilge (: hakim) ismini vermektedir. Şayet buradan hareket edilecek olursa, Mevlânâ, idealist ve spiritüalist felsefe yanlısı olarak, kendisine bilge adının verilmesini tercih edecektir fakat diğer filozoflar gibi, yukarda isimleri geçen felsefe konularında kendi görüşlerini ortaya koyması bakımından da, onun bir filozof sayılması icap ediyor. Dolayısıyla materyalist, dogmatik ve septik filozoflara hücum etmesi, Mevlânâ'nın filozof sayılmasına engel teşkil etmeyecektir. Çünkü böyle bir yorumu destekleyecek başka örnekler göstermek kâbildir.

Meselâ tanınmış bir filozof sayılan J. J. Rousseau (1712 - 1778), kendinden önceki bâzı felsefe akımlarını ve bunlara mensup filozofları, âdetâ müşterileri kandırıp kendi malını satmak için, avaz avaz bağırان madrabazlar'a benzetmiştir.<sup>34</sup> Ayrıca, Emile (Emil) adlı eserinde, kendinden önceki filozofların eserlerini incelediğini ve onların, sâdece kendi felsefelerinin doğruluğunda isrâr eden şüpheci ve câhil kimseler olduklarını söylemektedir.<sup>35</sup> Rousseau'nun bu tür ifâdeleri, acabâ kendisinin felsefe'ye karşı olduğunu ve filozof'luğu kabul etmeyeceğini söylememiz için kâfi midir? Elbette ki değil çünkü, Rousseau, birçok felsefe târihlerinde, «filozof» olarak kendi yerini almıştır.

Bâzı felsefe akımlarına ve filozoflara karşı çıkan ikinci bir örnek olarak, Alman filozofu Schopenhauer (1788 - 1860)'a bakılırsa, birçok kimselerin nazarında filozoflar, âdeta gece vakti nâra atıp insanları râhatsız eden külhanbeyleri gibidir.<sup>36</sup> Yine bu filozofa göre felsefe, birçok kafaları olan öyle bir canavar'dır ki, bu kafalardan herbiri ayrı bir lisanla konuşmaktadır.<sup>37</sup> Şimdi, bu ifâdelerinden dolayı nasıl ki Schopenhauer'in filozofluk vasfını inkâr etmemiz mümkün değilse aynı şekilde, materyalist ve şüpheci filozoflara hücum etmesini bahâne ederek, Mevlânâ'nın hâiz olduğu filozof'luk vasfını inkâr etmek de mümkün değildir.

Giriş niteliğindeki bu açıklamaları takip ederek, şimdi de Mevlânâ'nın felsefi düşüncelerine geçebiliriz.

(34) Rousseau, *İlimler ve San'atlar Hakkında Nutuk*, (MEB. Yay.), s. 41. N. Keklik, *Felsefenin İlkeleri*, (Doğuş Yay. İst. 1978), s. 31.

(35) Rousseau, *Emile* (éd. Ernest Flammarion, Paris), 2/12.

(36) Schopenhauer, *The World as Will and İdea* (transl. by. R. B. Haldane and J. Kemp. London), 1/123.

(37) Bkz. N. Keklik, *Felsefenin Tekniği*, (Doğuş Yay. İst. 1948) - Giriş, s. X.

## g) Mevlânâ'ya göre felsefe ve hikmet arasındaki fark

Yukarda birkaç defâ belirtildiği üzere Mevlânâ, özellikle **dogmatik rasyonalistler'i**, ayrıca **septikler'i** ve nihâyet **materyalistler** ile azçok materyalizme kayan **natüralistler'i**, fırsat düştükçe **tenkit** etmekten geri kalmamıştır.

Tenkitlerine hedef olanların başında, **akıl** yoluyla hakikata ulaşabileceğimizi ve **akıl'ın** mutlak bir kuvvet olduğunu savunan **dogmatik rasyonalistler** gelmekteydi. Mevlânâ'ya göre bunların ilkeleleri **kıyas, istidlâl ve delil'den** ibârettir ve bu tür filozoflar: — ben, delilsiz sözü dinlemem diyenlerdir.<sup>38</sup> Mevlânâ ise **istidlâl'in** âdetâ **çabuk kırılan bir değnek gibi** olduğunu<sup>39</sup> metafor yoluyla söylerken hiç de haksız değildi. Çünkü akıl yürütme ve istidlâl vâsıtasıyla, bir şeyin isbâtı mümkün olurken, inkârı da mümkün olmaktadır. Şu halde filozof (feylesof) adını verdiği **dogmatik akılcılar'ı** tenkit etmesi, bundan ileri gelmekteydi. (-Fakat Mevlânâ'nın **akıl'a** karşı olmadığını, biraz ilerde göreceğiz.-)

**Materyalistler'e** gelince: Onların da esasta **seftik** (:şüpheci) kimseler olduklarını ve **şüphe'ninse** kendilerini (-maddi olmayan yani, duyularla kavranamayan-) **metafizik sâhasını inkâr** etmeğe sürüklediğini görmekteyiz. Bu sebeptendir ki Mevlânâ, **mümin** (: inançlı) olan kimselerin böyle bir felsefe'den uzak durmalarını öğütmekteydi.<sup>40</sup> Ona göre **materyalist** ve dolayısıyla da **şüpheci** olan bir filozof, kendi başını duvara vurmalıdır çünkü onun **inkâr** etmesiyle **hakikat** hiçbir zaman gizlenemeyecektir.<sup>41</sup> Şu halde «felsefe» dediği zaman Mevlânâ, bu tür görüşleri (yani, materyalizm, septisizm ve dogmatik rasyonalizm görüşlerini) kasd ediyor ve onları şiddetle eleştiriyordu.

**Bilgelik mânâsına** gelen **hikmet** ise, yukarda sayılan görüşlerin dışında kalan görüşleri kasd ediyordu. Yani Mevlânâ'ya göre dogmatik olmayan **rasyonalistler**, aynı şekilde dogmatik olmayan **sansüalistler**, ayrıca **şüphencilik'i** redd edenler ve nihâyet **spiritüalist** ve **idealist** olan düşünürler, (-filozof değil-) bilge (**hakim**) ismini almalıdır. Ne var ki o, soyutlanmış olan bir **hikmet'in** faydalı olmayacağına

(38) Mes. (İz), 4/241 (:2485)

(39) Mes. (İz), 1/211 (:2135)

(40) Mes. (İz), 1/326 (:3285 ve 3287)

(41) Mes. (İz), 1/329 (:3383)

cağı kanâatındaydı. Çünkü: - **hakim** (:bilge) olmayan kişinin dilindeki **hikmet** sözü, (vücut üstündeki) **igreti bir elbise** gibidir.<sup>42</sup> Yani bilge ismine hak kazanabilmek için, **hikmet**'in bizzat yaşanması ve uygulanması gereklidir demek istiyordu. Yine Mevlânâ'ya göre **hikmet**, aynı zamanda bir kâbiliyet ve ehliyet meselesidir. Kendi ifâdesiyle: - **hikmet**'i istediğin kadar tekrarla, ...şâyet buna ehil değilsen, **hikmet** senden uzaktadır.<sup>43</sup>

Anlaşıyor ki **hikmet**'in bâzı şartları vardır ki bunlardan biri de (- herkeste bulunmayan -) **hikmet yeteneği**'dir. Mevlânâ bu konuda da bir metafor yaparak diyor ki: — Bir köylü'nün evinde **tavus kuşu** bulunmadığı gibi, **kabiliyetsiz** kimselerde de **hikmet** bulunmaz.<sup>44</sup> Çünkü biraz sonra göreceğimiz üzere **hikmet**'in **akıl**'a dayanması gereklidir.

#### h) Mevlânâ'ya göre akıl

Mesnevi'nin birçok yerlerinde her ne kadar **akıl**'ın yetersizliğinden söz ederse de, onun bu konudaki itirazları **akıl**'a karşı değil fakat **bilgi**'lerimizin tek kaynağı olarak **akıl**'ı esas alan ve **akıl**ın **mutlak bilgi kaynağı** olduğunu iddiâ edenlere karşıdır. (Bu meseleyi, yukarda izah etmiştik.) Oysa Mevlânâ için **akıl**'ın değeri, günlük hayatımızın tecrübelerinden daha fazla bir mânâ ifâde etmez. Her ne kadar: - **aklı, kendine âmir olan kimseye... ne mutlu**<sup>45</sup> diyor ve ayrıca, **akıl**'ın âdetâ bir **usturlâb** (: astrolobe) gibi olduğunu ve **güneş**'in bize olan mesafesini ölçmeye yarayan bu âlet gibi, **akıl** sâyesinde de **hakikat güneşi**'nin bize olan mesâfesini ölçebildiğimizi<sup>46</sup> söylüyorsa da, bunlara bakarak Mevlânâ'nın dogmatik rasyonalist olduğunu sanmamalıdır. Aynı şekilde, metaforlu bir ifâdeyle der ki **akıl**, âdetâ insanın kolu kanadı gibidir. Aklı olmayan bir kimse, mutlaka başka bir akılı (yani akıllı kimseyi) kendine rehber edinmelidir.<sup>47</sup> Çünkü birçok filozoflar gibi Mevlânâ'ya göre **akıl**, **hudutlu bir**

(42) Mes. (İz), 2/62 (:670)

(43) Mes. (İz), 2/30 (:318)

(44) Mes.(İz), 2/30 (:322)

(45) Mes. (İz), 6/234 (:2966)

(46) Mes. (İz), 4/312 (:3685)

(47) Mes. (İz), 6/325 (:4075)

Mes. (İz), 2/3 (:26)'da diyor ki: - **akıl**, başka bir **akıl**'la birleşti mi **nuru** artar.



kuvvettir ve bu sebeptendir ki diyor Mevlânâ: - Bir **akıl**, başka bir **akıl**'dan kuvvet bulur.<sup>48</sup> Başka bir ifâdeyle: - **Cüz'i akıllar** bir araya geldikçe **cüzüler**'in **küll'e** (: parçaların bütüne) yaklaşması kâbildir. Bütün bunların sonucunda da şunları ilâve ediyor: - **Şâyet akıl**'ın varsa, başka bir **akıl** ile (: akıllı kimseyle) dost ol. (Çünkü) **iki akıl** sâyesinde birçok belâlardan kurtulursun.<sup>49</sup>

Daha önce **Fârâbî** (870 - 950) tarafından da ifâde edildiği üzere **birçok akıllar**'ın birleşerek verdiği hüküm, **tek akıl**'ın verdiği hükümden daha isâbetlidir.<sup>50</sup> Mevlâna da aynı görüşü paylaşırken, bir metafor yaparak diyor ki: - **akıllar**, âdetâ **ışıklı kandiller** gibidir: El-bette ki **yirmi kandil**'in ışığı, **tek kandil**'in ışığından fazla olacaktır.<sup>51</sup>

Hulâsa, insanların akılları arasında çok fark vardır.<sup>52</sup> Hattâ **akıllar** arasındaki bu farklılık, yerden göğe kadar derece derecedir: Bazı **akıllar** âdetâ **güneş** gibidir, bir başkası da ancak **zühre yıldızı** kadar parlaktır ve bâzıları da henüz **yanmamış mum** gibidir.<sup>53</sup> Başka bir deyişle: - **güzeller**'in nasıl ki bâzıları bâzılarından üstün ise, ...insanların **akıllar**'ı da birbirinden üstündür.<sup>54</sup>

Mevlânâ'nın **akıl** konusundaki görüşlerini aktarırken, bir noktaya dikkat etmelidir: Mâdem ki **akıl hudutludur** ve mâdem ki (-yukarda gördüğümüz üzere-) bâzi insanların akılı **güneş kadar parlak** fakat bâzılarınıninki de **yanmamış mum** gibidir, o halde **yanmak** (: parıldamak) için bazı **akıllar**, başka bir **üstün akıl** tarafından kuvveden fiil hâline getirilebilecektir. Mevlâna'nın ifâdesiyle: -noksan akılları tamamlamak (yani akıllı olmak) mümkündür<sup>55</sup> ki bu da ancak **eğitim** yoluyla sağlanabilecektir. Nitekim diyor Mevlânâ: - **usta sâyesinde san'at öğrenilmesi** gibi,<sup>56</sup> istişâre etmek (: da-

(48) Mes. (İz), 2/212 (:2277)

(49) Mes. (İz), 6/234 (:2966) ayr. Mes. (Nh), 4/50 (:1284)

(50) Fârâbî, K. el-Cem' beyne re'yey el-hakimeyn (nşr. Dieterici, Leiden, 1890) s. 3 (str. 13 - 18).

(51) Mes. (İz), 6/206 (:2613)

(52) Mes. (İz), 1/363 (:3653)

(53) Mes. (İz), 5/20 (:461)

(54) Mes. (İz), 3/144 (:1537)

(55) Mes. (İz), 2/143 (:1539); ayr. Mes. (Nh), 2/56 (:1555)

(56) Mes. (İz), 4/112 (:1300); ayr. Mes. (Nh), 4/51 (:1318 - 1320)

nışmak) yoluyla da insanların akıl ve anlayış sâhibi olmaları ve böylece de üstün akıllar'ın yetersiz akıllar'a yardım etmesi mümkündür.<sup>57</sup>

Bütün bu örneklere bakarak, **cüz'i akıl** denilen **insan aklı'nın** hudutlu bir kuvvet olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü: - **cüz'i akıl**, bir şeyden hüküm çıkarabilecek akıl değildir. O ancak, ...öğrenmeğe **muhtaçtır**.<sup>58</sup> Ve çünkü **akıl**'ın doğru hükümlere (: gerçeğe) ulaşmasına engel olan kuvvetlerden biri de **vehim kuvveti**'dir. Kendi ifâde- siyle: - **cüz'i akıl**'in âfeti, **vehim**'dir, **zan**'dır.<sup>59</sup>

**İnsan aklı** mânâsına gelen **cüz'i akıl**'in hiç bir zaman için **hakikat**'a ulaşamayacağını çünkü **akıl**'ın dâimâ **vehim** ve **hayal** kuvvetleri tarafından engellendiğini, **Gazzâli** (1058 - 1111)'den beri bilmekteyiz. Çünkü bu güçler, **akıl**'ın zıddına hareket ederler ve **akıl**'ın kabul etmediği hükümlere ulaşırlar. Oysa **akıl**'ın görevi, bu iki kuvvetten mümkün mertebe âzâde olarak faâliyet göstermektir. **Vehim** kuvveti daha çok **pessimist** (kötümser) hükümlere sebep olurken **hayal kuvveti** de **optimist** (iyimser) hükümlere ulaşmaktadır. (\*) **Âzerî Türk filozofu Sühreverdî** (1155 - 1191)'nin verdiği bir örnekle, insanın gece vakti bir cesed yanında bulunmaktan korkması, cesedin dirileceğini **vehm** etmesi'nden ileri gelmektedir. Her ne kadar **akıl**, bir cesedin dirilmeyeceğine hükmediyorsa da, **vehim**, (-akılın zıddına olarak-) cesedin dirileceğine hükmetmektedir.<sup>60</sup> İşte **Mevlânâ** (1207 - 1273) dahi bu görüşü paylaşarak diyor ki: - **akıl**, akla uygun olan her şeyi ... kabâl eder.<sup>61</sup> Fakat **vehim**, hataya düşer ve yanılabilir; oysa **akıl**, mutlaka isâbet eder ve yanılmaz.<sup>62</sup> Bu sebeptir ki (-Mevlânâ'ya göre-) **vehim aklın zıddıdır** ve onunla savaşıp durmaktadır.<sup>63</sup>

(57) Mes. (İz), 1/102 (:1043)

(58) Mes. (İz), 4/112 (:1295)

(59) Mes. (İz), 3/146 (:1558)

(\*) Nitekim korkulu hikâyelerin kaynağı **vehim** kuvveti ve romantik tasavvurlar'ın kaynağı da **hayal kuvveti**'dir.

(60) Sühreverdî, **Nur Heykelleri** (terc. S. Yetkin, İst. 1949; MEB. Yay.), s. 10.

(61) Mes. (İz), 1/212 (:2144)

(62) Mes. (İz), 3/342 (:3570)

(63) Mes. (İz), 4/196 (:başlık olarak)

Mevlânâ'yı dogmatik rasyonalizm'den kurtaran ve onları tenkit etmeğe yönelten sebepler, işte bunlardır. Çünkü o insan aklının mutlak bir kuvvet olmadığını ve insan aklının ancak cüz'i akıl'dan ibâret sayıldığını savunmaktaydı. Şu halde: -gerçeği akıl mihengiyle anla<sup>64</sup> veyâ: -insan aklı, uçsuz bucaksız bir deniz gibidir<sup>65</sup> demekle beraber, (yukarıda zikredilen sebepler) akıl'ın ancak cüz'i olduğunu vurgulamaktan da geri kalmıyordu.

Daha önce işaret etmiştik ki akıl meselesi Türk - İslâm felsefesinde özellikle psikoloji açısından incelenmiştir. (\*\*) Mevlânâ'nın akıl konusunda çıkış noktası bu olduğuna göre, onun psikoloji teorisinin hangi istikâmete yöneleceğini şimdiden kestirmek mümkündür. Nitekim aşağıda görüleceği üzere Mevlânâ, tam mânâsıyla spirüalist (: ruhçu) bir felsefe kurmak istemiştir ve yine bu sebeple, materyalist görüşlere dâimâ karşı çıkmıştır.

#### 1) Mevlânâ'ya göre ruh ve beden arasındaki ilişkiler

Türk - İslâm filozoflarının sistemlerindeki ortak özelliklerden biri de, bilgi problemi (epistemoloji) ve ahlâk (etik) konularına, çoğunlukla psikoloji'den giriş yapmalarıdır. (Buradaki psikoloji'den maksat, rasyonel psikoloji'dir.) Böylece ruhun mâhiyeti ve mevcudiyetinden yola çıkan filozoflarımız, ruh'un beden'den ayrı bir cevher olduğunu ispatlamağa çalışmış ve buradan hareketle de ruh'larımızın dış dünyâyı (-duyular vâsıtasıyla-) nasıl tanıdığını araştırmışlardır. (Bilginin kaynağı meselesi de bu şekilde ele alınmaktaydı.) Diğer taraftan ahlâk konuları da, yine psikoloji'den yola çıkılarak çözüme çalışılıyordu. Çünkü ruhta yerleşik huylar meselesi ile, sonradan çevrenin etkisiyle meydana gelen huylar meselesi, bir yandan ahlâk ilmine yol açarken, diğer yandan da psikoloji konularını göz önünde tutmağa sebep oluyordu. Mevlânâ işte böyle bir telâkkîyi paylaşılmaktaydı.

Beden, ruh üzerine giydirilmiş bir elbise gibidir<sup>66</sup> tasavvurun-

(64) Mes. (İz), 6/234 (:2968)

(65) Mes. (Nh), 1/46 (:1161)

(\*\*) İşâret etmelidir ki Türk - İslâm felsefesinde akıl meselesi özellikle psikoloji çerçevesinde incelenmekteydi. Tabiatıyla akıl'ın bir de kozmoloji'de özel bir anlamı vardır ve nazariyet'ül-ukûl (akıllar nazariyesi) çerçevesindeki akıl sözü ile, yukarıda yapılmış olan yorumların ilişkisi mevcut değildir.

(66) Mes. (İz), 3/151 (:başlık olarak)

dan yola çıkan Mevlânâ, ruh ve beden arasındaki ilişkiyi, ruh'un beden üzerinde etkili olması şeklinde yorumlamaktadır. Zirâ rûh âdetâ bir karınca gibidir; beden ise buğday tânesi gibidir. Karınca (yani ruh) devamlı olarak buğday tânesi'ni (yani bedeni) sürüklemektedir.<sup>67</sup>

Modern psikolojinin ortaya çıktığı zamanlara kadar tartışılan bu meselede, söz gelimi Descartes felsefesinde ruh ve beden, iki ayrı cevher olarak ele alınmıştı. Fakat Descartes, her ikisi arasındaki ilişkiler meselesini askıda bırakmıştı. Bu sebeptendir ki onun takipçilerinden sayılan A. Geulinx (1624 - 1669) ve bilhassa Malebranche (1638 - 1715), okkazyonalizm (:Occasionalisme) adı verilen görüşle, ruh'un beden üzerindeki etkilerini, devamlı şekilde Tanrının müdahalesi'yle izâh etmişlerdi. Yine Descartes ekolünden olan Leibniz (1646 - 1716) ise, bir metafor yaparak ruh ve beden arasındaki ilişkiyi, önceden kurulmuş âhenk (:harmonie préétablie) nazariyesiyle çözmeye çalışmıştı. Buna göre, nasıl ki tam mânâsıyla aynı zamanı gösterecek şekilde iki tânesâat, birbirinden bağımsız olarak âhenk içinde çalışıyorsa, ruh ile beden arasında böyle bir âhenk kurmak sûretiyle, her ikisinin birlikte ve uyum içinde çalışmalarını Allah sağlamıştır. Fakat bunlara karşılık Mevlânâ diyor ki ruh ve beden arasındaki ilişkilerde, etken (fâil) olan sâdeceruh'tur; beden'lerimizin ona uymaktan başka çâresi yoktur. Yukarda gördüğümüz şekilde beden'lerimiz âdetâ bir elbise gibi, ruh'larımızı örtmektedir. Yani gerçek olan sâdece ruh'tur ve ruh üzerindeki beden elbisesi ortadan kalkınca, rûhun gerçekliği ortaya çıkacaktır. Kezâ yukarda görmüştük ki ruh âdetâ bir karıncaya benzetilmişti ve onun, tıpkı bir buğday tânesi'ni devamlı olarak çekmesi (:sürüklemesi) gibi, ruh'un beden'lerimizi devamlı olarak çekip sürüklediği ifâde edilmişti. Mevlânâ işte buradan yola çıkarak, bir yandan rûh'un gerçek cevher olduğunu göstermeğe çalışıyor ve diğer yandan da, bilgi problemi'ne bu noktadan girmek istiyordu. Aşağıda ele alacağımız üzere ruh, şâyet gerçek bilgi'ye ulaşamıyorsa, bunun sebebi, beden'lerimizin (ve ona âit duyular'ın) âdeta bir perde gibi hakikatı örtmesi'nden ileri gelmektedir. Dolayısıyla bu perde (:beden ve ona ait duyular perdesi) ortadan kalktığı zaman yani bunların etkilerinden kendimizi kurtardığımız ölçüde, nesnelere hakikatı'nı (veyâ Kant'ın deyimiyle: numenler'i) görmemiz kâbil olacaktır.

Nihayet bu konuyla ilgili olmak üzere belirtelim ki Mevlânâ

(1207 - 1273), kendisinden çok önceleri ortaya konan **psikanaliz** usulünü zikrederken, bunu bir psikanaliz metodu olarak değil, daha çok **ruh**'ların **beden**'leri etkilediğini vurgulamak istemiştir. Bilindiği üzere **İbn Sinâ** (980 - 1037)'ya izâfe edilmekle berâber bu metod, ilk defa olarak **Calinus** (Galenos: m. s. 2 nci asır) tarafından ortaya atılmış ve **İbn Sinâ**'dan sonra da, İslâm tabiplerinden **Reşideddin Ebû Halika** (öl. m. 1195) tarafından kullanılmıştır. **Ruh hastalıklarının, nabız kontrolü** vâsıtasıyla teşhis ve sonra da tedâvisi hakkında olan bu usul<sup>68</sup> bir de **Mevlânâ** tarafından (**Mesnevi**'de) zikredilmektedir.<sup>69</sup>

Biraz önce belirtmiştik ki **ruh**, âdetâ bir elbise gibi olan **beden** tarafından örtülenmiştir. **Beden**'lerimiz tıpkı bir **perde** gibi, hakikati görmemizi engellemektedir. Bu perde veyâ örtü, bir gün ortadan kalktığı zaman, (-Mevlânâ'ya göre), bütün gerçekler apaçık olarak görünecektir. Bunun sebebi de, **duyular** teorisinde açıklanmaktadır.

#### j) Mevlânâ'ya göre duyular

**Epistemoloji** nazariyesinde, **bilgi**'lerimizin kaynağı **akıl**'dır diyenlere **rasyonalist**; **bilgi**'lerimizin kaynağı **duyular**'dır diyenlere **sansüalist** ve **bilgi**'lerimizin kaynağı **deney**'dir diyenlere de **empirist** adı verilmektedir. Nihâyet bâzı filozoflara göre de **bilgi**'lerimizin kaynağı **sezgi**'dir ki, buna da **entüisyonizm** denilmektedir.

Bundan önceki fasılda gördüğümüz üzere **Mevlânâ**, **akıl**'dan yola çıktığı için **rasyonalist** bir düşünürdür fakat **akılın mutlak olmadığı**'nı söylemesi bakımından kesinlikle **dogmatik akılcı** değildir. Kaldı ki **Mevlânâ**'nın daha çok **entüisyonizm**'e yatkın olduğunu bilmekteyiz. Ondaki sezgicilik, (-daha önce **İbnül-Arabi**'nin sistemleştirdiği üzere-) **ilhâm** motifi üzerine dayanmaktadır.

**Duyular**'ın mutlak bilgi kaynağı olduğunu iddiâ eden **sansüalist** (-hattâ **dogmatik sansüalist**-) görüş de, **Mevlânâ** tarafından **tenkit** edilmektedir. Nitekim bâzı filozoflarımızda olduğu gibi, onun eserlerinde de, **iç duyular** (**havass-ı bätına**) ve **dış duyular** (**havâss-ı zâhire**) sayesinde, maddî ve akli âlemleri idrâk ettiğimiz ifade olunmaktadır.<sup>70</sup> Bilindiği üzere **iç duyular** (: **havâss-ı bätına**) olarak mü-

(68) Bu konuda bkz. İbn Ebî Useybia, **Uyûn el-Enbâ**, (nşr. Beyrut, 1965), s. 595; ayr. bkz. N. Keklik, **Felsefenin İlkeleri**, s. 236.

(69) **Mes.** (Nh), 1/3 - 10 (:38 - 218); ayr. N. Keklik, **aynı eser**, s. 237.

(70) **Mes.** (İz), 4/172 (:2023)

fekkire (:düşünme gücü), hâfıza (bellek), hiss-i müsterek (ortak duyu), hayal (imajinasyon) ve vehim (aklın zıddı boş kuruntu) sayesinde, dış duyular (:havâss-ı zâhire) denilen görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma duyularından gelen intibâlar (: izlenimler) işlenmektedir. Mevlânâ özellikle dış duyular üzerinde durmakta ve bunların aldatıcı (:yanıltıcı) intibâlar verdiğini vurgulamaktadır. Meselâ Mesnevi'de anlattığı üzere, gözleri şaşı olanların, tek nesneyi iki nesne olarak görmesine dâir fıkra,<sup>71</sup> bunun tipik örneklerinden biridir. Ayrıca, sür'atle döndürülen ateş parçası'nın «ateşten dâire» gibi görünmesi<sup>72</sup> veyâ mâvi cam arkasından bütün nesnelere mâvi olarak idrâk edilmesi,<sup>73</sup> görme duyumuzun kusurlu olduğuna dâir örneklerdir. O halde Mevlânâ'ya göre biz, gerçek bilgi'ye duyular vasıtasıyla aslâ ulaşamayız. Şayet bunun aksine olarak, duyuların mutlak bilgi kaynağı olduğu iddiâ edilirse, Mevlânâ elbette ki bu görüşte olanları da tenkit etmekten geri kalmayacaktır. Bunlardan anlaşılır ki Mevlânâ, aslâ sansüalist değildir ve bunun yerine, cüz'i akıl'm iştirâk ettiği külli akıl'a dayanarak, sezgi'nin esas bilgi kaynağı olduğunu savunacaktır.

#### k) Mevlânâ'ya göre ahlâk

Ahlâk disiplini, eskiden olduğu gibi bugün dahi felsefenin en önemli konusudur ve Mevlânâ bu konu üzerinde özellikle isrâr etmiştir. Ahlâk hakkındaki görüş ayrılıklarına, 2500 seneden beri tesâdüf edilmektedir: Kimilerine göre mutlu olmak bir amaç'tır ki bu görüşe evdaimonizm (:mutluluk ahlâkı) ismi verilmektedir. (Bu terim evdaimonia: sâadet sözünden türetilmiştir.) Mutlu olmak, bâzılarına göre de ancak maddî hazlar'la mümkündür ki buna da hedonizm denilmektedir. (Bu terim, hedône: haz kelimesinden türetilmiştir.) Yeni çağ Avrupasında ise, bir yandan ütilitarist (faydacı) ahlâk teorisi (-ki Mevlânâ'nın görüşü buna yakındır-) ve diğer yandan da ödev ahlâkı denilen teori, çok ün kazanmıştır. Bunlardan birincisi özellikle John Stuart Mill (1806-1873) tarafından temsil edilmektedir ve kısaca tarif olunursa: -mümkün olan en geniş kitlenin, mümkün olan en yüksek düzeyde mutlu olmasını amaçlayan bir ahlâk teorisi'dir. İkinci meşhur teori ise, Kant (1724-1804) tarafından ortaya atılan ve ödev ahlâkı ismini taşıyan teori olup, vazife

(71) Mes. (İz), 1/32 - 33 (:327 - 333); Mes. (Nh), 1/14 (:339 vd.)

(72) Mes. (Nh), 1/47 (:1199); Mes. (İz), 1/112 (:1146)

(73) Mes. (Nh), 1/54 (:1383); Mes. (İz), 1/235 (-:başlık olarak)

şuûru'na dayanmaktadır. Bunu da kısaca tarif edecek olursak: - Öylesine davranacaksın ki, davranışının kuralları, akıl sâhibi bütün yaratıklar için bir kanun gibi kabul edilsin. (\*)

Türk - İslâm filozoflarının ahlâk görüşleri ise, teorik olmakta çok pratik'tir. Üstelik bu konuda filozoflarımızın ifâdeleri, huylar mânâsına gelen ahlâk'ın daha çok psikolojisiyle olan ilgisine dâirdir. Nitekim huylar (:ahlâk)'ımızdan bir kısmı fıtrî (:doğuştan) olup, eğitim yoluyla bunlardan bazılarının değiştirilmesi mümkün olmakla beraber, esasta pek zor değişebilen huylar'dır. Huylar'ımızdan (:ahlâk'ımızdan) bir kısmı da, çevrenin etkisiyle ve sonradan ortaya çıkmaktadır. Filozoflarımız işte bu nokta üzerinde isrâr etmekte ve iyi bir çevrede, çocukların ve gençlerin iyi huylar'a sâhip olmalarını vurgulamaktadır. Bu sebeptendir ki ahlâk konusunda yazılan eserlerden bazıları Tehzib el-Ahlâk (:Huyların Olgunlaştırılması) veya Tahsil el-Saâde (Mutluluğun elde edilmesi) gibi isimler taşımaktadır. Mevlânâ dahi bu geleneğe bağlı bir düşünürdür ve insanın mutlu olması için, mutlu bir çevrede yetiştirilmesini ön görmektedir.

Fakat mutluluk nedir? Bu sorunun cevabı, bizzat sorunun içindedir. Çünkü insan, kendisini çevreleyen maddî ve mânevî olayları ve objeleri, kendisi için iyi ve kendisi için kötü olmak üzere ikiye ayırmak alışkanlığındadır. İyi saydığımız şeylerden haz ve kötü bulduğumuz şeylerden de elem duymamız tabiidir. Şu halde insan dâimâ kendisi için iyi olan şeyleri arzulayacak ve kendisi için kötü olan şeylerden uzak duracaktır.

Acabâ iyi nedir? Bu konuda da eskiden beri tartışmalar yapılmış ve iyi'nin ancak izâfî (:rölâtif) olduğu fark edilmiştir. Mevlânâ'nın da çıkış noktası bu olmuştur. Nitekim o da iyi ve kötü'nün (hâyır ve şerr'in) ancak izâfî olabileceğini belirlemiştir.

(\*) Ödev ahlâkı, dıştan bakıldığı zaman mâsum görünmekle birlikte, Türk milletinin mefkûresine ve yurt savunmasına aykırı düşmektedir. Çünkü Kant (öl. 1804), ödev ahlâk'ının iki türünden bahs etmekte ve eksik ödev ahlâkı üzerinde bir örnek vermektedir ki, yurt savunması da, Kant'a bakılırsa, bir «eksik ödev ahlâkı» sayılmaktadır. Meselâ diyor ki, denize düşmüş ve boğulmak üzere olan bir kimseyi kurtarmak için denize atlamak, bir ödev ahlâkı gibidir fakat eksik bir ödev ahlâkı'dır. (Yurt savunması da bunun gibidir diyor). Çünkü başkasını kurtarıırken, kendi âlemize karşı olan ödevimizden geri kalmış oluruz. (Bkz. Kant, Kritik der praktischen Vernunft, nşr. Kellermann, s. 170; ayr. N. Keklik, Felsefenin Tekniği (İst. 1984), s. 164

Mevlânâ'ya göre iyi ile kötü'nün aslı bir ve aynıdır. Tıpkı **tatlı su** ile **acı su**'yun aynı asıldan olması gibi.<sup>74</sup> Yani her ikisi de esas bakımından su'dur fakat biz, **tatlı su**'yun **bizce iyi** olduğunu söyleriz.

Başka bir örnekle, bazı arılar sâdece **zehir** üretir, bazıları da **bal** yapar. Oysa onların ikisi de aynı **çiçekler**'den gıdâ almaktadır.<sup>75</sup>

Yahut iki çeşit **ceylan** vardır ki birinden **misk** ve ötekinden de **necâset** hâsıl olur. Oysa bunların her ikisi de aynı yerlerden su içerler ve aynı çayırlardan beslenirler.<sup>76</sup>

Yahut iki çeşit **saz** vardır ki aynı sulara yetişirler fakat bunlardan bazıları **şeker kamışı** olur, bazılarının da **içleri boş**'tur.<sup>77</sup>

İmdi bu **metafor**'lardan anlaşılır ki **iyi** ile **kötü**'nün (hayır ile **şerr**'in) aslı aynıdır fakat tezâhürleri farklıdır ve bu sebeptendir ki **iyi** (hayır) ile **kötü** (şerr) arasında gerçek bir ayırım yapmak mümkün değildir. Mevlânâ bu konuda daha da ileri giderek: - **Dünyâda mutlak olarak kötü şey mevcut değildir**<sup>78</sup> hükmüne ulaşmaktadır ki bu da son derece **optimist** (iyimser) bir görüşü temsil etmektedir.

Mevlânâ'nın bu **optimist** (iyimser) dünyâ görüşü, herhalde içinde yaşadığı ve Moğol istilâsı sebebiyle **pesimizm**'in (kötümserliğin) hâkim olduğu bir devre için, **Anadolu Türkleri**'ne mânevi ferahlık ve destek sağlamış olmalıdır. Bütün eserlerinde müşâhede olunan bu **optimizm** (nikbinlik) örneklerini çoğaltmak, elbette ki kâbilidir. Hatta bu konuda öyle tasavvurlara ulaşır ki, **mutlaka kötü**'nün bile mevcut olmadığını söylemektedir.<sup>79</sup> Çünkü söz gelimi, **zehir** insanlar için bir **ölüm** sebebidir fakat yılan için bir **gıdâ**'dır demektedir.<sup>79</sup> Aynı misâli bir defâ daha tekrarlayan Mevlânâ diyor ki: - **Yılanın zehiri, yılanı hayattır, insanaysa ölüm. Deniz yaratıklarına deniz, bağ-bahçe gibidir, fakat karada yaşayanlara ölümdür.**<sup>80</sup>

Bütün bunların yanı sıra, **iyi** ile **kötü**'nün fizyolojik etkenlerle be-

(74) Mes. (İz), 1/297 - 298

(75) Mes. (Nh), 1/12 (:279)

(76) Mes. (Nh), 1/12 (:279 - 281); Mes. (İz), 1/27 (:269)

(77) Mes. (Nh), 1/12 (:281)

(78) Mes. (İz), 4/4 (:65)

(79) Mes. (İz), 5/269 (:3295)

(80) Mes. (İz), 4/7 (:68 - 69)



lirlendiğini de söylemekteydi. Nitekim Mevlânâ'ya göre mizâc (bün-ye) bozulunca, şeker acı ve sirke tatlı görünür.<sup>81</sup> Ayrıca, nesnelere bizim üzerimizdeki etkileri de, o andaki bünyemizin psişik - fizyolojik şartlarına bağlıdır. Bunu da bir örnekle belirtmek için olmalıdır ki Mevlânâ şöyle diyordu: - Meselâ on gündür birşey yememiş (olan) bir açla günde beş öğün yemek yiyen bir tok, her ikisi de ekmeğe bakarlar; tok olan, ekmeğin dışını (ve) şeklini, aç ise, (ekmeğin)... özünü görür.<sup>82</sup> Demek ki Mevlânâ'ya göre iyi ile kötü ayrımı, fizyolojik sebeplerle de izâh edilmektedir.

Yukarıda belirtildiği üzere Mevlânâ diyor ki iyi ile kötü, birbirine zıt görünmekle beraber, aynı asıl (tek kaynak)'tan doğmaktadır. Bunu doğrulayacak bir husus daha var ki, her kötü'nün içinde bir iyilik bulunduğu gibi, her iyi'nin içinde de bir kötülük (şerr) mevcuttur... Bu sebeple kötülük ve iyilik (şerr ve hayr), bir (aynî) şeydir, parçalanmaz.<sup>83</sup>

Madem ki iyi ve kötü kavramları rölâtif (izâfî)'dir. o halde bir filozof, bunları tartışacak yerde, bir takım ahlâkî öğütler sâyesinde, mensup olduğu topluma ve hattâ bütün insanlığa yol göstermeyi tercih etmelidir. İşte Mevlânâ da böyle yapmıştır. Nitekim maxim'ler halinde diyor ki:

- Mânevi yücelik, temiz ruhtadır.<sup>84</sup>
- Putları kırmak kolaydır fakat nefis'i kırmak kolay değildir.<sup>85</sup>
- Gümüş ve altın'a esâretin ne zamana kadar sürecek? Testiyi denize daldırsan da, bir günlük rızktan fazlası nasip olmaz.<sup>86</sup>
- Ahlâksızın kötülüğü yalnız kendine değildir; o, bütün dünyâyâ karışıklık ve ateş verir.<sup>87</sup>
- Kuyumcunun işi demirci'ye geçmediği gibi, iyi huylu'nun huyu da kötü huylu'ya geçmez (tesir etmez).<sup>88</sup>
- İnsan şeklinde şeytan'lar vardır: Dikkat et, her ele yapışma.

(81) Fih - mâ - Fih, s. 78 (terc. M. Anbarcıoğlu)

(82) Fih - mâ - Fih, s. 113.

(83) Fih - mâ - Fih, s. 324 - 325.

(84) Mes. (Nh), 1/24 (:606)

(85) Mes. (Nh), 1/32 (:812)

(86) Mes. (Nh), 1/3 (:19 - 20)

(87) Mes. (Nh), 1/5 (:80)

(88) Mes. (Nh), 1/68 (:1772)

Gör ki avcı, hiyle ile kuşu yakalamak için, ıslık çalar ve ötme taklid yapar.<sup>89</sup>

— Kalbi kötü olanın sözleri de kötü olur...<sup>90</sup>

— Gümüş, ay gibi beyazdır fakat elleri ve elbiseyi kirletir.<sup>91</sup>

— Yay için doğru ok lâzımdır; eğri ok menziline ulaşamaz. Sen de doğru ok gibi ol ki, yay seni menziline ulaştırırsın.<sup>92</sup>

### 1) Toplum ve Devlet görüşü

Bütün bunlardan sonra, ortaya çıkan soru şudur: İyi ile kötü (hayır ve şerr), fertlerin nazârında böyle ise, acaba toplum ve devlet açısından nasıldır? Mevlânâ bu soruya da cevap aramıştır. Bu iki kavramın, topluma nasıl yansıdığını düşünecek olursak, bir kişinin kötü saydığı şeyi bütün toplumun kötü saymasına imkân yoktur; aynı şekilde, tek kişinin iyi bulduğu bir şeyi de bütün toplumun kötü bulması mümkün değildir. Çünkü, daha önce gördüğümüz üzere, iyi ile kötü hem izafi (relatif) hem de enfüsi (sübjektif)dir. Şu halde iyi duygusunun mümkün olan yaygınlığı sebebiyle, bütün toplum için bir ortak iyi ortaya çıktığı gibi kötü duygusunun mümkün olan yaygınlığı sebebiyle de, bütün toplum için bir ortak kötü' ortaya çıkacaktır. İşte bunlardan hangisinin daha ağır bastığına dikkat ederek, o toplumun değer yargılarını tayin edebilir ve bundan sonra da o toplumun benimsediği ortak iyi'den dolayı mutlu olduğunu (-çünkü iyi olan mutluluk verir-) veya aksine, ortak kötü'den dolayı, mutsuz olduğunu söyleyebiliriz.

Böyle bir utilitarist tesbitin, Mevlânâ açısından mânâsı şudur: Milâdi XIII. asır, Moğollar tarafından Anadolu'nun maddî ve mânevî tahribâtına sahne olmuştur. O yıllarda hayatta bulunan Mevlânâ, gerçek optimist (iyimser) bir insan olmakla beraber, (yuk. bkz.), toplumun kötümser duruma düştüğünü de görmezlikten gelemiyordu. Savaşların kaçınılmaz sonucu olarak ahlâk bozukluğu ve kötülüklerin yaygınlığı, her halde düşünen kafaları ümitsizliğe sevk ediyordu ki, buna karşılık Mevlânâ, yaygınlaşmış sanılan kötülüklerin sathî olduğunu (yüzeyde kaldığını) belirterek, Anadolu Türklerini teselli etmek yoluna gidiyordu. Diyordu ki: — Çerçöp, habbeller gibi,

(89) Mes. (Nh), 1/14 (:328 - 329)

(90) Mes. (Nh), 1/19 (:465)

(91) Mes. (Nh), 1/19 (:471)

(92) Mes. (Nh), 1/56 (:1143 - 1144)

suyun yüzünü örter; fakat bunlar bir tarafa sürüldü mü, (temiz) su görünür.<sup>93</sup>

İmdi bu güzel metaforu, yukarıda belirttiğimiz soruya uygulayacak olursak diyebiliriz ki, savaş vs. gibi sebeplerle herhangi bir ülkede ortaya çıkan ve yaygınlaşmış görünen **kötülük**, mutlakâ **sathî**'dir. Yani, Mevlânâ'nın dediği gibi **kötülük**, âdetâ **temiz su**'yun sathını kaplayan **çerçöp** gibidir. Şayet yüzeydeki (sathtaki) bu çöpler kaldırılacak olursa, **su**'yun (yani **toplum**'un) temiz olduğu görülecektir. Demek ki Mevlânâ'ya göre toplumun büyük çoğunluğu, iyi ve temizdir fakat **kötülük** az olduğu halde, bütün sathı kapladığı için, yaygın ve çok görünecektir. İşte insanların **bedbin** (pessimist) olmasına sebep olan da budur. Oysa Mevlânâ **nikbîn** (optimist; iyimser) bir düşünür olduğu için, sadece yüzeyde kalan **kötülük**'ün kemmiyetçe az olduğunu çevresine telkin etmek ve aşılama istiyordu. İşte bu açıdan toplum felsefesine de eğildiği görülen Mevlânâ'nın bir yeni toplum meydana getirmeğe çalıştığı da muhakkaktır. Şöyle ki:

Savaşın tahribâtıyla enkâz haline gelen Anadolu'nun yeniden ihyâ edilerek aynı topraklar üzerinde bir yeni devlet kurulması gerekiyordu. Bunun için yapılacak iş, evvelâ **enkâzın** kaldırılması ve aynı zemin üzerinde yeniden **binâ kurmak**'tan ibaretti. Gâliba böyle bir tasavvuru dile getirmek için olmalıydı ki, **metafor** yoluyla şöyle diyordu: — Bir evin temelini atacakları zaman, oradaki eski yapıyı yıkarlar.<sup>94</sup> Yahut başka bir misâle diyor ki: — Yazan kişi, önce yazı yazacağı tahtayı yıkar (ve) temizler, sonra da ona harfleri yazar.<sup>95</sup>

Acabâ, üstü örtülü olan bu sözlerle Mevlânâ, kendisinden bir çeyrek asır sonra temelleri atılacak yeni bir Türk devletini (Osmanlı imparatorluğunu mu) imâ ediyordu? Şayet böyle ise, bu yeni Türk devletini kuracak olanların bilmesi gereken ilkeler vardır: Evvelâ bilmelidir ki: — Eğer bir ağaçtan, dal kırılrsa, kök kuvvetli olduktan sonra, yine yetişir. Fakat kök çürük olursa, o zaman ne dal ne de yaprak kalır.<sup>96</sup>

İmdi, Türk milleti temel bakımından sağlam olduğuna göre, kırılmış olan dallarının yeniden filizlenmesi mukadderdir. Şu halde,

(93) Mes. (İz), 3/173 (:1828)

(94) Mes. (İz), 2/170 (:1830)

(95) Mes. (İz), 2/170 (:1827)

(96) Fih - mâ - Fih, s. 286 - 287.

«...âdetâ yer altından su çıkarmak için, toprağın kazılması gibi...»<sup>97</sup> Türk milletinin sağlam olan köklerine ulaşmak lâzımdır. Sonra da milli bünyemizin temizlenmesine sıra gelecektir. Mesnevî'deki bir beyitte şunları okuyor ve çağrışım yapıyoruz: — **Havuz temizleninceye kadar, suyunu keserler, sonra da su, ona bir parlaklık (ve) güzellik verir.**<sup>98</sup> Başka deyişle, misalî bünyemizin sathını kaplayan çöplerin temizlenmesi için, şayet gerekiyorsa havuza gelen suyu kesmek ve böylece havuzu tâze su ile yeniden doldurmalıdır.

Kurulacak Türk devleti için yapılması gereken işlerden biri de, **millî kültür**'ün devamını sağlamaktır. Mevlânâ bu noktayı da düşünmüş görünüyor. Nitekim Mesnevideki bazı beyitler, acaba bunu mu imâ etmekteydi? Kesinlikle söylemek kâbil değildir fakat Mevlânâ böyle bir yeni devletin, daha önceki temeller üzerine kurulmasından yanaydı. Yaptığı güzel bir metafor sayesinde anlatmak istiyordu ki: — Beyaz bir kağıda yazı yazarsan, o yazı, kağıda bakar bakmaz okunur. (Fakat daha önceden) yazılmış bir kağıda yazarsan, okunur ama iyi anlaşılabilir ve insan yanılabilir. Çünkü o (önceden) karalanmış kâğıt üzerine (tekrar) yazıldı mı, her iki yazı da körleşir, hiç bir mânâsı kalmaz. O kağıda üçüncü bir defâ daha yazarsan, ...tamamiyle kapkara olur (hiç bir şey okunmaz).<sup>99</sup>

Bu metaforu yorumlayacak olursak diyebiliriz ki Mevlânâ, Moğollar tarafından tahrip edilen Türk Selçuklu devletini, âdetâ üzerine yazılar yazılmış bir kağıda benzetmekteydi. Şayet bu kâğıt üzerine (-eski izleri silmeksizin-) tekrar bir şeyler yazacak olursak, iki yazı birbirine karışacak ve her ikisi de okunmaz hâle gelecektir. O halde (-Mevlânâ'ya göre-) yapılacak ilk iş, birinci yazının izlerini tamâmen ortadan kaldırmak ve sonra da yeniden yazmaktır. Hele aynı kâğıt üzerine üçüncü bir defâ yazmağa kalkışmak, büsbütün kötü sonuç verecek ve yazılardan hiç biri okunamayacaktır. O halde (-Mevlânâ'ya göre-) yeni bir devlet kurulurken, eski devletin bulunduğu zemin (-ki burada kağıda benzetilmiştir-) kullanılmalıdır. Yeter ki «...ilk yazının izlerini silmiş olalım...» Yahut daha önce zikrettiğimiz bir metafora göre, ağac'ın kökleri sağlam olduğu müddetçe, aynı köklerden yeni filizler'in çıkmasını beklemelidir. Fakat unutmamalı ki, esas olan dâimî ilk zemin'dir ve oradaki enkâzlar temizlendikten sonra, yeni binâ tekrar bu zemin üzerine kurulmalıdır.

(97) Mes. (İz), 2/170 (:1831)

(98) Mes.(Nh), 1/14 (:320)

(99) Mes. (İz), 2/314 (:3382 - 3385)

Görüldüğü üzere Mevlânâ, diğer filozofların yaptığı gibi, devlet biçimleri (msl. demokrasi, aristokrasi, oligarşi vs.) üzerinde değil, sâdece kendi yaşadığı devletin yapısı üzerinde durmuş ve o devirdeki savaş felâketleriyle parçalanan, hattâ yıkılan Türk devletinin ihyâ edilmesi için bir takım tedbirler düşünmüş ve bu düşüncelerini de metaforlar hâlinde ortaya koymuştur. Bu tasavvurlarda ise devlet adamı veyâ devlet başkanı imajı, meselenin odak noktasını teşkil etmektedir. Kendinden önceki düşünürlerden farklı olarak Mevlânâ, bir takım teoriler ileri sürecek yerde, bu gibi önemli şahsiyetler için pratik öğütler'de bulunmaktadır. Meselâ düşmanlara karşı dâimâ uyanık olmak gerektiğini, şöylece dile getirmekteydi: — Düşman, sana dostça (:dost gibi) söylese de, (mutlaka) bir hiylesi vardır, inanma! Düşman sana şeker verse de o (belki de) bir öldürücü zehir'dir.<sup>100</sup>

Görülüyor ki Mevlânâ'nın tavsiyelerinden biri de, düşmana karşı uyanık olmak'tır. Onun nazârında, tedbirli olmak öylesine önemlidir ki: — Sen fil (kadar) güçlü olsan da, düşmanı zayıf görme<sup>101</sup> demek ihtiyacını duymaktadır.

Mevlânâ'nın zihninde oluşan bu kavramlar, elbette ki Moğollar'ın Anadolu Türklerine ve diğer İslâm milletlerine gösterdikleri düşmanlığın neticesiydi. Çünkü O'nun zamanında Moğollar bütün Anadolu'yu tahrip etmişlerdi. İstilâcı kuvvetlerin bu sırada bâzı tatlı (fakat aldatici) davranışlarına da bu sebeple inanılmaması gerektiğini söylüyordu. (bkz. br. dn. 100'deki metin). Hattâ bununla da kalmıyarak, istilâcı kuvvetlerin etkisini zayıflatmak için, onları birbirine düşürmenin gerektiğini gösterecek bir fıkra da anlatmaktadır.<sup>102</sup> Şüphesiz ki onun en büyük amacı, bu tür felâketler sebebiyle parçalanan milli birliği yeniden kurtarmaktı ve bu sebeptir ki:

Mâ berây-ı vasl kerden âmedim  
Ne berây-ı fasl kerden âdemim

yâni

Biz, birleştirmek için geldik,  
Ayırmak için gelmiş değiliz

demekteydi. Milli birlik için dil birliği üzerinde durmaktaydı. Nite-

(100) Mes. (Nh), 1/49 (:1244 - 1245)

(101) Mes. (Nh), 1/53 (:1368)

(102) Mes. (Nh), 2/79 - 80 (:2187 - 2232)

kim: — Bir Türk ile bir Hintli, ayrı milletlerden oldukları halde şâyet aynı dili kullanırlarsa, aynı millettenmiş gibi olurlar. Fakat iki Türk, aynı milletten oldukları halde, şâyet ayrı dille konuşurlarsa, ayrı millettenmiş gibi olurlar. Bu sebeple aynı dili konuşmak, dostluğa vesiledir. Çünkü aynı lisânı bilmeyince, dostluk kurulamaz.<sup>103</sup> Onun **kültür milliyetçiliği**, işte buradan kaynaklanmaktadır.

Mevlânâ bütün bunları senbolize etmek için de, pek meşhur olan bir fıkra anlatmaktadır: Aynı nesneye verilecek dört ayrı isim yüzünden, insanlar arasında nasıl kavga çıktığına dâir olan **engür, ineb, stafil ve üzüm** fıkrası, pek meşhurdur.<sup>104</sup>

**Kavram birliği** ve dolayısıyla **kültür birliği** bize elbette ki **milli birlik** yolunu açacaktır. Bu ise, bir yandan **düşünürler** (:mütefekkirler) ve diğer yandan da **devlet adamları** tarafından başarılabilir. Bunların en büyük vasfı da, **ileriye görmek**'tir. Nitekim Mevlânâ'ya göre: — **İleriye görmeyen kimseler, mânen k ö r** sayılır.<sup>105</sup> Ayrıca: — **Zayıf düşünceli devlet adamının (:emir'in) hâli de zordur.**<sup>106</sup> Bunun içindir ki devlet idâresindeki şahsiyetlerin **ileriye gören ve kararlı** kimseler olması gereklidir. Şüphesiz ki bir **politikacı**'nın aynı zamanda **ölçülü konuşması** da icap eder. Çünkü diyor Mevlânâ: — **Dilin söylediği bir söz, yaydan fırlayan ok gibidir. Atılan ok, elbette ki geri dönmez.**<sup>107</sup>

Devlet adamları arasında en yüksek mertebeye sâhip bulunan **devlet başkanı**'na gelince, Mevlânâ bu mertebedeki şahsiyetlerin, (tıpkı daha önce **Fârâbî**'nin düşündüğü gibi) **mükemmel insan** olması gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle olduğu takdirde, ona tabi olacak yardımcılarının da mükemmel insanlar olacağı kanâatındaydı. Bu konuda yaptığı bir metafor (:benzetme) ile diyordu ki: — **Devlet başkanı, bir havuz gibidir; onun adamları (:yardımcıları) ise, bu**

(103) Mes. (Nh), 1/49 (:1258 - 1259); bu fıkra, **İbn Arabşâh** (öl. 1450)'in **Fâkihü'l - Hulefâ** adlı eserinde de, (kısaca olarak) mevcuttur. Bkz. N. Keklik, **Filozofların Özellikleri**, (İst. 1938), s. 104.

(104) Mes. (Nh), 2/134 - 135 (:3719 - 3737): Bu fıkra, **Aşık Paşa** (1272 - 1333) tarafından, **Garipnâme** adlı eserinde tekrarlanmaktadır. Bkz. H. Z. Ülken, **İslâm Düşüncesi**, İst. 1946, s. 147.

(105) Mes. (Nh), 1/108 (:2823)

(106) Mes. (Nh), 1/43 (:1102)

(107) Mes. (Nh), 1/67 (:1724 - 1725)

(108) Mes. (Nh), 1/112 (:2924 - 2925)

havuzun kenarlarındaki lüle'lere benzer. Şâyet havuzun suyu temiz olursa, lüle'lerden temiz su akacağı gibi, havuzun suyu pis olduğu takdirde, lüle'lerden kırı su akacaktır.

Sonuç olarak görülüyor ki Mevlânâ, diğer bütün filozoflar gibi, felsefenin kapsamına giren her çeşit felsefi problem üzerinde düşünmüş fakat allegorik ifâdelerle kendi görüşlerini ortaya koymuştur.





## MEVLÂNA TASAVVUFUNDA BAZI KELÂMÎ MOTİFLER

Prof Dr. Şerâfeddin GÖLCÜK

Hicri 7. Milâdi 13. asırda ilmi çevreler akli kıyas ve istidlâle büyük önem atfediyorlar, dini akidenin takririnde, gaybi hakikatın isbatında akli burhan ve felsefi mukaddimelere fazlaca yer veriyorlardı.

Fahreddin Râzi 606/1210 sağlam şahsiyeti, muazzam eserleri ve değerli araştırmalarıyla Kelâm ilmine büyük güç kazandırdı ve ona yeni bir hüviyet verdi. F. Râzi'den sonra Kelâm ilmi felsefi istidlâlleri ve mantiki kıyasları daha fazla kullandı, adeta felsefileşti. Hatta sonraki mütekellimlerin eserlerinde, özellikle Adududin icî'nin 756/1355 Mevakıf'ı ile şerhinde, S. Taftazani'nin 791/1388 kitaplarında ağırlık felsefeye verilmişti. Kelâmın konuları felsefeninkiler içinde sanki kaybolmuştu.

Kelâmı diriltecek, onu tekrar ele alacak, konuları itibariyle, basit sade bir dille Kelâmı halka anlatacak yeni bir mütekellime ihtiyaç vardı. Mevzuya bu noktadan yaklaşınca, acaba Cealâeddin Rûmî'yi Tasavvuf dünyası içinde Kelâmî konuları kendine has uslûbuyula ele alan, itikadî bahisleri yepyeni bir tarzda yaşadığı döneme ve insanına takdim eden bir mutasavvıf mütekellim olarak değerlendirilir miyiz? Bu sorunun cevabını, herhalde Mevlâna'dan bazı Kelâmî motifler alarak, vermek yerinde olacaktır.

### **Bilgi vasıtaları**

Gerçekte, Mevlâna, bilgi vasıtaları olarak duyuları ve akılı, tam ve kâmil görmemekte, onların eksikliklerini kabul ve beyan ederek yeterli bulmamaktadır.

Duyulara itimad edip ondan başkasını inkâr edenler gizli hislerini kaybetmişler böylece gerçeği görmekten uzak kalmışlardır.

Akıl da, duyular gibi gayb âleminin hakikatlerine, peygamberlerin ilimlerine, fizik ötesi dünyaya, kendi başına ulaşamaz. O bu konularda âcizdir. Mevlâna'nın cüz'i, sınırlı akıl dediği akılla bu sırlar keşfedilemez.

Mevlâna'ya göre cüz'i aklın gerisinde, O'na mürşitlik yapan bir imanı akıl vardır. Bu, aklın aklıdır. Cüz'i akıl, sözü edilen bu imanı, külli aklın nûruyla hareket eder ve onun gözüyle görür. İmanı akıl sadece mümini rızıklandırır. Böylece akli cüz'i, sicmanî ve külli, imanı diye ikiye ayıran Mevlâna, her ikisinin sahasını tayin etmektedir.<sup>1</sup>

Celâleddin Rûmî, buradan hareketle, felsefenin cüz'i, cismanî akıl sahasında kalmasını kınamakta, felsefecilerin cevherin arazın özelliklerini bildiklerini, ama nefislerinin özellik ve kıymetini, yaratıcıya göre durumlarının ne olduğunu bilmediklerini söylemektedir. Bu noktada kendi tavrını açıklayan Mevlâna, imanı hikmetten bahsetmekte, bunu peygamberlerin mesajının ihtiva ettiğini açıklamaktadır. İmanı hikmet peygamberlerin ilimleriyle uğraşan Rabbanî alimlerde bulunur.<sup>2</sup>

### Metod ve Uslûp

Mevlâna, Kelâmî bahisleri özellikle Mesnevi'de işlemektedir. Onun uslûp ve ifadesi sanatkâranedir ve doğrudan kalbe hitabetmektedir. Konuları takdimi zevk-i selimin eseridir, orada kapalılık, kuruluk, kabalık ve sertlik yoktur; açıklık berraklık ve bedahat vardır. Onda bir tek hedef vardır: Hakikat-ı Vahidenin anlatımı... Bunun için güç, çapraşık ve karanlık ifadelere baş vurulmadan irşad ve telkin yoluyla tek gerçek tanıtılmıştır. Buna ulaşmanın amacı imandır. İman ise yüce bir nimet, büyük bir gıdadır, iman eden diridir, imanla giden bakidir, ebedidir.<sup>3</sup>

### ALLAH

Kelâmın asıl ve temel konusu Allah'ın zatı ve sıfatları ile ilgili olarak Mevlâna Kur'an'a dayanır, Kur'an'ın delillerini kullanır, onları sade, akıcı, cezbedici, sürükleyici bir ifade tarzıyla tekrar yorumlar.

### — İrade —

One göre Allah mutlak irade sahibidir. Dilediğini yapar... Allah alçaltıcıdır, yücelticidir. Bu ikisinden başka işi yoktur. Yerin alçalışı, göğün yücelişi, yerin yılan yarısında çorak, yarısında yeşerişi, yir-

(1) Mevlâna, Mesnevi, C. 4, Byt. : 1309 - 1311 ve 1986 - 1990.

(2) Ebu'l-Hasen en-Nedvi, Ricalu'l-Fikri ve'd - Da'veti fi'l - İslâm, Dimaşk, 1975. s. 253 ve dv.

(3) Mevlânâ, Mesnevi, C. 5, 287; C. 3, 3377.

midört saatin yarısının gündüz, yarısının gece oluşu, insanın bazen sağlıklı bazen hastalanışı hep Allah'ın alçaltıp yüceltmesiyle olur.<sup>4</sup>

Allah her şeyi muhittir. Bir işi yapması, o anda başka bir işi yapmasına engel olmaz.<sup>5</sup>

Bir işde tereddütte kalan kişi, Allah'ın iradesiyle tereddütle kalmıştır. Şayet iki şıktan birini üstün tutar, üstün tuttuğunu yaparsa, o da yine hakk'tandır.<sup>6</sup> Bir kimse, onun dileği olmadan ülkesinde gezsin, dolassın, buyruk yürütsün... Buna imkân yoktur o dilerse havayı, ateşi aşağılatır, dilerse dikenini gülden üstün eder, Allah hükmedicidir, dilediğini yapar, derdin kendisinden deva yaratır.<sup>7</sup>

#### — Kudret —

Mevlâna; «O, her an kâinata tasarruf etmektedir»<sup>8</sup> âyetini yorumlarken şu ifadelerde bulunur. O'nu katiyyen işsiz güçsüz bilme, O daima dirilmek, öldürmek, aziz kılmak, hakir kılmak, zengin yapmak, fakir yapmak, dua edene icabet etmek, isteyene vermek ve sair gibi ezelde takdir ettiklerine muvafık olarak ızhar buyuracağı bir emirdedir.

Mevlâna, Allah'ın kudretinin mutlak olduğunu, o kudretin sahibinin bu âlem gibi yüzlercesini yaratmaya muktedir bulunduğunu beyan eder. İnsana gelince, o Allah'ın kudretinin elinde bir yay gibidir ve Allah onu bütün işlerde kullanır ve gerçekte işi yapan Haktır, yay değildir; yay alettir, araçtır.<sup>10</sup>

Allah her an kudret sıfatıyla yaratır. Yokluk âleminde varlık âlemine katar katar gelen yüzbinlerce kervan O'nun kudretinin eserdir. Yüzbinlerce zıd, zıddını mahvetmekte, sonra Allah'ın emri onları varlık âlemine götürmektedir.

#### — Yaratma —

İlim, İrade, Kudret ve Tekvin sıfatlarının sahibi Allah'ın insanı yaratması ve bu yaratılışın safhaları Kur'an'dan mülhem olarak<sup>11</sup> Mevlâna tarafından şöyle ifade edilir.

(4) Mevlâna, A. g. e. c. 4, 1846 - 1851.

(5) Mevlâna, A. g. e. c. 1, 1487.

(6) Mevlâna, A. g. e. c. 1, 1456 - 1458.

(7) Mevlâna, A. g. e. c. 4, 1923; c. 2, 1618 - 1619.

(8) Kur'an, 55 (Rahman) 20.

(9) Mevlânâ, A. g. e. c. 1, 3071 - 3075.

(10) Mevlâna, Fihi Mafih, s. 294.

«Nice sebepler yaratmıştır O. Biz bir damla erlik suyuyduk. O suyun ne kulağı vardı, ne aklı - fikri, ne gözü vardı, ne padişahlık sıfatı, ne kulluk sıfatı. Ne gam bilirdi, ne sevinç,... o hiçbirşeyden haberi olmayan bir katre suyu ana rahminde korudu. Güzelce terbiye etti; kan haline getirdi, hem de o yalnızlık yurdunda ki, ne el vardı orada, ne âlet. Derken o et parçasında ağız, göz, kulak pence-releri açtı, ona dil verdi, dilin ardında göğüs hazinesi verdi, oraya bir gönül bir kalp koyduki, hem bir katredir hem bir âlem, hem bir incidir hem bir deniz, hem kuldur hem padişah...

O bir damla erlik suyuna Allah'ın bu âlemin dışında bir âlemi var dense, bu karanlık evden çıkınca hangi bölükten olacaksın denseydi, o katrenin aklına fikrine sığar mıydı bu sözler, inanır mıydı bu hikâyeye?

Çünkü o, o karanlıktan başka bir âlem olduğuna o kan gıdasından başka bir gıda bulunduğuna inanmazdı ki. Bil ki o katrenin bunlardan haberi yoktu. İnkâr ediyordu kurtuluşunu, çeke çeke getirdi onu bu âleme... bu kadarı yeter.<sup>12</sup>

Yaratılışı, bu ve öteki âlemlerin varlığını Kur'an metnine sadık kalarak açıklayan Mevlâna Allah'ın fiilinin mutlak olduğunu kabul eder ve yaratma ile ilgili görüşlerini şu cümlelerle ifade eder:

«Biz sebep ile asıl illeti ayıramıyoruz, birini diğerine karıştırıyoruz. Sebep; bir şeyin ortaya çıkışına vesile olandır. Fakat o sebebin asıl bir illeti vardır ki o Allah'dır. O'nun iradesi olmadıkça hiçbirşey yapmaya hatta kolumuzu kımldatmaya gücümüz yetmez. Allah'ın yaratması kesintisizdir. Bunu şu örnekle açıklarız: ateşli deyneği sallasan ateş gözüne upuzun görünür, bu ömür uzunluğu da Allah'ın tez tez, aralıksız, kesintisiz yaratmasındandır. Allah'ın yeniden yeniye süratle yaratması ömrü öyle uzun ve daimi gösterir.<sup>13</sup> Allah eşsiz, örneksiz şeyler yaratıp durmadadır. Eşsiz, örneksiz şeyler yaratan Allah, bir aslı bir dayanağı olmadığı halde ferdi yaratır. Allah'ın âlemi altı günde yaratışı ise O'nun aceleci olmayışındandır.

Allah'ın Kur'an'da geçen diğer isim ve sıfatlarının da yer yer yorumunu yapan Mevlâna, «bütün âlemin af ve ihsanının Allah'ın af ve ihsanı yanında bir zerredir,» derken Allah'ın gazap sahibi ol-

(11) Kur'an, 22 (Hacc) 5; 23 (Müminun) 14.

(12) Mevlâna, Mektûbât, s. 59 - 60.

(13) Mevlâna, Mesnevî, c. 1, 1147 - 8; c. 4, 3333 - 41

duğunu da belirtir. Allah'ın zat ve sıfatları konusunu temsillerle ve çok açık bir tarzda anlatan Mevlâna Kur'an'da tarif ve tavsif edilen Tevhid akidesine gönülden bağlı bir düşünür olarak karşımıza çıkmaktadır.

— Nübüvvet —

Mevlâna'nın Kelâm'ın ikinci önemli bahsi Nübüvvet konusundaki görüşleri ilgi çekicidir. Gerçekte O, tam anlamıyla Hz. Peygamber'in has bir ümmeti ve o'nun bağlısıydı. O'nun hakkındaki şu sözleri çok anlamlıdır.

«Ben sağ oldukça Kur'an'ın kölesiyim. Ben Muhammed Muh-tar'ın yolunun tozuyum.»<sup>14</sup>

Hiz. Peygamberin ve diğer peygamberlerin sözcüsü durumunda olan Mevlâna'nın genel olarak peygamberlik konusundaki görüşü şu tarzda özetlenebilir :

«Peygamberler, insanları Allah'a ulaştırmak için gelmişlerdir.»<sup>15</sup> Eğer her fuzûlî kişi Allah'ın fazluna, ihsanına erişebilseydi, Allah bunca peygamber yollamazdı, insanlar mürşit aramaksızın, peygambere tâbi olmaksızın işlerinin âkibetlerini görürler, kendi akıllarınca netice hakkında istidlâllerde bulunurlardı da bu yüzden hata ve dalâlete düşmezlerdi. Halbuki tatbikat tamamen bunun aksini göstermektedir. Binaenaleyh peygamberler bu dünyada kulları Allah'a ulaştırıran birer bağdırlar.<sup>16</sup>

Vahye müstenid konuşan peygamberlerin sözleri tamamiyle saf ve doğrudur.<sup>17</sup> Ve onlar Allah'ın dinini tebliğe memurdurlar. «Allah'dan tebliğ emri gelince artık halkın kabul edip etmemesiyle ne işimiz var? Hz. Nuh A. S. tam 950 yıl kavmini davet edip durdu; kavminin ise inkârı arttı. Fakat o söylemekten vazgeçti mi? Hiç sü-kut mağarasına çekilmeye kalkıştı mı? Köpeklerin havlamasıyla kervan yolundan kalır mı? Ay ışığında dolunay, köpeklerin havlamasıyla yürüyüşünü ağırlaştırır mı?»<sup>18</sup>

Halkın bir kısmı peygamberlere zıt tabiattadır. Peygamberler bu tür insanlardan büyük zahmetler, sıkıntılar çekmişlerdir. Bu

(14) M. Veled İzbudak, Rubaiyyat, İst. 1312, s. 252.

(15) Mevlâna, Mesnevi, c. 1, 2813.

(16) Mevlâna, A. g. e. c. 4, 2978.

(17) Mevlâna, A. g. e. c. 4, 1601 - 1603.

(18) Mevlâna, A. g. e. c. 4, 9 - 13; 843 - 845.

zorluk ve eziyetler bütün cihan halkının çektiği zahmetlerden daha büyüktür.

Peygamberlerin ömürlerinin gecesi geçtiği halde, sözlerinin nuru hâlâ geçmemiş ve tükenmemiştir, sonu da gelmeyecektir.<sup>19</sup>

Mevlâna ilim ve sanatların menşeyini peygamberlerin vahiy ve talimlerinde görür.<sup>20</sup> C. Rûmi, Nübüvvet nurunun Hz. Muhammed'de kemale erdiğini, Kur'an'da vasıfları sayılan Hz. Peygambere olan derin bağlılığını ve hayranlığını veciz bir şekilde şu beyitlerinde dile getirmektedir.

«Meleklerin gıpta ettiği o zâtı medhedebilmek için felekler kadar geniş bir ağız isterim» ayrıca; «Lütf-u ilâhi, halkın bütün kemalâtını bir araya toplayıp pâk ve lâtif birşey yaptı. Sonra ona Mustafa ismini verdi.»<sup>21</sup>

## İNSAN

Mevlâna, insanı mecbur değil; muhtar, hür, irade sahibi ve yaptıklarının sorumlusu kabul eder. Ona göre cebir ve zorlama kesinlikle yoktur. İnsanın hür ve irade sahibi olduğu günlük olaylarda görülmektedir. Bununla birlikte o, Allah'ın tek yaratıcı olduğunu, insanın fiillerinin yaratıcısının ancak Allah olduğu görüşünü de benimsemektedir.

Mevlâna'nın insanın hür ve sorumlu oluşunun izahı mizahidir, meseleyi kökünden halledici mahiyettedir:

«Bir hırsız, polise dedi ki, Efendim, yaptığım iş Allah'ın takdiri... Polis de: benim yaptığım da Allah'ın hikmeti, Allah'ın takdiri...»

Birisi bir dükkândan bir turp çalsa da, Allah'ın takdiri dese, başına iki üç yumruk vurur da bu da Allah'ın takdiri, koy turpu yerine dersin. Bir bitki hususunda bakkal bile gadri kabul etmiyor da, sen buna nasıl güveniyor, ejderhanın çevresinde dönüp duruyorsun? Böyle bir özürle ey akılsız adam, kanını da tamamiyle sebil ettin, malını da karını da öyle mi? Şu halde birisi de bıyığını tutup yolsa da özür getirirse, kendisini mecbur gösterse kabul mu edeceksin? Allah hükmü sana özür olabiliyorsa âlâ, öğren de bana fetva ver bakalım. Benim de yüzlerce isteğim, şehvetim var da elim korkudan,

(19) Mevlâna, Fîhi Mafih, s.272.

(20) Mevlâna, Mesnevi, c. 4, 1294 - 1304.

(21) K. Yaylalı, Mevlânada İnanç Sistemi, Konya, 1974. s. 262.

Allah heybetinden bağı. Kerem et de bana şu özrü öğret, elimden ayağımdan düğümü çöz...

Bir sanatı, mesleği seçmiş kendine iş edinmişsin. Bu, «Bir ihtiyarım, iradem, bir düşüncem var» demektir. Yoksa ey iş eri, neden sanatlar, meslekler arasında o sanatı, mesleği seçtin? Ama nefis, heva ve heves nöbeti geldimiydi, sana yirmi er kuvveti gelir. Dostun senin bir habbecik menfaatına mani olsa hemen savaş ihtiyarına, isteğine sahip olur, onunla cenge kalkışırsın. Fakat nimetlere şükür etme nöbeti geldi mi, o zaman ihtiyarın, isteğin yoktur; taştan da aşağı bir hal alırsın.

Nihayet Cehennem de; «seni yakıyorum ama hoş gör, beni mazur tut» diye özür getirir. Kimse bu delille seni mazur görmedikten sonra artık bu delil, seni celladın elinden kurtaramaz. Alem böyle kurulmuş böyle gider. Bu âlemi gördün ya, o âlemin hali de artık sana malûm oldu demektir.<sup>22</sup>

Dini ilimleri çok iyi bilen Mevlâna, aynı zamanda insanı ve psikolojisini ve fevkalâde bir tarzda tanımakta, böylece dini ilimlerin insana ve hayatına uygulaması kolay, rahat ve faydalı olmaktadır. Onun insan ve kaderi konusundaki görüşleri tamamen Kur'an ve Sünnet'in tayin ettiği çerçevede kalmakta, sapık mezhep anlayışlarını kesinlikle reddetmektedir.

### Ahiret

Mevlâna'nın ölüm ve diriliş anlayışı tamamen Kur'anî nassa uygunluk gösterir. Ona göre ölüm; aziz, mutlu bir hayatın sona ermesi olmayıp aksine sürekli, ebedi, gerçekten mutlu ve dünyadakine kabili kıyas olmayan çok daha güzel, anlatımı imkânsız bir başka hayatın başlangıcıdır. Allah insana bu hayattan daha güzelini, daha üstününü ve ölümsüz olanını mutlaka verecektir. Zira O mutlak cömertlik sahibidir. Ölümün dış görünüşü ölümdür, iç yüzü diriliktir. Ölümle insan dirilir, gerçekte o ebediliktir.<sup>23</sup>

Diriliş, yenilenmektir. Düzeni altüst olmadıkça nasıl olur da bostanlık ekinlik olur, mahsül ve meyva yetiştirir?<sup>24</sup>

Diriliş örneklerin hayatın her kesiminde bulunduğunu örneklerle ortaya koyan Celâleddin Rûmî ölümü seven ve sevdiren, onu

(22) Mevlâna, Mesnevi, c. 1, 943; c. 5. 3008, 3057, 3076.

(23) Mevlâna. A. g. e. c. 1, 3928.

(24) Mevlâna. A. g. e. c. 4, 2345.

gayet açık, sade ve kalblere nakşedici bir tarzda tarif eden bir düşünürdür.

Ahireti net bir şekilde Allah'ın ve Rasulünün anlattıkları tarzda anlayan ve anlatan Mevlâna'nın konuya açıklık getiren şu sözleri önem arzeder :

«Bu cihan tamamıyla fanidir, sonludur, aradığını sebatlı, kararlı âlemde ara! Sûretinin hiçbir değeri yoktur. Dilediğini manâ âleminde dile... Zira o âlem ancak bâkidir, mamurdur; başka türlü olmasına imkân yoktur. Çünkü terkibi zıt olan şeylerden değildir.»<sup>25</sup>

«Allah öyle bir halde bizi buluştursun, birleştirsün ki, bu birleşmek ancak O'nun katındadır; her türlü topluluğun ötesindedir, önceki buluşmadan daha da yüce, daha da üstün ve tatlıdır. Ayrıca ne sonu vardır ne ilerisi...»<sup>26</sup>

Ahireti sonsuz, ölümsüz Allah katındaki hayat olarak niteleyen Mevlâna, sözkonusu ettiğimiz görüşleriyle İslâm Kelâmının sunni mektebine has bir tavır ve anlayış içindedir. O, fıkhi ve Kelâmı çok iyi bilen bir mutasavvıf olarak devrine ve sonraki devirlere ışık tutmuş, Kelâmî konuları sade bir ifade ile, hayattan aldığı örneklerle tesirli bir şekilde anlatmıştır. Mevlâna'nın yaptığı bir bakıma Tasavvuf içinde Kelâm yapmak, inanç esaslarını kendine has bir ifade ve üslûple anlatmak olmuştur.

(25) Mevlâna. A. g. e. c. 1, 2241; c. 4, 56.

(26) Mevlâna, Mektûbat, s. 196.



## MEVLÂNÂ'NIN MEKTUPLARI

Doç. Dr. Mürsel ÖZTÜRK

Muhterem dinleyenlerim, ben de sizlere Mevlânâ'nın mektuplarından bahsedeceğim.

Mevlânâ'nın mektuplarına geçmeden önce konuya açıklık getireceği düşüncesiyle İslâmi Türk, Arap ve Fars edebiyatlarında mektupları tarihi seyri içinde kısaca ele almak istiyorum.

İslâm medeniyetinde edebî bir tür olarak mektuplar; resmî mahiyetteki mektuplar olan «sultaniyyat»'lar ve özel mahiyetteki mektuplar olan «ihvaniyyat»'lar olmak üzere ikiye ayrılır. Sultaniyyat grubuna, sultanların sultanlara, sultanların teba'ya veya teba'nın sultanlara yazdığı mektuplar «ihvaniyyat» grubuna ise, sultanların dışındaki muhtelif tabakadaki insanların birbirlerine yazdıkları mektuplar girer.

Mektup türünden bahsederken, hepsinin de aslı Arapça olan mektubat, risale, risalat, teressül, teressülat, inşa, münşi ve münşaat kelimeleri üzerinde durmamız gerekiyor. Mektupla risale eşanlamlı kelimeler olup, mektubat ve risalat da bu kelimelerin çoğuludur. Çoğulu teressülat olan teressül de mektup yazma adabı manasına gelir. Bir şeyi bina eden, meydana getiren ve genellikle nesir karşılığı olarak kullanılan inşa, mektupların yazılış kurallarını, onların üslubunu ve çeşitlerini belirten bir edebî türü veya döküman ve resmî evraki ifade eder. Bu kelime bazı durumlarda ilmu'l-inşa veya inşa kurallarına göre hazırlanmış belgeler manasına gelen münşaat'la aynı manada kullanılmıştır. Münşi ise, edebî ilimlere vakıf, bir maddeyi mensur olarak ve mükemmel bir surette kaleme alabilen kâtip demektir.

Münşaat mecmuaları, mektup yazma sanatı ve yazıldığı devrin diplomasi tarihi hakkında bilgiler verdiği gibi edebiyat tarihi bakımından da önemli bilgiler ihtiva eder. Bunların içinde genellikle devlet adamlarının, meşhur şair ve yazarların mektupları model olarak bulunur.

Mektupları ihtiva eden münşaat mecmuaları konuları bakımından üçe ayrılır: 1 — Başta münşiler olmak üzere, resmî görevlilere mektup yazarlarken uymaları gereken kuralları gösterenler, 2 — Resmi olsun, özel olsun muhtelif yazarların yazdığı mektupları model olarak toplayanlar, 3 — Birinci ve ikinci maddelerde sıraladığımız konuları, yani hem mektup yazma adabını, hem de tanınmış yazarların mektuplarını ihtiva edenler.

Münşaat mecmualarında bulunan özel mektupların konularını tebrik, taziye, teşekkür, davet, rica, tavsiye, aşk, hasret, mutluluk ve üzüntü beyanı, ayrılıktan şikayet ve kavuşmadan duyulan memnuniyet gibi konular meydana getirir. Bunlar aile fertlerine, dostlara, akrabalara ve tanıdıklara yazılmış mektuplardır.

Mutasavvıf şair ve yazarların elinde mektup, bir muhabere aracı olmaktan ziyade bir eğitim ve irşad aracıdır. Gazzali gibi bazı İslâm düşünürleri, kendilerine mektupla mensur olarak sorulan soruları, mensur olarak mektupla cevaplamışlar, Şeyh Mahmud Şebusteri gibi bazı mutasavvıflar da manzum olarak sorulanlara manzum olarak karşılık vermişlerdir.

Son zamanlarda bazı İslâmi devirlerle ilgili belgelerin azlığı veya yokluğu yüzünden araştırmacılar, o devirlere ait yok edilmiş veya kaybolmuş orijinal eserlerin izlerini bulmak ümidiyle münşaat mecmualarını incelemeye hız vermişlerdir. Bunlar daha çok işin tarihi yönü üzerinde durduklarından üslup, estetik ve tenkit yönlerini bir yana bırakmışlar, bu türün kaynağı ve ilk örnekleri üzerinde fazla durmamışlar, durmuş olsalar bile yaptıkları tahminden ileri gitmemiştir.

Buraya kadar mahiyetinden bahsettiğim mektup türünün, biraz da Arap, Türk ve İran edebiyatlarındaki ilk örneklerine değineceğim.

Cahiliye çağı olarak bilinen İslâmiyetten önceki devre ait Arap edebiyatında mektup ve inşa belirli bir edebî tür olarak göze çarpmamaktadır. İslâmiyetin ilk yıllarında da ana hatları çizilmiş, kuralları tesbit edilmiş klasik bir mürasele türünün doğduğunu gösterebilecek vesikalar yok gibidir. Yalnız daha Hz. Muhammed zamanında Mekke sakinlerinin siyasi ve ticari işlerinde yazılı belgeler ve mektuplar kullandıkları kuvvetle muhtemeldir. O devirde Mekke tarafından Hudeybiye'ye gönderilen bir heyetin Hz. Muhammed'in evrak düzenlerken besmele ile başlamaları tavsiyesine uymadıklarını ve mutad olduğu üzere evraki düzenlediklerini kaynaklar nak-

leder. Bu da bize, daha o zamanlarda mektupta, antlaşma metinlerinde ve resmi evraklarda bazı kurallara göre hareket edildiğini göstermektedir.

Mektup türünün bugün elimizde bulunan Arapça ilk örneklerinin yazılış tarihi Emeviler devrinin son zamanlarından ileriye gitmez.

Bu konuda yazılmış ilk Arapça kitap, II Mervan'ın (126 - 132/744 - 749) meşhur sekreteri 'Abdu'l-Hamid b. Yahya tarafından yazılmıştır. H. 133/M. 750 yıllarına doğru ölmüş olan bu şahıs, bugün bir kısmı elimizde bulunan çok sayıda mektup örneği ihtiva eden bir mecmua bırakmıştır. Risâle ila'l-Kuttâb adıyla bilinen bu eser, secili ve artistik bir üslupla yazılmış olup, bu üslup daha sonraları bu tür eserlerin değişmez üslubu olmuştur.

Türklerin, Arapların ve İranlıların kültürünü müştereken oluşturdukları Abbasiler devrinde mektup türü, daha mükemmelleşmiş ve bu konuda daha güzel eserler verilmeye başlanmıştır. H. 264/M. 877 yıllarına doğru vezir tayin edilen Ebu'l Yusr İbrahim b. Muhammed el - Mudebbir'in Er - Risaletu'l - Azra fi Mevazini'l - Belaga adlı eseri bu türün ilk el kitaplarındanadır.

Arapça mektup türü, Buyidler zamanında İbnu'l - 'Amid (ö. 359/970), Fatimiler zamanında İbnu's - Seyrafi (ö. 463/1071), Memluklular zamanında 741/1341 yıllarında yazılmış olan et - Ta'rif bi'l - Mustalahi's - Şerif ve mektup yazma adabını konu alan, 815/1412 yılında yazılmış olan El - Kalhaşendi'nin Subnu'l - Aşa fi kitâbeti'l - İnşâ ile doruk noktasına ulaşmıştır.

Arapça mektup türü, daha sonraki yıllarda yukarıda zikrettiğimiz eserler seviyesinde olmasa da, muhtelif eserlerde kendini göstermiş ve zamanımıza kadar varlığını devam ettirmiştir.

Türk edebiyatında mektup türüne gelince, Osmanlılardan önceki İslâmi devirlerde Türk devletlerinin resmî dili bazen Arapça, bazen Farsça olmuş bu yüzden o devirlerde Türkçe mektuplar edebi bir tür olarak ortaya çıkamamıştır.

Osmanlı Edebiyatındaki mektup türü, bazı bakımlardan Arap ve Fars edebiyatlarının etkisinde kalmış olmasına rağmen, orijinalliğini korumuş ve bu konuda çok güzel eserler verilmiştir. Bu türün Türkçe ilk örneği H. IX/M. XV. yüzyılın başlarında Ahmed Dai (ö. 824/1421) tarafından yazılmış olan Terassul adlı kitaptır. Bu kitap, katiplere mektup yazarlarken uymaları gereken kurullarla

mektup örneklerini ihtiva eder. Bundan sonra hepsi de IX./XV. yüzyılın sonlarına doğru yazılmış olan Yahya el - Kâtib'in Menanicu'l-İnşa'sı, Hüsam - zâde Mustafa Efendi'nin Mecmua-yı İnşa'sı, Mehmed b. Edhem'in Gülşen-i İnşa'sı bu konuda verilmiş en güzel Türkçe eserlerdir. Mektup türünün Türkçe en tanınmış ve en önemli eseri, Feridun Bey'in H. 974/M. 1566 da yazdığı Münşaatu's - Selâtin adlı kitaptır. Bu kitapta muhtelif yazarların mektupları ile, yazarın bizzat kendi yazdığı mektuplar örnek olarak verilmiştir.

Mektup türü İran'da Sasaniler devrinde ortaya çıkmış ve İslâmi devirde büyük bir gelişme göstermiştir. Mektup yazma adabı hakkında Farsça müstakil ilk kitap H. 585/M. 1189 yılında Muineddin Muhammed b. Abdülhalik b. el - Miheni tarafından yazılmış olan «Destur-i Debiri» adlı kitaptır. Bunun dışında Nizâmi-yi 'Aruzî, Emir Hüsrev Dehlevi ve Muhammed Hinduşah Nahcivanî gibi bazı şair ve yazarlar eserlerinde bu konuya yer vermişlerdir.

Gazneniler, Büyük Selçuklular, Harzemşahlılar ve Timürlular gibi Türk devletlerinin divanlarında görevli münşi ve tarihçilerin birçoğunun mektup mecmuaları bulunmaktadır. Bu cümleden olarak o devirlerde münşilik mesleğini öğrenmek isteyenlere ders kitabı olarak okutulan Gazneli Sultan Mahmud'un (389 - 421/999 - 1030) saray kâtibi Ebu Nasr Müşkan'ın Tarih-i Beyhaki'de nakledilmiş olan mektuplarını, Sultan Sencer'in (511 - 552/1118 - 1158) münşisi Cuveyni'nin, Atsız'ın (521 - 551/1127 - 1156) saray şairi Reşid Vatvat'ın ve yine Harzemşahlılar devletinin resmi yazılarını yazan Ba-haeddin Muhammed b. Mueyyed el - Bağdadi'nin mektup mecmualarını gösterebiliriz.

İran'ın büyük yazar ve şairlerinin çoğunun manzum ve mensur mektupları vardır. Hakani'nin, Sena'tnin Gazzali kardeşlerin ve Cami'nin mektupları bugün elde bulunmaktadır.

Şimdi de Mevlânâ'nın Mektupları hakkında şimdiye kadar yapılmış olan çalışmalara kısaca değinmek istiyorum.

Mevlânâ'nın Mektuplarının metni ilkönce 1937 yılında İstanbul'da Feridun Nafiz Uzluk tarafından Anadolu Selçukileri Devrinde Mevlevi Bitikleri 2, Mevlânâ'nın Mektupları adıyla neşredilmiştir. 145 sayfalık metne ilave olarak Veled İzbudak, Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri hakkında üçbuçuk sayfalık Farsça Feridun Nafiz Uzluk da «Mevlânâ'nın Mektupları ve Anadolu Selçukileri Bakımından Değeri» başlıklı Türkçe bir giriş yazmıştır.

Şerafettin Yaltkaya, 1939 yılında çıkan Türkiyat Mecmuasının

VI. cildinde (s. 323-345) bu kitabı «Tahlil ve Tenkidler» başlığı altında eleştirmiş mektupların kime ve ne için yazıldığını özetliyerek, makalesinin sonuna beş sayfalık bir de doğru-yanlış cetveli eklemiştir.

Mektupların Farsça metninin Türkiye'de yayınlanmasından 19 yıl sonra 1956 yılında Tahran'da Yusuf Cemşid Pur-ı Gulam Hüseyin Emin, Mevlânâ'nın Mektuplarının yeni bir baskısını yapmıştır. Büyük ölçüde Feridun Nafiz Uzluk'un baskısından yararlanılarak hazırlanmış olan bu kitap, Mevlânâ'nın hayatı ve eserleri hakkında tezkire ve kaynaklardan nakledilmiş 32 sayfalık bir giriş, 241 sayfalık metin, 23 sayfalık Mektuplarda adı geçen kişiler ve yerler hakkında açıklamalar, 3 sayfalık özel isimler indeksi ile bir sayfalık doğru-yanlış cetvelinden oluşmaktadır.

1964 yılında çıkan Tercüme Dergisi 77-80 sayısını mektuplara ayırmıştır. Bu özel sayıda muhtelif dünya edebiyatlarından mektup örneklerinin Türkçeye çevirisi yapılırken, Şark-İslâm Mektupları bölümünde Mevlânâ'nın Mektuplarına da yer verilmiştir (s. 83-95). Sayın Hocam Prof. Dr. Meliha Anbarcıoğlu, burada Mevlânâ'nın Mektupları hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra önemli gördükleri 9 mektubu dilimize kazandırmıştır.

Mevlânâ'nın Mektuplarının tamamının çevirisi, Merhum Üstad Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmış Mektuplar adı altında 1963 yılında İstanbul'da neşredilmiştir. Bu kitap Sunuş (s. I-XXIII), 150 mektup metninin çevirisi (s. 1-219), Mevlânâ'nın mektup gönderdiği kimseler ve mektuplarda adları geçenler (s. 220-264), Mektuplarda geçen ve o devre ait olan bazı tâbirler (s. 265-266), Mektuplarda geçen ve izahı gereken sözler (s. 266-276), Mektuplarda geçen hadisler (s. 277-280), Büyüklerin sözleri, atasözleri ve örf mecazları (s. 281), Mektuplarda geçen Arapça şiirler (s. 282), Mektuplarda geçen Farsça şiirler (s. 283-287), Yazarın kimlere ait olduğunu bulamadığı Arapça şiirler (s. 288-291), Kimlere ait olduğunu bulamadığı Farsça şiirler (s. 292-297), İndeks (s. 298-308), Bibliyografya (s. 309-312) ve doğru-yanlış cetvelinden (s. 312) meydana gelmektedir.

Sunuş kısmına Mektupların Mevlânâ'ya ait olduğunu isbatla başlamış (s. I-VIII), Mektuplarda geçen Arapça ve Farsça şiirlerin şairlerini araştırmış (s. VIII-XIII), Mektupların üslubundan kısaca söz etmiş (s. XIII), diğer münşaat mecmuaları ile Mevlânâ'nın Mektuplarını karşılaştırarak, onun inşa kurallarına bağlı kalmadığını göstermiş (s. XIII-XVIII), Mektuplar hakkında yapılan araştırma-

lardan bahsetmiş (s. XVIII - XIX), Tercümeğe esas aldığı yazma nüshaları tanıtmış (s. XIX - XXII) ve nihayet mektupları nasıl hazırladığını, nasıl işlediğini anlatmıştır (s. XXII - XXIII).

Görüldüğü gibi Merhum Gölpınarlı konuyu bütün yönleriyle ele almış ve söylenecek pek birşey bırakmamıştır. Ben burada Mektupları gönderildikleri kimselere göre tasnif edip, mahiyetlerinden bahsettikten sonra kısaca üslup özellikleri üzerinde durmak istiyorum.

Mevlânâ'nın Mektuplarının üzerinde tarih bulunmadığı gibi bazı mektupların da kime yazıldığını bilmiyoruz. Yine Mektupların hangi esaslara göre sıraya konduğu da belli değil.

Dördü Arapça, gerisi Farsça olan Mevlânâ'nın Mektuplarının sayısı, Feridun Nafiz Uzluk ve Yusuf Cemşid Pur-i Gulam Hüseyin Emin baskılarında 147, Abdülbaki Gölpınarlı çevirisinde ise 150 dir.

Bunlardan<sup>(1)</sup> dokuzu devrin padişahı II. İzzeddin Keykavus'a (I. XXXVIII., LVII., LXXX., XCII., XCIV., XCV., CII., CIII.), yirmibeş mektup Muineddin Pervane'ye (II., XVI., XXVI., XXVII., XXX., XXXI., XXXVII XLII., XLIII., LI., LXIII., LXVIII., LXXII., LXXVIII., LXXXIV., LXXXV., LXXXVI., XCVI., XC., XCIX., CI., CXIV., CXX., CXXXVII) üç mektup oğlu Alâeddin Çelebi'ye (VII, XXIV., LVII), bir mektup küçük oğlu Âlim Çelebi'ye (CXVIII), iki mektup oğlu Sultan Veled'e (V, LXIV) iki mektup devrin devlet büyüklerinden beylerbeyi Alemeddin Kayser'e (XXI, CXXIV), bir mektup devrin devlet büyüklerinden Melik el-Sevahil Bahaeddin'e (CXII), iki mektup devrin maliye veziri Emir Müstevfi Celaleddin'e (XXIII, CXXVI), üç mektup devlet büyüklerinden Celâleddin Karatayî'ye (LXXXIII, XXIII, CXXVI), iki mektup müderris olduğu sanılan Cemaleddin adında birine (CIV., CV), üç mektup Ekmeleddin Tabib'e (XCIII, CXXII) üç mektup saltanat naibi Eminateddin Mikail'e (XVIII, LX, LXI), bir mektup Mevlânâ'nın yakın dostlarından biri olduğu sanılan Hacı Emir'e (XLIX), onaltı mektup adliye vezirliği ve saltanat naibliği görevlerinde bulunmuş olan Sahib Ata Fahreddin Ali'ye (X, XXXVI, XLIV, XLVIII, LII, LXXVI, LXXXI, LXXXVII, LXXXIX, XC, XCVII, CVIII, CXXXIII, CXXXIV., CXXXV., CXXXVIII., CXLII), bir mektup Kuyumcu Selahaddin'in kızı Fatma Hatun'a (LVI), üç mektup devrin ileri gelenlerinden Ahî Gevhertaş a (CVIII, CXLI, CXLV), iki mektup II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in karısı Gürcü Hatun'a (XLVI, CXXVIII), üç mektup mü-

(1) Romen rakamları mektupların sırasını göstermekte olup, Abdülbaki Gölpınarlı'nın çevirisinden alınmıştır.

ridi ve halifesi Hüsameddin Çelebi'ye (LXXIX, CXXX, CXXXI), iki mektup II. İzzeddin Keykavus tarafından vezirliğe tayin edilmiş olan Kadı İzzeddin'e (LXXI, LXXIII), iki mektup Kadı Kemaleddin'e (XL-XLVII), yedi mektup başvezirlik makamına kadar yükselmiş olan Muineddin Pervane'nin damadı Atabek Mecededdin'e (VIII, IX, X, XVII, LIV, LXVI, CXXI), bir mektup II. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında vezirlik ve saltanat naibliği yapan Muineddin Pervane'nin oğlu Emir Mühezzebeddin'e (CXIII), iki mektup IV. Rükneddin Kılıçarslan zamanında Kırşehir beyi olan Çaçaoğlu Emir Nureddin'e (XXV, LIID), bir mektup Emir Seyfeddin adında birine (CXI), beş mektup devrin büyük alimlerinden Kadı Siraceddin'e (XXXII, XVII, LXII, LXIX, CXXII), iki mektup Şemseddin adında birine (CIX, CXXIII), bir mektup beylerbeyi Şemseddin Yavtaş'a (XCVIII), iki mektup Şucaeddin adında birine (XX, XXIX), bir mektup Kadı Taceddin'e (XXXIII), dokuz mektup devlet büyüklerinden Mu'tez Taceddin'e (XII, LVIII, LXI, LXXV, LXXXIII) yazmıştır.

Mevlânâ'nın «oğlu» diye hitabettiği padişah II. İzzeddin Keykavus'a yazdığı mektupların ikisi ikaz mektubudur. Bunlardan birinde (LXXX) valinin Hüsameddin Çelebi'nin adamlarına eziyet ettiğini ve bu eziyete son verilmesini, diğerinde ise (XCIV) Sivas vergi memurunun Şemseddin adında bir tüccardan fazla vergi almak istediğini, bunun önlenmesini istemektedir. İki mektubu da padişahın mektubuna cevap olarak Hüsameddin Çelebi'ye yazdırmıştır (I, VIII). Bir mektubunda padişahı ziyaret edemediği için ondan özür dilemekte (XCII), bir mektubunda padişahı evlenmesi münasebetiyle tebrik etmekte (XCV), bir mektubunda da padişahı özlediğini bildirmektedir (CII). Padişaha yazdığı iki mektup da rica mektubu olup, bunların birinde (XXXVIII) Şemseddin ve oğlu Nureddin adlarındaki iki kişinin suçlarının bağışlanmasını ve bunların yeniden hizmete alınmalarını, ötekinde (LVII) Hüsameddin adında birinin adamlarıyla arasının bulunmasını dilemektedir.

Mevlânâ'nın en çok mektup yazdığı kişi, kaynaklardan Mevlânâ'nın çok sevdiği kişilerden olduğu anlaşılan, devrin padişahıtan sonra ikinci adamı Muineddin Pervane'dir. Muineddin Pervane'ye yazılan mektupların hemen hemen hepsi bir işin yapılması veya bir kimseye yardım edilmesi hakkındadır. Bu konudaki mektupların birinde Fakih İhtiyareddin ve İmameddin'in elbise paralarının kesildiğini, onlara yeniden elbise parası bağlanmasını (LXIII), birinde Nusreddin Vezir tekkesinin Hamideddin adında birine verilmesini (LXVIII), birinde de bir hanımın zaviyesine yerleşen resmî görevlilerin oradan çıkarılmasını istemektedir (LXXXII). Mevlânâ, Perva-

ne'ye yazdığı mektubun yedisinde (LXXII, LXXVIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, XCV, XCVD) muhtelif kişilere yardım edilmesini, iki mektubunun birinde, Şemseddin adında birine (CXIV), diğerinde Mecdeddin adında birine (CX) iş verilmesini arzu etmektedir. Bu istek mektuplarından başka Mevlânâ iki mektubunda (II, XVII) Pervâne'ye teşekkür etmiş, bir mektubunda da onu bir seferden dönüşü münasebetiyle kutlamıştır (CXXXVII).

Mevlânâ, oğlu Âlim Çelebi'ye yazdığı mektupta (XCVIII), ulu ve yüce kişi olarak nitelendirdiği Hüsameddin Çelebi ile barışmasını, onunla tartışmamasını, ona saygı göstermesini, aksi halde bundan müteessir olacağını söylemektedir.

Mevlânâ'nın öteki iki oğlu Alaaddin Çelebi (VII, XXIV, LXVID) ve Sultan Veled'e (V, LXIV) yazdığı mektuplarda onlara nasihat vermekte ve tavsiyelerde bulunmaktadır.

Kendi işini gördürmek için bir tek mektubu bile bulunmayan Mevlânâ, devlet büyüklerine bir fakiri, bir düşkününü, zulüm görmüş birini tavsiye etmek, birine öğüt vermek veya kendisine yazılan bir mektuba cevap vermek için mektuplar yazmıştır.

Mektuplarının hepsine de «Allah mufettihu'l-ebvab: Allah kapıları açandır» sözü ile başlayan Mevlânâ, Arapçanın Farsçaya hakim olduğu, Farsça mensur eserlerde yüzde doksan oranında Arapça kelimelerin kullanıldığı, secili ve sanatlı nesrin revaçta olduğu bir devirde yazmış olmasına rağmen, başlardaki hitapların dışında arı ve duru bir Farsça kullanmıştır. O, diğer eserlerinde olduğu gibi Mektuplarında da ortaya koyduğu bir görüşünü, o görüşe uyan Âyet, hadis, atasözleri, Arapça ve Farsça şiirler veya hikâyelerle destekleyip açıklar.

Şimdi de Mevlânâ'nın oğulları Sultan Veled (V) ve Alâeddin Çelebi'ye (LXVII) yazdığı iki mektubu okuyacağız.

#### Sultan Veled'e yazdığı mektup:

Allah muradına eriştirsin, gönlünü genişletsin, sizi görmekte, sizinle buluşmakla onun da gözünü ışıklandırın, bizim de gözümüzü. Gözümüzün önünden de eksik olmayın. İhsan sahibi, özü temiz, himmeti yüce, bilgiler elde etmiye yönelmiş, üstünlükler elde etmeye koyulmuş emir oğlu emir Zahirreddin pek yalvardı, pek ısrar etti. Babanızın, duacınızın sizin katınızda şefaatte bulunmasını diledi. Ama oğlumun, Allah yüceliğini daim etsin, riyazatlar çeken zayıf bedenini üzmemek, usandırmamak için de uzun yazmadım. Uma-



rım ki babanızın şefaati makbul olur. Sizi pek özlemiş, bu babasının irşadına yardımına muhtaç olmuş. Ahitlerde bulunuyor, canını, malını, size feda edeceğini, hiç esirgemeyeceğini söylüyor. Babanızın işi gücü de zaten bu dua.

Müsâ'nın anasıyım ben, badişahımdan

Çocuğuma verdiğim sütün değerini istiyorum.

Vesselâm.

**Alâeddin Çelebi'ye yazdığı mektup :**

Müderreslerin övüncü, oğulların hayırlısı, kötülüklerden dönüp tövbe edenlerin sevgilisi oğlumuz, babasının selâmını okusun, alsın. Hayır duasıyla meşgul olduğumuzu bilsin. Cömertlikle yoğrulmuş huyuna, asli talihine dönmedikçe, başını bizlik, benlik pisliğinden, nefislerdeki kötülüğün penceresinden dışarı çıkarmadıkça, bilsin ki hurilerle, altınlarla, saçılıp dökülmüş incilerle dopdolu bir dünya olan hava ve heves dikenliğine gelmek, yokluk gülbahçesini bırakmaya değmez. Birisi huyuna aykırı bir yola, gaflete teşvik ederse, Tanrı ahitlerini unutup koşarak o işe gitmesin. «Bir kavme karşı beslediğiniz kin, sizin aşırı hareketinize, tecavüzde bulunmanıza sebep olmasın, sizi adaletten alıkoymasın (Kur'an-ı Kerim V/2)». «Bir kavmin zulmü, sizi yüce yolunuzdan çevirmesin (Kur'an-ı Kerim XX/63)». Mevlâ'nın katında onun razılığına mazhar olan, yüce himmetinize uygun bulunan yolu bırakmanıza sebep olmasın.

Bütün dünya sana karşı bir şekle girer, değişirse bile, Sen kendi yolunda yürümeye bak, bir başka şekle girme, değişme.

O odada da baban oturuyor bil. Bunu böyle say. Komşuluk hakkını sana nasıl yaraşırsa o şekilde gözet. «Nice tiksindiğiniz, olmasını istemediğiniz şeyler vardır ki hayırdır size. (Kur'an-ı Kerim II/261)» âyetini dudak altından gizlice oku. Bu hususta içine bir tiksinti gelirse, sıkılır daralırsan, «kendinize sıkıntılar vererek ancak varabileceğiniz şehirlere, yüklerinizi de taşırlar (Kur'an-ı Kerim XIV/7)» âyetini düşün. Nice gönlü saf, bön kişi vardır ki, filan da böyle, fişman da bu işe başlamış diye kötü, çirkin huylara razı olurlar. Akıllı kişi, filanın da gözü yok, yahut filan da tek gözlü diye gören gözünü çıkarır mı? Yahut filan da kötü diye o kötü işi kendine yakıştırır mı? Bu huy ise, temelinden kötüdür ve hepsinden de çirkindir. Bu varlık âlemine gelmek, Yüce Allah ve tertemiz ruhlardan uzaklaşmaktır. Bu huy körlükten, aşağılıktan kötü olmasaydı, bu yolda birçok kör kişi, birçok aşağılık yol alamazdı. Oysa ki, nice kör

kişi, nice aşağılık varlıktan yüz çevirip gafleti bırakınca yol aldı. Şu huyu, şu kendine varlık verişi birazcık düşünsen, birçok kötü tarafını anlarsın. Hacı Meveddin'e de bazı şeyler söylendi, onları da işit.

Bu mektubu Belhi diye tanınan babası yazmıştır.

Sonuç olarak, insanı varlıkların en şerefli sayan İslâmın temel ilkelerini kendine hareket noktası seçen, kendinden önceki büyük Türk, Arap ve İranlı âlim ve şairlerin düşüncelerinden yararlanarak, bu düşünceleri kendi görüşleri içinde eritip onlara yepyeni bir şekil veren, düşüncesinin odak noktasını insanın iki dünyada mutluluğu teşkil eden Mevlânâ her şeyin mükemmeli yapmıştır. Nasıl ki bugün, daha İslâmiyetin ilk yıllarında edebî bir tür olarak ortaya çıkmış ve bu türde şaheserler verilmiş olan mesnevî dendiği zaman Mevlânâ'nın Mesnevisi akla geliyorsa, yine Mevlânâ'dan önce çok sayıda yazılmış ve çok güzel örnekleri olan Mektup dendiği zaman da akla Mevlânâ'nın Mektupları gelmektedir.

### BİBLİYOGRAFYA

- Meliha Anbarcıoğlu, Mevlânâ'nın Mektuplarından, Tercüme, sayı: 77-80 (1964), s. 83-98.
- M. Nuri Gençosman, Şark - İslâm Edebiyatında Mektup, Tercüme, 77-80 (1964), s. 73.
- Mevlânâ Celâleddin, Mektuplar, Türkçeye çeviren Abdülbâki Gölpinarlı, İstanbul 1963.
- Mevlânâ Celâleddin, Mektubat, Feridun Nafiz Uzluk baskısı, İstanbul 1937.
- Mevlânâ Celâleddin, Mektubat, Yusuf Cemşid Pur-i Gulam Huseyin Emin baskısı, Tahran, 1335 Ş. (1956).
- H. R. Roemer, Inscha, Encyclopédie de l'Islam, nouvelle édition, c. III, s. 1273.
- Zabihullah Safa, Genc-i Suhan, Tahran 1350 ş. c. I, s. 140-148.
- Fevziye Abdullah Tansel, Türk Edebiyatında Mektup, Tercüme, sayı: 77-80 (1964) s. 386 vd.
- Şerafeddin Yaltkaya, Tahlil ve Tenkidler, Türkiyat Mecmuası, c. VI (1936-1939) s. 323-345.

## MESNEVİDE KUR'AN TESİRİ

Doç. Dr. A. SAVRAN

XIII. Asrın başlarında büyük ilim adamları yetiştiren bir âilede dünyaya gelen Mevlâna Celâleddin Rûmî İslâmî ve diğer bazı ilim dallarını babası Sultânu'l-ulemâ Bahâeddin Veled'den öğrenmiştir; özellikle islâmî sâhada çok iyi bir öğrenim gören Mevlâna 12 Ocak 1231 de babası öldüğünde vaaz ve fetva verecek kadar sağlam ve yüksek bir bilgiye sâhip idi. Ancak bu bilgisine rağmen babasının ölümünden sonra onun talebesi Seyyid Burhaneddin Tirmizi'nin yanında dokuz yıl daha bilgisini arttırmaya çalışmıştır. Babasından aldığı değerli bilgilerin yanında bu ikinci hocası, Mevlâna'ya duygu ve sezgi temeline dayanan «İRFAN» sâhibi olduğunu haber vererek sûfilik telkininde bulunmuş ve onu müridleri arasına almıştır.

Mevlâna ulaştığı yüksek bilgi ve kültür seviyesi ile kısa zamanda çevresinde halkalar oluşturmuştur. Ancak bu ilim ve irfan sâhibinin tekâmülü, Banarlı'nın söylediği gibi, 23 Ekim 1244 târihinde Şems-i Tebrizi ile tanışmasından sonra birden bire değişmiştir. Bambaşka bir insan olan Tebrizi, Mevlâna'yı duygu ve düşünce âlemlerinin geniş ve esrarlı ufuklarına doğru coşturmuş, kitapların dışındaki sırlara ermek yolunda ileri bir iman ve heyecan âlemine götürmüştür. İşte Şems'in bu ilâhi halleri, telkin kudreti, serbest duygu ve düşüncesi, (göz ve gönül alan hali) Mevlâna'yı kendine bağlamıştır. Fakat bazı sebeplerle Şems'in bir daha dönmek üzere Konya'dan ayrılışı Mevlâna'yı derin üzüntüye sevk etmekle beraber üstün ifânı sayesinde buna kaderin bir tecellisi olarak bakmasını bilmiş ve ona olan duygularını divânında âdeta coşan beyitleriyle dile getirmiştir.

Mevlâna, Aralık 1258 de müridi Salâhaddin Zerkûb'un ölümünden sonra kendisine Çelebi Husameddin'i halife olarak seçmiştir. Seyhindeki ilim, irfânın yanı sıra ilâhi aşk şimşeklerinin çaktığını gören Çelebi Hüsâmeddin ona büyük hizmetlerde bulunmuş ve MESNEVÎ'sini yazma fikrini vermiş, böylece Mesnevi'nin yaratılmasında da önemli bir vazife görmüştür. Artık Mevlâna ilmini, ir-

fanını ve coşkun duygularını dile getirirken Çelebi Hüsâmeddin ya-  
zıyor ve bu durum bazen sabahlara kadar devam ediyordu.

Mevlâna'nın coşkun hâlet-i ruhhiyesinde, bazı yönlerden Hz. Muhammed'in iç dünyasının izlerini görmekte mümkündür; çünkü Hz. Muhammed'in Allah'ın varlığını tanıma ve tanıtma hususunda-  
ki manevi duygularını Hz. Mevlâna gönül yolu ile Allah'a ulaşma-  
nın heyecanı içinde tatmıştır. Bilindiği gibi vahiy Hz. Muhammed'e  
40 yaşında gelmiştir. Ancak nübüvvetten önce Varaka b. Nevfel,  
Zeyd b. Amr b. Nufeyl,<sup>1</sup> Ubeydullah b. Cehş, Osman b. el - Huveyres  
ve Umeyye b. Abi's - Salt<sup>2</sup> gibi şâir ve hatiplerle vadilerde dolaşarak  
Tanrı'nın varlığını ve vahdâniyet fikirlerini dile getiriyorlardı. Ni-  
hayet içinde buldukları toplumda patlama noktasına gelen bu  
ilâhi duyguların ışığı Hz. Muhammed'te tecelli etmiş, yıllardır ru-  
hunu saran, zihnini, aklını meşgul eden meseleler açıklık kazanmış  
ve böylece Mevlâna gibi büyük sūfilere ışık tutan manevi yol açıl-  
mıştı.

Hz. Mevlâna, hiç şüphesiz Kur'an ve Hz. Muhammed'i kendine  
rehber edinerek bilgi, tefekkür, sanat, heyecan ve bunların hepsin-  
den üstün bir aşk yoluyla Allah'a ulaşmak istemiş, içinde âyet ve  
hadislerin telmih olunduğu Mesnevi ve mûsikisiyle âdeta Tanrıya  
kanatlanarak bu değerli eserinde fikir ve gönül yücelten felsefesini  
işlemiştir.

Mevlâna, İslâm âleminde bir mukaddes kitap saygısıyla tanı-  
nan bu eserini, Şems-i Tebrizi'nin ölümünden sonraki olgunluk dö-  
neminde 25618 beyiti ihtiva eden aruzun «fâilâtun/fâilâtun» veznin-  
de mesnevi şekliyle altı ciltte tamamlamıştır. Mevlâna bu büyük  
eserinde bir ayeti Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'e derin bir an-  
layış ve imânla bağlı olması sebebiyle Mesnevi'nin asıl ilham kay-

- 
- (1) Hz. Muhammed nübüvvetten önce Mekke yakınındaki Beldah vâdisinde  
Zeyd b. Amr ile yolculuk yapmış ve Hz. Muhammed yemekte ona kurutul-  
muş et ikram etmiş, ancak Zeyd bu etin o zamanlar putlara kesilen kur-  
banların etinden olduğunu düşünerek yememiştir. bkz. K. el-agâni (Bulak),  
c. 3, s. 16
- (2) Umeyre, Câhiliye devrinde içkiyi, zınayı ve puta tapmayı reddeden ve ibâ-  
detiyle meşhur olan biridir; ayrıca «bi ismike Allahumme» sözünü ilk de-  
fa kendisi bulmuş ve Mekkeliler bunu kabul ederek yazılarının başında kul-  
lanmışlardır. Umeyye, peygamberliğin kendisine gelmesini çok istiyordu, bu  
yüzden vahyin Hz. Muhammed'e gelmesini çekememiş ve müslüman olma-  
mıştır. bkz. K. el-agâni (Bulak), c. 3, s. 186

nağı Kur'an ve hadisler olmuştur. Bu itibarla Mesnevi'nin Kur'an'ın manzum tefsiri olduğu söylenir.

**Kur'an'ın Mesnevi'ye olan bu tesiri :**

- a — Anlatımdaki tertip,
- b — Kıssalar,
- c — Mana (lafzı ve meâlen),
- d — İfâdelerdeki akıcılık ve icaz (az sözle çok mana ifâde etmesi)

gibi hususlarda açıkça görülebilir. Şüphesiz Mevlâna'nın ilham kaynağını Kur'an ve hadisler teşkil etmekle beraber anlatım tertibinde de Kur'an'ın tesiri müşâhede edilmektedir, çünkü Mesnevi'deki tevâzu, iyilik, ibâdet ölçüsündeki çalışma şevki, çalışma ve insan olmanın fazileti ile insan ruhundaki hasedin çok sayıda misal ve hikâyelerle anlatılması tıpkı Kur'an'da Allah'ın varlığını, birliğini ve yüceliğini tanımaya davet edilirken olaylarla ilgili gerekli kıssaların getirilmesine benzemektedir. Bilindiği gibi Kur'an, insanları vahdâniyete davet ederken, özellikle Mekke'de nazil olan âyetlerde, Allah'ın varlığı, yüceliği, gücü ve inanmayanların hali çeşitli kıssalarla anlatılmaktadır. Mevlâna da insânî duyguları en güzel bir şekilde işlediği Mesnevi'sinde Peygamberlere, evliyâyâ âit menkıbelerden hikmetler sunduğu gibi Kur'an ve Kur'an dışında da çeşitli hikâyeler getirmiştir, ancak Mesnevi'de zikredilen bu misal ve hikâyeler Kur'an'dan alınmış ise kısaca temas edilmekte, fakat «Padişahın hasta câriyesine âşık olması, onu iyileştirmeye çalışması, câriyeyi tedâvi eden hekimlerin acizlerinin belirlenmesi» gibi Kur'an dışından getirilenler ise uzun uzun anlatılmaktadır. Aşağıda bir iki misalle açıklayacağımız bu usulün Mesnevi'nin önemli özelliklerinden olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

**Mesela Mesnevi'nin :**

هر کرا جامه ز عشقی چاک شد اوز حرص و عیب کلی پاک شد

«Kimin elbisesi bir aşk yüzünden yırtıldıysa o, hırstan, ayıptan tamamıyla arındı.»<sup>3</sup>

(3) Beytin tercümesi için bkz. A. Baki Gölpınarlı'nın MESNEVİ ŞERHİ, c. I, s. 44/22. Âmil Çelebioğlu ise bu beytin tercümesini : «Aşktan her kimin elbisesi parça parça olmadıysa o, kötülüklerden, hırstan, kibirden temizlenmemiştir.» bkz. MESNEVÎ-İ ŞERİF aslı ve sadeleştirilmesiyle manzum nâhîfi Tercümesi, c. I, s. 3/22 Aynı beyit Firuzanferi'nin «KULLİYAT-I MESNEVİ MANEVİ'de 30. beyit olarak yer alır.

beytinde Yusuf Suresi'nin 25, 26, 27 ve 28. ayetlerindeki Zeliha'nın yanında büyüttüğü Yûsuf'a aşık olması, Yûsuf'un bunu kabul etmeyip kaçması, Zeliha'nın arkasından koşup entarisini yırtması ve Yûsuf'un günahattan arınması hadisesine işaret edilmektedir.

#### Yine Mesnevi'nin :

عشق جان طور آمد عاشقا طور مست و خر موسی طاعقا

«Ey âşık, aşk Turdağının cânı oldu, Tur sarhoş oldu ve Mûsâ yıkıldı gitti.»<sup>4</sup>

beytinde de Araf Sûresi'nin 143. âyetindeki :

«Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmaya gelipde Rabbi onunla konuşunca «Rabbim bana kendini göster, sana bakayım» dedi. Rabbi buyurduki «Sen beni göremezsin, fakat dağa bak, eğer o yerinde durursa sen de beni göreceksin. Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti ve Mûsâ da baygın düştü».

meâlindeki hadise kastedilmektedir ve ikinci mısraında :

وخر موسی طاعقا sözü de yukarıdaki âyetten aynen ikti-

baş edilmiştir.

Kur'ân'dan alınıp da kısaca temas edilen bir çok kıssalardan diğeri biri de :

این نفس جان دامن بر تافته است بوی پیراهان یوسف یافته است

«Bu solukta cân, eteğine serilmiş, Yûsuf'un gömleğinin kokusunu duymuş.»<sup>5</sup>

beyitindeki kıssadır. Bilindiği gibi Yûsuf Suresi'nde, Yûsuf'u kıskanan kardeşleri onu öldürmek istemişler, bunun üzerine babalarından izin alarak onu şehir dışına çıkarmışlar, neticede battal bir kuyuya atmışlar ve kana buladıkları gömleğini babalarına getirip onu

(4) Beytin tercümesi için bkz. Mesnevi Şerhi c. I, s. 44/26 Âmil Çelebioğlu bu beyiti :

«Vuslatın ışığı Tur'u nurla doldurdu (Tur sarhoş oldu)

ve Mûsâ da düşüp bayıldı» şeklinde tercüme eder. bkz. Mesnevi-i Şerif Şerhi'ne, c. I, s. 3/26

(5) bkz. Mesnevi Şerhi, c. I, s. 58/125; Mesnevi-i Şerif Tercümesi, c. I, s. 7/130:

«Yûsuf'un gömleğinin kokusu gibi bu an câna,

hal zevkinin kokusu geldi»; Külliyat-ı Mesnevi Manevi, s. 13

kurtların yediğini söylemişlerdir. Fakat oradan geçen bir kervan Yûsuf'u bulup Mısır'a götürmüş, bu arada babası Ya'kûb'un gözleri ağlamaktan görmez olmuş, sonunda Mısır'dan getirilen Yûsuf'un gömleğini gözlerine sürmüş ve gözleri açılmıştır.

İşte Mevlâna, Kur'an'da geçen bu uzun hadiseye: «Cân, Yûsûf'un gömleğinin kokusunu duymuş» sözüyle kısaca temas ederek ifade etmektedir. Öte yandan, yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an dışından olan hikâyeler çeşitli başlıklar altında uzun uzun anlatılmaktadır. Böylece Mevlâna Mesnevi'sinde Allaha ulaşma yollarını dile getirirken Kur'an ve hadiselerle işaret ederek muhtelif hikâyelerle doğruluğu, dürüstlüğü ve samimiyeti öğretme coşkusu içindedir. Bu itibarla Mesnevi'de Astronomiden tıbbâ, din, felsefe ve sosyal bilgilerden psikolojiye kadar her türlü maddî, manevî ilimlerin ışığı altında söylenmiş hikmetli sözler ve hikâyeler bulmak mümkündür.

Kur'an'ın Mesnevi'ye olan en büyük ve belki de en mühim tesiri mana yönünden olmuştur; çünkü Mevlâna eserinde çeşitli hâdiselere basit ve büyük vakalara derin bir görüşle bakmış, bunların her birinden insanı düşünmeye, olgunluğa sevkeden dersler, ibretler ve hikmetler çıkarmaya çalışmıştır. Türlü hayati olaylardaki esrarlı incelikler, okuyana ilâhi bir duygu ve heyecan veren üstün ifadeler yer yer Kur'an-ı Kerim'in tesirindedir. Çeşitli meselelere işaret eden Kur'an'ın belâgat ve fesahatının yanı sıra bir çok ayetlerinin de icazlı, yani az sözle çok mana ifade edecek şekilde olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı bazen bir âyet veya kelimedede derin ve çeşitli anlamlar bulunmaktadır, ayrıca Kur'an'ın insanları hidayete çağıran, hak yolunu gösteren, iyilik yapanlara mükafaatlar vadeden muhtevâsının dışında hitapları, ifade ve okunuşu ile de insan ruhunu titreten, büyüleyen bir tesiri bulunmaktadır. İlhamını bu ilâhi kitaptan alan Mesnevi'nin de insan ruhu üzerinde derin izler bıraktığını söyleyebiliriz. Ancak Mevlâna dinamik bir sûfidir, hiç bir zaman dünyadan eli eteğini çekenlerden olmadığı gibi halkı inanç ayrılığına iten, insanı düşünmekten, insanca yaşamaktan alıkoyan, akli ve mantığı âdeta kısırlaştıran bağınaz fikre de sâhip olmamıştır. Serbest düşünceli, açık görüşlü, açık fikirli bir sûfidir. Mesnevi-sinde büyük ve küçük hikâyeleri sıralayarak bunları ibret verici bir sonuca bağlamış, ayrıca yer yer hikmet dolu beyitlerinde bazen Kur'an'dan lafzan iktibaslarla bulunmakla beraber umumiyetle meâlen veya zimnen âyetlere işaret etmektedir. Bazı örnekler vermek için Mesnevi'ye bir göz atacak olursak 19. beyitte:

«Ey oğul, bağını kes, kurtul, gümüşe, altına esâretin ne vaktâ kadar?» (F. : 7)

sözyle HAŞR SURESİ'nin 9. âyetine meâlen, 22. beyitte Yûsûf ile Zeliha kıssasına zımnen, 26. beyitte Mûsâ'nın Tur dağında Allah'ın kendisine görünmesini istemesine yine meâlen işâret edilmiş, ayrıca ikinci mısradaki **وَخَرَّمُوسَىٰ صَعِقًا** sözü ise lafzan iktibas edilmiştir.

Mesnevi'nin 79. beytinde:

بي ادب تنها نه خود را داشت بد بلکه آتش در همه آفاق در

«Edepsizin kötülüğü yalnız kendisine değildir, bütün çevreye ateş salar.»<sup>6</sup>

sözyle Hz. Mevlâna Yahudiler hakkındaki târihi vecizesini söylemiş ve böylece onların buldukları yerlerde çevresine kin, nefret, kötülük saçan, bozgunculuk ve huzursuzluk yaratan bir toplum olduğu gerçeğini açıkca vurgulamıştır. Bunu takip eden diğer üç beyitte İsrâil oğullarına hitâben :

مائده از آسمان در میر سید بی شیبی و بیح و بی کسوفت و شنید  
در میان قوم موسی چند کس بی ادب گفتند کوسیر و عدس  
منقطع شد نان و خوان از آسمان ماند رنج زرع و بیل و داسمان

«Tanrı sofrası alış - veriş zahmeti olmadan gökten iniyordu. Mûsâ'nın kavmi içinden bir kaç kişi edepsizcesine, neredâ sarmısak, hani mercimek dediler. Gökten sofrâ gelmez oldu, ekmeğ kesildi, onlarada ekin ekip biçmenin zahmeti kaldı»<sup>7</sup> der. Bu beyitlerin sözleri BAKARA SURESİ'nin 57, 58, 60 ve 61. ayetlerinin meâllerini taşımaktadır. Yine Mesnevi'deki :

باز عیسی چون شفاعت کرد حسق خوان فرستاد و غنیمت بر طبق  
مائده از آسمان شد عائده چونکه گفت انزل علینا مائده  
باز کستاخان ادب بکذاشتند چون کدایان زلها برداشتند  
کرد عیسی لا به ایشانرا که این دائم است و کم نکرد از زمین

«İsa dahi hakka yalvarınca Allah'ın fazlı, lütfu ve cömertliği

(6) bkz. Mesnevi Şerhi, c. I, s. ; Mesnevi-i şerif Tercümesi, c. I, s. ; Külliyyat-ı Mesnevi, s. 10.

(7) Aynı eserlere bakınız.



ona sığınak oldu. Ey Rabbim, gökten sofrayı indir, dedi ve semâdan onlara sofrayı gönderildi. Küstahlar ise terbiyesizlik edip sofrayı artıklarını da istediler. İsa onlara: Bu cömertlik sofrasıdır, o hakkın ih-sânı olarak dâimdir dedi.»<sup>8</sup>

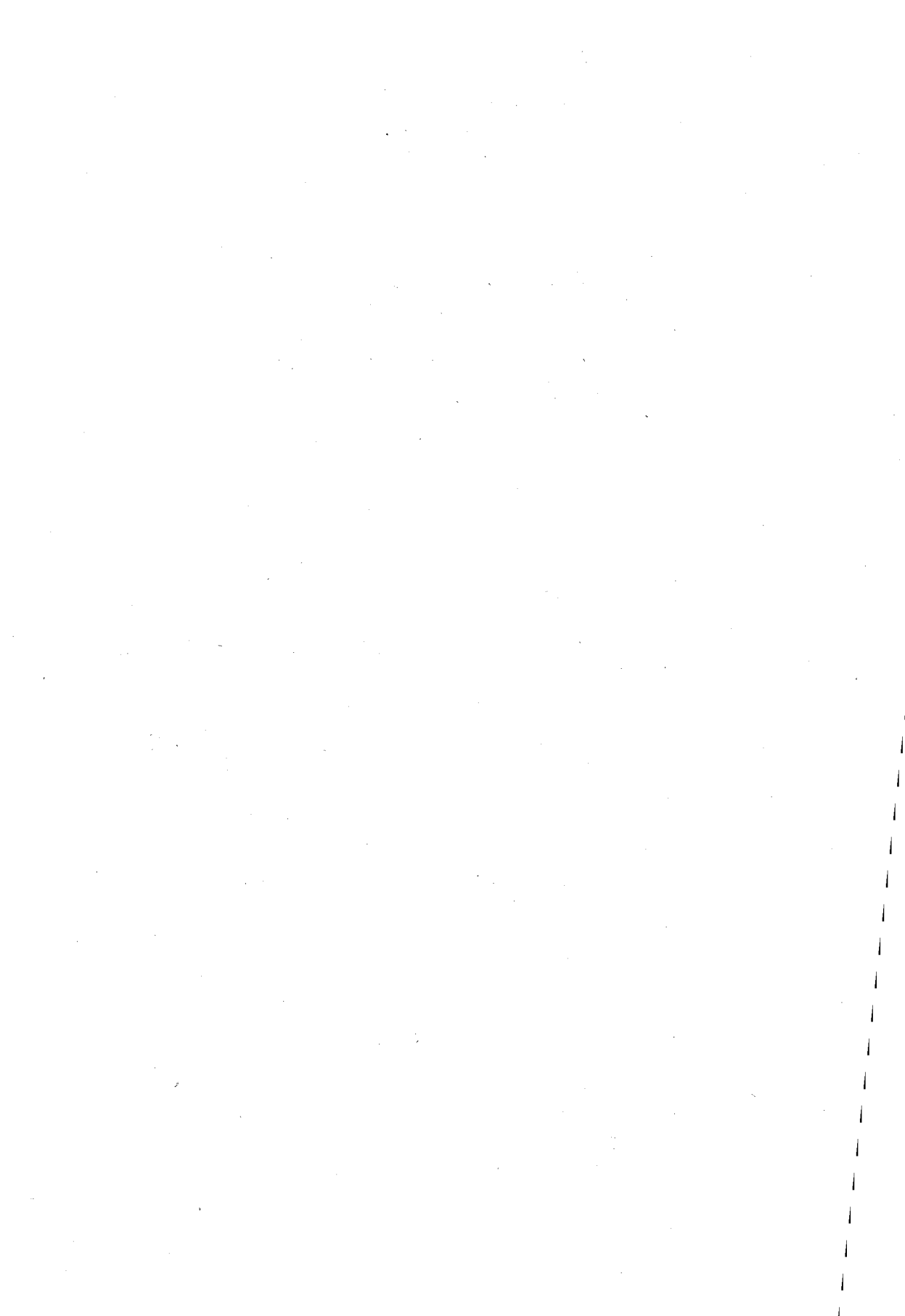
beyitleri MÂİDE SURESİ'nin 111, 112, 113, 114 ve 115. âyetlerinin apaçık meâlleridir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Kur'an-ı Kerim, insanlara sadece dinî inançlarını açıklamakla kalmaz aynı zamanda sosyal hayatlarındaki insânî ilişkilere, maddî ve manevî hallerine, tutkularına, psikolojik durumlarına, hayatlarını yakından ilgilendiren tabiat olaylarına, mevcut ve geçmiş hâdiselere yeri geldikçe temas eder. Hz. Mevlânâ'da Kur'an-ı Kerim'in bisisteminden hareketle insanları ruh ve gönül temizliğine davet ediyor, bu coşkunu çağrısını ise çeşitli misal ve hikâyelerin yanı sıra âyetlerin meâlleriyle, vurgulamaktadır.

Kısaca özetlememiz gerekirse Mevlâna, Banarlı ve Gölpınarlı'nın da işaret ettiği gibi, insanı yakından ilgilendiren çeşitli hayâtî hâdiselere derin bir görüşle bakarak insanı hayrete düşüren dersler, ibretler çıkarmış ve bütün bunları Kur'an-ı Kerim'in hikâye sanatı ile kendine has bir duygu ve düşünce üslûbuyla Mesnevi'sinde ifâde etmiştir.

---

(8) Külliyyât-ı Mesnevi Ma'nevi, s. 10-11; Mesnevi-i Şerif Tercümesi, c. I, s. 5/83-87



## MEVLÂNA DOSTLARI

Feyzi HALICI

Bizim nesil Mevlâna sevgisiyle doğdu, büyüdü. Doğduğum ev Mevlâna Türbesinin hemen arkasında Celâl sokağında idi. Bütün Çelebi ailesi bu mahallede otururlardı. Ezanı Muhammedî ile birlikte kulaklarıma ney seslerinin de döküldüğünü anam söyler. Her Cuma, Mevlâna Dergâhında Mevlevî mukabelesi yapılır, mukabeleden sonra ziyaretçilere aşure ikram edilirmiş. Bu aşurelerden de epeyce nasibimizi almışız. Konya'nın tarih, kültür ve inanç dünyasında gönüller sultanı Mevlâna'nın sevgisiyle bir fidan gibi boy verdik. Çocukluk günlerimin şiir dolu akvaryumunda ilk yayınlanan şiirimi Mevlâna sevgisine adamıştım. Bir dörtlüğü şöyleydi: «Dört bir köşesinde eski eserler/Camiler, türbeler yükselmiş yer yer/Ney sesiyle dolmuş taşmış bu yerler/Bu makamla şakır kuşu Konya'nın... Bu bir Konya şiiridir. Amma ne çıkar. Konya demek Mevlâna demektir. Bir inanç adamının, bir mutasavvıfın, dahası bir aşk adamının Konyamıza mührünü vurmuş olması madde ve mâna olarak en büyük kazançtır.

Mevlâna Anma Törenleri konferanslar halinde 1950 yılından önce başladı. 1943 yılında Konya Halkevi Kültür Dergisi Mevlâna özel sayısı yayınlamıştı. Mevlâna'nın Hak'ka vuslatının 670. yılını anmak için 17 Aralık 1942 gecesi bir toplantı yapılmıştı. Avukat Hulki Karagülle'nin başkanlığında bu toplantıya (şahsen veya bildirileriyle) katılan Mevlâna dostları'ndan bir kısmının isimlerini yazıyorum: Zamanın Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, Veled Çelebi, Ferid Kam, Halit Ziya Uşaklıgil, Prof. Dr. M. Ali Ayni, Fuat Hulûsi Demirelli, Mithat Bahari, Prof. Dr. Z. F. Fındıkoğlu, Or. Osman Şevki Uludağ, Tahir Olgun, M. Muhlis Koner, İbnül Emin M. Kemal, Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Mehmet Kadir Keçeoğlu (Yaman Dede), Sadettin Nüzhet Ergun, Naci Fikret Baştaç, Midhat Şakir Altan, Sait Sungur, Muvaffak Sami Onat, Cenap Kendi, Şahabettin Uzluk. Bu muhterem zevatın yüzde doksan beşi Hak'kın rahmetine ulaştılar. Ruhları şad olsun... Mevlâna'yı Anma törenleri elli'li yıllara kadar yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi görkemli bir şekilde olma-

makla beraber Muhtlis Koner üstadın başkanlığında konferanslar halinde devam etti. 1952 yılından itibaren Mithat Baharî Beytur, sonra da Sadettin Heper başkanlığında İstanbul ve Ankara'dan Konya'ya gelen mutrip heyeti Mevlevî müziğinden, Âyin-i Şeriflerden ve saz eserlerinden örnekler verdiler. 1950 - 1960 yılları arası Mevlevî Semâ Gösterileri için âdeta bir hazırlık dönemi oldu. 1960 yılından itibaren tam anlamıyla mutrip ve semâ heyetlerinin katılmalarıyla semâ törenleri icra edilmeğe başlandı. Ve bu gün milletlerarası bir ilgiye kavuştu.

Gönüller Sultanı Mevlâna Celâleddin yedi yüz yıldır insanlık âlemine, bir «Yaşama sevinci» sunuyor. Onları hiç bir zaman ümitsizliğe düşürmüyor. Bir öğretmen olarak onları, ahlâkın, faziletin, dürüstlüğün, iyilik ve yardımseverliğin potasında yuğuruyor. İnsanoğluna ölümün bile güzelliğini tatlı mısralarla, öz düşüncelerle ne güzel anlatıyor. Ölümü, Mevlâna «Düğün Gecesi», «Vuslat Gecesi» olarak yorumluyor. İnsanı «Eşrefi mahlûkat» olarak arştan bile yüce tutuyor. Hak'kın birliği yolunda insanlar arasında asla bir ayırım yapmıyor. İnsanoğluna şiirin altın kalıpları içinde şöyle sesleniyor: «Ey dost, sevgiyle eşiz, dostuz seninle. Her nereye ayak basarsan, yeryüzü kesiliriz sana.» Mevlâna, bir insanın günah işlemiş olsa da Hak'kın rahmetinden, mağfiretinden ümit kesmemesini, tövbe ve istiğfar kapısının son nefese kadar açık olduğunu, ve tekrar Hak yoluna dönmesi gerektiğini vaaz, şiir ve sohbetlerinde tekrar tekrar söylüyor. O, bütün eserlerinde İslâm'ın yüceliğini, Hak'kın rahmeti bol deryasını bir damla olarak da insanoğlunun katılmasını diliyor.

İslâmiyetteki hoşgörü Mevlâna'nın dilinde yumuşacık bir hale bürünür. Cenab-ı Hak Hz. Musa'ya bir hitabında; «Yâ Musa ben Rabbül mü'minin değil, Rabbül Âleminim» der. Bu hitap İslâm düşüncesine yeni ufuklar açmaktadır.

13. yüzyılda Türk - İslâm düşüncesinin Mevlâna'nın diliyle bütün insanlık âlemini kucaklaması bütün dikkatleri Mevlâna'nın ve eserlerinin üzerine çekti. Mevlâna: «Bir ayağım İslâm prensipleri üzerinde diğer ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum» derken, aynı çağda yaşayan bir ümmî, gönül şairi Yunus Emre de; «Yetmiş iki milleti bir göz ile görmeyen/Şar'ın evliyasıysa hakikatte âsidir» beytiyle aynı hoşgörüyü bütün insanlık âlemine sebil edercesine sunmaktadır. İslâm velileri, yukarıdaki iki örnekte görüldüğü gibi, Batı dünyasının karanlık bir cehalet deryasında bocaladığı sırada, tertemiz inancın, insan sevgisinin yanında olmuşlardır. Batı dünyası

hep maddenin keşfiyle meşgul olurken, doğu âlemi insanın keşfiyle uğraşmıştır. İnsanı böylesine seven, böylesine önemsiyen, insanın sonsuz mutluluğunu dileyen gönül erlerine karşı batı insanının ilgisi geç te olsa başlamıştır. Şimdi Türk - İslâm düşüncesine ışık tutan, gönül erlerinin eserleri dünya ilim âleminde, dünya üniversitelerinde en ince nüanslarına kadar araştırma konusu yapılmaktadır.

Yıllar öncesi Güney Afrikalı bir zat Mevlâna törenlerine gelmişti. Esmer, sakallı, genç ve hareketli bir insandı. Kendisinin Güney Afrika İslâm Ulema Naibi olduğunu, Güney Afrikaya Konyalı bir hocanın 150 - 160 yıl öncesi gelerek İslâmiyeti yaydığını söyleyince hayranlıkla kendisine ismini sordum. İsmail Abdurrazzak dedi. Mevlâna'dan bahis açtı. Başladı Mesnevi'yi Farsçasından bülbül gibi okumaya. Üç gün Konya'da Mevlâna Törenlerini birlikte seyrettik. Görüşmelerde bulunduk. Bana sonunda şunları söyledi: «Niçin Mesneviyi ve Hz. Mevlâna'nın diğer eserlerini her dile çevirmiyorsunuz. Mevlâna'yı bilen, onun eserlerini, Mesneviyi okuyan Hz. Mevlâna'ya âşık olur» dedi. Yine bir İhtifal sonrası salonda bulunan zevatı uğurluyordum. Baktım kalpaklı, mavi gözlü bir zat, yanında bir genç, sahneyi tetkik ediyorlar. Kim olduklarını sordum. «Ben Azerbeycan'dan geliyorum. Kendim bestekârım» dedi. İsmi sordum; «Fikret Emirof» dedi. «Reyhan türküsunün bestekârı Emirof mu» dedim. «Ta kendisi» diye karşılık verdi. Hemen dost oluverdik. Yanındaki genç Dış İşleri Bakanlığından bir mihmandar imiş. Hemen Şahin oteline götürdüm. Rahmetli Ulunay, Halil Can, Sadettin Heper, Ulvi Erguner ve diğer arkadaşlarla sabaha kadar süren bir sohbette bulunduk. Ayrılırken bana şunları söyledi: «Senfonileri siz Avrupadan üç yüz yıl evvel bulduğunuz halde niye bu eserlerinizi Batıya tanıtmiyorsunuz? Bu akşam programda Rebab ve Ney taksimlerini dinledim, ikisi de gerçek Türk sazlarıdır. İnsan hançeresine bu kadar yakın başka bir enstrüman yoktur. Bu gece bu programda bulunmaktan sevinç ve gurur duyuyorum.» Fikret Emirof bir saz eseri besteleyip gönderme vaadinde de bulundu amma, ömrü vefa etmedi. Geçen yıl ölüm haberini aldık.

Geçen yıl Ankara radyosunda bir öğle programını dinliyordum. Arabamla Ankara'dan Konya'ya geliyordum. Konuşan Fransanın Strazburg Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü başkanı Prof. Dr. İrene Melikoff'tu. Türkiye'de ihtisas yaptığını, Türk tarihi ve edebiyatı üzerine araştırmaları bulunduğunu söyledikten sonra sözü Mevlâna'ya getirdi: «Mevlâna'nın eserlerini dünya milletleri kendi dillerine çevirip okusalar dünyada kötülük, harp, kin, nefret diye bir şey kalmaz.»

Roma Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü başkanı Ord. Prof. Dr. Anna Masala bir uluslararası kongre için Konya'ya gelmişti. Bildirisinde şunları söylemişti: «Batı insanı maddeye esir oldu. Bu hal onu psikolojik bir bunalıma çekti götürdü. Siz Türkler engin bir gönül zenginliğine sahipsiniz. Sizde muhteşem bir tarih ve kültür varlığı, hoşgörüyü dayanan bir inanç sistemi var. Bu kutsal varlığa sahip olmasını biliniz. Bir gün batı dünyası, kendisine lâzım olan mânevî huzuru ve ferahlığı temin için sizin kapınızı çalacaktır!»

Batı dünyasının neyi aradığını otuz beş yıldanberi bilmekteyiz. Yılda en az beş yüz bin turist sahip olduğumuz inanç ve kültür turizmimizden nasibini almak üzere yurdumuza, dolayısıyla Konya'mıza geliyorlar. Bu inanç yolunun başlangıcı Vaşingtondur. Londra, Paris, Roma üzerinden yurdumuza giren bu akım Konya'da da tevaküf eyleyip Hz. Mevlâna'nın gönül eğitimini bir «Nefes sıhhat» örneği yudumladıktan sonra İran, Afganistan, Pakistan ve Hindistanda son bulur. Dünya bir arayış içindedir. Dekart'ın «Düşünüyorum, o halde varım» düşüncesine ondan yüzlerce yıl önce «Hareket ediyorum, o halde varım» diyordu Mevlâna. «Ku ku» diye güvercinler gibi aramayı tavsiye ediyordu. Balıktan aya kadar cümle mevcudatın ve mahlûkatın arayış içinde olduğunu söylüyordu Mevlâna. İlâve ediyordu: «Bir can var canında o canı ara/Beden dağındaki gizli mücevheri ara/Ey yürüyüp giden dost bütün gücünle ara/Ama dışarda değil, aradığını kendi içinde ara.»

Konya'mıza her gün yüzlerce gönül ve mâna adamı geliyor. İnsanlar daimî bir hareket halindedir. Kimi gayb âleminden gelir, hiç bir iz bırakmadan, menzil bu menzil diye gönül erleriyle görüşür, sessizce çekip gider. Kimi dalgasını, denizini beraberinde getirir, ihtişam ile gözleri kamaştırır. Gönülleri yakar tutuşturur gider. Kiminin geldiğinden, gittiğinden kimsenin haberi bile olmaz.

Mevlâna örneği bir gönül eri de yedi yüz yıldır insanları Hak'kın birliğine, güzele, faydalıya, sınırsız, süresiz ve sonsuz bir mutluluğa ilâhî bir sevgiyle, ilâhî bir gönül musikisiyle çağırıyor. Böylesi bir varlığa sahip olmanın âh, değerini bir bilebilsek!...

## MESNEVİ'DEKİ HİKÂYELERİN KAYNAKLARI VE TESİRLERİ

Doç. Dr. Saim SAKAOĞLU

Halk edebiyatının anlatmaya dayanan ve zamanla yazıya geçirilen örneklerinin ilk olarak nerede ortaya çıktığını tesbit etmek oldukça zordur. Hatta bunların ilk defa nerede ve ne zaman yazıya geçirildiklerini tesbit etmek bile pek kolay olmayacaktır. Bu açıdan bakıldığı zaman, Mesnevi'deki hikâyelerin hangileri daha evvel yazıya geçirilmiş ve Mevlânâ tarafından okunup Mesnevi'ye alınmıştır, hangileri Mevlânâ'nın karihasından çıkarılıp yazıya aktarılmıştır? Bunu tesbit edebilmek için, Mevlânâ'nın görebileceği Farsça kaynakların tamamının taranması bile kâfi gelmeyecektir. Nitekim Farsça kaynaklardaki pek çok hikâye Hint menşesine dayanmaktadır. Mesnevi'den evvel Pañçatantra ve Kelile ve Dimne'de gördüğümüz bir hikâye daha sonra Mevlânâ ve La Fontaine'de de görülebilmektedir. Ancak bunların her biri küçük farklılıklarla karşımıza çıkmaktadır ki biz buna «mahallileşme» diyebiliriz.

Bugün, Hindistan'dan Avrupa'nın batısına kadar olan geniş coğrafyada anlatılan hikâyelerin bir bölümü büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Hint masal kitaplarının en eskisi olan Pañçatantra'da<sup>1</sup> yer alan masallardan bazıları, Kelile ve Dimne<sup>2</sup> ve Mesnevi'de de görülmektedir. Mesnevi'de yer alan hikâyelerden bazıları, daha sonra telif edilen Baharistan'da<sup>3</sup> da dile getirilmiştir. Bu konuyu kısaca değerlendirmek gerekirse, benzer hikâyeler, çeşitli eserler vasıtasıyla, hemen daima aynı yapıya sahip olarak günümüze kadar gelebilmişlerdir.

Hikâyelerde gördüğümüz bu husus, zaman zaman bir metnin ele alınmasıyla değerlendirilmeye çalışılmış, yayılmanın hangi kaynaklarda ve nasıl görüldüğü şeklinde ortaya konulmuştur. Bu tür

- 
- (1) Bu eser hakkında dilimizdeki tek kaynak şudur: Kemal Çağdaş, Pañçatantra Masalları. Ankara, 1962.
  - (2) Bak. Saim Sakaoğlu, Gümüşhane Masalları. Ankara, 1973, 29-31.
  - (3) Câmî, Baharistan. 2, B., İstanbul, 1958.

çalışmalardan ilk Robert Anhegger'in «Türk Edebiyatında Ağustos-böceği ile Karınca Hikâyesi»<sup>4</sup> adlı makalesidir. Anhegger, bu makalesinde, meseleyi komşu edebiyatları da içine alacak bir genişlikte ele almıştır. Başka bir hikâyeyi konu alan benzer bir menşe arama çalışması, Nihad M. Çetin'in, «Arapça Bir Kaç Darb-ı Meselin ve Seyhi'nin Har - Nâme'sinde İşlediği Hikâyenin Menşei Hakkında»<sup>5</sup> adlı makalesidir. Biz de, geçtiğimiz yıllarda, bir masalımızın kaynakları meselesine eğilmiş, tesbit edilebilen varyantlarını vermeye çalışmıştık. «Typen türkischer Volksmaerchen'deki 38 Numaralı Masal Tipinin Kaynakları Üzerine Bir Araştırma»<sup>6</sup> adlı incelememizde, bir örneğini Mesnevi'de de bulabildiğimiz, «Ayının Vefâkârlığına Güvenme» hikâyesini ele almıştık.

Bir hikâyenin değişik kitaplarda yer alması bir tesir neticesinde olabileceği gibi, bir tesadüf neticesinde de olabilir. Bugün değişik kaynaklarda gördüğümüz hikâyelerin bazılarını bir kaç kitapta birden görebilmekteyiz. Meselâ, aşağıda da başka vesilelerle tekrar temas edeceğimiz üzere, «Fare ile Kurbağanın Arkadaşlığı» ve «Aslan, Tilki ve Eşek» hikâyeleri, sırasıyla **Pançatantra**, **Kelile ve Dimne**, **Ezop**, **Mesnevi** ve **La Fontaine**'de görülmektedir. Acaba bu ortaklık bir tesir midir, yoksa bir tesadüf müdür? Biz Ezop ile La Fontaine arasındaki bağı biliyoruz; **Pançatantra** ile **Kelile ve Dimne** de aralarında bağ olan iki eserdir. Peki, bunların **Mesnevi** ile olan ilgisi nereden kaynaklanmaktadır? Biz, yukarıdaki iki hikâyeden başka, diğer bazı metinlerin de, meselâ **Pançatantra** ile **Mesnevi**'de ortak olduğunu görüyoruz: Üç Balık, Aslan ile Tavşan, Ayının Vefâkârlığına Güvenme, vs. Acaba, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî **Pançatantra**'yı görmüş müdür? Sanmıyoruz. Çünkü, Mevlânâ'nın **Pançatantra**'nın dilini bildiğine dair elimizde her hangi bir kayıt yoktur. Ancak, başta babası olmak üzere yakın çevresi, bu hikâyelerden bazılarını biliyor ve çocuk Celâleddin'e anlatıyorlardı. Tarihi kayıtlardan çıkardığımız göre Celâleddin, doğum yeri olan Belh'ten ailesiyle birlikte ayrılıp Anadolu içlerine doğru yolculuğa çıktığı zaman devrin ünlü mutasavvıflarıyla de tanışacağından pek de haberli değildi. Mehmet Önder'in kaydettiğine göre, ilk durakları olan Nişabur'da, Feridüddin Attar'ı ziyaret etmişler ve Attar ona, **Esrârname** adlı eserini hediye etmiştir.<sup>7</sup> Onların Konya'ya gelişleri 1228 yılında olup Celâ-

(4) **Türkiyat Mecmuası**, IX, 1946-1951, 73-94.

(5) **Şarkiyat Mecmuası**, VII, 1972, 227-243.

(6) **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, 8, 1978, 25-33.

(7) Mehmet Önder, **Mesnevi'den Hikâyeler**. Ankara, 1970, 14.



leddin bu yıllarda 25 yaşlarındadır. Babasının ölümünden sonra gittiği Şam ve Halep'te tahsilini tamamlamış ve Konya'ya dönmüştür.

Diğer taraftan, bir politika ve devlet idaresi kitabı olan **Pançatantra**'nın kayıp bir Pehlevice nüshası vardır ki bu nüsha eski Süryanice ve Arapça tercümelere kaynaklık etmiştir<sup>8</sup> Abdullah ibn el-Mukaffa tarafından yapılan bu tercümenin tarihi, aşağı yukarı 750 yıllarıdır.<sup>9</sup> Daha sonraki yıllarda **Kelile ve Dimne** diye bilinecek olan bu eserin nüshaları da çoğalmaktadır. Acaba, Celâleddin bu nüshalardan birini görebilmiş midir? Bu soruya «evet» veya «hayır» şeklinde bir cevap verebilmek için, **Kelile ve Dimne**'deki bütün hikâyeleri, **Mesnevi**'deki hikâyelerle mukayese etmemiz gerekecektir.

Biz bu tebliğimizde bu konuya girmeyecek, **Mesnevi**'de yer alan bazı hikâyelerin daha evvelki ve daha sonraki hangi kaynaklarda yer aldığını göstermeye çalışacağız.

#### 1 — Aslan, Tilki ve Eşek Hikâyesi.

a. Pançatantra'daki şekil: Adı, «Eşek, Çakal ve Aslan»'dır. (Burada tilkinin yerini çakal alır. Aslan, yemekten evvel banyo yapmak istediğini söyler. Çakal, eşeğin kalbi ile kulağını yer.)

Vaktiyle aslan bir fille yaptığı savaştan almış olduğu yaralar yüzünden artık av peşinde koşamaz olmuştu. Onun av artıkları ile geçinen maiyetindeki çakal da günlerdir açtı. Çakal aslana gidip halini anlattı. Aslan ona bir av bulmasını ve yanına getirmesini, hasta halinde bile bu hayvanı öldürmeğe çalışacağını söyledi. Çakal gitti. Şehre yakın bir yerde bir eşeği cılız ve tozlu otlar yerken gördü. Ormanda çok güzel otlar bulunan bir yer bildiğini, birlikte ormana gelirse burasını kendisine göstereceğini söyledi. Eşek buna karşılık ormanın vahşi hayvanlarının kendisini öldürmesi ihtimalinden bahsetti. Fakat kurnaz çakal ormanda hiç evlenmemiş üç dişi eşeğin bulunduğunu, bunların kendisinden bir koca bulmasını rica ettiklerini söyledi. Bu kadar teşvike dayanamayan eşek çakalla birlikte ormanın yolunu tuttu. Çakal eşeği aslanın yanına getirince aslan hemen onun üzerine atladı. Fakat sevinçten çok heyecanlanmış olduğu için fazla sıçradı ve eşeğin üzerinden atladı. Buna çok şaşırarak eşek hemen oradan kaçtı. Daha sonra çakal, aslana eşeği aynı yere bir daha getireceğini, bu defa sıçramasını iyi ayarlamasını söy-

(8) Çağdaş, 11; Gümüşhane Masalları 20.

(9) Öz bilgi için bak. Tuncer Gülensoy, 'Kelile ve Dimne' Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedi, V, 263-265.

ledi ve giderek eşegi tekrar buldu. Eşek çakalı görünce kendisini niye böyle bir yere götürdüğünü ve üzerine sıçramış olan o korkunç hayvanın ne olduğunu sordu. Çakal eşeğe boş yere kaçtığını, üzerine sıçramış olan hayvanın kendisini görünce sevinçten ne yapacağını şaşırılmış olan dişi eşeklerden biri olduğunu, bu eşegin kendisinden çok hoşlanmış olduğunu, şayet geri dönmezse kendisini öldüreceğini anlattı. Eşek çakalın bu yalanlarına inandı ve tekrar ormana, aslanın bulunduğu yere gitti. Bu defa aslan hedefini şaşırmadı, eşegi bir sıçrayışta parçaladı ve çakala hayvanı beklemesini söyleyerek yemekten önce banyo etmeğe gitti. Bu sırada açlıktan sabrı tükenmiş olan çakal eşegin kalbiyle kulağını yedi. Aslan geri dönmeye eşegin kalp ve kulaklarının yenmiş olduğunu görerek çakala çıkıştı, hiç kimsenin artığını yiyemeyeceğini söyledi. Hazır cevap çakal aslana, eşegin kalbi ve kulağı olmadığını, şayet onun kulakları ve kalbi olsaydı aslanı bir kere görüp işittikten sonra bir daha aynı yere dönmeyeceğini söyledi. Aslan bu fikre inandı ve avdan kendi hissesini yedi.<sup>10</sup>

b. *Kelele ve Dimne*'deki şekil: Adı, «Tilki ve Karakaçan»'dır. (Aslan yemekten evvel banyo yapmak ister. Tilki eşegin sadece ciğerini yer.)

(özeti) Cüz zam hastalığına yakalanan aslanın vücudundaki bütün kıllar dökülmüş ve o cascavlak kalmıştır. Çok zayıfladığı için kuyruğunu bile kılmıdatacak hali kalmamıştır. Aslanın maiyetinde de, daima onun artıklarını yiyerek geçinen bir tilki varmış. Bir gün tilki de hastalanmış. Tilkinin dermanı bir eşegin ciğerinde imiş. Ancak gücü bir eşek avlamaya yetmiyormuş. Bir gün aslanla konuşurken cüz zam hastalığının eşek ciğerinin kanını sürmekle iyi olabileceğini söylemiş. Buna inanan aslan, tilkinin tavsiyesi üzerine oduna gelen köylünün eşegini parçalamaya razı olmuş. Ancak, ciğerin kanını vücuduna sürmeden evvel bir güzelce yıkanması gerektiğini de ilâve etmiş. Eşegin yanına giden tilki, onun yapraklarla karnını doyurduğuna acımış gibi görünerek kendisini zümrüt gibi otların bulunduğu bir yere götüreceğini söylemiş. Buna inanan eşek de tilkinin peşine takılıp aslanın yanına kadar gelmişler. Açlıktan gözleri kararan aslan eşegin üzerine atlamışsa da zayıflığından dolayı eşegi yakalayıp parçalayamamış. Daha güçlü olan eşek ise kaçıp kurtulmuş. Tilkiye karşı mahcup olan aslan ne diyeceğini düşünürken kurnaz tilki söze başlamış. Aslana, acele ettiğini, eşegin

(10) Çağdaş, 18-19.

dalgın bir anını yakalamasının gerektiğini söylemiş. Aslan, bir dahaki sefere öyle yapacağını söyleyince tilki de tekrar eşeğin peşine düşmüş. Eşeğe de, o heykelden niçin korktuğunu, yoksa onu aslan, kaplan gibi bir şey mi zannettiğini sorar. Tüysüz aslan olmayacağını filan söyleyerek eşeği kandırır. O gördüğü şeyin ormanların tilsımı olduğunu eklemeyi de unutmaz. Tilkiden talimatı alan aslan da hiç hareket etmeksizin onları beklemektedir. Zavallı eşek çimenerde yuvarlanmaya, karnını doyurmaya, anırıp çağırmaya başlayınca aslanın beklediği an gelmiş. Yorgun düşen eşek uyuyuvermiş. Tabii aslan da onu hemen boğup parçalayıvermiş. Aslan tam eşeğin ciğerini çıkarmaya hazırlandığı sırada tilki, ona yıkanacağını hatırlatmış. Tabii aslan gidince de kendisi eşeğin ciğerini bir güzelce yiyivermiş. Aslan ciğeri bulamayınca tilkiye sormuş. O da, eşeğin ciğerinin olmadığını, fakat etiyle karnını bir güzelce doyurabileceğini söylemiş.<sup>11</sup>

c. Ezop'taki şekil: Adı, «Aslan, Tilki ve Geyik»'tir. (Burada eşeğin yerini geyik alır. Yemekten evvel el yıkama yoktur. Tilki geyiğin yüreğini yer.)

(özeti) Hastalanan aslan bir mağaraya çekilip yatar. Çok sevdiği tilkiyi de yanına çağırıp kendisine bir geyik getirmesini söyler. Böylece aslan, çok arzu ettiği geyik ciğeriyle yüreğini yiyecektir. Kurnaz tilki geyiğe gidip komşusu olan ormanlar kralı aslanın hasta olduğunu, yerine birini kral seçeceğini, ayıyı kaba, parsı insafsız bulduğunu, uzun boynuzlu geyiğin bu işe lâyık olduğunu aslanın ağzından nakleder. Bu güzel sözlere inanıveren geyik tilki ile birlikte mağaraya gidiverir. Kapıda bekleyen aslan hemen geyiğin üzerine atlayıverdiyse de ihtiyarlık ve hastalık sebebiyle geyiği yakalayamaz, sadece kulağını kanatıverir. Aslan mahcup olur ve tilkinin geyiği bir daha getirmesini rica eder. Zavallı geyik, korkudan tüyleri diken diken olmuştur. Tilkiye çok ağır hakaretlerde bulunur. Ancak tilki, aslanın kötü niyeti olmadığını, kulağını tutmak istemesinin, krallığın sırlarını söylemek için olduğu filan anlatarak geyiği yine kandırır ve mağaraya götürür. Aslan bu sefer işini kolay halleder ve geyiğin ciğerini, iliklerini yeyip yutuverir. Aslana bakmakta olan tilki yüreğin yere düştüğünü görünce belli etmeden alıp yiyiverir. Yüreği arayan aslan da böyle hayvanın hiç yüreği olur mu, diyerek onu da kandırır.<sup>21</sup>

(11) Beydeba, *Kelile ve Dimne*, ter. Cadettin Alpay, İstanbul, (1975), 206-209.

(12) Aisopos, *Masallar*, ter. Nurullah Ataç, 2. B., İstanbul, 1966, 99-101.

d. Mesnevi'deki şekil: Adı yoksa da, «Aslan, Tilki ve Eşek» diyebiliriz. (Aslan yemek sırasında su içmeye gider. Tilki eşeğin ciğerini yer.)

(özeti) Bir çiftçinin beli yaralı, karnı boş, arık bir eşiği vardı. Gecelere kadar otsuz kayalıklarda dolaşır dururdu. Yakındaki bir ormanda da, işi gücü avlanmak olan bir aslan vardı. Artıklarıyla de başka hayvanlar geçinirdi. Aslan bir fil ile savaşmış, zayıf düşmüştü. Bir tilkiye bir eşiği kandırıp getirmesini, ancak onun etiyile iyileşebileceğini, artanlarıyla de kendilerinin doyacağını söyledi. Tilki hemen o zayıf eşeğin olduğu yere gitti ve bin hile ile onu kandırıp aslanın yanına getirdi. Eşeğin yaklaştığını gören aslan heyecanlanıp vakitsiz hücum edince eşek kaçmaya başladı. Aslan ise ona yetişemedi. O, tilkiye eşiği tekrar getirmesini emretti. Tilki eşeğin yanına varınca ondan çok ağır sözler işittiyse de kurnazlık ve hilekârlığını göstererek onu tekrar aslanın yanına getirdi. Zaten açlıktan gücü kalmayan eşek böyle ölmektense öyle ölmek daha iyidir diyerek tilkinin vaad ettiği yeşilliklere geldi. Aslan hemen eşiği parçalayıverdi. Biraz yedikten sonra su içmek için ırmağın kenarına gitti. Tilki de fırsatı değerlendirip eşeğin ciğeriyle yüreğini yedi. Aslan dönüşünde ciğer ile yüreği bulamayınca ne olduğunu tilkiye sordu. O da, eşekte hiç ciğer veya yürek olsaydı buralara bir daha gelir miydi, diye cevap verdi.<sup>13</sup>

Bu hikâyeyi, tesbit ettiğimiz dört kaynaktaki şekilleriyle inceleyerek, temelde aynı olduğunu göreceğiz: Eşeğin (bir yerde geyiğin) katmerli ahmaklığı ve tilkinin (bir yerde çakalın) aslana da oyun oynaması. Dört hikâyede de üç hayvan vardır. Hepsinde ortak olan aslan ya hastadır (Kelile ve Dimne ile Ezop) veya fillerle savaştığı için yorgundur (Pançatantra, Mesnevi). Eşiği ve geyiği kandırmak düşüncesi hepsinde farklı şekillerde tezahür etmektedir. Ancak hakim olan düşünce tilkinin veya çakalın kurbanlarını kandırmasıdır.

Bu kısa değerlendirmeden sonra nasıl bir neticeye varabiliriz? Bu hikâyenin kaynağı hangi eserdir? Pançatantra'nın yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ezop için, «M. Ö. 620 - 560 yıllarında yaşadı» diyenlerin yanında yaşadığından şüphe edenler de vardır.<sup>15</sup> Mevlânâ'nın bu eserleri görme ihtimali pek zayıftır. O halde

(13) Mevlânâ, Mesnevi V, 5. B., İstanbul, 1974, 191-236.

(14) Çağdaş, 6.

(15) Gümüşhane Masalları, 22.

Mesnevi'deki metin, büyük bir ihtimalle Kelile ve Dimne'den alınmıştır. Bu, doğrudan doğruya bir alış değil, zamanla halk muhayyilesinde güzelleşerek ve değişerek ortaya çıkan gelişmiş bir şeklin alınışdır...

Mevlânâ'nın Mesnevisi'nde Hayvan Hikâye ve Motifleri konulu bir doktora tezi hazırlayan Özgül Baykal, aynı addaki özet makalesinde, konuya dolaylı olarak temas etmekte ve şöyle demektedir:

«...Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin eserlerinde de klasik şark edebiyatının müşterek malzemesi bulunan çeşitli motifler, âyetler, hadisler, enbiya kıssaları ve kendinden öncekilerin, bilhassa Hakîm Sanâî (ölümü 440/1150) ve Şeyh Attar'ın mazmunlarının teşkil ettiği sanatındaki malzemenin mühim bir kısmını hayvan hikâye ve motifleri teşkil eder. Mevlânâ, bu hikâye ve motiflerde bir çok konulara temas etmiş, tasavvufî, dinî, felsefî, ahlâkî ve terbiyevî düşüncelerini, görüşlerini, bazan başlıbaşına bir hikâye ile, remzî olarak, bazan da bir veya bir kaç beyitten ibaret motiflerde telmih ve insan - hayvan, iç - dış benzerliklerinden ve münasebetlerinden faydalanarak yaptığı teşbihlerde izah etmiştir.»<sup>16</sup>

Hikâyelerde görülen benzerlikler sadece Mesnevi için değildir; pek çok eser, kendisinden evvel telif edilen eserlerden istifade edilerek yazılmıştır. Bunları tesbit uzun ve yorucu bir çalışma istemektedir. Hatta benzerliklere bakarak, doğrudan alındığı kanaatine de sahip olunmamalıdır. Belki de arada, bizim göremediğimiz bir üçüncü eser daha vardır.

15. asır İran bilgin ve mutasavvıflarından Nureddin Abdurrahman Câmî'nin Baharistan adlı eserinde gördüğümüz, «Tavus Kuşu ile Karga Hikâyesi»,<sup>17</sup> 16. asır Türk şairlerinden Lâmiî ve oğlu Abdullah'ın birlikte hazırladıkları Mecmâü'l-Letâif'te<sup>18</sup> aynen yer almaktadır. Baba - oğulun Câmî'i bildiğinden ve okuduğundan şüphemiz yoktur.; ancak Mecmâü'l-Letâif'teki bu hikâye doğrudan Baharistan'dan mı alınmıştır, bunu tesbit etmek oldukça güçtür.

(16) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi Doktora tezi, 1958 - 1960; makale için bkz. Şarkiyat Mecmuası, V, 1964, 25 (23-30).

(17) Baharistan, 208-209.

(18) Bursalı Lâmiî'nin Letâif'indeki Hayvan Masalları - Journal of Turkish Studies 3, 1979, 279 (279-289).

«Aslan Postuna Bürünen Eşek Hikâyesi» de **Pançatantra**'da,<sup>19</sup> Ezop'ta,<sup>20</sup> **Tutinâme**'de<sup>21</sup> ve La Fontaine'de<sup>22</sup> yer almaktadır.

Mesnevi'den bir kaç örnek daha vermek istiyoruz. Üçüncü ciltte yer alan bir hikâye, tıpkı, «Bu kedi ise et nerede, bu et ise kedi nerede?» fıkrasında olduğu gibi, Nasreddin Hoca'mızın pek maruf bir fıkrasına benzemektedir:

«Bir hırsız gece vakti bir duvarın dibini delmekteydi. Hasta olan ev sahibi gürültüyü işitince dama çıkar. Aşağı eğilince hırsızı görür. Hırsıza kim olduğunu, ne yapmakta olduğunu sorar. Adamın davulcu olduğunu söylemesi üzerine de ev sahibi ne yaptığını sorar. Hırsızın davul çaldığını söylemesine hasta olan ev sahibi davul sesi filan işitmediğini söyler. O da, davulun sesini sabahleyin duyacağını söyleyip ev sahibini susturur.»<sup>23</sup>

Bu fıkranın Nasreddin Hoca'ya mal edilene yukarıdaki fıkradan daha çok Mesnevi'ye yakışmaktadır. Zira Hocamızın hırsız davul değil rebap çalmaktadır.

Hoca bir gece mollası İmad'la evine giderken bir kaç hırsızın bir kilidi törpülemekte olduğunu görür. İmad, «Hoca, bunlar ne yapıyorlar» der. Hoca, «Rebap çalıyorlar» der. İmad, «Sesi çıkmıyor» deyince Hoca der ki, «Onun sesi yarın çıkar.»<sup>24</sup>

Bu fıkra, Karadeniz bölgemizde anlatılınca, elbette ne davula yer verilecektir, ne de rebaba. Kemeçe çalan hırsızın fıkrası da şöyledir :

Dursun, evine giderken, birinin bir evin pencere demirini ege ile kesmekte olduğunu görünce ne yaptığını sorar. Hırsız kemeçe çaldığını söyler. Dursun'un, niçin sesinin çıkmadığını sorması üzerine de, onun sesinin yarın çıkacağını ilâve eder.<sup>25</sup>

Başka kaynaklardan istifade eden muahhar eserler, ilk kaynakları vermedikleri müddetçe bu tür tahminleri ileri sürmeye devam edeceğiz. Dördüncü Murad devri yazarlarından olan Ahmed bin

(19) Çağdaş, 61.

(20) Aisopos, 141.

(21) **Tutinâme**, Haz. Şemseddin Kutlu, İstanbul, y97, 210-211.

(22) La Fontaine, **Masallar**, ter. Sabahaddin Eyüboğlu, İstanbul, 1969, 213.

(23) **Mesnevi III**, 227-228.

(24) Abdülbaki Gölpınarlı 'Haz.', **Nasreddin Hoca**, İstanbul, 1961, 76.

(25) Ömer L. Hocaoğlu, **Anahtari Bendedur**, 2. B., Ankara, 1981, 174.

Hemden (Süheyli), *Nevâdir-i Süheyli* adlı eserine aldığı pek çok hikâyeyi kaynağıyla birlikte vermiştir: Yine İbni Cevzi'nin tarihinden alınmıştır, «Mir'atü'z - Zaman adlı tarihten naklen anlatılar ki» gibi.

Milli şairimiz Mehmed Akif Ersoy da, *Safahat*'ına aldığı bazı hikâyeler için aynı yolu seçmiş ve kaynağını vermiştir.

«Senin şu hâlini Sa'di ne hoş hikâye eder...  
İştittğin olacaktır ya... Neyse, dinleyiver.»

diye başlayan hikâyeye, *Bostan*'daki ünlü tembelin uyanmasını dile getirir.<sup>26</sup>

«Şu fıkrasıyle, hakikat, Cenâb-ı Mevlânâ,  
Nigâh-ı ibretle açmış cihan kadar mânâ.»

beytiyle başlayan hikâyede<sup>27</sup>, çatlak duvarını, tamir etmek yerine bir avuç çamurla dolduran ev sahibiyile duvarın konuşması dile getirilmektedir.

Örnekleri çoğaltabiliriz; ama neticeye ulaşmak için, buraya kadar verdiğimiz örnekler de kâfidir. *Mesnevi*'deki hikâyeler çeşitli kanallarla daha evvel telif ve tercüme edilen eserlerden alındığı gibi, kendisinden sonra telif edilen pek çok eserde de yer verilmiştir. Bir bölümü yabancı dinlere mensup eserlerden kaynaklanıyorsa da, bunlar islâmî bir hüviyete büründürülmüş, en azından yabancılık izleri silinmiştir. Ölümünden sonra eserleri büyük ilgi gördüğü için Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevi*'sindeki hikâyeler de çeşitli vesilelerle pek çok esere dahil edilmiştir. Hatta, kanaatimiz odur ki, bu şöret, Mevlânâ'nın başka kaynaklardan aldığı hikâyelerin bile onun adına bağlanarak anlatılmasına yol açmıştır.

Ancak, unutulmasın, nereden alınırsa alınsın, mühim olan o hikâyeye edebi bir hüviyet verebilmektir. Fuzûl'inin *Leylâ ve Mecnûn*'u, daha evvel yazılmış aynı konudaki pek çok mesneviyi unutturmaya kâfi gelmiştir. Anadolu'daki pek çok Mevlid-i Şerif, Süleyman Çelebi'nin şaheserini unutturamamıştır. O halde eski veya yeni olmak değil, güzel, başarılı ve edebi olmak kalıcılığın şartlarından sayılmalıdır. Mevlânâ, hikâyelerinde buna ulaştığı için günümüzde kâh bir fabl, kâh bir Nasreddin Hoca fıkrasıyla yaşamaya devam etmektedir. Bize düşen, onun hikâyelerini La Fontaine'nin fablleri gibi manzum hale getirerek ders kitaplarında yer verebilmektir.

(26) Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, 6. B., İstanbul, 1963, 273.

(27) *Safahat*, 278-279.





## TÜRK DİLİNDE «MEVLÂNÂ» VE «MEVLEVÎ» KELİMELERİ

Yrd. Doç. Dr. Halil ERSOYLU

Çağlar boyu Türk dünyasında olduğu kadar, bütün İslâm âleminde ve hattâ insanlık tarihinde yitmez, bitmez yankılar yapan; şiir sözü - devrinin edebî geleneği gereğince - Farsça, özü Türk olan Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, Türk inanç ve kültür tarihinde kendisine has bir yer edinmiştir.

Yaratana, yaratılana; aşka, aşıklara; olaylara, sonuçlara; inançlara..., Tasavvufi görüşle bakan Mevlânâ'nın bu bakış açısı ile varlık da, yokluk da..., bir derin anlam, bir eşsiz güzellik kazanır. Daha, sağlığında onun söylediği ile coşan, onun yürüdüğü yolda koşan kitleler, Mevlânâ'nın ölümünden sonra da ona olan bağlılıklarını sürdürürler. Manevî bir bağdır bu, gönül bağıdır bu; görünmez, ölçüye gelmez. Ama, değil ölçüye, ele avuca, her gönüle de sığmaz o...

Zamanı aşar, mekânı aşar, gönüllerde yaşar böylece Mevlânâ. Dillere düşer o. Bu dillerden biri de Türk dilidir elbette. «mevlânâ» (efendimiz, sahibimiz; eskiden sarıklı ulemâya hitapta kullanılırdı) kelimesi, artık, Mevlânâ (Celâleddin-i Rûmî) olmuştur. Türkçede. Türk dilinin kazandığı, yalnızca, bir kelime değildir bu büyük insanla. Bu, bir kelimeler dizisinin başıdır. Tıpkı, aşıkların başının da Mevlânâ olması gibi.

«Mevlânâ» ve ona izafe edilen tarikata bağlı bulunan kimseye ad olarak verilen «mevlevî» kelimesi, Türk diline çeşitli alanlarda pek çok deyim, terim ve benzeri kelimeler kazandırmıştır. Özellikle, «Mevlânâ» ve «mevlevî»yi de içine alan Tasavvuf konusu ile ilgili kelimelerin sayısı Türk dilinde hiç de az değildir. Hele, bu akımın geçmişteki canlılığı, hayatın - yaşayışın bir parçası olduğu hatırlanırsa, ona ait kelimelerin çokluğunun tabiiliği ortaya çıkar.

Bu incelemede, sadece, «Mevlânâ» ve «mevlevî» kelimelerinin Türk dilinde edinmiş olduğu yer ele alınmıştır.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'den bu yana geçen yüzyıllar boyunca «Mevlânâ» ve «mevlevî» kelimelerinin, başka kelimelerle bir ara-

ya gelerek Tasavvufla - Mevlevilikle ilgili çeşitli ünvan, mevki, makam belirten kelime grupları oluşturduğu görülmektedir. Hattâ, bunlardan başka atasözü ve deyim haline de gelerek dile, edebiyata geçmiş ve bu yeni dil malzemesi de Türk şairleri, yazarları tarafından kullanılır olmuştur. Bunlardan biri «Mevlevidir sevdiğim her dem külâh eyler bana» atasözüdür ki, bir çok şairimizin mısralarında göze çarpar:

«Gel deyüp başını saldı yine döndi gitdi  
Bize ol mevlevî şüh külâh oynatdı.»

(Seyyid Vehbi)

«Büseler ikrâr ider durmaz sözinden tez döner  
Mevlevidir sevdiğim her dem külâh eyler bana.»

(Derdli)<sup>1</sup>

«Mevlevinin çilesi bitmez» : Mevlevî olana - resmî çile bitse bile-hayatta mihnet ve meşakkatin sona ermeyeceği anlamına kullanılırdı. Diğer tarikatlara da geçen ve bir atasözü haline gelen bu söz «dervişin çilesi bitmez» biçimini almıştır.<sup>2</sup>

Konu ile ilgili diğer bir ünlü söz de «bektâşinin çapası mevlevinin çivisi» deyimidir. Bektâşilik ve Mevlevilikte tarikata giren kişinin derviş oluncaya kadar bir dergâhta hizmette bulunması gerekirdi. Bektâşi tekkesinin vakfı ya çok az, ya da hiç olmadığı için bu tarikata giren kişinin en önemli hizmeti, o tekkenin bulunduğu yere uygun olan şeyleri yetiştirmektir. Bu da o zamanın şartları içinde daha çok çapa ile olurdu. Mevlevilikte ise hizmetle birlikte semâ'da ön plânda gelirdi.

Semâ' meşki yapılan yerde ayağı zedelemeyecek şekilde, kenarları keskin olmayan bir çivi bulunurdu. Semâ' meşk eden, sol ayağının baş parmağı ile orta parmağı arasına bu çiviyi aldığından bektâşi ve mevlevî ihvânı arasında «bektâşinin çapası mevlevinin çivisi» deyimi söylenilir; bu sözle, bektâşinin hizmetini çapayla, mevlevinin ise çivi ile yaparak feyze ereceği kastedilirdi.<sup>3</sup>

(1) Eyüboğlu, E. Kemal, On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler I, İst. 1973, s. 181.

(2) Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, İst. 1953, s. 438.

(3) Gölpınarlı, Abdülbaki, Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İst. 1977, s. 51-52 (burada bu deyim «atasözü» olarak anılmaktadır).

Türk edebiyatında çağlar boyunca «Mevlânâ» ve «mevlevî» kelimeleri büyük bir anlam zenginliği içinde varlığını sürdürmüştür. Özellikle de şiir alanında bu zenginliğin etkilerini her yüzyılda kuvvetli bir şekilde görmek mümkündür. Gerçekten de Türk edebiyatı tarihinde «Mevlevî şairleri» adı altında anılan ve belli bir dünya görüşünü, daha doğrusu var olma, varlık görüşünü, duyusu, sevgiyi dile getiren; mısralarını, bunları belirten öze ve sözle ören şairlerin sayısı dikkati çekecek derecede çoktur. Tabii, burada, yalnızca, adlarında «Mevlânâ» veya «mevlevî» kelimelerini taşıyan şair ve yazarlardan bazılarını söz konusu etmek yeterli olacaktır. Bunlardan biri Sine - çâk Yûsuf Sinaneddin-i Mevlevîdir. Müntehabât-ı Rebâbnâme ve Nazir-i Muhammediye gibi eserlerin sahibi bulunmaktadır.<sup>4</sup>

İzmiri Mevlânâ Muhammed ibn-i Veli ibn-i Resûl (ölm. 1751)'ün de tefsir, ilm-i kelâm, fıkıh ve benzeri alanlarda çeşitli eserleri vardır.<sup>5</sup>

Celili (Mevlânâ Celili) : Hamse-i Nizâmî'yi manzum olarak tercüme eden Celili, ayrıca, Ravzatü't-Tevhîd adlı bir manzumenin de sahibidir.<sup>6</sup>

Tabî Derviş Ahmed Mevlevî : Afyonkarahisarlı olan şair (ölm. 1688), Yeniceli Hayâlî Bey'in şiirlerine nazireler yazmış ve bir divan meydana getirmiştir.<sup>7</sup>

Erzen-i Rûmlu (Erzurumlu) Mustafa ibn-i Yûsuf ez-Zarir el-Mevlevî : Manzum Siyer-i Nebi Tercümesi, mensur Fütûhu's-Şâm Tercümesi ile Yûsuf ve Zelihası bulunmaktadır.<sup>8</sup>

Derviş Hüsâm Mevlevî : Bir mukaddime ve üç bâbdan meydana gelen Lem'atü'l - Fevâid adındaki esere sahiptir.<sup>9</sup>

Bir kaç örneği yukarıda verilen, bu, «Mevlânâ» veya «mevlevî» kelimesi ile anılma, bu kelimelerden birini ad olarak kullanılan ibareye ekleme işi, sadece, şairlerde, yazarlarda görülen bir durum değildi. Kendisini erenlere kul olmuş sayan, onlara, dolayısıyla da

(4) Bursalı Mehmed Tahir Efendi, (haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Osmanlı Müellifleri, İst. c. I, s. 181.

(5) a.g.e., s. 359-360.

(6) a.g.e., c. 2, s. 69.

(7) a.g.e., s. 413.

(8) a.g.e., c. 3, s. 97.

(9) a.g.e., s. 257.

Mevleviliğe kullukla bağlananlar da, kul'un Farsça karşılığı «bende» ve bunun Farsça kaideyle yapılmış çokluk şekli olan «bendegân» ile meydana getirilen «bende-i Mevlânâ» (:Mevlânâ kulu), **bende-i bendegân-ı Mevlânâ** (:Mevlânâ kullarının kulu) ibarelerini veya **Mevlevî** kelimesini adlarının önüne eklerlerdi.

Gönüllere nakşedilen bu, Mevlânâ ve Mevlevîlik sevgisinin mühürlere hâkkedildiği, imzalarda ömür boyu kullanıldığı görülmüştür. Meselâ, İstanbul'daki Kulekapısı Mevlevihânesinin son şeyhi Ahmed Celâleddin'in mührüne, kendisinin yazdığı :

«Bende-i dirine müştak-ı cemâl  
El-Fakiü'l-Mevlevî Ahmed Celâl»<sup>10</sup>

beyiti kazanmıştı.

Türk inanç ve kültür tarihinde yüzyıllarca derin izler, etkiler, sonuçlar bırakan Mevlânâ ve Mevlevîliğin, zaman zaman da, gene bu konularda yazılan eserlere ad olarak verilmesi tabii idi. Bu çeşit eserlerin bazıları şunlardır:

Tarih-i Şuârâ-yı Mevleviyye (Mecmuâü't - Tevârihi'l - Mevleviyye). Seyyid Salih Ahmed Dede.<sup>11</sup>

Mevlevî Şirleri : İhsan Mahvî.<sup>12</sup>

İşâretü'l - Ma'neviyye fi Âyînü'l - Mevleviyye : Şeyh Murad tekkesi şeyhi Feyzullah.<sup>13</sup>

Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân : Sâkıb Mustafa Dede.<sup>14</sup>

Şerh-i Hakâyık-ı Ezkâr-ı Mevlânâ : Şerifzâde Seyyid Muhammed Fâzıl Paşa.<sup>15</sup>

«Mevlânâ» ve «mevlevî» kelimelerinden türeyen veya bu kelimelerden biri ile; aadal, dede, şeyh ve benzeri kelimelerin bir araya gelerek yeni bir kavramı karşılayan, Tasavvuf sözlüğüne giren ve dolayısıyla da Tasavvuf terimi olanların başlıcaları şunlardır:

Mevlevî : Mevlevîlik tarikatine mensup olan kimse.

(10) Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, s. 211.

(11) Levend, Agâh Sırrı, Türk Edebiyatı Tarihi I, Ank., 1973, s. 352.

(12) a.g.e., s. 352.

(13) Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 384.

(14) a.g.e., s. 15.

(15) a.g.e., s. 17.

**Mevlevî abdalı** : Melevî dervişi yerine kullanılmış<sup>16</sup> olunan bir kelime grubudur.

**Mevlevî dedesi** : Mevlevilikte «muhib»likten sonraki derecedir. Derviş olmaya ikrar veren muhib, çilesini doldurduktan sonra hücre sahibi olunca «dede» olarak anılırdı.<sup>17</sup> Mevlevî olan bazı Osmanlı padişahlarından biri de III. Selim idi ve Mevlevî musikisi ile ilgili olan durumlarda «Selim Dede» imzasını atardı.<sup>18</sup>

**Mevlevî dervişi** : Mevlevilikte şeyhlikten bir derece önceki makam dervişliktir. Mevlevî dervişlerini Konya'da yetiştiren tarikatçı dede (ser - tarik), diğer tekkelerde ise aşçı dede (ser - tabbâh) idi.

**Mevlevî halifesi** : Mevlevilikte de hilâfet, manevî bir makam olarak kabul ediliyordu. Mevlevî halifesi Mevlevî dedesinden, Mevlevî şeyhinden, bazan da Mevlevî muhibinden seçilirdi. Hilâfeti veren yetkili kişi ise bir Mevlevî halifesi idi. Bu yüzden, halifelik en üst derece olma özelliğini son zamanlara kadar korumuştur.<sup>19</sup>

**Mevlevîlik** : Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin yolunda gidenlerin, onun ölümünden sonra kurdukları tarikata verilen addır.

**Mevlevî muhibbi** : Arapçada «seven» anlamına gelen «muhibb»in, «Mevlevî» kelimesi ile meydana getirdiği bir terimdir. Mevlevî tarikatına intisap etmiş olanlara verilen bir ünvandı. Mevlevî muhiblerinden ileri gelenlere bazan bir Mevlevî halifesi tarafından hilâfet verilirdi.

**Mevlevî silsilesi** : Her tarikatta olduğu gibi Mevlevilikte de değişik yollarda ve kollarda tâ Hz. Peygamber'e kadar ulaştırılan bir silsile varlığının kabul edildiği bildirilmektedir.<sup>20</sup>

**Mevlevî şeyhi** : Pir makamında oturarak Mevleviliği temsil eden ve Mevlevî dervişlerinden sonra gelen Mevlevî şeyhlerine, meşihatlerini (şeyhliklerini) isbat edebilmeleri için çelebi tarafından birer meşihat - nâme verilirdi.

**Mevlevî tarikatı** : Mevlevîlik.

**Mevleviyye** : Mevlevîlik.

(16) a.g.e., s. 6.

(17) a.g.e., s. 85.

(18) Öztuna, Yılmaz, Türk Musikisi Ansiklopedisi, c. II, İst. 1974, s. 29.

(19) Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 400.

(20) a.g.e., s. 199.

Mevleviyet : İlmîye tarikatında kullanılmış bir terim olarak, büyük kadı, molla pâyesi, vazifesi ve dairesi anlamına gelmekte idi ki, bu terimin Türkler tarafından yapıldığı Kamûs-ı Türki'de belirtilmektedir.<sup>21</sup>

Tarik-i Mevleviyye : Mevlevî tarikatı.

Tarikat-ı Mevleviyye : Mevlevîlik tarikatı.

Mevlevîlikte, yukarıda sıralanan manevî ünvanların, makamların yanısıra, bir de bu gibi kişilerin oturdukları, ünvanlarının gerektridiği hizmetleri yerine getirdikleri makamları -mekânları vardı ki, bunlar da çeşitli adlarla anılırdı:

Mevlânâ Dergâhı : Mevlânâ'nın türbesinin de bulunduğu Mevlânâ Dergâhı bir Selçuklu ve Osmanlı yapısıdır. Mevlevî kaynaklarından anlaşıldığına göre burası Selçuklular zamanında Saray'ın hasbahçesi iken Sultan Alâeddin Keykubad I. tarafından Mevlânâ'nın babası Sultanü'l-Ulemâya bağışlanmıştır. Mevlânâ Türbesi, onun ölümünden (17 Aralık 1273) ve orada babasının başucuna defnedilmesinden sonra Selçuklu emiri Süleyman Pervâne'nin eşi Gürcü Hatun, Emir Alâeddin Kayser ve Sultan Veled'in malî yardımları ile Tebrizli mimar Bedreddin tarafından 1274'te tamamlanmıştır. Mevlânâ Dergâhı 1927 yılında müze haline getirilmiştir. Bugün, Konyada, halk arasında «Türbe» sözü ile hâlâ, Mevlânâ'nın Türbesi kastedilmektedir.

Mevlevî Matbahı : Konya Mevlânâ Derhâhi'ndeki derviş hücrelerinin güney yönünde, en son 1867 yılında III. Murad tarafından onarılarak genişletilen Mevlevî Matbah'ı bulunmaktadır. Burada vaktiyle Dergâh'ın yemeği piştiği gibi, tarikata girmeye kabul eden derviş adayları da yetiştirilir, bin bir gün süren «çile» müddetince usûlüne göre hizmette bulundurulurlardı.<sup>22</sup> Ayrıca, her Mevlevî dergâhının da bir matbahı (mutfağı) bulunurdu.

Mevlânâ Tekkesi : «Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik» adlı eserde, bu; «ilk kurulan tekke, sonradan kurulan bütün tekkelerin merkezi olan ve -âstâne, huzûr, huzûr-ı Pîr- adlarıyla anılan Mevlânâ tekkesidir.»<sup>23</sup> diye belirtildikten sonra, anılan tekkenin nüvesini, daha, Mevlânâ'nın sağlığında yapılan bir kaç derviş hücrelerinin oluşturduğu bildirilmektedir.

(21) Pakalın, M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. II, İst., 1971 (ikinci bas.), s. 519.

(22) Türk Ansiklopedisi, Mevlânâ Müzesi-Türbesi, c. XXIV, s. 83.

(23) Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 330.

Mevlevî tekkesi : Mevlevî - hâne.

Mevlevî - hâne : Mevlevî derhâhı. Mevlevî tarikatının merkezi Konya'daki Kubbe-i Hadrâ (Yeşil Kubbe)'nin çevresindeki Mevlâ-nâ Dergâhı idi. Fakat, tarikatın gerçek merkezi İstanbul olmuştı. Oradaki en ünlü Mevlevî dergâhı, Kule Kapısı da denilen Galata Mevlevî - hânesi idi. Buranın ünlü şeyhleri arasında Şeyh Galib de bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun geniş sınırları içinde uzak, yakın; İmparatorluğa dahil veya ona bağlı pek çok yerde bir veya daha çok Mevlevî tekkesi vardı.<sup>24</sup>

Manevî ünvan ve makamlara sahip olan Mevlevîlerin elbiseleri de değişikti. Onların iç ve dış elbiseleri; hiç birinde ilik ve düğme olmaması, kapanacak yerlerinin aynı kumaştan yapılmış, karşılıklı ipi andıran benzer kısımlarla birbirine bağlanması gibi özellikleri ile diğerlerinden ayrılırdı. Bu farklılığı kuvvetlendiren bir başka husus da Mevlevîlerin giydiği ve «külâh-ı Mevlevî, sikke-i şerif, Mevlevî sikkesi» gibi çeşitli adlarla anılan başlık kullanmaları idi. Kısaca «sikke» de denilmiş olan Mevlevî sikkesi; «Mevlevî dervişlerinin giydiği deve tüyü rengindeki keçe külâhın adı; silindir şeklinde uzunca bir külâh olup başı kapsayan alt kenarına nisbetle üst tablası az küçük olup azıcık kabarık dururdu. Sikke-i şerif de denilirdi; tekkelerde mevki ve ünvan sahibi büyük dede efendiler ile şeyhler sikkelerin alt kısmına yeşil bir sarık sararlardı ki, ona da destâr-ı şerif denilirdi, destârdan bir de taylâsan sarkıtılırdı.»<sup>25</sup>

Mevlevî sikkесinin, Mevlevî veya Mevlevî muhibbi hattatlara, sikke şeklindeki istif ile levhalar yazmalarını, Konya kuyumcularının da üstünde destârlı sikke bulunan gümüş ve altın halka yüzükler<sup>26</sup> yapmalarını ilham ettiği gibi, şiirde de aynı izlere rastlamak mümkündür:

«Dü cihânda eger altın ola dersen şânın,  
Sikkesi altına gir Hazret-i Mevlânâ'nın»<sup>27</sup>

(Hudâi Dede, XV. yüzyıl Mevlevîlerinden.)

«Serde sikke dalda abâ  
Henüz nev-hat bir dil-rübâ

(24) a.g.e., s. 334, v. d.

(25) Koçu, Reşat Ekrem, Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Ank. 1967, s. 205.

(26) a.g.e., s. 205-206.

(27) Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, s. 296.

Bağbân-ı bürehne-pâ  
Tekkede bir derviş gördüm  
Tazeledi köhne ömrüm.»<sup>28</sup>

Mesnevisinde ve Divan-ı Kebir'inde müziği çok öven Mevlânâ'nın, rebâb çalmayı bildiği; bu çalgı için «rebâbın dili Türk olsun, Rum olsun, Arap olsun, aşıkların dilidir»<sup>29</sup> dediği hatırlanırsa, müziğin, gerek Mevlânâ'da ve gerekse Mevlevilikte ne kadar önem taşıdığı hakkında bir fikir edinilebilir. Mevlânâ'da ve daha sonraları da Mevlevilikte geniş bir yer tutan müzik, Mevlevilik dolayısıyla bazı terimler de kazanmıştır:

**Mevlevî âyini :** «Âyin-i Şerif» de denir. Mevlevî tarikatında «mükabele» adı verilen semâ' töreni sırasında okunup çalınan eserlerdir ki, bunların güfteleri Mevlânâ'nın, Sultan Veled'in, Yunus Emre'nin ve bazı tasavvuf şairlerinin mısralarından alınmıştır. Tabii, esas güftesi Mevlânâ'nın şiirlerinden seçilen âyinler, semâ'n bölündüğü dört kısmı karşılayarak «selâm» denilen dört parçadan yapılır, her selâmda ise bir kaç beyitin bestesi ile saz ve söz terennümleri bulunurdu.<sup>30</sup>

**Âyin-i cem'i Mevlevî :** Mevlevilikte daha çok geceleri yapılan ve bir sohbet niteliğinde olan bu törene dedelerden başka, muhibler de katılırdı.<sup>31</sup>

**Mevlevî devr-i revânı :** Türk musikisinde devr-i revân da denilen bir küçük usûl olup bununla Mevlevî âyini, tevşih, ilâhî, kâr, beste, peşrev ve şarkı formları ölçülmüştür.<sup>32</sup>

**Mevlevî evferi :** «Türk musikisinde bir küçük usûl. Eskiden bugünkü aksak usûlüne «evfer» ve bugünkü evfer usûlüne de «Mevlevî evferi» dendiğini sanıyoruz. Mevlevî âyinlerinin II. ve IV. selâmları ve pek çok ilâhî, ağır evfer ve bazan evferle ölçülmüştür.»<sup>33</sup>

**Mevlevî musikisi :** Mevlevî tarikatına ait olan; besteleri, makamları, kaideleri tarikata uygun bir şekilde düzenlenilmiş musiki kolu. Türk tarihinde, başka hiç bir tarikatın, Mevlevîlik kadar musikiye

(28) Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Süzlüğü, s. 205.

(29) Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlânâ Celâleddin, İst. 1959, s. 214.

(30) Türk Musikisi Ansipopedisi, c. I, İst. 1969, s. 87.

(31) a.g.e., s. 163.

(32) a.g.e., s. 203.

(33) Meydan-Larousse, c. VIII, s. 692.



yer ve önem vermediği görülmektedir. Zaten, Türk musikisinin büyük kısmı Mevlevî idi.

**Mevlevî semâ'ı** : Mevlevilikte dönülerek yapılan sazlı tören.

**Mevlevî mukabelesi** : Tarikat âyinini icra etmek yerine (kelime aslında «karşılama» anlamındadır) kullanılmıştır. Mukabelenin bitişinde gülbâng çekilirdi: «Dem-i Hazret-i Mevlânâ, sırr-ı Şems-i Tebrizî, kerem-i İmam Ali, Hû diyelim.»<sup>34</sup>

**Mevlânâ köçeği** : Mevleviler köçeği.

**Mevleviler köçeği** : Semâ' eden gençlere Mevlevî ve Bektaşiler tarafından verilen ad. Bundan başka, bir şeyhin veya dedenin hizmetinde olan ve onun terbiyesi altında bulunan dervişe de «falanın köçeği» denilmiştir.<sup>35</sup>

«Mevlânâ» ve «Mevlevî» kelimelerinin Tasavvufta, dua etmek, hayır işi işlemek gibi durumların belirtilmesinde, yani, Tanrı ile kul, insan ile insan arasındaki ilişkilerde de terimler oluşturduğu görülmektedir:

**Mevlevî evrâdı** : Arap dilindeki «vird» kelimesinin çokluk şekli olan «evrâd»ın, belirli zamanlarda okunması manevî görev sayılan esmâ-i hüсна, âyetler, dualar ve benzeri şeyler anlamına geldiği bilinmektedir. Mevlânâ'nın devrinden çok sonra düzenlenen Mevlevî evrâdına, her tarikatta olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'den âyetler, bazı hadisler, salâvat, şehâdet ve tövbe gibi şeyler alındıktan başka, Mevlânâ'dan duyulan bazı dualar, Mevlevî büyüklerinin söylediği bir kısım sözlerle, ettikleri dua ve senâlar da katılmıştır. Meselâ, Mevlânâ'nın sabah namazlarından sonra şu meâldeki hadisi okuduğu rivayet edilerek Mevlevî evrâdında söylenen sözlerden biri olduğu belirtilmektedir: «Yarabbi, kalbimi, kabrimi, önümü, ardımı, sağımı, solumu, üstümü, altımı, kulağımı, gözümü, saçımı, derimi, etimi, kanımı ve kemiklerimi nurlandır, nurumu çoğalt, nur et beni.»<sup>36</sup>

**Nezr-i Mevlânâ** : Mevlevî nezri.

**Mevlevî nezri** : Nezr-i Mevlevî.

**Nezr-i Mevlevî** : Adak ve vaat anlamlarına gelen Arapça «nezr»

(34) Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, s. 163.

(35) Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, s. 435.

(36) a.g.e., s. 421.

kelimesi Türkçenin ses yapısına uydurulduğundan, daha çok «nezir» biçimi ile kullanılmıştır. Tarikattan olan bir kişinin yoksula, dergâha veya bir yüce insana sunduğu hediyeye de nezir denilmiştir. Mevlevî nezri dokuz veya dokuz sayısının katları olarak kabul edilmiştir. Bu nezr-i Mevlânâ veya diğer adı ile nezr-i Mevlevî, şairler tarafından tarih düşünülürken mısranın eksik yahut fazla gelmesi halinde de kullanılmıştır.<sup>37</sup>

İnsanoğlunun maddî varlığının son durağı, son izi olan mezarının taşları da, Mevlevilikte diğerlerine göre farklılık gösterir.

**Mevlevî mezar taşları :** Mezarlık için «susmuşlar yurdu» anlamına gelen Farsça «hâmûşân» veya «hâmû - hâne» kelimelerini kullanmış olan Mevlevîlerin şeyhlerinin -onların destarlı sikke giymiş oldukları gözönüne alınarak- mezar taşlarının başına destarlı sikke yapılırdı. Mevlevî dedelerinin mezar taşlarının başında dal sikke bulunurdu. Mevlevî mezar taşlarında seyfi, istivâli, dolama, kafesi şekerâviz destarlı sikkelere de yer verilirdi.<sup>38</sup>

Şair, yazar veya eser adlarında geçen «Mevlânâ» ve «mevlevî» kelimeleri bir tarafa bırakıldığı zaman bile Türk dilinde, anılan kelimeleri taşıyan terim, deyim ve atasözlerinin toplamı kırk dolayındadır. Fakat, bu genel toplamın içinde yalnızca üç kelime (çivi, dede ve taş) Türkçedir. Bu kelimelerin dışında kalanlardan biri İtalyanca (:çapa), onu Farsça (:çile, bende, bendegân, derviş, dergâh, hâne, köçek, külâh, âyin, revân) ve asıl büyük kısmı olan yirmi iki kelime (:mevlevî, Mevlânâ, şair, abdal, halife, muhib, silsile, şeyh, tarik, tarikat, mevleviyye, mevleviyyet, matbah, tekke (aslındaki şekli: tekye), sikke, cem', devr, musiki, sema', mukabele, evrâd, nezr, mezar) ise Arapça asıllıdır. Her ne kadar, dilin yapı taşları olan kelimelerin çoğu yabancı asıllı ise de, oluşturulan yapı, yani, kelimelerle meydana getirilmiş terim ve benzerleri, Türk dünyasının belli ve uzun bir tarihi dönemini çeşitli yönleri ile yansıtmakta ve artık Türk diline mal olmuş bulunmaktadır. Zaten, bu, Türk diline mal oluş, yabancı kelimelerin Türkçeye girişi ile başlamıştır. Çünkü, bu kelimeler Türkçede kullanılırken veya kelime grupları oluşturulurken büyük ölçüde Türk dili kaidelerine uydurulmuş, gerektiğinde Türkçenin yapım veya işletme ekleri (meselâ: Mevlevî-lik, Mevlevî-ler, Mevlevî şair-leri, Mevlevî mukabele-si) kullanılmıştır. Mevlevî devr-i revânı, nezr-i Mevlânâ, külâh-ı Mevlevî, bende-i Mevlânâ gi-

(37) Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, s. 257.

(38) Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 425.

bi bir kaç kelime grubu ile Mevlevî - hâne kelimesi de Farsça kaide ile yapılmıştır.

Türkçe veya Arapça ek almış kelimelerle (meselâ: Mevlevilik, Mevleviyyet), Türkçe veya Farsça kaide ile yapılmış kelime gruplarındaki kelimeler, kelime çeşidi olarak ele alındığında, bunların büyük kısmının dini- tasavvufi alana (şeyh, halife, tarikat, evrâd, derviş, tekke v.b. gibi), bir kaçının günlük hayata (matbah, çivi, çapa, külâh...), geri kalan bir ikisinin de edebiyata (şair), müziğe (müzik, evfer) ve fani hayata ait (mezar) olduğu görülmektedir.

Mevlânâ'nın kabrini, Mevlevîliğin kalbini yüzyıllardır koynunda saklaya gelen Konya'da bugün dahi halk yaşayışının tabii akışı içinde ilhâmını Mevlânâ'nın adından alan ve kullanılıştaki bulunan çeşitli kelime grupları vardır. Üstelik, caddeden (Mevlânâ Caddesi) vergi dairesine (Mevlânâ Vergi Dairesi), börekten (Mevlânâ böreği)<sup>39</sup> kebab ve şekerle (Mevlânâ kebabı, Mevlâna şekeri) ve bilmeden;

«Karşıdan baktım bir hâne  
Yanına vardım Mevlâne,  
İçinde iki derviş,  
Vaktini bil dermiş.

(saat - Konya)»<sup>40</sup>

çeşitli hediyelik eşyaya kadar uzanan ve canlı tutulan, yaşatılan bir ilhâmdır bu...

(39) Halıcı, Nevin, Geleneksel Konya Yemekleri, Ank., 1979, s. 56-57 ve 117.

(40) Çelebioğlu, Amil-Öksüz, Yusuf Ziya, Türk Bilmeceler Hazinesi, İst. 1979, s. 274.



## BİR MEVLEVÎ ŞAİR: YENİŞEHİRLİ AVNÎ BEY VE MEVLÂNÂ İÇİN NA'Tİ

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŞOĞLU

Ondokuzuncu yüzyılın başı Türk milletinin bir asırlık bir tereddüdden sonra bir biçimden başka bir biçime, bir renkden başka bir renge inkılâbının da başıdır.

Adına daha sonra Tanzimat denilecek olan bu inkılâbın anaforunda eskiye âit pekçok şey; gelenek, görenek, hafifliği, kofluğu, muvtevâdan ve özden yoksunluğu, yuvarlaklığı ve kaypaklığı ile doğru orantılı olarak hızla batıyordu. Tıbkı Edgar Allan Poe'nün «Maelström'e Düşüş» adlı hikâyesinde olduğu gibi.

Bu değişme, bu inkılâb, belki de hâlâ içinde bulunduğumuz için bize çok sür'atle cereyân ediyor gibi gelmektedir. Bu değişmenin adı kısaca kültür değişmesidir.

Meseleye bir de başka açıdan bakalım: Fellini'nin geçen pazar akşamı televizyonda gördüğümüz «Roma» filmindeki gibi, Roma şehrinin altında birkaç Roma var. Her büyük şehrin; İstanbul'un, Ankara'nın, Konya'nın altında birkaç büyük şehir var.

Büyük kültürler de, böyle, şehirler gibi kültür tabakalarının üstüne kuruluyorlar. Eski kültürler eski şehirler gibi derinlerde yaşıyorlar, yenilere temel oluşturuyorlar.

İslâm kültürü içinde önceki kültürümüzden pek çok alâmetleri, renkleri, biçimleri yeni bir üslûb içinde muhafaza ederek bin yıl yaşadık. Şimdi de yeni bir kültür dairesini aştık, merkezine doğru gidiyoruz. Bu biraz işevi, biraz müsevî, çoğunlukla tanrı - tanımaz bir kültürdür: Avrupa kültürüdür. Ben, bu kültürün içinde ne kadar derinlere inersek inelim, bin yıldır biriktirdiklerimizden çok şeyin bizimle kalacağına inanıyorum. İnsâni olan, öyle olduğu için yaşamış ve yaşamaya değer olan çok şeyin...

Ondokuzuncu yüzyılda kültürün diğer unsurları gibi şiir ve edebiyatın dalları da inkılâb hâlindeydi:

Mesnevi, gazavatnâme, destan - o lüzûmundan fazla yaşamış olan destan - ve halk hikâyeleri yerlerini «roman» denilen yeni bir yazı türüne bırakıyordu.

Hacı Bayram-ı Veli'nin alın terleriyle ekmeklerini yoğuran müridleri yeni Avrupa tarikatlerinin sâlikleri olmuşlardı. Bugünkü odalar, sendikalar ahi törelerinin yerini alan yeni tarikatlerdir bence.

Fakat bugün benim sözkonum bir ondokuzuncu yüzyıl şâiridir. O halde bu yüzyılın albümünden şiirin fotoğraflarını, seçtiğim görüntüleriyle göstermeye başlayarak konuma girmeliyim.

Şiir de müzik, heykel, resim, mimâri, sinema ve fotoğraf gibi tabiatdeki ham maddeyi kullanıyor. Algılama merkezi olan beyinle diğer san'atlerden daha yakın temasta bulunduğundan, onların ham maddelerini kullanıyor, ama çağrışım yoluyla. Şiir, bir bakıma, bütün diğer san'atlerden birer parçayı bünyesinde bulunduruyor. Anka gibi bir şey şiir. Geçen yüzyılda mısra, daha iyisi şiir târifinin kavradığı en ufak ünite olan beyit, yüzyıllar boyunca binlerce şâirin ortak çabasıyla özene bezene kurulmuş ve şaşmaz kesin kuralara bağlanmış şekil ve mânâ münâsebetlerini içeriyordu. Şiir, diğer taraftan, bir cümle ile ifâde etmek mümkünse, bâzı şâirlerin elinde, piriç üzerine gubârî nesihle Fâtiha Sûresi yazmak gibi bir hüner hâline gelmişti. Nasıl ki hukukda içtihad kapısının varlığı unutulmuşsa, şiirin kânunlarında tâdil ve ilâvede bulunmak gibi bir düşünce kimsenin aklından geçmiyordu.

Farklı bir edâ, nisbeten yeni bir söz onsekizinci yüzyılın başında Nedim'den ve sonunda Şeyh Gâlib'den gelmiştir. Bunları farklı yapan daha ziyâde muhtevâlarındaki özelliktir. Nedim günlük heyecanları, duyguları anlatıyordu; bu dünyânın, yeryüzünün üstünde olup bitenleri alıştığı kalıplar içinde farklı terkipler de kullanarak ifâde ediyordu. Gâlib ise Hind Üslûbu'nu, onyedinci yüzyılda şiirimize hâkim olan bu söyleyiş tarzını, bir bakıma empressiyonist ifâde biçimini, kendi meşrebinin vâsıtası yapmıştı.

Büyük mutasavvıflar tasavvufun bir hâl, bir yaşayış tarzı olduğunu, ilim olarak öğrenilemeyeceğini tekrâr edip durmuşlardır. Bu sözün doğruluğu tasavvufun en kuvvetli ifâde vâsıtasının şiir olduğundan, tarikatlerin kapısından dahi geçmemiş şâirlerin çoğu zaman onun deyimlerini kullanmalarından belli oluyor. Şeriatin, yâni dünyâ ve âhiret düzeninin tâvîzsiz kurallarını gevşetmek, onun Truva'sından içeri girmek isteyen mutasavvıflar, bâtinî veyâ sünî akideleri ile şiirin atına dolmuşlardı. Hind Üslûbu ise bu iş için en uygun olanıydı.

Gâlib gibi müstesnâ bir dimağ, tasavvufun rûhi ve fikri mâcerâsını yaşamış büyük tercübe sâhibi bir insan için dîvan şiiri dediğimiz şiirin dîvânını Hüsn ü Aşk'ı ve Dîvan'ıyla tamamlamıştır, diye umûmî bir kanâat vardır ki, bir bakıma doğrudur. «Bir bakıma» diyorum, çünkü bu kanâat, öyle sanıyorum ki, Osman Şems ve bilhâssa Yenişehirli Avnî bilinmeden veyâ ihmâl edilerek belirtilmiştir. Birincisi Uveysî Kâdiri, ikincisi Mevlevî bu ki büyük şâirden bilhâssa ikincisi şiiri hayâtının meselesi yapmış, müstesnâ mistik heyecanlarını ifade vâsıtası olarak kullanmıştır.

Tasavvuf bir hayat tarzıdır, demişdim. Bu hayat tarzının dayandığı fikir sistemi mücerred olarak insanı, maddî ve mânevî hüviyetiyle âdemoğlunu, giderek bütün insanlığı kuşatdığı için her çağda, her muhitde muhâtab bulabiliyordu. Bu hayat tarzı, batıdan gelen kıymet hükümleri yanında bir tarafa terk edilip hızla ortadan kalkınca artık şâir de, bestekâr da kalmadı. Avnî Bey; bu müstesnâ kâbiliyet, dîvan şiirinin bu son dehâsı işte öyle bir zamanda, ondokuzuncu yüzyılın ortasında gelmiştir.

Avnî Bey'in husûsiyyetini birkaç kelime ile izâh etmek gerekir; onda Nef'i'nin şâirâne mübâlağasını, Nedîm'in zevkperest edâsını, Nâbi'nin hikmetli söz söyleme hûnerini, Nâilî'nin akıcı ifâdesini, Gâlib'in özlülüğünü ve derinliğini çok def'a fazlasıyla bulmak mümkündür denilebilir. Mevlânâ için yazdığı ve na't adını verdiği kasidesi üzerinde konuşurken şiirinin niteliği ve kişiliği daha iyi anlaşılacaktır zannediyorum.

Onun hayâtı hakkında en geniş bilgi Saadetdin Nüzhet Ergun'un Türk Şâirleri adlı maalesef yarım kalmış eserindedir. O mevlevî olmadan önce Mevlânâ'ya mülâkî olmuşdur. Babası Bekir Paşa, Tırhala mutasarrıfı Abdurrahman Sâmi Paşa'nın kethüdâsı iken Avnî Bey Paşa'nın terbiyesini görmüş, daha sonra onun Vidin vâilliğinde de kâtibliğın yapmışdı. Sâmi Paşa'nın oğlu Necib Paşa'ya yazdığı kasidede sözkonusu terbiyeden nasib aldığını ve onun vâsıtasiyle Mevlânâ'ya mülâkî olduğunu anlatıyor:

Nice fahr eylemeyem olmuş iken üstâdım  
Sâmi Paşa gibi allâme-i Câmî - fercâm  
Neş'emend etdi beni meşreb-i Mevlânâdan  
Mesnevinin reşehâtiyle verip feyz-i müdâm

«Sâmi Paşa gibi Molla Câmî'nin derecesine erişmiş biri hocam olmuşken nasıl övünmeyeyim? Mesnevî'nin damlalarıyla beni de-

vamlı olarak sulayarak Mevlânâ'nın hâliyle hallendirip gül gibi açılmama sebep oldu.»

Avnî Bey 1853 yılı ile 1855 yılları arasında İstanbul'a gelir ve 1855'de, o zaman Beşiktaş, bilâhare Bahâriyye Mevlevihânesi şeyhi bulunan hemşehrisi Nazîf Dede'ye dâmâd olur. Hoşmeşreb bir zât olan Nazîf Dede'nin zarâfetini belirtmek için olsa gerek, bu evliliğin vukû bulması hakkında şöyle bir hikâye uydurulmuştur:

Bir ara Bağdad'da kâtiblik vazifesiyle bulunmuş olan Avnî Bey dönüşünde Nazîf Dede'ye güzel bir iran ta'likıyla yazılmış cildli, tezhibli bir Divân-ı Kebîr hediye eder. Bu hediyeden fevkalâde haz duyan Şeyh Efendi «oğlum biz dervîşiz, bu maddî ve mânevî kıymeti pek yüksek hediye'nin mukâbilinde takdire lâıyk bir şey bulamayız. Dünyâda bir kerimem var, eğer kabûl edersen ben de sana onu veririm» der. Avnî Bey hemen eğilip şeyhin dizini öperek akrabâlığa mazhar oluşundan duyduğu sevinci belirtir. Fakat kayınbirâderi Hüseyin Fahrüddin Dede sözkonusu evliliğin Avnî Bey'in Bağdad'a gidişinden dört sene önce olduğunu İbnülemin Mahmud Kemal Bey'e söylemiş.

Avnî Bey'le görüşmüş olan Muallim Nâci onun Mesnevî'nin en âlî beyitlerini dilinden düşürmediğini, konuşmasını o beyitlerle süslediğini haber veriyor. Aynı zamanda akrabâsı olan meşhûr bestekâr Ziyâ Paşa Avnî Bey'den Sa'dî ve Hâfız okuduğunu, onun Divân-ı Kebîr'i ve Mesnevî'yi evrâd okur gibi elinden düşürmediğini bildiriyor. Bunları, bu müstesnâ şâirin irfânının asıl kaynağını en yakınlarının tanıklığıyla göstermek için söylüyorum.

Na'tin tahliline geçmeden önce Nazîf Dede hakkında birkaç söz söylemek ihtiyâcını duyuyorum: Nafiz Dede büyük bir ihtimalle Câferî, fakat herhalde meşrebine bakılırsa şii idi. Oğlu ve halîfesi Hüseyin Fahrüddin Dede aşırı derecede alevî idi. O kadar ki, Bektâşî tarikatine girdiği ve oradan babalık aldığı biliniyor. Açıkçası, baba ve oğlu hakkındaki bu bilgileri Câferî mezhebinden olan merhûm Abdûlbâkî Gölpinarlı «Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik» adlı eserinde Alî'ye muhabbetde aşırı giden mevlevîleri sayarken nakl ediyor. Fakat Avnî Bey'in sâdece alevî - meşreb olarak kaldığını, şeyhinin, hele kayın - birâderinin derecesine varmadığını belirtmek isterim.

Avnî Bey'in türkçe ve farsça iki divânı var. Türkçe divânında Mevlâna hakkında birçok şiiri bulunuyorsa da, iki kasidesi bilhâssa nazar-ı dikkati çeker. Bunlardan biri:



Gireli dâyre-i hilkate pergâr-ı felek  
Hat-ı tersâ gibi hep tersinedir kâr-ı felek

«Felek yaratılış dâiresine gireli beri (yaratılalı beri) işleri hıristiyan yazısı gibi hep tersinedir.»

matlaıyla başlayan kasidesidir ki, konusu dünyânın ıztırablarından, kendi hâlerinden şikâyet, cürmünü itirâf ve Mevlânâ'ya dahâlet yâni sığınmadır.

Benim sözkonusu etmek istediğim «Der - vasf-ı Hazret-i Mevlânâ ve Ta'rif-i Kubbe-i Hadrâ» başlıklı olanıdır.

Bu kaside sünnî müslümanların, hele câferî mezhebinde olanların dış görünüşüyle kabul edemeyecekleri ifadelerle doludur. «Dış görünüşüyle» dedim, çünkü bunların, bu tasavvufî mefhumların dâ-yimâ bir te'vili, şeriat hükümlerine göre bir yorumu vardır. Çünkü bunlar asırlar boyunca Halâc-ı Mansûr'un, Nesimî'nin âkıbetine uğramakdan kaçınanların buldukları mefhumlardan, tâbirlerden oluşmuştur.

İlk beyte bakalım: Bu beyit Nefî'nin «Edrene şehri mi yâ bu cennet-i a'lâ mıdır» mısraıyla başlayan kasidesine şekil bakımından naziredir:

Bârgâh-ı âsuman mı kubbe-i hadrâ mıdır  
Yâ fezâ-yı lâmekânda çetr-i ev - ednâ mıdır

«Felek çadırı mıdır, yeşil kubbe midir? Yâhud mekânsızlık göğünde ev - ednâ (daha yakın) çadırı mıdır?»

Medine'de Hazret-i Peygamber'in türbesine Kubbe-i Hadrâ denildiği mâlûmdur. «ev - ednâ» ise Mi'râc Ayeti'dir ve «Ve'n-necm» sûresinde geçer. Hazret-i Peygamber'in Mi'râc gecesinde Tanrı ile arasındaki mesâfenin iki yay arasından da yakın olduğunu bildiren Tanrı kelâmıdır. «Fezâ-yı lâmekân» tamlaması Tanrı'nın nerede bulunduğunu soran, soran çünkü «varlık» kavramını üç boyut içinde düşünen akla verilen cevabdır ki «mekânsızlık mekânı» demektir. Her müslümanın bildiği şeydir: Allah mekândan ve zamandan münezzehdir.

İnsan bu beyti okuyunca umreye veyâ hacca yollanmış Peygamber âşığı bir şâirin coşkun bir edâ ile, Medine'de, Ravza-i Nebî'de seslendiğini zann ediyor. Aşağıya doğru müteâkıb beyitleri okudukça zan ortadan kalkıyor ve «evet öyledir doğru düşünmüşüm» ka nâatine varıyor:

Şeş cihetden rûz u şeb Kerrûbiyân eyler tavâf  
Mescid-i Aksâ mıdır yâ Kâbe-i Ulyâ mıdır

«Altı taraftan gece gündüz en büyük melekler tavâf ediyor; Süleyman Mâbedi midir, yüce Kâbe midir?»

Sâhasında rûşenâ kandiller mi berk uran  
Yâ nücûm-ı âsumân-ı âlem-i mânâ mıdır

«Bulunduğu yerde parlayanlar ışıklı kandiller midir? Yâhud mânâ-âleminin göğünün yıldızları mıdır?»

Gülşen-i vahdet mi etrafında yâ huld-i berin  
Anda her bir nahl-i rûh-efzûn bir Tübâ mıdır

«Etrafındaki Tanrı birliğinin bahçesi midir, yoksa cennet mi? Oradaki her câna can katan ağaç bir Tübâ mıdır?»

Türbet-i vâlâsı üzre sebzgün püşidesi  
Kâbe-i ulyâya konmuş perde-i hadrâ mıdır

«Yüce türbesi üstündeki çimen yeşili örtü mübârek Kâbe'nin üstüne konmuş yeşil perde midir?»

Ferş-i dergâhı be-kavl-i Nef'i-i Mûciz-beyân  
Arşdan a'lâ değilse çarhdan ednâ mıdır

«Dergâhının zemini, mucize gibi şiir söyleyen Nef'i'nin dediği gibi: Feleklerin en yükseği olan arşdan daha yüce değilse, felekten de aşağı mıdır?»

Beyt-i Ma'mûr-ı felek denmek dahi ta'zim için  
Şânına nisbetle bir târif-i kadr-efzâ mıdır

«Feleğin beyt-i mâmuru (Kâbesi) demek onu ululamak için söylendiğinde, onun şânına oranla değerini arttırıcı bir târif midir.»

Böylece onu Beyt-i Mâmûr ile karşılaştırıp, ona üstünlüğünü birkaç beyitle anlattıktan sonra şu beyitte kimden bahs ettiğinin işaretini veriyor:

Revzeninden berk uran nûr-ı delâleddin midir  
Yâ tecelli-i cemâl-i Hazret-i Mevlâ mıdır

«Penceresinden parlayan o din ulusun nûru mudur? Yoksa Tanrı'nın güzelliğinin nûru mu görünmektedir?»

Ve açıkça söylüyor :

Başka bir âlem mi peydâ eylemiş sun'-ı ezel  
Yâ muallâ hâbgâh-ı Hazret-i Mollâ mıdır

«Ezel gününün yaratıcısı olan Tanrı başka bir âlem mi vücûda getirmiştir, yoksa Hazret-i Mevlânâ'nın yüce uyku odası mıdır?»

Hazret-i Mollâ mıdır bu dergeh-i ulyâda yâ  
Çartâk-ı âsumânda Hazret-i İsâ mıdır

«Bu yüce dergâhdaki Hazret-i Mevlânâ mıdır, yoksa gökyüzünün çardağındaki Hazret-i İsâ mıdır?»

Nereden geliyor bu ölçüye, kalıba sığmayan sözler? Kelâm küheylânının dizginlerini böyle bırakış neden? Âdâb, erkân hududlarını böylesine pervâsızca çığnemek nasıl bir sebebin mahsülü?

İlk akla gelen, Mesnevi'yi ve Divân-ı Kebir'i çok okuyan şâirin bilhâssa Dâvân-ı Kebir'deki o coşkun heyecâna, muhabbetin dubsiz derinliğine aklı, tedbiri, kayıd -kuyud endişesini bırakmış olması ihtimâlidir. Şâir bir büyük rûhun te'siri altında, bir düşünce ve duygu âleminin içindedir. Bir başkasının rûhunu taşıyan medyûm gibi kendinden geçmiş, Konya'da o rûhun medfûn olduğu kubbeyi temâşâ ederken birden bire yarı şuur hâlinde okuduğum beyitleri söylemeğe başlamıştır.

Bende hâkim olan kanâat şudur :

Avnî Bey, konuşmamın başında «girdâba düşmüş» diye târif ettiğim bir kültürün, bir hayat tarzının hâlis mümessillerinden biri olarak asırlardır süre gelen ve her zaman bir başka örneğinin zuhûr ettiğini bildiğimiz menkabe yazarlığı geleneğini devam ettirmektedir. Menkabenin esâsı, söz konusu kişiyi fizik -ötesi bir âlemin içerisinde mütâlaa etmektir. Bu âlem her insanın içinde, zan adını verdiğimiz en küçük nisbetler hâlinde de olsa, her zaman vardır. Tabii ki fizik olaylarında olduğu gibi, menkabevi hâdiselerin de kendine göre bir mantığı vardır. Herhalde «muhib» böyle bir mantık yapısına doğuşdan sâhib insan, «mürîd» de mantığı mistik hakikatleri kavramak için terbiye edilen kişi diye târif edilebilir.

Mevlânâ'nın hayatının bâzı vechelerini menkabe çerçevesinden göstermek veyâ görmek temâyülü bildiğiniz gibi Eflâki'den başlıyor. Mevlevî ocağından yetişen pekçok şeyhin, dedenin, dervişin hayatları keşif ve kerâmet hikâyeleri şeklinde menkabe konusu olmuştur. Yakın zamanlarda yürüyen âsitâne hâdimlerini tanıyanlar ve onların menkabelerini bilenler aramızda da var sanıyorum.

Hemen her tarikatın kurucularının veyâ adları bir tarikate ad olmuş olanların ve o tarikatlerin içinde yetişmiş ulu kişilerin men-

kabeleri ve menkabenâmeleri vardır. Müstakil menâkıb kitapları dışında, evliyâ tezkirelerinde, bir kısmı zabt olunmuş ve bize kadar muhâfaza edilmiş menkabeler görüyoruz. Ben bu hâdiseyi şöyle izâh etmek istiyorum :

Sarsılmış, düzeni bozulmuş cemiyetler gibi, zihni ve rûhi muvâzenesi alt - üst olmuş kişiler de bir öncüye muhtaçdırlar. Bu insanlar tıbbi yere gelişigüzel atılmış demir parçacıkları gibidirler; bir taraftan miknatis yaklaştırıldığında hemen düzene girerler.

Divan şiirinde asırlar boyunca bütün nüanslarıyla tekrar edilmiş bir teşbih vardır: Güneş zerreyi cezb eder. Tıbbi bunun gibi büyük ve dengeli ruhlar da âciz ve dengeye muhtaç ruhları kendilerine çekerler.

Cemiyetin ideal düzeni Peygamber tarafından bildirilmiş ve uygulanmışdı. Aradan yüzyıllar geçip de düzenden sapmalar başlınca, büyük ruhlar dediğim bu kişiler Peygamber'in mesajını yeni bir üslûb içinde tekrâr ediyorlardı. Âlimlerin nebilerin vârisleri olduğunu bildiren hadis-i şerif her halde kendilerinden bahs ettiğim kişileri anlatıyordu.

Unutmayalım; şark, ilmi, maddî ve mânevî diye ikiye ayırır. Mevlânâ ise önce madde ilminde bütün ibrelerin kendisine yöneldiği bir kutubdu. Böyle olunca, Peygamber'in bizzat vârisi olarak bildirdiği bir kişiyi, o kişiye bütün akıyla ve rûhuyla teslim olmuş bir şâirin Peygamber'e hâs sıfatlarla târife kalkması mâkûl görülebilir gibi geliyor bana. Ben yapamam ama yapana da hayret edemem.

Avnî Bey duâ kısmına girerken, medh ettiği sultanın hangi kategoriye dâhil olduğunu «yâ veliyyallâh (ey Allah'ın velisi)» hitâbıyla belirtiyor, belki de bizim gibi zâhid-i yâbis -dimâğa kendisine ta'n etme vesilesi vermemek istiyor :

Yâ velliyyallah o sermestem ki idrâk etmezem

Evc-i gerdûn mu hazîz-i kürre-i süflâ mıdır

«Ey Allah'ın dostu, öylesine kendimden geçmişim ki (senin yatığın bu yerin) feleğin en yüksek noktası mı, aşağıdaki dünyânın en alt yeri midir? anlayamıyorum.»

Sonra maddî ve mânevî mahrumiyetlerinin telâfisi için ondan himmet istiyor. Ne beye, ne vezîre, ne sultana, ne hâkâna temennâ elini uzatıyor. Mâdem ki başında mevlevî sikkesi var, niçin feleğe minnet etsin :

Başına çalsın felek hargâh-ı izz ü rif'ati

Sikke - püşânın gedâ-yı sâye-i dünyâ mıdır

«Felek yücelik ve yükseklik otağını başına çalsın; senin sikkeni giyinmiş olanlar dünyâ gölgesini dilenirler mi?»

## SULTANU'L - ULEMÂ BAHA'EDDİN VELED'İN HAYATI, ESERİ VE DÜŞÜNCELERİ

Prof. Dr. Meliha ANBARCIOĞLU

Muhammed Hüseyin Hatibi Baha'eddin Veled, lâkabı Sultanu'l-Ulemâ, Belh'in tanınmış ailelerinden âlim ve fazıl bir zat olan Hüseyin bin Hatibi'nin oğludur. Eflâki'ye göre annesi Harezmsah Muhammed'in kızı Melike Cihan'dır. Ancak kaynaklarda bu konuda değişik bilgiler verilmiştir. Eğer Harezmsahlar ile Hüseyin Hatibi arasında bir münâsebet kabul edecek olursak, Melike Cihan Alaeddin Muhammed Harezmsah'ın değil, Kutbeddin Muhammed bin Nuştekin'in (Atsız'ın babası, ölm. 521) kızı olmalıdır.

Maarif'ten aldığımız bilgiye göre Baha'eddin Veled H. 545 de devrin önemli bir ilim ve irfan merkezi olan Belh'de doğdu. İlk öğrenimini babasının yanında yaptı. Daha sonra, o devirde medrese ve tekke arasındaki muhalefet ortasında buldu kendisini. Yani H. V. yüzyıldan sonra çok gelişen, ilerleyen tasavvuf cereyanı daha sonraları emirlerin, sultanların saraylarına yol bulmuş, aynı zamanda halk tabakaları arasında da yayılmıştı. Felsefecilerin düşünce ve sözleri halkın anlayışının çok üzerinde olduğundan, taraftar bulamamıştır. İşte bu yüzden felsefeciler ile mutasavvıflar arasında anlaşmazlık ortaya çıktı. Baha'eddin Veled'in yaşadığı Harezm İmparatorluğunda da bu muhalefetin ne kadar büyük olduğunu görürüz. En büyük ihtilaf ise, büyük sûfiler tarafından teşkil edilen ve halk düşüncesi üzerinde önemli bir tesiri bulunan çeşitli fırkalar arasındaki ihtilâftı. İşte bu iki grubun muhalefet çevresinde yetişen Baha'eddin Veled, sonradan babası gibi sûfi olup, felsefecilerin üstünlüğünü kabul etmedi. Gerekli eğitimi görüp tamamladıktan sonra, Baha'eddin Veled sabahları medresede ders veriyor, öğleden sonra gerçekleri ve sırları inceliyordu. Özellikle Cuma günleri vaaz verip, şahsi inanç, düşünce ve görüşlerini büyük bir heyecan ve coşkuyla anlatıyor, bu arada Mutezile ve Yunan felsefesine hücum ediyordu. Halk efkârı üzerinde güçlü bir tesire sahipti. Baha'eddin Veled'in Yunan felsefesini okutan ve savunan Fahri Râzi ile husumeti bu şekilde başladı. Bununla beraber Eflâki, Menakıbu'l-Ârifin'de Fahri

Râzi ile Sultan Muhammed Harezmsâh'ın Baha'eddin Veled'in vaaz meclisinde bulduklarını söylüyor. (Bk. T. Tazıcı çevirisi, s. 5). Ancak Harezmsâh'ın Belh'de ikamet ettiğine dair tarihi bir vesika yoktur. Maarif'in IV. cü cildinde bulunan bir kayda göre Baha'eddin Veled Harezme'e gidip Sultan ile mülâkat etmiş olabilir (IV. cilt, s. 1-20).

Eflâki'ye göre, Sultan Muhammed Harezmsâh Fahri Râzi'ye çok değer vermiş, hatta onun (bir nevi) öğrencisi olmayı kabul etmiştir.

Baha'eddin Veled H. 609 - 610 tarihlerinde Belh'i terketti. Fahri Râzi H. 606 da öldü. Binaenaleyh Baha'eddin Veled'in Belh'den Konya'ya göç etmesinin nedeni Fahri Râzi olamaz.

Mevlânâ Celâleddin'in büyük oğlu Sultan Veled, Velednâme adlı mesnevisinde, göç sebebinin, Baha'eddin Veled'in Belh ahali tarafından incitilmesi olduğunu açıklamıştır (Bk. Velednâme, Tahran Baskısı, s. 190 - 191). Aslında göç sebebi Moğol istilâsıdır.

Baha'eddin Veled Hacca gitmek bahanesiyle, bütün âilesini de yanına alarak H. 610 veya 617 - 8 de Belh'den ayrıldı, Nişabur'a uğradı. Orada Attar ile görüştü. Oradan Bağdat'a, Hicaz'a, Halep'e, Şam'a geldi. Daha sonra Moğol tehlikesinden uzak bulunan Anadolu'ya geçti. Malatya, Erzincan ve Lârende (bugünkü Karaman)ye uğradı. En fazla burada 4 yıl kaldı. H. 622 de Konya'ya gelip yerleşti. H. 628 de orada vefat etti. Lârende'de iken oğlu Muhammed Celâleddin'i Şeyh Şerafeddin-i Semerkandî'nin kızı, Gevher Hatun ile H. 622 de evlendirdi. Bu tarihte Mevlânâ 18 yaşında idi. H. 623 de de oğlu Sultan Veled dünyaya geldi.

Konya Selçukluların başşehri idi. Sultan Alâeddin Keykubad (H. 617 - 634) burada hüküm sürmekteydi. Baha'eddin Veled'in şöhretini duyup, onu Konya'ya davet etti ve sonra da onun müridi oldu.

Emir Bedreddin Gevhertaş'ın yaptırdığı Hüdâvendigâr Medresesi'nde vaaz ederek, ders vererek ömrünün sonuna kadar yaşadı. H. 628 de öldüğünde bir kızı ile iki oğlu vardı. Büyük oğlu Alâeddin, küçük oğlu Celâleddin, kızı ise Fatma adlarını taşıyorlardı. Maarif'de yer yer çocuklarından söz etmekte ise de ne Celâleddin ne de Alâeddin'in adını zikretmiyor. Buna mukabil zevceleri Bibi Alevi ile Gevher Hatun'dan bahsetmiştir.

## MAÂRİF

Baha'eddin Veled'in meclislerindeki takrirlerinin, vaaz ve nasihatlarının bizzat kendisi tarafından yazılarak bir araya getirilmesiyle meydana gelmiş tasavvufi, ahlaki bir eserdir.

Konusu, muhtevası ve üslubu ile birinci derecede tasavvufi bir eser olan Maarif, hem kitabın kendi açısından, hem de Mevlânâ üzerindeki geniş tesiri bakımından büyük bir önem taşır.

Baha'eddin Veled'in sözleri, daha kendisi hayatta iken büyük bir ilgiye mazhar olmuş, gerek müridleri, gerekse yakınları ve dostları tarafından okunmuştur. Ölümünden sonra ise oğlu Muhammed Celâleddin onun sözlerini kendi meclislerinde tekrarlamıştır. Babasının sözlerine duyduğu büyük ilgiden dolayı Mevlânâ bunları açıklar ve bu açıklamaları orada bulunanlara yazdırırdı. Mevlânâ'dan sonra da Maârif, Mevleviler arasında önemini korumuş, uzun süre okunmuştur. Konya ve İstanbul'da 20 nin üzerinde yazma nüshaların mevcut oluşu bu hususu teyid etmektedir. Bu şekilde meydana gelen Maârif 4 cilttir, 4. cildi 429=528 sayfadır.

Maârif'in yazıldığı yer ile yazılış tarihine gelince : Baha'eddin Veled'in meclis söylemeğe, vaaz etmeğe başladığı zamandan, H. 628 de ölümüne kadar Belh'de, Semerkand'da, Vahş'da, Bağdad'da, Şam'da, Halep'de, Lârende'de ve nihayet Konya'da gezdiği, konakladığı her yerde yazılmıştır. Maârif'in incelenmesinde görüyoruz ki kitapla ilgili en eski tarih ise H. 600, 604, 607 yıllarıdır.

Öylesine fazilet ve marifet sahibi Baha'eddin Veled'in şöhreti ve şahsiyeti ile mütenasib bir eseri neden olmamıştır?

Bu sorumuzun cevabını yine eserden alıyoruz. O, eser yazmayı bir nevi gösteriş saymış, şöhret, mevki ve kazancı aracı bilmıştır. Diyor ki: «Dedim, ben bu dünyada her hangi biriyim ve öbür dünyanın selâmetini istemekteyim. Şimdi insanların sözlerini bir yana bırakıp, hiçbir makam ve derece istemiyorum. (Maârif, Furuzanfer neşri, s. 246).

Sultanu'l-Ulema öyle bir âlemde yaşıyordu ki şöhret ve menfaat peşinde koşmuyor, sadece kendi duygu ve düşüncelerini açıklamaktan başka bir amaç gütmüyordu. Ama bu arada etrafındakileri yetiştirmek ve aydınlatmaktan da geri kalmıyordu. İşte kendisinden geriye kalan Maârif, onun bir bakıma kendine özgü düşünce ve duygularının mecmuasıdır.

Bunlar da çoğunlukla âyetler, hadis'lerin mütaleası ve açıklaması ile ilgili veya evren, insan ve doğa üzerinde dikkatle duruş ve düşünüşten ibarettir. Diyor ki: «Bütün yaratılanlara baktım» (Maârif, s. 12), «Yeri ve göğü düşündüm» (Maârif s. 316).

Baha'eddin Veled, Maârif'te bazen kendi günlük yaşamındaki alelâde sorunları ele alıyor, bazen müridlerin sorularını cevaplıyor, bazen de öğütler veriyor ve bunları yazıyordu. Diyor ki: «Şu anda ki konuşuyorum, söylüyorum, yazıyorum, düşünüyorum. Tanrı beni bağışlasın. (Maârif, s. 131)» Ve yine: «Hikmetinden birazcık yazılmadan kalmıştı. Korktum, yazılmadan kalır da benden gider diye (IV. cilt, s. 3-5)»

#### Maârif'in yazma ve basma nüshaları :

I. cildi Mevleviler arasında çok okunduğundan çok istinsah edilmiştir. H. 955 de Şeref Muhib b. Ali-yi Mesnevi-Han, Maârif'in dağılık bölümlerini toplayıp üç cilt haline getirmiştir. Merhum Prof. Ahmed Ateş ise, Konya Müzesi kitaplığında Maârif'in IV. cildini bulmuştur. Bu üç cilt Merhum Prof. Bediüzzeman Furuzan-fer tarafından edisyon kritik olarak, çok değerli bir önsözü ile neşredilmiştir (Tahran 1333 H. Ş.) Bunu yaparken 4 yazmayı karşılaştırmıştır. Bunların en eski nüshası Ayasofya yazması olup H. 744 tarihlidir.

Bu konularda daha geniş bilgi için Bediüzzeman neşri Maârif ile, Mahbub Seraj'ın doktora tezi «Mevlânâ-yı Belhi ve Pedereş» (Kbul, 1340) adlı kitabın önsözlerine müracaat etmek gerekir.

#### Maârif'in Dili ve Üslubu :

Baha'eddin Veled ders veriyor, va'z ediyor, öğütler veriyordu. Yani bir öğretmen, bir vâiz ve bir müfti idi. Bu bakımdan Maârif'in üslubu açık ve sâdedir. Yani nesr-i mürsel ile yazılmıştır. O, ince, anlaşılması güç konu ve nükteleri, öylesine cazip ve şâirane kelimeler ve tabirlerle anlatıyor ki, okuyan meseleyi açıkça kavradıktan başka, okuduğundan büyük zevk de alıyordu. Baha'eddin Veled, düşüncelerini açıklarken bazı edebi sanatları yerinde ve zengin bir biçimde kullanmakla beraber, temsil ve iştihad sanatlarına az baş vuruyor. Bu yüzden Maârif'te sadece birkaç hikâye ve kıssa görmekteyiz.

Tasavvufi bahisleri ifadede Baha'eddin Veled, adetâ yeni bir tarz seçip, diğer mutasavvıfların üslubuna itibar etmemiştir.

Maârif'in bir başka önemli yanı da yazarın kullandığı, çoğu



maâhali dilden alınan nadir kelime ve ıstılahlardır. Bunlar çok zengin olup, esere dil açısından yenilik kazandırmıştır. Kelime hazinesi bakımından ise incelenmeye değer niteliktedir. Onun Kur'an âyetlerini açıklarken gösterdiği gayret de önemlidir. Maârif'te içinde bir veya birkaç âyetin geçmediği çok az fasıl vardır. Baha'eddin Veled, o âyetleri açıklarken, Kur'an-ı Kerim'in remizlerini açık ibâre ve temsillerle beyan etmiştir. Bu yüzden meclislerini dinleyenler, müritleri, âlim olsun, cahil olsun, sâlik veya vâsıl olsun o sırları, remizleri anlamış, öğrenmişlerdi. Bu yönden onun tefsir tarzı, diğer ünlü şeyhlerden farklıdır.

Maârif'te tekrarlar dışında, 70 kadar hadis de vardır. Bunlardan istişhad yoluyla yararlanıp her birini, yeteri ve gereği kadar açıklamıştır.

Bunlardan başka tasavvufi, dini, ahlaki meselelerin açıklanmasında istidlâl yolunu seçerek, bunlara açıklık getirmiştir.

Ahlâkda daima pratik ahlâk kurallarını tercih ve telkin etmiştir.

Maârif'in dili sâde, akıcı ve açıktır. Bu bakımdan genelde Samanlı devri nesrinin dil ve üslûp özelliklerini taşımaktadır. Örneğin Maârif'in hiçbir yerinde şahid göstermek için ne Arapça, ne de Farsça şiir kullanılmıştır.

İcaz ve ihtisar yapar ve müteradif kelimeler kullanmaz. Seci ve muvazene sanatlarına önem vermez.

Konuyu aydınlatmak için verdiği örnekler sâdedir.

Temsillerde lâlettayın konuları ele almış, örnek gösterirken gerektiğinde kendi özel meselelerini bile ele almaktan çekinmemiştir.

Dini meselelerin hallinde üstünlük göstermiş, kelâmın kuru bahislerini güzel deliller getirmek suretiyle çekici ve sevimli bir hale sokmuş, monotonluk ve sıkıcılıktan kurtarmıştır.

Ahlâki meseleleri de Baha'eddin Veled kendi yöntemiyle, sufiyâne zevki ve meşrebiyle etkileyici sözlerle ifade etmiş, okuyucuyu inandırmıştır.

Görülüyor ki Baha'eddin Veled, bir yanda öğretmen, terbiyeci ve üstün bir insandır, öte yandan insanın zayıf ve kuvvetli yanlarını iyi tanıyor ve onların kurtuluşu için inandıklarını, düşündüklerini, duyduklarını açık, sâde, akıcı, tekellüfsüz, içten bir dil ve üslûpla anlatıyor. Öyleki, sonunda okuyucuda insan sevgisi, birlik dü-

şüncesi ve duygusu uyandırabiliyor. Son derece açık sözlü, gereğinde devrin Sultan'ı mübtedilikle vasıflandırıyor, gerektiğinde kendi eksikliklerini açıklamaktan çekinmiyor.

Özet olarak diyebiliriz ki, Maârif kendi türünde üslup itibariyle tek olup, tasavvufi nesirde bir benzeri yoktur.

#### **Baha'eddin Veled'in Tasavvuf Anlayışı :**

O, büyük bir sûfi olup, amacı her sûfi gibi gerçeği idrak etmek, gerçeğe erişmektir. Ancak tuttuğu yol diğerlerinden farklıdır.

Onun tasavvufu tıpkı Mevlânâ'nınki gibi aşk, cezbe ve irfanın tekâmülünden meydana gelmiş olup, hayali bir vahdetten ileri gelmemiştir. Bu, manevî ve tasavvufi vahdetten (birlikten) insani birliğe götüren bir görüştür.

Baha'eddin Veled'de Tanrı sevgisi, hoşgörü, insan sevgisi uyanırmış ve onun aşk yolundaki bağımsızlığı, onu her türlü taassubtan alıkoymuş, herkesi, herşeyi bir görmüştür.

Baha'eddin Veled irşada çok önem verdiğinden, tasavvufu daha ziyade ahlakî ve içtimai bir karakter taşır. Herşeyi ile insanı yüceltmek amacıdır.

#### **Baha'eddin Veled'in Ma'rifet ve Sülük Anlayışı :**

Baha'eddin Veled'in gerçeğe erişmekten başka bir amacı yoktur. Yolu ma'rifet yoludur. Diyor ki: «Bütün ilimleri öğrenemiyecem kesindir. O halde bir türlü ihtisar edersem, zahmetim azalır. Bu türle hikmet, âhiret, ma'rifetu'llah'dır. ( IV. cilt, s. 3, 29)

Biri de: «Ben ilim istiyorum. Dedim: iki türlü ilim vardır; Biri gerçekler ilmi; ilm-i nazar, tezkir, edeb, kâdı, huteb vb. Hepsi yolun yarısında kesilir. İkincisi: ilm-i hakikat'dir ki yolun veya işin sonuna bakar ve orasını mamur kılar. İşte Tanrı'nın kendisine bu görüştü (bu ilmi) vermiş olduğu kimse, seçkin kimsedir. O bundan zevk alır. Bu nazarı kaybedince zevki de gider. Bu kimselerin ruhları, Âlem-i gayb'da habersizdirler veya kendilerinden geçmiş. Bu âlemden Tanrı kendilerini haberdar edince haberleri olur (Maârif s. 381).

Hakikate götüren yollar, sâliklerin sayısı kadar çoktur. Hakikati arayanın, merhaleler katetmesi gerekir ki Tanrı'ya ulaşabilsin.

Maârif'te makamlara ve menzillere rastlanmaz. Öteki sufilerin önem verdikleri silsile-i meratib Maârif'te görülmez.

Baha'eddin Veled'in üzerinde en çok durduğu merhale «fena»

makamıdır. O, buradan doğrudan doğruya «Vahdet-i vücud»a girmektedir. Diyor ki: «Şimdi biz bu yolu ancak gönül nuru ve zevkle gidebiliriz. Akıl ve dünyadaki bütün akıllar, ne bu yoldan, ne de bizim âlemimizden bir koku alamazlar. (Maârif, fasıl III, s. 7).

Keza diyor ki: «Bilmeli ki, Tanrı âlemin her bir parçasında bir âlem yaratmış. Öyleki bunların birbirleriyle hiç ilgisi yoktur. Ben tek başıma bir âlem tuttum. İyi, hoş vakit geçiriyorum. Bu âlemi, dıştaki âlemden daha güzel görüyorum. Tanrım bana herkesinkinden daha hoş bir âlem bağışlamıştır. (Maârif, fasıl: 76, s. 111).

Baha'eddin Veled için sülûk, kendine gelmek ve kendini tanımadır. Bundan yok olmaktır.

Maârif'in muhtelif bahislerinde ibâdet, şartlar ve hükümlerden söz edilmiş, fakat Baha'eddin Veled, ibâdeti aşk olarak kabul edip bu yolda her türlü teklif ve tekellüf, merasimi haram saymıştır.

Zikir de Baha'eddin Veled için Tanrı'nın adını tekrar tekrar anmaktan ibaret olmayıp bir zevk, bir haldir ve o yüce adı söylemekten hasıl olur. Onu isimden müsemmaya götürür. Diyor ki: «Allah dediğim zaman, her parçalara ayrılmayan cüzzü, ayırıyorum. Şimdi Tanrı'yı zikrederken aynen böyle oluyorum. Bu azdır, sarhoşluktan o hali arıyorum.» (Maârif, fasıl: 100, s. 144).

### Aşk :

Her sufünün katetmesi gereken en önemli makam ve hallerden biridir. Baha'eddin Veled için de insanı gerçeğe ulaştıran tek yoldur aşk. Aşk marifetin hasıl olduğu yegâne ilimdir.

Der ki: «İlim odur ki yakından hasıl olur, yakın ise aşktandır. Aşk rüsvalıktan habersizdir. O halde Tanrı ilmi aşktır ki hiç bir sıkıntısı, incinme zahmeti yoktur. Hiç de başsız ve etkisiz değildir.» (Maârif, fasıl: 101, s. 144).

Bu şekilde aşka «ilahi ilim» diyen Baha'eddin Veled, ona çok önem verir. O bu aşk ile marifet binasını kurmuş ve bu aşkın pençeresinden Tanrı'ya ve evrene bakmıştır. Maarif'de bu konuda çok kulu pek çok sözler vardır.

«Evreni yaratmanın hikmeti muhabbetten başka birşey değildi. Çünkü dünyayı yaratmanın amacı Muhammed Resulullah idi. O ise, Habibullah'tı «SEN olmasaydın felekleri yaratmazdım» hadisi buna işaretir.»

Devamla diyor ki: «Eğer sevgi olmasaydı ve biz de birisini sevmeseydik ve kimse bizi sevmeseydi, hiç bir varlığı yaratmazdım. Varlığın sonu sevgidir ve bu hissedilir. Sevgi olmazsa, sonradan meydana gelen varlık muhal olurdu.» (Maârif, fasıl: 99, s. 141). O halde, aşk Tanrı'nın en mükemmel sıfatıdır. Yokluktan varlığa gelmenin sırrı da budur. Evren, bu aşkın eseri ve mahsulüdür. Zuhur ve tecelli bu mutlak aşktır ki bütün varlıklara sirayet etmiş, bir yerde cezbe ve meyil, bir yerde irâde, arzu, şehvet adını almış, bir başka yerde şevk ve muhabbet olmuş, bir yerde de hareret ve kuvvet haline gelmiş, nur olmuştur. Binaenaleyh, evrendeki hareketler hep aşkın etkisi altındadır ve hepsini hareket ettiren bu mutlak aşktır.»

Baha'eddin Veled: «Tanrı aşkı nasıl bir şeydir.» diye sordu. Dedim ki: «Tanrı'nın sıfatlarını sevmektir. Bak, o Tanrı'yı sevmeye ki nebi ve velilerden Tanrı'nın maşuku kimdir? Ve o sevgilisine nasıl tasarruf ediyor ve onları nasıl kararsız kılıyor? Her kimin sevgisi olursa olsun, ister Tanrı'dan, ister başkasından. Bilirsin aşk insanı nasıl huzursuz ve kararsız yapar. Ama aşık bu yolda zahmet, ıstırap bilmez. Çünkü aşk ve sevgi sevene can ve hayat verir, çirkini güzelleştirir.» diyor.

Baha'eddin Veled âşıkları üçe ayırır ve der ki: «Birinci gruptaki âşıklar renk, ahenk ve güzelliğin cezbettiği, duygulandırdığı ve bu güzelliğin ötesinde başka hiç bir şeyi göremez hale getirdiği kimseler. Bunlar bu rüya ve hayalin esiri olmuşlardır (tabiat âşıkları).

İkinci gruptaki âşıklar ise; birinci merhaleyi aşanlardır. Bunlar his dünyasından akıl ülkesine adım atmış olup, güzellik ve rengin bir kaynağı olduğunu bilenlerdir. Bu kaynağı bulmak için çırpınıp dururlar. Öyleki birinci merhaledeki şeylerden artık zevk almazlar.

Üçüncü gruptakiler, tabiat aynasından gerçek güzelliğin ruhlarına yansıdığı âşıklardır. Ruhları bu gerçeğe aşına olduğundan, o mutlak güzelliğin derinliklerine nüfuz edip, kendi gerçeğini ve aslını mücessem olarak görür, tabiatın nurunu sevgilinin (maşuğun) tecellisi olarak bilip, onu çok aziz tutarlar. Baha'eddin Veled, tabiat, güzellik ve aşk arasında geniş ve güçlü bir bağlantı kurmuş, bu bağlantıyı birçok örneklerle açıklamıştır.

Ona göre aşk tek taraflı olmaz. Diyor ki: «Tanrı'yı hatırlayınca biliyorum ki Tanrı beni kendine sevgisiyle çekiyor.» (Maârif, fasıl: 19, s. 24). Ve yine: «Sevgi, seven, sevilen hepsi birdir, ayrı değildir. Aşık ve maşuk da birdir. Her ikisinde de bir aşk vardır. Fakat aşkın aşkı can yakan, maşuğun ki ise yüzü parlatan, aydınlatandır.» (Maârif, fasıl: 122, s. 172).

«Aynı şekilde tâlib ve matlub, âşık ve mâşuk her ikisi de ben'im.» (Maârif, fasıl: 166, s. 7).

Baha'eddin Veled âşık ile maşuku bir biliyor, fakat bu aşkın nasıl olduğunu açıklamıyor ve buna âşık ile maşuk arasındaki «gizli sır» adını veriyor.

«Her kim aşkın niteliğini bilmek isterse o aşk tatsız olur. Her kim aşk ve muhabbetten söz ederse, istediği tadı alamaz. Çünkü bu, âşık ile maşuk arasındadır. Ben bu yüce duyguyu dile getirmek istemiyorum. Zira dile gelen zarara uğrar.» (Maârif, fasıl 223, s. 348). Bu sırrı açıkladığından Hallâc-ı Mansur canından oldu.

Baha'eddin Veled, dilsiz, sessiz aşkı tercih ediyorsa da, hayatı, sözleri ve davranışları onun ne büyük bir âşık olduğuna şahitlik etmektedir.

### Vucûd-i Mutlak

Baha'eddin Veled, bütün varlıkların üzerinde bulunan varlığa Vucûd-i Mutlak diyor. Süfilere göre, Tanrı mutlak varlıktır. Tanrı'nın zati iktizası olan zuhuru, hakikatte yok olan varlıkları meydana getirmiş ve bu bakımdan, yokluk varlık için bir ayna olmuş, bu aynada da yine kendisi görünmüştür. O halde mutlak varlık, yani Tanrı hayatın kaynağıdır. Baha'eddin Veled diyor ki: «Bütün evreni düşündüm ve kendi gerçeğimi gördüm. Huzursuz ve her an başka türlü oluyor. Onu hareket ettiren biri olmalı, onu idare eden biri.» (Maârif, fasıl: 199, s. 316).

Hülâsa göze görünen her şey o mutlak varlığın, o tek kudret sahibinin delilidir. O halde her fiilde fâili aramak gerek. Ancak o gözlerden kaybolan gerçeği görmek herkese mukadder değildir. Fakat Tanrı kendi sevdiklerine, bunu görme ve tanıma hassasını bağışlamıştır. Öyleki bu hassaya sahip olanlar her yerde, her zaman, her şeyde O'nu açıkça görürler. Baha'eddin Veled de bu lûtfâ mazhar olduğu halde ihtiyatlı davranıyor. Çünkü Tanrı, Hz. Musa'ya «Len terani - Beni göremezsin» (Sûre: 7, Âyet: 143) buyurdu.

«Eğer sen Allah'ı görmüyor musun? derlerse, derim ki, ben kendim görmüyorum. Çünkü «Len terani» buyurulmuştur. Ama O kendini bana gösterirse nasıl görmem?» (Maârif, fasıl: 1, s. 2).

Bu konuda sûfi ile zahir ulemâsı arasında anlaşmazlık vardır. Zahir ulemâsı, hâlik ile mahlûku ayrı görür ve buna «tevhid» der. Sûfi için tevhidin ayrı bir anlamı vardır. Ona göre Tanrı'dan başka

âlemde hiç bir şey yoktur; ne varsa hep «O» dur. O kendi varlığını ortadan kaldırıncâ Mutlak Varlık ortaya çıkıyor ve bu mârifete «Fenâ fi'l-tevhid» diyor.

Baha'eddin Veled: «Dedim ey Allah, senin birliğini, senin sıfatınla bir görmedikçe, kendimi hiç bir şeyde teksif edemem. Zira ikilikte ayrılık vardır.» (Maârif, fasıl: 9, s. 11).

Bu görünen türlü çeşitli sûretler, şekiller, insanı vehime düşürüp mütereddit yapmıştır. Fakat sûfi için bütün âlem Mutlak Varlığın çeşitli suretlerinden ibarettir. O halde bir tek Zât vardır. Görülen sayılar ve çocuklar tamamen zâhiri olup, hakikat-i mana hep birdir.

«Manaya ulaşınca emin oldum. Yani manaya erince, Tanrı'ya ulaştım ve muradımı buldum.» (Maârif, s. 93).

Baha'eddin Veled, bu manayı ve Mutlak Varlığı pencerelelere, camlara akseden bir ışık gibi görüyor ve mesafe ve görüntüler ortadan kalkınca, hepsi O nur, O ışık olur, diyor.

Suret ve renklerden geçerse manaya ulaşır ve «tek renklilik» âlemine varırız. Bu âlem Baha'eddin Veled'i beşeri birliğe götürüyor ve onun için renk, ırk, din ve dil farkı anlamsız kalıyor. Çünkü bu renkler ve şekiller gerçeği saklayan bir örtü olup, anlaşmazlıklar yaratıyor. «Eğer dünyada bir tek din o da islâm dini olsaydı kargaşalık ve kötülük olmazdı.» (Maârif, fasıl: 201, s. 320).

### İnsan

İnsan varlıklar içinde Tanrı'nın bütün sıfatlarına mazhar olan yegâne varlıktır. Her şey insandadır. O, Tanrı'nın güzelliğinin aynasıdır. Bunun için insan her dilediğini kendisinden dilemelidir.

Tanrı'ya giden yol içimizde olup, Mutlak Varlığa dönüş, insanın kendisine dönüşü, kendini incelemesi, tanınması ve bulması ile kabil-dir. Zira kendini bilen Tanrı'yı da bilir. Sufinin bu nurdan haberi vardır. Buradan hareketle, Baha'eddin Veled, yüce ruh sahibi olan insanı kendi kendisine tanıtmak istiyor. Kendi ifadesine göre; O, ayrı bir dünyayı seçmesine, aşk, coşku, cezbe âleminde yaşamasına rağmen, dünya yaşamından da habersiz değildir. Bir yandan kendisiyle meşgul iken, öte yandan halk ile meşguldür. Bir yerde sâlik, tâlib bir yerde ise mürşiddir.

Diyor ki: «Böylesine yüce bir makama sahip olan insana yazıklar olsun ki kendini aşağılık şeylerle meşgul edip, aslını aramıyor.

Fakat mademki insanda o himmet ve devlet vardır, o yüce makama dönmek için çalışmalı, yeniden melekler ona hizmet etmeli ve size cennette Tanrı selâmını ulaştırmalıdır.» (Maârif, fasıl: 32).

### Cebir ve Kader

Bu, felsefi düşüncenin karışık meselelerinden biridir. Mutezile'ye göre fiilleri yaratan kuldur; aynı şekilde insandan meydana gelen her işin fâili yine kuldur.

Cebriye ise, insan her türlü kudret ve ihtiyardan yoksundur. Zira insandaki irâde fitri olup, insan tamamen mecburdur.

Baha'eddin Veled zamanında Cebriye inancı bütün İslâm ülkelerinde önemli idi. Fakat bir sûfi olan Baha'eddin Veled'in indinde cebir ve kaderin de bir anlamı yoktu. Diyor ki: «Maksat Allah olunca, senin hem cebriliğin hem kaderiliğin kabul olur.» (Maârif, fasıl: 169, s. 228).

Öte yandan insan hürriyetine inanan Baha'eddin Veled Maârif'de cebriliği red ediyor ve beşerin amacının birkaç günlük iradesiz yaşamaya mahkûm olmasını, onun yok olması şeklinde tanımlıyor. O Vücut-i Mutlak'ın zatından başkasında irâde olmadığını da biliyor. Tanrı'yı sıfatıyla tanıyor, fakat Cebbar adını ona itlak etmeyi utanç verici buluyor.

«Allah diyordum, şu anlamda ki: Bütün ihtiyar, irâde, kudret ve fiil Allah'tandır. Cebri olan bütün yaşama zevkini kaybeder. Fiil ve ihtiyarda da ayrıca güzellikler ve zevkler vardır. Benim bütün bu fillerim, hareketlerim, hepsi Tanrı'dandır. Cebri gibi cansız ve küstah olduğumdan değil. İnsanda irade-i cüz'ie var. Bununla iyi şeyleri yapabiliyor. Cebri sonunda ceza görür.

Tanrı sana kudret ve irade vermiştir, çalışman için. İnsan ümitli de olmalıdır. Cehidsiz insan kuru toprak gibi çatlar, ufalır, dökülür.

İnsan kendi işinden sorumludur. Çünkü Tanrı insanda irâde gücü yarattı. Bunu kullanmak istemeyenler tembelliği iş edinmişlerdir. Üstelik kötü işlerinden dolayı kendilerini sorumlu bilmezler ve olanı takdire yüklerler. İnsanı amacına ulaştıran çalışıp çabalamasıdır. «Seni senden sorarlar, başkasından değil.» demek suretiyle Baha'eddin Veled cebriliği tamamen reddediyor.

### Devir ve Aslına Dönüş

Baha'eddin Veled, devre inanır; fakat bu tenasüh fikri değildir. Hatta birlik, beraberlik, olgunluk ve aslıyla bir yerde olmaktır.

Diyor ki: «Sanki ruhlar Tanrı'nın nurları olup, Allah'tan çıkıp Allah ile uçarlar.» (Maârif, fasıl: 202, s. 321).

Ve yine: «Bu ruhlar ki ilahi nurlardır, bedenlere ve kesif cisimlere hapsedilmişlerdir. Ruhun bütün sıkıntısı aslından uzak ve perdelenmiş olmasıdır.» (Maârif, fasıl: 25, s. 34).

«Tanrı her insanın ruhunun tohumunu gayb âleminden getirir ve beden toprağına eker. Büyüyünce, çiçeklerini ve arzuların açıklar. Tekrar kalıp, beden yerinden onları alıp cennet bahçelerine, ırmağ kenarlarına ve kendi cinsinden olanların yanına dikerler.» (Maârif, fasıl: 25, s. 34).

Baha'eddin Veled ruhun bekasına da inanır. Mütakelliminin ruh cisim ile fena bulur ve yeniden cisimle ortaya çıkar şeklindeki düşüncesini kabul etmez. Der ki: «İnsan önce cemâd idi, seferler yapıp zahmetlere katlanarak oradan bitki merhalesine geldi. Nebattan hayvan oldu; hayvandan insanlık mertebesine ulaştı. Âlem-i Gayb, Âlem-i Cennet için de birçok zahmetlere katlanmak gerek. Bir âlemden fani olmadıkça, başka bir âleme giremezsin. Beşeriyet âleminden kurtulmadıkça, Âlem-i Müşahede'ye, Tanrı'yı görme âlemine erişemezsin.

Baha'eddin Veled, ölüm korkusunu yenerek, ölümsüz bir âlem için insanı ümitlendiriyor. «Ölümden kaçırıyorsun, halbuki ölümden sevgiliye kavuşma vardır.» (Maarif, s. 174).

«Nihayet sen Âlem-i Gayb'dan perdenin öbür tarafından bu tarafına geldin. Nasıl geldiğini bilmiyordun. Yeniden perdenin bu tarafından öbür tarafına gideceksin. Nasıl gideceğini ne bilirsin?» (Maârif, fasıl: 39, s. 29).

### **Baha'eddin Veled'in Derecesi**

O, kendi toplumu ve çevresinde her bakımdan önemli bir kişi olup yüksek bir yere sahipti.

Tarihi devreler içinde ilim, irfan merkezi olarak bilinen Belh'de doğdu, yetişti, yaşadı. İslâmiyetin en önemli merkezlerinde dolaştı, kaldı ve Anadolu Selçuklularının başşehri Konya'da yaşadı, öldü.

Belh'de Baha'eddin Veled rekabetle karşılaştı. Önemli kişilerin husumetini çekti. Öte yandan Anadolu'da Sultan Alâeddin Keykubad'ın ilgi ve teveccühünü kazandı. O hem akli ve nakli ilimlerde hem de hâl ilminde büyük ve haklı bir yere sahipti.

Tasavvufta Mansur'dan aşağı kalmamıştır. «Tanrı beni cezbe-



diyor, ben O'ndan mahvoluyorum ve O oluyorum. Tanrı benim lâtif olan ruhumu neşv edip, kendine çekiyor.» (Maârif, fasıl: 113, s. 160).

Yine, «Sanki Tanrı'nın fiili benim fiilimdir ve benimki de O'nun. Her şey benden çıkıyor.» (Maârif, fasıl: 113, s. 159).

Tasavvuftaki yerini bilmesine rağmen, ilim Baha'eddin Veled'de tevazu yarattı. O insanları irşadı, vicdanî ve ahlaki bir vazife bildi.

Daima insanları birliğe, beraberliğe davet etmiş, insan sevgisi ve Allah sevgisine çağırmıştır.

Maârif'in en önemli yanı ise, Mevlânâ'nın Mesnevisine tesir etmesidir. Yani Maârif Mevlânâ'nın gözünde ve gönlünde bir düşünce bahçesini yeşertmiştir. Çok az baba - oğulda düşünce düzeyi ve ruhi tezahürat böyle bir birlik gösterir. Gerçekte Maârif'in şuaları Mesnevi ile sarmaş dolaş olmuştur.

Sultanu'l-Ulemâ Baha'eddin Veled'in Mevlânâ'nın fikri ve manevi hayatına nasıl bir etki yaptığını Mahbub Seraj, 1959 da tamamladığı «Mevlânâ-yı Belhî ve Pedereş ve Te'sir-i Maârif der Mesnev-i Manevi» adlı doktora tezinde ayrıntılı bir şekilde, örnekleriyle açıklamıştır.

Son olarak Baha'eddin Veled diyor ki: «Alimler ve sufiler ölmezler. Hatta öldükten sonra da amelleri artar. Eğer ameli olmazsa ölünce, ister âlim, ister sufi olsun farketmez.» (Maârif, fasıl: 161, s. 255).

Baha'eddin Veled'in Maârif'den de önemli ve büyük eseri, fani düşünce selini akıttığı Mevlânâ ve eserleridir. O halde Mevlânâ'nın fikirlerini tanımak için Maarif'den daha iyi bir eser yoktur.

#### **Maarif'in Çevirileri :**

İlk kez I. cildini (s. 1 - 120) 1973 de Dilek Özseri adlı öğrencimiz dilimize çevirmiş, II. cildini (s. 127 - 315) 1978 de Fahri Kalkan, büyük bir başarıyla Türkçeye kazandırmıştır.

Bu kadar önemli bir eserin III ve IV. cü ciltlerinin de çevrilmesi ve hepsinin neşredilmesi Sultanu'l-Ulemâ Baha'eddin Veled'i tanımak ve anlamak isteyenler için çok faydalı olacaktır. Teşekkür ederim.

---

1. The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions and activities related to the business.

2. It is essential to ensure that all financial statements are prepared on a regular basis and are consistent with the underlying data.

3. The second part of the document focuses on the role of the auditor in providing an independent opinion on the financial statements.

4. Auditors are required to follow strict professional standards and to maintain objectivity and integrity throughout the audit process.

5. The final part of the document discusses the importance of transparency and communication between the management and the stakeholders.

6. It is crucial for management to provide clear and concise information about the company's performance and financial position.

7. The document concludes by emphasizing the need for continuous improvement and the adoption of best practices in financial reporting.

8. Overall, the document highlights the significance of high-quality financial reporting for the success and sustainability of the business.

9. The document also provides a detailed overview of the various components and elements that make up a comprehensive financial report.

10. It is hoped that this document will serve as a valuable resource for all those involved in the financial reporting process.

11. The document is intended to provide a clear and concise overview of the key issues and challenges associated with financial reporting.

12. It is expected that this document will be widely read and discussed, and that it will contribute to the ongoing efforts to improve financial reporting practices.

13. The document is a result of the collaborative efforts of the various stakeholders involved in the financial reporting process.

14. It is a testament to the commitment and dedication of all those who have worked to ensure the highest standards of financial reporting.

15. The document is a reflection of the shared values and principles that guide the financial reporting process.

16. It is a statement of our collective responsibility to provide accurate and reliable financial information to our stakeholders.

17. The document is a commitment to transparency, integrity, and accountability in financial reporting.

18. It is a pledge to uphold the highest standards of professional conduct and to strive for continuous improvement in the financial reporting process.

19. The document is a testament to the power of collaboration and the importance of shared values in achieving our common goals.

## MEVLÂNÂ'NIN DEVLETİ DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Müjgân CUNBUR

Türk Milletinin, uzun tarihi boyunca, devlet kurma, bazıları yüzlerce yıl süren devlet yaşatma geleneğine sahip olduğu bilinmektedir. Kurulan her devleti koruma, ebed - müddet kılma ideali denilebilir ki Türk milleti için en büyük amaç olmuştur. Devlet düzeninin sarsılması, çoğu dış tesirlerle bu devletlerden birinin çöküp yıkılması halinde ardından, eskisinden çok daha güçlü ve büyük yeni bir Türk devletinin tarih sahnesinde beliriverdiği de bir gerçektir. Millet fertlerinin bu devlet denilen büyük değeri, canını feda edecek kadar sevip saymasında, eskisinin yerine yenisini kuracak kuvveti her zaman kendisinde bulmasında, her halde bir takım fikirlerin ve bunların yanı sıra bir kısım derin hislerin bulunduğundan da şüphe edilemez.

Devleti devlet yapan şartlar üzerinde, Orhun Kitabelerinden beri durulduğu, Yusuf Has Hacib'in, önemi her geçen gün biraz daha anlaşılan «Kutadgu Bilig» adlı âbide eserinde devlet, devlet düzeni, devlet adamının yetiştirilmesi, şahsiyeti, ruh ve ahlâk yapısının nasıl olması gerektiği hakkında geniş bilgi verildiği de görülmektedir.

Anadolu, Türklerin yurdu olduktan sonra, bu yeni vatanda kurulan Türk devletlerinin temelinde, onları güçlü ve uzun ömürlü kılacak hangi fikir ve düşüncelerin, ne gibi duygu ve değer hükümlerinin bulunduğu araştırıldığında, yine bir büyük âbide insanın mısralarıyla karşılaşılır. Yüzyıllar boyu yalnız Türklüğün değil, bütün insanlığın fikirlerinden, görüşlerinden, duygusunun zenginliğinden, sonsuz sevgi hazinesinden yararlandığı, şefkatine, hoşgörüsüne sığınıp huzur bulduğu bu Türk büyüğü Mevlânâ Celâleddin Rûmî'dir.

Bu büyük gönül eri, bu yeni yurdun bütün sâkinlerine bir takım mukaddes değerleri öğretmek, aralarında birliği, bağlılığı, huzur ve güveni, sevgiyi, saygıyı sağlamak üzere, sanki Tanrı tarafından gönderilmiştir. Nitekim O'nu, «Divân-ı Kebîr»inde bir sayfanın kenarına çıkmayla kaydedilivermiş bir beytinde «Vatanından kopa-

rılıp o güzel yolunu mezhebini, öğretebilmek için bu illerin kucacağına atılmış olduğundan dolayı yakınırken buluruz. Şöyle diyor:

«Onlar arasında olayım, güzel mezhebimi öğreteyim diye beni ta Horasan'dan Yunanlıların kucığına kadar getirdin.»<sup>1</sup>

O'nun o güzel yolundan öğrenilecek değerler manzumesinin bir kısmı da devlet fikri üzerindedir. «Divân-ı Kebîr»ini gözden geçirdiğimizde birçok beyitte devletten söz edildiğini, bazı sembollerle devletin değerinin, yüceliği ve yücelticiliğinin bir şiir havası içinde okuyanların beynine işlendiğini görürüz. Bu büyük eserin ikinci cildindeki şu beyitler insanı derin düşüncelere daldırır:

«İçinde ay gibi güzel ve aydınlık bir Türk'ün oturduğu nice (kara) çadır vardır. İhtiyar olduğun için neden gamlanıyorsun, devletin genç ya...

İhtiyar şeklin dökülür gider, devletin doğar görünür, kara buluttan doğar ama dünyanın güneşidir o.»<sup>2</sup>

Türk milletinin çadırla münasebetine temasla Türk'ün ay gibi beyaz ve güzel yüzü ile içinde oturduğu çadırın karalığı arasında bir tezat sanatı yapıyor. Türk'ü karanlıkları aydınlatan ay gibi bir ışık kaynağına benzetiyor. Türk'ün tarihi eski, fakat devletinin yeni, genç güçlü olduğu yorumlanırken devlet hem asli mânasında, hem de baht anlamında kullanılıyor. Bu beyitte milletle devlet birbirine yaklaştırılıp adetâ birleştiriliyor. İkinci beyitte ise sanki tarihte yer almış her yaşlanan Türk devletinin yerine bir yenisinin doğduğu ve dünyayı bir güneş gibi ışıklandırdığı ifade olunmaktadır. İlk beyitteki ayın yerini bu beyitte daha bol ışıklı, daha aydınlık güneş almıştır. Güneşin kara bulutlar arasından sıyrılıp görünmesiyle Türk'ün kara çadırdan çıkışı, aydın yüzünü göstermesi dile getirilmek istenmektedir.

Yine Divan'ın ikinci cildindeki Şems-i Tebrizi'nin kayboluşu ile ilgili şu beyitler de aynı derecede düşündürücüdür:

«Devlet, gönlün kulağına eğildi de (Can, bizim aşkımızla kurtuldu) dedi, şu gönül de o (kurtuldu) sözüne binlerce can feda etti.

Can kıskançlıkla düşüp yerlere serilince devlet (Artık kolay kolay sıçrayıp kalkamaz, şu gönülle canımsa oturmuş da onun sıçramasını bekliyor) dedi.

(1) Divan-ı Kebir (Mevlâna Müzesi No. 68), s. 214.

از فراسانم کشیدی تا بر یونانیانہ تاد آیدم در ایسانہ تا کنم خوسہ مذہبی

(2) Divan-ı Kebir (Mev. Müz. No. 69), s. 46 b.

Devlet, canın ömür fermanını elli kere - altmış kere okudu, onu düzdü, koştı, altmışıncıda da, (ebedidir) diye tomara yazdı.»<sup>3</sup>

Bu şiirde Şems-i Tebrizi'nin ebediyete kavuştuğu altmış yaş üzerinde durulduğu, «Devlet-i ebed-müddet» kavramının da fikir olarak nekadar eskilere dayanabileceği tesbit edilmektedir.

Aynı şiirdeki «Canım da aşkını görünce (Devletle yalnız yücelere değil, aşağılara da yüceliş verdi) ifadesiyle yücelik buldu»<sup>4</sup> beytiyle devletin yüceltici gücüne işaret olunmuştur.

Devletin kuruluşunda bulunması gerekli dört şarttan söz edilmesi adet olmuştur. Bu şartlardan ilki «ülke»dir. Ülke, bazen asıl mânasıyla çok defa tasavvufi bir sembol olarak vatan, mülk kelimeleriyle Mevlânâ'nın deyişlerinde yer almıştır. Bir beytinde «Vatanımızdan ayrılmışız, o yüzden yorgunuz, denenmedeyiz. Vatanından ayrılan nasıl kendine güvenebilir.»<sup>5</sup> diyen Hazret-i Mevlânâ'nın ikinci devlet şartı, insan unsurudur. Bu şarta Mevlânâ şiirlerinde Türk ve Türk boyları olarak hem de şuurlu bir millet yapısıyla yer vermiştir.<sup>6</sup>

Üçüncü şart istiklâldir. Para bastırma, hutbe okutma, bayrak ve tabıl dövdürme gibi istiklâl unsurları da Mevlânâ'nın beyitlerinde ifade olunmuşlardır. Bayrak için bir beytini örnek verelim:

«Saltanat elinden çıktı mı ordun da dağılır gider; ordun, bayrağının dikili olduğu yere gelir, asker bayrağın altında toplanır.»<sup>7</sup>

Dördüncü devlet olabilme şartı hükümet yani iktidar ve icra gücü, hakan, kaan, bey, şah ve padişah kelimeleriyle sık sık Mevlânâ'nın şiirlerinde yer alır. «Divan-ı Kebir»i o devrin toplum yapısı bakımından incelediğimizde, Anadolu'nun fetih yüzyıllarının havasının büyük bir coşkunluk içinde o mısralara sindiğini görürüz. Başlarında sancakların, bayrakların dalgalandığı ordular, otağlar, çadırlar, hanların, beğlerin, emirlerin ordugâhları, belleri kılıçlı, elleri oklu, yaylı, Mevlânâ'nın deyimiyle «Türkçesine at süren» gaziler, alplar beyit beyit ses verirler. İşte bir örnek:

(3) Divan-ı Kebir (Mev. Müz. No. 69), s. 47 b.

(4) a.g.e. (Mev. Müz. No. 69), s. 47 b.

(5) a.g.e. (Mev. Müz. No. 68), s. 18.

سا او فتا ریم از وطن زاده ایم و منحنه دل کی نمد بر خویسته هر که از وطن افتاده شد

(6) M. Cunbur : Mevlâna'nın Eserlerinde Türk Boyları ve Türk Kelimesinin Değerlendirilmesi, Uluslararası Mevlâna Semineri (15-17 Aralık 1973) Bildiriler, Ankara 1974, s. 55-93.

(7) Divan-ı Kebir, Gölpınarlı çevirisi, 5. c. İstanbul s. 258 (Mev. Müz. No. 68), s. 169.

«İlâhî bayraklar, dağ ardından belirdi, ne sultan bu, ne hakan, ne çeşit vali, ne büyük er bu...»<sup>8</sup>

İşte yazıyı -yabanî kanla dolduran bir savaş manzarası, padişahın adına okunan hutbe ve buyruklarla dolu bir divan bir mecaz perdesinin ardından seçiliyor:

«O ordunun kılıç vuruşundan, padişahın düşmanlarını öldürüşünden yazı da kanla doldu yol da; yol gönlümün kanını içmede artık.

O saflar yaran saldırılardan beden şeytanlarının başları ezildi, hutbe padişahın adına okunmaya başladı, divan gönlün buyruklarıyla doldu.»<sup>9</sup>

Ve en umulmadık yerde devlet bulunabileceğini öğreten bir gazi:

«O gazi, o padişahın saçlarına ip gibi kova ile oynamayı öğretti, yani Yusuf'a kuyu dibinde bir mevki, bir devlet bulunduğunu belletti.»<sup>10</sup>

Hazret-i Mevlânâ arada bir töreden, özellikle Bugra Kaan töresinden, Türkmen töresinden söz eder. Bir beytinde de Şems-i Tebrizî'nin yol ve töresinden bahisle «Dinin yıkıklığını da, dünyanın yıkıklığını da Şemseddin'in yolu, töresi düzene sokabilir.» der.<sup>11</sup> Bir başka beytinde de ebedî devlet iktidarına kavuşmak için: «Şu balçıkta kaldıysan ebedî saltanat bağışlayan, ezeli taca sahip bir gönül erine yüz tut» öğüdünü verir.<sup>12</sup>

Bahsedilenler gerçekte bir mâna saltanatı ve mâna tacıdır. Ancak bu beyitte de dünya saltanatı ve dünyevî tacla manevileri arasında incecik bir mecaz perdesi vardır. Mevlânâ'ya göre yüz tutulacak gönül eri Şems-i Tebrizî'dir. Bir beytinde de O'nu Şems-i Tebrizî'nin devlet bayrağı altında hizmete çağırır buluruz:

«Âlemin kul - köle olduğu Şemseddin'in devlet bayrağı geldi, çattı. Ey doğan huylular koşun hizmetine girin.»<sup>13</sup>

Bir beyitte de Tebrizli Şems'in devlet eteğine yapışılması öğütlenmiştir:

(8) Divan-ı Kebir, Gölpınarlı çevirisi, 1. C. İstanbul 1957, s. 135.

(9) a.g.e. 1. c., s. 71.

(10) a.g.e. 1. c. s. 71.

(11) a.g.e. 2. c., s. 60.

(12) a.g.e. 2. c., s. 57.

(13) a.g.e. 3. c., s. 151 (Mev. Müz. No. 68, s. 152)

«Tebrizli Şems'in devlet eteğine yapış, yapış da olgunluğun onun lütfuyla, onun himmetiyle bezensin.»<sup>14</sup>

Gerek devlet bayrağı, gerekse devlet eteği, insanı varlıktaki birlik idealine kavuşturacak iki vasıta olarak kullanılmaktadır. «Alem-i devlet», «Damen-i devlet» en yüce hedefi bulduran iki unsur olarak görülmektedir. «Devlet tuzağı» ise bu hedeften şaşıratan bir unsur olarak «Divan-ı Kebir»de yer almaktadır:

«Davud'u mülk ve devlet tuzağıyla aldatırsın, Eyyub'u bir başka şekilde belâlarla kandırırsın.»<sup>15</sup>

Mevlânâ'nın şiirlerinde arada bir karşılaşılan «Devlet bahçesi» terkinde ise varılan hedefin büyüklüğü, o hedefte insanın kavuşacağı ruh haleti anlatılmak istenmiştir:

«Beğim bu can ülkesini, bu devlet bahçesini, bu bahtı, bu büyüklüğü görmüyor musun?»<sup>16</sup>

«Devlet denizleri» terkinde de aynı hedefi ifade eden bir sembol olarak kullanılmıştır :

«Dilek gemileri, yücelik ve devlet denizlerinde akıp gideli bir gün bile durmadan onu gezdirmede, ne mutlu ona...»<sup>17</sup>

Mevlânâ, en önemli resmî belgelerin üstüne vurulan, çağın hükümdarının hiç bir şekilde bozulmayacak hükmünü ifade eden «Devlet tuğrası»nı ise «Tanrı aşkı»nın üstüne vurulup karanlıkları dağıtan insanları aydınlığa kavuşturuşun müjdecisi olan «Şafak»a benzetir:

«Güneşin fermanı geldi. Şafak, Tanrı aşkının devlet tuğrasıdır. Visal falından ders al, çünkü bu falları aşk çözdü.»<sup>18</sup>

«Devlet nayı» ile «Devlet zurnası» ise varlıktaki birlik âleminin sesini duyuran iki vasıta olarak «Divan-ı Kebir»de yer almaktadır:

(14) a.g.e. 3. c., s. 136 (Mev. Müz. No. 68, s. 162)

(15) a.g.e. 1. c., s. 334.

(16) a.g.e. 1. c., s. 66; aynı cildin 150. sayfasında şu beyit vardır : «Bunu devlet-ikbal bahçene and içerek söylüyorum, hani o devlet bahçesi, ikbal bahği ki orada sarhoşluk bile bülbül seni övsün diye gül gibi susup kalmıştır.» s. 133'de de devlet kapısı»ndan söz edilir : «Akıl şaraba gark oldu mu devlet kapısı açılır, her kerem kesesi (Doyurun) emriyle çözülür.»

(17) a.g.e. 2. c., s. 382, (Mev. Müz. No. 68, s. 189)

(18) a.g.e. Tehran baskısı, 1. cüz, s. 5 3. gazel, Gölpınarlı, 1. c., s. 11.

«Devlet neyinden yine bir ses geldi, ey can el çırp, ey gönül ayağını yere vur, oynamaya başla...»<sup>19</sup>

«Ey Tebrizli Tanrı Şems'i, devlet zurnan, can rebabının kulağını burmuş da can rebabı onun sesini duymuş, işitmiş.»<sup>20</sup>

Bir beytinde de doğrudan «devlet hedefi»nden söz eden Mevlânâ:

«Devlet hedefine varmak için oka döndü şu yaydan fırladın, o hedefe uçtun» der.<sup>21</sup>

Devlet ışığı,<sup>22</sup> devlet günü,<sup>23</sup> devlet güneşi,<sup>24</sup> devlet gecesi,<sup>25</sup> devlet yıldızı,<sup>26</sup> devlet yeli,<sup>27</sup> devlet yurdu,<sup>28</sup> devlet dolabı,<sup>29</sup> devlet kehlibarı,<sup>30</sup> devlet madeni,<sup>31</sup> devlet sakisi,<sup>32</sup> devlet şatranççı<sup>33</sup> ve devlet atı<sup>34</sup> gibi terkipler türlü mecazlarla Mevlânâ'nın şiirlerini süsler.

(19) a.g.e. 1. c., s. 387, Tehran baskısı, -cüz, s. 210

(20) a.g.e. 1. c., s. 327.

(21) a.g.e. 3. c., s. 302 (Mev. Müz. No. 68, s. 176)

(22) a.g.e. 3. c., s. 293 «İki gözünü aç da o güzel huylunun devlet ışığı yüzünden gözlerindeki ululuk ıssının nurlarını seyret».

(23) a.g.e. 3. c., s. 422, )Mev. Müz. No. 68, s. 195) «Kutluluk günü, devlet günü başımıza gelmiş, konmuştu. Arı-duru kardeşlerden böylesine birgün doğuvermişti ansızın.» (s. 177)deki örnek : «Ne de hoş bir güzellik güneşisin ki doğdun da dünya penceresinden baht sabahı, devlet günü gibi vurdun. (2. c., s. 307)

(24) a.g.e. 1. c., s. 255 «Gene devlet güneşi gökyüzünde göründü, tanyerinden doğdu, gene canların dileği, can yolundan gelip çattı.»

(25) a.g.e. 3. c., s. 188 (Mev. Müz. No. 68, s. 158) «Bu devlet gecesinde bana tekten, çiftten bahsedip durma, çünkü şarap beynime çift, sevgili kucağıma eş.»

(26) a.g.e. 3. c., s. 118 (Mev. Müz. No. 68, s. 147) «Devlet yıldızıyla, hasetçinin gözü arasına, nelik, nitelik tozundan bir perde çeken de odur, o. Devlet yıldızı, yürü, git der, perden artsın, benden gene kurtulamadın, gene yapayalnız değilsin, fakat onun tapısından sürüldün.»

(27) a.g.e. 4. c., s. 54

(28) a.g.e. 2. c., s. 45 «Bu güzelim devlet yurdundan bir soluk bile çıkma a gönül. Bir an can şarabını iç, bir lâhza şekerler çiğne».

(29) a.g.e. 2. c., s. 468, (Mev. Müz. No. 68, s. 129).

(30) a.g.e. 1. c., s. 253 «Sen bir saman çöpüsün, bizse devlet kehlibarıyız, şu samanlıktan sıyrılıp kehlibara dönsen ne olur ki?»

(31) a.g.e. 2. c., s. 416.

(32) a.g.e. 2. c., s. 44, «Devlet sakisi ansızın, padişaha mahsus kadehle gece şarabı getirdi kendinden geçmişlere.»

(33) a.g.e. 1. c., s. 368, «Devlet şatranççı şahın, yol azığı olarak yüzlerce can onun; saman yüzlerce dağ yüklemeye, bir gam yiyene yüzlerce gam vermede.»

(34) a.g.e. c. 1., 32. terci, bend : «Seni tanıdım tanıyalı nice devlet atı sürdüm de kendimi dertlerden dışarı attım, korkulardan kurtuldum, emniyete eriştim.»



Bunlar arasında «Devlet kuşu» Mevlânâ'nın çok sık kullandığı sembollerden biridir. Bazen «Murg-ı devlet» veya çoğul şekliyle «murgan-ı devlet» diye şiirlerde yer alan bu sembolü daha çok sadece «Hüma» veya «Zümrüd-i Anka» kelimeleriyle de karşıladığı olur. Başına gölgesi düştüğü zaman insanların en büyük devlete kavuşacaklarına inanılan bu kuşun özellikle gölgesi Mevlânâ'nın şiirlerinde geçer. Devlet kuşu kimi beyitlerde Şems-i Tebrizi'nin sembolü olarak kullanılmış ve bu beyitlerin birinde «Efendimiz, Arşın devlet kuşu Tebrizli Şems, öyle bir adamdır ki, yedi deniz bile ona karşı ancak bir katredir.» denmiştir. Mesnevi şarihleri arasında «Devlet kuşu'ndan murat Hazret-i Peygamber'dir» diyenler vardır.<sup>35</sup>

Mevlânâ «Orada devlet kuşu da, gölgesi de bir karartıdan ibarettir. Işığın karşısında karanlık, yok olmaktan başka bir çare bulabilir mi?»<sup>36</sup> diye soracak kadar kurbiyet makamına ulaşmış, varlıktaki birlik makamının yakınlığına erişmiş olanlardandır. Ve «Keşke birgün gölgesinde düşüp ölsem, gerçekten de bu türlü ölüm umulmaz bir devlettir bana»<sup>37</sup> diyebilmişlerdendir.

«Divan-ı Kebir»de sık sık devlet gölgesinden söz edilip hem de dünya devletinden bahsolunarak «Sultanımızın devleti sayesinde kalpler ferahladı, insanlar birbirine eş oldu, zahmetler sıkıntılar çıkıp gitti»<sup>38</sup> ve «Ârifler dünya padişahının o canlara can katan padişahımızın sayesinde rakedin, insafıllar çark urup oynayın.» denildiği görülür.<sup>39</sup>

Tabii olarak «İlâhi devlet» de söz konusudur :

«Tecelli devleti sayesinde bir kadeh şarap içmekle (Beni kesin olarak söyleyeyim göremezsin) kınaması olmaksızın güneş olur gidersin.»<sup>40</sup> derken Huruc suresindeki Tecelli-i ilâhi ve Hazret-i Musa bahsine temas eder.

(35) a.g.e. 1. c., s. 327, «Ey arşa konmuş güzelim devlet kuşu, aşkının gölgeliklerinde her an can doğanları havalanıp ta arşa kadar uçmuş.», 1. c., s. 133 «Madem ki ümidin bir bizde, kuzgunu tutsan devlet kuşu kesilir, bütün özürlerin vefa sayılır, esenlikler size.» 3. c., s. 170 «Güneşin ışığı vuran beden sanma ki devlet kuşunun gölgesini umsun Şems için söylenen beyit için bak. c. 3, s. 290 (Mev. Müz. No. 68, s. 175) v.d.

(36) a.g.e., 3. c., s. 153.

(37) a.g.e., 3. c., s. 379, (Mev. Müz. No. 68, s. 189)

(38) a.g.e., 1. c., s. 253.

(39) a.g.e., 1. c., s. 259.

(40) a.g.e., 1. c., s. 367.

Hazret-i Mevlânâ sık sık «Devlet sahibi» veya «devlet sahipleri» terkiplerini kullanır. Bir şiirinde:

«Devlet sahiplerini zevki veresiyedir amma zevk-neş'e peşin olarak gelsin ona. Devlet sağında - solunda yürüsün, hem kuzeyinde olsun, hem güneyinde. Beden, can derler iki il var ya, her ikisinde padişah da o olsun, veli de o.» beyitlerini söyledikten sonra sözlerini:

«Tebrizli Şems peşin devlettir, eldeki ikbal olarak o yeter bana, ondan başkası, sözden ibaret olsun isterse.» diye tamamlar.<sup>41</sup>

Bir beytinde gönlünü bilgilerden arıtıp, kendini kendinden gafil kıldıktan sonra «devlet sahibi sevgili»nin huzuruna çıkmak ister. Çünkü o huzura bilgili - hünerli olarak bir başka deyişle benlikle ulaşmanın yakışık almayacağına kanidir. Bu konuda :

ای قاب قوسینی مرتبت      واه دولت با سکریت  
کسی نیست شاهد محرت      در قرب او ارنابیا

yani «Ey mertebesi (Aralarında iki ok atımı kadar yer kaldı) aye-tiyle belirlenen, ey o yücelik devletine sahip olan, ey padişah sana kimse mahrem olamaz. (Belki de, daha yakın) makamından (gel)» diyerek çağırır.<sup>42</sup> Yahut da padişahın ihsan ve vefa sofrasında onun konduğu olarak devleti için dua eder:<sup>43</sup>

مرماه شاهم لهرستی      برضواء احصاء و وفا  
مرماه صاحب دولتتم که      دولتی باینده بار

Bir beytinde de kendi eteğinden tutanların devlet sahibi olduğunu söyler :

(41) a.g.e., 5. c., s. 128.

(42) a.g.e., 1. c., s. 189, (Mev. Müz. No. 68, s. 63), 1. c., s. 203'te «Devlet sahibi padişah ol, yüceliklere eriş, ay kesil, nice bir üveyik gibi kû kû deyip duracak, arayıp tarayacaksın.» Devletsiz padişahı da şöyle söz eder : «Ey padişahım, padişah devletsiz, adaletsiz, insafsız olursa şehir ne hale gelir? İşte ben o haldeyim» (1. c., s. 26).

(43) a.g.e., 1. c., s. 393.

«Yürü yürü, devlet sahibisin, yaşayışa cansın zevksin, işretsin. Rıdvan'ın, hurisin, cennetsin sen, çünkü eteğimi tuttun benim.»<sup>44</sup>

Mevlânâ bir beytinde baharın getirdiği taze canı, sevgilinin güzel yüzünü devlete benzetirken, bir diğer beyitte bedeni Kadir gesine, canı da dolunaya nisbet edip sonra her ikisini de insana verilmiş devlet sayar.<sup>45</sup>

«Gönül devleti» terkiibini sevgili karşılığı kullanır. Sevgilinin dağınık saçlarını dünya devleti, kutlu cennet diye vasıflandırır.<sup>46</sup> Bir beytinde «devletin geçim devleti olduğunu, kahvesinin arştan geldiğini, meclislerinde badem helvası saçılmış olduğunu» ifade eder.<sup>47</sup> Bir şiirinde şekerler döken devletten, başka birinde kırmızı güle gülmeyi öğreten ölümsüz devletten,<sup>48</sup> diğer birinde uyanık devletten,<sup>49</sup> öbüründe gülen devletten söz eder.<sup>50</sup>

«Tembelleriz biz, sen yüzlerce haccımız, yüzlerce işimizsin, biz uykuya dalmışız sen yüzlerce uyanık devletimizsin.»<sup>51</sup> ve «Hem zindanda dostsun bana, hem gülen devletlimsin, andolsun Tanrıya, bunların da yüzmislisin. Ey benim övdüğümden daha fazla övüşe lâyık sevgilim» der.<sup>52</sup> «Bidar-ı devlet» terkiibi Mevlânâ'da sıkça geçen bir deyim olup umumiyetle «baht» karşılığı kullanılmıştır. Devlet kelimesi bazı beyitlerinde «ikbal» ve «baht»la birlikte yer alır:

«Padişahın kiblesini buldu isen, sen de devlet-ikbal kiblesi ol, kadehinden iik yudumcuk içtiysen, devleti de bahtı da kendine dost bil.»

Bir niyaz şiirinde: «Devlet-İkbal Kâbesi ancak bu halkadır, ümit Kâbesini yıkma.» diye yalvarır. «İkbal ayağına, devlet huzuruna gelir, onların kudümiyle kutlanırsın, sabır sıkıntının anahtarıdır.»<sup>53</sup> derken devlet ve ikbalin getireceği sıkıntıya sabırla tahammülü tavsiye eder. Bu konuda şu örnek beyitler de verilebilir:

(44) a.g.e., 1. c., s. 107.

(45) a.g.e., 5 c, s. 388, (Mev Müz. No. 69, s. 44)

(46) a.g.e., 2. c., s. 90, (Mev. Müz. No. 68, s. 77)

(47) a.g.e., 2. c., s. 77, (Mev. Müz. No. 68, s. 75)

(48) a.g.e., 5. c., s. 4 ve 12.

(49) a.g.e., 3. c., s. 188, (Mev. Müz. No. 68, s. 158)

(50) a.g.e., 1. c., s. 152.

(51) a.g.e., 2. c., s. 149.

(52) a.g.e., 1. c., s. 116.

(53) a.g.e., 1. c., 35. şiir.

«Devlet - İkbâl Kâbesi canımdır, ama binlerce can Kâbesi, senin çevreni dönmeye, seni tavaf etmeye,»<sup>54</sup> «Şu lûtf ve rahmeti ve bu taht ve devleti seyret, kötü yıldızlıların çaresini bulmak için ay gibi çıka gel.»<sup>55</sup>

«Ne devlettir bu, ne ihsandır»<sup>56</sup> redifli gazelde olduğu gibi Mevlânâ devleti ihsanla eşdeğerde tutar. Yine devleti zaferle aynı mânâda sayıp «Delilik ordusunun atlıları, ne de neş'eli, ne de muzaffer ve devletlidir» der.<sup>57</sup>

O geçici devlet karşısında aldırmaçlık içinde nazlıdır:

«Lûtfunla, kereminle nazlanır varlık âlemine bakar -dururum, ey padişahım, geçici devlet, beni nereden aldatacak?» diye sorar. (C, I, S. 248).

«Mihnet yoluyla devlete çekiyorsun» (C. I., S. 244) derken eskilerin «her nimetin bir mihneti vardır» sözünde olduğu gibi «devlet»i nimet yerine kullanır. «Mademki, mihnet baştan başa devlet kesildi, neden sınıp duracakmışım?»<sup>58</sup> diye halinden memnun sorduğu olur. Çünkü O'nun için «Mihnet güneşinin her yakışı, aşk âleminde, bir devlet kuşunun gölgesidir.»<sup>59</sup>

Devlete erme, devlete ulaşma Hazret-i Mevlânâ'nın sık sık dile getirdiği bir bahistir. «Devlete ermenin de, övünmenin de padişahlara lâayık olduğunu, kulların bu kayda düşmemesi gerektiği» inancını ileri sürdüğü beyitteki devletten kasıt, «dünya devlet»idir. Ancak o çoğunlukla «Devlete erme» tabirinden «Tanrıya kavuşma»yı ifade ve kast eder. Bir beytinde «Tanrı güzelliği, Tanrı alımı hangi yüzde varsa, o yüze bak. Olur ya, ansızın o yüzden devlete erersin»<sup>60</sup> diyen Hazret-i Pir: «Dışardaki nur bu olursa, devlete ulaşan nasıl temkine kavuşur yarabbi, nasıl ay gibi parlayıp gider yarabbi.»<sup>61</sup> diye sorar.

(54) a.g.e., 3. c., s. 226.

(55) a.g.e., Mev. Müz. No. 68, s. 176, Tehran baskı, c. 5, s. 102.

(56) a.g.e., c. 3, s. 241 (Mev. Müz. No. 68, s. 166)

(57) a.g.e., (Mev. Müz. No. 68, s. 243)

(58) a.g.e., c. 2, s. 60.

(59) a.g.e., c. 2, s. 40.

(60) a.g.e., c. 3, s. 309, (Mev. Müz. No. 68, s. 177)

(61) a.g.e., c. 1, s. 70.

Bir şiirinde devletten kaçmamayı öğütler, zaten istense de kaçılmayacağını, çünkü bir kere tuzığa düşülmüş olduğunu ifade eder.<sup>62</sup>

Devletin, bahtın tersine dönmesini bir beytinde şöyle kaleme alıp «Eyvahlar olsun, o buluşma devleti gene kürkünü ters giydi» derken kürkü ters giymek deyimini korkutmak ve bozuşmak anlamlarında kullanır.

Bazen kavuştuğu üstün devlete:

ای نورمای سورمای دولت منصورما  
جوئی بنه در سورمای سور انکورما

diye seslenir ve «Ey ışığımız, ey düğünümüz, ey üstün devletimiz bizim doğuşümüzü üzümümüz olgunlaşmıcaya kadar coştur.» der.<sup>63</sup>

İnsanın yüzüne gülen, ancak kararsız olan devleti bir beytinde şöyle dile getirir:

«Gülen kararsız devlet gibi hergün bir yandan çıka - gelirsin.»<sup>64</sup>

Onun için gerekli olan ilâhî aşka ulaşmanın, o aşkı bulmanın, o aşkla bir olmanın devletidir:

«Ne mevki düşünürüm, ne sultanlık, ne de ululuk, mevki olarak da, rütbe olarak da bana aşkının devleti yeter.»<sup>65</sup> beytinde bu husus açıkça görülür. Bir beytinde o devlet evine erişmişliğin, o devlet evi olmanın şükrü içinde görürüz Cenab-ı Mevlânâ'yı:

«Biz o devletin eviyiz ve o devlet evinin çevresindeyiz. O evin nimetini unutmadık biz.»<sup>66</sup>

Sonuç olarak denilebilir ki Hazret-i Mevlânâ, devlet fikrini çoğunlukla mecaz ve sembollerle işleyip değerlendirmiştir. İstilahat-ı Sofiye sözlüklerinde «devlet» kelimesine rastlanmıyor. «Devlet»in müteradifi «ikbal» karşılığı olarak «meyl» kelimesi veriliyor ve var-

(62) a.g.e., c. 1, s. 134.

(63) a.g.e.

(64) a.g.e., c. 2, s. 24.

(65) a.g.e., c. 5, s. 170.

(66) a.g.e., Tehran baskısı 3. cüz., s. 227.

lıktaki birliğe meyil, yönelme anlamına kullanılıyor. Mevlânâ'nın saltanatla birlikte kullandığı Zümrüd-i Anka «vücut-u mutlak» sembolü oluyor, «Hüma=devlet kuşu» ise «İnsan-ı kâmil» karşılığını buluyor. Hazret-i Mevlânâ devlet kuşunda bazen Şems'i, çoğunlukla da Hazret-i Peygamberi sembolleştiriyor. Onun fikir ve ruh yapısında İslâm'ın büyük kurucusunun ve Şems-i Tebrizi'nin yerleri, üzerinde açıklamayı gerektirmeyecek belirginliktedir. Baht, iyi ve güzel talih anlamıyla da kullanılsa, bu iki büyük değer «devletli»nin gölgesinde oluşun kazandırdığı merteye başka hiçbir şeyle kıyaslanamayacak bir parlaklıkla bir beyitte şöyle dile getirilmiştir:

«Bir baba duası değil, yüzlerce Peygamber duası almışım ki, böyle bir devlete kavuştum, böyle bir devlete ulaştım.»<sup>67</sup>

Hazret-i Mevlânâ'nın devleti değerlendiren daha pek çok beyit ve şiirleri vardır. İşte O'nun devletin daimi olması için dua edışı:

«Onu iste, sabr u kararı sorup durma, onun yüzü gönlümde ne sabır ne karar bıraktı. Tek onun devleti daim olsun.»<sup>68</sup>

İşte Anadolu Türk devletlerinin temelinde devleti Tanrıya ulaştıracak bir üstünlük ve yücelikte gören bu ilâhî devlet anlayışı yatmaktadır. Bir diğer dua beytiyle sözüme son vereyim:

«Padişahım, Farsça söyleyelim, gönülden haberin var senin, ayın parıl parıl parlasın dursun, devletin ebedi olsun.»

Evet, devletimiz bir ilâhî yücelikte ebed-müddet olsun.

(67) Mev. Müz. No. 68, s. 59.

(68) Mev. Müz. No. 68, s. 160.

## MEVLÂNA VE İNSAN

Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN

İçinde yaşadığımız ve her an idrâk ettiğimiz şu dünya, maddi ve mânevi plânda bir yığın realiteyi sinesinde barındıran bir özelliğe sahiptir. İnsan ise, mevcut realitelerin en büyüğü ve mükemmeli hüviyeti ile müstakil bir değerler manzumesidir. Bunun sebebi de Allah'ın, «eşref-i mahlûkât» yani en seçkin varlık olarak yarattığı insanın; henüz bütün cepheleri ile tahlil edilememiş, aydınlatılıp ortaya konulamamış, son derece müstesna ve esrarlı, kompleks bir varlık, kendine has hususiyetler arz eden başlıbaşına bir bilinmez âlem, bedeniyle ve rûhuyla gerçeğin sırlarını, sırların gerçeğini üzerinde taşıyan muazzam bir sistem olmasıdır.

İnsanın anlaşılamayan tarafı, bilinen maddi yani fizyolojik yönünden ziyade; özünü, benliğini, rûhunu ve pek çok yüce hikmeti, kudreti içinde saklayan psikolojik, mânâ cephesidir. Bu itibarla insan, henüz çözülememiş bir büyük problem, dev bir muamma olma hüviyetini hâlâ esrarlı bir şekilde sürdürmektedir.

Eski Türkler onu, gök ve yer ile beraber kâinatın üç önemli varlığından birisi olarak kabul ederler. Nitekim, Göktürk Yazıtları'nda geçen :

«Üze kök tengri asra yağız yir kılindukda ikin ara kişi ogli kılınmış.»<sup>1</sup>

(Üstte mâvi gök, altta yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış.)

ifadesi, bunu açıkça gösterir.

Bu devir insanı tamamiyle dışa dönük, aktif, akıncı birer destan kahramanı olarak kendini gösteren «alp tipi» dir.

Oğuz Kağan ve Dede Korkut hikâyelerinin bazı kahramanları, bunun en güzel örneklerini teşkil ederler. Göçebe devri medeniyeti-

---

(1) Prof. Dr. Muharrem Ergin, «Orhun Âbideleri» İst. 1970, s. 51

mizin bütün özelliklerini üzerinde taşıyan bu insan tipi, yaşamak ve hayatını devam ettirmek için hem tabiatla ve hem de düşmanlarıyla durmadan uğraşmak, didişmek, savaşmak zorunda kalmış ve dolayısıyla son derece aktif, hareketli «dış insan»ın en karakteristik vasıflarını bünyesinde toplamıştır. Nitekim, Kağan olduktan sonra bütün dünyaya hâkim olmak isteği ve heyecanı ile dolu olan Oğuz Kağan'ın şu sözlerinde, bu insan tipinin bâriz hususiyetlerini açıkça görmek mümkündür:

«Ben sizlere oldum Kağan  
Alalım yay ile kalkan  
Demir kargı olsun orman  
Av yerinde yürüsün kulan  
Daha deniz daha müren  
Güneş bayrak, gök kurikan»<sup>2</sup>

Ayrıca, komşularına yolladığı yazılı emir-nâmelerde daha kararlı ve kesin bir üslûpla şöyle konuşur :

«Ben Uygurlar'ın kağanıyım ve yer yüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim. Kim benim emirlerime baş eğerse hediyelerini kabul ederek, onu dost edinirim. Kim baş eğmezse, gazâba gelirim; düşman sayarak, ona karşı asker çıkarır ve derhal baskın yapıp, onu astırır ve yok ettiririm.»<sup>3</sup>

Dede Korkut Kitabı'nda, «Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan»'da; üzerine yüklenen altı yüz kâfire karşı Karacık Çoban'ın aşağıdaki sözlerinde de, «alp tipi»nin karakteristik vasıflarını net bir şekilde görmek mümkündür :

«İlâkırdı söyleme bre itim kâfir  
İtim ile bir yalakta bulaşğımı için azgın kâfir  
Altındaki alaca atını ne översin  
Alaca başlı keçim kadar gelmez bana  
Başındaki tulganı ne översin bre kâfir  
Başındaki borküm kadar gelmez bana  
Altmış tutam mızrağını ne översin mürdar kâfir  
Kızılçık değneğim kadar gelmez bana  
Kılıcını ne översin bre kâfir  
Eğri başlı çomağım kadar gelmez bana  
Okluğunda doksan okunu ne översin bre kâfir

(2) Prof. Dr. Muharrem Ergin, Oğuz Kağan Destanı» İst. 1970, s. 5

(3) a.g.e., ayn. shf.



Alaca kollu sapanım kadar gelmez bana  
 Uzağından yakınından beri gel  
 Yiğitlerin darbesini gör öyle geç»<sup>4</sup>

Yerleşik medeniyete ve İslâmiyet dâiresine geçişimiz ile yeni bir insan tipi, milletimizin bünyesinde varlığını hissettirmeye başlar. Bu, artık dıştan ziyade içe önem veren; dış dünyadan çok, kendi içinde kurduğu dünyada yaşayan; gerçeği dışta değil, içte arayan, kısaca adına «mistik tip» adını verdiğimiz insandır. O'nda, öncekilerden farklı olarak sosyal realite, yani bizzat içinde yaşanılan hayatın gerçekleri, yerini; psikolojik realiteye, akıldan ziyade his, gönül yoluyla anlaşılması mümkün olabilen gerçeklere bırakır.

Böylece artık :

«Zâkir bolup şâkir bolup Hak'nı tapım  
 Şeydâ bolup rüsvâ bolup candın ötdim  
 Andın sonra vahdet meydin katre tattım  
 Hemdem bolup yir astığa kirdim mına»

(Zikredip, şükredip Hakk'a taptım; deli-divâne olup, ayıplanıp, canımdan geçtim; ondan sonra Birlik şarabından bir damla tattım ve Hz. Peygamber'le dost olup, yerin altına girdim.)

şeklinde dünyadan da, candan da geçip kendini tamamiyle Hakk'a vererek konuşan Ahmed Yesevi'lerin;

«Beni bende dimen bende degülem  
 Bir ben vardur bende benden içerü  
 ...  
 Zinhâr virmegil gönül dünya payına bir gün  
 Dünyaya gönül viren düşe tayına bir gün»

gibi mısırâlarla bütün maddî ve bedeni ihtiraslarından sıyrılıp, herşeyini yağmaya veren ve sâdece kendi iç dünyasında huzûra eren, Hak ile bir olmayı saadetlerin en büyüğü, varlıkların en azizi kabul eden Yunus Emre'lerin; nihayet en büyük gönül, aşk ve tasavvuf âbidesi Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin dünyasına gireriz.

\*\*

İnsanı; düşünen aklı, hisseden kalbi ile İlâhî Varlığı, Birliği de-

(4) Prof. Dr. Muharrem Ergin, «Dede Korkut Kitabı» İst. 1969, s. 32

— Bu konuda, müstakil ve etraflı bilgi için bkz : Prof. Dr. Mehmet Kaplan, «Türk Destanında Alp Tipi» Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar, İst. 1976, s. 11 v.d.

rinden anlamaya, kavramaya en elverişli unsur olarak kabul eden Mevlâna; böylece onu, maddeden ziyade mânâ zenginliği içerisinde yüzen esrarlı, müstesna bir cevher şeklinde düşünür. Bu görüşten hareketle :

«Eger yâr-ı merâ ez men gam u sevdâ nebâyistî  
Merâ sad der dükân bûdi merâ sad akl u râyestî»

(Eğer ben, sevgilimin yolunda gamlara ve sevdalara batmasaydım; yüzlerce dükkâna, akla, tedbire sahip olurdu.)

diyerek; mala, mülke değer vermeyişinin, maddi plânda servete sahip bulunmayışının sebebini, alabildiğine Aşk'a dalmasına bağlar.

Aşk'ı buğdaya, dünyayı ise değersiz samana benzettiği bir mektubunda; gerçeği göremeyenlerin övündükleri mal ve mülkü de, sesine hayranlık duyulan içi boş bir davul gibi düşünerek şunları kaydeder :

«Ebedî kalan temiz işler Aşk'dır. Dünya samana benzer; aşk buğdaya... Ecel doğanı samanı alır, götürür; bir tek saman bile kalmaz.

Ebedî olarak sonu görür ol; niyet ettiğin şeyi tut; onda ayak dire; dostları da bu yola yönelt; öğüt ver, yardım et. Çünkü iş budur, geri kalanı pişmanlıktır. Dünyâ mülkü davula benzer; yaratıklar onun sesine hayrân olurlar; başına toplanırlar. Onun ise, içi boştur; onda hiçbir iç yağı yoktur; hiçbir faydası dokunmaz. Ne mutlu, güzel kokular satan aşkın tablasını bulana; dünyâ mülkü davuluna karşı da gönlünü soğutana..»

Gene, aynı mektubunun sonunda yer alan şu mısraları ile de; servetin, övünölmeye hiç değmeyecek hükmünü, çok anlamlı bir tarzda ortaya koyar:

«Dünyâ mülkü, baştan-başa, insanın başına başağrısından başka birşey getirmez;

A akli kıt olan kimse; başında bu kadar başağrısını çekme!  
Güneş'le Ay'ı tâc edinip, başına vursan bile;  
Ömür sona erince, bir kerpiçe baş koyacaksın; bunu unut-  
ma!»<sup>5</sup>

(5) Abdülbâkî Gölpınarlı, Mevlâna Celâleddin - Mektuplar» İst. 1963, XXI. Mektup, s. 36

O'na göre hayat, taşa toprağa batmış ve çeşitli kötülüklerle dolu dünyâda değil; gönlün, cânın tâ içindedir. Dolayısıyla yolda konuşmayan toprağa, akli olmayan taşa bağlanmaya, şu âlemi devamlı kalınacak bir yer kabul etmeye hiç gerek yoktur:

«Çirâ cün ey hayât-ı cân derin âlem vatan dâri  
Na bâşed hâk-i reh nâtık nedâred seng huş-yâri»

Gerçeği, gönlünün ta içinde bulan insan; kemâle, olgunluğa ermiş demektir. O, «hünerlerle dopdolu, gölge içinde bir güneş gibidir. Sanki, uzaktan yeni doğmuş aya benzer. Böyle birisine bakanlar, O'nun varlığı ile yokluğunu bile farkedemezler.»<sup>6</sup> Bu insanlar, kendi benliklerinden geçmişler; varlıklarını Hak için halka vakfetmişler, onların hayrına işler yapmayı, yardımlarına koşmayı üstlenmişler, bu yolda Yüce Âlem tarafından vazifeli kılınmışlardır. Mevlâna bu çeşit kimseleri, yeni doğmuş bir ay gibi düşünerek; onların, varlıklarını insanlığın hizmetine adamaları sebebiyle, hayâle benzetilebileceklerini söylüyor.

Burada, Hz. Peygamber'in; «Yüce Allah'ın öyle kulları vardır ki, Allah onları, insanların ihtiyaçlarını gidermeye memur etmiştir. İnsanlar ihtiyaca düştüler mi, onlara sığınır; onlar, Allah'ın azâbından emindirler.» Hadis'ine telmihte bulunan Mevlâna; dünyada insana câzip gelen herşeyin bir hayâlden ibâret olduğunu, hattâ buna barışın da, savaşın da, övünmenin de, yerinmenin de dâhil edilebileceğini sözlerine ekler.

İnsanın muhakkak uyması gereken hususlardan birisi de, «edeb» dir. Bunu, Allah'ın İlâhî lütfuna kavuşmanın şartlarından birisi kabul ederek :

«Tanrı'dan edebi gözetmek için başarı dileyelim.  
Edebsiz, Tanrı'nın lütfundan mahrum kalmıştır.»<sup>7</sup>

diyen Mevlâna'ya ve bütün irfan sahiplerine göre, herşey ancak edeb ile güzelleşir, düzenlenir. Bu bakımdan insanlar bütün kâinata, dünyaya ve canlı cansız yaratıklara ibretle bakmalı, onlardan dersler almalı, saygıyı, sevgiyi varlığının ayrılmaz bir parçası hâline getirmelidir. Edebin diğer belirtileri de; insanın basit arzuların, zevklerin esiri olmaması, haddini bilmesi, az ve öz konuşması, hikmetli, zarif, nâzik, değerli sözler söylemesi, büyüklenmemesi, guru-

(6) Abdülbâkî Gölpınarlı, «Mesnevî Şerhi» İst. 1973, s. 52

(7) a.g.e., s. 53

ru, kibiri bir tarafa bırakıp alçak gönüllü olması, bilgiye, ilme ve irfana çok önem vermesi, gönül kırmaması, benlik duygusuna kapılıp kendini âlemin merkezi sanmaması, halkın her zaman ve her yerde hizmetine koşması, ama kendisinin hiç kimseye yük olmaması, elden geldiğince kendi işini kendisinin görmesidir. Mesnevi başta olmak üzere, bütün eserlerinde bu konulara detaylara inerek ağırlık veren Mevlâna, böylece insanda bulunması gereken ideal vasıfları bir bir zikreder. Bunları, büyük mutasavvıf Seyyid Abdülkâdir Belhî de :

«Yâr ol, bâr (yük) olma; gül ol, hâr (diken) olma!» sözü ile çok güzel hülâsa eder.

Şüphesiz, Mevlâna'nın üzerinde bu kadar dikkat ve titizlikle durduğu edebli kişiler, aynı zamanda ârif kimselerdir. Onlar, Büyük Veli'nin fikirlerini dayandırdığı Furkan Süresi'nde de belirtildiği gibi; «yeryüzünde gönül alçaklığıyla yürürler ve bilgisizler kendilerine söz söyleyince, sağlık esenlik size, diye cevap verirler. Onlar öyle kişilerdir ki, gecelerini Rab'lerine secde eder, O'nun huzurunda kıyâmda bulunarak, namaz kılarak geçirirler. Rabbimiz, bizden Cehennem azâbını savuştur, derler. Yoksullara birşey verince ne israf ederler, ne de az verirler; ikisinin ortasını bulurlar. Öyle kişilerdir onlar ki, Allah'la beraber başka birine kulluk etmezler, haklı olmadıkça Allah'ın haram ettiği bir cana kıyıp, kimseyi öldürmezler; zinâ etmezler ve kim bunları yaparsa cezâyâ uğrar. Onlar o çeşit kişilerdir ki, Allah kötülüklerini iyiliklere tebdil eder. Onlar, yalan yere şahitlik etmezler ve suç işlenen yere uğrarlarsa, oradan suç işlemeden ve işlenen suça râzı olmadan geçip giderler. Onlar, Kur'an okuduğu zaman körü körüne yerlere kapanmazlar. Onlar ki Rabbimiz derler; bize eşlerimizden, soylarımızdan, gözlerimizi aydınlatacak kişiler ihsan et ve bizi çekinenlere kılavuz kıl.» meâlinde övülen, mümtaz kişilerdir. Bu yüzden, çoğu âriflerin evlerinde, meclislerinde «Edeb Yâhû» yazılı levhaların asılması, çok yerinde ve derin anlamlı idi.

İnsanlığın seçkin vasıflarından birisi de, dürüstlüktür. Bu yoldan sapanlara, her türlü kötülüğün geleceğini haber veren Mevlâna; «yoksul suratlı» adını verdiği sapmışlar, doğru yoldan çıkmışlar için rahmet kapısının kapandığını bildirerek; «zinâ»yı da, vebânın sebebi olarak görür. Zekât ise, yağmuru yağdıracak bulutun vesilesidir :

«O rahmet kapısı, bu görmedik yoksul suratlıların tamahları, hırsları yüzünden kapandı.

Zekât vermeyince bulut gelmez, yağmur yağmaz; zinâ yüzünden de etrafa vebâ yayılır.»

Böylece, «gerek ferd ve gerekse toplum olarak sözünde durmak, doğruluk, dürüstlük asıl hedef olmalıdır. Aksi hâlde Allah, düşmanlarını kendilerine musallat eder. Kötülüğü yayanların içlerine ölüm yayılır. Ölçeği, teraziyi hileli ölçer, tartarlarsa bitki bitmez, kıtlık olur. Zekât vermezlerse de yağmur yağmaz.» şeklindeki Hadis'e telmihte bulunarak, insanların bu konu etrafındaki dikkatini bir daha çeker.

«Sabır genişliğin anahtarıdır; kötülüklerden uzak durmak, çekinmek ise, ebedi bir zenginliktir.» meâlindeki Hadis'in ışığı altında da; «insanların, sabır sâyesinde sonunda bir define elde edeceklerini söyleyen ve her türlü duruma, kötülüğe karşı sabırlı olmayı öğütleyen Mevlâna; ulu kişilerin, Hakk'ın rızâsını kazanmış ve bunun için de halka hizmetten bir an bile geri durmayan âriflerden başkası olmadığını, belirtir.

Mesnevi'de, İlâhî Aşk'ı idealize ederek onun, insanlar için vazgeçilmez bir sevdâ olması gerektiğini uzun uzadıya anlatır. O'na göre, «her odunun kokusu nasıl dumanından duyulursa, âşıklık da gönül iniltisinden anlaşılır. Gönül hastalığı gibi hiçbir hastalık yoktur. Dolayısıyla âşığın hastalığı, diğer hastalıklardan apayrı bir hüviyettir. Aşk ne taraftan gelirse gelsin, sonunda insana kılavuzdur. Dilin anlatışı aşkı aydınlatır ama, dile düşmeyen, sözle anlatılamayan aşk, daha da aydınlıktır. Kalem de yazarak birçok şeyi anlatabilir, lâkin sıra aşka gelince başı döner, kendini kaybeder :

«Cümleyi gerçi kalem tahrir ider  
Aşk'a geldükde olur âşüfte-ser»

İnsan; varlığının şuuruna erebildiği, kendini aşabildiği, basitliklerden sıyrılıp, hoşgörünün ufkunda yükselebildiği nisbette insandır. Bunun temel şartı da, önce özünü iyice tanımasıdır. Kendinde hak olarak, normal ve tabii gördüğü hususları, başkalarında da aynen kabul etmesidir. Onun için Mevlâna; insanlara, ayıplarından ve kusurlarından dolayı birbirlerini mümkün olduğu kadar hoşgörü ile karşılamalarını telkin maksadıyla, «kel ve çıban» misâlinde hareketle Fihi Mâfih'de şöyle konuşur:

«İnsan, kendi kelinden ve çıbanından öğrenmez. Yaralı elini yemeğe sokar, parmağıyla yalar. Bundan midesi bulanmaz. Ama, başka bir kimsede birazcık çıban ve ufacık bir yara görse, o yemeği artık yiyemez, öğrenir.

İşte, insandaki kötü huylar da kellere ve çıbanlara benzer. Kendinde olduğu zaman, insan ondan iğrenmez, incinmez. Halbuki başka birinde, ondan bir parçacık göreceksin olsa iğrenir, nefret eder. Sen ondan ürktüğün gibi, o da senden ürker ve incinirse, onu hoşgör! Senin incinmen, onun suçudur. Çünkü, onu görmeden dolayı inciniyorsun.»<sup>8</sup>

Bir de insan, öğüt dinlemesini bilmeli ve hakkındaki her hayırlı telkine, teklife açık olmalıdır. İyiyi, doğruyu, güzeli bulmanın ve ilerleyip, yükselmenin bir şartı da budur. Bu duygularını da, Mesnevi'de son derece samimi bir edâ ile :

«Temiz sözler bizden çıkar da ona doğru ağız, ondan başka kimsenin bilmediği bir yere kadar varır, ulaşır.

Suluklarımız, temizlik yüzünden çıkar, yücelir de bizden armağan olarak ölümsüzlük yurduna varır.

Sonradan ululuk sahibinden, sözlerimizin karşılığı rahmet olarak iki kat çoğalır da bize gelir.

Sonra da kul gene elde ettiklerine benzer sevaplar elde etsin diye bizi, gene o güzel sözlere benzer sözlere sevk eder.

İşte böylece, boyuna güzel sözler yücelere gider, rahmet iner. Bu ikisi sende, senin varlığında boyuna olur durur.»<sup>9</sup>

şeklinde dile getirir. Bu sözleriyle aynı zamanda, insanın dâimâ hayırlı sözler söylemesini, çünkü bunun tekrar kendisine artarak hayır şeklinde döneceğini ve Allah'ın rahmetine vesile olacağını, toplumun da sağlık ve huzur içinde bulunacağını belirtir.

İnsan iyiyi kötüden, hakikiyi kalptan, sahtesinden ayırmasını bilmeli, yani tefrik kabiliyetine sahip olmalıdır. Böylece, ham hayaller peşinde koşmaz ve gerçeklerin ışığı altında kendisine en hayırlı yolu bulur. Buna da, şu mısralarında dikkat çeker:

«Müflisler, kalp paradan hoşlanırlar ama, kalp para basılan yerde rezil olur, gider.

Kalp paranın, altın suyuna batmış olmasına aldanma; bu seni doğru yoldan alıkoymasın; eğri büğrü hayaller seni kuyuya atmasın.»<sup>10</sup>

(8) Meliha Ülker Tarıkâhya, «Mevlâna-Fihî Mâfih» İst. 1958, s. 31

(9) Abdülbâki Gölpınarlı, «Mesnevi Şerhi» s. 217-218

(10) a.g.e., s. 219

Ayrıca insan, şükretmesini de bilmelidir. Çünkü şükür; güç ve kuvvet kaynağıdır, nimetin çoğalmasına vesiledir. Bunun aksi ise, insan için cebirdir, eziyettir; yani, Allah'ın verdiği nimetleri inkâr etmektir :

«Sa'y şükr-i ni'mete ikdâr olur  
Cebr idersen ni'meti inkâr olur  
Şükr-i kudret kudretin efvân ider  
Cebr ni'met keffini vârvân ider»

Onun için, insan; sahip olduğu az veya çok aklını kaybedip, başının kuyruk gibi olmasını istemiyorsa, muhakkak şükretmesini öğrenmelidir. Şükrü terk eden kimselerin yeri, Cehennem dibidir:

«Cüz' ü küll-i akl senden güm olur  
Ser değil o ser misâl-i düm olur  
Merd-i gayr-i şâkir oldu bed-şîâr  
Terk-i şükr eyler mekânın ka'r-ı nâr»<sup>11</sup>

Bundan sonra, yapılacak iş; evvelâ çalışmak, sonra da Allah'a tevekkül etmektir. Ancak bu sâyede insan tam anlamıyla kemâle, olgunluğa ulaşabilir. O'nun deyimiyle, tohum ekmeden tevekkül etmek, işleri Allah'a bırakmak doğru değildir. Herkes önce üzerine düşeni en iyi şekilde yapmalı, sonra da tevekküle yönelmelidir:

«Sa'y kıl gülsün tevekkülde kemâl  
Zer'-i tohm it sonra eyle ittikâl»<sup>12</sup>

O büyük Veli'ye göre, insanın içi ile dışı da birleşmelidir; yani kendi ifadesiyle, «insan olduğu gibi görünmeli, görüldüğü gibi olmalıdır.» Dışının temizliği; ancak içinin, gönlünün temizliği, arınması ile mümkündür. Bunu sağlayan faktörlerin başında, engin bir hoşgörü ile, onun zeminini hazırlayan «kalbin tesellisi» gelir. Kalbin tesellisinin ise; insanların kendilerini tam anlamıyla Allah'a vermelerinde, bunun da her türlü gösterişten, riyâdan uzak samimi yakarışlarla dolu gece ibâdetlerinde gizli olduğunu, şu satırlarında anlatır:

«Hz. Peygamber; (Gece uzundur, onu uyku ile kısaltma; gündüz parlaktır, onu günahlarınla karartma) dedi.

(11) Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu, «Mesnevi-i Şerif, Manzum Nahîfi Tercümesi» İst. 1967, c. 1, s. 38-39

(12) a.g.e., s. 39

Gece, Allah'a sırlarını söylemek, yalvarmak için uzundur. İnsan, dostları ve düşmanları tarafından hiç rahatsız edilmeden, Allah ile başbaşa kalır. Kalbinin tesellisini arar ve bulur. Yüce Allah, ibadetlerin gösteriştan korunması ve sırf kendine âit olmasını temin için, geceyi bir perde olarak çekmiştir. Karanlık gecede, gösterişe düşkün olan adam; samimi olandan, yani yalnız Allah için ibâdet edenden ayrılır. Gösteriş için yapan, kepaze olur. Herşey gece ile örtülür, gündüz açığa çıkar. İki yüzlü adam ise, gece ile kepaze olur. Kendi kendine: (Mâdemki beni kimse görmüyor, o hâlde kim için ibâdet edeyim?) der. O'na: (Biri görüyor, fakat sen, seni göreni görecek bir insan değilsin!) derler.»<sup>13</sup>

İşte burada da çok güzel ifade edildiği gibi, insanın göreni görecek göze sahip olabilmesi için; gönül gözünü açık tutması, kendi içindeki sevgi cevherini keşfetmesi, her türlü kinden, garezden, hasetten, dedikodu ve iftiradan uzak, insanlık idealinin seçkin vasıflarını üzerinde toplaması gerekir. Yedi yüz sene önce söyledikleri ve bizzat yaşayışı ile insanlığa büyük bir ışık kaynağı olan Mevlâna'dan, gönül ve sevgi pınarı kurumaya yüz tutmuş günümüz insanının alacağı çok güzel mesajlar vardır. Çünkü bugün artık, sâdece maddî refahın, mevkiin, servetin ve şöhretin; mânevi huzuru sağlamaya yetmeyeceği gerçeğini, bütün dünya anlamış bulunmaktadır. Mevlâna; insana çok küçük, basit şeylerle de pekâlâ mesut olunabileceği gerçeğini, sözleriyle olduğu kadar her türlü gösteriştan uzak, sâde, lâkin o ölçüde sevgi ve samimiyet ifadesi hayatı ile de açıkça göstermiştir. Evine gelen bir misâfirini ağırlayabilmek için, bulgurdan başka birşeyleri olmaması üzerine üzülen hanımına:

«— Aman ne iyi; evimiz, Peygamber evine döndü. Demek ki, madde âleminde övünecek bir malımız yok!»

diye, Allah'a derinden şükretmesi ve sevincinden semâya başlaması; bunun küçük, fakat o nisbette çok anlamlı bir örneğidir.

Ayrılıklardan ve buna bağlı olarak düşmanlıklardan, kinden, nefretten medet uman, rahatı ve huzuru ortadan kaldırmak için var gücüyle gece gündüz didinen, çeşitli hile ve tuzaklarla birbirini yemeye, yok etmeye çalışan bazı günümüz insanının, yüce Mevlâna'dan alacağı çok dersler ve kendine gelip, şu geçici dünyada sevgi ve hoşgörü yumağını örebilmek için öğreneceği nice şeyler vardır.



«Yaradılanı hoş gör, Yaradan'dan ötürü»

diyen, Yunus'la bütünleşecek bir Mevlâna muhabbeti; hasta ruhla-  
ra bir şifâ, kuruyan gönüllere engin, berrâk bir pınar gibi serinlik,  
ferahlık kaynağı olacaktır.

Zira:

«Dinle neyden kim hikâyet etmede  
Ayrılıklardan şikâyet etmede

Dir kamışlıktan kopardılar beni  
Nâlişim zâr eyledi merd ü zeni

Şerha şerha eylesin sinem firâk  
Eyleyem tâ şerh-i derd-i iştîyâk

Her kim aslından ola dūr u cüdâ  
Rûzgâr-ı vaslı eyler muktedâ

Ben ki her cem'iyetin nâlânıyem  
Hemdem-i hoş-hâl ü bed-hâlânıyem

Her kişi zu'munca bana yâr olur  
Sohbetimden tâlib-i esrâr olur»

...

(Dinle neyden, zirâ o birşeyler anlatmada, ayrılıklardan şikâyet etmededir.

Ney der ki: «Beni kamışlıktan kopardıklarından beri, iniltim,  
feryâdım kadın, erkek herkesi ağlattı.

Ayrılık, bağırimi parça parça eylesin; tâ ki, Aşk derdini anlata-  
bileyim.

Her kim aslından uzak ve ayrı olursa o, kavuşma zamanını bek-  
ler durur.

Ben ki her meclisin ağlayanı, feryâd edeni, iyilerin de kötülerin  
de arkadaşım.

Herkes kendi zannınca, kendine göre bana dost olur; sohbetim-  
den sırları, bilinmeyen bazı şeyleri öğrenmek ister.)<sup>14</sup>

şeklinde, İlâhî Aşk'a dayalı yanıp, tutuşmasını susarak dile getiren

(14) Prof. Dr. Âmil Çelebioğlu, a.g.e., s. 2

Mevlâna; aynı zamanda ve asıl, ayrılığın büyük trajedisini derin bir anlam bütünlüğü içerisinde veriyor, ney'in ızdıraplı sesiyle birlik ve beraberlik temennisini, veciz bir şekilde ortaya koyuyordu.

Ayrıca, «bişnev» yani «dinle» kelimesiyle; insan için dinlemenin, duymanın, düşünmenin, tefekkür etmenin; söylemekten önce geldiğini ve daha üstün bir meziyete sahip bulunduğunu anlatmak istiyordu. Buradaki ney'in de; «insan-ı kâmil»in, yani kemâle ermiş, olgunlaşmış, Aşk ateşinde eriyerek insanlık mertebesinin yükseklerine ulaşmış ideal kimselerin sembolü olduğu, mâlumdur.

Onun için, bir Gazel'inde insana; - tıpkı ney gibi - varlığını saran her türlü maddeden, kötülükten boşalmayı, böylece kendinden geçmeyi ve şeker kamışı misâli şekerle dopdolu hâle gelmeyi tavsiye eder :

«Eger hâli şevi ez hiş çün ney  
Çü ney pur ez şeker âkende bâşi»

Bu durum, âşıklığın ta kendisidir. O Aşk ki, Mevlâna'nın nazârında; «hadd ü pâyân kabul etmeyen muhabbet-i kâminden..», yani sınır ve son kabul etmeyen tam bir sevgiden, ibârettir. Bu bakımdan, Mesnevi'nin ikinci cildinin başında yer alan şu beyti, hayli dikkat çekicidir :

Pursid yeki ki âşıkî çist  
Goftem ki çü men şevi bidâni

(Birisi: «Âşıklık nedir?» diye sordu. «Benim gibi olursan bilirsin!» dedim.)

Birçok cephesiyle, bir meçhuller âlemi olma hüviyetini bugün bile hâlâ devam ettiren insan, bilinen maddî gücünün ötesinde çok daha yüksek seviyede mânevî kudrete sahiptir. Daha doğrusu insanın maddî plânda hayranlıkla seyredilen her başarısı, mânevî kudretinin erişilmez derinliklerinde gizlidir. Onu hayvandan ayıran asıl tarafı, herhalde bu engin, esrarlı mânevî özüdür. Bu bakımdan, hangi şartlar altında olursa olsun, insanın hiçbir yerde ve zamanda karamsarlığa düşmemesi, kendi içindeki İlâhî Cevher'in şuurundan hareketle içini dâima ümid, mutluluk, iyimserlik ve sevinçle doldurması ve o arada büyük gayret ve sabırla, yapılması gerekenleri en iyi şekilde yapması yerinde olacaktır.

Netice olarak, Mevlâna için; sevginin, Aşk'ın en yükseğine ulaşmayı başarmış insanlara ümitsizlik, korku, kötü, çirkin diye birşey

yoktur. Çünkü gerçekten gören, gerçekleri gören, gerçekleri gönlünün derinliklerinde, tâ derinliklerinde hisseden insanların, gönül erlerinin, Hak dostlarının önündeki şu âlemde herşey gizli bir hikmete göre var edilmiştir ve her karşılaşılan, yaşanan hâdise; İlâhî plânda çok ince hesaplara, sebeplere, şaşmaz prensiplere, mucizevî gerçeklere dayanmaktadır.

İşte, akıllara sığmaz bir ummandan bir damla misâli kısaca ifadeye çalıştığımız «Mevlâna ve İnsan», üzerinde çok daha detaylı bir şekilde durulması gerekli bir konudur.

Onun için, Gönüller Sultanı yüce Mevlâna; her an derinden idrâk ettiği, iç içe olduğu büyük, çok büyük hikmetlerden hareketle insanı, tamamen çağdaş ve realist bir çizgide Mesnevî'de şöyle hü-lâsa eder :

Ey birâder tû hemîn endişei  
Mâ-bekaa tû üstuhân ü rişei

(Ey kardeş, sen sâdece duyma ve düşünmeden meydana geldin; yani senin asıl tarafın, duyan gönlün ve düşünen aklındır.

Geri kalan tarafın ise, yalnızca et ve kemik yığınıdır.)



## KUR'AN-I KERİM VE HZ. MEVLÂNA

Doç. Dr. Orhan KARMİŞ

Önce Hz. Mevlâna'nın Kur'an-ı Kerim'i anlama konusundaki metodolojik tavrına işaret etmek istiyorum. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim, asırlar boyu milyonlarca insanın gönül bağıladığı, kendisine ahlâk, fazilet ve saadet kaynağı gözüyle baktığı ilâhi bir kitaptır. O'nun lafzi i'câz ve eşsizliği yanında ilmi muhtevâ ve derinliği de ilim dünyasını yüzyıllarca meşgul etmiş, O'na samimiyetle inanıp bağlananlar meyânında inanmayanların da ilgisini çekmiştir. Dünya kütüphâneleri, Kur'an-ı Kerim üzerine yapılmış sayısız çalışmalarla doludur.

Bilindiği gibi Kur'an'da hüküm ve manasını anlama açısından tereddüt ve ihtilâfa mahal bulunmayan muhkem âyetler yanında sathî bir bakışla anlaşılması mümkün görülme-yen veya değişik manalara tevcih edilebilecek müteşâbih âyetler de vardır.<sup>1</sup> İşte ilim dünyasını en çok meşgul eden ve üzerinde en fazla görüş serdedilen âyet-i kerimeler, bunlar olmuştur. Kur'an-ı Kerim, bu kabil âyetlerin anlaşılmasında muhkem âyetleri temel ölçü almaya işaret ve telmihte bulunmuştur.<sup>2</sup> Muhkemât ile belirlenen temel prensipler çerçevesinde ele alınacak müteşâbihâtın yorumlanması, gerçek bir dirâyet ve ehliyeti gerekli kılar. İlim ve irfandan pek nasibi olmayan kimselerin, hatta müteşâbih âyetlerin ilgi alanı içine giren ilmi konularda yeteri kadar derinleşmemiş, bu konuların otoritesi durumuna gelmemiş olanların<sup>3</sup> te'vil ve yoruma kalkışması, tasvib edilebilecek bir davranış olmasa gerektir. İşte Hz. Mevlâna, müteşâbihâtın yorum ve izahının dar kafalı, ufku kapalı ve kifayetsiz kimselerce yapılamayacağına işaretle:

---

(1) Âl-û İmran : 7

(2) Aynı âyet

(3) Kur'an-ı Kerim bu şartları taşıyanları er-Râsîhûn vasfıyla niteliyor. Bkz. : Aynı âyet

برهوتاً و بیل قرآنہ سیکنی  
بست و کر س از تو معنی سنی

«Kur'an-ı Kerim'i heva ve heves doğrultusunda te'vile kalkışıyorsun. Senin bu te'vilinle Kur'an'ın yüce manası alçalıp hedefinden sapıyor.» diyerek konuyu temsili bir hikaye ile müşahhaslaştırmaktadır.<sup>4</sup>

Cahillerin Kur'an te'viline yeltenmelerini küçük bir idrar birikintisi üzerindeki saman çöpüne konan sineğin kendisini engin denizlerde seyreden bir gemi kaptanı gibi hayal etmesine benzeten Mevlâna :

صاحب تاویل باطل صورتی و لہم اوبول فرو تصویر نفس

beytiyle teşbihine açıklık getirmektedir.

Mesnevi, çeşitli ayetleri tahlili bir tarzda ele alarak didaktik bir üslup içinde çok çarpıcı ve düşündürücü mesajlar sunmaktadır.

İnsanın eşref-i mahlukat (yaratılmışların en üstünü) olması konusuna büyük önem ve ağırlık veren Hz. Mevlâna, Kur'an ayetlerinin eğitime yönelik tevcih ve izahlarıyla gözümüzün önüne çok ibretli sahneler sergilemektedir. İyi huylarla bezenme, ve tam bir beşeri kemâle ermeden, dünya imkanlarının en mükemmel şekilde değerlendirilmesine kadar çeşitli konuları yer yer âyetlerden kısmi iktibaslarla ve yer yer meâl ve mazmun tarzında bazı ayetlere işaret ve telmihte bulunarak işleyen Mevlâna, zaman zaman Kur'an-ı Kerim'in külli ve terkibi manadaki değerlendirmelerine de gitmiştir. Nitekim :

بسمک بک و بین  
آیت آیت لہم کہ  
جملہ کلام اللہ را  
معنی قرآنہ اربست

«Gözünü aç, iyi bak Allah kelâmı baştan başa, ayet ayet ele

(4) Mesnevî, beyit : 1078

alınsa, bütün Kur'ân-ı Kerim'in manasının edepten ibaret olduğunu göreceksin» sözleri buna delildir.

O, her âlemin kendi şartları içinde kabul edilmesi icab ettiğini hatırlatırken Kur'ân'daki gaybi konuların duyu organları vasıtasıyla araştırılmasının isabetsizliğine de dikkat çekmektedir.<sup>5</sup>

Mesnevi'ye Kur'ân'ın veciz ve nükteli te'villerini ihtiva etmesi dolayısıyla «mağz-i Kur'ân», yani Kur'ân-ı Kerim'in özü ve hulasası demişlerdir.<sup>6</sup>

Hız. Mevlâna gerçi Kur'ân-ı Kerim'in tamamını tefsir etmemiştir, ama O'nun zâhiri ve ledünnî ilminin vüs'at ve bereketiyle Kur'ân'ın anlaşılması konusuna getirdiği geniş perspektif, tefsir tarihi açısından önemle üzerinde durulmağa değer sanıyorum.

Mevlâna ve benzeri mütefekkirlerimizi anlamanın yüce kitabımızın sunduğu ilâhî espriye daha çok yaklaşmamızda büyük payının bulunacağı muhakkaktır. Kültür mirasımızın köklü bir değerlendirmeye ve etüde tabi tutulmasıyla hem dünyevî ilimlerde hem de dinî ve manevî ilim sahasında büyük gelişmelerin gerçekleşeceğini söylemek kehânet olmasa gerektir.

---

(5) Bkz, Mesnevi, beyit : 3395

(6) Prof. Dr. A. Nihat Tarlan, (Tahir Olgun, Mesnevi Şerhi, Tebrik ve teşekkür bölümü) s. 3, İstanbul 1971





## TARİHÇE-İ AKTAB

(Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî soyundan gelen Post-nişinlerin  
manzum hayatları)

B. Sami ÖZSOY

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî hakkında zamanımıza kadar çok değerli çalışmalar yapıldığı bir gerçektir. Şüphesiz bu konuda bundan böyle de değerli çalışmalar yapılacaktır. Biz de bu konuda karınca kaderince bir çaba sarfettik. Çalışmalarımızda söylenmiş söylemek için şimdiye kadar üzerinde durulmamış bir konuda bir kaç söz söyleme gayreti ile çalışmamızı hazırlamış bulunuyoruz.

Çalışmamız hakkında kısaca söz edecek olursak; Selçuk Üniversitesi Atademir Kütüphanesinde eski harfli eserlerin tesbiti ile görevli olduğumuz zaman çalışmamızın aslını teşkil eden «Tarihçe-i Aktab» adlı eserle karşılaştık. Eseri tetkik ettiğimizde 1332 hicri tarihinde Haleb Mevlevî-hanesi Postnişini Ahmed Remzi (AKYÜREK) tarafından manzum olarak kaleme alınmış ve o günkü Çelebi «Muhammed Veled» efendiye takdim edilmiş, 1333 yılında Dımeşk (Şam)'da El Terakki adlı matbaada basılmış olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Bu eser hakkında Dr. Mustafa Nejat Sefercioğlu, İsmet Binark ve Mehmet Önder'in hazırladığı Mevlânâ Bibliyografyasında bilgi verildiği halde bu güne kadar üzerinde başkaca bir söz söyleyen olmadığını öğrendik. 18x24 cm ebadında 17 sahifeden ibaret olan bu eserin bize göre önemli olan tarafı Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî soyundan gelen ve Mevlevî derbahlarında posta oturan şeyhlerin hayatlarının manzum olarak verilmesi idi.

Mevlevî dergahında hizmet verip Mevlevîliğin günümüze kadar erişmesinde en büyük rol şüphesiz dergahın şeyhlerinin olmuştur. Biz burada dergaha hizmet eden şeyhleri rahmetle anarken bu eserde yer almayan şeyhlerin hayatlarının da Divan tarzında şiir yazan ve bu tarzın son temsilcileri olan Bekir Sıtkı Erdoğan, Prof. Dr. Amil Çelebioğlu (Hayranî), Feyzi Halıcı, Fuat Bayramoğlu, Bahaeddin Karakoç gibi ustalarımız tarafından yazılmasını arzu ediyoruz.

Çalışmalarımızda yardımcı olan ve yol gösteren Selçuk Üniversitesi Kütüphane - Dökümantasyon Daire Başkanı D. Hasan Yügrük ve Türk Dili Okutmanı Mustafa Çıpan'a teşekkür eder hatalarımızın bağışlanmasını dileyerek çalışmamız olan eserin yeni harflere aktarılmış şeklini istifadelerinize sunarım.

**TARİHÇE-İ AKTAB**

1333

**NAZIMI  
HALEB MEVLEVİ-HANESİ POST-NİŞİNİ****AHMED REMZİ****DİMİŞK****«EL-TERAKKİ MATBA'ASINDA TAB OLUNMUŞDUR.»**

1334

**(SENE)**

## TARİHÇE-İ AKTAB

Hala seccade piray-ı irşad devletlü reşadetlü efendi hazretleri-nün silsile-i necibe-i tahireleri.

Hazretü's-şeyh mesnevi-han hüccetu'llâh Muhammed Behâü'd-din Veled Çelebi İbn Mustafa Necib Çelebi İbn 'Abdu'r-rahmân Râbi' Çelebi İbn Muhammed Behâü'd-din Veled Çelebi İbn Ahmed Çelebi İbn 'Abdu'r-rahmân Salis Çelebi İbn Bayram-ı evvel Çelebi İbn 'Abdü'l-halim-i evvel Çelebi İbn 'Abdu'r-rahman-ı evvel Çelebi İbn Ebû-bekr Çelebi İbn Ferah Çelebi İbn Husrev Çelebi İbn Kâzı Paşa Çelebi İbn Cemâlü'd-din Çelebi İbn 'Adil-i salis Çelebi İbn 'Ârif-i Sani Çelebi İbn 'Âdil-i Ekber Çelebi İbn Ulu 'Ârif Çelebi İbn Hazret-i Sultân Veled İbn Hazret-i Mevlânâ Muhammed Celâlü'd-din İbn Hazret-i Sultânü'l-'ulemâ Muhammed Behâü'd-din Veled İbn Ahmed Hatibi İbn Hüseynü'l-Hatibi İbn Mahmûd bin Mevdûd bin Sâbit-i Belhi İbn Müsebbib İbn Mazhar bin Hamâd bin 'Abdu'r-rahmân bin Ebi Bekrû's-siddik razıya'llâhü te'âlâ 'anhüm ecma'in.

— Bi'smi'llâhi'r-rahmâni'r-rahim —

Güzin-i evliyâ kutb-ı mu'azzam  
 evlâd-ı âdem  
 Cenâb-ı Hazret-i Mollâ-yı Rûmi  
 Gelüb teknil için dehre 'ulûmı  
 İdübdür altı yüz dört içre teşrif  
 Kudûmi eyledi dünyâyı taltif  
 Rebiü'levvelün altıncı rûzı  
 O mihr-i mekremet kıldı bürûzı  
 Virüb 'ukbâya kâlâ-yı fenâyı  
 Değişdi 'ışk-ı Mevlâ'ya Sivâyı  
 Ticâret eyledi 'âlemde vâfir  
 Olur milâdına târih tacir  
 Olup altmış sekiz yıl feyz-i bahsa  
 Geçüb gitdi civar-ı kurba a'lâ  
 Cumâde'l-âhiredür rûz-ı hamis  
 Bekâ hil'atlerini oldı labis  
 Gam-ı 'alemden âzâd oldı ol har  
 Ki tarih altı yüz yetmiş ikidür

Dahi Sultân Veled ferzend-i a'lem  
 Cihâna geldi dindi hayr-i makdem  
 Mübârek rûz-ı Cum'a vakt-i firûz  
 Rebi'-i sâni bist pençemin rûz  
 Yigirmi üçle şeş sad sal içinde  
 Togub ol mûmum ikbâl içinde  
 Sürüp seksen tokuz yıl 'ömr-i kâmil  
 Yedi yüz on ikide oldı nakil  
 Şeb-i 'aşir idi mah-ı Receb'den  
 Hıraman oldı bu dar-ı na'ibden  
 Anun oğlu dahi 'Arif Efendi  
 Gürûh-ı evliyanun Ercümeni  
 Bürûz-ı heştüm zi'l-ka'de ol mah  
 Toğub oldı kerâmet tahtına şah  
 Cihâna virdi ol sultân-ı revnak  
 Ki tarih altı yüz yetmişdür ancak  
 O şah-ı kişver-i keş ü kerâmet  
 Yedi yüz on tokuzda itdi rihlet  
 Meh-i zi'l-hiccenindi yigirmi dördü  
 Se şenbe gün bisat-ı cismi dördü

Kaddesa'llâh-ı esrâr hem ve 'azmu'llâh-ı ezkâr hem

Bu makbûlan-ı dergahun ilâhı  
 İdüb takdis-i esrarın gümahı  
 Nesibi sırlarından behre yab it  
 Du'âsın feyzun ile müstecab it  
 Kasib-i muhterem ol merd-i arif  
 Olub esrar-ı Mevlânâ'ya vakıf  
 Talûb bahr-i 'ulûma bi-nihaye  
 Le'ali saçmış ihvan safaya  
 Cenâb-ı pir ile Sultân Veled'den  
 Ulu 'Ârif gibi feyz-i ebedden  
 Haber-dâr itmek üzre şa'irâne  
 Ufak manzûme yazmış mâhirâne  
 Anı tezbile cür'et eyledüm ben  
 Hatâsın lutf ile tashihe gel sen  
 Makâm-ı hazret-i pire gelenler  
 Bu 'ali menkıbetlerdür erenler  
 Zekûr evlâdıdır Mollâ-yı Rûmun  
 Birer incüleri bahr-i 'ulûmun

Bunı nazım eyledi REMZİ-İ nâ-şâd  
 N'olur bir fatihayla eyle gel yâd  
 Ulu 'Ârif Efendiye birâder  
 Cenâb-ı 'âbid-i pâkize gevher  
 Cihâna altı yüz seksen ikide  
 Kemâl-i 'ışk ile oldı reside  
 Yedi yüz yirmi tokuz oldı hicret  
 Bekâdur gâhine kıldı 'azimet  
 Cenâb-ı 'âbide Vâcid Efendi  
 Birâderdür cihânun dil-pesendi  
 İrince altıyüz seksen beşe sâl  
 Bu güne virdi teşrif ile ikbâl  
 Yedi yüz otuz üçde oldı 'âzım  
 Huzur-ı ceddine oldı mülâzım  
 Ulu 'Ârif Efendi-zâde 'âlim  
 Hakikat mahzeni kenzü'l-me'alim  
 Bu dehre altı yüz toksan ikide  
 Füyüz-ı 'ilm ile oldı reside  
 Yedi yüz elli birde kıldı rihlet  
 Makâm-ı pâki oldı bâğ-ı cennet  
 Gelince altı yüz toksan beşe sal  
 Cenâb-ı 'Adil itdi dehre ikbal  
 Birâder 'alime bu Adil ekber  
 Yedi yüz yetmiş idi gitdi ol er  
 Yedi yüz beşde geldi güne 'âlim  
 O ekber 'âlime ferzende sâlim  
 Yedi yüz toksanı geçdi sekiz yıl  
 Bu da kûy-ı visâle oldı vâsıl  
 İdi bedr 'Ârif-i sâni velâdet  
 Yedi yüz ile kırk altıydı hicret  
 Cenâb-ı 'Adil ekber zâdedür bu  
 Sekiz yüz yirmi dördte gitdi ya Hu  
 O pîr 'Adil Efendi togdı fi'l-hâl  
 Yedi yüz ile seksen bir olub sal  
 İkinci 'âlimüm ferzandi idi  
 Sekiz yüz ile altmış beşde gitdi  
 Cemâlü'd-din bin 'Adil Efendi  
 Sekiz yüz kırk bir idi dehre geldi  
 Makâmda elli bir yıl oldı kâ'im  
 Tokuz yüz on beş idi oldı 'âzım  
 Cenâb-ı Hüsre ve sâl-i velâdet  
 Sekiz yüz seksen altı idi hicret

(7)

Cemâlüd'-din Efendinün hafidi  
 Tokuz yüz altmış altı 'adne gitdi  
 Cihâna geldi Hüsrev-zâde Ferâh (8)  
 Tokuz yüz yirmi üçdi sâl-i ferâh  
 Olub ahvâli gıpta bahs-i devrân  
 Nihâyet nâ-balefler itdi tугyân  
 Eyledi tevlidden 'azl-i âhir  
 Dinledi hâtırı bunlarla fâtır  
 Mu'âdil farkı cum'a cem'i fırka  
 Çekildi gitdi binde sûy-ı Hakk'a  
 Tokuz yüz ile altmış bir olunca  
 Gülistân-ı siyâdet açdı gonca  
 Gelüb Bostân Efendi ibn-i Ferah  
 Dinildi hayr-i mukaddem Şeyh Ferah  
 Sultân Ahmed ol kemâ-kân  
 Makâm-ı pire cisbân didi bustân  
 Meşihat eyleyüb yirmi sekiz sal  
 Bekâya gitdi bin kırkda o hoş-hâl  
 Birâder Ferah'a bu Bekr Efendi  
 Tokuz yüz ile altmış beşde geldi  
 Murâd-ı râbi' itdi 'azm-i Bagdâd  
 İderdi Kadı-zâde fikrin ifsâd  
 Gelince Konya'ya ordu-yı Sultân  
 Ziyâret kasdın itdi şâh-ı devrân (9)  
 Fakat teklif-i keşf-i merkad-i pir  
 Ser â-ser ehl-i hâli itdi dil-gir  
 Cesâret idmedi kimse bu emre  
 Gazab gösterdi sultân Şeyh Bekre  
 Olup iclâ Sitânbul'a nihâyet  
 Ana bin yirmi beşdür sal-i rihlet  
 Efendi pir-i Hüseyin bin Hasen'dür  
 Cenâb-ı Ferah,a hasendür  
 Tokuz yüz sâli seksen sekizinde  
 Tevellüd eyledi ol pir-i zinde  
 Civân-ı himmet idi ihsân  
 Kapu câmi'i o kâfile ma'mûr (1)  
 Civâr-ı ceddine olmakla hazır  
 Anun târihi bin yetmiş yedidür  
 Olunca sal-i hicri bin otuz beş  
 Halim-i evvelün mehdi bezenmiş

Ebubekrin hafidi zi-me'âni  
 Bunun 'aşrındadır vani cani  
     Cemâ'ı itdi men'ol mezd-i hâsir  
     Yasağ-ı bed ki bin yetmiş yedidir  
 Gidüb hasretle bin toksanda na-gah  
 Halef oldu ana Bostan agah  
     Bin elli beşde de Bostan-ı sani (10)  
     Cihânı eyledi aşk gülsitani  
 Açıldı tekyeler başlandı nagme  
 Bunun devrindedür tarih-i nagme (1095)  
     Olup tarih bin yüz on yedi hem  
     Beka dergahına azm itdi Hurrem  
 Anun mahdümü Sadrü'd-din Kâmil  
 Cihana oldu bin seksende dahil  
     Sene bin yüzle yirmi dört olunca  
     Cenan gülzarına gitdi o gonca  
 Muhammed 'Ârif-i râbi'Efendi  
 Ki bin toksanla altı güne geldi  
     Hafididür cenâb-ı Bostanun  
     Otuz beş yıl meşihat postı anun  
 Olunca bin yüzelli hem tokuz sal  
 Canana gitdi ba iclâl ü ikbâl  
     Anun mahdüm-ı Seyyid Hac Ebûbekr  
     Sehâvet ma'deni mânend bu Bekr

**Konya'da bir câmi-i kabirdir.**

Gelüb bin yüz otuz üç sali dehre  
 Makamda kırk sene virmişdi behre  
     Geçince bin yüzi toksan tokuz hem  
     O da geçdi cihândan pak ü hurrem  
 Olub bin yüzle elli beş mü'ekked (11)  
 Tevellüd eyledi e'l-Hâc Muhammed  
     Halim-i evvel ana cedd-i râbi'  
     Otuz bir yıl makamda oldu lâmi'  
 Olunca bin iki yüzle otuz sal  
 Ecel itdi anı da Hakk'a isâl  
     Sa'id-i hem-dem ibn-i Hâc Muhammed  
     O vâlâ menzilet şeyh-i mümecced  
 Bin iki yüzle yirmi iki sali  
 Vücuda geldi ol 'aliü'l-'ala

Bin iki yüzle yetmiş beşde nageh  
 Cenab-ı pire hem-dem gitdi agah  
 Dahi Mahmud Sadrü'd-din-i sâni  
 Cenâb-ı hem-deme mahdüm-ı sani  
 Bin iki yüzle kırk iki velâdet  
 Hemân toksan sekizde itdi rihlet  
 Birâder fahr-ı din itdi vilâdet  
 Bin iki yüz dahi kırk dördü hicret  
 Makâmında sekiz günle yedi mâh  
 Kalub toksan tokuzda gitdi nâgâh  
 Tevellüd eyledi Safvet Efendi (12)  
 Bin iki yüzle elli iki dindi  
 Buda beş yıl idüb ancak meşihat  
 Bin üçyüz beşde 'Adne kıldı rihlet  
 Cihâna geldi Vahid ibn-i Hemdem  
 Bin iki yüzle yetmiş beşde bil hem  
 Makamda yirmi yıl kaldı müdâvim  
 Bin üçyüz yirmi beşde oldı 'azim

İşbu manzûme cihâd-ı ekbere bi'l-iştirâk Şâm-ı cennet-meşâm-  
 da ihvân-ı mücâhidinimizle muntazır-ı fütühât olduğumuz bir za-  
 mânda bi'l-inşâd berây-yı tebdil-i hevâ Beyrut'da bulunan cânîşin  
 hazret-i Mevlânâ ve mücâhidin-i Mevleviyye kumândanı mürşid-i  
 'âli-tebârumuz Çelebi Efendimiz hazretlerine şu 'ariza ile takdim  
 edilmişdi.

#### Ma'rûz-ı 'abd-i âsimidür

Du'â-yı temâdi 'ömr-i reşadetnahiye terdifen ezâkir-i cemile-i  
 feyz-i iktinâhileri isticlâb-ı kemâlat-ı bi-nihâyeye bâ'is müstakıl olan  
 ecdâd-ı izâm-ı mürşidâneleri tarih-i tevellüd ü rihletleri Nesib Dede  
 Efendi merhûma pey-rev olarak kalem-i 'acz-i rakam-ı fakirâne ile  
 bir vech-i bâlâ nazm ü takdim kılında.<sup>13</sup> Tarz-ı nazm u tertib efendi-  
 mizce müstahsen görüldüğü takdirde ıslâh ü i'ade buyrulması.

Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrül-irşâdundur.  
 Fi 25 Kânûn-ı sani sene 331

El-'Abdül-da'i

âsitâne-i Haleb

AHMED REMZİ



«Cevâben inâyet buyrulan takdir ü irşâd-nâme»

(Nûr kardaşım Ahmed Remzi Dede Efendi)

Sizden me'mûl olan hudemât-ı 'azimenün şezerât-ı kalb ile sende bulunan ve ancak kıymet-i ma'neviyyesi hasebiyle müşkülle sayılan işbu manzûme-i fâzilâneleri kırâ'at ve ba'z hatâ-yı nâsihi bi't-tashih ervâh-ı irâda fatihalar tilâvet kılındı buna da teşekkürler olunur. Ancak hâtimeye bir du'â olsun ilâvesi lâzım idi. Bu âdetâ esbâb-ı mühimme-i nazmdan sayılabilir. Bu cihete nazar-ı dikkat-i 'alilerini celb ile zât-ı 'âlilerine ve diger meşâyih-ı kirâma de'avât-ı tahiyâtımı ihdâ eylerüm iki gözüm efendüm.

Hâdim-i Te'alü's-sâdetü'l-Mevleviyye  
Muhammed Veled

Bu mantûk-ı emr-i reşâdet-penâhi 'ilâve edilen ebyât-ı (14)  
ber-vech-i âtidür :

Halim-i evvelün sanisi geldi

Sene bin iki yüz toksan bir idi

Cenâb-ı vâhidün mahdûmıdur bu  
Makâmda üç sene kaldıkda ya Hü

Vukû'-ı infisâli bâ-irâde

Bin üç yüz yirmi sali hem sekizde

Behâü'd-din Veled sahib-fazilet  
Odur seccade-pira-yı reşâdet

Bin iki yüzle seksen dörde dehre

Gelüb âsârı virdi dehre behre

Halim-i evvelün sabi' hafidi  
Kemâlât ehlinün şeyh-i feridi

İlâhi nesl-i piri eyle da'im

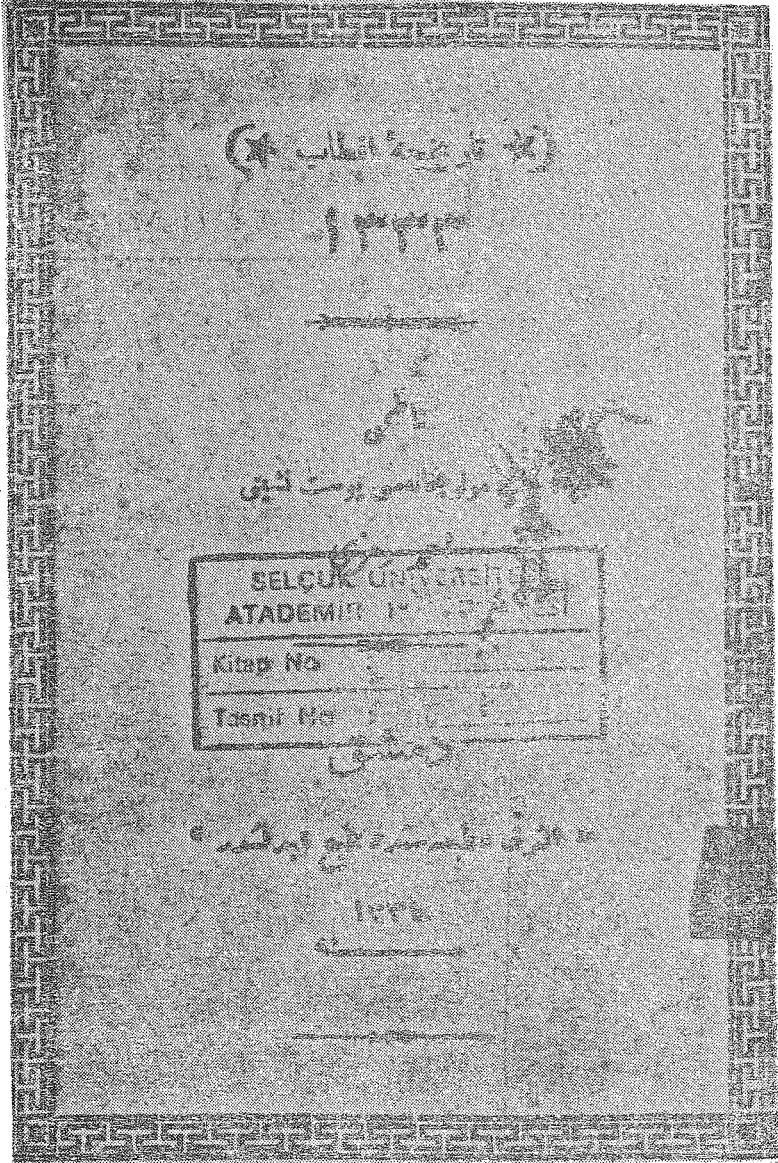
Bizi hizmetlerinde kıl müdâvim

Makâm-ı Hazret-i Mollâ-yı Rûmi

Penâh-ı ehl-i 'aşk olsun 'umûrı

Makâm-ı celil Hazret-i Mevlânâ Kudûdise sırrehu't-'âlâ Efendimizde feyz-resân-ı sâlikân olan çebebiyân-ı kirâm hazerâtınınun tarih-i velâdet ve irtihâl ve müddet-i meşihatlerini irâ'e ider cedveldir.

ESÂMÎ-İ ŞERİFE	T. Velâdet	M. Meşihat	T. İrtihâl
Hüsâmü'd-din Çelebi (ks)	621	11	683
Sultân Veled Efendi (ks)	623	12	712
Ulu 'Ârif Efendi	670	41	719
'Âbid Efendi	682	25	729
Vâcid Efendi	685	3	733
'Âlim Efendi	692	9	751
'Âdil Efendi	695	19	770
'Âlim Efendi	705	23	797
'Arif Efendi	746	26	824
Pir 'Âdil Efendi	781	41	765
Cemâlü'd-din Efendi	841	51	915
Husrev Efendi	886	54	969
Ferah Efendi	923	26	1000
Bustân Efendi	961	27	1040
Ebûbekr Efendi	965	8	1052
Muhammed 'Ârif Efendi	—	3 ay	1052
Pir Hüseyin Efendi	988	27	1077
'Abdü'l-halim Efendi	1035	13	1090
Bustân Efendi	1055	27	1117
Sadrü'd-din Efendi	1080	7	1124
Muhammed 'Ârif Efendi	1096	35	1159
El-hâc Ebûbekr Efendi	1133	40	1199
El-hâc Muhammed Efendi	1222	45	1275
Sadrü'd-din Efendi	1242	25	1298
Fahrü'd-din Efendi	1244	7 ay 8 gün	1299
Safvet Efendi	1252	5	1305
'Abdü'l-Vâhid Efendi	1275	20	1325
'Abdü'l-Halim Efendi	1291	3	—



## « تاریخچه قطاب »

علاء سجادہ برای ارشاد در اندر رسادتلو چلی افزری حضرت سید  
سلسله نیمہ ظاہرہ لری

حضرت الشیخ مشو یحوان حجة الله محمد بہاء الدین ولد چلی ابن مصطفیٰ نجیب  
چلی ابن عبد الرحمن رابع چلی ابن محمد بہاء الدین ولد چلی ابن احمد چلی  
ابن عبد الرحمن ثالث چلی ابن بایرام اول چلی ابن عبد الحلیم اول چلی ابن  
عبد الرحمن اول چلی ابن ابو بکر چلی ابن فرخ چلی ابن منصور چلی ابن  
قاضی پاشا چلی ابن جمال الدین چلی ابن عادل ثالث چلی ابن عارف ثانی  
چلی ابن عادل اکبر چلی ابن اولو عارف چلی ابن حضرت سلطان ولد ابن  
حضرت مولانا محمد جلال الدین ابن حضرت سلطان العلماء محمد بہاء الدین  
ولم ابن احمد خطیبی ابن حسین الخطیبی ابن محمود بن مودود بن ثابت بلخی  
ابن مسیب بن مظہر بن حماد بن عبد الرحمن ابن ابی بکر الصدیق رضی اللہ  
تعالیٰ عنہم اجمعین

## بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

عزیز اولیا قطب معظم سید اولاد آدم  
 جناب حضرت ملای روی کلوب تکبیل ایچون دهره علوی  
 ایدوبدر التی یوز درت ایچره تشریف  
 قدوسی ایلدے دنیایی تطفیف  
 ربيع الاولک التجی روزی اوهر مکرمت فیلهدی بروزی  
 وعبوب عقبایه کالای فنائی دکشدی عشق مولایه سوانی  
 قیارت ایلدی عالمده وافر اولور میلادینه تاریخ تاجر  
 اولوب التمش مکزپیل فیض بنشنا کوچوب کیتدی جوارقربه اعلا  
 جواد آخره در روز خامس بقاخله تشرینی اولدی لابس  
 غم عالمدن آزاد اولدی اول حر  
 که تاریخ التی یوز التمش ایکیدر  
 وحی سلطان ولد فرزند اعلم جهانہ کلدی دیندی خیر مقدم

— ۴ —

مبارك روز جمعه وقت فېروز ربيع ثانی بیست پنجمین روز  
 یکریمی اوچله شش صد سال ایچنده  
 طوغروب اول موسم اقبال ایچنده  
 ضوروب مسکان طغوز پیل عمر کامل  
 یدی یوز اون ایکیده اولدی ناقل  
 شب عاشر ایدی ماه رجبدن خرامان اولدی بو دار تیندن  
 آنک اوغلی دخی عارف اقدی گروه اولیانک اوجندن  
 بروز هشتم ذی القعدة اول ماه طوغروب اولدی کرامت نغنه شاه  
 جهان ویردی اول سلطان رونق که تاریخ الی یوز ششدر الحق  
 او شاه کشور کشف و کرامت  
 یدی یوز اون طغوزده ایدی رحلت  
 مه ذی الحججه نکدی یکریمی دردی  
 سه شنبه کون بساط جسمی دوردی  
 قدس الله امرارم وهظم الله اذکارم  
 بو مقبولان درگاهک الی ایدوب تقدیس امرارین کاهی  
 نسبی سرلندن بهره یاب ایت  
 دعاسین فیضک ایله مستجاب ایت

قسیم محترم اول مرد عارف \* اولوب اتمراز مولانا به واقف  
 خالوب بحر علومه بی نهایته لالی چاپمش اخوان صفایه  
 جناب پیرایه سلطان ولدن اولو عارف کبی فیض ابدن  
 خیردار اتمک اوزره شاعرانه اوفق منظره یازش ماهرانه  
 آتی تدبیره جرأت ایلم بن خطاسین لطفله تصبیحه کل سن  
 مقام حضرت پیره کلنلر بو عالی مقبولدر اولنلر  
 ذکور اولادینلر دلائی رومک برر اینجولری بحر علومک

یونی نظم ایلمدی رسی می ناکشاد

نولوز بر فاتحه یله ایله کل یاد

\*\*\*

اولو عارف افندی به برادر جناب عابد پاکیزه کوهی  
 جواه اتی یوز مسکان اینکیسده کال عشق ایله اولدی رسیده  
 یندی یوز ییکرمی مقور اولدی هجرت

بقادر کاهه فیصلدی هزیمت

\*\*\*

جناب عابد اولجود افندی برادر درجهانک دایمندی  
 قورجه اتی یوز مسکان بشه سال بو کونه ویردی تشریفله اقبال

بدی یوز اوتوز اوچده اولدی عازم

مقصود جدیدی اولدی ملازم

\*\*\*

ارلو عارف اقدی زاده عالم      حقیقت مخزن کبیر الملم  
بودهره التي یوز طقسان ایلکده      فیوض علمه اولدی رسیم  
بدی یوزالی برده قیلدی رحلت      مقام پاکی اولدی باغ چنت

\*\*\*

کلنجی التي یوز طقسان بیسه سال      جناب عادل ابدی دهره اقبال  
برادر عالمه بو عادل اکبر      بدی یوز بخش ابدی کبیر اولدی

\*\*\*

بدی یوز بشده گدی کوزه عالم  
او اکبر عالمه فرزند سالم  
بدی یوز طقسان کبیر سکزیل  
بوده کری وصاله اولدی وصاله

\*\*\*

اپدر بدر عارف ثانی ولادت  
بدی یوز ایله فرق آشیایی هجرت



- ۲ -

جناب عادل اکبر زاده در بو  
سکر یوز یگرمی در تده کیتدی بهو

\*\*\*

او پیر عادل افندی طوغندی شی الخال  
یدی یوز ابده سکسان بر اولوب سال  
ایکنجی عالمک فرزندى ایدی سکر یوز ابده التمش بشده کیتدی

\*\*\*

جمال الدین بن عادل اودسه  
سکر یوز قرقى رایدهی دهره کلدی  
مقامده الی بر پسل اولدی فشم  
طفرز یوز اون بش ایدی اولدی عازم

\*\*\*

جناب خسروه سال ولادت  
سکر یوز سکسان التی ایدی هجرت  
جمال الدین افندیکنک حقیدی طقوز یوز التشر التی عدنه کیتدی

\*\*\*

- ۸ -

جهانه گادي خسرو زاده فرخ  
 طقوز يوز بگرمی اوچدی سال فرخ  
 اولوب احوالی غمطه بخش دوران  
 نهایت ناخاتار ايندي طغيان  
 ايدلدي توليدن نزل آخر د کلدی خاطر سے بونلاره قاتو  
 معادل فرقی ججه جمی فرقه  
 چکلدي کيتدي بيگده سوي سقه

\*\*\*

طقوز يوز ايله التمش براوتجه  
 کستان سيادت آچدی غنچه  
 کلوب بستان افندي ابن فرخ  
 دنگلدي خيدر مقدم شيخ فرخ  
 ارسلطان احمد اول کما کان  
 مقار پير جهمان ديددي بوستان  
 مشيقت ايليوب بگرمی سکر سال  
 بقايه کيتدي يات فرقه دار خوش حال

\*\*\*

برادر فرخه بو بگر افندي  
 طقوز يوز ايله التمش بشده کلدی  
 مراد رابع اينده عزم بغداد  
 ايدردی قاضي زاده فکر بن انساد

- ۹ -

کلیجه فریبه اردوی سلطان      زیارت قصدین ایتدی شاه دوران  
 فقط تکلیف کشف مرقد پیر      مرادرا هل حالی ایتدی دل کبر  
 جیارت ایتدی کیسه یوانره  
 غضب کوستردی سلطان شیخ بکره

ارلوب اجلاستانوله نیایت      اکابک بکرمی بشدر سال رحلت

\*\*\*

افندی پیر حسین بن حسندر      جناب فرخه سبط حسندر  
 طه روز یوز سال سگسان سکرنده      توله ایلدی اول پیر زنده  
 جوان شمت ایتدی احسانی مر نور      تبر جمعی (۱) اوقاقله مهور  
 جوار جدیدله اولتله حانسر      آک تارنجی بیک نقش بدیدر

\*\*\*

ارنجیه سال هم بیک اوتوزیش      حاسیم اولک مهدی بزغش  
 ابوبکرک حقیدی ذی مائی      برونک عصرانده در وانی جانی  
 سماغی ایتدی نیم اول سرد خاسر      یساع بدکه بیک نقش بدیدر  
 کیدوب حسرا له بیک طقه انده ملا کاه

خلف اولدی اکا بزستان آگاه

(۱) قولیه ده بر جامع کبردر

- ۱۰ -

بيك الله بيشده ده بوستان نالي      جهانې ايلدي عشق كاستاني  
 آچيلدي تكيه ل باشلاندي نغمه      بونك دورنده در تايخ نغمه  
 اولوب تار يخ بيك يوزون يدي م      بهادر گانه عزم ايتدي خرم

\*\*\*

آنك محمدومى مدراالدين كامل      جهان اولادي بيك مسكانه داخل  
 سنه بيك يوز له يكرى درت اونجه  
 چنان گزارزه كيتدي اوغنيجه

\*\*\*

محمد طرف رابع افندي      كه بيك طقسانه التي كونه كادي  
 حفيديدر جناب بوستانك      اونوزيش يلى مشيخت بوستى آنك  
 اونجه بيك يوز التي م طقوز سال      بجانه كيتدي با اسبلاله واقبال

\*\*\*

آنك محمدومى سيد حاج ابو بكر      سخاوت معدني مانند بو بكر  
 كلوب بيك يوز اونوز اوج الى دهره  
 مقامده فرق سنه ويرم شدي بهره  
 كينجه بيك يوزي طقسان طقوز م  
 اوده كيتدي جهاندن باك و خرم

- ۱۱ -

اولوب بيك يوزله الى باش موكد      تولد ايلدي الحجاج محمد  
 حليم اول اكه جسد راجع      اوتوز بوييل مقامده ايلدي لامع  
 اولتجه بيك ابيك يوزله اوتوز سال      ايلدي آني ده حقه اصال

\*\*\*

صعبد همدم اين طاج محمد      اولالا مغزت شيخ محمد  
 بيك ابيك يوزله بيكرن ابيك سال      وجوده كاري اول علم الاعالي  
 بيك ابيك يوزله نيش بنده ناكاه      جناب پيره همدم كيتدي ناكاه

\*\*\*

دخني شوره صدر البيل ثاني      جناب همدم مخدوم ثاني  
 بيك ابيك يوزله قورق ابيك ولادت      همدم طمسان سكرده ايلدي رحلت

\*\*\*

برادر نقر دين ايلدي ولادت      بيك ابيك يوزدخني قورق درندي هجرت  
 مقامده ساكن اولد ايلدي ماه      قلوب طمسان طموزده كيتدي ناكاه

\*\*\*

- ۱۲ -

تولد ایلادی صفوت افندی    ییک ایکی بوزله ایکی دیندی  
 بوزله نیش بیل ایدوب انیق مشیخت  
 ییک ارچوز بوشده عدنه قیلدی رحلت  
 جهانه کلدی واحد این همدم    ییک ایکی بوزله نیش بوشده بیل م  
 مقامده بکریمی بیل قالدی مداوم  
 ییک اوچ بوز بکریمی بوشده اولدی عازم

اشبو منظومه جهاد اکبره بالاشترالک شام حنت مشامده اخوان  
 جهادین بوزله منتظر قورحات اولدین بوز مالدیه بالاشترالک برای تبدیل  
 هوا بیرونده بولانک میاشین منسیرت مولانا و مجاهدین مولویه  
 قوماندانی مرشد عالیستار من جلی افندیمن حضور تارینه شو عربیه  
 ایله تقدیم ایلدی

معرض عبد القریب

دعای قادی عمر رشاد قیاهی به زدیفا اذکار جمیله فیض اکتاھیلری  
 استجلاب کالات بی نهاییه باعث مستقل اولان اجداد عظام  
 مرشدانلری تاریخ تولد و رحلتلری نصیب دده افندی مرحومه  
 بیرو اولهرق قلم عجز رقم فقیرانه ایله بر وجه بالانظم و تقدیم قیلدی

- ۱۳ -

طرز نظم و ترتیب افتد نتیجه مستحسن کوراد یکی تقدیرده اصلاح  
و اعاده بیورلمدی منو طرا میوز بین مرشلرا اعظیملر بیلر اولیا بدغامر و فرمان  
حضرت من ان الامر والاوشاه کمر فی ۲۵ کلوق ثانی سنه ۳۳۱

العیذ اللعالی

یارو بکش آتانه حلب

احمد رمزی

دیر ابا غنایا بیور بیورن نغمه دار شاننامه

(بیر عین قارداشم احمد رمزی دور افتدی)

(سزورن نامریل اولورن فرمات نظم ناک شدرات قیلیم سنه ۱۰۱۵)

(وامعی قیمت منویله منی عسینه منکوردن ساییلورن اشیر منظرده)

(فاضلونه لری قرالت و بعضی غنایا نامریی بالمشیح اراج ایدرده)

(فاطمه لر نهوت قیلندی بر کاره منکر لر اولورن انجی فاطمه)

(بر دعا اولورن علاوه منی لایم ایدی بو عادتنا اسیاب مهتم)

(نظمون سایینه یلبیر بو جریمه نظر وقت عالینری منی جلب ایلر)

(ذات عالینریه و دیگر متابع کرامت دعوات برنجی انجی اهدا)

(ایلمرم انکی کوریم انجی من)

فاطمه نکال السادة المولودیه

محمد و ام

- ۱۴ -

بر منطوقی امر رشادتپناهی علاوه ایدیلان ایبات بر وجه آیدور:

حطیم اولک ثانسی کادی      سنه ییک ایکی یوز قسمان براندی

جناب رابعک صدومیلر بو      مقامده اوچ سنه قالدوره یاهر

وقوع انفصالی با اراده

ییک اوچ یوز یکریم سالی هم سکرده

پناه الدین ولد صاحب فضیلت      اودر سجاده پیری رشادت

ییک ایکی یوزله سکمان درنده دهره

کوب آتاری و یودی دهره بیره

حطیم اولک سابع حفییدی      کالات اهلک شیخ فریدی

المی نسل پیری ابله نام

بزی خدمتلر نده قیل مداوم

مقام حضرت ملای روسی

پناه اهل عشق اولسون عمومی

—————  
الله



— ۱۵ —  
 تمام جلیل حضرت مولانا قدس سره الاعلیٰ التذویذہ فیض رسان  
 سالکان ارلان چلیمان کرام حضرت انک تاریخ ولادت وار تھال  
 و مدت مشیتلاری ارانہ ایضر حلیو الو

تاریخ ارتحال	تاریخ ولادت	عمرت متینت	اسامی شریفه
۶۸۳	۶۶۱	۲۱	مسلم الدین جلی قدس سره
۷۱۲	۶۳۳	۷۹	سلا ارزان قدس سره
۷۱۹	۶۷۰	۴۹	اولو عارف قدس سره
۷۲۹	۶۸۲	۴۷	عابد قدس سره
۷۳۳	۶۸۵	۴۸	واحد قدس سره
۷۵۱	۶۹۳	۵۸	حام قدس سره
۷۷۰	۶۶۵	۱۰۵	عادل قدس سره
۷۹۸	۷۰۵	۹۳	حام قدس سره
۸۲۴	۶۴۶	۱۷۸	عارف قدس سره
۸۶۵	۷۸۱	۸۴	بدر عادل قدس سره
۹۱۵	۸۴۱	۷۴	جمال الدین قدس سره
۹۶۹	۸۸۶	۸۳	حسره قدس سره
۱۰۰۰	۹۲۲	۷۸	فریح قدس سره
۱۰۴۰	۹۶۱	۷۹	برهان قدس سره
۱۰۵۲	۹۶۵	۸۷	ابوبکر قدس سره

تاریخ	شماره	مبلغ	نام
۱۰۸۲	۳		محمد عارف اقدی
۱۰۸۲	۲۰	۹۸۸	پیر حسین اقدی
۱۰۹۰	۱۳	۱۰۳۵	عبدالحامد اقدی
۱۱۰۷	۲۷	۱۰۵۵	پریشان اقدی
۱۱۳۵	۷	۱۰۰۸	صدرالدین اقدی
۱۱۵۹	۳۵	۱۰۹۶	محمد عارف اقدی
۱۱۹۹	۴۰	۱۱۲۲	الحاج ابوبکر اقدی
۱۲۳۰	۲۰	۱۱۵۵	الحاج محمد اقدی
۱۲۷۵	۲۵	۱۲۲۲	سعید محمد اقدی
۱۲۹۱	۳۵	۱۲۴۳	صدرالدین اقدی
۱۲۹۱	نام ایام ۸ ۷	۱۲۴۴	نورالدین اقدی
۱۳۰۵	۴	۱۲۵۲	صفوت اقدی
۱۳۲۵	۳۰	۱۲۷۵	عبدالواحد اقدی
	۳	۱۲۹۱	عبدالحامد اقدی

## MEVLEVİLİK VE MEVLÂNA KÜLLİYESİNİN KONYA ŞEHİRSEL GELİŞMELERİ İÇİNDEKİ YERİ

Y. Doç. Dr. Ahmet ALKAN

Hız. Mevlâna'nın inanç sistemi ve düşüncesi ile kültür hayatımıza za getirdiği yeni ve güçlü yorumların tesirlerini Konya, 700 seneyi aşkın bir zamandanberi yaşamaktadır. Ben konuya bu yorumlarıyla, yaşayış biçimiyle ve düşünce sistemiyle Mevlâna'nın mekanda bıraktığı tesirler açısından bakmak istiyorum. Çünkü bir toplumun yaşadığı kültürel ekonomik ve sosyal değişimler, doğrudan mekâna yansımış ve mekân; kültür tarihinin bilinmeyen yönlerinin aydınlatılmasında en güçlü delil ve en sıhhatli vesika olmanın yanında, yaşatılmak istenen kültürel değerlerin benimsenmesinde ve devam ettirilmesinde de en etkili araç olmuştur.

Hiç şüphe yokki Hız. Mevlâna, ile birlikte kültürel çehresi tamamen değişen Konya, yüzyıllar süren bir vetirede, mekansal yapıda da yeni bir sentezin sahibi olmuştur. Mevlevilik ve Hız. Mevlâna'nın mekâna yansımaları olarak ortaya çıkan bu sentezin oluşumunu üç temel safhada incelemek istiyorum;

- a - Hız. Mevlâna'nın hayatta olduğu günler ve Konya,
- b - Hız. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik ve Konya,
- c - Günümüzde Mevlâna Dergahı ve Konya.

a - Hız. Mevlâna'nın hayatta olduğu yıllar ve Konya : Mevlâna babası Sultan-ül Ulema ile beraber Konya'ya geldiği zaman, Selçuklu İmparatorluğunun başşehri olan Konya tahtında, ilme ve ilim adamlarına değer verip saygı göstermesi ile bilinen Sultan Alaeddin Keykubad I. vardı. Selçukluların başşehri olması sebebiyle de şehir, bugünde birçoğları hala yaşayan camiler, medreseler, hanlar, imaretler vb. yapılar süslemekte idi.

Yine aynı devirde Anadolu, tarihi içinde ender yaşadığı nüfus yoğunlaşmalarından birine sahne olmaktadır. Doğudan gelen kesif göçler, Anadolu toplum ve şehir dokusunu zorlamaktadır. Bu nedenle Konya tarihinin en hareketli ve zor günlerinin de eşigindedir. Bu

ortamda Konya'ya Sultanın daveti ile gelip yerleşen Sultan-ül Ulema ve Hz. Mevlâna, şehrin cazibesini bir kat daha artırmış, Konya Hz. Mevlâna'nın yücelişi ile birlikte devrin ilim ve düşünce adamlarının uğrak yeri haline gelmiştir. Bunların birçoğu Hz. Mevlâna ile sohbet maksadı ile gelip geçici olmuş, bir kısmı ise Konya da yerleşerek, şehrin yeni kültürel çehresinin teşekkülüne yardımcı olmuşlardır. Hemen hepsi ehl-i tasavvuf olan bu gönül ve düşünce adamlarının Konya'ya gelerek yerleşmelerini adım adım mekanda izlemek imkanına bugün de sahibiz. Bu akımın neticesinde, dönemin mekansal oluşumunda başlıca iki önemli noktayı tesbit etmek mümkün olmuştur;

1 - Hz. Mevlâna'nın Konya'ya gelişinden sonra, Emir Bedreddin Gühertaş (Gevhertaş) tarafından Çiftemerdiven Mahallesinde yaptırılan medreseye yerleşmesi, çevresinde ve şehrin surları içinde yoğun bir iskanın doğmasına sebep olmuştur.

2 - Hz. Pirin Konya'ya yerleşmesiyle civar illerden Konya'ya yönelişin artmasının tabii neticesi olarak, sur dışına taşmalar da başlamıştır. Yeni gelen tasavvuf ehli, genellikle şehir surlarının dışında iskan ederek, şehrin yeni mahallelerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece surların dışında geniş bir alana yayılan, serbest dokulu, yeşili bol, tabiatla iç içe ve genellikle bir cami, tekke veya zaviye etrafında kümelenmiş, Türk - İslâm şehirlerine temel karakteristiğini veren yerleşme birimleri olarak, «MAHALLELER» Konya'da da teşekkül etmiştir.

Bu olay aynı zamanda, çağı içinde sur duvarları arasına sıkışıp kalmış olan şehrin sur dışına ilk taşmaları olmuştur.

Şehrin manevi ve maddi çehresinin oluşumuna damgasını vuran bu büyük simalar, beka alemine intikallerinden sonra da, yaptırmış oldukları dergâhlar ve o dergâhlarla bütünleşen mahallelerle birlikte yaşamaya devam etmişlerdir. Bu gerçek, manevi tesirlerin mekan boyutunda ebedileşmesi, ölümsüzleşmesi ve kültürel değerleri bütünleyen bir cüz olarak, mekanın gelecek kuşaklara devredilmesi biçiminde yüzyıllarca devam etmiştir. Nitekim aradan geçen 700 yılı aşkın zaman içinde Konya, nüfus olarak kat be kat artmış olmasına, alan olarak genişleyip yayılmasına rağmen, hâla bu sembol isimlerle birlikte yaşamaktadır. Günümüz Konya'sının mahalle isimlerinin hemen hemen tamamına yakını, bu büyük zatların adları ile anılmaktadır (Şeyh Sadreddin, Hoca Fakih, Durak Fakih, Hoca Cihan vb.).

Yaşadığı yıllarda Hz. Mevlâna bu seçkin simalar arasında hep merkezdir, hep ışık verendir ve sultanlar bile ona pervanedir. Onun içinde, şehrin fiziki merkezinde yaşamış, ancak ebediyete intikalinden sonra, şehrin yapısal değişimini etkileyecek ve surların dışında yeni bir Konya'nın kurulmasını sağlayacak noktaya gelmiştir.

b - Hz. Mevlâna'dan sonra Mevlevilik ve Konya : Beka alemine intikalinden sonra, yetiştirdiği bir nesil, bıraktığı ölümsüz eserleri ve ondan sonrada devam eden yep yeni bir yaşayış tarzı ile bu parlak yıldız, Konya semalarını aydınlatmaya devam edecektir. Çünkü, Anadolu, içinde bulunduğu aşırı yoğunlaşmayı daha fazla kaldıramamış ve Selçuklu dağılmıştır. Konya da siyasi başşehir özelliğini kaybetmiştir. Ama ölümünden sonra da yaşamının esrarına vakıf olan Hz. Mevlâna, Konya için yönlendirici ve yöneltici olmaya devam etmektedir. Şehrin surları dışında yapılan türbe, yavaş yavaş bir «Dergâh»a dönüşmeye başlar. Kısa zamanda yöreyi şehrin fiziki merkezi durumuna getiren bu oluşumun belli başlı basamaklarını şöyle özetlemek istiyorum :

1 - Hz. Pirin ölümünden sonra, bugünkü Dergahın batısında yapılan Sultan Veled Medresesi (Molla-i Cedid)ni, zamanla, Cami, Hamam, İmaret gibi, Türk - İslâm şehir merkezinin temel öğelerinin yapısını takibeder. Böylece binlerce yıldan beri şehrin merkezi olmak özelliğini koruyan İç Kale ve çevresi ile yarışan yeni bir «Merkez» ortaya çıkar. Bu merkez esasen Türk şehrinde zamanla ikinci aktivite alanı olarak gelişen «Bedesten» anlamında olmayıp, bir ziyaret-gâh, bir «Sosyal Merkez» anlamında gelişmiş ve giderek, ticari fonksiyonları da cezbedip, esas Konya Bedesteni ile bütünleşmiştir. Bu şehir bünyesinde ortaya çıkan temel yapı değişimini ifade eder ve şehir merkezinin klasik gelişiminden farklı bir çizgiyi izler.

2 - Mevlâna düşüncesi, kendisinden sonra «Mevlevilik» adı altında, kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Konya içinde ve dışında geniş kitlelere yayılan mevlevilik, artık şehir «Mevlâna Şehri» olarak anılmaya başlamıştır. Bu oluşumun neticesi mevleviler, Dergâh çevresinde toplanmaya, şehir surları dışında yeni bir iskan alanını gerçekleştirmeye başlamışlardır. Dergâh çevresinde inşa edilen bu yeni meskenler, Hz. Mevlâna'nın inanç sistemini taş taş, motif motif, ev ev, şehir mekanına işlemiştir. Kültür tarihimizin en güçlü delillerinden olan Türk - İslâm mimarisinin bu güzel misalleri;

— Genelde iki katlı, birinci katları sağır, dışa kapalı, ikinci katta sokak mekanına hakim yapılarıdır.

— Bahçe evin bir parçası olarak günlük hayata katılmıştır. Bütün günü evde geçen kadın için hazırlanmış bu fonksiyonel mekanlar, bahçe ve zengin bir iç mimari ile bütünleşerek, daha bir anlam kazanmıştır.

— Dergâh çevresinde ortaya çıkan bu yoğunlaşma, yukarıda izah edilen gelişmelerin aksine, bir mürşidin sağlığında onun yanında veya yakınında olmak için değil, onun ölümünden sonra mezarına yakın olabilmek arzularından kaynaklanmaktadır ki, böylesine geniş çaplı bir yapılanma benzer biçimde bir başka yerde rastlanmayan boyutlara varmıştır. Yine bir inançla bütünleşen (x) bu davranışın ölçeği, Hz. Pirin Konya şehrsel mekanı üzerinde ne derecede tesirli olduğunu göstermektedir.

3 -Yapı ölçeğinde ortaya çıkan bu değişim, şehrin yol şemasını da etkilemiştir. Ortaçağ ve onu izleyen dönem içinde şehir karakteri, genelde iç kalenin bulunduğu bir merkez ve o merkeze yönelen ışınsal yollardan ibarettir. Türk şehirlerinde geç devirlerde iç kalenin dışında ortaya çıkan bedesten, bu yönelişe karşı yeni bir cazibe merkezi olmuştur. Bu şema, dönemi içinde Konya içinde geçerlidir. Ancak Mevlâna Dergâhının yapımından sonra ortaya çıkan yeni gelişmeler, şehrin önemli yollarının giderek Mevlâna Dergâhına yönelmesini sağlamıştır. Böylece Mevlâna Dergâhı sadece bir ziyaretgâh, sadece bir manevi merkez olmanın ötesine geçerek, şehrin fiziki merkezi durumuna gelmiştir. Fiziki mekandaki bu değişimle birlikte, Dergâh çevresinde oturabilmek Konyalı için bir kıvanç, bir özlem haline gelmiş ve «Meramda bağ, Türbe önünde ev» deyiimi, adeta yaşamının gayesini ifade eden bir darb-ı mesel olmuştur. Kısaca ölümünden sonra Mevlâna'nın Dergâhı, insanların doğup, yaşayıp, öldükten sonra ebediyyen orada kalmak üzere gömülmek istedikleri, ölüm öncesi ve sonrası hayatının birleştiği bir odak haline gelmiştir.

16. yy. da bütün Akdeniz ülkelerinde görülen nüfus artışı, Anadolu da yaşanmış ve şehir olarak güvenliğinde sağlanmasıyla, şehir tamamen Türk -İslâm karakteristiklerine kavuşmuştur. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğunun Anadolu birliğini kurması ile giderek önemi azalan Konya, Doğu seferlerinde bir konaklama yeri ve şehzadelerin devlet yönetimini öğrendikleri bir vilâyet merkezi haline gelmiştir. Bu sebeple şehrin canlılığını ayakta tutan unsur olarak, Osmanlı döneminde de Dergâh önemini artırarak yaşama-ya devam etmiştir. Buna paralel olarak da, Dergâh ve çevresindeki

yapıların mekandaki genişlemesi ve yayılması Osmanlı döneminde de devam eder.

c - Günümüzde Mevlâna Dergâhı ve Konya : 20. yy. la gelindiği zaman şehir, bu fiziksel ve kültürel yapıyı muhafaza eden, 35 - 40 bin nüfuslu bir Orta Anadolu şehridir. Ancak 19. yy. ın sonlarında başlayan;

- Batıya açılmalar,
- Anadolu nüfusunda ortaya çıkan yeni artışlar,

gibi nedenlerle bütün ülke genelinde başlatılan imar faaliyetleri, Konya'da da gözle görünür bir gelişme ve değişimin başlangıcı olmuştur. Öncelikle Bağdad Demiryolu hattının Konya'dan geçmesi, şehir bünyesinde yeni ve güçlü bir çekim merkezini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle de İstasyon (Gar) ile Mevlâna Dergâhı arasında yeni ulaşım bağlantıları kurulmuştur. Bunlar arasında, birincisi, İstasyondan başlayıp, Larende caddesinden devam ederek Mevlâna önünde son bulan, ikincisi ise, yine İstasyondan başlayıp, Alaeddin tepesi önünden geçerek yine Mevlâna önünde son bulan, dönemin yegâne kamu ulaşım aracı olan «Atlı tramvay» da bulunmaktadır.

Bu arada değişen yeni ihtiyaçların karşılanması amacıyla, şehir merkezinde yapımına başlanan yeni yeni yapılar, açılan yeni yollar, yüzlerce yıllık bir vetirenin ürünü olan Konya'nın mekansal öğelerini kemirmeye, yavaş yavaş yoketmeye başlamıştır. Yüzyılımızın başlarında plansız, programsız sürdürülen imar faaliyetleri sonucu, birçok medrese, türbe, zaviye, mescid vb. yapı yıkılmıştır. Dergâhın batısında bulunan Sultan Veled Medresesi ve Mevlâna'nın adına yaptırılmış olan medrese de (Monla Medresesi) yıkılan yapılar arasındadır. Bu gelişmelere paralel olarak da, Konya abidelerini bütünleyen sivil mimari eserlerimizin de kaybolmaya başladığını, yıkılan yada yanan meskenlerin yerini apartmanların aldığını görüyoruz. Özellikle 1950 lerden sonra hız kazanan bu değişim, 1967 imar planının yapılarak tatbikatına başlanmasıyla, tam bir yoketme faaliyetine dönüşmüştür.

Bu değişimin temelinde, kültürel süreklilikten kaynaklanan bir bütünlük ve dinamizm içinde yenileyen ve yıkılanların yerine benzerlerini koyan bir yapı üretim vetiresinin yerine, yeni kültür değişimlerinden kaynaklanan, birtakım yapı üretim vetirelerinin geliştirilmiş olması yatmaktadır. Bunun anlamı şudur:

Hz. Mevlâna'nın inanç sistemi etrafında bütünleşmiş nesillerin,

mekana nakşedilen yüzlerce yıllık kültürleri, artık bir bir kaybolan yapılarla birlikte yavaş yavaş tükenip kaybolmakta, bu vecd derecesindeki bağlılığın yerini, başka arzular, çağdaş istekler almaktadır. Çünkü, yukarıda ifade ettiğim gibi, bir kültürel değişimin basamaklarını en kolay tesbit edebileceğimiz vesikaların en güçlüsü, mekansal ürünlerdir. Eğer, bir yaşayış ve inanış biçimi varsa, bütün unsurları ile vardır. İnanışları, gelenekleri, edebiyatı, musikisi, resmi, mimarisi vb. ile bir bütün. Ve her kültür kendi mekanlarını organize etmek mecburiyetindedir. Bir kültürün kendine yabancı mekanlarda yaşayıp devam etmesi, veya gelişmesi düşünülemez. İşte günümüz Konya'sında ben, Mevlâna Dergâhına bu açıdan bakılmasını ve geniş kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutularak, öyle anlaşılması ve anlatılması gerektiğine inanıyorum.

Çünkü, 1950 li yıllara kadar devam eden bu kültür mirasının yıkımında, 1950 lerden sonra yeni bir safhaya, «YAPIM» safhasına gelinmiştir. II. Dünya savaşından sonra gelişen yeni şehir planlama çalışmaları doğrultusunda, ülkemizde de başlayan şehir planlama çalışmaları, elde kalan bazı tarihi yapıların yıkılmasının önüne geçerken, bu abideleri «Tek Yapı» olarak görüp değerlendirme ve çevresi ile birlikte düşünmemek gibi vahim sonuçlar doğuran bir davranış biçimini getirmiştir. Böylece Karatay Medresesi, trafik meydanında yalnızlaşmış, İnce Minareli kendisini abideleştiren çevre yapıların kaybolmasıyla beraber tesirinden çok şey kaybetmiş, Sırçalı Medrese çok katlı apartmanlar arasında, kaderine terk edilmiş bir yapı durumuna düşmüştür. Şehrin muhtelif bölgelerinde ayakta kalabilmiş birçok tarihi eserimiz bu dramı yaşamaktadır. Çünkü, Konya artık her sabaha daha büyük bir şehir olarak uyanıyor. Her gün yeni ve çok katlı birçok yapının temelleri atılıyor. Şehir gerek yatay düzlemde, gerekse düşey düzlemde büyümeye, genişlemeye devam ediyor. Bu büyüme ve hızlı tahribat, bütün Türk - İslâm şehirlerinde olduğu gibi, Konya içinde bir «KİMLİK» problemini beraberinde getirmektedir. Gelecek nesillere, hangi kültürü, hangi elemanları ile anlatacak, nasıl tanıtacak ve Milletleri «Millet» yapan «Kültürel bütünlüğü ve sürekliliği» nasıl sağlayacağı? sorusu da her geçen gün daha çok sorulmaya, cevabını vermekte her gün biraz daha zorlaşmaya başlamaktadır. İşte bu noktada, inanıyorumki, Mevlâna Dergâhı ve Mevlevilik, Konya için halâ yaşayan bir şans olma-ya devam ediyor. Çünkü şehrin bütün hızıyla gelişip büyümesine karşılık, Hz. Mevlâna ve onun Dergâhı direnmeye ve mekanına sahip çıkmaya devam ediyor.



## Nereye kadar?

Bunun sonsuza kadar devam edeceği sanılmamalıdır. Çünkü, birer birer bu dirence destek olan elemanlar yokolmaktadır ve yıkım bu çevreye de sokulmuştur.

Bütün bunlara rağmen, günümüzde Mevlâna Dergâhı, yeni Konya şehir dokusunun teşekkülünde temel verilerden biri olmaktadır. Dergâh çevresinde bulunan ve her geçen gün yoğunlaşma eğilimi içinde olan ticaret merkezi, şehrin kuzeyine (Nalçacı aksına) kaydırılmış, böylece çevredeki yapılanma talepleri minimize edilerek, Dergâh kısmında olsa korunmak istenmiştir. Buna karşılık aynı planın Dergâhın batısındaki çarşuyu yıkıp yerine çok katlı bir «Otopark - Çarşı - Büro» kompleksini getirmesi, bu düşünce ile taban tabana zıt bir karar olarak mekandaki yerini almış bulunmaktadır. Yanısıra, konu hakkında yetersiz bilgi ve araştırma ile yapılan planlar, istenen sonucu vermekten uzak kalmış ve sonuçta Dergâhta diğer abidelerimiz gibi «Tek Yapı» olarak değerlendirilen bir tarihi eser olarak şehrin imar planındaki yerini almıştır. Halbuki bu anlayış; Mevlâna'nın müridlerini çevresinden alıp, onu sadece kendi kendi ile bırakmaya benzeyen, çevresini onun inanç ve yorumlarından mahrum etmeyi hedefleyen bir davranış gibidir. Kaldığı günümüzde Mevlâna Dergâhı;

— Konya'yı bütün Dünyaya tanıtan yegâne yapı ve inanç sistemi olma özelliğine sahiptir. Her yıl Dünyanın dörtbir yanından Konya'ya gelen Mevlâna hayranları, onun inanç ve felsefesinin mekanda da yaşadığını görmek, o havayı bütünüyle teneffüs etmek istemektedir.

— Dergâh, ihtifaller, özel toplantılar ve periyodik yoğunlaşmalarla ve bu yoğunluklara cevap verecek yeni kültür yapıları ile, şehrin kültürel hayatına canlılık katan bir «Sosyal merkez» özelliğini devam ettirmektedir. Bunlar Konya'nın kültür tarihi içinde sahip olduğu önemli avantajlardır. Tarihte pek az şehrin, kendi kültürel mozağini oluşturacak ve yaşatacak böylesine güçlü elemanlara sahip olabildiği unutulmamalıdır. Eğer, Mevlâna düşüncesi, inanç ve felsefesi yaşatılmak isteniyorsa;

a - Bu inanç, felsefe ve kültür sadece Dergâhın sınırları içinde aranmamalı, Dergâh ve yakın çevresi bu kültürün mekansal ürünü olarak bir bütün halinde değerlendirilmelidir.

b - Bu mekanlara sahip çıkılmadığı takdirde bilinmelidir ki, gelecek nesillere geçmiş ile gelecek arasında bağlantı kurabilecek en

mühim vesikalardan yoksun bir kültür ve kemleksez bir şehir devredilmiş olacaktır.

c - Yine bilinmelidir ki, sahip çıkılması gereken mekanlar sadece Mevlâna Dergâhı değil, yüzyıllar boyunca Dergâhla birlikte yaşamış, olgunlaşmış ve bir hayat felsefesini bütünüyle her çizgisine, her motifine işlemiş olan sivil mimari eserlerimizdir.

Artık unutulmamalıdır ki, Mevlâna felsefesi, hayat tarzı, her çağın insanını kucaklayan ölümsüz yorumları, ancak bu anlayış ve kültür ile şekillenmiş olan mekanlarla bütünleştiği zaman tamamlanacak ve anlam kazanacaktır. Ancak o zaman Mevlâna, yazılı belgeler arasından ve sadece -sayıları her gün azalan- Mevlevilerin gönüllerinden çıkararak, günlük hayatımıza katılabilecek ve daha geniş kitlelere feyz vermeye devam edebilecektir.

#### KAYNAKLAR

- 1 - Alkan, Ahmet, «Gelişim Süreci İçinde Kentin Sosyo - Ekonomik Analizi.» KDMM Akademisi Yayın no: 12, Konya, 1981.
- 2 - Alkan, Ahmet, «Tarihi Çevre Düzenleme İlkeleri - Konya Örneği.» KDMM Akademisi Yayın no: 21. Konya, 1982.
- 3 - Alkan, Ahmet, «Bir Türk - İslâm Şehri olarak Konya, Dünü - Bugünü - Yarını.» I. Uluslararası İslâm Mimarı Mirasını Koruma Kongresi. (Or. Nüs.). 1985.
- 4 - Gölpınarlı, A. «Mesnevi Şerhi.» Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları. İstanbul, 1974.
- 5 - Konyalı, İ. H. «Konya Tarihi.» Yeni Kitap Basımevi. Konya, 1965.
- 6 - Köprülü, F. «Osmanlı Devletinin Kuruluşu» Ötüken yayınları İst.
- 7 - Kuban, D. «100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi.» Gerçek Yayınları, İstanbul, 1973.
- 8 - Kuban, D. «Sanat Tarihimizin Sorunları.» Çağdaş Yayınları. İstanbul, 1975.
- 9 - Önder, M. «Mevlâna Şehri Konya.» Yeni Kitap Basımevi. Konya, 1962.
- 10 - Taşcı, Y. «Konya İmar Planı.» Plan belgeleri.
- 11 - Taşcı, Y. «Konya İmar Planı Müsabakasını Kazanan Müsabıkın İzah Notu.» (Or. Nüs.).
- 12 - Taşcı, Y. «Konya İmar Planı (1/1000) Raporu.» (Or. Nüs.).
- 13 - ANON. «Konya İl Yıllıkları 1967 ve 1973.»

## TÜRK - İSLÂM DÜŞÜNÜRÜ MEVLÂNÂ'YA GÖRE «İDEAL İNSAN» TASAVVURU\*

Yrd. Doç. Dr. İsmail YAKIT

Herhangi bir tasavvur, düşünce, fikir veya kanunun değeri, büyüklüğü veya üniversal bir nitelik taşıması, ancak o konuda ortaya atılan diğer tasavvur, düşünce, fikir veya kanunlarla yapılacak mukayesesinde anlaşılır. Bu itibarla, ünlü düşünürümüz Mevlânâ Celâleddin'in, insanın mahiyetini, onun değeri ve kâinattaki işgal ettiği mümtaz yeri belirtmek amacıyla eserlerinde ele aldığı «ideal insan» tasavvurunu, düşünce tarihinin akışı içinde, insan üzerine söylenmiş diğer tanımlar, görüşler, tasavvurlar veya fikirlerle yapılabilecek bir karşılaştırma neticesinde ortaya koymak gerekir. Dolayısıyla Mevlânâ'nın bu konudaki fikirlerini gerek düşünce tarihi ve gerekse Türk - İslâm felsefesi çerçevesinde ele almak lâzımdır. Bunun için de, Antikçağ ve Yeniçağ'daki insanı tanım denemelerine kısa bir göz atıştan sonra, Türk - İslâm filozoflarının bu konudaki görüşlerine yer verip ve Mevlânâ'nın «ideal insan» tasavvurunu da Türk - İslâm düşüncesi çerçevesinde değerlendirmeye çalışacağız.

**Antikçağdan insan tasavvurları :** Düşünce tarihi boyunca filozoflar, ilim adamları ve araştırmacılar insanı çeşitli perspektiflerden ele almışlar ve bu nedenle insan hakkında çok çeşitli kanaatlere, tasavvurlara ve tanımlara sahip olmuşlardır.

Diogenes Laertius'a göre: Platon (Eflâton) bir gün derslerinde insanı tarif ederken demişti ki: «insan, iki ayaklı tüysüz bir hayvandır.» Bu sözleri dinleyen Kynik filozof Diogenes, derhal dışarı çıkıp, tüyleri yolunmuş bir horoz getirerek: «İşte Platon'un insanı budur (tüysüzdür, iki ayaklıdır ve hayvandır)» demiş. Bunun üzerine Platon (tanımına şunları eklemiş): «insan (aynı zamanda) yassı ve geniş tırnaklıdır.»<sup>1</sup>

(\*) 3-5 Mayıs 1985 tarihinde Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü tarafından tertip edilen I. Milli Mevlânâ Kongresi (Konya)'nde okuduğum tebliğ.

(1) DIOGÈNES LAËRCE, *Vie, Doctrines et Sentences des Philosophes Illn stes*, c. 2, s. 21, (fr. ter. R. Genuiller, Paris, 1964

İnsan asıl tarif edilmeli ki, onu gerçek anlamda belirliyebilelim ve ona lâıyk olduğu değeri verelim. İnsan hakkındaki ilk felsefi telâkkilerin M. Ö. 5. asrın ortalarında Sofistlerle başladığı biliniyor ve onlar «herşeyin ölçüsü insandır» diyorlardı. Aynı çağda, «felsefeyi gökten yere indiren» olarak bilinen Sokrates, insan problemine ah-lâki bir açıdan yaklaşmış, insanın ferdi yapısından ziyâde insanlı-ğın ortak yapısını ele almıştı. Ona göre bu ortak yapı bilgi sayesinde ve «insanın kendini bilme» ilkesiyle olacaktı. Çünkü insanın ye-gâne gayesi mutluluktur ve mutluluğa insan ancak bilgi ile ulaşacaktır. Zira ona göre, bilgili olmak faziletli olmaktı.<sup>2</sup>

Talebesi Platon, olgunluk dönemi diyaloglarında insanı, ide-ler âleminde maddî âleme inerek bir bedene giren ve tekrar geldi-ği yere devirler izleyerek dönecek olan ezeli bir ruh çerçevesinde dü-şünüyor ve ayrıca insanı, içinde yaşadığı cemiyet ve devlet yapısın-da ele alıyordu.<sup>3</sup>

Platon'un bu görüşlerinin yanı sıra talebesi Aristo insanı «dü-şünen hayvan» (zoon phronesis) ile tanımlamak istedi. Aristo yine insanı, konuştuğu, düşündüğü ve toplum içinde yaşadığı için: «top-lum kuran canlı» (zoon politikon) olarak tanımlamıştır. Böylece in-sanın en üstün vasfını akılda bulan Aristo'ya göre akıl, insanı sade-ce hayvanlardan ayırmıyor, onu üstün âlemlerle irtibat haline getirir-yordu.<sup>4</sup>

Görüldüğü gibi Antikçağ düşüncesinde, Sokrates, Platon ve Aristo'nun görüşleri istisna edilirse, sofistler öncesi ve Hellenistik devirde insan hakkında kayda değer bir açıklamaya rastlamıyoruz. Burada ilâve edilebilecek bir husus da şudur: İlkçağ'ın bu üç ünlü siması insanı toplum içinde düşünürlerken, Sokratik okullar insan ve toplum konusunda individualist (ferdiyetçi) olarak kalmışlar-dır.

- 
- (2) WEBER (Alfred), *Histoire de la Philosophie Européenne*, 10. baskı, s. 49-51, Paris, 1975; Bkz. BELAVAL (Yvon), *Sokrate Histoire de la Philosophie* içinde, C. I, s. 453-458, Enc. Pléiade, Paris, 1969; Ayrıca Bkz. BİRAND (K), *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, s. 35, Ankara, 1964
- (3) WAHL (Jean), *Platon, Histoire de la Philosophie* içinde C. I, s. 569-596, Enc. Pléiade, Paris, 1969; Bkz. WEBER (A), A.g.e. s. 57-70; Ayrıca Bkz. BİRAND (K), A.g.e., s. 56; ASTER (Ernst Von), *İlkçağ ve Ortoçağ Felsefesi (Felsefe Tarihi* (C. I), s. 114-129 Ders notları) 1942-3 İst.
- (4) AUBENQUE (Pierre), *Aristote et le Lycée, Histoire de la Philosophie* içinde, C. I, s. 666 vd., Bkz. WEBER (A), A.g.e., s. 91-94 BİRAND (K), A.g.e., s. ASTER (E.V.), A.g.e. s. 148, vd. ÜLKEN (H.Z.), *Varlık ve Oluş*, s. 212, Ank. 1968

Yeniçağdan bazı örnekler : Yeniçağ ve Modern çağda insan probleminde farklı perspektiflerden birçok yaklaşımlar ve tanımların yapıldığını görüyoruz. Bunlardan bazıları günümüzde hâlâ revaçta tutulmak istenmektedir. Birkaç misal verecek olursak: Darwin ve Darwinistler insanı diğer canlı varlıkların gelişiminin en son halkası olarak ele almışlar, türler arası geçişleri formüle etmeyi denemişlerdir. Dolayısıyla insan bu açıdan bakıldığında, sadece hayvandan türeyen bir canlı olarak kalmıştır.<sup>5</sup> Freud ve Freudcüler insanın bütün faâliyetlerini cinsiyetin dinamik enerjisi olan «libido» ile açıklamayı denemişlerdir.<sup>6</sup> La Mettrie «makina adam» tezini savunmuş,<sup>7</sup> Karl Marx da insanı «ekonomik insan» yani iktisadi hayatın bir üretim vasıtası olan insan olarak görmüştür.<sup>8</sup>

Bütün bu tasavvurlar ve tanımlar insanı gerçek anlamda ele alan ve ona lâyık olduğu yeri veren görüşler olmaktan elbette uzaktırlar. Çünkü bu telakkiler insanı âdeta bir eşya gibi görmekte, ona tek bir cepheden bakmakta, onun zihni, ahlâki, dini ve ruhi değerlerini ihmal etmektedir. Daha açık bir ifâdeyle, materyalizme mal edilmek istenen veya materyalistlerin sahip çıkmaya çalıştığı bu ve benzeri insan tasavvurlarında insanın sadece fiziki varlığı ve fizik çevredeki fiilleri açısından ele alındığını görmekteyiz. Metafizik tarafı inkâr edilerek yapılacak her insan tanımı elbetteki eksik ve zayıf tanımlar olarak kalacaktır. İnsanın gerçek mahiyeti ve değerini ortaya koyabilecek tanım, insanı kozmözün temeli ve gayesi olarak ele alan tanım olmalıdır ki, insan üniversal ve ideal anlamda tanımlanabilsin.

### Türk - İslâm Felsefesinde İnsan Telakkileri

Beşeriyetin düşünce ve kültür tarihinin en mümtaz yerinde elbetteki Türk - İslâm filozofları, mütefekkir (düşünür) ve bilginleri

- 
- (5) YAKIT (İ.), *L'Attitude du Christianisme et de l'İslam en Face du Darwinisme (positions exégétiques) - études comparées - Paris - IV Sorbonne'da hazırlanıp savunulmuş doktora tezi s. 35-42 ve 273, Paris, 1979*
  - (6) IRIGARAY (L.), *Psychanalyse de la Sexualité féminine (la théorie freudienne)*, Enc. Médico-chirurgicale, C. II, s. 167 A-10 Paris, 1973; DOKSAT (Recep), *Din Psikolojisi Ders Notları*, s. 39-45, Ankara, 1970-1 Ders Yılı (manüskri). Ayrıca Bkz. SIMON (Michel), *Somprendre la sexualité aujourd'hui* s. 5-16, Paris, 1977
  - (7) DEPRUN (Jean), *Philosophies et Problématique des Lumières*, Hist. de la Phil. içinde, C. II, s. 690, Enc. Pléiade, Paris, 1973
  - (8) LEFEBVRE (Henri), *Formation de la Pensée Markiste (Hüt. de la Phi. içinde)*, C. III, s. 242 vd., Enc. Pléiade (Et. Geflimard), Paris, 1974

yer alır. Filozoflarımız genellikle insanı hem fizik ve hem de metafizik bir varlık olarak ele alıp onu üniversal ve gerçek anlamda tanımlamaya girişmişlerdir. İleride Büyük Türk Düşünürü Mevlânâ'da bütünleşecek olan Türk - İslâm filozoflarının bu tanımlarını kısaca değinmeden geçemeyiz.

**El - Kindî (öl. 866) :** Maddî âlemle ilâhî akıl arasında mertebeler kuran el - Kindî, insan nefsinin basit ve ölmez bir cevher olduğunu, akıl âleminde his âlemine indiğini, ruhun ise bir cevher olup yetkin bir öz sayıldığını söylüyor. Işık nasıl güneşten çıkarsa onun cevheri de Allah'tan çıkar. Zira onun cevheri manevî ve ilâhî bir cevherdir diyor.<sup>9</sup>

**Fârâbî (870 - 950) :** «Muallim-i Sâni» (İkinci üstad olarak tanınan ünlü Türk filozofu Fârâbî ruh hakkında deterministtir. Fârâbî, âlemin makrokozmetik, insanın mikrokozmetik olduğunu belirtiyor. Ona göre ruh, insan tabiatının aynasıdır. Akıl onun ürünüdür. Ruhun temizlenmesi için duyuların hazzından manevî hazza yükselmek gerekir. Nefse bu kemâli verecek olan akıldır. Hakikatte insan akıldan başka bir şey değildir diyen Fârâbî, her şeyden çok «saf akıl» (el-akl-el-hâlis) üzerinde durur.<sup>10</sup>

**İbn Sinâ (980 - 1037) :** Felsefesinin ağırlık noktasını psikoloji, psikolojisinin ağırlık noktasını insan nefsi yapan İbn Sinâ, insan tabiatı hakkında düalist bir anlayış getirmektedir. Ona göre cesed ile nefis arasında esaslı bir bağlantı yoktur. Nefis cesedden ayrılma kabul etmeyen bir form (sûret) değil, ancak onun arazıdır. Ruh ise bedenden ayrı bir cevherdir. Çünkü beden yetkinliğini kaybedince ruh varlığını devam ettirir.<sup>11</sup>

**Ihvan-ı Safâ (X. Asır) :** Ansiklopedistler olarak bilinen Ihvan-ı Safâ, insanı mikrokozmetik bir anlayışla ele alır ve onu beden ve ruhtan mürekkep bir varlık olarak görürler. İnsanın esas yönünün ruh olduğunu ve bütün faaliyetlerinin ruhtan geldiğini belirtirler. Psikolojilerini felsefelerinin ağırlık noktası yapan Ihvan-ı Safâ'ya göre

(9) DE BOKER (T. J.), *İslâm'da Felsefe Tarihi*, Y. Kutluay terc.), s. 71 - 2, Ankara, 1960

(10) ÜLKEN (H. Z.), *İslâm Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri*, s. 60, Ankara 1967; Bkz. DE BOER (T. J.), *A.g.e.*, s. 84, 98..

(11) İBN SİNÂ, *Kitab el-İşârât ve't-Tenbihât* (Livre des Directives et Remarques), Fr. terc. venot. A. M. Goichon, s. 303 vd.. Beyrouth, Paris, 1951; Bkz. DE BOER (T. J.), *A.g.e.*, s. 98

ruhun artılması ile ruh Allah'a benzer ve insan ilâhî bilgilere erişir.<sup>12</sup>

**Gazzâli** (1058 - 1111) : İnsanı mikrokozmetik bir düşünce çerçevesinde ele alan Gazzâlî, insanın «emr âlemi» (akıllar âlemi) ile «halk âlemi» (nesnelere dünyası)'ne ait yönlerini belirler. İnsan faaliyetlerinin merkezi konusunda kalbe daha fazla ağırlık veren Gazzâlî, nefis terbiyesi ve ruh temizliği ile insanın kalbi tecellilere erişeceğini ve hakikatin bilgisine ulaşabileceğini söyler.<sup>13</sup> Dolayısıyla Gazzâlî'nin düşüncesinde insan, hakikatin bilgisine namzet olarak bu fonksiyonu gerçekleştirebilecek yegâne varlıktır.

**İbn Bâcce** (öl. 1138) : İnsan bilgisinin gayesinin Allah'a yaklaşmak olduğunu ve buna ancak rasyonel bilgiyle ulaşılacağını söyleyen İbn Bâcce, nesnelere hakikatinde ancak Faâl Akıl'a yaklaşmakla kavranabileceğini söylemektedir. Bununla beraber insanca ve rasyonel bir şekilde yaşayabilmek için zaman zaman uzlete çekilmek gerektiğini de ilâve eder.<sup>14</sup>

**İbn Rüşd** (1126 - 1198) : İnsan nefsi ile cesedi arasındaki münasebeti, maddenin formla münasebeti gibi ele alan İbn Rüşd, İbn Sina'yı cephe olarak cüz'î nesnelere ölümsüzlüklerini reddeder. Ona göre, nefislerin, bağlı bulunduğu cesedin ömrü kadar ömrü vardır. Nefsi tikel (ferdi) şekillerin ilkesi, Akıl da tümel (külli) şekillerin ilkesi olarak kabul eder. Şekiller nefstedir. Eğer bu şekiller tümel ise akıldadır. Nefste bulunan şeyler isimler ve fiillerdir<sup>15</sup> diyerek insan bedeni ve ruhu arasında bir paralellik görmek istemektedir.

Filozoflarımızın sayısını daha fazla arttırmaya gerek yoktur. Yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz filozoflarımız görüldüğü gibi, insan hakkındaki görüşlerini akıl, ruh ve nefis gibi kavramlarla belirtmekte ve bu kavramları insan hakkındaki düşüncelerinin odak noktası olarak tayin ederek insanın hem fizik ve hem de metafizik bir varlık olduğunu vurgulamaktadırlar. Dolayısıyla bu kavramlardan her biri insanlık mahiyetinin birer tezâhürü olarak görülmektedir.

Bilindiği gibi Türk - İslâm düşüncesinde insanlık mahiyetinin üç ayrı fenomeni bulunmaktadır. Akıl - Ruh - Nefs. Bu tezâhürlerden

(12) YAKIT (İ.), *İhvân-ı Safâ Felsefesinde Bilgi Problemi*, s. 9-12 İ. Ü. Edeb Fak. «Felsefe Arkivi»nde basılmaktadır.

(13) WENSINCK (A. J.), *La Pensée de Ghazzâlî*, s. 63 vd. Paris, 1940

(14) DE BOER, A.g.e., s. 127-8

(15) DE BOER, A.g.e., s. 137

akıl, insanlık mahiyetinin düşünce fonksiyonu sayılmakta, başka bir ifâdeyle: insan bir düşünen mahiyet olarak «akıl» kelimesi ile tarif edilmektedir. İnsanın sonsuzluk mahiyeti ise «ruh» kelimesiyle temsil edilmektedir. İnsanın sonsuzluk mahiyeti ise «ruh» kelimesiyle temsil edilmektedir. İşte bu sebebledir ki, ölümden sonra ruhların ebedî olarak devamı İslâm inançlarının tezi şeklinde dile getirilmiş, dolayısıyla Türk - İslâm filozofları çoğunlukla ruhun başlangıcını değil sonunu düşünmeyi tercih etmişlerdir. İnsanlık mahiyetinin tıpkı bitki ve hayvanlarda olduğu gibi gelişen ve hareket edici bir varlık olarak tasvir edilmesi için de «nefs» kelimesi kullanılmaktadır. İbn el-Arabî «El-Bulğa fi'l-Hikme» adlı eserinde akıl-ruh ve nefs'in aynı anlama geldiğini, düşünce fonksiyonlarını akıl kelimesiyle, hayatiyetin ruh terimi ile, hareketin nefs sözüyle sembolize edildiğini söylemektedir.<sup>16</sup> Bir metaforla: insanlık mahiyetini bir elektrik enerjisine benzetmek kâbildir. Bu mâhiyet (elektrik enerjisi), bazan ışık, bazan ısı, bazan da hareket tarzında görülebilir. Bunun gibi insanlık mahiyeti bazan düşünce (ışık), bazan hayatiyet (ısı), bazan da hareket (nefs) olarak kendini göstermektedir.<sup>17</sup> Yine aynı konuda bir diğer ifâdeyle şöyle bir metafora başvurmanız da mümkündür: Birbirine seri veya olarak bağlanan ampul - rezistans - motor'dan elektrik akımı geçirildiğinde aynı elektrik enerjisi ampulde «ışık», rezistansta «ısı» ve motorda «hareket» olarak tezâhür edecektir. Aynı şekilde insanlık mahiyeti insanda hem «akıl», hem «ruh» ve hem de «nefs» olarak tezâhür eder. Bunlar aynı bir mahiyetin farklı üç tezâhürüdür.

### Türk - İslâm Felsefesinde İnsanın İdealleştirilmesi

Türk - İslâm Felsefesinde «ideal insan» tasavvuru «insan-ı kâmil» deyimiyile ifâde edilir. «Olgun» veya «mükemmel insan» anlamına gelmektedir. Bu ifâde insanın mâhiyetini ve yüceliğini açıklamak için kullanılır. Bu kavramla insanın insanlık mahiyeti idealize edilmiştir.

İnsanlığın idealize edilmesi, muhakkak ki «onun mâhiyetini bulmak için denenmesi gereken yollardan biridir. Sıradan (alelâde) konuşan bir canlı insanlık mâhiyetini elbetteki teşkil etmez. Şu halde ideal insan bir çeşit ifâde edilmelidir ki, tıpkı güzellik kavramının güzel objelerden tecelli etmesi gibi, çeşitli insanlarda tecelli et-

(16) İBN EL-ARABÎ, El-Bulgu Fi'l-Hikme, s. 252 b, (tahkik ve neşr : Dr. Nihat Keklik, İstanbul, 1969

(17) Bu metaforik ifâdeyi, hocam Prof. Dr. Nihat KEKLİK Bey'e borçluyum.



mesi (görünmesi) mümkün olsun. İşte «insan-ı kâmil» denilen varlık budur.»<sup>18</sup>

Seçkin kişilerde tecellisi mümkün gösterilen, insanlığın ideali-ze edilmiş mahiyeti olan «insan-ı kâmil» islam tasavvuf felsefesinin özünü teşkil eden bir konudur. Bu konuyu felsefi düşüncelerinde sistematik olarak ele alan mutasavvıf filozoflarımızdan da bahsetmek yerinde olacaktır. Zira, ileride görüleceği gibi, Mevlânâ da aynı temayı farklı bir perspektiften işlemiştir.

**İbn el-Arabî ve Sadreddin Konevî :** «İnsan-ı kâmil» (ideal insan) deyimini ilk defa ortaya atan İbn el-Arabî olmuştur. Daha sonra talebesi ve manevi evlâdı olan Türk düşünürü Sadreddin Konevî bu nazariyeyi geliştirmiştir. İbn el-Arabî ekolüne mensup Abdül-Kerîm el-Cilî (1365 - 1417) ise aynı tabiri kullanmak suretiyle, «insan-ı kâmil» adında bir eser yazmıştır.<sup>19</sup> Bu konuda İbn el-Arabî: «insan-ı kâmilden daha mükemmel bir mevcûd (varlık) yoktur. Bu dünyada insanlar arasında kemâle ulaşmıyanlar, bir hayvan-ı nâtıktır. Herhangi bir sûretin cüz'üdür. İnsanlık derecesine lâhik olmaz. Aksine onun insanlığa nisbeti bir ölünün insanlığa olan nisbetidir. Şu halde o, gerçek olarak değil şeklen insandır.»<sup>20</sup> diyor. Şu halde ona göre, insanın Tanrı suretinde değil ancak insan suretinde yaratılmış olmasına rağmen insan, kemâl mertebesine ulaşmadığı yani ideali-ze edilmediği müddetçe insan-ı kâmil ismini alamıyacaktır. Nitekim İbn el-Arabî Tanrı'nın insan-ı kâmil'de tecellisini bir ayna teşbihi ile vermektedir: «aynanın fonksiyonunun tam olabilmesi için onun üzerinde bir suretin belirmesi gerekir. Buradaki imaj, Tanrı'nın imajı olacaktır. Başka bir deyişle Tanrı insanda (insan-ı kâmilde) tecelli etmelidir.. Bu da «tahalluk bi-ahlâk-Allah» (ilâhî ahlak sahibi olmak) tir. Kur'anî bir ifâde olan «Allah'ın yeryüzündeki halifesi» (halifetullah fi'l-ard) tabirini de açıkladıktan sonra İbn el-Arabî buradan, insanın ilâhî sıfatlarla bezenmesinin kasdolunduğunu da söyler.<sup>21</sup>

(18) Prof. Dr. Nihat Keklik'in bu ifâdeleri öğrenci M. Özdemir tarafından dikte edilmiştir. Bkz. «Sadreddin Konevî ve İbn el-Arabî'de İnsan-ı Kâmil Nazariyesi», (Lisans Tezi), s. 8, İstanbul, 1980

(19) NICHOLSON (İnsan-ı Kâmil, (İslâm Ansiklopedisi, C. 5/II, s. 1003), İstanbul, 1977

(20) İBN EL-ARABÎ, El-Futûhât el-Mekkiyye, II/483 (21-23) Krş. Prof. Dr. N. KEKLİK, Fut. Mek. Mot. XXX, frg. 368 (İbn el-Arabî'ye ait sitasyonlar Prof. Keklik'in bu konudaki eserinden iktibas edilmiştir.)

(21) KEKLİK (N.), A.g.e. tez.

İbn el-Arabî insan-ı kâmil'i, İlk Akıl (Allah'ın kâinat hakkındaki ilk tasavvuru) mertebesinde âdetâ Tanrı'nın nâibi sayılabileceğini söylemektedir. Fakat o, hiçbir zaman tanrılaşmış değildir. Tanrı'nın isimlerinin mazharı (açıkca görüldüğü yer) olmak mertebesine ulaşmıştır. Tanrı ile insan-ı kâmil arasındaki fark, aynada görünen imaj ve buna sebep olan obje arasındaki fark gibidir.<sup>22</sup> Bunun yanı sıra Tanrı'ya ait bazı vasıfları İdeal insan (insan-ı kâmil)'de de göstermeye çalışan İbn el-Arabî, Kur'an'da Tanrı hakkında geçen: «O İlk, Son, Zâhir ve Bâtın'dır.. (LVII/3) âyetini şöyle te'vil etmektedir: «İnsan-ı kâmil sadece hedef (gaye) bakımından Evvel (İlk), Aksiyon (fiil-irâde) bakımından Ahir (Son), Logos (söz) bakımından Zâhir, Mânâ (burada mâhiyet) bakımından Bâtın'dır.»<sup>23</sup> Kısaca, İbn el-Arabî'ye göre: İnsan-ı kâmil'den anlaşılan şey tasavvuf sistemi içinde Allah'a ideal bir şekilde yaklaşan insandır. Bu mertebeye ulaşanlar Peygamberler ve Evliyaullah'tır.»<sup>24</sup>

Türk filozofu Sadreddin Konevî'nin felsefesinde «insan hem hareket noktası hem de gaye olarak gösterilmektedir. Varlık dairesinde Allah başlangıç, insan ise bitiş noktasını teşkil etmektedir.»<sup>25</sup> Diğer yönden ideal insan Allah'ın zât isimlerini keşfedebilen biricik yaratıktır. Çünkü o, uluhiyet sıfatları konusunda taakkul (intellection) sahibidir. Mikrokozmoz (el-'alem el-sağir) olan insan İlâhî isimler ile bu isimlerle isimlenen varlık mertebesi arasında «toplayıcı orta Kitap» halinde yaratılmıştır.<sup>26</sup> İsimler ve sıfatlarıyla daima tecelli eden Tanrı'yı müşâhede edebilecek yegâne varlık insandır. Bilgide mükâsefe mertebesinden sonra kendiliğinden tecelli eden nesnelerin hakikatlerini bilebilecek varlık işte daimî olarak tecelli-yi elde eden insandır. Bu da Konevî'ye göre insan-ı kâmil yani ideal insanın kendisidir.

Görüldüğü gibi insanı mikrokozmozik bir çerçeve içinde ele alan İbn el-Arabî (1165 - 1240) ve Sadreddin Konevî (1210 - 1274), Allah'ın,

- 
- (22) İBN EL-ARABÎ, *Fut. Mekk.* II/715 (20), Krş. N. Keklik, *Fut. Mek.* mot. XXX, frg. 373
- (23) İBN EL-ARABÎ, *Fut. Mekk.* II/116 (6-17), Krş. N. Keklik, *Fut. Mek.* mot. XXX, frg. 376 (s. 439).
- (24) KEKLİK (Prof. Dr. N.), *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah, Kainat İnsan*, s. 138, İstanbul, 1967
- (25) KEKLİK (N.), *A.g.e.*, s. 128 vd.
- (26) KONEVÎ (Sadreddin), *İcâz el-Beyân Fî Tefsîr ümm el-Kur'an*, s. 4 vd. I. baskı, Haydarabat, trh. yok.; Krş ve fazla bilgi için Bkz. KEKLİK (Prof. Dr. N.), *Sad. Kon. Fel.* s. 130 vd.

insanı varlığın (bütün âlemin) hakikatlerini kendinde toplayan bir varlık olarak yarattığını ve bu nedenle Tanrı'nın onda tecelli ettiğini söylemektedirler. Bu iki Türk - İslâm filozofunda insan, fizik âlemi ile idealar (akıl) âlemi arasında birleştirici bir unsur olarak görülmektedir. Her ikisine göre insan maddî benliğinden soyunabilmekte ve kozmozun temelini oluşturmaktadır. Ancak İbn el-Arabî ideal insanı metafizik yönü ağır basan ifâdelerle açıklarken, Sadreddin Konevi bilgi problemi konusunda ele alıyor.

İşte İbn el-Arabî ve Sadreddin Konevi'nin yukarıda izâh etmeye çalıştığımız «ideal insan (insan-ı kâmil)» tasavvurlarının yanı sıra, yine onlar kadar büyük, onlar kadar ünlü, ufku onlarınki kadar geniş ve düşüncesi onlarınki kadar derin olan bir diğer Türk düşünürü vardır ki, «ideal insan»ı, bazan açık bir üslûb, bazan metaforlarla ele almış ve onu hikâye, fıkra ve sembollerinin altında yatan derin düşüncesiyle oldukça ceviz bir şekilde işlemiştir: Bu Hz. Mevlânâ Celâleddin Muhammed'dir.

### Mevlânâ ve İdeal İnsan

Yukarıda belirttiğimiz gibi, İbn el-Arabî «ideal insan»ı metafizik cephesi ağır basan bir felsefe içinde ele alırken, Sadreddin Konevi bilgi nazariyesi odak noktası teşkil eden bir felsefe çerçevesinde inceliyordu. Şimdi görüleceği gibi, Mevlânâ aynı «ideal insan»ı aşk ve sevgi yönü ağır basan bir düşünce sisteminde ele almaktadır.

Mevlânâ insanı önce ruh ve beden bütünlüğü açısından ele alır. Onun asıl cihetinin manevî cephesi olduğunu söyler. Mesnevî'den :

«Toprağa mensup insan, Hakk'tan ilim öğrendi ve o bilgi ile yedinci kat göğe kadar bütün âlemi aydınlattı...»<sup>27</sup>

«Melekler için karaya yol yoktur. Hayvanların da denizden haberleri yok... Sen, ten itibariyle hayvansın cân bakımından melek. Bundan ötürü hem yerde yürürsün hem gökte..»

Mevlânâ, insanla hayvan arasındaki farkın akılda olduğunu söylemektedir. Çünkü hayvanlar duyu idrâkı ile hareket ettiklerinden bazan onların arzuladıkları birşey felâketlerine (âfetlerine) sebep olur. Meselâ yiyecekler bir tuzanın içinde olabilir. Eğer hayvan-

(27) MEVLÂNÂ (Celâleddin el-Rûmî), Mesnevî, ter. V. İzbudak) MEB. İst. C. I, s. 99, Byt. No. 1012-1013

larda insanlar gibi temyiz melekesi olsaydı, kendilerini kötü âkibetlerden kurtarabilirlerdi. Mevlânâ :

«...Arzularını gören göz, kuş için bir âfettir.

Tuzağı gören akıl ise onun sığınağıdır.»<sup>28</sup> demektedir.

İnsanla hayvan arasındaki farkı ayrıca nefis (ruh) de bulan Mevlânâ :

«İnsan ruhu tek bir cevherdir.

Hayvan ruhu ise kırık çanaklar gibidir.»<sup>29</sup> diyor.

Burada ayrıca, ruhun sadece bir cevher sayılması değil bir de nötralize edilmesi söz konusudur. Mevlânâ'ya göre ruhun girdiği bedene göre fonksiyonlarını göstermesine bakılırsa, bir kadın bedeninde kadınlık eğilimlerini, erkek bedeninde ise erkeklik tezâhürlerini ortaya koyacaktır.<sup>30</sup>

«Akli, daima şehvetine gâlib gelen kimse, meleklerden daha yüksek, şehveti aklına üstün olan kimse hayvanlardan daha aşağıdır» hadis-i şerifini kaydeden Mevlânâ: «Melek'in bilgisi ile, hayvan da bilgisizliği ile, insanoglu da bu ikisi arasında keşmekeş kaldığını»<sup>31</sup> söylüyor.

Yukarıdaki ifâdelerinden de anlaşılacağı gibi Mevlânâ insanı fizik âlemle metafizik âlem arasına yerleştiriyor ve insanda her iki yönün bulunduğunu belirtiyor. İnsanın fizik âlemle irtibatlı yönü, onun hayvanlık yönüdür. Gıdası, şehveti ve arzuları bu yönüyle tatmin bulur. İnsanın gerçek yönü, özü veya insanlık cephesi ise onun manevi yönünü oluşturuyor ve onu metafizik âlemle irtibatlıyor. Gıdası ise ilim, hikmet, Tanrı'nın cemâli ve aşk olduğunu eserlerinde yeri geldikçe vurguluyor. Böylece iki cepheli olan insanın gerçek yönünün manevi cephesi, insanlık cephesi olduğunu belirterek, kendi ideal mahiyetini orada bulacağını söylüyor. Şu halde insan onu aramalıdır diyor.

(28) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, VI, 111, Byt. 2995

(29) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, II, 9, Byt. 190

(30) Prof. Dr. N. Keklik'in bu açıklamaları öğrencisi Betül Karabina tarafından dikte edilmiştir. Bkz. KARABİNA (B.), Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Metafor Yoluyla Akıl-Ruh-Nefs Kavramlarının İzahı, (L. Tezi), s. 22, İst. 1980

(31) MEVLÂNÂ (C. R.), Fihî Mâ Fih (ter. M. Üiker Anbarcıoğlu), MEB, s. 123, İstanbul, 1969

«Alim de bilgisizlerin yüzbin çeşidini bilir de, zâlim herif, kendisini bilmez,

«Her cevherin hasiyetini bilir de kendi cevherine gelince bir eşeğe döner!

«Be hey âlim, sen, «ben câiz olan şeylerle câiz olmıyanları bilir» dersin, ama sen kendin câiz misin, işe yarar mısın, yoksa bir kocakarı mısın? bundan haberin yok!

«Bu yerinde, doğru, şu yerinde değil, eğri.. bunu biliyorsun; biliyorsun ama, sen doğru musun eğri misin? bir de kendine bak! «Her kumaşın değeri nedir? biliyorsun da kendi değerini bilmiyorsun. Bu ahmaklıktır.»<sup>32</sup>

«Cân apaçık olduğundan, pek yakın bulunduğundan görünmez. İnsan, içi su ile dolu dışı kupkuru küp gibidir.»<sup>33</sup>

«Öküzün rengini dışından, insanın rengini, sarı, kırmızı, her neyse içinden ara!»<sup>34</sup>

«Alemde cismimiz, bizim yüzümüzü örtmektedir. Biz, samanla örtülü deniz gibiyiz.»<sup>35</sup>

«İnsan, pek lâtif bir içe mâliktir. İnsansan bir an olsun onu ara!»<sup>36</sup>

«Vettini Süresi»ndeki: «İnsanı en güzel şekilde yarattık» ayetini oku! Ey dost, en değerli inci cândır. En güzel şekil olan insan şekli Arş'tan da üstündür, düşünceye de sığmaz. Bu paha biçilmez şeyin değerini söylesem, ben de yanarım duyan da yanar.»<sup>37</sup>

«Ey sûrete tapan! Niceye dek sûret kaygısı senin mânâsız canın sûretten kurtulmadı gitti.

«Eğer insan, sûretle insan olsaydı, Ahmed'le Ebû Cehl müsâvi olurdu.

«Duvar üstüne yapılan insan resmi de insana benzer.

(32) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, C. II, 251, Byt. 2648-2652

(33) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, C. I, 110, Byt. 1120

(34) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, C. I, 73, Byt. 764

(35) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, C. IV, 72, Byt. 823

(36) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, C. III, 323, Byt. 3418

(37) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, C. VI, 82, Byt. 1005-1007

Bak sûret bakımından neyi eksik?

«O parlak resmin yalnız cânı noksan,  
Yürü, o nâdir bulunan cevheri ara!»<sup>38</sup>

Görüldüğü gibi Mevlânâ, insanın ideal mâhiyetini, «cân» adını verdiği ruh ve kalbde bulmaktadır. Ayrıca o, «iki âlem» arasına koyduğu insanın üç halini ele almaktadır.

«İnsanın üç hâli vardır. Birincisi, insan Tanrı'nın etrafında dolmaz, kadın, erkek, mal, çocuk, taş, toprak çeşidinden her şeye hizmet eder, tapınır. Tanrı'ya ibâdet etmez.

İkinci hâlde, o insanda bir bilgi ve mârifet hâsıl olunca Tanrı'dan başkasına hizmet etmez olur. Üçüncü hâlde ise, bu ikinci hâlden uzaklaşıp susar, Ne «Tanrı'nın hizmetini yerine getiriyorum» der, ne de «getirmiyorum.» «Her iki mertebenin dışına çıkmış olur.»<sup>39</sup>

Mevlânâ'nın bu açıklamalarından onun, insanları «niyet - aksiyon» doğrultusunda incelediği ve niyet ile aksiyonun paralellliğini göstermek istediği anlaşılmaktadır. Tıpkı «Ameller niyetlere göredir. Herkesin niyet ettiği şey vardır. Kimin hicreti (niyet - aksiyon beraberliği) Allah ve Resûlüne ise, onun hicreti Allah'a ve Resûlüne dir. Kimin hicreti dünyada elde edeceği (şey) veya nikahlıyacağı bir kadınsa, onun hicreti hicret ettiği şeydir»<sup>40</sup> hadis-i şerifinde olduğu gibi.

Mevlânâ'nın insan-ı kâmil'i (ideal insanı), niyet-aksiyon perspektifinden yani ahlak felsefesi açısından ele alması onu bir başka yönden Kur'an'daki «ideal insan» motifiyle aynileştirmektedir kanaatindeyiz. Çünkü Kur'an'a göre «ideal insan», «sâlih insan» olarak gözümüze çarpmaktadır. Çünkü peygamberler bile Kur'an'da geçen dualarında «sâlikler»den olmayı dilemektedirler.<sup>41</sup> Bu tesbitimize göre insanlık mahiyetinin veya idealize edilen insanın Kur'an'da ahlak, bir diğer tabirle niyet - aksiyon, açısından ele alındığını gösterir. Dolayısıyla «Men bende-i Kur'ânem eğer cân dârem, Men hâk-i reh-i Muhammed muhtârem» diyen Mevlânâ'nın ideal insan tasavvurunu da yukarıda belirttiğimiz gibi, Kur'an ve hadis perspektifine uygun düşmektedir.

(38) MEVLÂNÂ (C. R.), Mesnevî, C. I, 99, Byt. 1018-1021

(38) MEVLÂNÂ (C. R.), Fihi Mâ Fih, s. 301

(40) Bu hadis muteber hadis kitaplarının ilk hadisidir. (Buhari-Müslim).

(41) Bkz. KUR'AN, XII/101, XXVI/83, XXVII/19...

Mevlânâ'ya göre, insanlık vasfının özünü, ideal mahiyetini bulan ve onun idrakında olan kişi hem «âşık» hem de «ma'sûk», yani Allah'ı hem seven hem de Allah'ın sevdiği kişi olur. Mevlânâ burada âdeta bir «aşk felsefesi» yapmaktadır. İnsan-ı Kâmil bu aşkı bütün benliğinde bulan ve yaşıyan kişidir. Dolayısıyla insan kendi cânında onu bulacak ve orada gerçek dostuna kavuşacak bir varlıktır. Bu hususu şöyle dile getirir :

«Her şeyi aramadıkça bulamazsın  
Yalnız bu dost müstesna, Çünkü onu  
bulamadıkça aramazsın.»<sup>42</sup>

Yine insanın değeri konusunda Mevlânâ :  
«(insan)...aradığı şeyle ölçülür»<sup>43</sup> demektedir.

Mevlânâ'nın «ideal insan» tasavvuruna ilişkin sözlerini toparlıyacak olursak görürüz ki, Mesnevî'ler boyunca ideal insan (insan-ı kâmil veya üniversal insan) kâinatın kalbi olarak ele alınmıştır. Aşk yönü kendisinde hâkim olan insan-ı kâmil, kendisini insan sûretinde yaratan Yaraticı'yla kurduğu psikolojik birliğin şuuruyla dolu, tamamen rûhânî boyutun zirvesine ulaşmış insandır. Bu insan elbetteki boşuna uzaklarda aranan, fakat ancak şehvânî varlığın harabelerinde bulunan gizli hazineyi kendinde keşfetmesini bilmiştir. Bu konuda Mesnevî'den şunları okuyoruz:

«(Hazine arayan fakire) bir hazine arayıcısı gibi bakma,  
O hazinenin kendisidir.

«Aşık Ma'sûk'un gayri nasıl olabilir?»<sup>44</sup>

Bir hadis-i şerif'te: «Mü'minin kalbi Allah'ın Arş'idir» deniyor. Bu, insanın kendini tüm kâinat içinde bulacağı en iç derinliktedir. Zira o, makrokozmozun bir yansıması olan mikrokozmozdur. Manevî tekâmül, analoginin sıhhatli kanunu mucibince, varlığın üniversal hiyerarşik basamağı üzerinde bizzât hayatın tekâmülü (evrimi) ile uyumludur.<sup>45</sup>

(42) MEVLÂNÂ (C. R.), *Fihî Mâ Fih*, s. 289

(43) MEVLÂNÂ (C. R.), *Divân-ı Kebîr* (Güldeste), s. 335, Böl. CCLXVII, Hazırlayan : A. Gölpınarlı

(44) MEVLÂNÂ (C. R.), *Mesnevî*, C. VI, Byt. 2259

(45) MEYEROVITCH (Eva de Vitray), *Rumî et le Soufisme*, s. 119, Paris 1977; Mevlânâ'nın «insanın kendisinin bir hazine olduğu» fikrini kaydeden Meyerovitch, Kant'ın da : «ulaşamayacağımız ve insan bilgisinin derin gir-

Mevlânâ Mesnevi'lerinin<sup>46</sup> birçok yerinde her insanda ancak bil-kuvve halinde var olan kemâlâtı gün yüzüne çıkarıyor. İlâhî sıfat-ların yansıdığı ulûhiyet aynası insan-ı kâmil, kâinatın gaye sebebi-dir (cause finale).

Mevlânâ ayrıca «ideal insan»ı Tanrı ile yaratıklar arasında bir aracı olarak da görmektedir. Her ne kadar Tanrı mutlak olarak kendine yetse de «bilinmek ve görülmek»<sup>47</sup> için aracı olarak O'nun yeryüzündeki temsilcisi «halifesi» insan-ı kâmil olmuştur. Şu halde Mevlânâ'da insan-ı kâmil, kozmozun varlık nedeni ve «Tanrı ustûr-lâbıdır.»<sup>48</sup>

Türk - İslâm düşüncesindeki insanın sonsuzluk mâhiyetinin ruh kelimesiyle temsili Mevlânâ'da da görülmektedir. Zaten ruhun in-san tabiatının bir aynası olduğu, akılla kavranacak bütün nesnelere ve formların bir Tanrı vergisi olan ve aynaya benzetilen ruh üze-rinde yansımaları ve bu yansımaları sağlayabilmek için ruhu perdeli-yen her türlü pastan (ahlakî kötülüklerden) temizlemenin gerekli oluşu ayrıca duyuların hazzından ilâhî hazlara yükselmek gerekti-ği vs. fikirler sistemli olarak ilk defa Fârâbi ile başlamış, İbn Sinâ'nın Şifâ'sında, Gazzâlî'nin İhyâ'sında, İbn el-Arabî'nin Futûhât'ın-da ve Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde yer almıştır.

Mevlânâ'da ideal insan tasavvuru üzerine yaptığımız bu araştırmayı bir sonuca götürürken burada kayda değer gördüğümüz bir husus da şudur: Mutasavvıf düşünürlerde insan hakkında ba-zan «ifrât» derecesine varan görüşler vardır. Özellikle insan (ki bu-rada ideal mâhiyet olarak insan-ı kâmil) ile Tanrı'yı bir dairenin başlangıç ve bitiş noktaları gibi aynı nokta üzerinde birleştirme te-şebbüsü, gerek felsefi görüşlere ve gerekse İslâm inançlarına daima ters düşmüştür. Böyle bir sakıncayı dikkate alan başka süfiler bu sefer insan ile Tanrı arasında âdeta bir uçurum meydana getirmiş-

---

dabını tesis eden karanlık temeller alanında gömülmüş hazine» (Vor-lesungen über psychologie) dediğini söyler. Hayatın evrimi konusunda Mevlânâ'nın fikirleri için ayrıca Bkz. YAKIT (İ), Darwin'den Önce İslâm Düşünürlerinde Evrimle İlgili Fikirler, Felsefe Arkivi, sayı : 24, s. 113-114, İstanbul, 1984

(46) Özellikle Bkz. Mesnevi, III/2269, II/839, IV/521-2...

(47) Mutasavvıflar Tanrı'nın kâinatı «bilinmek ve görülmek» için yarattığı ve bunun hakkında bir «Hadis-i Kutsî» olduğu görüşündedirler.

(48) «Tanrı Ustûrlâbı» konusunda Bkz. MEVLÂNÂ (C. R.), Fihi Mâ Fih ve Mecâlis-i Seb'a'dan Seçmeler, Hrz. A. Gölp. s. 112, MEB. İst. 1972



lerdir. Bu düşünüş tarzı da bu sefer «tefrit» anlamına bürünmüştür. Mutasavvıf filozoflarımızın bir yandan ifrât, diğer yandan tefrit'e açık olan yorumlarının nasıl anlaşılması gerektiği bizi daima uğraştıran bir problem olmuştur. İnsanın idealleştirilmesi konusunda yukarıda görüşlerine yer verdiğimiz İbn el-Arabî, Sadreddin Konevî ve Mevlânâ Celâleddin el-Rûmî'de gördüğümüz Tanrı sevgisi ile insan sevgisini, öylesine uygun bir biçimde ve mesâfede birbirine bağlamak gerekir ki, ne Tanrı'yı insanlaştırmak ve ne de insanı Tanrı'laştırmak gibi yanlış tasavvurlar ortaya çıksın. Bu problemin çözümünde sayın hocamız Prof. Dr. Nihat Keklik Bey'in veciz bir teşbih ve metaforundan yararlanmamız kâbilidir: «İnsan sevgisi ile Tanrı sevgisi elektrik tesisatındaki müsbet ve menfi kutuplar gibidir. Şayet bu kutuplar birbirinden gerektiğinden fazla açık tutulursa (bu bir tefrit görüşüdür) elektrik enerjisinden hiçbir sonuç elde edilemez. Aksine olarak şayet iki kutup birbiri üzerine konacak olursa o zaman da (benzetme hoş karşılanırsa) mutlaka sigortata atacaktır. Bu ise ifrât'ı temsil eden görüştür. Ama iki kutup, şayet çok uygun bir mesâfede birbirine yaklaştırılacak olursa, o zaman aralarında bir şerâre (elektrik enerjisi) çıkması beklenebilir. İşte İbn el-Arabî, Sadreddin Konevî ve Mevlânâ'nın yapmak istediği buydu.»<sup>49</sup>

Görüldüğü gibi, Mevlânâ'nın ideal insan tasavvuru, Kur'an ve hadis'ten kaynağını almakta, Türk-İslâm filozoflarının insanlık mahiyetini izâh için ele aldıkları akıl, ruh ve nefis görüşlerinden beslenmekte ve içinde bir ifrât anlamı taşımadığını rahatlıkla söyleyebileceğimiz bir insan tasavvurudur. Yine onun ideal insan tasavvuru, ünlü mutasavvıf filozof İbn el-Arabî'nin ortaya koyduğu ve Türk filozofu Sadreddin Konevî'nin geliştirdiği «insan-ı kâmil» tasavvuruna aşk ve sevginin de ilâve edilerek işlendiği bir tasavvurdur. Dolayısıyla Mevlânâ'nın «ideal insan» tasavvuru, insanı fizik-metafizik bütün cephesiyle içine alan «üniversel bir insan» tasavvurudur. Bu açıdan Mevlânâ Celâleddin el-Rûmî, düşünce tarihinde insanın gerçek anlamda mahiyet ve değerini ele alıp onu ortaya koymaya çalışan ve eserlerinde bu konuyu işleyen nâdir filozof ve düşünürlerden biridir.

(49) Prof. Dr. N. Keklik'in bu metaforik ifâdesi için Bkz. M. Özdemir, A.g.e., s. 17.



## MUHAMMED İKBAL'İN ESERLERİNDE MEVLÂNÂ

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN

Bir kongre tebliği çerçevesi içinde Mevlânâ ve İktbal gibi iki büyük şair - mütefekkirin görüşleri arasında ayrıntılı ve doyurucu bir karşılaştırmak yapmak, takdir edileceği gibi, mümkün değildir. Ben burada İslâm âleminin medâr-ı iftiharî olan bu iki ulu insanın fikir dünyalarının en önemli ortak unsurları hakkında kısa açıklamalarla yetinmek durumundayım.

Mevlânâ ile İktbal arasında altı asrı bulan uzun bir zaman dilimi olmakla beraber, her ikisinin yaşadığı dönemler, birçok bakımdan benzerlik göstermektedir. Her iki dönemde de İslâm âlemi ciddi problemlerle karşı karşıya bulunuyordu. XI. yüzyılın İslâm dünyası, maddesindeki parlaklığa rağmen mânâsında çöküntü alâmetleri taşımaktaydı. Kur'an'ın insanı, fikrî ve siyâsî sebepler yüzünden eski dinamizmini yitirmiş, Mevlânâ'nın deyişiyile «merd-i Hak» olma mevkiinden uzaklaşmıştı. Her türlü faaliyeti öldüren ve, İktbal'in ifadesiyle, aslan gibi değil de koyun gibi yaşamayı telkin eden bir çeşit tasavvuf hayatı, toplumun en canlı kesimlerini zebûn etmiş gibiydi. Mevlânâ bu tehlikeyi gördü ve onunla var gücünü kullanarak mücadele etti. Zor olanı hatta imkânsız olanı aramaktan geri durmadı. İktbal, kendisine dünya çapında şöhret kazandıran **Benliğin Sırları** (Esrâr-ı Hüdi) na Manevî Mürşidi Mevlânâ'nın şu satırlarına yer vererek başlar :

Dün akşam Şeyh (Mevlânâ) elinde lamba ile şehri dolaşıyordu.

Diyordu ki: «Usandım artık kötü ve vahşî ruhludan; ben insan isterim insan.

Gönlüm rahatsızdır zayıf ruhlu hemrahdan.

Ben Allah'ın aslanını ve Zaloğlu Rustemi isterim.»

Dedim ki: «Biz de onu ararız ama bulmak ne mümkün»

Dedi ki: «İşte ben bulunamayanı isterim»

Mevlânâ aradığına «Merd-i Hak» diyordu; İktbal ise, «Merd-i

Mü'min». Aslında her ikisinin de aradığı Kur'anın insanıydı. Bu insan, Kur'anın bir teşbihini kullanarak ifade edecek olursak, «kökü sağlam, dalları göğe doğru olan - Rabbinin izniyle daima meyve veren bir varlıktır.»

O insanki, İktbal'in deyimiyle. Mûsa'nın ve İbrahim'in sırrını açığa vuran, «sâhib-i levhâk» olandır.

İktbal'in yaşadığı günler de ise İslâm dünyasının üstesinden gelmek zorunda olduğu problemler daha çetindi. İktbal'e göre, kahir ekseriyeti siyasi ve iktisadi esaret altında yaşayan müslümanlar için en büyük tehlike, ruh tutsaklığı, manevi çözülme ve çürümeydi.

İktbal şöyle der :

Rûmi gibi Harem-i şerifde ezan okudum.

Hayatın sırlarını Rûmi'den öğrendim.

O, geçmiş asırların gürültülü ve sıkıntılı dönemlerinde.

Ben ise günün fitne-fesâd döneminde yükseldim.<sup>1</sup>

Muhammed İktbal, fikri kariyesinin ilk yıllarında vahdet-i vücûdcu tasavvuf anlayışına gönül vermişti. Bu sıralarda onun gözde mütefekkeri İbn-ul Arabî idi. Fakat çok geçmeden İktbal, bu anlayışın Kur'anda ve Sünnette ifadesini bulan ve İslâmın ilk dönemlerinde bütün ağırlığıyla tarihe damgasını vuran sâde ve dinamik dünya görüşüne uymadığını farkettiler. O andan itibaren İktbal'in bir daha aslâ manevi feyzinden ayrılmadığı gerçek mürşidi Mevlânâ olacaktı. Bu köklü değişikliğin ilk ürünü, gerek İslâm âleminde gerek Batı da büyük tesir icra eden **Benliğin Sırları** adlı eseri oldu. Bundan sonra yazılan her şiirde, verilen hemen hemen her ilmi konferansta Mevlânâ, İktbal'in gönlü, kafası ve dili olmuştur. Adını andığımız eserde İslâmi benliğin nasıl kurulacağını İktbal'e öğreten Mevlânâ'dır. Yine bu eseri tamamlar nitelikte olan ve insanı bir toplum ve kültür varlığı olarak ele alan **Rumûz-ı Bihûdi**'de çizilen toplum felsefesi, geniş ölçüde Mesnevî'den mülhemdir. **Peyam-ı Meşrik**'de (Şarktan Haber) Mevlânâ ile Hegel ve Goethe buluşturulur; akıl ve aşk münasebeti konusunda büyük Mürşid'in dersi dinlenir. **Armağan-ı Hicâz** da Merd-i mü'minin ululuğu ve surûru Mevlânâ'nın dili ile anlatılır. **Bâl-ı Cibril** de Mevlânâ İktbal'e mukadderatın sırrını açıklar. Doğu ile Batı arasında bir mukayese yapar. **Beng-ı Dârâ**'da başrolü oynayan «Hızr-ı râh», yani yol arkadaşı Hızır, Mevlânâ'dır. İktbal'in şaheseri

(1) Armagan-ı Hicaz

durumunda olan Câvidnâme ise İktbal'i su ve toprak dünyasından alıp nice feleklere götüren ve her feleğin mânâ ve sırrını öğreten yine Diyar-ı Rûm'un Pîridir.

Bütün bunları söylerken İktbal'in Mevlânâ'yı aynen tekrar ve taklid ettiği anlaşılmalıdır. İktbal için Mevlânâ daha çok bir ilham kaynağı ve dolayısıyla bir çıkış noktasıdır. Her iki mütefekkirin görüşlerini genel çerçeveleri içinde göz önünde bulundurarak diyebiliriz ki, İktbal'in Mevlânâ'dan öğrendiği ilk ve en önemli hakikat, kaynağı Kur'an olan dinamik bir hayat felsefesidir. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, İktbal'in vahdet-i vücûd anlayışından vazgeçiren de bu hakikattir. O halde, önce bu konu üzerinde kısaca durmamız gerekmektedir.

İktbal'e göre, ne ilâhi Zat'a ne de insana tutarlı ve yeterli ferdiyet hakkı tanımayan vahdet-i vücûdculuk, İslâm'ın dünyasını karartan iki büyük tehlikeden birisidir. Öteki tehlike ise kuru ve katı bir akılcılığı İslâm fikir tarihinde ön plana çıkaran Yunan felsefesidir. İktbal, Mevlânâ'nın vahdet-i vücûdcu olduğuna inanmaz. Mevlânâ'ya göre, merd-i Hak için asl olan, «ittihad-ı nûr», yani ilâhi nurla birleşmesidir; dolayısıyla hulûl'un her çeşidi imkân dışıdır.<sup>2</sup> Aşık, ateşe sürülmüş demir gibidir; onun rengini alır, onun gibi yakar, ama cevheri aynı kalır. Bir başka meşhur beyitte ise şöyle denir.

«Padişahın cinsinden değilim ben haşa!

O'nun tecellisiyle O'nun nûruna sahibim sadece.»<sup>3</sup>

Gerçi, «Ben hastanın ağrısıyım.

Ben hem bulut, hem yağmurum

Çayrlara yağan benim»

diyen de Mevlânâ'dır. Fakat burada sözkonusu olan, ontolojik (vücûdi) bir birlik değil, psikolojik bir birliktir. Derin bir tecrübe yaşayan her insanda cüz'i ben'in mutlak ve küllî Ben'in huzurunda eridiği, yok olduğu hissedilir; ama sadece hissedilir; benlik asla yokolmaz. Benliğin aslı kemâli, «fenâ-fillah» da değil, «beka billah» dır. Mevlânâ Allah - insan münasebetini anlatırken durumu, dini şuur ve tecrübe için son derece önemli olan ben - sen ilişkisi içinde dile getirir. O, Allah'a şöyle seslenir :

(2) Mesnevi (Nicholson tercümesi) V. 2038.

(3) Mesnevi 11, 1170.

Ey ızdıraplı günümde ruhuma teselli kaynağı olan Sen.  
 Ey ölümün acısında ruhuma hazine olan Sen.  
 Ben ibadette yüzümü sâdece sana dönerim.<sup>4</sup>

Bu beytleri yorumlayan tanınmış Mevlânâ âlimi İngiliz Nicholson, gayet yerinde olarak şu tesbitte bulunur: Ne mükellim Gazâlî, ne şair Rûmî, ne de büyük âşık Hallâc panteizimi savunmaktadır.<sup>5</sup>

İşte İkbâl'in Mevlânâ'da bulduğu ilk ümit ışığı, vahdet-i vücudcu anlayışın gücünü kıracak olan bu görüştü. Ona göre, özellikle bazı büyük İran şairlerinin (meselâ Hafız, Irakî ve başkaları) halk tabakalarına kadar indirmeği başardıkları vahdet-i vücudculuk, insana, görülen ve bilinen hiçbir şeyin gerçek olmadığını, bütünüyle kâinatın bile değersiz bir serap olduğunu telkin etmekte ve her türlü faaliyeti öldürmektedir. Oysa İkbâl'in nazarında:

فوری را عین فور بورد کمال است  
 فوری اندر فوری کنجد محال است

Yani, «benliğin kemalı, bizzat ben olmakla kaimdir;

بجز سده کم سده انجام مانیست  
 اگر اورا تور رگیدی فانیست

Bir ben'in başka bir ben'i ihtiva etmesi muhaldir.  
 O'nun deryasında yokolmak bize gâye değildir.  
 Eğer sen O'nun sıfatlarıyla kendini donatırsan  
 artık senin için fena (yokoluş) olmaz.<sup>6</sup>

İkbâl, *Esrar-ı Hüdî*'nin İngilizce tercümesine yazdığı önsözde şöyle diyordu: *Mesnevi* de ifadesini bulan insan ve kâinat telâkkisi, kurtuluşu evrensel bir Ruh'da yokolmak şeklinde açıklayan her çeşit panteist yorumu dışarıda tutar.

(4) Nicholson, *Idea of Personality in Sufism*. pp. 72 - 73.

(5) A. E., 72 - 3.

(6) *Gülşen-i Râzi Cedid*, v. v. 167 - 8.

İkbâl'in Mevlânâ'dan aldığı öteki fikirlerin çoğunun temelinde bu panteist - olmayan dünya görüşü yatar. İkbâl'e göre, Kur'an esas itibariyle gerçekçi, pratik ve dinamik bir dünya görüşünü savunur. Bu görüş, diyor İkbâl, en güzel ifadesini Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde bulmuştur. Gerçekten de Mesnevi'nin şu satırlarını okuyunca, İkbâl'e hak vermemek mümkün olmaz :

Allah, önümüze bir merdiven koydu.  
onu basamak basamak çıkmak gerekir.

...

Allah'ın nimetine, lütfuna şükretmeye çalışmak,  
irade-i cûziyedir.

Senin cebriliğin ise, o lütfu inkârdır.

Onun verdiği nimete şükretmek kudretini artırır

Cebir ise, Allah'ın nimetini elinden alır.<sup>7</sup>

...

Bizim dinimizde iş, cihadda ve mücadelede.

İsa dini ise dağa ve mağaraya çekilmedir.<sup>8</sup>

...

İnsan, kıymete kadar sınanmaktadır.<sup>9</sup>

...

İnsan nohut misalidir; pişmelidir ki gıda olsun,  
kuvvet olsun, ormanlarda aslan kesilsin.<sup>10</sup>

«Allah kalple tecelli ettiği müddetçe vücûd atıl kalmaz

İnsan ağacı hiçbir zaman hareketsiz değildir

...

Her an dünya yenilenir; fakat biz dünyayı  
daima durur gördüğümüzden sürekli değişmeden  
haberdar olmalıyız.

Hayat tıpkı su gibidir; yeniden yeniye hep  
akıp gider.<sup>11</sup>

Yukarıya aldığımız bu mısralar, bazan lafzen, çok kere de mâ-nâ itibariyle İkbâl'in eserlerinde tekrar tekrar karşımıza çıkar. Aynı faaliyetçi program bizim Âkif'in Safahat'nın da hem çıkış noktası, hem gaye olmaktadır. Bu dinamik hayat felsefesinin kaynağı,

(7) Mesnevi, I. 929.

(8) Mesnevi, VI. 494.

(9) Mesnevi, II. 815.

(10) Mesnevi, III. 4159.

(11) Mesnevi, I. 1142.

(12) Mesnevi, I. 3056

her üç mütefekkiire göre de 55. surenin 29. âyetinde ifadesini bulan dinamik ulûhiyet anlayışıdır. Sözkonusu âyete göre Allah «her gün (an) ayrı bir işdedir.» Başka bir deyişle Allahı her an yaratan, her an koruyan ve gözeten «faal» bir varlıktır. Mevlânâ şöyle der :

«Ölüden daha ölü yokluk bile O'nun yaratıcı  
avucunda varlığa kavuşur.  
'O her gün bir işdedir' ayetini oku da  
O'nu aslâ işsiz güçsüz bilme.»<sup>12</sup>

Aynı mânâ çerçevesi içinde İkbâl de şöyle der.<sup>13</sup> Kur'an Allah'ın her an yeni bir işde olduğunu haber verir. Yaratma mekanik bir tekrardan tamamen farklı bir şeydir. Her yaratılan şey, yeni ve orijinaldir.

Bir de Mehmed Âkîf'in *Safahat*'daki şu mısralarını okuyalım.<sup>14</sup>

«Konulsa rahle-i tedkika hangi bir mevcûd  
Olur tekâsüfü bir sa'y-i dâimin meşhud»  
Mâsiva bir şeymidir, boş durmuyor Hâlik bile  
Bak tecelli eyliyor ben şe'n-i günâgün ile»

Âkîf, aynı konuyu bir va'zında da ele alır ve şunu söyler: Allahu Zülcelâl, her an bu kainata hayat veriyor, her an bir şe'n (bir iş), her an bir hâdise vücuda getiriyor... Cenabı Hak âlemi yalnız bir kere yoktan varetmedi. O'nun halkı dâimdir... Şimdi madem ki yer çalışıyor, gök çalışıyor, yerleri ve gökleri yaratan Allahu Azimuş-şan yaratmaktan bir an fâriğ olmuyor; sen nasıl âtil ve bâtil oturuyor da hayat umuyorsun? İşte bu kainatı gördün; hiçbir yerde, hiçbir zerrede sükûn var mı? Atalet var mı?<sup>15</sup>

Bu faaliyetçi dünya görüşünün bir neticesi olarak, Mevlânâ'nın «takdir» mefhumunu anlayışı da alışlagelmiş anlayıştan farklı görünmektedir. İkbâl'e göre, büyük Pir'in bu konuya ışık tutması da kendisinin vahdet-i vücudcu anlayıştan uzaklaşmasına imkân hazırlamıştır.

Mevlânâ suçu, eksigi başka yerde aramak alışkanlığında olan insana şunu hatırlatır :

(13) Reconstruction of Religious Thought in Islam, Lahore, 1958, S. 50.

(14) Safahat, İstanbul, 1966, s. 253 ve s. 31.

(15) Kur'andan Âyetler, Nşr. Ö. R. Doğrul, İstanbul, 1944.



«İşin ayıbı da bizdedir, fikrin kusuru da»<sup>16</sup>  
 Ey genç, Kazâyı bahane edip kendi cürmünü  
 başkasına nasıl yüklersin?<sup>17</sup>

Mevlânâ, İktbal'in Câvidnamesinde şöyle konuşur:

«Yeni bir takdir dilemem caizdir. (çünkü)  
 Allah'ın takdirleri bitip tükenmez  
 Küre-i arzın sâkinleri Ben nakdini harcamış,  
 takdir mefhumununun nüktesini anlamamıştır.

Yine aynı eserle Mevlânâ şöyle konuşur :

İnsan kendi cehaletinden cebri celbeder...  
 Sen kendi cehaletinden kendi kısmetini kestir  
 Oysa, ehliyet sahibi kendi kısmetini artırır.<sup>18</sup>

İktbal ise takdir konusunda şöyle der: Bu ince remiz, bir tek kelime-  
 de hizlidir: sen değişirsen o da (takdir de) değişir.<sup>19</sup>

Takdir konusunda İktbal ile Mevlânâ arasında geçen sorulu - ce-  
 vaplı bir konuşmaya İktbal'in Bal-ı Cibril adlı şiir kitabında da rast-  
 lamaktayız. Konuşmanın özeti şu :

İktbal : Takdir konusu bana hiç açık görünmüyor.

Mevlânâ : Kargayı mezarlığa götüren kanatlarıdır; ve aynı ka-  
 natlarıdır ki şahini Melik'e götürür.

Yani, Allah insana bazı güç ve imkânlar vermiştir. İnsan bu im-  
 kânlarla Allah'a da ulaşır, kötülüğün, uçurumun ortasına da yuvar-  
 lanır. İktbal'e göre, mü'min öyle davranmalıdır ki, Halik'in eli olsun  
 ve O'nun yüce takdiri insan kanalıyla çizilsin.

İktbal'in Mevlânâ'dan yararlanarak geliştirdiği en önemli konu-  
 lardan biri de akıl ve gönül birliğinin savunulması ve gönlün aley-  
 hine gelişen akılcılığa karşı çıkılmasıdır. İktbal, Farabi - İbn Sina  
 Okulunu, Kur'anın dinamik dünya görüşünü kuru bir rasyonalizm-  
 le açıklamaya çalıştığı için eleştirmiştir. İktbal'e göre, «İbn Sina kal-  
 bi de reçeteye soktu; O kan almakta ve müsekkin vermektedir»<sup>20</sup>

(16) Mesnevi, IV. 1332.

(7) Mesnevi, VI.493.

(18) Cavidnâme, Türkçe çevirisi, S. 189 - 190; Krş. Mesnevi, 11. 281.

(19) Aynı yer.

(20) Cavidname, 274.

İkbal Peyâm-ı Meşrikde İbn Sinâ ile Mevlânâ'yı karşılaştırır. Bu iki ulu insandan birincisi akli, ikincisi ise aşkı temsil eder. Mevlânâ'ya göre «Aşktan daha delisi yoktur. Onun sevdası yüzünden akıl kör ve sağırdır. Bu, sıradan bir delilik olmadığı için tıbbın da ona hiç bir ilacı yoktur.»<sup>21</sup> Filozof, diyor Mevlânâ, kendisini düşünceyle öldürdü. O, sırtını hazineye dönmüştür... Filozof velinin duygularına yabancıdır.<sup>22</sup> Nazari akıl, sâhib-i sır olduğunu söylemesine rağmen, aşkı inkâr eder. O, aşkı açıklayamaz da. Aşkı da, âşıkı da ancak aşkın kendisi anlatır. Güneşin isbatı, güneşin kendisinden başkası değildir.

İkbal ,yine aynı eserinde şöyle der:

«Nüktedan Alman şairi Goethe ile Rumî İrem bağında buluştular.

Goethe eski sirlara âşına olan Mevlânâ'ya

(Faust'tan) Şeytan ile filozofun sözleşmesini okudu.

(Hikâyeyi çok beğenen) Mevlânâ şöyle dedi :

«Ancak temiz hilkate ve hakikatın sırrına sahip olanlar anlayabilir ki, zekâ ve meharet Şeytandan, aşk ise Âdem'dendir.»<sup>23</sup>

İkbal, Bâl-ı Cibril de Mevlânâ'ya akıl ve aklın başarılarıyla madde-ten yükselen Batı hakkında bir takım sorular sorar. Mevlânâ İkbal'e şöyle der: Eğer bilgiyi kalbinle kavransan, sana yoldaş olur; fakat sadece bedene hasredersen, zehirli bir yılan olur. Gümüşün parlak ve beyazlığı insanı aldatmamalıdır. Çünkü o, bu görünüşüne rağmen güzelim elbiseleri kirletir.

Bu söylenenlerden Mevlânâ'nın ve İkbal'in akla, akli bilgiye karşı oldukları sonucu çıkarılmamalıdır. Onların karşı oldukları, katı ve kuru bir akılcılık, inançtan ve aşktan bağımsız olarak uygulamaya konan ilmi bilgidir. İkbal'in Mevlânâ'sına göre böyle bir bilgi, insanın kafası ile gönlü arasına nifak sokmuş, inancı acınır bir duruma getirmiş; bedeni ruhun; maddeyi, mânânın; şeytanı Âdem'in fevkine çıkarmıştır.

İkbal'e göre, insandan beklenen, ilimden mahrum bir cezbeyle kapılıp gitmek de değildir, hayatı kuru bilgi ile karartmak da.

(21) Mesnevi, VI.1979.

(22) A. E., VI. 23471.

(23) Şarktan Haber, İstanbul. 1963. s. 119 - 120.

Önemli olan, ilim ile aşkı birleştirmektedir. İşte Mevlânâ'nın, diyor İktbal, kendi nefsinde gerçekleştirdiği ve bizlere de yüksek sesle tavsiye ettiği bu ilim - aşk sentezidir.

Câvidnâme'de şöyle denir :

«Mevlânâ'nın yüzü, asılı bir aynadır,

Orada ilim ve iç ateşi (aşk) kaynaşmış durumdadır».

Mevlânâ, Mesnevî'de «ilâhi takdirin şeyler ve insanlar arasında aşkı halkettiğini» Aşk olmasaydı, yaratma da olmazdı. Aşk, bir deryadır; semâvat ise onun üzerinde bir köpük. Kâinat çarkını çeviren, hayatı bir safhadan ötekine yükselten, cansızdan canlıyı çıkaran hep aşktır. O halde kâinatı anlamak için akıl ve mantık yetmez. Aşk olmadan hayatın sırrı kavranamaz. Aşk, oluşun, büyümenin, tekâmülün ana ilkesidir.

Mevlânâ'yı ilim - aşk terkibi konusunda adım adım takip eden İktbal, aşk ile birleşen aklın hakşinâs olacağını söyler. Aşk da ancak akıl sayesinde güvenilir bir temel üzerine oturur. Ve böylece yeni bir dünya, ancak akıl - aşk terkibi sayesinde vücud bulur.

Yukarıda yer alan satırların ışığında Mevlânâ ile İktbal'in görüşleri arasındaki yakınlığı şu şekilde özetlememiz mümkündür.

a - Her ikisi de yaratıcı tekâmülcülük fikrini benimser ve böylece dinamik bir dünya görüşünü dile getirir.

b - Her ikisine göre de insan hür iradeye sahip bir varlıktır; dolayısıyla katı determinizm ve kadercilik doğru değildir.

c - Her ikisi de beşeri varlığın tekâmülü için nefsin inkârını değil tasdikini savunur. İnsanın nihai kaderi Allah'da yok olmak değil, Allah ile baki olmaktır. Tıpkı Âkif gibi onlar da «Bekânın ancak sa'y olunca hakkedilir»liğini kabul ederler.

d - Her ikisi de Duygu ve İradeyi ön planda tutar, aşk ile fikrin, iman ile aklın terkiğini savunur.

e - Her ikisine göre de insanı uzlete çeken, fikrî ilmi ve içtimâî alanlarda gayret göstermesini engelleyen aşk, cemiyet hayatını tesisle me'mûr Muhammed Mustafa'nın telkin ettiği aşk değildir.

f - Her ikisinin de nihai gayesi, Kur'anın insanını ferdi ve ictimâî benliği içinde yeniden hayat sahnesine çıkarmaktır.



## AHMED REMZİ AKYÜREK

(Remzi Dede)

1872 - 1944

Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU

Konuşmamda, gönlü Mevlânâ aşkı ile yanıp tutuşmuş, hayatını Mevlânâ'nın aydınlık yüce yolunda hizmete adanmış, nice gönülleri Mevlânâ sevgisiyle aydınlatmış gerçek bir dervişten, Ahmed Remzi Dede'den söz edeceğim. Bugün hayatta olsalardı kendisinden söz edilmesinden gurur değil hicab duyarlar, konuşmama müsaade etmezlerdi. 6 Kasım 1944'ten beri bekâ âleminde Mevlânâ'nın vuslat meclisinin huzur ve sükûnuna kavuşmuş olanlar arasında bulunan Ahmed Remzi Dede'nin, bugün bizlerin Mevlânâ yolunda yanıp pişerek göçmüş, insanlık örneği ârifleri tanımamıza müsaade edecekleri duygusu ile bu bildiriye hazırladım.

Ahmed Remzi Akyürek 1289/1872'de Kayseri Mevlevihanesinde doğmuştur. Soyca mevlevî bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmed Remzi Dede'nin cediti Es-Seyyid Süleyman Tûrâbî'dir. Konyalı olan Süleyman Tûrâbî Mevlânâ Dergâhı post-nişini Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin mürşididir. Yüzüğündeki mühürde «es-Seyyid» yazılı olduğu, Süleyman Tûrâbî'nin babasının adının tesbit edilemediği Remzi-nâme'de yazılıdır.<sup>1</sup> Süleyman Tûrâbî'nin Mevlânâ soyundan geldiği söylenmekle beraber bunu isbat edecek elde vesika yoktur. Hüseyin Vassâf Bey bu hususu Ahmed Remzi Akyürek'e sorduğunda elde bir vesika bulunmaması dolayısıyla «öyle bir şeref-i ma'nevileri varsa yazılmamakla zâyi olmaz»<sup>2</sup> demekle yetinmişlerdir.

Konya'dan Kayseri'ye göçen Süleyman Tûrâbî 1251/1835'de Kay-

---

(1) Hüseyin Vassaf, Remzi-nâme, s. 20-21. Remzi Dede hakkında yazılmış bu önemli yazma eserin kimin elinde olduğu belli değildir. Vaktiyle ailesi tarafından yaptırılmış olan fotokopi elimizdedir.

(2) Remzi-nâme, s. 20-21.

seri'de ölmüştür. Mezarı Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhaneddin Hazretlerinin türbesi içindedir.<sup>3</sup>

Seyyid Süleyman Türâbî'nin oğlu Es-Seyyid Ahmed Remzi el-Mevlevî'dir. Kayseri Mevlevihanesi şeyhidir. 1282/1865'de ölmüş, Seyyid Burhaneddin Hazretlerinin türbesine babasının yanına gömülmüştür.

Seyyid Ahmed Remzi El-Mevlevî'nin oğlu Es-Seyyid Süleyman Ataullah Efendi Ahmed Remzi Akyürek'in babasıdır. Oğluna babasının adını koymuştur. Kayseri Mevlevihanesi şeyhi olan Atâullah Efendi, babası 1282/1865'de öldüğünde 10 yaşında olduğundan eniştesi Hacı Osman'ın niyabetiyle post-nişin olmuştur. 50 yıl şeyhlik yapmış olan Süleyman Atâullah Efendi 1332/1913'de ölmüştür. Mezarı Seyyid Burhaneddin Hazretlerinin türbesinin avlusundadır. Remzi Dede babasının ölümüne şu tarih kit'asını yazmıştır.

Mevlevî tekyesinin şeyh-i celil-i kadri  
 Vâlid-i muhteremin mürşid-i dil-âgâhım  
 Ulemâ vü fukarâ vü şürefâ-yı belde  
 Zâtına hürmet edip derdi odur dil-hâhım  
 Zik-i sadr ile anı eyledi devrân tazyik  
 Eyle kabrinde ferah-yâb aman Allâhım  
 Sinni altmışdı gidip hânkah-ı ukbâya  
 Çıkdı firkatle benim arşa sûtûn-ı âhım  
 Cevher-i eşk ile Remzî yazayım târihini  
 Âh gitdi pederim şeyhim Atâullâhım

11 Rebiülâhir 1332/1913

Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan Mecmua-i Eş'âr-ı Remzî'nin sonunda Remzi Dede aile şeceresini şu şekilde yazmıştır:<sup>4</sup>  
 «El-fakir el-muhtâc ilâ rahmeti Rabbi'l-kavî Ahmed Remzî el-Hanefî mezheben, el-Mevlevî mesleken, ve meşreben, el-Kayserî mevli-den, el-Üsküdarî meskenen ibnü's-Şeyh es-Seyyid Ahmed el-Remzî el-Mevlevî el-Kayserî ibnü's-Şeyhil-meşâyihî'l-Mevleviyyeti fi zamânihi ve'l-ferdü'l-kâmili'l-mükemmeli fi-evânihi es-Seyyid Süleyman Türâbî el-Konevî sümme'l-Kayserî kuddise sırruhu'l-aziz ve ga-

(3) A. Remzi Dede Türâbî'nin mezar taşındaki manzum kitabeyi 9'ar mısra (tesbi' halinde) genişleterek ceddinin menakıbını yazmıştır.

(4) F. Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Kataloğu, İst. 1961, No: 2711.

fare'llâhu li ve lehum ve li-cemî'l-mü'minin ve muvahhidin bi-hürmeti Seyyidi'l-mürselin, âmin».

1289/1872'de Kayseri Mevlevihanesinde doğan Ahmed Remzi Akyürek tekyede Mevlânâ'nın kutsal havası içinde mevlvî terbiyesiyle büyümüştür. Sıbyan mektebini ve rüştiyeyi bitirdikten sonra babası Şeyh Süleyman Atâullah Efendiden ve eniştesi Göncü-zâde Nuh Efendiden özel dersler görmüş, ulemâdan Mürid-zâde Ali Efendiden icâzet-nâme almıştır.

Babası Atâullah Efendi şair olmamakla beraber şiirden anlayan bir zattır. Babasının okuduğu manzumeleri dinleyerek küçük yaşta cdebiyata karşı heves duyan Ahmed Remzi ilk olarak Konyalı Şem'i Divanını okumuştur. Babasının dostlarından şair Hisarcıklı-zâde Salim Efendiyle Sami Efendi Ahmed Remzi'nin ilk yazdığı şiirleri tashih ederek ondaki şiir zevkini geliştirmişlerdir. Ahmed Remzi'ye Câmî'nin Arûz-i Fârisi'si ile Arûz-i Endülüsi'yi okutan şair Sami, Ahmed Remzi'nin Farsçasını geliştirmek için onunla daima Farsça konuşmuş.<sup>5</sup>

Ahmed Remzi Akyürek'in küçük yaşta şiir yazmaya başladığı İbnülemi Mahmud Kemal İnal'ın kaydettiği şu fıkradan anlaşılmaktadır:<sup>6</sup> Ahmed Remzi Efendi «Kayseride Rüşdi mektebinden şehadetnâme aldığı sırada memurin ve eşraf huzurunda idare meclisi azasından Rifat (Bey):

Mevlevidir sevdiğim her dem külâh eyler bana

mısraımı okuyunca Ahmed Remzi Efendi derhal:

Sen külâh etme beyim kimse külâh etmez sana

mısraımı deyivermiş. İbnülemin M. Kemal Bey bu fıkrayı naklettikten sonra «Bin âferin!» demekten kendisini alamamıştır.

1310/1892'de İstanbul'a giden Ahmed Remzi Efendi bir yıl kadar Divan-ı Muhasebata mülâzim olarak devam eder. Bu arada Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Celâleddin Efendi'ye intisab ederek sema çıkarır. Daha önce babası tarafından sikke giydirildiği halde Celâleddin Efendi tarafından tekbir okunarak yeniden sikke giydirilir.<sup>7</sup> Bu sırada Remzi Efendi'nin Fuzûlî'nin bir gazeline yaptığı tahmisi Ve-

(5) S. N. Ergun, Türk Şairleri, C. I, s. 325-326.

(6) Son Asır Türk Şairleri, C. II, s. 1410.

(7) Hüseyin Vassaf, Remzi-nâme, s.

led Çelebi'nin delâletiyle İstanbul'da ilk defa «Hazine-i Fünûn»da yayımlanır.

Ahmed Remzi Efendi İstanbul'da bir yıl kaldıktan sonra Kayseri'ye dönmüştür. İstanbul'a ait intibalarını şu beyitlerle dile getirir:

Gördük İstanbul'u da ba'zı havâlisini de  
Bâb-ı Âli'sini de Ankara valisini de  
Büthâne mi mescit mi desem şehri Sitanbul  
Ebrûları mihrâb olacak hayli sanem var

Ahmed Remzi Efendi Kayseri'ye döndüğünde Kayseri Mutasarrıfı olan Nazım Paşa, şair, ârif, mevlevî bir zattır. Remzi Efendi'nin kabiliyetini ve bilgisini takdir eden Nâzım Paşa'nın delâletiyle Kayseri İdâdisi ahlâk ve ulûm-ı dîniyye hocalığına tayin olunur. Ahmed Remzi Efendi İdâdi'de muallimlik yaparken bir yandan da Kayseri medreselerinde okuyan ve kendilerini yetiştirmek isteyen talebelere Mevlevihanede sabahları kavâid-i Fârisi, Pend-i Attâr, Gülistan, Bostan, Arûz-ı Câmî, Mesnevî-i Şerif okutur. Böylece daha genç yaşında pek çok gencin yetişmesine yardımcı olmuştur.

Ahmed Remzi Efendi meşrutiyetin ilânından sonra izinli olarak gittiği Konya'da Çelebi Efendi'nin «burada kalınız» emri üzerine Kayseri'deki görevinden istifa eder. Konya'da iken her sabah Derğâh'ın camiinde çelebi-zâdelere Mesnevî okutmuştur. Hatta Vâhid Çelebi, çelebi-zâdelere «sizler çelebi-zâde olduğunuz halde bir şeyh-zâde sizlere Mesnevî okutuyor» diye Remzi Efendi'yi onlara örnek olarak gösterirmiş.<sup>8</sup>

Ahmed Remzi Efendi Konya'da bir yıl kadar kaldıktan sonra Kütahya Ergüniye Mevlevihanesine şeyh vekili olarak gönderilir. Kütahya'da kaldığı sürece yine ilim ve irfan taliplerine ders vermiş, Ramazan ayında her gün ikinci namazından sonra Mesnevî-i Şerif okutmuştur. Kütahya'da 9 ay kaldıktan sonra İstanbul'dan Abdülhalim Çelebi'den aldığı çağırısı üzerine İstanbul'a giden Ahmed Remzi Dede Kastamonu Mevlevihanesi şeyhliğine tayin olunur. Tayin tarihi «Remzi Dede hâdimü'l-fukarâ» mısramının gösterdiği 1327/1909'dur.<sup>9</sup>

Remzi Dede Kastamonu'da harap halde bulduğu Mevlevihaneyi

(8) Kızı Lebibe Hanım'a ait defterde.

(9) Remzi-nâme'de bu tarih 1326 olarak verilmişse de yukarıdaki ibareden 1327 tarihi çıkmaktadır.



tamir ettirir, eski şeyhten devredilen Mevlevihanenin borçları ödenir. O sırada şair, edip, Süleyman Nafiz Kastamonu valisidir. Ahmed Remzi Dede ile ilk karşılaştığında «meşihatınız perer-mande midir?» diye sorar. Ahmed Remzi Dede «Hayır, Hudâ-dâddır, lehül-hamd pederim ber-hayât ve Kayseri Mevlevihanesi şeyhidir» cevabını verir. Remzi-nâme'de Hüseyin Vassâf Bey Süleyman Nazif'in sorusunu ve Remzi Dede'nin bu nükteli veciz cevabını kaydettikten sonra mevlevilik tarihinde baba ile oğulun aynı zamanda iki ayrı tekyede şeyhlik yapmalarının pek az rastlanan bir olay olduğunu belirtir.<sup>10</sup>

Kastamonu şeyhliği sırasında Konya Çelebiliği makamı tarafından Ahmed Remzi Dede'ye Halep Mevlevihanesinin tahkikatı ile o havalideki tekyelerin durumunun incelenmesi görevi verilir. Bu münasebetle Ahmet Remzi Dede, Ayıntab, Urfa, Kilis, Hama, Humus, Şam, Trablus, Lazkiye, ve Kudüs şehirlerini dolaşır. Oraların ileri gelenleri ve âlimleriyle de tanışır.

Ahmed Remzi Dede «Eş-Şeyh Ahmed Remzi el-Halebi» ibaresinin gösterdiği 1332/1913 tarihinde Halep Mevlevihanesi post-nişinliğine tayin olunur. Remzi Dede Halep Mevlevihanesini her bakımdan canlandırarak o havalide çökmeye yüz tutmuş olan Mevleviliğin şan ve şerefini yüceltir. Mevlevihanede yapılan mukabele ayinlerine büyük ilgi gösteren halkın içinde oldukça çok sayıda ermeniler museviler de vardır.<sup>11</sup>

Birinci Cihan Savaşı başlayınca Ahmed Remzi Dede Filistin cephesine hareket eden gönüllü «Mücâhidin-i Mevleviyye» taburu başında «Şam'a ve Medine'ye gider. Medine'de Hazret-i Peygamberi de ziyaret etme mutluluğuna erişen Remzi Dede duygularını bir kıt'a halinde dile getirmiştir: Şiirin sonunda :

Ben neler gördüm der-i feyzinde Remzi akl-sûz  
Sıgmıyor kudsiyeti şâ'irlerin eş'ârına

diyerek oradaki kudsiyetin şiire sığmayacak kadar yüce olduğunu söyler.

Remzi Dede'ye, gönüllü mevlevî taburundaki üstün gayreti dolayısıyla Dördüncü Ordu Kumandanlığının emriyle Harbiye Nazırı

(10) Remzi-nâme, s. 39.

(11) Ziver Tezeren, Üstad Ahmed Remzi Akyürek, Erciyes Der. Ağustos 1983, S. 68, Özel Sayı), s. 7-8.

Enver Paşa'nın imzasını taşıyan Harp Madalyası beratı ve nişanı verilmiştir.<sup>12</sup>

Remzi Dede Halep'in işgali üzereine İstanbul'a dönmüştür. 1919 da hemşehrileri tarafından Kayseri'den milletvekili seçilirse de siyasetle dervişliğin uzlaşamayacağını bilen Remzi Dede kabul etmeyip istifa eder. Aynı durum 1921 de tekrarlandığında Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta «müktesebât-ı ilmiyyem mebuslukla kâbil-i te'lif değildir» diyerek affedilmesini istemiştir.<sup>13</sup>

Üsküdar Mevlevihanesi Şeyhi Ferruh Çelebi'nin Kastamonu Mevlevihanesi post-nişinliğine gönderilmesi üzerine Ahmed Remzi Dede 1340/1924'de Üsküdar Mevlevihanesi şeyhliğine atanmıştır. Mevlevihane oturulamayacak kadar harap durumda, toz toprak içindedir. Remzi Dede daha önce gittiği yerlerde yaptığı gibi buranın da her tarafını onartmış, şeyh odasının üstüne bir kat daha yaptırmış, hücreleri temizlenip bahçe düzenlenmiştir. Remzi Dede'nin tayiniyle mevlevihanenin iyi bir duruma getirileceğine sevinen dostları bu tayini şiirler yazarak tesbit etmişlerdir. Yenikapı Mevlevihanesi şeyhi Abdülbakî Dede'nin yazdığı tarih manzumesi şeyh odasına asılmıştır. Ayrıca Hüseyin Vassâf Bey uzun bir manzume<sup>14</sup> ile Tâhirü'l-Mevlevî bir kıt'a<sup>15</sup> ve Emin Haki Bey Farsça bir kıt'a<sup>16</sup> ile Remzi Dede'nin bu tayininin tekyenin her bakımdan hayrına olduğunu dile getirmişlerdir.

Ahmed Remzi Dede Üsküdar Mevlevihânesi şeyhliği süresince semahânede 15 günde bir âyin düzenlemiş, Ayazma Sultan Mustafa Camiinde ve İstanbul Bayezid camiinde Mesnevi-i Şerif okutmuştur. Ayrıca İstanbul'da Meclis-i Meşâyih azalığı, Medresetü'l-irşâd'da Tasavvuf müderrisliği ve Üsküdar Müftülüğü idaresindeki tekkelere ait işlerle ilgili mecliste azalık görevlerinde bulunmuştur.

2 Eylül 1344/1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine Ahmed Remzi Dede, Üsküdar Selimağa Kütüphanesi Başmemurluğu (müdür)na tayin edilmiş, Üsküdar Mevlevihânesi kayd-ı hayat

(12) Hüseyin Vassaf, a.g.e., s. 52.

(13) Hüseyin Vassaf, a.g.e., fotokopi, s. 45-48.

(14) H. Vassaf, a.g.e., s. 65; Tahirü'l-mevlevî ile Remzi Dede'nin arkadaşlık ve dostlukları hayatları boyunca sürmüş, birbirlerine karşılıklı nazireler yazmışlardır. Birbirleri gazellerini tahmis etmişlerdir. (bk. Tahirü'l-mevlevî, Divan, İstanbul ). Tahirü'l-mevlevî Remzi Dede'ye yazdığı mektupları bir defter halinde toplamıştır (bk. Millî Kütüphane, Yazmalar, No: ).

(16) Remzi-nâme, s. 650; S. N. Ergun, a.g.e., s. 326.

şartıyla (hayatı boyunca oturma) kendisine verilmiştir. Remzi Dede kütüphanede yoğun bir çalışmaya girmiştir. Kitapların tanzim ve tavsifiyle uğraşmış, el yazmaları hakkında değerli notlar düşmüş, ilgisini çeken bazı Arapça ve Farsça eserleri tercüme etmiş, fihristler düzenlemiştir. Ayrıca Cuma günleri Üsküdar Mihrimah Camiinde hutbeye de çıkmıştır.

Ahmed Remzi Dede'nin müdürlüğü süresince Selimağa Kütüphanesi ilim ve irfan talipleri için bir mektep, bir feyz ocağı olmuştur. Ahmed Remzi Dede Mevlânâ yolunda kazandığı engin insan sevgisi, derin bilgisi ve öğretme aşkı ile kendisine başvuranların müşküllerini halletmiş, Kütüphaneye gelen araştırmacılarla alçak gönüllülükle ilgilenerek yetişmelerine yardımcı olmuştur.<sup>17</sup> Hakkı Süha Sezgin'in Dede'nin ölümü üzerine yazdığı değerli yazıdaki şu satırlar bunun mevsuk şahididir: «Selimağa Kütüphanesi müdürü iken O'nu sık sık görür ve hemen her kavuşmadan yüklü ganimetlerle dönerdim. Arayıp da bulamadığım bir yazma, ziyaretine susediğim nadir bir eser hakkında bana zengin malumat verir, cep defterinden numaralar yazdırır, hangi kütüphanelerde, hangi dolap veya rafta olduğunu söylerdi. Zaten kendisi de canlı bir kütüphaneden farksızdı.»<sup>18</sup> Üsküdar Mevlevihânesi, Remzi Dede'yi ziyarete gelen devrin tanınmış kişilerinin ilmi, edebî sohbetler, nükte ve zarafetle renklenen toplantılar yaptıkları bir yer olmuştur. Bu konuda Dede'nin ortanca kızı rahmetli Lütfiye Cingilli Hanımefendi anılarında şunları söyler:<sup>19</sup> «Meydan odası denilen büyük oda çoğu günler zamanın âlimleri, şairleri, musiki-şinasları ile dolup taşardı. Bunlar arasında kimler yoktu: Üsküdarlı şair Tal'at, Galata Mevlevihânesi son şeyhi Ahmed Celâleddin Efendi, son Sa'di Tekkesi şeyhi Sadettin Nüzhet Ergun, Musâhip-zâde Celâl, Hüseyin Vassâf, Rauf Yek-tâ Beyler bunlardan birkaçı idi.»

Ahmed Remzi Dede 1 Şubat 1937'de Selimağa Kütüphanesindeki görevinden istifa etmiştir. Yalnız kalamayacakları bir yaşa gelmiş olduklarından eşi ile birlikte Ankara'daki kızlarının yanına gelmişlerdir.

(17) Burada Dede'den feyz alarak ona derin bir sevgi ve saygıyla bağlanmış olan kişiler arasında isimleri tesbit edebildiklerim şunlardır : Prof. Dr. Feridun N. Uzluk, Sadettin Nüzhet, Ziver Tezeren, M. Kadir Keçeoğlu, (yaman Dede), Hakkı Süha Gezgin, A. Nihat Asya, Prof. Dr. Nihat Çetin,

(18) 25 Kasım 1943 tarihli Vakıf gazetesi.

(19) Erciyes Dergisi, Ağustos 1983, No: 68, Özel Sayı, s. 5.

1939'da Hasan Ali Yücel'in iMlî Eğitim Bakanlığına getirilmesine:

Te'âlî kerd ma'ârif bâ Hasan Âli

H.1358/1939

mısraıyla bir tarih de düşürmüş olan Remzi Dede Ankara'da bir gün kaldırımında giderken yanında bir makam arabası durur. Arabadan inen Hasan Ali Yücel baş kesip Dede'yi selâmladıktan sonra Ankara Eski Eserler Kütüphanesine müşavir olarak yardım etmelerini teklif ve rica eder.

Kitaplarla haşır neşir olmaktan, ilim taliplerine yardım etmekten büyük mutluluk duyan Remzi Dede yaşının ilerlemiş olmasına rağmen bu teklifi geri çevirmez. Eski Eserler Kütüphanesi o zaman Ulus'ta Kediseven Sokağında idi, yazma eserler bakımından da oldukça zengindi. Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Kütüphane'nin üst katında bulunuyordu. Genel Müdür rahmetli Aziz Berker, kütüphaneye müdürü Hamdi Bey ve bütün personel Dede'nin etrafını bir sevgi ve saygı hâlesi ile çevirmişlerdi. Okuyucular ise çölde gür bir kaynak bulmuşlardı. Ben kendilerini 1941 - 1944 tarihleri arasında üniversitede öğrenciliğim yıllarında bu Kütüphanede tanıdım. Kendisinden bir şeyler sormak ve öğrenmek için başvurduğumda «gel bakalım Seyrânî'nin hemşehrîsi» diyerek tebessümle karşıladı. Gördüğüm sıcak ilgi ve kendi mikdarımca alabildiğim feyzden dolayı her zaman kendilerini rahmetle anmaktayım.

Remzi Dede artık ömrünün son yıllarını yaşamakta olduğunu hissederek ve derûnî bir çağırîya uyarak son nefesini baba, ata diyarında vermek arzusuyla Kayserî'ye gitmiştir. 6 Kasım 1944'de Kayserî'de hayata gözlerini yumar. Ahmed Remzi Dede babasının ve dedelerinin yattıkları Mevlânâ'nın hocası Seyyid-ı Sırdan Burhaneddin-i Tirmizî Hazretlerinin türbesine gömülmüştür.

Remzi Dede'nin ölümü üzerine yazılmış yazılardan rahmetli Hakkı Süha Sezgin'in değerli yazısından şu cümleleri buraya aktarıyorum: «Bazı değerler vardır yer altı ırmakları gibi sessiz akarlar, gözlere görünmezler. Bunlar toprağın üstündeki yeşilliğin çiçeklerinin, buğdayların hakikî besleyicisi oldukları halde ortaya çıkmazlar. Bizden alkış, minnet beklemezler. Bu türlü değerler artezyenlerine ruh ve vicdan burgularıyla inilir. Onları görmek için insanda onlara benzer tarafların bulunması gerektir. Dün vefa ve faziletine hayran olduğum bir dosttan öğrendim ki Remzi Dede Efendi yaşadığı gibi sessiz, sadasız candan geçmiş.»<sup>20</sup>

(20) Vakit Gazetesi, 25 Teşrinisani 1944.

Remzi Dede'nin ölümüne düşürülen tarihler :  
 Yanıyor hasret ile sine-i hicran-zedemiz  
 Pirimiz gitdi bu ilden yıkılıp meykedemiz  
 Bize kimler sunacak kevser-i Mevlânâ'yı  
 Hû deyip gitdi hemen cennete Remzi Dede'miz

1363 (M. 1944) Genç Osman  
 Divan-ı Muhasebât Murakıbu

Mazhar-ı feyz-i Celâleddinidi her sahada  
 İrtihâli etdi ihvân-ı safâyı gam-zede  
 Bir külâh bir ney çıkardım Nûriyâ târihden  
 Gülşen-i tevhîde uçdu merd-i Hak Remzi Dede

1363 Genç Osman

Mesnevî'nin sanki seksen yıl yaşatdı zevkini  
 Remzi yüksek her safâya erdi rûhen Merveve  
 Târihi tam düşdü şeksiz vâhidin imdâdına  
 Lâyık-ı gufrândı Hakkâ mevlevî Remzi Dede

1944 Hulusi-i Bitlisi

Fevtine Tâhir olur târih-i tâm  
 «Şeyhinâ Remzi Efendi» cümlesi<sup>24</sup>

1363 Tahir Olgun

Himmet-i Mollâya bak târih-i Rûmidir çıkan  
 Emr-i Hakka Hû diyüp baş kesdi durdu Akyürek

Rûmî tarih : 1360 Şevket Kutkan

Remzi Dede'nin mezar kitabesi :

Vâris-i feyz-i Cenâb-i Pir Remzi bundadır  
 Tâc-ı nak-ârâ-yı erbâb-ı fazilet bundadır  
 Şeyh-i kâmil merd-i fâzıl ârif ü âgâh-dil  
 Nûsha-i mecmû'a-i ders-i hakikat bundadır  
 Emr-i Hak'la rûh-ı pâki Adni kıldı âşiyân  
 Fâtihâ-hân ol gel ey derviş himmet bundadır  
 Sâlikânı haşre dek olsun ilâhî müstefiz

(21) Remzi-nâme, s. 10-13.

Feyz-i rûhâniyyetinden kim sa'âdet bundadır  
 Medfen-i pâkin ziyâret eylesin erbâb-ı dil  
 Gevher-i gencine-i nûr-ı hidâyet bundadır.

### KİŞİLİĞİ:

Ahmed Remzi Dede'yi yakından tanıyan ve Remzî-nâme'yi yazarak Ahmed Remzi Dede hakkında bize değerli bir kaynak eser bırakan Hüseyin Vassâf Bey'in Remzi Dede'nin kişiliği hakkındaki sözlerini sadeleştirerek buraya alıyorum: Remzi Dede gayet zeki, şen ve şatır meclis-ârâ, hafızası fevkalâde kuvvetli, bilgisi geniş, kavrayışı tam, benzeri az bulunan bir yaratılıştadır. Zarif ve nükteli lafifeleri ile sohbet meclisini revnaklandırır (s. 51 - 52), yazdığını bilir, okuduğunu anlar, bilgili kişilerden ve gayet zarif mevlevilerdendir. Tasavvufun gerçeklerini ve inceliklerini çok iyi anlamış erenlerdendir. Zevkli, güzel giyinir, her yere gitmez, gösterişten hoşlanmaz, merhametli vefalı, terbiyeli, iyi huylu, değeri yüce bir zattır (s. 58). Zâhir ve bâtın ilimlerini bilmesi neticesi kâl ile hâli kendisinde toplamış, insanın geleceğinin ne olduğunu bilmiş, tevhid (Allâhın birliği) sırrına ermiş, doğruyu gören bir yol göstericidir. Her şeyin gerçeğini iyi bilen bir pîr, bir büyüktür. Duruşu, oturuşu, ağır başlı, faziletli, ahlâkı sağlam olup doğru sözlü, nur yüzlü, bir tarikat yol göstericisidir. Halkla halk, büyük kişilerle büyük olur. İlminin tamlığı ve gücü kendisini her türlü ahlâk güzelliğiyle üstün yapmış, kibir ve gurur, kendini beğenme onun yanına uğramamıştır. Terbiye ve bilgi örneği, Allah yolunda olmanın güçlü bir şahididir. Mânâ sırlarını bilen, tevhid gerçeklerini anlayan iyi yaratılışlı bir şeyhtir. Hazret-i Muhammed meşrepli, sünnî mezheblidir. Âşıkların gözünün nuru, dünyaca meşhur olan yardımcımız, her bakımdan en üstünümüz, pîrimiz Hazret-i Mevlânâ Efendimize tam mânâsıyla âşık ve onun gül bahçesi gibi olan mutluluk evinde (tekke) sadık bir kölesidir. Onu en çok sevindiren şey velinimetî Celâleddin Hazretleri'nin Mesnevisi, ondaki sözlerin gizli mânâlarıdır. Mânâ sırrını kavrayış ve anlayışı dolayısıyla Allah tarafından ilham eseri olarak Remzî mahlasını kullanmış olması, ileride sırlar hazinesinin anahtarına sahip, remizlerin inceliklerini bilen gönlü aydınlık bir er olacağıının önceden işaretidir.<sup>21</sup>

(22) Remzî-nâme, s. 70-79.

Ahmed Remzi Dede'nin kişiliğini anlatan diğer eserlerde ve makalelerde de aynı değerlendirmeler yapılmaktadır. O, Şeriatın bütün emirlerini yerine getiren gerçek bir mü'min, ilmiyle âmil bir âlim, dünya malına hiç değer vermemiş tam bir dervıştır. Dünya malı olarak oturacak bir ev bile edinmemiştir. Kişiliğindeki üstün meziyetlerle bir «insan-ı kâmil» örneği olan Remzi Dede Mevlânâ yolundaki mürşitliği, eski kültürümüzde yorulmak bilmeyen öğreticiliği, 20'yi aşkın eserleriyle kültür tarihimizde minnetle anılacaktır.

Bu kısa sürede Remzi Dede'nin eserleri üzerinde duramayacağım. Eserlerinden Mevlânâ ile Mevlânâ'nın yakınları ve Mevlevilikle ilgili olanların sadece adlarını sayabileceğim. Bunlar Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ, Âyin-i Seyyid-i Sırdân, Târihçe-i Aktâb, Zâviye-i Fukarâ, Es-Sohbetü's-Safiyye fi-Tarikati'l-Mevleviyye Tercümesi, Mesnevi'nin okunabilmesi maksadıyla yazdığı Tuhfe-i Remzi adlı Farsça - Türkçe manzum sözlük. Rahmetli F. N. Uzluğ'un yayımladığı Mevlânâ'nın Mektupları Remzi Dede tarafından düzeltilerek baskıya hazırlanmıştır.

Remzi Dede'nin yaşayışında ve eserlerinde görüldüğü üzere Dede'nin ilmi, irfanı, mürşidliği yanında kişiliğinin en başta gelen vasfı şairliğidir. İlim, irfan kesbidir. İlim okuyarak öğrenerek elde edilir, irfan nefis terbiyesiyle kazanılır. Şairlik ise fitridir. Remzi Dede doğuştan şairdir. Çocukluğundan itibaren hayatı boyunca her günü şiirle dolu geçmiştir. Remzi Dede eskilerin «elsine-i selâse» dedikleri üç dilde, yani Arapça, Farsça, Türkçe şiirler yazmıştır. Farsça şiirleri bir divançe teşkil eder. Türkçe şiirleri ise kalın bir divan olacak kadar çoktur. Remzi Dede'nin Türkçe şiirlerinin çoğu maalesef basılmamıştır.

Ahmed Remzi Dede şiirlerinin çoğunu Divan Edebiyatı tarzında yazmış olmakla beraber halk şairlerinin zevkine de sahiptir. Hece ile Yunus tarzında şiirleri, Aşık Ömer tarzında koşmaları, destanları vardır. Remzi Dede bütün şiirlerinde kalemi güçlü bir şairdir. Çünkü o doğuştan şair yaratılmıştır. Şiirleri, çok beğendiği Fuzuli'ninkiler gibi duygulu Nabi'ninkiler gibi hikmetlidir. Beğendiği pek çok şairin şiirlerine nazireler yazmış, taştirler, tahmisler yapmıştır. Remzi Dede'nin manzum tarih düşürmede büyük bir mahareti vardır. Çok kolay tarih düşüren Remzi Dede pek çok manzum tarih yazmıştır. İçlerinde her mısraı tarihli olanlar vardır. Noktasız harflerle yazdığı şiirleri ve mektupları<sup>22</sup> ne kadar kolay yazabildiğini gösterir.

Remzi Dede'de engin bir Türkçe sevgisi vardır. Divan edebiyatı tarzındaki şiirlerinde Arapça, Farsça kelimeler ve terkipler bulunmakla beraber dili sağlam, ifadesi Türkçedir. Türkçeyi bütün mânâ incelikleri, deyimleri, bazan da mahalli kelimeleri ile büyük bir ustalıklarla kullanmıştır.

Remzi Dede'nin şiirlerinde din ve tasavvufun neşvesi çok kuvvetlidir. O münâcâtlar, na'tlar, 4 Halife, Hz. Hasan, Hüseyin, Abdülkadir Geylânî hakkında methiyeler yazmıştır. Mevlânâ'nın hocası Seyyid Burhaneddin'in menakıbını anlattığı 10'ar mısra (mu'aşşer)-dan oluşan uzun manzumesinden başka: «Yetiş imdâdına yâ Hazret-i Burhâneddin» mısrayla istimdadda bulunduğu duygulu şiirleri vardır.

Remzi Dede Mevlânâ'ya hayranlığını ve bağlılığını, onun yolunun bir bendesi olmaktan duyduğu gururu pek çok şiirlerinde dile getirmiştir. Mevlânâ aşkı çocukluğundan beri onun ruhunun gıdası olmuştur.

Ahmed Remzi Dede Divan şiiri geleneği ile yetişmiş mevlevî şairlerin son büyük temsilcisidir.

Der Sitâyîş-kâri-i Kube-i Hadrâ-yı Mevlânâ Kaddes'allâhu  
sırrehu'l-a'lâ

Ziyâret-gâh-ı cândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ  
Safâ-bahş-ı cinândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

Sipîhr-i feyz-i Haktır beyt-i ma'mûr-ı hakikattır  
Metâf-ı âşikândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

Ricâlü'l-gayb u evtâdın yegâne bâb-ı ümmîdi  
Penâh-ı ins ü cândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

Zemînin sidresi cibrîl-i aşkın mehbit-i feyzi  
Zehî arş-âsitândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

Dem-â-dem feyz alır merd-i külâhiler ilâhiler  
Kudüm ü nâye şândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

Mü'ekkel her biri sükkânının tahmid ü temcîde  
Melâ'ik-âşiyândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

Melâz-ı müflisân u ağniyâdır bâb-ı mimîni  
Ne genc-i şâyegândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

Dahilin leşker-i nefsin hücûmundan emîn eyler  
Zehî dârü'l-emândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ



Hemâre arzû-yı hâk-bûsi eyle ey Remzi  
Bana vird-i zebândır Kubbe-i Hadrâ-yı Mevlânâ

23 Haziran 1316

Ded Vâsî Hazret-i Pir-i Dost-gir Kaddes'allâhu Te'âlâ Sırrehu'l-  
münir

Ser-efrâz-ı gürûh-ı evliyâ billâhi Mevlânâ  
Olur hep vâsıl-ı Hak sâlik-i şeh-râh-ı Mevlânâ

Ne bilsin rütbe-i ulviyyetin akl-ı mecâz ehli  
Hakikat-ber-ter-i fehm ü hurredir câh-ı Mevlânâ

Rumûz-ı kâ'inâtı derc kıldı Mesnevisinde  
Okuttu min ledün dersin dil-i âgâh-ı Mevlânâ

Semâ u nâyı ta'na zâhidâ gel ictisâr etme  
İki âlemde de rüsvâ olur bed-hâh-ı Mevlânâ

Yüzün sür hâk-i dergeh-i zî- şânna sen de  
Küşâde bâb-ı matlabdır ziyâret-gâh-ı Mevlânâ

Olurlar mazhar-ı feyz-i tecelli Remziyâ elbet  
Hulûs ile olanlar sâkin-i dergâh-ı Mevlânâ

Şâh-ı cihân-pesendimiz Hazret-i Pir Efendimiz  
Sâhibimiz efendimiz Hazret-i Pir Efendimiz

Mâlik-i mülk-i ma'nevi tahtgehi gönül evi  
Nâşir-i feyz-i Mesnevi Hazret-i Pir Efendimiz

Nûr-ıdü çeşm-i ehl-i dîn neş'e-i kalb-i ârifin  
Kutb-ı celil-i âlemîn Hazret-i Pir Efendimiz

Zâtı cihânda bî-nazir lutf u atâsı pek vefir  
Çok mu denilse dost-gir Hazret-i Pir Efendimiz

İsm-i celâlidir şifâ câna semâ'ıdır safâ  
Cân u dile gıdâ vefâ Hazret-i Pir Efendimiz

Nağme-i nâyı şevk-i dil deff ü kudûmu tavk-ı dil  
Sâlike verdi zevk-i dil Hazret-i Pir Efendimiz

Hankahı penâh-ı cân cânlara feyzi bî-kerân  
Hazretimiz bizim hemân Hazret-i Pir Efendimiz

19 Şubat 321 ŞAM

Safâ-yı gûş-ı cân-ı âşıkândır nây-ı Mevlânâ  
Vücûd-ı ârife rûh-ı revândır nây-ı Mevlânâ

Nice dil-mürdeyi ihyâ eder bir nefha-i feyzi  
Dem-i rûhü'l-kudüstür ayn-ı cândır nây-ı Mevlânâ

Demâdem perde-i vahdetten olmakta surûd-ârâ  
Lisânü'l-gayb-ı aşka tercümandır nây-ı Mevlânâ

Nefahtu fihi min rûhî rumûzun şerh ü tefsire  
İşit sem-i hakikatle zebândır nây-ı Mevlânâ

Tanin-endâz-ı gûş-ı arş olur her nağmesi Remzi  
Ki savt-ı bi-hurûf-ı lâ-mekândır nây-ı Mevlânâ

Eser yok gönümüzde zevk ü şevk-i neş'eden zirâ  
İşitmez gûşumuz hayli zamândır nây-ı Mevlânâ

Tahmis-i beyt-i meşhûr der vasf-ı Hazret-i Pir-i feyz-nüşûr

Vâsıl olmak dileyen mertebe-i vâlâya  
Menzil-i lâyı geçip varmak için illâya  
İntisâb etmelidir hâk-ı der-i Mollâya  
Sığınan bâr-geh-i Hazret-i Mevlânâya  
Şüphesiz nâ'il olur âtîfet-i Mevlâya

Olmamış bendesi yok nâ'il-i kâm u âmâl  
Feyz-i kutsisi ile oldu cihân mâl-â-mâl  
Söylemişti bana bu matla'ı bir ehl-i kemâl  
Sığınan bâr-geh-i Hazret-i Mevlânâya  
Şüphesiz nâ'il olur âtîfet-i Mevlâya

Nice bin bendesi var ehl-i hulûs ehl-i vefâ  
Sulehâ vü üdebâ vü şu'arâ vü urefâ  
Her du âlemde bulur bendeleri zevk u safâ  
Sığınan bâr-geh-i Hazret-i Mevlânâya  
Şüphesiz nâ'il olur âtîfet-i Mevlâya

Dâhil-i dâ'ire-i feyz-i cenâb-ı Mollâ  
Olanın kadri de elbette bu bâlâ vâlâ  
Olur ukbada makâmı derecât-ı ulyâ  
Sığınan bâr-geh-i Hazret-i Mevlânâya  
Şüphesiz nâ'il olur âtîfet-i Mevlâya  
Eylemişken şu güzel matla'ı Remzî ezber

Rabt-ı kalb etmiş iken Hazret-i Pire yek-ser  
 Gam u âlâma hedef olsada eyler mi keder  
 Sığınan bâr-geh-i Hazret-i Mevlânâya  
 Şüphesiz nâ'il olur âtîfet-i Mevlâya

Ey mazhar-ı eltâf-ı Hudâ Mevlânâ  
 Muhtâc sana bay ü gedâ Mevlânâ  
 Bu semt-i sivâ zulmeti gümrâh edecektir  
 Kurtar beni ey şem'i hüdâ Mevlânâ

Remzi - nâme s. 33

Merkez-i Şems'deyiz devr-i Veled'le döneriz  
 Zerre-i Mihr ü Meh-i Hazret-i Mevlânâ'yız

Sâye-i Mollâ'da Remzî kasr-ı istiğnâdayım  
 Kûşe-i fakr u kanâ'at bâb-ı devletdir bana

Sâye-i Mollâ'da Remzî Kâf-ı istiğnâdayız  
 Öyle Ankâyız ki mürğ-i duna minnet etmeyiz

Defter-i uşşâkda Kitmîr-i Mevlânâ diye  
 Remziyâ mastûrdur mezkûrdur gönlüm benim

#### BİBLİYOGRAFYA :

Deniz, Rasim, A. Remzi Akyürek, Habbetü'l-Mahabbe Tercümesi  
 Mahbûbü'l-Ehibbe, Kayseri, 1982.

Ergun, S. Nüzhet, Türk Şairleri, İstanbul, (tarihsiz). C. I, s. 324-329.  
 Erciyes Dergisi, (Kayseri), Ağustos 1983, S. 68 (A. Remzi Akyürek  
 Özel Sayısı).

Gezgin, Hakkı Süha, Vakit Gazetesi, 25. Teşrin-i sâni, 1944.  
 Hüseyin Vassâf, Remzi-nâme (yazma).

Hüseyin Vassâf, Sefine-i Evliyâ, Süleymaniye Kütüphanesi, (yazma).  
 İnal, İbnülemin M. Kemâl, Son Asır Türk Şairleri, İstanbul 1930,  
 C. II, s. 1408 - 1410.

Karatay, Edhem Fehmi, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türk-  
 çe Yazmalar Kataloğu, İstanbul 1961.

Kutluk, İbrahim, Mevlevilîge Dair İki Eser, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi,  
 Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 30 Kasım 1948, C. III, S. 1 - 2,  
 s. 34 - 47.

Kutluk, İbrahim, Şeyh Gâlib, es-Sohbetü's-Safiyye, İst. Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 31 Mayıs 1948, C. II, S. 3 - 4, s. 292-300.

Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi Kataloğu, Ankara, 1972, C. III.

Önder, Mehmet - Binark, İsmet - Sefercioğlu, Necmeddin, Mevlânâ Bibliyografyası, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları (tarihsiz), No: 139, C. I, No: 247, 249, 271, 995.

Satoğlu, Abdullah, Kayseri Şairleri, Ankara, 1970, s. 5 - 10.

Tezeren, Ziver, Ahmed Remzi Akyürek (Remzi Dede), İstanbul (tarihsiz).

Uzluk, Feridun Nafiz, Mevlânâ'nın Mektupları, İstanbul, 1937.

## İSLÂM DÜŞÜNÜRLERİNİN YORUMLANMASI VE YORUM USUL VE AHLÂKI ÜZERİNE

Mustafa Necati SEPETÇİOĞLU

Üzerinde durmak istediğimiz «İslâm Düşünürlerinin Yorumlanması ve Yorum Usûl ve Ahlâkı» konusu bazılarımıza göre pek de önemli sayılmayabilir. Bazılarımız da alışlagelmiş bir yöntemin veya bilinen usûllerin kolaylığını bir kere daha söz konusu etmenin anlamsızlığını ileri sürebilirler. Konunun üstâdları için ise böyle bir tebliğ eski köye yeni töre gibi sayılabilir; ve bu tebliğ sonuna kadar okunulup dinlendiğinde bir bilinenlerin tekrarıyla yetinildiği iddiası akla gelebilir. Fakat çoğunluğumuz, hele yeni bir Fetret Devri diyebileceğimiz bütün bir yetmişli yıllar boyunca, düşünce tenbelliğine alıştırılmış olduğumuz ve düşünce sistemimizi daralta daralta iki zıt kutupta yufkalaştırdığımız; daha doğrusu kutupların birinde iyice sığlaştırdığımız için ben, nasıl düşünülür ve karşılanılırsa düşünülüp karşılanılsın, konuyu, huzurunuzda yeni baştan getirmeği deneyeceğim. Mümkün olduğu kadar da değişik açılardan, iyi niyetle ve bilebildiğimce yeni söylemeğe çalışarak bir sonuç varmağa gayret edeceğim.

Bunun için de hareket noktam Mevlânâ Celâleddin Rûmî, fakat örneğim, hem dolayısıyla, ve belki umuduyla, yeni bir tartışma açılmasına vesile olsun diyerek hem de belirtmeğe çalıştığım konunun önemine emsalsiz bir vakı'a teşkil ettiği için Simavnalı Şeyh Bedreddin olacaktır. Böylece Simavnalı Şeyh Bedreddinin nasıl bir yorumlama kurbanı edilerek düşünce tarihimizin çarpıtılma ve Türk-İslâm düşünce sisteminde çok önemli bir köprübaşı tutulup emsâl alınmak suretiyle günümüz ve geleceğimizin devlet - millet yapısından aile bağlarına, insan ilişkilerinden metafizik bütünlüğe kadar ruh ve toplum dengesinde yapılan veya yapılmak istenilen değişme çabaları belirtilmeğe çalışılacaktır. Aynı şekilde Yunus Emrenin, değişik ve ayrı bir yöntemde Hacı Bektaş Veli'nin ve bilhassa Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin böyle bir denemenin eşğine getirilmeğe çaba sarfedilmesi için yoğunlaşmış şuurlu şuursuz didinmeler de,

asıl konumuzun çerçevesi içinde bulunduğundan, kendiliğinden belirginleşecektir.

Onuncu yüzyılın başından bu yana hem yeni bir din ve hem de yeni bir toprağın vatanlaşmak suretiyle çok sağlam bir kültür halinde yoğurulup pişmesi ve bütünleşmiş bir devlet - millet yapısında bu kültürün temelden çatıya dek ve ayrılmaz bir dayanak oluşu gözden irak tutulmazsa, en mâsum yüzlü hareketi ve gerçekten de iyi niyetle yola çıkmış herhangi bir davranışı kuşku süzgecinden geçirmek düşüncesinin kaçınılmazlığı hoş görülmelidir. Çünkü bizim kültürümüz aynı zamanda vatanımızdır; çünkü bizim vatanımız aynı zamanda da kültürümüzdür. Bunu, devlet ve millet bütünlüğümüzün kültürümüz, kültürümüzün devlet - millet bütünlüğümüz olduğu şeklinde de söyleyebiliriz. Kültürümüzün de bin yıldır bir İslâm kültürü kozasını Türk İslâm ipekleşmesinde yeni baştan ördüğü ve çok değişik, ancak kendine has bir dokuda ayrıcalıklı ve muhakkak ki güvenilir bir orijinallige ulaştığı inkâr olunamaz. Böyle bir durumda da yorumlama meselesi ister istemez söz konusu olacaktır; hattâ yorumlama, çok defa en yeni silâhın yapamayacağı kadar yıkıcı ve yok edici bir güçte karşımıza çıkacaktır. Olanları bilirsek olacakları önleyebilmek yahut karşı çıkabilmek kolaylaşır.

Beni bu konu üzerinde düşünmeğe ve huzurlarınızda konuşmağa 1970 ve 1980 yılları arasını kaplayan o çalkantılı zaman parçası sebep oldu. Ben bu zaman parçasına uzun ve haşmetli tarihimizin son bin yılında görülen İkinci Fetret Devri diyorum ve yanılmaya çağımı da sanıyorum. Birinci Fetret Devrinin belirtileri, sebepleri ve kahramanları ne ise, İkinci Fetret Devrinin belirtileri, sebepleri ve kahramanları arasında da benzerlikler vardır. Pek birdenbire ve gökten gelircesine başladığı da söylenemez. Belli ve yüzdeyüz bir yere varmak isteyen akışlar, kaynağından başlayarak yatağını, sabbırla ve zaman içinde hazırlarlar ve kendi denizine ulaşınca kadar da engel bildiği ne varsa hepsini devirip geçmek isterler. Aksi halde öz varlığının yok oluşunu yaşamak acısını çekecektirler. Bu yüzden hiçbir akış, isterseniz adına hareket deyiniz, varamayacağı bir deniz veya kavuşamayacağı bir son noktayı düşünmeden kaynamaz ve denizine kavuşmadan da kaynağına geri dönmek istemez.

O halde, yetmişli yılları dolduran o çalkantılı zaman parçasının da bir başlangıcı vardır. Fakat bizim konumuz bu döneme bir başlangıç vakti yakıştırmak değildir. Araştırılırsa eğer 1940'lı yılların orta öğretim ders kitaplarında başlayan belirginlikler ve yorumla-

ma sonuçlarının uygulanma safhaları pekâlâ bir hareket noktası olabilir. Bununla beraber barışçı, insansever, yâni insanı ve insanlığı yükseltici unsurları ağır basmış bir neslin yetiştirilmesi amacının aksine düşünmenin de yanlış ve ters bir tutum olacağını belirtmek zorundayız. Ne var ki bu barışçı, insansever, yâni insanı ve insanlığı yükseltici unsurların eski Yunan toplumu ile Yunan kültüründen ibaret olduğunu kabul ederseniz, daha başka bir deyimle hümanizmi bir tek anlamıyla yorumlamağa kalkışırsanız o takdirde varacağınız yol yetiştireceğiniz kendi neslinizin hüsrana olur.

Biz bunu yaşamışızdır. Bu yorum ve yorumlama hatâsı yüzünden Türkiyemizde nice bin ton altın değerinde bir daha ele geçmez yıllar yok yere harcanmış ve nice bin ton mücevher değerinde genç ömürler saptırılmış, çılgınlaştırılmış, bir hiç uğruna yok olup silinmiştir.

Cevden Paşa Tarihinin, kolay bulunabileceği için örnek verdiğim yeni yayınlanmış Üçdal Neşriyatı, dördüncü cildinde, 1876'ncı sahifesinde, yorumun her iki yâni iyi veya kötü, yahut doğru veya yanlış hallerinin, o hallerden birinden yararlanmak isteyene nasıl hem ters geleceğini hem de sonucunu göstermesi bakımından ilgi çekici bir olay vardır :

1218 Hicri Muharreminde (Milâdî 1803 yılı nisan sonları) Vehhâbilerin kendi inançlarına uygun bir davranışla işgâl ettikleri Mekte'de, kutsal bilinen ev ve mezarları ve benzer yerleri yıkıp yok etmeleri üzerine hem durumu öğrenmek hem de gereken işlemlerde bulunmak üzere Âdem Efendi adında bir zât özel görevli olarak gönderilir. Vehhâbilerin Emiri Suud pek kibirli ve inançlarına göre kendini yüzdeyüz haklı bilen bir kişi olduğu için Âdem Efendiyi pek küçümser; İslâmiyette kutsal yerlerin kutsal mezarların kabul edilemeyeceğini, böyle bir hareketin Allah'a ortak koşmak anlamına geleceğini Âyet-i Kerimelerde ve Hadis-i Şeriflerden yararlanarak öne sürer. Âdem Efendi ise karşılığında başka Âyet-i Kerimeler ve Hadis-i Şerifler okuyarak Emir Suud'un iddialarını rahatça çürütür.

Karşılıklı delillerle uzayıp giden tartışmayı sonuçlandırmak niyeti ile Âdem Efendi pek bilinen Hacer-i Esved hikâyesini anlatır.

Hikayeye bakılırsa, Hz. Ömer Kâbe'yi tavâflarından birinde Hacer-i Esved'in önüne gelince durur; döner ve yüksek sesle taşar: «Senin ne yararın ne de zararın olabilir, gücüne inanmıyorum bu yüzden. Fakat Allah Katında en yüce makama eren Fahr-i Âlem Aleyhisselâma uyduğum için seni öpüyorum» der. (F. : 17)

Orada bulunan Hz. Ali bunu duyar, cevap verir, der ki: «Ya Ömer, Resûl-i Ekrem Hazretleri, Cenâb-ı Hak insanların davranış biçimlerini Hacer-i Esved'in içinde zaptetmiştir; Kıyâmet Gününde yaradılanlara tanıklık edecektir diye buyurdular. Bu Hadis-i Şerif uyarınca o taştan yarar da gelir zarar da.»

Bu söz üzerine Hz. Ömer pişman olur, Hz. Ali'ye teşekkür eder.

Bu olayı böylece anlatan Âdem Efendi, bu örnekten hareket edilince peygamberler ve velilerin de yararlı veya zararlı olabileceklerini söylemiş fakat Emir Suud, bizim düşüncelerimizi pekiştiren şu cevabı vermiştir: «İşte sizin bu türlü açıklama ve yorumlarınız halkı yanlış yola sürüklemektedir.»

Yorumun yersiz yahut yanlış yapılmış olmasının insanları da saptıracağını değil sadece, yorumun doğru hallerde de ilgisinin çıkarına olmayınca istemezliğe, redde yahut kötülemeğe uğrayacağını gösterir geçmişteki bu misal yeterince ağırlık taşıdığı ve gelecek zamanlarda da geçerli sayılabileceği için benzerlerini örneklemeye gerek görmüyorum. Ancak Mesnevi'nin altıncı cildinde 170 nci sahifede geçen Kadı ile Cuha'nın Karısı hikâyesinde, ara yere sıkıştırılmış: (Peygamberlerin Seyyidi Efendimiz Sallallahu Aleyhi Vesselem'in: «Ben kimin efendisi isem Ali de onun efendisidir» tefsiridir ki münafıklar: «Kendisine müti ve kul olmuş iken bu kâfi değil mi idi ki bize yeni yetme bir gence itaat ile emreder?» diye hâşâ ta'n edici münasebetsiz sözler söylerlerdi) başlığı altındaki yorumu da sadece Yüce Peygamber gibi bir ulukeyfinin dahî kasıtlı yahut hatalı yorumlar sonucu bir takım sıkıntılı durumlara sebep olabileceği ihtimaline işaret etmeden geçemeyeceğim. Nitekim 1970 li yıllarda ve o yıllara öncelik eden zamanda da bu tür sapmalar ve saptırmalar yaşanılmıştır. Bunlardan en dikkâte değeri, çok ünlü ve Fıkıh'ta devrinde de devrinden çok sonraları da gerçek ve büyük bir bilgin olarak tanınmış bulunan Şeyh Bedreddin'dir. Fetret Devrinin en ön planda seyreden yüzlerinden biri olduğu halde İslâm hukukundaki engin bilgisi sebebiyle, şâyet son ayaklanmaya katılıp bu ayaklanmanın başında bizzat bulunmamış olsaydı, yâni siyasete karışmasaydı canından olmayacak, sonraki zamanlar Fıkıh'ta en büyük rışmasaydı canından olmayacak, sonraki zamanlar Fıkıhta en büyük hakkak ki benim ikinci Fetret Devri dediğim 1970 li yıllarda saptırılmış yorumlara sebep ve vesile de olmayacaktı. Bu yüzden bir İslâm düşünür ve bilgininin, yorum usul ve ahlâkı dışında yorumlandığı ve bu yorumların sonucunda hem o bilgin kişinin hem de halkın yanlış yollara sürüklendiği veya sürüklenmek istenildiği görüldü.



Sözlerimize bir açıklık getirmek için, usul ve ahlâkın dışında yorumlanışa pek belli bir örnek olarak olayımıza geçelim:

Simavnalı Şeyh Bedreddin 1359-1417 yılları arasında yaşamış bir İslâm bilgini olduğu halde günümüze bir İslâm düşünürü olarak kalmıştır. Bilginliği veya düşünürlüğü bir yana bırakılmış hattâ, bana göre tamamıyla iradesi dışında, büyük bir ihtimalle can korkusu yüzünden ister istemez karıştığı bir ayaklanma olayı sonucunda asılmıştır. Bütün İslâm-Türk tarihinde canı alınmak suretiyle cezalandırılan o rutbede sayılı bir-iki din adamı kişiliğindeki bilginden birisidir. Yine bana göre, ve eğer eldeki Arapçadan Türkçeye çevrilmiş tek eseri olan eski Vâridât nüshasında herhangi bir hatâ yok ise, hasta ruhlı; bir takım etkilerin altında belki de Fıkıh ilmindeki üstün bilgisine ululanmanın bunaltısında şaşkın bir insandır. Fakat düşünce yapısı ve inanç bakımından İslâmî çerçevenin içindedir. Prof. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu'na göre de Felâsife'yi Kur'an-ı Kerime yaklaştıran bir uzlaşmacılığı dahi düşünülebilmektedir.<sup>1</sup>

Gerçek durumu böyle iken ve ayrıca, bütün eserleri arapça olduğu, ancak Türkçeye çevrilmiş tek eseri Vâridât ile Cumhuriyet Devri yazar ve çizerlerimize şöyle böyle ipuçları verebiliyorken ilk defa Nâzım Hikmet, Türkçeyi güzel kullanabilen bir şâir olmanın verdiği cesaretle ve tabii ki uşağı olduğu inanınm özleminde Şeyh Bedreddinin Destanını yazdı. Marksist Metaryalist bir Komünistin portresiydi bu. Eserine: «Bismillâhirrahmanirrahîm; Rabbim, yardım dileriz, hayırla tamamına eriştir» demeden başlamayan bir Müslüman insanın hem Müslüman hem Komünist olamayacağı dahi düşünülmeden efsaneleştirilen Şeyh Bedreddin, Nâzım Hikmetin o sakat yorumuyla Cumhuriyet Türkiyemize bir kere daha diriltmiş oldu. Ve bu yorum, böylece işlenip geliştirildi. 1966 ile 1970 yılları arasında üstüste yayınlanmış bulunan ve sayısı beşi aşan kitap Şeyh Bedreddini anlatıyordu ve hepsi de Vâridât'ı hep Nâzım Hikmetin komünist yorumunda, açık veya kapalı ağdalaştırarak yorumluyordu. Bunlardan biri de tiyatro oyunu idi. Yâni birbirini ardınca sözde ilim ve sanat, belli bir amaca varmak düşüncesinde bir kasıtlı ve yanlış yorum yarışına girmişti. Öyle ki Toplum yayınevini (Ankara) Muhsin Ertuğrul'un altmışıncı yaş gününe adanmış, Orhan Asene tarafından yazılı ve daha sonra Ankara AST Tiyatrosunda oynanıp ödülleri de kazandırılan Simavnalı Şeyh Bedreddin oyu-

(1) Sosyalizm 1. Cild Sh. 131-132.

nunda bir de önsöz bulunuyordu ve burada şu iddialar ortaya atılmaktaydı: «Çağını çok aşan, hattâ çağımızın bile kolay kolay sindiremediği düşünceleriyle bu büyük kuramcı ve eylemci, ya kendi çağında olduğu gibi bağınaz düşüncenin, skolastiğin, dinsel hoşgörüsüzlüğün, karşısına dikildiği saray güçlerinin karaladığı bir din ve devlet düşmanı olarak yargılanmış, ya da çağımızda olduğu gibi kendi düşünce sistemi içinde değil de şu ya da bu ideolojiye yatkınlığına göre benimsenmiş ya da itilmiştir.) ... (Bedreddin bir materyalist değildir ilkin. Olamazdı da. Bütün öğretisini Tanrı kelâmına dayandırmaya çalışan ve tüm eylemini Tanrı adına yürüten bir kimse materyalist olabilir mi?) ... (Bir materyalist değildir Bedreddin ama, dikkat edilecek olursak gerek öğretisinde gerek ondan sonraki eyleminde sağlam bir diyalektik metodun uygulandığını görürüz.) ... (Zaten evreni böyle bir diyalektik açıdan görüştür ki, onu devrimci bir eyleme, sonunda kellesine mal olacak bir başkaldırıya götürmüştür. Hiç değilse evreni ve toplumu Tanrı'nın ya da toplum güçlerinin kurduğu biçimde kalmış, öyle kalması gerekli ve kaçınılmaz saymadığını gösterir bu başkaldırı.)»<sup>2</sup>

Karl Marx'ın tasavvuf ölçüleri içinde yorumlanmağa kalkışılması yahut Lenin'in Liberalizm çizgilerinde şerh edilmeğe yeltenilmesi gibi bir İslâm düşünürü de Marksizmin, Sosyalizmin ve bu sistemlerle bir arada bulunması zor bir ahlak anlayışının, Hümanizmin, kalıpları içinde yorumlanmağa çalışılınca tabii ki ortaya bir takım tutarsız iddialar çıkar. Ama önemli olan elde edilecek sonuçtur ve çarpıtılmış yorumların saptıracağı insan kalabalıklarıdır. Nitekim Şeyh Bedreddin'in Varidât dahil hiçbir eserinde böyle bir yorumla rastlanmayacağı Prof. Ziyaeddin F. Fındıkoğlu ile Prof. Hilmi Ziya Ülkenin kesin iddialarından da anlaşılmaktadır.<sup>3</sup> Aksine, Şeyh Bedreddin: «Kendisini mânâ âleminde kurtaramamış, o âleme inanmış bir adamdır. Fakat onun tasavvufu hiçbir vakit Mevlânâ gibi imânla, aşkla dopdolu olan, varlığını yokluğa değişen, aşkta yok olan bir erenin tasavvufu değildir; sülûkta akıl yoluyla değil aşkla menzil aşılacağını söylerken bile akıldan kurtulamamış, imânından ziyade aklından ilham almış bir hakimin tasavvufudur. Bu yüzden de İbni Arabîye çok benzer ve bu benzeyiş yüzündendir ki (Fusûs) ile meşgul olur (Mesnevî) ile meşgul olmaz.»<sup>4</sup>

(2) Simavnalı Ş. B.; Orhan Asena, Sh. : 5-6-7-10-11

(3) H. Z. Ü., İslâm Düşüncesi ve Z. F. F., Sosyalizm

(4) A. Gölpınarlı, Simavna Kadısı Oğlu Ş. B. S.: 38-39

Abdülbâki Gölpinarlı'nın bu sözlerini çarpıtılmamış ve yerinde bir yorumun sonucu varılmış bir tesbit örneği olarak belirtirken işaret etmek istediğimiz bu olumlu yorumun varlığı tesbiti de çürütmeği amaç edinmiş bir başka yorum olacak. Bu yorum 1970 yılında Elif Yayınları arasında neşrolunan Cemil Yener'in Varidât incelemesi önsözünde zikrolunmaktadır. Böylece ve vesile ile de ikinci örneğimize, yâni hareket noktamız olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye geçmiş oluyoruz.

Sözü edilen kitabın 27 nci sahifesinde yazarı olan Cemil Yener, Abdülbâki Gölpinarlı'nın sözlerini zikrettikten sonra: «Muhyiddin İbni Arabî ile Şeyh Bedreddinin Mevlânâ'ya hiç benzemedikleri söz götürmez bir gerçektir» kesin hükmünü verir ve sonra kitabının 29 uncu sahifesine kadar taşacak olan şu yorumlarda bulunur, hüküm haline getirerek devam eder, der ki: «Mevlânâ'da aşk var; bu aşk çok kuvvetli ve derindir belki, ama çok bencil ve dar hedefli. Şems-i Tebrizi'ye, kuyumcu çırağına yönelen bu aşk, Mevlânâ'ya her şeyi unutturur. Ailesinin, yakınlarının ve bütün çevresindekilerin tepkilerini hiçe saydırır. İbni Arabî'nin sevgisi, insan sevgisi. İbni Arabî insan oğluna bu dünyada idam cezasını, öbür dünyada cehennem yakıştırmayan yeryüzünün en eski ve büyük hümanistlerinden biridir. İnsanlık, onun, bundan yediyüzelli yıl önce eriştiği insan düşüncesine henüz erememiştir.

Mevlânâ akılcı değildir belki, ama akıllıdır. Fakirliğe övgü söyleyip saltanat kurmuş, yazın Meram Bağlarında, kışın Konya köşklerinde ve sevdikleriyle bir arada yaşamının tadını çıkarmış. Onun akıllıca davranışlarından biri de kuvvetliden, zenginden yana olmasıdır. Fuad Köprülü'nün de belirttiği gibi, Mevlânâ'nın çevresinde her sınıftan, her dinden insan vardı ama kurduğu tarikat, kuvvetli ve zengin sınıfa dayanıyordu. Mevlânâ'da aşk bile yalnız yüksek sınıfın ve zengin hakkıdır.

Mesnevî'nin birinci cildinin ilk hikayelerinden birinde, güzel bir cariye'nin aşkı anlatılır: «Bir hükümdarın satın aldığı cariye sararıp solmaktadır; derdini kimse anlamaz. Hükümdara düşte bir Tanrı kulunun gelip bu derde çare bulacağı bildirilir. Tanrı kulu gelir, birçok yalancı vaatlerle kızı konuşturur. Kız, uzaklarda bulunan bir kuyumcu'yu sevmektedir. Kuyumcu getirtilir, iğrenç bir şekilde zehirlenerek çirkinleştirilir. Kız da ondan tiksindir. Sonra kuyumcu öldürülür, hükümdar dileğine erişir» Mevlânâ bu tedbiri Tanrı isteğine uygun bulur.

Mesnevi'nin altıncı cildinde de şöyle bir hikâye okuyoruz: «Hintli bir köle, zengin efendisinin kızına âşık olur. Zengin köleyi kızı ile evlendirir ama, karanlık gerdek odasına kız yerine iri yarı bir sapık sokar. Sapık genç hintliyi sabaha kadar hırpalar.»

Mevlânâ bu hikâyeyi, özü çirkin, görünüşü güzel olan dünyaya örnek vermiştir ama uygun düşmüyor. Çünkü hikâyede güzel olan kızla çirkin olan iri yarı sapık aynı varlık değildir.

Mevlânâ da Türk de kaba, çirkin, bayağı bir varlıktır :

«O kıtlık babası Oğuz oğlu uc.» C. V; S. II.

«Ey ecel, ey köyü yağmalayan Türk...» C. V; S. 84.

«Kan dökücü Oğuz Türkleri, malları yağma etmek için bir köye girdiler.»

Bunlar Mevlânâ'nın iç dünyasından gelen seslerdir. Mevlânâ'da Türk, güçlü kuvvetlidir ama akılsız ve kan dökücüdür. Mesnevi'de padişahların ve beylerin övüldüğüne sık sık rastlarız ama yoksullarla ilgilenildiği hemen hiç görülmez.»<sup>5</sup>

Bu çarpıtılmış yorumlar üzerinde herhangi bir açıklama yapmağa gerek görmüyorum; söylenilmek istenilen düşünce apaçıktır. Fakat başlangıçtaki: «Şems-i Tebrizi'ye, Kuyumcu çırağına yönelen bu aşk, Mevlânâ'ya herşeyi unutturur» cümlesinin altını çizmek istiyorum. Çünkü Tebrizli Şems'in misyonu üzerinde hiçbir açıklamada bulunulmadan ilişkiyi sokaktaki adamın aşkına bağlamak bir yana, cümlede kastedildiği muhakkak olan Selahaddin Zerkübî'den bir kuyumcu çırağı olarak sözedilmesi, yazanının cehaleti dışında, yorumdaki ahlak dışı tutum ve hareketten başka bir davranış biçimi değildir.

Bu davranış bütün zamanlar için söz konusudur. Olaylara ve gerçek sanılanlara, hattâ apaçık gerçek gibi görünenlere yüzden, en kolayından, ayrıca bir de kin veya kıskançlık yahut da erişilememiş ve imrenilmiş olanın yoksulluğu ile bakarsanız varılacak sonuç ancak karalamak olur. En iyi niyetlilerin bile kendi baktığı pencereden gördükleri dünya, bir ikinci pencereden daha başka türlü görünmektedir; bu pencereleri ne kadar çoğaltabilirseniz dünyayı o kadar geniş ve anlamlı görürsünüz. Hattâ aynı pencerenin değişik açılardan baktığınızda gördüğünüz âlem, ancak bakış açınız öl-

(5) Cemil Yener, Şeyh Bedreddin-Varidât, S. : 27-29.

çüsünde dar yahut geniştir. Bir de o yerden baktığınız günün o saatindeki tokluğunuz veya açlığınız, neş'eniz yahut hüznünüz, kederiniz veyahut da keyfiniz ölçüsünde gördükleriniz değer kazanır. Eğer hastaysanız sağlıklı bir dünya göremezsiniz ve çürümüş bir yüreğin sakat gözleri size hiçbir zaman huzur içinde bir âlem yaratamaz; o vakit de siz ancak hasta ve sakat bir dünyadan söz açarsınız.

Nitekim bu iki gönül birleşmesini, asıl deyimiyle bu Merc-el-Bahreyn'i (İki denizin kavuşma yeri) 1970 li yıllarda bilir bilmez bir çok kişi de böyle yazmış ve bu olmayacak yorumda ısrar edip durmuşlardır. Bu yüzden o yıllarda yayınladığı Divan'ın önsözünde A. Gölpınarlı böylelerini «acımağa da değmez; gözsüz sürüngenler» olarak vasıflandırır.<sup>6</sup>

Aynı şekilde Yunus Emre'nin de bu tür kusurlu, yanlış yahut kasıtlı yorumların sonucu, asıl kimliğinden döndürülüp bambaşka anlam ve kimliklerde bir Yunus Emre yüzüne büründürülmeğe çalışıldığı görülür. Nice bir kaç yüz sahifeyi dolduracak fikirlerin bir özleşmesi olan :

Yetmişiki millete bir göz ile bakmayan  
Şer'in evliyasıyla hakiykatte âsidir.

Ve yine :

Yetmişiki millete suçum budur hak dedim  
Korku hiyânetedir ya ben niçin korkarım?

benzeri beyitlerinin hemen ve en kolay hatırlatışının pek ucuz bir Batı lisanslı Hümanizm ölçüleriyle yorumlanması bu yüzdendir. Fakat Sabahaddin Eyuboğlu daha da ileri giderek, yine o yıllarda yayımlanmış olan Yunus Emre ile ilgili kitabında bir emekçi ruh ve sosyalist bir ozan diliyle yeni bir yirminci yüzyıl portresi çıkardı karşımıza; bu portre, Yunus Emreye Marksist bir düşüncenin ilk yaklaşışı idi.

Aynı yorum yaklaşması sanat adamlarında da görüldü. Daha sonraları pek acemice yazılmış Erol Toy'un Şeyh Bedreddin'i anlatan romanı bir yana bırakılabilir ise de, güçlü bir romancının, Kemal Tahir'in Devlet Ana'sı, Türk Tarihinin bir bölümünün Marksist

(6) Mevlânâ, Divan - A. Gölpınarlı, Milliyet Yay. I. Bas. 1971, Sh. : XXXVI - XXXVII.

açından bu ustaca yorumlanması gözardı edilemez. Yayınlandığı ikinci Fetret Devri arefesinde, usta ve güçlü anlatımıyla Türk Romanında başlıbaşına bir büyük adım olan Devlet Ana, Solun olduğu ölçüde hattâ ondan daha çok, Marksist bir sanat adamının kendi düşüncesinde başarıyla çizdiği şarap kadehli -saz çalar- bir propogandacı ozan kişiliğindeki Yunus Emre'siyle bile ılımlısından aşırısına bütün Sağ'ın alkışlarını almıştır. Aynı zamanda bir Türk Tarihi yorum denemesi idi ve yorumlama usul ve ahlâkı bir kere de Devlet Ana ile karşımıza çıkmış bulunuyordu.

Devlet Ana'ya karşılık, onun işlediği devir ve insanları kendi görüş açısından ele alan Osmanlı Üçlemesinin ilk iki kitabı, Konak ve Çatı romanları ise Türk Tarihinin, coğrafya da dahil Türk insanları ile birlikte nasıl yorumlanması gerektiğini anlatır gibiydi. Bunlara rağmen ve bu eserler Türkiye'de ve Türkiye dışında epeyce ilgi gördükten çok daha sonraları yayınlanmış olan Osmancık'ın aynı devre ve insanlara nasıl bir yorum usul ve ahlâkıyla yaklaştığı ise ayrı bir tartışma konusu olacaktır sanıyorum.

Örneklerimizi uzatmanın herhangi bir anlamı yoktur; önemli olan benzer vakıaların en belirginlerini göstermek, yorum usul ve ahlâkı üzerine söyleyeceklerimize bir temel sağlayabilmiş olmaktır. İslâm - Türk bilgin ve düşünürlerini yorumlamak ile bunların vatan coğrafyasına karışmasından oluşmuş bir tarihi yorumlamak arasında usul ve ahlâk bakımından pek büyük bir fark yoktur. Sonuçta varılacak hüküm yahut hiçbir hüküm verilmeyormuş gibi yönlendirilmek istenilen kişinin değişebilecek eğilimleri aynı yolun eğilimlerince uzanıp gidecektir.

Söylemek istediklerimi daha canlı bir örneğe bırakmak istiyorum. Düş'de bir yorum meselesi olduğuna ve yorum sözü epeyce de düş ile karışık bir iççelikte çağrışımlara sebep olduğuna göre lütfen W. Shakespeare'in Jül Sezar piyesini hatırlayınız. Birinci perdede Sezar Mark Antanyüsün sunduğu tâcı üç defa reddetmiş olmanın gururu içinde evine dönmekte ve alkışlar ayyuka çıkmaktadır. Kalabalığın arasından cılız bir kâhin Sezar'a 15 Mart gününden sakınmasını ihtar eder.

15 Mart sabahının gecesi, Sezar'ın kadını bir düş görmüştür. Düş'e göre Sezar'ın bedeninden oluk gibi akan kanlarla Roma kızılı boyanmışcasına dehşet içindedir. Kadını, Sezar'a, Kâhin'in sözlerine uyararak o gün Senatoya gitmemesi için yalvarır. Sezar kadının sözlerine uymak üzere iken Sezar'ı öldürmeğe yeminli Brütüs ve

Kasiyüs topluluğundan gelen soylu bir kişi, ki görevi Sezar'ı kandırıp Senatoya götürmektir, evden çıkmama kararına sebep olan düşünüş öğrenince hemen yorumu tersine çevirir ve düşte görülen kanların Sezar'a muhtaç Roma'nın Sezar'dan güçlenmesi demek olduğunu inandırıcı bir içdenlik ile söyler. Sezar'ın gururu okşanmıştır yine; büyüklenmesine büyüklük katacak bir fırsat daha yakalamıştır, evden bu duygularla çıkar, Senatoda hançerlenir. Brütüs'e göre: «fesat uyanmıştır artık. Kanlar, kanlar, kanlar dökülecektir.»

O halde uyuyan fesadı uyandıracak yorumlardan sakınmanın akıllı insan işi olduğunu belirtip, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin, pek ağıza düşürülen ve akli başında araştırmacıların eserlerinde pek rastlanılmamış olan şu ünlü, gel gel, çağrısına geçmek istiyorum. Tamamı hep değişik, fakat:

Yine de gel, yine de gel, ne isen öyle gel!

İster kâfir, ister mecûs, ister putperest ol yine de gel!

Bizim dergâhımız umutsuzluk dergâhı değildir

Eğer yüz kere tövbeni bozmuş isen yine gel... dizisinde bulabildiğimiz bu anlamdaki rubâinin Mevlânâ'ya aid olmadığı, yanılmıyorsam Nasireddin Tûsiye aid olduğunu ileri sürenler de vardır. Profesör Mehmed Çavuşoğlu ise Ebû Said Ebul'hayr-ın veya Kâsım-ül Envâr-ın olabileceğini söyler. Kimin olursa olsun aslında bu dörtlük bir tövbeye çağırıştır, gel de günahlarında yine devam et keyfince yaşamayı sürdür demek değildir. Fakat hemen herkes iyi kötü okuyabilmişlerin hattâ okuyamamışların hepsi bu dörtlük ile günah çıkarmışlığın Hristiyan rahatlamasında, fakat yeni günahların tamamını hemen işlemeğe devam etmek üzere ve azmiyle coşmuş, sanırım hâlâ da coşmaktadır. En yeni yorum 29 Mart 1985 tarihli Güneş gazetesinin başyazısında, Güneri Civaoğlu tarafından yapıldı. «Eski Dostlar» başlığı altında: «Sodep Genel Başkanı Erdal İnönü oyunu serinkanlı ve akıllı götürüyor. Altı yıldır iktidarın uzatılmasında kalan sol kanada, bölünmeyelim, birleşelim, bütünleşelim mesajını veriyor. Ve MEVLÂNÂ POLİTİKASI uyguluyor» dedikten sonra iri puntolarla yazılmış bu Mevlânâ Politikasının ne olduğuna geçiyor: «Gel, kim olursan, ne olursan gel; aramızdan ayrılmış isen yeniden gel.»

Neredeyse Manav Bekir Efendi yahut Pazarıcı Bıçkın Receb'in müşteri toplamasını andırır çağrılar biçimi dile düşürülen varlığı yahut Mevlânâ'ya nisbeti ayrıca kuşkulu bu dâvet de tıpkı Yunus Emre'nin Batılı Hümanist yorumlanmasından nasibini alıyor, ayrı-

ca ve sanki bir Hasan Sabbah Cenneti yahut bir Epikür zevk bahçelerini andırır dergâhlarda Mevlânâ hayali, kalabalıkların rüyası haline getiriliyordu. Hele: «Ey Müslümanlar, ne yapayım ki ben kendimi bilmiyorum. Ben ne Hristiyan, ne Yahüdi, ne Mecüsi ne de Müslümanım» diye başlayan ve yine: «Namazımda kible sevgilimin yüzü oldu, gayret gözyaşlarıyla abdest aldım. Kâbede de mâbûdum sensin kilisede de» gibi hitapları sanılıyordu ki 1908 ikinci Meşrutiyetin sokaklarda sarmaş dolaş ettiği haham - papaz - hoca kolkolahğı gibi hengâmeleri düşündürtük için. Daha garibi Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi, Fransız «İhtilâline kadar sözü edilmeyen Türkçülük ve Milliyetçilik» akımının «yediyüz yıl evvelki öncüsü» diye yorumlayanların da bulunmuş olmasıdır.<sup>7</sup>

Bununla beraber yorumun en acısı turizmin ağzına düşen ve oradan yayılanı olmuştur. Para, sadece para kazanmak tutkusu ile çılgın bir dolar düşkünlüğünün turizm ile izah edildiğı bir sistemde sloganların mantığı pek aranmayabilir. Hattâ usul ve ahlâkın bir ölçüde değişmesine yahut yeni bir disiplinle değişik ölçülerin yerleştirilmesine göz yumulabilir. Fakat yorumda şursuzlaşmak başlanacak ve karşılığında özürler sıralanabilecek bir tutum olarak kabul edilmemelidir. Hele akıl almayacak bir zaman derinliğinde ve bedeli ödenemeyecek yorgunluklar, emekler, canlar ve gözyaşları... evet gözyaşları pahasına yaratılmış bir vatan coğrafyasında toprak, hiç bir yoruma açık tutulmamalıdır. Meselâ has adı, senin verdiğin, senin olan adı var iken kendi can evine Kapadokya diyemezsin, Antalya'yı yorum zorlamasında Pamphylia diye düşünüp Noel Baba uydurmasına mekan arama heveslerine kapılamazsın. O zaman ayağınızın altındaki toprak da kaymağa başlar ve siz, başlangıçta acısını sezemediğiniz heyelânın çöküntüsünden kurtulamazsınız. Başkasının zenginliğini harcamak ve o zenginliğin vitrininde süslenmek kolay ve çok rahattır, ama, gün gelir varını harcadığın, vitrinini kullandığın kişi senin efendin olur.

O zaman ne yapacaksın?

İnsan, kendine bir kere döner, belki iki kere dönebilir gücü varsa; üçüncü kendine dönüşünde özünden çok şey yitirmiş olduğunu görür, belki özünü de bulamaz artık. Bu hüznü yaşamak ise ölümün bir başka yüzüdür.

Öyleyse gereğini gerektiğinde yapmak, dengi dengiyle ölçmek

(7) Türk Yurdu, Mevlânâ Özel Sayısı, Sh. : 49.



ve altını miskal ile tartmak usûlünde düşünmenin doğruya varmada ilk adımı başlatacağına inanmamız icabediyor. O vakit bir yol belirlenecektir. Bu yol, izleyeni en az kuşkulara ve en fazla güvenilir olana götürecektir. O takdirde de doğru olan, iyi olan, güzel olan kendiliğinden ortaya çıkacak, kimse zarara uğramayacak, aldatılma denilen nesne yenilmiş olacaktır. Daha doğrusu Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin henüz sağlığında çekmiş olduğu acıyı, hiç değilse ondan başkaları ölümlerinden yüzyıllarca sonra çekmemiş olacaktırlardır :

Men, bende-i Kur'ânem eğer can dârem  
Men, hâk-i reh-i Muhammed i Muhtârem  
Eğer nakl küned cüz in kes ez güftârem  
Bizârem ez ü, v'ez ân sühen bizârem.

(Canım bedenimde oldukça Kur'ânın kuluyum ben; peygamberlerin en seçkini olan Hz. Muhammed'in yolunun toprağıym. Eğer bir kimse benim bu söylediğimi başka türlü yorumlarsa ondan da, o yorumdan da rahatsız olurum.)<sup>8</sup>

Bu rubâî Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin söz nakledenlerden ve tabiatıyla yahut dolayısıyla o sözü şerhederek, yorumlayarak, ayrı anlamlara çekerek başkasına aktaranlardan bezginliğini anlatmakla kalmıyor, bize kendisinin ne şekilde yorumlanması gerektiğini de açıkça belirtmiş oluyor. Mevlânâ'yı, yâni, bir Türk - İslâm şair ve düşünürünü...

Hiç şüphe yok ki bir İslâm düşünürü veya bilgini, yahut sanat adamı, her Müslüman gibi Kur'ân-ı Kerim'in dışına çıkması imkansız bir insandır. Ayrıca ve tabiatıyla da Peygamberin, Hz. Muhammed'in yolundan ayrılmayacaktır. O halde İslâm düşünürünün eserinden yorum yoluyla bir sonuca varılmak isteniliyorsa veya herhangi bir meseleye o yorumla ışık tutulmak isteniliyorsa yorumun Âyet-i Kerimeler, Hadis-i Şerifler ve İslâmî kıyas ölçülerinin ve yollarının dışına çıkmaması gerekir. Bu cümle ile şöyle de düşünebiliriz: Meselâ Burhan Toprak'ın Yunus Emre adlı kitabında öne sürdüğü gibi Yunus Emre'yi Fransız 15 nci yüzyıl şairi François Villon ile karşılaştırmağı denemek verilmek istenilenin tamamen dışında çağrışımlara yol açabilir. Yine bunun gibi kökeni Yahudî - Hristiyan kaynaklardan gelişmiş Mistisizm'i tasavvuf ölçülerinde değerlendirmek yahut aksini eşleştirmeye çalışmak da dengesiz düşün-

(8) A. Gölpınarlı, Rübâiller, Remzi Kt. 1964 Sh. : 112

celerin doğmasına yardımcı olabilir. Aynı Yahudî - Hristiyan ortaklaşmasının bir insanî değer ölçüsü olarak da bilinen Hümanizm'i, İslâmın bütün insanları eşit ve ayrıcasız kabul eden ana ilkesiyle bir tutup herhangi bir İslâm düşünürünü yorumlamağa kalkışmak insanı hiç de doğruya götürmüş olmaz, sadece bazı meclis ve mahfellerde sempatikleşmeye ve benimsenmeye sebep ve vesile olur.

İslâm kesin bir şeriattır. En serbest ve en hayali ve havaî düşünen bilgini yahut düşünürü veya sanat adamı ise iki ayağından biri ve mutlaka hiç kımıldamaması gerekeni kesinlikle şeriatta çakılı duran öteki ayağı çizebildiğince geniş dâireler çizabilen pergele benzer bir insandır. O hiç kımıldamaması gereken ayağı şeriattan ayrıldığı an o insan da artık İslâm dünyasından ayrılmış olur. İslâm dünyasından ayrılmış bir kişinin düşünceleri ve sözleri de İslâm'ın dışında olacağından nasıl bir yorumla o kişiyi ve İslâm'ı bir arada tutabilirsiniz? Bu yüzden Şeyh Bedreddin, Vâridâtında sık sık ve muhakkak ki bocalayacağını ve dâireden dışarıya çıkacağını sezdiği anlarda kaçiverir ve: «Ötesini sen anlayıver gayri» yollu cümleler ile okuyucuyu zorlar. Hele yaşadıkları zamanda, üstelik bütün söylentilerin üstesinden gelebilecek derecede yücelmiş bir düşünür veya şairin Müslümanlığını gölgeleyecek söz ve davranışları hiç bir vakit söz konusu edilemez. Mevlânâ'nın sık sık: «Mesnevimiz birlik dükkanıdır; birden başka ne belirirse puttur» ve «...Altı yönde de, altı yönün dışında da tapılacak hep O'dur.», «Peygamberimizin yolu yordamı aşk'tır. Biz aşktan doğduk...» gibi açık ikrarlarda bulunması, Yunus'un Allah'ı ve Peygamberini dilinden düşürmemesi bunun için der.

Konunun biraz daha açılabilmesi, usul ve ahlâk yönüne geçilebilmesi için burada bazı mefhumların açık tarifinin yapılması gerekiyor. Önce İslâm'ın ne olduğunu ne olmadığını görelim: İslâm, Hz. Muhammed'in Allah tarafından tebliğ edilmesi için görevlendirildiği dindir. Yolu Kur'an'dır. İslâma inanan, farz kılınanları yerine getirmeğe ve haramlardan kaçınmağa mecburdur. Farz kılınanlara, haramlardan kaçınmağa, yâni Hz. Peygamberin tebliğ ettiklerine inanmak imandır. İnanan insan mü'mindir. İnanıp iman edip de ibadetinde kusur etmeyenlere Müslüman denir.<sup>9</sup>

İslâm kelimesi Allah'a, Allah'ın emirlerine, ezeli ve ebedî kanunlarına uymağı ve bu sayede huzura ve barışa kavuşmağı ifade

(9) Tam İlmihâl-Saadet-i Ebediye, H. H. Işık, S. : 18

eder. Allah herşeyi bilgi ve hikmetle kucaklamıştır. Keyfilik, isteğe göre değiştirmek yahut değişmek yoktur. Büyü, sihir, şunun bunun hoşuna gitme veya yaranma kaygısı düşünülemez. Din adamlarının yahut bilenlerin veya bilme iddiasında olanların keyfine göre hareket edilemez.<sup>10</sup>

İslâm Dininde Müslüman kişi, âyet-hadis ve icmâ-i ümmet esaslarına dayanan din kaideleri, yâni din kanunu olan Şeriatın dışarı çıkamaz. Şeriatın kelime anlamı, doğru yol demektir; Allah'ın emridir. Bu yüzden Mevlânâ ve diğerleri kendilerini pergele benzetirken asıl, bulunduğu noktalardan hiç bir zaman sapmayacak olan sâbit ayaklarının Şeriatte bulunduğunu söylerler. Böyle bir durumda hangi İslâm düşünürü adımı şeriatın dışarı atabileceği düşünür? Düşünebileceğini dahi sanmıyorum çünkü imân eden için Allah Bilen'dir. Allah'ın Bilen olduğunu bilmezlikten gelebilecek bir İslâm düşünürü tasavvur edilemez. Hele Şeyh Bedreddin gibi Fıkıh âlimlerimizin en şöhretlilerinden olan biri ve Mevlânâ Celâleddin Rûmî gibi Nağz-i Kur'ân (Mesnevî) yazmış olanı için...

Diyelim ki düşündü ve yine diyelim ki yorumlarını şeriata aykırı yaptı ve meselâ Şeyh Bedreddin gibi komünizm yahut onu andırır yorumlarda bulundu. Hattâ böyle bir yöntemle yönetilen hükümette iktidar olmak üzere sistemleştirdiği düşüncesini bayrak yapıp ayaklandı, ve, başardı. O zaman Şeyh Bedreddin'e siz ancak Türk asıllı bir materyalist dersiniz, onu İslâm halkası içinde düşünemezsiniz. Küfre varmış bir kişinin imânı zedelenmiştir, imân ise İslâmiyetin ana şartıdır. Yeri geldiği için bir kere daha belirtelim: Şeyh Bedreddin'in eserlerinde yorumlandığı veya sürüklenmek istenildiği yönde küçük bir telmih olmadığını kesinlikle belirtenler güvenilir ilim adamlarıdır; Varidâta ise tek bir söz bulamazsınız. Şehzâde Mûsa belli ve kaçınılmaz birtakım siyasi sebepler ve daha önce tanımış olması yüzünden onu, yararlanacağı düşündüğü bir makama getirmiş, orada Şeyh Bedreddin, zaten İslâmın mânâsında varolan hareketlerden birini, toprak ve mal dağıtımını ihtiyacını çektikleri kalabalıkları kendi çevrelerinde toplamak niyetiyle çıkarları için kullanmıştır. Burada, «ayaktakımı ve zincirlerinden başka yitirecek bir şeyleri bulunmayan çulsuzlar» edebiyatını yapmak pek çok ucuz, kolay fakat çok yanlış ve muhakkak ki kasıtlı olur. Aksi

(10) Kur'ân-ı Kerim, Sûre ve âyetler : 11-164, 213, 256; III-190, 191, 195; IV-25, 94, 135; V-18; VI-52, 99; VII-54; X-5, 6, 67, 99; XI-31 ve birçok yerde birçok def'a.

halde Musa'nın saltanatı kaybetmesine rağmen Çelebi Mehmed'in Şeyh Bedreddin'e dokunmaması, onu, o vakte göre de olağanüstü bir davranışta bulunup, günde bin akçe ödenmek üzere İznik'e sürgün göndremesini açıklamak mümkün olmazdı. Şeyh Bedreddin'in asıl dıramı orada başlar ve biz İznik'te, bir düşünürün düşüncelerinin nasıl ayağa düşürüldüğünü, nasıl bir siyasi çıkarlar uğruna kötüye kullanılıp propaganda aracı kılındığını görürüz. Hattâ daha ileriye giderek diyebiliriz ki, orada o vakit yapıcı olabilecek kadar sağlam düşüncelerinin nasıl ters yorumlarla yıkıcı hâle getirildiğini görmek mümkündür. Şeyh'in İznik'ten kaçıışı ve son ayaklanmaya katılışı ise sadece korkudandır; can korkusu yüzünden.

Fakat Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Yunus Emre ve benzerlerinin usul ve ahlâk dışı yorumlanmalarının, bu kadarcık olsun, sebebi yoktur. Bu yorumlarda kasıt yoksa eğer hatâ vardır, yanlış anlayışlar vardır; bunlar da kavram kargaşası yüzünden gelişmiş olabilir. Bu ihtimal yüzünden bazı kelimeleri ve anlamlarını tekrarlamamız gerekiyor. Çünkü bugünkü konuştuğumuz dilin bir imparatorluk dağılması mecburiyeti olan Osmanlıca, yorum yerine tefsir, şerh, izah, tafsil ve uzak bir akla gelirlilik ile de tesnül kelimelerine ağırlık veriyordu. Bunlardan tefsir tam anlamında yorum demektir. Kur'ân-ı Kerim'in anlam bakımından izahıdır. Şerh: açma, açıklama, ayırma, bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap ve açık anlatma mânâlarına gelir. İzah ise, apaçık anlatma demektir. Tafsil, etraflı olarak bildirme, uzun uzadıya anlatma anlamında; teshîl ise kolaylaştırma yerine kullanılıyordu.

Bunlardan şerh ile ilgili kişiler, eskilerin şârih dediği ve aynı zamanda tefsir de yapabilenler için Kur'ân-ı Kerim'de şu üç Âyet ile çok açık kayıtlar konulmuştur :

Sûre-i En'am'da 115 ve 116 ncı Âyetler: «Rabbinin sözü doğruluk ve adalet yönünden tam kemâlinedir. Onun sözlerini değiştirebilecek yoktur. O Sem'idir, Alîmdir. Eğer sen yeryüzünde bulunanların çoğunluğuna uyarsan seni Allahın yolundan saptırırlar; ancak zamana uyarlar ve yalnız yalan söyleyip dururlar.»

Sûre-i Âl-Umran'da 78 nci Âyet ise: «Onlardan bir gürüh vardır ki kitapta olmadığı halde kitaptan zannedesiniz diye dillerini eğip bukerler. Allah katında olmadığı halde, Allah katındandır, derler. Allah adına bile yalan söylerler.»

Bu durumda bir İslâm düşünürü, bilgini yahut san'at adamı, yaşadıkları zaman, mekân ve davranışlar da düşünüldüğünde, bağ-

lı bulunduğu sistem ve disiplinin dışında nasıl hareket edebilir? Ede-meyeceğine göre yazıp söylediklerini başka kalıplarda ve denklemlerde çözümlenmenin doğruluk derecesi ne olabilir?

Bundan önceki tariflerden anlaşılacağı üzere yorum tenkit değildir. Yarı şaka yarı ciddi söylenmiş, hiçbir şey olamayanlar tenkitçi olurlar sözünü bir kenara bıraksak bile her tenkitte muhakkak ki biraz haset bir çok da üstünlük duygusu bulunur; en azından bir varlık meydana getiren başka birisi tarafından değerlendiriliyor demektir; bu bile bir büyüklenme sebebi sayılabilir. İşin içine, ben biliyorum; bu böyledir, böyle olmalıydı.. hissi girdiğine göre tarafsızlık her an söz konusu edilebilir.

Yorum tartışma da değildir. Çünkü tartışma ne kadar iyi niyetli bulunursa bulunsun her iki taraf için de bir benlik duygusunun etkisi altında geçer.

Yorum yargılama da değildir. Yargılamada yasalar, töreler, gelenek ve görenekler olduğu kadar vicdan bağı da yargıyı bağlayacaktır.

Fakat yorum, bunlar olmadığı halde bunları da yüklenmiş ve yüklenirken o duygulardan arınma gayretinin yorgunluğuyla daha bir ağırlaşmıştır. Yorumun sadece bir sosyoloji terimi olarak anlamını düşünürsek yolumuz yarı yarıya aydınlanır sanıyorum. Sosyoloji, terim olarak yorumu: «Rüyayı veya başka bir olağanüstü olguyu mistik görüşe göre yorumlamaktan ibaret âdet» diye açıklar.<sup>11</sup> Bu açıklamaya göre iyiye yormak vardır, kötüye yormak vardır. Burada lütfen bir kere daha W. Shakespeare'in Jül Sezar oyununda birinci perdeyi hatırlayınız.

Bu takdirde yorumda usul ve ahlâk kendiliğinden ortaya çıkıyor ve şöyle sıralanıyor: Yalan ve sapıtma yok. İyiye kötü, kötüye iyi demek.. yok.

Olanlar nedir?

Söz, hareketi, tavrı çağına göre ölçmek; olayları kendi yatağının dışına çıkarmadan kendi akışı içinde değerlendirmek. Yoksa Dicle yatağı ve Dicle akışı içinde Fırat akışı değerlendirilmeğe kalkışılırsa Kebanı bulmak mümkün olamaz. Yahut Marksın 14-15 nci yüzyıl Türkiye'sinde cübbe giydirip sarık sardırırsanız veya buna yeltenmeğe kalkışırsınız Stalini nerede dirilteceksiniz?

(11) H. Ziya Ülken, Sosyoloji Sözlüğü Sh. : 333

Aynı şekilde Anadolu ve Rumeli topraklarımızın Türkleşmesini ve vatanlaşmasını; Dandanakan-Malazgirt-Miryekfelonya (Kumdanlı) üçlemesinden güçlenmiş Yesevî Dervişlerinin bir karınca ordusu acelesinde Anadolu ve Rumeli topraklarımızı harmanlamasındaki hikmetinde çözemiyorsanız Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye kapitalist düşkün, Hacı Bektaş Veliye de proleterya babası yakıştırmasını çekinmeden yapıştırsınız; fakat gülünç olursunuz. Nitekim, Cumhuriyet Gazetesinin 31 Mart 1985 tarihli nüshasında Mehmed Kemal imzasıyla Şiirde Ortaklık başlığını taşıyan yazıda da böyle bir örnek görebilirsiniz. Şeyh Galib'den söz edilen bu yazıda:

Hep vârını mestânın almış o nigh-i mest  
Vâr ise biraz neş'e meyhânede kalmıştır

beyti üzerinde yapılan yorumda aynen şöyle denilmekte: «İçki, sarhoşluk da bir tür san'attır. Onun için Gâlib Dede gibi şairler içkiye dizelerinde büyük önem verirler.»

Dizinde bir padişahın uyuyup huzur duyabileceği bir sükûn ve irfân canlılığı olan Galata Mevlevihânesinin bu ağırbaşlı, pek kibar şeyhini düşününüz; bu düşüncenize Mevlevî âdâb ve erkânının ve nice çileler doldurmuş bir tekke dervişinin incelmelerde yücelmiş gönlünü ekleyiniz; sonra Divan Edebiyatının tasavvufi inbiginden süzölmüş mazmunlarını aklınıza getiriniz; ancak bunlardan sonra Divan Edebiyatımızın bu en son doruğu ve o dorukta en muhteşemi için meyhanenin nasıl bir melce olabileceğine siz karar veriniz.

Bu düşünce ile yorum altını miskal ile tartmaktır demektedir.

Mesnevi'den alınmış iki hikâye ile sözü bağlamak istiyorum. Dördüncü cildin otuzuncu sahifesinde, bir ceviz ağacını silkeleyip cevizler, ulaşamayacağı bir su dolu çukura düştükçe onların çıkardığı sestən zevk alan adamın hikâyesi şöyle anlatılmaktadır: «Susuzun biri, su dolu derin bir çukurun başında, ağacından ceviz silkeleyordu. Cevizler suya düştükçe çıkardığı sesi dinliyor, suyun tomurcuklanmasını seyrediyordu. Bir akıllı ona: «Bu işten vazgeç, cevizler seni gittikçe susatır» dedi. «Suya bir hayli ceviz düşüyor ama su senden çok uzakta, aşağıdadır. Yukardan aşağıya inmezsen suya kavuşamazsın.»

Ceviz silkeleyen ise: «Benim maksadımı ceviz toplamak sanıyorsan, aldaniyorsun; görünüşe ne bakıyorsun sen? Maksadım, suyun sesini işitmek, tomurcuklanmasını seyretmektir» cevabını verdi. Susuzun âlemdeki işi gücü havuzun kenarında durmadan dolanmak-

tır. Hacının Kâbeyi tavâf eylemesi gibi susuz da suyun çevresinde dolaşır, seyreder, suyun sesiyle yetinir.»

Bir de üçüncü cildin 106 ncı sahifesinden bir hırsızın hikâyesine bakalım; başlığı: (Gece yarısı duvar dibinde, «Ne yapıyorsun?» diye sorulunca, «Davul çalıyorum» diye cevap veren hırsızın hikâyesi)dir. Bu hikâyeye Mevlânâ: «Şu hikâyeyi dinle» diye başlıyor ve devam ediyor: «Bir gece hırsızın biri duvarı delmeğe uğraşıyordu. Uyanık olan hasta ev sahibi yavaş yavaş gelen tak tak seslerini duyunca dama çıkıp aşağı doğru eğilerek hırsıza: «Orada ne yapıyorsun? Hayrola?. Vaktin gece yarısı olduğunu bilmez misin? Kimsin nesin?» deyince, beriki: «Davulcuyum» cevabını verdi.

Orada ne işi olduğunu tekrar sorunca da hırsız, davul çaldığını söyledi. Ev sahibi: «İyi ama» dedi, «Hani davulunun sesi niye çıkmıyor?» Hırsız: «Onun sesi yarın çıkar; evvah naraları gönülleri yakar» dedi.

O yalan, eğri ve düzme bir söz ama bu eğri sırdan bir şey anlamadın.»





## EFLAKİ MENAKIBINDA YAZILI MEVLÂNA'NIN 20 RESMÎ NE OLDU?

Şehabeddin UZLUK

I. Alaeddin Keykubat Larend'e, yedi yıldır ikâmet eden Sultan-ül Ulema ailesini ikinci mektubuyla, 628 - 1231 yılında başkentine dört saatlik uzaklıktan karşılayarak şehre getirmişlerdi. Kutlu misafirlerine, sarayda yer gösterilmiş ise de, misafirler bir medresede ikâmeti üstün görmüşlerdir. Ve kısa bir zamanda inşaatı bitirilen İplikçi medresesi kendilerine tavsiye edilmiştir.

Aradan vakit geçmeden Sultan-ül Ulema, tepedeki Kale Camii'nde vaizlere başladı. Her defasında daha fazla insanla cami doluyor, gerek hükümdar, diğer taraftan emirler ve halk tabakasından kim-selerle dinleyici sayısı artıyordu. Böylece vaizin çok etkili sözleri çok geçmeden Larend'deki vaizlere galip gelmeye başlamıştı.

Konya'da medrese sayısı az olduğu için, daha bazı medreseler inşa edilmişlerdir. Bu medreseler, beldenin çeşitli yerlerini süslüyorlardı.

1 — İplikçi, ismini taşıyordu. Bu yapı şimdiki Ziraat Bankası yanındaki Müftülük dairesinin olduğu yeri işgal ederdi.

2 — Akıncı medresesi olup, öğrencileri Rebab ve Ney kullanan çeşitli sanatçılardı.

3 — Küçük Karatay medresesidir ki, Vezir Karatay'ın ortanca kardeşi Kemalettin yaptırmıştır. Büyük Karatay medresesinin karşısında bulunmaktadır. Bugün yalnız kalıntıları durmaktadır.

4 — Bu arada sayılacak dördüncü bir medrese, Sultan-ül Ulema'nın sağlığında bir camide ki vaizleri üzerine Mimar Bedrettin Gevhertaş'ın vaizdeki başarılarına karşı Sultan-ül Ulema'nın kürsüsünü öpüp bir medrese inşaaı teklif ettiği, Mevlâna türbesi yanındaki geniş planlı Sultan Veled medresesidir. Bu medrese, uzun müddet öğretim vazifesi görmüş 1959 yılında yıktırılmıştır.

Sultan-ül Ulema'nın 628 - 1231 de ölümü üzerine Selçuklu baş-

şehri büyük bir acıya uğramış Alaeddin Keykubat başta olduğu halde, bütün şehir halkı bu acıya iştirak etmiştir. I. Keykubat tarafından muhteşem bir törenle türbe yapılmıştır.

Mevlâna bu kayıptan fevkalade üzülmüştü. Sık sık babasını ziyaret ediyor, diğer taraftan da medresedeki derslerine devam ediyordu. Aynı zamanda, geceleri de saray ve konaklarda ki sohbetlere devam ediyordu. Yeni muhitte edindiği kadınlı erkekli müridler, kendisine dert ortağı oluyorlardı. Babasının ölümünden iki yıl sonra Seyid Burhanettin Termizi hocasının oğlunun baba ölümüne karşı duyduğu büyük kederini paylaşmak üzere Konya'ya gelmişti. Mevlâna'nın Karaman'da ziyarette olduğunu haber alınca, bir mektupla Konya'ya gelmesi ricasında bulundu.

Mevlâna mektubu alınca Karaman'dan hemen hareket etmiş ve bugünkü Selimiye camiinin batı - kuzeyinde ki Sincariye mescidinin önünde buluşarak, kucaklaşıp gözyaşları dökmüşlerdir. Mevlâna'nın babasının talebesi olan Seyid Burhanettin Termizi ilim yolunda ki eksikliklerin tamamlanabilmesi için Halep ve Şam medreselerinde ilerletilmesini Mevlâna'dan niyaz etti.

Seyid Burhanettin Termizi bir müddet Konya'da kaldıktan sonra tahsil tavsiyelerinin tatbiki için Mevlâna ile birlikte yolculuğu Kayseri'ye kadar sürdürmüştür. Orada kalarak Mevlâna'ya Halep yolculuğu için iyi dileklerde bulundu. Mevlâna, bir müddet sonra Halep'e varıyor ve orada tanınmış müderrislerden Kemale Adimin derslerine devam ederek büyük bir başarı içinde dört senesini tamamlamış, oradan Şam'a geçmiştir. Orada da bir dört yıl kalarak Konya alimlerinden Şeyh Osman Rumi, kardeşi Şeyh Hasan Rumi, Şeyh Muhittin Arabi ki, (Şeyh Sadrettin Konevi'nin üvey babası olmuştur.) ile ilim görüşmelerinde bulunmuştur.

Konya'ya dönüşünde Kayseri'ye uğramış ve Seyid Burhanettin Termizi ile birleşerek onun tavsiyesi ile üç büyük ihtikaf yapmış ve gösterdiği başarı takdirle karşılanmıştır. Oradan doğrudan Konya'ya dönmüştür. Ve medresedeki görevlerine büyük faaliyetlerle devam etmiştir. Daha sonra, Şems Tebrizi'nin ilk ve ikinci ziyaretlerinde derin sohbetler yaparak, Semaği itiyadına kavuşarak ilim yolundaki çabalarını ikinci planda toplamasını kabullenmiştir. Babasının ölümünden sonra, müridlerinin sayısı çok çeşitli tabakalara yayılmış bulunuyordu. Bilhassa, emirlerden Karatay oğlu Abdullah, kardeşi Kemalettin ve küçük kardeşi Seyfettin Sungur, Sahip Ata, Muunittin Pervane ve Gürcü hatun gibi, yüksek ilim, sanat meraklıları da çoktu. Hatta, vezirlerden Muunittin Pervane ki, kendisine gözdeliğini

işaret için fihmafih eserini sohbetlerinde vezire armağan etmiştir. Muunittin Pervane'nin kısa bir zaman için Kayseri'ye gitmesi icap etmişti. Eşinin de onun yanına gitmesi lüzumlu gözüküyordu. Fakat, kısa bir zaman için bile olsa, huzurlarında büyük manevi zevkler kazandıkları Mevlâna'dan birlikte ayrılık çekmek istemiyorlardı. Niha-yet, vezirin eşi Gürcü Hatun bu ayrılığa şöyle bir çare buluyordu. Sarayda çalışan sanatçılardan, Ressam Aynid Devle'yi görevlendi-rerek sarayın bir kaç adamıyla birlikte Mevlâna'nın huzuruna gön-dererek resmini yaptırmakta buluyordu.

Bu fikir üzerinde durarak, Aynid Devle'ye fikrini açarak ısrarla niyaza geçti. Aynid Devle bu niyazı sevinçle yapacağını Muuniddin Pervane'nin Gürcü Hatun'una arz etti. Ve bir gün ressam Aynid Devle bir kaç saray arkadaşı ile bu hayırlı işi görmeye kalktı. Re-sim malzemelerini düzdü ve Mevlâna'nın medresesi yolunu tuttu. Fakat, onu acaba hangi medresede bulabilecekti? Malesef sadık Derviş Ahmet Eflaki'de yazmasında belli etmiyor.

Meçhul olan medresede Mevlâna'ya baş kesip rastlıyor. Birşey söylemeden Mevlâna kendisine şu yolda hitap ediyor:

Yapabilirsen ne ala dedi. Ressam bir kaç saray mühürlü kağıt ve kalemi çekti, Mevlâna'ya döndü. Mevlâna ayakta duruyordu. Ressam bir defa bakıp yüzünü çizmeye koyuldu. Bir yaprak kağıt üzerine son derece güzel bir resim çıkardı. İkinci defa, tekrar baktı. Fakat, Mevlâna'nın önce gördüğü resmini değişmiş buldu. Başka kağıt üzerine bir resim daha çizdi. Tamamladıktan sonra, onu da değişik gördü. Ressam böylece, yirmi tabaka kağıt üzerine yirmi çe-şit resim yaptı. Fakat her bakışta, resimler başka gözük-tü. Ressam hayrette kaldı ve haykırarak kendinden geçti. Kalemleri kırıp yer-lere attı. Bu hali gören Mevlâna, uzunca farsçadan aktarılmış şu gazeli buyurdu :

«Ah, ben ne kadar renksiz, adsız, nişansız bir adam imişim, ya-ni kim ve ne olduğunun anlaşılması ne kadar güç bir adam imişim.

Ben kendimi olduğum gibi nasıl görebilirim.

Bana gizli şeyleri ortaya koy diyorsun. Benim bulunduğum bu yerde orta neresidir bilmiyorum.

Ben, böyle hem sakin görünür hem yürür iken (Yani hem su-kunette, hem harekette iken) benim ruhum nasıl sukunet bulur?

Benim denizim kendinde gark olup gitti: ben ne acayip ve ucu bulunmaz bir deniz imişim...

Bu cihanda ve o bir cihanda beni sorup arama (Yani bu iki dünyada da beni isteme) çünkü benim bulunduğum cihanda bunların her ikisinde kayıp mahvolup gitmiştir.

Ben Adem gibi faydadan da zarardan da müberrayım. Ben ne kârı ne zararı olan ne garip bir adamım.

Ona şöyle dedim: Ey ruhum, sen bizim aynımız ve kendimizsin. Şöyle cevap verdi: Ben böyle apaçık ve ayan iken aynın ne hükmü olur?

Ben ona sen omusun? deyince: aman, sus. Benim ne olduğum daha dile gelmemiştir. Yani daha ne söylenilmiş ne anlaşılmıştır dedi.

Yine ona: evet lisanla söylenilmemiştir, lakin işte sen dil ile ihtiyaç olmaksızın: o, benim demektesin, dedim.

Ay gibi ayaksız olarak fenaya doğru yürüyüp gidiyorum. İşte hem ayaksızım, hem koşmaktayım, buna ne dersin?

Nagihan kulağıma şöyle bir ses geldi: niçin konuşuyorsun? Bak-sana bana ki hem gizliyim hem ayanım. Buna sen ne dersin?

Şemsi Tebrizi'ye mülaki olduktan sonra artık denizlerde bulunan nadirlerden, madenlerde ele geçen hazinelerden sayılabilirim.»

Mevlânâ'nın coşkun gazellerini heyecanlarla dinleyen, Aynîd Devle Mevlâna'nın izlerini taşıyan kağıtları birbir toplayarak titreyen elleri üzerinde, iki Mevlâna aşığının manevi tahassürlerine sunulmak üzere Gürcü Hatun'a takdim edildi. Ertesi günlerde, resimler itina ile sandığa yerleştirilerek, Emir Muunittin Pervane'ye ulaşmak üzere, bizzat Gürcü Hatun kendi eliyle Kayseri'ye götürüyordu.

Ne yazık ki bugün, bu tarihi kıymeti büyük resimlerin ne oldukları belli değildir.

## MESNEVÎ-İ ŞERİF ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Doç. Dr. Kemâl YAVUZ

Mesnevi kelimesi; senâ, yesnî, senyen'den tıpkı remâ, yermi, remyen gibi bir kelime olup masdar-ı mimî'ye yâ-y nisbet getirmekle yapılmış bir kelimedir. Senâ kelimesi kök olarak bir şeyi ikiye katlama mânâsındadır. Ne zamân ki bir şey ikiye katlansa «seniy-yetü's-şey'» denir.

Şiirde ise bir ıstılâh olarak iki mısra' kendi başlarına bir kâfiye meydanına getirerek uzun şiirlerin vücûda getirilmesidir. Bu cins isim, bir husûsiyet kazanarak, Celâleddîn-i Rûmî'nin güzel kitâb-ı müstetâbına alem olmuştur. Bunun sebebinin başında bu eserin nebâhat-ı şân-ı müsemâyı müş'ir olması gelmektedir.

İkinci bir husûs bütün varlıkların ve yaratıkların sırlarını top-layan bir kitâb olduğunu söylemek gerekir. Çünkü Allahu taâla «zev-ceyn» halk etmiştir. Bu husus «sizi çift çift yarattık»,<sup>1</sup> «Arzın yetiştirdiğinden ve kendi özünüzden ve daha bilmediklerinizden bütün çiftler yarattığını biliniz»,<sup>2</sup> âyetlerinden açıkça görülmektedir. Hal böyle olunca bütün eşyanın varlıkların mesnevi olduğuna delâlet etmesinden dolayı bu kitâb-ı şerif'e Kitâb-ı Mesnevi adını vermişlerdir. Bunun sebebi bütün isimler mukâbele-i ilâhiyyenin ve esnâf-ı eşyâ-ı kevnîyyenin hakikatlerini bildirmesi ve hâvî olmasıdır. Böylece «Hiç bir yaş kuru şey bulunmaz meğer ki o açık Allah yazısında ola»<sup>3</sup> kelâmının mefhûmu bu kitâb-ı hakâyık-nisâbın da şânında sâdık olur. Bu «bilip onlayın ey ilâhi sırlara tâlib olanlar» demektir.<sup>4</sup> diyen Ankaravî'nin yukardaki görüşleri, XV. yüzyıl Mevlevî şâirlerinden olan Muinüddin bin Mustafa tarafından, daha önce ele alınmıştır. O bu hususta daha geniş bir şekilde çift ve çift olma kelimelerinden hareketle aşağıdaki beyitlerde mesnevi kelimesinin

(1) Kur'an, Nebi sûresi 8. âyet.

(2) Kur'an, Yâsin sûresi 36. âyet.

(3) Kur'an, En'am sûresi 59. âyet.

(4) İsmâil Ankaravî, Şerh-i Mesnevi, 1. cild, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1287-1289, s. 3.

mânâ ve ifâdesine geniş yer verir.

Mesnevî ki oldı müsemmâ mesnevî  
Hak sıfâtın dutdı ol şâh-ı kavî

Ol velî ahlâk-ı Hallâkın dutar  
Er odur Hallâkı ahlâkın dutar

Hâlıkı hulki müsennâdur kamu  
Gör bu âfâk içre enfüsde iy amû

Gâhi Kâhir geh Latîf ol zül-celâl  
Cüftdür anda her cemâl-ıla celâl

Halkı böyle hulki dahı hem-çünân  
Gör nice cüft oldı nîrân u cinân

Ol kalem ki olmışdur evvel mâ-halak  
Mesnevîdür oldı ya'nî iki şak

Gevheri kim hak yaratdı âkıbet  
Ol da oldı bir iken iki sıfat

İşk-ıla hem akl andan oldı cüft  
Var-durur bu cüft içinde sır nühüft

Cümle uzvun cüftdür nefsüne bak  
Gör nicedür göz ü kaş ü el ayak

Ol Veli de buna didi Mesnevî  
Oldugıçun lafzi vü hem ma'nevi

Dahı bir beyt iki mısra'dur tamâm  
Nitekim bir mısra ı tam biri nâm

Mesnevî ma'nâsı oldı bunda tâm  
Mesnevî nâmı budur beyne'l-enâm

Var kalanını kıyâs it buna sen  
Vahdete bul ka'r-ı kesretten resen

Kesret içre vahdeti idin murâd  
Vahdet için kesret-ile kıl cihâd

Ta ki vahdet ide kesretten zuhûr  
Kesret ola nûr-ı vahdet nûr-ı nûr

Bir ma'nî gerçi sûret iki yüz  
Âyineyüz bin ü bir içindeyüz

Yırt ikilik perdesin ol bire uy  
Ko kamu tedbirünü ol pire uy

Bir müdebbir kim seni mukbil ide  
Dilegün hâsıl idüp vâsıl ide

Dertlüyüz andan uzundur sözüümüz  
Biraz ol yüzden sanurlar süzümüz

Artdı furkat gussasından kıssamız  
Ney disün ol kıssadan uş hissemüz<sup>5</sup>

«Mesnevi» kelimesini bu şekilde ele aldıktan sonra eserin yazılmasının sebebini Ankaravi şöyle anlatmaktadır. «Hazret-i Hüsâ-meddin Çelebi fukarânın Hakîm Senâyi'nin *İlâhinâme*'sine ve Şeyh Attar'ın *Mantıku't-tayr*'na meyil ve muhabbetlerini görerek n'olaydı bizim Hudâvendigârmız da bunlar gibi fakirlerine yâdigâr olarak nazm ve te'lif edelerdi fukarâ bunun üzerine hak yoluna giderlerdi diye düşünürlerdi. Sonra bunu söze getirince Hazret-i Hudâvendigâr dest-i mübârekleriyle on sekiz beyti yazmış gerisini Hazret-i Hüsâmeddin'e bırakmıştır. Arkasından «kalbime ilhâm-ı ilâhî oldu ki bu uslûb üzre bir kitâb-ı hûb u mahbûbu'l-kulûb inşâ ve inşâd oluna» demiş ve ilhâm olunduğu üzere nazma getirip Çelebi Hazretleri onu imlâ ve tahrîr buyurmuşlardır. Hazret-i Mevlânâ bu husûsta «Dünyâ ve âhiretimde zâhire-i rûhum ve bâis-i fütûhum olan Çelebi Hazretleri için nazma getirdim» demektedir.<sup>6</sup>

Ankaravi'nin bu nakli Hazret-i Mevlânâ'nın *Mesnevi*'sinin dibâcesinde; «Allahu azimüşşân'ın maddî ve mânevî rahmetine muhtâc bu zaîf kul, Belhli Süleymân oğlu Muhammed oğlu Muhammed'dir. (Allah *Mesnevi*'sini kabûl buyursun). Ben bu parlak sözleri, yol gösterici incileri, zâhitlerin yolunu, kulluk edenlerin bahçesini lafzı az mânâsı çok, garîb ve nâdir şeyleri içine alan bu *Mesnevi* manzûmesini; efendim dayanağım cesedimde kaynayan rûh gibi ve güvendiğim çok sâdık, dünyâ ve âhiretimin azığı olan şahsın dileği üzerine uzatıp genişletmeye çalıştım» demekte, hemen arkasından; «O âriflerin kıdvesi, hidâyet yolunun imâmı ve başı daralanlara yardıma koşan gönüllerin güvenip inandığı, Allah'ın mahlûkları arasında vediası, nebisine tavsiye ettiği kimselerden arş ve yer hazinelerinin miftâhı Hasan oğlu Ahi Türk. O; vaktin Bâyezîd, Cüneydi siddik öğ-

(5) Kemâl Yavuz; *Mesnevi- Murâdiyye*, 1. c., doktora tezi, s. 18-20, İstanbul 1977, Türkiyat Enstitüsü Ktp. nu.

(6) İsmâil Rûsûhî (Ankaravi), *Şerh-i Mesnevi* 1. c., s. 14-16.

lu siddık Hüsâmeddin Çelebi (R. A.)'dir.<sup>7</sup> şeklinde Hüsâmeddin Çelebi Hazretleri'ne yer vermektedir. Aslında Celâleddin-i Rûmî Hazretleri bununla da kalmamış Mesnevî'ye Hüsâminâme adını vermekle O'nun ismini eseri ile ebedileştirmiştir.

Hazret-i Mevlânâ bizzât eseri için Arapça olarak yazdığı dibâcede; «Bu Mesnevî kitâbı, visâl ve yakîn sırlarının çözülmesinde dînin asıllarının asılları olup O, Allah'ın en büyük fıkı, en güzel şeriatı, en açık kuvvetli bir delilidir. O'nun mânâ nûrlarının ziyâsı ışıklar saçan sabâhlardan daha aydın, kandilikte parlayan bir kandile benzer. Ve bu güzel kitap, pınarlar ve dallarla süslenmiş bir cennetlerin (gönüllerin) cenneti olup orada Hak yolu yolcuları arasında Selsebil denilen bir pınar akar. Burası makâm ve kerâmet sâhipleri için en hayırlı makâm ve en güzel istirâhat yeridir. Orada iyiler yiyip içer ve hür kimseler de neş'elenip coşarlar. Ve bu Mesnevî kitâbı, Mısır'ın Nil'i gibi sabırlılara su, Firavun'un soyuna ve kâfirlere hasret ve ziyândır.

Ve bu güzel kitap, gönüllerin şifâsı, sevinci artırıcı, hüzünleri giderici ve Kur'ân-ı Kerim'i açıklayıcıdır. Rûhânî rızıkların bolluğuna, ahlâkın güzelleşmesine sebep olur. Ancak âlemlerin rabbinin ilhâmıyla hayır sâhibi kâtiblerin elleriyle yazılmıştır. Temiz kişilerden başkasının el değdirmesine mâni olunup, yâni içindeki ilâhî sırların inceliklerini ve gerçeklerini inkârları sebebiyle onlar bundan men' olunurlar. Mesnevî, âlemlerin Rabbi tarafından ilhâm edilmek hasebiyle ona, önünden ve ardından bâtil yol bulamaz. Zirâ Allahu azimü's-şân koruyup gözeticiidir. O, en iyi koruyan ve merhametlilerin en merhametlisidir. Bu Mesnevî için nice güzel lakablar daha vardır ki, onları da yüce Tanrı takmıştır. Ancak biz, bu kısa adla sözü kısa kestik. Zirâ az çoğa, bir yudum su göle delâlet ve bir parça zâhire büyük bir harmana işâret eder.

İkinci cildde ise; «Mesnevî, rûhların cilâsı idi. Ona istiftah günü yeniden dönüldü.»<sup>8</sup> denmektedir. Yine üçüncü cildin önsözünde; hikem (yani içinde nice güzel ve faydalı şeyler gizli olan hikmetler)den bahsederek, bu hikmetleri, yâni ilâhî bilgileri Mesnevî kitâbının içinde topladığını bildirmektedir. Bu husûsta Hüseyin-i Harezmi de (K. S.) Mesnevî-i Şerif'in birinci cildinin İslâmî mâlûmâtı,

(7) Âmil Çelebioğlu; Mesnevî-i Şerif, Aslı ve Sâdeleştirilmişiyile Manzûm Nahifî Tercümesi, 1. cild 1. defter, İstanbul 1967, s. 6-7.

(8) Âmil Çelebioğlu; a.e., 1. cild 2. defter, s. 2.



ikinci cildinin tarikat âdâbını, üçüncü cildinin tarikat sırlarını ihtivâ ettiğini bildirmiştir.<sup>9</sup>

Dördüncü cild için Celâleddin-i Rûmî Hazretleri bir hayli me-dihite bulunmuştur. Bu husûsta Erzurumlu Ahmed Naim, sâdece bu cildi ihtivâ eden şerhinde; «Mesnevî-i Şerif'in her bir cildinin kendisine mahsûs olan ebyât ve hikâyâtı ve emsâl ü işârâtı vâsıtasıyla âhir cildinin üzerine fazl ve rüchânı olduğu edebî irfânı olan kimse-nin akli katında müselleme ve ma'küldür. Bu takdîr üzere her biri bi'n-nisbe ilâ gayrihi min vech-i fâzıl ve min vech-i mevsüldür. Pes bu ahsen-i murâbî olan cild-i râbî'in gayrı esfârdan efdal olması i'tibârât-ı selese ile müberhen ve medlûldür. Evvelâ kendine mah-sûs olan ebyât ve hikâyât ve emsâl ve işârât i'tibâriyle ki bunda mevcûd olan bi'aynihi gayrihi mevcûd değil belki mefkûd ve ma'dûmdur. Ve ma'lûmdur ki her mevcûd ma'dûm ve mefkûddan evlâ ve makbûldür. Ve sâniyen mahall-i şems lâmi' olan felek-i râbî gibi mertebe-i çehârumda vâkı' olmuşdur. Aynı âfitâb-ı dîrahtı âlemi ni-çe münevver kıldıysa bunun dahi horşid-i ilm-i nûr-bahşî kulüb-ı benî âdemi eyle münevver kılmıştır.

Sâlisen Sultânü'l-Âşîkîn ve Burhânü'l-Vâsılîn nûr-ı dide-i ehli-yakîn ve sürûr-ı sine-i pür-sekine-i ashâb-ı temkîn yâni Mevlânâ ve mevlâü'l-ârifin Hazretlerinin bunun dibâce-i hümâyûnunda «ahse-nü'l-murâbî ve ecellü'l-menâfi' buyurmalarıyla bu cild-i râbî üncân u şân bulmuş ve gayrilerden efdal gelmiştir. Zirâ bu ibârât-ı beliga-dan münfehem olan ma'nâ budur ki Mesnevî-i Şerif'in her cildi bir murabba' farz olursa bu cild-i râbî' hüsn-i murâbî-i Mesnevî farz olur. Ve eger her deftere vâkk' olan beyanlara bir murabba'-ı ma'nevî dinürse bunun beyânına enfa'-i murabba-i manevî dinür. Ve her beyânda mestûr olan ebyât-ı menâfi'-i dini addolunursa bunun beyânlarında mestûr olan ebyât ecell-i menâfi'-i dini addolunur. Ve her beyânda vâkı' olan ebyâtın maânisi mevâhib-i ilâhiyye takdir olunursa bunun beyânında vâkı' olan ebyât-ı şerifenin meânisi, a'zam-ı mevâhib-i ilâhiyye takdir kılınur. Ve bu sefer-i şerifin hak-kında nûrun li-eshâbînâ (arkadaşlarımız için nûrdur) demeleri ken-dilerin yârân u ashâbı için nûr-ı derûn olmağı muktezi olur. Ve ken-zün li-a'kâbînâ (bizden sonrakiler için) buyurmaları a'kâbında ge-len fukarâ ve ashâbı için cevâhir ü zevâhirle meşhûn kenz-i med-fûn olmağı iş'âr kılur (vrk. 1b - 2a).<sup>10</sup>

(9) Âmil Çelebioğlu; a.e., 2. cild 3. defter, s. 3, İstanbul 1969.

(10) Erzurumlu Ahmed Naim ve eseri hakkında bilgi için bkz. Kemâl Yavuz; Erzurumlu Ahmed Naim'in Mesnevî Şerhi, Birinci Millî Türkoloji Kongre-si (İstanbul 6-9 Şubat 1978), Kervân Yayınları, İstanbul 1980, s. 177-181.

Kenzün li-a'kâbinâ demekle falan tâkda ol cevâhir ve zevâhiri ve la'lü yâkût-ı tâhiri medfûn eyledim ki mürâd bu tâk-ı çehârumdur. (vrk. 2b/26 - 27). Murâbi' murabba'ın cemidir neşîmen ve ba'iyeye derler. Ve fi'l-hakîka murâbi'in ahsenidir. Sâlikin rûhu bunda istirâhat eyler (vrk. 3a/12) demektedir.

Altı defter olan Mesnevî-i Şerif başta pâdişahlar olmak üzere, devlet büyükleri, şâirler ve âlimler tarafından üstün tutulmuştur.

1. Devletin idâreci kademesinde olan zevâtın Mesnevî-i Şerif'e karşı gösterdikleri alâka.

Devlet büyükleri, bilhassa pâdişâhlar, II. Sultân Murâd Han başta olmak üzere Mesnevî'ye itibâr göstermiş ve Türk edebiyâtında ilk defa olmak üzere tercüme ve şerhini Muinüddin bin Mustafa'ya ısmarlamıştır.<sup>11</sup> Yine Sultân Ahmed Nahifi Süleymân Efendi'ye eseri tamamlaması için ferman buyurmuştur. Daha sonra Sultân III. Selim'in de Mevlevî tarikatına duyduğu alâka, pâdişahların esere ne kadar değer verdiklerinin açık bir delili olmuş, Sultan Abdülmecid Han gibi pâdişâhlar da mesnevihânların icâzet almaları sırasındaki törenlerde bulunmuşlardır.<sup>12</sup>

Pâdişâhların dışında başta Timurtaş Paşa-zâde Umur Bey'in kültür hizmetleri zikredilmeden geçilemez. Bizim üzerinde çalışmalarında bulunduğumuz Mesnevî-i Murâdiyye'yi bile O'nun vakfettiğini söylemek gerekmektedir.<sup>13</sup> Bütün bunlar Mesnevî-i Şerif'e olan meyli ve bu sâhada yapılan faaliyetleri desteklemeleri çeşitli devlet büyüklerinin de bu kültür faaliyetine katılmasına sebeb olmuştur. Nahifi tercümesi sâdece Pâdişâhın değil vezirin de teşviki ile ortaya çıkmıştır. Cevdet Paşa belki hayâtının yolunda Mesnevî-hân olmuştur. Fakat Abidin Paşa Mesnevî'yi en son şerheden bir Osmanlı pasasıdır.

2. İlim adamlarının Mesnevî-i Şerif'e gösterdikleri ilgi.

Mesnevî-i Şerif ilim erbâbı tarafından da üstün tutulmuş, Molla Câmî gibi âlimler bir kaç beyitte olsa O'ndan şerhte bulunmuşlar ve müellifini övmüşlerdir. Bunun yanında çeşitli islâm memleketlerinde yetişen âlimler başta, Ahmed Fârûk-i Serhendi (kuddise

(11) Kemâl Yavuz; Sultan II. Murâd Devri Mevlevî Şâirlerinden Muinüddin bin Mustafa ve Mesnevî Tercümesi, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi II, E. Ü. Edebiyat Fak. yayını, İzmir 1983, s. 192.

(12) Kemâl Yavuz; a.m., s. 190.

sirruh) ve oğlu Muhammed Masûm hazretleri (k. s.) olmak üzere yazdıkları mektûblarda Mesnevî beyitlerine yer vermişlerdir. Yine Hindin âlimlerinden ve Nakşibendi tarikatının büyüklerinden olan Abdullah-ı Dehlevî Hazretleri «üç kitâbın eşi yokdur. Bunlar Kur'ân-ı Kerim, Buhari-ii Şerif ve Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevî'sidir.» buyurmuştur.<sup>13</sup> Molla Câmi Hazretleri kuddise sirruh Mesnevî-i Şerif için :

Mesnevî-i mevlevî-i ma'nevi  
Hest Kur'ân der zebân-ı Fârisi

yâni ehl-i mânâ olan Mevlânâ'nın Mesnevî'si Kur'ân'ın Farsça tercümesidir demektedir.<sup>14</sup>

Araştırıldığı takdirde islâm âlimlerinin Mesnevî-i Şerif'le ilgili görüşlerinin birbirini destekler durumda olduğunu görürüz. Ruhu'l Mesnevî adlı eseri Mesnevî-i Şerif'in şerhidir. Yine XVIII. yüzyıl âlimlerinden olan ve bütün bir asrı dolduran Erzurumlu İbrahim Hakkî Hazretleri de Mesnevî-i Şerif'ten bâzı beyitleri seçerek bir in-tihâb ortaya koymuştur. Bâzı beyitlerin tercümesini ise Divân'ında ve Mârifetnâme'sinde görmekteyiz. Ayrıca Mehmed Emin Tokatî Hazretleri de Mesnevî-i Şerif'ten bazı beyitleri şerhetmiştir.

### 3. Şâirlerin Mesnevî-i Şerif'e verdikleri değer :

A. Eflâkî (ölm. 761/1360) Âriflerin Menkıbeleri adlı eserinde «Yine bir gün son gelenlerin en faziletlisi saîd-i şehid, Kadi Necmeddin-i Taştî (Allah'ın rahmeti O'nun üzerine olsun) ulular toplantısında şu latifeyi anlattı: Bütün dünyâda umûmî olan üç şey vardı. Bu üç şey Mevlânâ'ya nisbet edildikten sonra özel bir mânâ aldı ve insanların aydınları bunu hoş gördüler. Bunlardan biri Mesnevî'dir. Eskiden her kafiye iki mısraa «mesnevî» derlerdi, fakat zamânımızda mesnevî denilince akla hemen Mevlânâ'nın Mesnevî'si gelir. İkincisi, eskiden bütün bilginlere mevlânâ diyordlardı fakat bugün mevlânâ denilince Mevlânâ Hazretleri anlaşılır. Üçüncüsü, her mezâra türbe denirdi. Bugün ise herhangi bir türbe anılsa veyâ söylenilse Mevlânâ'nın kabri akla gelir»<sup>15</sup> demektedir. Bundan da anlaşılıyor ki Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî-i Şerif'i İslâm milletlerinin şâirlerine örnek olmuş, yazıldığı asırlardan zamânımıza gelinceye kadar asır asır gittikçe genişleyen tercüme ve şerhleri ortaya çıkmıştır.<sup>16</sup>

(13) M. Sıddık Gümüş, Seâdet-i Ebediyye, 34. baskı, İstanbul 1985, s. 993.

(14) Tâhir Olgun; Mesnevî'nin Yeni Mu'terizine 2. Cevap, İstanbul 1947.

(15) Âmil Çelebioğlu; Sultân II. Murâd Devri Mesnevîleri, Erzurum 1976, s. 6.

(16) Abdullah Öztemiz Hacı Tâhiroğlu; Mesnevî-Mevlânâ, İstanbul 1972, önsöz.

Tavâif-i Mülûk devri ile Osmanlı Türk Edebiyatı'nın şâirlerinin örnek aldığı eserlerin başında Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî-i Şerif'i gelmektedir. Bu devrin hemen her eserinde Mesnevî-i Şerif'e yer verilmektedir.<sup>17</sup>

Bu husûsta; «sofiyâne ve âşıkâne yazıları müteâkib Osmanlı Şûarâ-yı mutasavvifesi için meşk-i taklîd olduğu cihetle fikirleri ve tarz-ı şiiri ile Osmanlı Edebiyatı'nın en mühim avâmil-i inkişâfından biridir»<sup>18</sup> demekle Hz. Mevlânâ'nın Türk Edebiyatında nasıl bir rol oynadığı ortaya çıkmaktadır. Bu durum bugün bile geçerliliğini korumaktadır. Abdullah Öztemiz Hacıtâhiroğlu ile Feyzi Halıcı'nın ortaya koydukları tercümelemler bunun açık delilleridir.

Daha çok bizde Mesnevî-i Şerif'i manzûm olarak tercüme ve şerhedenler ehl-i tarik ve mevlevî olan şâirlerdir. Edebiyatımızda Mesnevî üzerine görüşler getiren şâir Muînüddin bin Mustafa'dır. Sultân II. Murâd devri mevlevî şâirlerinden olan Muînüddin bin Mustafa Mesnevî-i Şerif'in birinci cildini manzûm olarak, 14.404 beyitte tercüme ve şerhetmiştir. Muîni ve Muîn mahlasını kullanan şâir Mesnevî-i Şerif hakkında görüşlerini Hz. Mevlânâ'ya dayandırmakla birlikte kendi şahsî fikirlerini de ileri sürmüş ve eseri en iyi şekilde ele almıştır. Bu hususu:

Uşbu nüsha matlabü'l-esrârdur  
Nûr-ı şem'i mecma'ü'l-envârdur

Mahsal-ı ilm-i ledünnidür tamâm  
Nâm-dârân eyler ana ihtimâm

Bundadır âb-ı hayât-ı ma'rifet  
Bu-durur ölmüşlere İsi-sıfat

Muhsilî't-tullâbi ile'l-matlûbdur  
Muhsilî'l-ahbâbi li'l-mahbûbdur

Teşne tullâba budur dölâb-ı âb  
Bunda sirâb-ı şârâb olur serâb

Bundadır asl-ı kinâyât u sarîh  
Bundadır esrârı âyâtun vazîh

Bu ider tebdil-i ahlâk-ı beşer  
Hayr-ıla gark olur istigrâk-ı şer

(17) Âmil Çelebioğlu;

(18) İbrahim Necmi; Târih-i Edebiyât Dersleri, 1. cild, İstanbul 1338, s. 21.

Zâhiri sanki hikâyât ü mesel  
Bâtını Hakdan hidâyât ü amel

Kalbi sâf u pâk ider taklidden  
Câna kapular açar tevhidden

Çâk ider kesret hicâbın ser-te-ser  
Sır tolar ser-nefs-i has pâyin keser

Nefse âfâkı kamu tatbik ider  
Cem'i vü tefrikı hôt tahkik ider

Bâkı evsâfın okıyanlar bilür  
Şekkeri agzına koyanlar bilür

— \*\* —

Ol sebebden dendi lafz-ı Ma'nevî  
Kim buna me'haz olupdur Mesnevî

Din usûlünün usûlına usûl  
Mesnevîdür çünkim iy sâhib-vusûl

Bundadır akvâl ü ef'âl-i Nebî  
Bundadır esrâr u ahvâl-i Nebî

— \*\* —

Hem murâdât-ı mürîdîn bundadır  
Ehl-i imâna ferîdîn bundadır

— \*\* —

Mesnevî kim ma'nî-i mutlak-durur  
Her ne kim varsa içinde hak-durur<sup>19</sup>

beyitlerinde görüldüğü gibi; Mesnevî'nin matlubü'l-esrâr ve mecmaü'l-envâr olduğunu, tamâmen ledünnî ilmi ihtivâ ettiğini, ma'rifetin ölümsüzlük suyunun onda bulunduğunu, susayanlara su dolabının bu olduğunu, sarîh kinâyelerin aslının, âyetlerin sırlarının bunda açıklandığını, insânların ahlâkını değiştirdiğini ve onları hayra gark ettiğini, görünüşte hikâyelerden ve masallardan ibâret gibi olmasına bakılmamasını, içine bakılınca hidâyetlerin ve amelilerin görüldüğünü, kalbi taklitten temizleyip ayırdığını, câna tevhidden kapılar açtığını, kesretin hicâbını baştan başa yırttığını, nef-

(19) Kemâl YAVUZ; Muîni'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi, s. VIII-IX, XII, XVI, 1.

se ufukları tatbik ettiğini söyleyen Muinüddin bin Mustafa, Onun bütün vasflarını saymadığını geriye kalanının okuyucu tarafından bilineceğini haber verir. Ayrıca eseri için Ma'nevî lafzının verilmesine Mesnevî'nin sebep olduğunu, Mesnevî'nin ise din usûlunun usûluna usûl olduğunu, Hazret-i Peygamber'in sallallahu aleyhi vesellem hal ve hareketlerinin, sırlarının ve sözlerinin Mesnevî-i Şerif'te olduğunu, müridlerin murâdlarının da O'nda bulunduğunu, O'nun mutlak ma'nâ olduğunu ve içinde ne varsa doğru ve hak olduğunu ayrıca belirtir.

Muin'i bununla da kalmamış, Mesnevî niçin besmelesiz başlandı gibi itirazlara cevap mâhiyetinde :

Şol kişiler ki ola hüm lâ-yesmâ'ün  
İtirâz eylemesün lâ-ya'lemün

Kim neden nây-ıla âgâz oldu söz  
Kim bi-bismillâh bünyâd oldu söz

Ni hudâya hamd u ni medh-i Habîb  
Bu nice tasnîfdür yâ Rab acîb

Hâslar sırrını bilmez âm olan  
Sırr-ı nâsı nâse-i en'âm olan

beyitlerini söylemekten kendini alamamıştır.

Hepsi hemen hemen Mevlevî tarikatına mensûb olan şâirlerin dışında Mevlevî târikatı içindeki büyüklerin görüşleri de mühimdir. Biz bu hüsusta sözü Şârih-i Mesnevî'ye bırakıyoruz. Minhâcü'l-Fukârâ adlı eserinde Mevlevî tarikatına geniş yer veren ve her beytin, hadis ve âyetlerle olan irtibâtını tesbît ederek tarikatın kaynağının Kur'ân ve hadis olduğunu ortaya koyan Ankaravî, aynı tarikata mensûb zevâtın görüşlerine de yer vererek «Bu Kitâb-ı Mesnevî dünyânın asıllarının asıllarıdır demek olur» dedikten sonra, «Sürû-i dîn ilmi üçtür der. Bu üç ilmin usûlünden bir usûl dahi ilm-i kelâm dır. Yâni i'tikâdiyât ve ilm-i ahlâk yani vicdâniyât ve bu iki ilmin usûlünden ilm-i esrâr-ı keşfiyyedir. Ve bu esrâr-ı keşfiyye Kitâb-ı Mesnevî ile malûm olur. Pes Kitâb-ı Mesnevî bu takdirce usûl-ı usûl-ı usûl-i dîn olur.

Böylece Hazret-i Mesnevî'nin dahi mevzûu asl-ı ahvâl-i kalbiyye olduysa dînin usûlünün usûlü olur.

Mesnevî-i mâ dükkân-ı vahdetest  
mısraına göre ulûm-ı vahdet ve kân-ı esrâr-ı hakikattır. Böylece usûl-ı usûl-ı usûl-ı dîn olmak sahîh olur.

Pes menba-ı ilm-i hikmet ü ma'rifet Kitâb-ı Mesnevi'dir. Bu cihetden usûl-ı usûl-ı din olmak câizdir. Pes bu ulûm-ı istidlâliyyenin usûlü müstelzim-i hakku'l-yakin olan ilm-i keşfi ve vahy-i kalbidir ki ol Mesnevi'dir.

in ne necmest ü ne remlest ü ne hâb  
Vahy-i Hak va'llahu a'lam bi's-savâb

Bu Mesnevi esrâr-ı envâr-ı yakını ve esrâr-ı vusûlu'llahı keşf ve izâh eylemekte dinin usûlünün usûlünün usûlüdür.

Fıkh aslında fehme derler. Ona ilm-i fehm mânâsını verirler. Daha sonra bu ismi ilm-i fûrû'a itlâk eylediler. Ne zaman ki bir kimse bu ilimde hıfz-ı makâlât eylese ve nikâh ve talâka ve bey'u şira'a müteallık sözler söylese ona dünyâ âlimleri fakih derler. Halbuki evliyâ indinde fakih âhret ilmini bilen ve nefse âit âfâtları anlayan kimsedir. Meşâyih birincisine fıkh-ı asgar ikincisine tarikat ve hakikat için olana ilm-i fıkh-ı ekber dediler. Hattâ İmâm-ı Ebû Hanife Hazretleri Fıkh-ı ekber adını verdiler. Böyle olunca bu Hazret-i Mesnevi Allah'ın ekber fıkhıdır yâni hakikatlere ve sırlara âid ilmin en büyüğüdür. Allah'a itlâk olunması ilm-i keşfinin ilhâm-ı Hudâ ile olup talim ve tefekkür ve ictihâd ile olmamasındandır.

Mesnevi'de ata sözüne çok mürâcaat edilmiştir. Bu aslında ilâhî kitaplarda da vardır. Hattâ İncil'de bir sûrenin baştan başa darb-ı mesel olduğu söylenir.

Bu Kitâb-ı Mesnevi cinân-ı 'âcibe-i ârifin ü bostân-ı ma'küle-i âlemindir. Elfâz-ı durer-bârları eşcâr-ı müsemmire gibi esmâr-ı de-kâikle ezhâr-ı hakâyıkla bâr olmuştur ve ebyât-ı hayâyık-simâtında yenâbi'-i ilm ü hikem zuhûra gelmiştir.

Cennet; âcile ve 'âcile olmak üzere iki çeşittir. Birincisi âhirette sâlih amellere karşılıktır. İkincisi bu dünyâda olan rûhânî zevkler ve rabbanî ilimler ile maârif cennetidir. Mesnevi Mısır'da Nil ne ise o mesâbededir. Mesnevi bir devâ-yı mânevidir. Rûh hastalıklarına ve kalb marazlarına şifânın tâ kendisidir. Böyle olunca dünya ve âhret gamlarına da cilânın özüdür. Mesnevi sa't-ı erzâkdır. Mesnevi Kur'an-ı azimin mânâsıdır. Ebu Hanife katında Kur'an'ın aslı sırf ma'nâdır. Mesnevi'nin başka elkâbı da vardır. Hak taâlâ Hazretleri ona lakab verdi. Sâmi-nâme gibi.<sup>20</sup>

(20) İsmâil Rûsûhî Ankaravî, Şerh-i Mesnevi, 1. cild, s. 4-6, 8-10, 11.

Mesnevî-i Şerif ile ilgili görüşler bununla kalmaz. Bir de eseri menfi yönden ele alıp tenkid edenler vardır. Bunlara Tâhir Olgun Mesnevî'nin Eski ve Yeni Mu'terizleri adlı eseri ile cevâplar vermiştir. Ayrıca Muhammed Şâhin adlı birisinin 1946 yılında çıkan eseri Mesnevî'nin Tenkidi adını taşımaktadır. Yine Tâhir Olgun bu esere de 1947 yılında Mesnevî'nin Yeni Mu'terizine İkinci Cevap adı ile bir risâle yayınlamıştır.

Biz bu meseleler üzerinde durmayacağız. Zâten Fuâd Köprülü «Mesnevî hakkında pek eskiden beri serdedilen muhtelif takdirler ve görüşler toplanacak olursa, epeyi bir risâle teşkil edebilir» demektedir.<sup>21</sup>

Netice olarak söylemek gerekirse, Mesnevî-i Şerif'le ilgili görüşler; önce Hz. Mevlânâ'nın fikirlerine dayanmaktadır. Muîni ve Ankarâvî bu noktadan hareket ederek, bu fikirlerin de şerhine girişmişlerdir. Fakat O'nun hakkındaki görüşler âlimler, şâirler ve meşâyih tarafından ayrı ayrı şekilde, işlendikleri duruma göre ele alınmalıdır.

Bir de şunu söylemek gerekir. Erzurumlu Ahmed Naîm'in dediği gibi nasıl güneş âlemi aydınlatıyorsa, Mesnevî de güneş gibi cihânı aydınlatmaktadır.

(21) M. Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, 3. baskı, Ankara 1976, s. 227.



## MEVLÂNA'NIN EL YAZISI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet ÖNDER

Büyük mutasavvıf Mevlâna Celâleddin Rûmî'nin birçok vesilelerle söylediği ârifane sözleri ve hikmetli nasihatları, etrafındaki müridler tarafından yazılarak derlenmiş, Mevlâna'nın bazı eserleri bu şekilde vücud bulmuştur. Meselâ, Mecalis-i Seb'a adlı yedi hutbeyi içine alan eseri, mev'izelerinin kâtipler tarafından not edilmesiyle meydana gelmiştir. Keza, Fih-i Mafih adlı eseri, bilhassa, devrinin ileri gelen devlet adamlarından Muineddin Süleyman Pervanenin konağında, bazan ona hitaben söylediği, dini ve tasavvufi muşahabelerinin müridler tarafından hemen o anda yazılıp kaydedilmesiyle meydana geldiği, eserin muhtelif fasılalarındaki: (Biri geldi, şu suali sordu: — Mevlâna ona cevap olarak dedi ki...) gibi muhavereleli ibarelerden anlaşılmaktadır. Mektûbât adlı eserinin de bu şekilde meydana geldiği tahmin edilmektedir. Başta Selçuklu Sultanları olmak üzere, devlet ileri gelenlerine, evlâd ve yârâna, herhangi bir münasebetle gönderdiği mektupları Mevlâna, o engin belâgatı ve akıcı üslûbuyla kâtiplerine söylemiş, onlar da yazarak Mevlâna'ya imza ettirmişlerdir. Bu edebi ve tarihi değer taşıyan mektuplardan bir kısmının suretleri, muhafaza edilmiş olacak ki, sonradan bir araya getirilmiş, adına (Mektûbât) denmiştir. Asıllarından hiçbirinin bugüne kadar ele geçmemiş olması ilim âlemi için bir kayıp sayılır. Bu mektupların, çoğu zaman oğlu Sultan Veled, has müridi Çelebi Hüsameddin ve kâtiplerden Hattat Nizameddin tarafından yazıldığı hakkında mevlevî kaynakları bilgiler vermektedir.

Mevlâna'nın en tanınmış eseri olan Mesnevi ise, ilk onsekiz beyti hariç, Çelebi Hüsameddin tarafından yazılmıştır. Büyük bir ihtimalle, hazırlanan müsvevteler Mevlâna'nın huzurunda bir kere okunmuş, icabeden düzeltmeler yapıldıktan sonra tebyiz edilmiştir. Divân-ı Kebir adlı büyük eserindeki bazı gazellerin, Mevlâna'nın coşkunu ve cezbeli anında söylediğine ve böylece kaydedildiğine şüphe yoktur. Bundan şu neticeyi çıkarmak mümkündür. Mevlâna, kuvvetli bir hatiptir; sözleri şiir olsun, nesir olsun, uzun uzadıya düşünülmeden, müsveddeler yapılmadan olduğu gibi söylenmiş, etra-

fındaki müridler de kaydetmişlerdir. Esasen Mevlâna gerek nesri, gerekse şiiri, bir san'at olsun için değil, bir fikir, bir düşünceyi, müridlerine ve halka öğretmek için bir vasıta saymıştır. Mevzu, Mevlâna için her zaman hazırdır; nice zekâsı ve kavrayışı, bu mevzuu kolayca dile getirmeğe kafidir. Bu zarif ve nükteli sözler ise hemen o anda etrafındakiler tarafından kaydedilmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, Mevlâna çok okumakta ve söylemekte, fakat az yazmakta, mecbur olduğu zaman kalemi eline almaktadır.

### Mevlâna'nın El Yazısını Araştıralım :

Yıllardanberi, Mevlâna'nın el yazısı aranmaktadır. Mevlâna'nın yaşadığı devir olan XIII. cü yüzyılda yazılmış bazı eserler, bizat müellifinin el yazıları ile zamanımıza intikal ettiği halde, Mevlâna'nın el yazısı ile bir eseri, yukarıda kısaca belirtilen sebepler dolayısıyla, bugüne kadar ele geçmiş değildir. Halbuki çağdaşı olan, mutasavvıf Muhyiddin Arabî (vefatı: 1240)'nin gerek Konya'da, Yusuf Ağa Kütüphanesinde, gerekse İstanbul'da Türk İslâm Eserleri Müzesinde, yine Mevlâna'nın yakın dostlarından mutasavvıf Sadreddin Konevî (vefatı: 1274)'nin Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde, üzerinde el yazıları mevcut kitapları vardır.<sup>1</sup> Mevlâna'nın büyük oğlu Sultan Veled (vefatı: 1312) ve torunu Ulu Ârif Çelebi (vefatı: 1320)'nin, Menakıb'ül-Ârifin adlı eserin müellifi mevlevî Ahmed Eflâki (vefatı: 1360)'nin bazı Mesnevi'lerde el yazıları ve imzaları görülmüştür. Eyüp Kütüphanesinde (No: 182) VI. cı cild yazma Mesnevi'nin 10. cu varaktan itibaren diğer sayfaları Sultan Veled'in el yazısı ile tamamlanmıştır.<sup>2</sup> Sultan Veled'in diğer oğlu postnişin Vacid Çelebi (vefatı: 1342)'nin Konya Müzesi Kütüphanesinde 2139 numarada kayıtlı Sultan Veled Maarifi'nin baş tarafında da el yazısı görülmüştür.

Acaba Mevlâna da, herhangi bir yere, bir kâğıt üzerine, bir sayfa başına, bir kitap kapağına birkaç satır yazmamış mıdır? Sevdiği ve okuduğu kitaplar üzerine, el yazıları ile, notlar, mütalealar ilâve etmişler midir? Bunlardan zamanımıza kadar gelebilen vesikalar kalmış mıdır? Bunu araştıralım :

(1) Ahmed Ateş, Konya Kütüphanelerinde bulunan bazı mühim yazmalar. Belleten, c. 16, s. 61, Ocak, 1952. Bak. Mehmet Önder, iki büyük mutasavvıfın el yazıları. İstanbul, Mecmuası, c. 2, S. Ağustos 1955. Ayrıca bak. Elif Naci, Hazinelere doğru, Türk Yurdu Mec. Sayı : 247. Ağustos 1955.

(2) Abdülbâki Gölpınarlı, Mevlâna'dan sonra mevlevilik (fotoğraflar) İst. 1953.

1 — Mevlevî kaynaklarının verdiği bilgilere göre, Mevlâna, bazan oturduğu medresenin duvarına, kalemle beyitler ve vecizeler yazmıştır. Bugün için medresesinden hiçbir iz kalmadığı cihetle, bu değerli hatıralar da kaybolmuştur. Yalnız, bir defasında Mevlâna, babası Sultan'ül Ülema'nın mezarını ziyaret ederken, o sırada müridlerinden hokka-kalem istemiş, oradaki, oğlu Alâeddin Çelebi'nin alçı ile sıvanmış mezarı üzerine, el yazısı ile :

ان كان ليرعون الرحمن  
فيمه يلوذو بسجبر الحجر

(Ya Rabbi, eğer sana yalnız muhsinler iltica ve niyâz ederlerse, mücrimler kime gidip sığınsınlar) mealindeki beyti yazmıştı.<sup>3</sup> Mezar, bugün dahi mevcut bulunduğu halde, sıvaları zamanla dökülmüş ve yenilenmiş olduğu için, bütün araştırmalarımıza rağmen bu kıymetli yazılar bulunamamış, kaybolup gitmiştir.

2 — Mevlâna'nın bazı fetvaları imzalamış, bazı vakıfnâmelerde muteber şahid olarak bulunmuş olduğuna şüphe yoktur. Son yıllarda, Vakıflar Umum Müdürlüğü arşivinde bulunan 644 H. (1246 M.) tarihli Kayseri şehrine ait bir Selçuklu devri vakfiyesi suretinde, şahidler arasında Mevlâna Celâleddin'in, Şeyhi Tirmizli Seyyid Burhaneddin ve Şemseddin Tebrizi'nin adı geçtiği ve imzaları bulunduğu iddia edilmiş ise de,<sup>4</sup> Seyyid Burhaneddin'in bu tarihten 7 yıl evvel, yani 1239 M. yıllarında vefat etmiş olduğu hakikati bu iddiaları çürütmektedir. Velev kabul etsek bile, bu bulunan vesika bir suret olup, hiçbir zaman elyazıları ve imzası olamaz.

3 — Hayatı boyunca çok az yazı yazan Mevlâna Celâleddin, eserlerini daha çok kâtiplerine yazdırdığına göre, Onun el yazısını, okuduğu ve istifade ettiği kitaplar üzerinde aramak lâzım gelir. Ömrünü tettebbu ile geçiren ve devrinin bütün ilimlerini öğrenen Mevlâna, şüphesiz birçok kitapları görmüş, bilhassa Mesnevi adlı büyük eserinde bunlardan geniş şekilde istifade etmiştir.<sup>5</sup> Bu eserlerden biri de Arap nahiv bilginlerinden İbn Cinnî (vefatı: 1002 M.)'nin El-Telkin adlı eseri idi. Bu eserin 450 H. (1058 M.) tarihli bir nüshası

(3) Eflâki, Menakıb'ülârifin (Terc.) 1. s. 98, Ankara 1953

(4) İbrahim Hakkı Konyalı, Mevlâna'nın İmzası Bulundu. Tarih Hazinesi Mec. Sayı : 15

(5) Prof. Bedi'uzzaman Firuzanfer, Mehaz-ı Kasas-ü Temsilâtı Mesnevi, Tahran 1333 Hş.

ile bir arada bulunan (El-mukteda'bihi) adlı diğer bir eserin üzerinde Mevlâna'nın el yazısı ile bir şiiri bulunduğu, önce İsmail Saip tarafından görülmüş ve keyfiyet Hasan Âli Yücel tarafından, 1932 yılında ilim alemine tanıtılmış idi.<sup>6</sup>

Şöyle ki: İstinsah tarihleri Mevlâna'nın yaşadığı devirden çok önce olan bir ciltte toplanmış bu iki yazma eserin birleştikleri sayfaya کتابه başlığı ile yani (yazının kendisine ait olduğu kaydı ile) Türkçe bir manzume yazılmıştır. 22 beyitlik işbu manzume:

Ussun varsa ey gafil aldanma gıl zinhar mala  
Şol nesne ya ki sen kayub-gidesin ol geru kala

beytiyle başlamakta ve:

Ey Şems dila Haktan Hakı-biz faniyüz oldur bâki  
Kamular onun müştaki-ta hod ki ol kimün ola

beytiyle sona ermektedir.

Mevlâna'nın farsça gazellerinin yanında az da olsa, arapça, türkçe, hatta rumca gazelleri olduğunu, gazellerinin çoğunda (Şems) mahlasını kullandığını biliyoruz. Hatta, ilk ve son beyitlerini verdiğimiz 22 beyitlik yukarıda adı geçen gazel, Mevlâna'nın Türkçe şiirleri arasında zikredildiği gibi,<sup>7</sup> dil ve ifade yönünden de, XIII, ve XIV. cü yüzyıllar Türkçesini okşamaktadır.

کتابه kaydıyla, Mevlâna'nın el yazısı olduğu anlaşılan bu şiirin bulunduğu kitap, Umumi Kütüphane Müdürü merhum İsmail Saip Efendi elinde iken vefatıyla başka ellere geçmiş, bugün kimin elinde olduğu tesbit edilememiştir. Yalnız, kitabın bahis konusu sayfalarına ait resimler, Hasan Âli Yücel tarafından alınmış ve (Mevlâna'nın Rubaileri) adlı eserinin baştarafında yayınlanmıştır.

Üstüne yazı yazılan eserin, Mevlâna'nın vefatından aşağı - yukarı 200 yıl evvel yazılış olması, کتابه kaydının bulunması, manzumenin 19. cü beytinin tashih edilerek yeniden yazılması, mahlasın (Şems) olarak geçmesi, gibi hususlar göz önüne alınırsa, yazının Mevlâna'ya ait olduğuna inanmak lâzımdır.

(6) Hasan - Âli. Mevlâna'nın Rubaileri, s. 120-126, İst. 1932, Ayrıca Bak. M. Şerafettin, Mevlâna'da Türkçe kelimeler ve Türkçe Şiirler, s. 50, İst. 1934

(7) M. Şerafettin Yaltkaya, Mevlâna'da Türkçe kelimeler ve Türkçe Şiirler S. 59, İst. 1934

4 — Mevlâna'nın sık sık okuduğu ve istifade ettiği eserler arasında, babası Sultan'ül - Ülema (vefatı: 1231)'nin «Maarif» adlı vazlar mecmuası da vardır. Öyle ki Mevlâna, her fırsatta, «bazı geceler şafak sökünceyedek» Maarifi okumuş ve bazı fasıllarını Mesnevi adlı eserine almıştır. Acaba, Mevlâna'nın okuduğu Maarif nüshaları üzerinde Mevlâna'nın el yazısı ile bir kaydını bulmak mümkün değil midir? Böyle bir kayda tesadüf edilmiştir. Şöyle ki :

Konya'da Mevlâna Müzesi Kütüphanesi Mevlevi Dergâhı yazmaları arasında, yeni No: 2116 da kayıtlı Sultan'ül - Ülema'nın bir Maarifi mevcuttur. 24,5 x 16 eb'adında kâğıt ciltli ve 100 varaktan ibaret bu nüshanın her sayfasında siyah mürekkeple ve nesihle yazılmış 19 satır mevcuttur. Eser, baştan ve sondan eksiktir.<sup>9</sup> Üzerindeki (Maarif-i Sultan'ül - Ülema cild-i râbi) kaydından, bu nüshanın şimdiye kadar bilinmeyen bir dördüncü cild olduğu anlaşılmaktadır. Zira, bilinen Maarif nüshaları üç cild (cüz)'den ibarettir. Prof. Ahmed Ateş, bu nüshayı Sultan'ül - Ülema'nın (günlük hissiyatının kaydedildiği bir hatıra kitabı) olarak telâkki etmektedir.<sup>10</sup> Kitabın son sayfasında, Sultan'ül - Ülema'nın 607 H. yılında gördüğü bir rüyadan bahsedilmektedir. Nüshanın Selçuklu devrinde muhtemelen Sultan'ül - Ülema'nın sağlığında yazıldığı yazı karakterinden pek kolaylıkla anlaşılmaktadır. Baş tarafından 37. ci varığın nihayetine kadar esas metin kırmızı mürekkeple hareketlenmiş, bazı kelimeler aynı renk kalemle çizilerek tashih edilmiş, bazı sayfa kenarlarına aynı kalemle haşiyeler yazılmıştır.

Sultan'ül - Ülema gibi sağlığında olsun, vefatından sonra olsun daima hürmet edilen ve mevlevi kaynaklarında (Büyük Mevlâna) diye adı geçen kudretli bir bilginin eseri üzerinde -velev istinsahı hatalı da olsa - bu tashih ve haşiyeleri kim yapabilir, diye düşünülecek olursa, ya bizzat Sultan'ül - Ülema veya O'nu çok iyi anlayan ve eserini elinden düşürmeyen Mevlâna akla gelmektedir.

Nitekim, Mevlâna ve eseri üzerinde yıllardanberi tetkiklerde bulunan Tahran Üniversitesi profesörlerinden Bedi'uzzaman - Furu-zanfer, 1956 yılı Temmuz ayında Konya'ya gelerek bu eseri görmüş ve haşiyelerin bizzat Mevlâna tarafından yazılmış olacağı kanaati-

(8) Mecdut Mansuroğlu. Mevlâna Celâleddin Rûmî'de Türkçe beyit ve ibareler Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten, 1954

(9) Nüshanın tavsifi için bak; Ahmed Ateş; Konya Kütüphanelerinde bulunan bazı mühim yazmalar, Belleten, Sayı : 61, Ocak 1952

(10) Aynı Makale, s. 109

ne varmıştır. Bu sözler, o gün için bir tahminden ibarettir. Bu tahminleri gerçekleştiren kayıtları yine Mevlâna Müzesinde görüyoruz. Müzenin 79 numaralı envanterinde kayıtlı 753 - 755 H. (1352 - 1354 M.) yıllarında yazılmış ve Şeyhülislâm Küçük Çelebizade İsmail Asım Efendi tarafından «Dergâh-ı Hazret-i Mevlâna»ya vakfedilmiş, 353 sayfalık, Sultan'ül-Ülema ve Mevlâna'nın bazı eserlerini cami bir mecmuada<sup>11</sup> meçhul bir hattat tarafından şu kayıt (sayfa: 344) düşülmüştür :

۱... تمام مذاخيرات ابيه لطائف غريب و معارف عجيب او اخر زحاح الحجه لوجه اربع رخصين و سبعمائة  
آه نسخته ان كتب يار زمانى جهول الدينه يوسف .

۲... ترو طای ایدہ اللہ بنور عنایہ مختار بود بعونہ اللہ و حسبہ سعویہ و الحمد للہ رب العالمینہ و الصلوٰۃ علی نبیہ محمد  
وآلہ اصحیہ .

۳... ہمز از صواسنی انہ کتب کہ بدستخط مبارک ضد او نذکار بود قدس اللہ سر و العزیز نقل اخبار بدیدہ ترتیب .

۴... تفسیر حدیث معارف لطائف وغیرہ .

Yani : (Bu eşi bulunmaz nadir letaiften, şaşılacak Maariften yapılan seçmeler (Tanrı yardımının nuruyla onu te'yid etsin) Turhalı dost Celâleddin Yusuf'un kitapları arasında bulunan nüshadan, Tanrı'nın inayeti ve güzel yardımı ile yediyüzelli dört yılı Zilhiccesi'nin sonlarında tamamlandı. Hamd, âlemlerin Rabbı Tanrıya, rahmet Peygamberi Muhammed'e ve bütün soyuna... Aynı zamanda Tanrı aziz sırrını kutlasın. Hüdavendigâr'ın mübarek el yazı ile hasiye düştüğü kitaplardan şu tertibe riayet edilerek seçildi: Tefsir, Hadis, Maarif, letaif vesaire).

(11) Mecmua şu bahisleri ihtiva etmektedir :

- 1 — Maarif-i Sultan'ül-Ülema
- 2 — Fih-i mafih
- 3 — Name-i Sultan İzzeddin (Mekubat-ı Mevlâna)
- 4 — Meclis-i Seb'a
- 5 — Makalat-ı Seyyid Burhaneddin
- 6 — Esrar-ı Şems-i Tebrizi
- 7 — Maarif'den bir kısım. Ayrıca bak; Prof. F. Nafiz Uzluk, Mevlâna'nın Mektupları, s. 36, İst. 1937

Bu kayıttan şu neticeyi çıkarmak mümkündür. Hüdavendigâr<sup>12</sup> lâkabı ile tanınan Mevlâna Celâleddin, Tefsir, Hadis, Maarif vesaire gibi bazı kitaplar üzerine el yazısı ile haşiyeler yazmıştır. Zamannın mevlevi dervişlerinden olan Turhallı Celâleddin Yusuf'un<sup>13</sup> kütüphanesinde veya elinde bulunan bu haşiyeli kitaplardan, bahsi geçen mecmuanın hattatı, 754 H. (1353 M.) yılında başta Maarif olmak üzere birçok kitapları istinsah etmiş, ekseriye âdet olduğu üzere te-berrüken yukardaki kaydı düşmüştür. Haşiyeli başka bir Maarif nüshasına şimdiye kadar tesadüf edilmemiş olması, bize Mevlâna Müzesi kütüphanesinde mevcut haşiyeli Maarif'in Mevlâna'nın «Mübarek el yazısı haşiyeye düştüğü» Maarif nüshası olduğu keyfiyetini ortaya koymaktadır. Ancak bu Maarif dördüncü cild olduğuna göre, hattatın istinsah ettiği diğer üç cildi nerededir? Bu suale cevap vermek bugün için mümkün değildir.

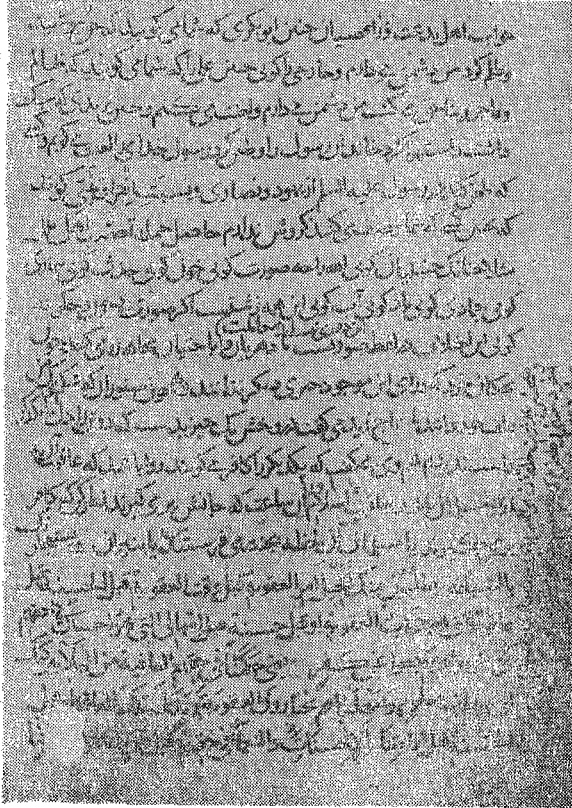
Yukardaki kayıttan, Mevlâna'nın Tefsir, Hadis, v.s. gibi bazı kitaplara da haşiyeye düştüğü zikredilmektedir. Mevlâna Müzesi Kütüphanesinde, eski Mevlevi Dergâhından intikal eden kitaplar arasında da 2118 numarada kayıtlı bir Selçuklu yazmasının sonunda noksan bir Hadis kitabı mevcuttur. Seçme Hadis'lerin Farsça tercüme ve izahlarını ihtiva eden bu eserin sayfalarında yine farsça haşiyeler görülmekte, bu haşiyelerin yazısı, mezkûr Maarif haşiyelerine pek benzemektedir. Yıllarca Mevlâna'nın çocukları ve Dergâh şeyhlerinin elinde bulunduğu temellük kayıtlarından anlaşılan bu eserdeki haşiyelerin de Mevlâna'nın el yazısı olması hatıra gelmektedir.<sup>14</sup> Keza aynı kütüphanede 613 numarada kayıtlı Mevlevi kitaplardan 643 H. (1245 M.) tarihli Hadis kitabı da aynı karakterdeki yazılarla haşiyelenmiştir. Bu sonuncu eserin Mevlâna'nın hayatında yazılmış olması tahminlerimizi daha çok kuvvetlendirmektedir.

Mevlâna'nın bugün elimizde mevcut hiçbir eseri kendi el yazısı ile değildir. Anadolu kitapları sıkı bir taramadan geçirildikten sonra, bu mevzua dair daha birçok malzemenin meydana çıkacağını ümit etmekteyiz.

(12) Hüdavendigâr; Mevlâna için söylenen bir lâkapdır.

(13) Turhallı Celâleddin Yusuf bin İsa. 739 H. (1338 M.) yılında Konya'da Sultan Vele'd'in Mesnevi'sini yazmıştır. (Bak. Süleyman Kütp. A. Nafis Paşa kitapları arasında No. 481)

(14) Temellük kayıtları arasında Konya Mevlevî Dergâhı Şeşhi Bostan Çelebil (Vefatı; 1630) ile Abdülhalim Çelebi (Vefatı; 1679) isimleri okunmaktadır.



**Mevlânâ'nın el yazısı ile haşiye düştüğü Maarif  
Nüshasının bir sayfası  
(Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi  
Nu. : 2116)**



## MEVLANA'NIN EĞİTİMCİ YÖNÜ

Doç. Dr. Hikmet CELKAN

Üzerinde yaşadığımız ve yurt edindiğimiz Anadolu asırlarca çeşitli kültür ve medeniyetlerin beşiği, özellikle de büyük dinlerin, mistik sistemlerin, tarikatlerin doğup geliştiği bir toprak parçası olmuştur. Bu topraklar üzerinde Türk kültür ve medeniyetini, siyasî varlığını ve ahlâkî değerlerini onbirinci asırdan beri görmekteyiz. Anadolu'daki Türk hakimiyetinin ilk üç asırlık döneminde, yani Selçuklular ve ondan sonraki beylikler devrinde siyasî yapının karmaşıklığına paralel olarak, din ve kültür hayatının da çeşitli kavimlerin izini taşıyan gayri mütecanis bir medeniyet haritası olduğu söylenebilir. Ancak, her asırda Anadolu'nun sürekli özelliklerinden biri, yaygın ve köklü bir mistisizm olmuştur. Şüphesiz bu mistisizmin en büyük temsilcilerinden birisi Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'dir. Soy itibarıyla Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygambere kadar çıkan Mevlâna, 1207 yılında doğduğu Belh'de, Selçuklu Hükümdarı Alâattin Keykubad'ın, babası Bahaeddin Veled'i daveti üzerine geldikleri Konya'da ve daha sonra tahsil için gittiği Şam ve Halep'te Türk, Acem ve Arap kültürlerinin tesiriyle yetişmiştir. Aslen Türk olmasına rağmen eserlerini Farsça yazması o devrin kültürel ve bilimsel geleneğine aykırı olmadığı gibi, esasen O'nun bütün kültürleri, dinleri ve insanları ihata eden fikrî olgunluğu ve tasavvufî sistemine de uygun düşmekteydi.

Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin tasavvufu kendisinden sonraki mutasavvıfları oldukça etkilemiş, O'nun düşünceleri hakkında çok şey yazılmış ve söylenmiştir. Biz, Mevlâna'nın çeşitli düşünceleri arasında terbiyevî değerdeki fikirlerine temas etmek, bunların eğitim tarihi içerisindeki yeri ve önemini belirtmek istiyoruz. Zira her mutasavvıf aynı zamanda bir terbiyecî, yani eğitimcidir. Çünkü tasavvuf insanı sabır, çile, riyazat, tevekkül, huzur ve ilâhî vuslat potası içinde yoğuran bir inanç ve aksiyon sistemidir.

İnsan, yaratılışından itibaren varlıklar ve onların bilgisi üzerinde kafa yorup durmuş, kendisine ve tabiata ait bilgiyi nasıl elde edebileceğinin cevabını aramıştır. Bu arayış Felsefe dediğimiz bir bilgi

dalını doğurmuştur. Eski Yunan felsefesinde önce tabiat, sonra insan felsefesinin geliştiğini, sonraki asırlarda varlıkların mahiyeti ve bilgisi araştırılırken aklın, tecrübenin ve sezginin sınırları içerisinde bazan dogmatik ve pozitivist, bazan da ateist tavırlarla hareket edildiğini görmekteyiz. Öte yandan totemizm ve fetişizm dönemlerinden başlayıp politeist ve monoteist dönemlere, nihayet uhrevî ve dünyevî dinlerin ortaya çıkışına kadar süregelen bir çizgi üzerinde insanlığın din hayatına şahit oluyoruz. Dinî düşünce ve inanç sınırları içinde insanların varlıklara ve tabiata bakışı başka bir boyut kazanmış, dinlerin gösterdiği ile kendi aklının öğrettikleri arasında ortak, benzer ve farklı noktaları gördükçe çelişkileri çoğalmıştır.

İşte tasavvuf, insanın bu çelişkilerini yok etmek, akıl ile inancı, başka bir ifade ile felsefe ve dini birleştirmek ihtiyaç ve çabasından doğmuştur. İslâm akaidi yazılı planda şeriata, sözlü planda yani aksiyonda, şeriatla beraber tasavvufa dayanır. Şeriat insanın aklına, tasavvuf gönlüne hitabeder. İnsan akli ve duygularıyla bir bütün olduğuna, tutum ve davranışlarında akli kadar duygularıyla da hareket ettiğine göre, onun gönlünü fethetmek, estetik duygularıyla birlikte yönlendirmek daha kolay ve yaratılışına uygun olurdu. Tasavvuf bu noktadan hareketle, şeriata bağlı olarak insanı bir cezbe içerisinde müteal (Transcendental) varlığa yaklaştırmaya çalışır. Şeriatın dayandığı Allah korkusu insan ruhunun doyumu için kâfi değildi. Buna, tasavvufun Allah sevgisini de eklemek gerekirdi. Böylece insan ilimden irfana, akıldan ruha, fikirden keşfe, hocadan mürşide ve şeriattan tarikate geçecektir.<sup>1</sup> Ama netice itibariyle Allah'a daha çok yaklaşmış olacaktır. Zaten dinin de gayesi bu değil midir? Mutasavvıflar din ve şeriatın yolundan giderek ruhlarının doyumsuzluğunu, aklın hudutlarını aşmak ve sübjektif aleme varmak suretiyle tatmin etmeye çalışırlar. Çünkü bunlar ruhsal doyumu (satisfaction) geniş kitlelere mahsus şeriat kanunlarında bulamamışlardır.<sup>2</sup>

Mevlâna da tasavvufun engin denizinde yüzen ve ruhunun derinliklerinden her an sevgi fıskıran büyük bir mutasavvıf, mürşit ve âlimdir. O'nun eğitimle ilgili fikirleri dünya görüşü ve insana bakış tarzı üzerinde temellenir. Mevlâna felsefî düşünceleri ve dünya görüşü itibariyle panteisttir. Panteizm ya da Vahdet-i Vücut felsefesine göre her türlü hayatın menşesinde hakiki varlık, yani Allah

(1) Sevik, İ. H. : Mevlâna, İstanbul-1954, s. 40-43

(2) Tarlan, A. N. : Mevlâna, İstanbul-1974, s. 24

vardır. Dünya gizli cevherin (Allah) zahir oluşundan başka bir şey değildir. Allah herşeyde mevcuttur ve bütün arızı şekiller onun sınırlı görünüşünden ibarettir. Tabiatın üstün ve yüce, arızı âlemin üstünde ve ötesinde mutlak hakikattir. İlâhî zatı bilemeyiz. O'nu ancak Kur'an'da bize bildirdiği isimlerle tanırız. Bizim muhtelif ve birbirine zıt sandığımız ilâhî sıfatlar aslında aynıdır. Bu farklılıklar tabiata ilişkin bilgilerimizde mevcuttur. Hakikat küresinde kötülük diye birşey yoktur, mutlak iyilik vardır. Allah'a ait bilgiler kâinata ve insana yansımıştır. Kâinata hakim olan ve onu idare eden nizam Akl-ı Küll (Allah) olup, kendini tam mânâsıyla İnsan-ı Kâmil'de gösterir. Peygamberler, Veliler ve İnsan-ı Kâmil Allah ile birliklerini idrâk ederler. Çünkü İnsan-ı Kâmil Hakk'ın gerçek tasviri ve zühurudur.<sup>3</sup>

Vahdet-i Vücut felsefesi tasavvufta önemli bir yer tutar. Onun için mutasavvıflar dünyayı Allah'ın tecelligâhı olan zahiri bir âlem sayarlar. Vahdet-i vücut felsefesinin yukarıda belirtilen temel esaslarını benimsemekle birlikte, Mevlâna bunu bir felsefi doktrin olarak değil, bir iman olarak geliştirmiştir. Zira O, herhangi bir felsefi eğilimin temsilcisi olmamıştır.<sup>4</sup> Vahdet-i vücut felsefesi onda ah-lâki bir veçhete bürünür. Sadece akli açıklamalara dayandığı için felsefeyi kabul etmez. Dolayısıyla kıyasın da aleyhindedir. O'na göre bilgi gaye değil, vasıta'dır. Hiçbir bilgin kendi bilgisine güvenemez ve bilgisinin yeterli olduğunu iddia edemez.<sup>5</sup>

Mevlâna dünyanın yaratılış gayesini Allah'ın kendi ilmini bilmek üzere açığa çıkarmasıyla açıklar ve âlemdeki hadiseleri bir sebep-sonuç münasebeti (causalité) içinde anlatır. Mesnevi'nin I. cildinin 1142. beyitinde dünyanın daima yenilendiğini, fakat bizim, dünyayı durur gibi gördüğümüz için her an meydana gelen değişikliklerden haberdar olmadığımızı söyler.<sup>6</sup> Dünyayı ve kâinatı devamlı meydana gelen değişimler ve yaratmalar bütününü gören Mevlâna'nın bu fikirleriyle, Yunan mitolojisinin temelleri ve Yunan filozofu Herakleitos'un evreni sürekli değişimler, zıtlıklar ve sentezler oluşumundan ibaret gören diyalektiği arasında büyük bir ben-

- 
- (3) Nicholson, R. A. : Mevlâna Celaleddin Rumi, (Çeviren : Ayten Lermioğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, No. 53, s. 22
- (4) Gençosman, M. N. : Mevlâna'dan Seçme Rubailer, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1964, s. 12
- (5) Gölpınarlı, A. : Divan (Mevlâna), Milliyet Yayınları, Dünya Klâsikleri Dizisi : I, İstanbul-1971, s. 60-67
- (6) Nicholson, R. A. : a.g.e., s. 123-126

zerliğin bulunduğu dikkatimizi çekmektedir. Ama O, her türlü de-  
ğişme ve oluşu ilâhî bir kudretle açıklıyordu.

Mevlâna'nın dünya görüşü aynı zamanda onun insan telâkki-  
sini yansıtır. Terbiyevî düşüncelerini ise insan telâkkisinde bulma-  
mız mümkündür. O'na göre insan kâinatın yaratılış sebebidir.<sup>7</sup> Bu  
sebeblilik esasen vahdet-i vücud felsefesinin özünde mevcuttur.  
«Hamdım, Piştım, Yandım» sözleri, bir ömür içerisinde insanın ne  
olması gerektiğinin en güzel ifadesidir. İnsanın nasıl bir kalıba gir-  
mesi, nasıl bir hale gelmesini ifade eden bu söz en güzel bir eğitim  
düsturudur. Zira bütün eğitim sistemleri insana bir şekil vermek,  
onu birtakım hedefler doğrultusunda yetiştirmek ister. Şu farkla ki,  
bu hedefler daha ziyade dünyevîdir.

Olgunluk yaşlarına kadar bir din âlimi olan Mevlâna'nın fikri  
olgunluğunun meyveleri daha ziyade Mesnevi isimli büyük eserinde  
toplanmıştır. Söylediği şiirlerin Çelebi Hüsamettin tarafından ya-  
zılıp bir araya getirilmesinden oluşan bu eser, ilmî ve fikrî nitelikte  
olduğu kadar, didaktik bir değere de sahiptir. Çünkü her beyiti in-  
sanlara birşeyler öğretmek, onları terbiye etmek maksadına yöne-  
lidir. İnsan daima irşâd edilmeye muhtaçtır. Kendisi ve âlem hak-  
kındaki bilgisi yeterli değildir. O'nun bilgisi zâhiridir. Oysa esas bil-  
gi mutlak bilgi olup, ancak Allah'a mahsustur. Kul, kaderinden emin  
olamaz. Hadiselerin de bilgisinden tam mânasiyle emin değildir.  
İnsan varlıklar ve hadiseler hakkındaki bilgisini zekâ, sezgi, ihtiras,  
merhamet ve aşk gibi yollarla edinir. Mutasavvıflar ve Mevlâna ise  
hakikati aşk ile aramışlardır.<sup>8</sup> Bu arayışta tevekkül vardır. Mevlâ-  
na tevekkülü esas almakla beraber, Allah'ın gerçek bilgisine eriş-  
bilmemiz için bize bahşedilen beden ve akıl gücümüzden faydalan-  
mamızı tavsiye eder ve bunu örnek olarak da Peygamberimizin, «de-  
veni bağla, sonra tevekkül ol», nasihatını gösterir.<sup>9</sup> Buradan anlaşıl-  
ıyor ki, iman ve çalışma ayrı şeylerdir ve ikisi birbirini tamamlam-  
maktadır. Aklimiz ve bedenimiz çalışmayı gerektirir. Dünya terke-  
dilmesi gereken bir âlem değildir. O'nun dünya telâkkisi çalışıp ka-  
zanmayı büyük bir vazife sayar. Vakıftan geçinmeyi hoş görmez,  
dilenmeyi tavsiye etmez, müritlerinin emeğiyle, alın teriyle çalışıp  
kazanmasını ister. Ancak bundan sonra tevekkül sahibi olunabilir.<sup>10</sup>

(7) Topçu, N. : Mevlâna ve Tasavvuf, İstanbul-1974, s. 11

(8) Topçu, N. : a.g.e., s. 19

(9) Nicholson, R. A. : a.g.e., s. 75

(10) Gölpınarlı, A. : a.g.e., s. 67

Şu halde tasavvufta meskenet yok, çalışıp çabalamak vardır. Öyleyse, ilmin ve eğitimin insana önce kendini, sonra da çalışıp üzerinde hakimiyet kurmak zorunda olduğu sosyal ve fiziki tabiatı öğretmek gibi gayelerinin tasavvufi fikirlerde de yer aldığını söyleyebiliriz.

Mevlâna, yukarda sözünü ettiğimiz düşünce ve fikirleriyle geniş halk kitlelerini kendine bağlayarak eğitmekle kalmamış, onları musiki, sema ve şiir ile de irşad ve terbiye etmek istemiştir. Müritleriyle beraber bulunduğu sırada ilâhi vecde büründüklerinde sema denilen, Allah'a tevekkül olma ve nefsin öldürülmesini sembolize eden bir nevi raksa başlarlardı. Sema esnasında neylerin, kudümlerin, rebabların refakatinde yapılan meşk, insan ruhunu ve duygularını incelten, onu hassaslaştıran, her türlü kötülükten arınmasına yardımcı olan güzel bir musiki idi. Bu musikinin ayrılmaz parçası ise Mesnevi'den okunan şiirlerdir. O şiirler ki, sadece bedii zevklerin bir ifadesi olmakla kalmıyor, ihtiva ettiği fikri, felsefi ve dinî gerçeklerle de insanın zihni terbiyesinin müessir bir vasıtası oluyordu. Gerek Mesnevi'deki beyitler, gerekse Divan-ı Kebir'deki rübailer tevhid fikrini esas almakta, insanları kaynaştırma ve biraraya getirme gayesini taşımaktaydı. Mevlâna'yı İran edebiyatının bazı şairlerine benzetenler, onlarla kıyaslayanlar olmuştur. O, şiirlerini şairlik iddiasıyla değil, şiirin terbiye edici tesirlerine olan inancı dolayısıyla yazmıştır. Rübaileri Hayyam'inki gibi hedonist değil, erotik ve mistik karakterdedir. Bazılarında septisizm (scepticisme), agnostisizm (agnosticisme); bazılarında antroposantrizm (anthropocentrisme) ve fatalizmin (fatalisme) izleri bulunmakla beraber, temelde mistisizm (mysticisme) ortak özelliğine sahiptirler. Erotik (érotique) rübaileri ise sevgilin aşkıyla mest olmuş bir gönülün istiareler, semboller ve kinayelerle dolu terennümlerinden ibarettir.<sup>11</sup> Şüphesiz burada ilâhi bir aşk söz konusudur ve tevhid teması işlenmektedir. Ölümünden sonra oğlu Sultan Veled tarafından adâb ve erkânı itibariyle sistemleştirilen Mevlevilik, taassuptan daima kaçan, edebiyatı ve musikiyi himaye eden tavrıyla O'nun yolunda yürümüştür.

Mevlâna ve muakkiplerinin bu kadar değer verdiği raks, musiki ve şiir eğitim tarihinin her döneminde insan ruhu üzerinde en etkili sanat dalları ya da eğitim vasıtaları sayılmışlardır. Antik Yunan'da eğitim ideali güzel bir vücut, zihni gelişme, ruh ve ahlâk temiz-

(11) Çelebi, A. H. : Mevlâna'nın Rubaileri, İstanbul-1944, s. 21-22

liğinden ibaretti.<sup>12</sup> Alman filozofu Hegel ise şiiri sanatın zirvesi ve en saf türü sayıyordu.

Eğitimin sadece müessir vasıtaları değil, bu alanın temsilcileri hocalar hakkında da Mevlâna'nın dikkat çekici fikirleri vardır. Mesnevi'nin 6. cildinde 1512. beyitte hocanın çocuk üzerindeki hakkı ile babanın çocuk üzerindeki hakkını karşılaştırarak şöyle der: Terbiyesi için baba çocuğunu dövse ve çocuk ölse, cezaya müstahak olur. Zira çocuğunu kendi şerefi, öfkesi ve menfaati için dövmüştür. Halbuki hoca çocuğu dövse de çocuk bu dayaktan ölse, hoca cezaya müstahak değildir. Çünkü o, Allah'ın vekilidir ve çocuğu Allah için dövmüştür. Çocuk babasına hizmet etmekle yükümlü olduğu halde, hocasına karşı böyle bir yükümlülüğü yoktur. Dolayısıyla öğrencinin cezalandırılmasında hocanın şahsi bir menfaati söz konusu değildir, fayda tamamiyle öğrencindir.<sup>13</sup>

Mesnevi'nin bir beyitinde Mevlâna,

«Gider çocuk mektebine süklüm büklüm  
Çünkü görmez bir kâr yaptığı işten»

derken, çocuğun okula isteksiz gidişini önlemek ve oraya şevkle göndermek için yaptığı işin ve çektiği zahmetin bedelini hemen görmesi gerektiğini işaret etmekte, daha o zamandan günümüz modern eğitiminin üreticilik, verimlilik gibi temel prensiplerini dile getirmektedir. Mesnevi'nin bir başka beyitinde;

«Eğer başlarsanız nasihata aşikâre  
Tutarız o zaman sizi taş»

diyerek terbiye sanatının çok ince bir noktasına temas ediyor. Telkin ve nasihat insanın gururu, sorumluluk duygusu incitilmeden yapılırsa şahsiyet gelişimi daha sıhhatli olacaktır. O'na göre sûfi reisleri müridindeki gizli mânevî özellikleri keşfedip geliştirmelidir.<sup>14</sup> Bu, bir nevi terbiyedir. Mevlâna insanların hem aklına, hem gönlüne hitabetmiştir. Böylece insanın sevgi pınarı harekete geçer, beşerî ilişkilerinde daha hassas ve ulvî duygularla hareket eder, sosyal dayanışma tesis edilir. İnsanlar arasında dil, din, ırk ve cinsiyet ayırımı yapmayan Mevlâna kadını daima toplumun bir unsuru olarak kabul etmiş, örtünmesine, saklanmasına karşı olmuştur. Kadın-

(12) Aytaç, K. : Avrupa Eğitim Tarihi, Ankara-1972, s. 17-18

(13) Nicholson, R. A. : a.g.e., s. 97-98

(14) Nicholson, R. A. : a.g.e., s. 62

lardan birçok müritleri vardı ve onların sema meclislerine giderdi. Ayrıca eserlerinde daima kadın sevgisini telkin etmiş, ömrü boyunca da tek kadınla evli kalmıştır.<sup>15</sup> Öte yandan dünya malına, servete, soya - sopa itibar etmemiş, köleliğe ve baş eğmeye yanaşmamış, insanları sabırlı, devlet adamlarını adaletli ve merhametli olmaya davet etmiştir.<sup>16</sup> Bütün bunlar eğitimde çocuğun gizli istidatlarının keşfi, bedii ve hissi hayatının dikkate alınması, toplumla dayanışma içerisinde bütünleşmesi gibi, eğitimin önemli konuları ile demokratiklik prensibinden başka birşey değildir.

Nihayet, O'nun eğiticilik bakımından dikkatimizi çeken bir yönü de meslek eğitimi hususundaki tutumudur. Zira fütüvvet ehliyle hep iyi münasebetler kurmuş, onların zenaatını övmüş ve faydalarından bahsetmiştir. Müridi Selahattin Zerkubi'ye karşı büyük teveccühü vardı, çünkü bir yandan onda şeyhi Şems-i Tebrizi'yi görüyor, bir yandan da onun kuyumcu dükkânından gelen çekiç seslerinde zenaatın insan ruhunda uyandırdığı hazzı hissediyor, hatta buradan ilâhi duygulara varıp sema etmekten kendini alamıyordu.

Mevlâna bütün eserlerinde ve vahdet-i vücud felsefesinde insanları hep sevgi çemberinde birleşerek kaynaşmaya çağırılmış; taassuptan, dogmatiklikten uzak, insanı ve âlemi geniş boyutlu bir inanç ve tefekkür zemininde inceliyerek, ferdin kendi kendini ıslah etmesini isteyen bir ahlâk sistemi geliştirmiş ve her türlü dinlerin, inançların, düşüncelerin üstüne çıkarak akıl ve gönül sentezine ulaşmış büyük bir düşünür ve o kadar da büyük bir eğitimcidir. O'nun düşünce sistemiyle vücud bulmuş Mevlevilik, aynı geleneği devam ettirmiş, bünyesinde III. Selim, II. Mahmut, Sultan Abdülmecid gibi padişahları; Dede Efendi, Hafız Post, Mustafa İtri Efendi gibi büyük bestekârları barındırarak Klasik Türk Musikisi ve Şiirine feyz veren bir terbiye ocağı olmuş, Türk kültür ve eğitimine asırlarca hizmet etmiştir.

Medeniyetin seçkin mümessilleri sayılan bugünkü Batı Milletleri ve onların fertleri hâlâ barış ve mutluluğu ararken, büyük düşünür Mevlâna ve müritleri bunu 13. asırda gerçekleştirerek yaşamışlardı. Zira O, asırları kateden bir tefekkürün neticesinde, insanlığın bugün varabildiği eğitim idealinin kat kat derinliğine bundan

(15) Gölpınarlı, A. : Mevlâna'dan Sonra Mevlevilik, İstanbul-1953, s. 278

(16) Gölpınarlı, A. : Divan (Mevlâna), Milliyet Yayınları, Dünya Klâsikleri, Dizisi : I, İstanbul-1971, s. 70-72

yedi asır önce varmış bulunuyordu. İnsanımızı yetiştirmek, çocuklarımızı eğitmek mi istiyoruz, öyleyse önce Mevlâna'yı okumak ve öğretmekle işe başlamamız gerekir.



## MEVLÂNÂ İDEALİZMİNİN FELSEFÎ ANALİZİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan KÜÇÜK

**Sunuş:** Pek muhterem hazırûn, Konya I. Milli Mevlânâ Kongresine teşrifinizle teşekkül eylemiş bulunan mümtaz topluluğunuzu en derûni saygı ve muhabbetlerimle selâmlarken, bu güzel imkânı temin eden, kongrenin sayın tertipleycilerine de teşekkürlerimi sunarak sözlerime başlamak isterim :

Men bende şüdem, bende şüdem, bende şüdem,  
Men bende bellaclet beser efgende şüdem,  
Her bende şevved şâd ki âzâd şevved,  
Men şâd ezânem ki türâ bende şüdem.<sup>1</sup>

âvâzeleriyle Hakk'a teslimiyetin en samimi tavrını sergileyen Hz. Mevlânâ'nın aziz rûhaniyetine sığınarak derim ki:

### Hz. Mevlânâ Kimdir?

Cür'etimin mazur görülmesi istirhamıyla Hz. Mevlânâ'yı sadece O'nun ölüm tarihlerini belirleyen düel bir zaman birimi içerisinde mütâlaa etmek, ya da bu ölçüler içerisinde tanıtmaya çalışmak, en azından O'nu lâyıkiyle anlayamamak değilse, mutlak mânâda büyük bir gaflet olur.

Şu halde «Hz. Mevlânâ kimdir?» sââlinin cevabı aranırken, O'nun kemmiyet ve keyfiyet kriterleri ayrı ayrı devreye sokulmalıdır. Böyle bir anlayıştan hareketle, kemmiyet yönünden Hz. Mevlânâ da elbette bir insandır. Nisbeti vardır, doğmuştur, büyümüştür, hayatın acı-tatlı ızdıraplarını tatmıştır, neticede ömrünün sayılı nefeslerinin hitamiyle ebediyete göçmüştür.

Nitekim bu açıdan bakıldığında Hz. Mevlânâ (Kd. Sır.) Hicri

---

(1) Ben kul oldum, kul oldum, kul oldum, Ben abd-i zaif kulluğumu lâyıkiyle ifa edemediğim için utandım ve başımı önüme eğdim; Mer köle âzâd edince sevinir. İlâhî ben ise, sana kul olduğum için seviniyorum. (Tahir'ül-Mevlevî : Şerh-i Mesnevî C. I, S. 40)

takvimin 604. Rebiül-evveline tesadüf eden Milâdi 1207. takvim çizgisinde ve Horasan'ın Belh şehrinde bu fâni âleme gözünü açmış, yine H. 672. cemaziyel-âhir (M. 1273.)inde 68 yaşında iken Konya'da hayata gözlerini yummuştur. Buraya kadar söylenenler, her fâni için mukadder olan ilâhi kanunların tabii bir hükmüdür. Hz. Mevlânâ'yı gerçek yönü ile tanımak ya da tanımağa çalışmak ise bu noktadan başlamak suretiyle mümkün olabilecektir.

Bu arada Hz. Mevlânâ'nın «Celâleddin-i Rûmî» lakabıyla anılması ise, malumları olduğu gibi; kendisinin yaşadığı devirde «Diyar-ı Rûm» tâbir olunan Anadolu'ya yerleşmiş ve feyzini burada vermiş olmasındandır.

Hz. Mevlânâ'nın kemmî nisbeti, Belh ülkesinin mânevî havasını teneffüs ederek imrar-ı hayat eylemiş bulunan Muhammed Ba-haüd-Din Veled'dir ki, «Sultan-ül-Ulema» lakabının mümtaz alemi bulunan bu zat, secere-i nisbeti itibariyle, beşeriyetin efendisi Hz. Muhammed Aleyhisselâmın can yoldaşı, mü'minlerin de ilk emiri (ilk Halife), Hz. Ebû Bekre ulaşmaktadır. Bu itibarla Hz. Mevlâna, Hz. Ebû Bakr'in onbirinci torunudur.

Diğer taraftan Sıddık-i Ekber neslinden gelen Hz. Mevlânâ, anne cihetinden de Seyyid'lik rütbesinin vâris-i hakikisi bulunan müstesna bir asâlete sahiptir. Nitekim bu asâlet, Hz. Mevlânâ ecdadından Ahmedül Hatibi (Şemsül-Eimme) Abdullah-i Sarahsî'nin kerimeleri Firdevs Hatunla noktalanmış olup, cedd-i Mevlânâ Hüseyin-ül Hâtibi Firdevs Hatundan doğmuştur.<sup>2</sup>

Buraya kadar zikrolunanlar ve bu cümleden olmak üzere yazılan, söylenen ve söylenecek olanlar hep meselenin zahiri cihetine teallük eden unsurlardır.

Halbuki, bir de onun, fânilikte ebediliğin sırrına ulaşma yolunda kat ettiği mesafenin bir de izafiyet noktaları vardır. Bu konuda yapılan araştırmalar neticesinde ittifak olunan husus, Hz. Mevlânâ'nın henüz beş yaşında iken muhterem pederiyle birlikte Belh'ten ayrılarak, henüz anne kucağında sayılacak derecede nahiv bir di-mağ halinde iken, fenâ âleminin çile ve ızdıraplarını duymağa başlayışdır. Bir bakıma mecbûri olan bu hicret, henüz ruh ve beden gıdası sadece aile şefkatinden ibaret olan küçük Celâleddin'in rûhi varlık yapısı üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Aslında bu tarihi

yolculuk, kutsal bir gâyenin tahakkukunda ilk merhalenin başlangıcı idi. Nitekim istikbâlin gönüller fâtihi Hz. Mevlânâ'nın bu mazhariyetine dair ilk müjde, Nişabura vardıklarında devrin ünlü âlimi «Feridüd'Din Attar» tarafından verilmiştir.

Attar, «Esrarnâme» isimli maruf kitabını küçük Celâleddin'e hediye ettikten sonra, babasına dönerek; Celâleddin hakkında şu müjdeyi vermişti :

«Umarım ki yakın bir gelecekte oğlunuz gönüllere ateş verecek ve onları yakacaktır.»

İşte bu işaret, Attar'ın, Konya'da daha sonraları gönülleri dilhûn edecek ilâhî ateşin ilk kıvılcımlarını keşfedişidir.

Böylece devam eden yolculuk boyunca Hz. Mevlânâ, âlimlerin Sultanı muhterem pederinin refakatinde hicretin merhalelerini kat ettikçe yeni yeni beldeler görüyor, değişik insan kitleleri ile tanışıyor, en önemlisi ise kutsal hedefe doğru biraz daha yaklaşıyordu. İlk hedef Hac farızasını ifa etmektir. Bu gaye ile belirlenen güzergah üzerindeki ilk hedef olan Bağdad'a varılmıştı ki, şöhreti bütün beldeye yayılmış bulunan Sultanül-Ulemanın çevresinde büyük bir kalabalık teşekkül etmişti. Durumu merak eden bir kısım halk :

— Bunlar kimdir?, nereden gelip nereye giderler? deyince, Bahâüddin Veled :

— «Allah'tan geldik, gene ona gidiyoruz, Allah'tan başka da kuvvetimiz yoktur» cevabını verir.

Bu söz, ünlü mutasavvıf Şehabeddin Sühreverdiye ulaşınca O, «Böyle bir sözü olsa olsa Belh'li Bahaüddin söyler» diyerek gönül gözü ile isabetli teşhisini yapar, ayrıca kendisini derin bir saygı ile karşılar ve iltifatlarda bulunur.

Birlikte Hac farızasını da ifa eden Hz. Mevlânâ ve babası dönüşlerinde Şam'a uğrarlar. Bir müddet sonra Erzincana, oradan da Akşehir'e geçip, bu günki adıyla Karaman olarak bilinen «Lârende» de yolculuğun ilk durak mahalline gelinir.

Lârende de yedi yıl kalırlar ki bu sırada onsekiz yaşına basmış olan Hz. Mevlânâ, şehrin asil ailelerinden Semerkand'lı hoca Lala Şerafeddin'in kızı «Gevher Hatun» ile evlendirilir.

Bu sırada Konya'da ikamet etmekte olan devrin Selçuklu Hükümdarı Alâüddin Keykubat, beldenin mümtaz misafiri Sultanül-Ulemayı Konya'ya davet eder. Davet kabul olunur. Başta Hüküm-

dar olmak üzere devrin büyükleri ile bütün Konya halkı mümtaz misafirlerine derin bir saygı gösterirler ve onları bağrılarına basarlar. Yedi asırdır taşı, toprağı, insanı ve âb-ı havası ile mukaddes bir belde hüviyetini kazanan -ansar tabiatlı- Konya, mümtaz misafiri Hz. Mevlânâ'nın ve onun idealizminin mânevî mirasçısı olarak hak ettiği mük'afatı binlerce defa almış, kıyamete kadar da almağa devam edecektir. Nitekim her yıl «Şeb-i Ar'us» münasebetiyle cihanın kalbi bu neş'eyi tadabilmek iştihakında olanlarla Konya'yı kaynaştırmaktadır. Ne mutlu Hz. Mevlânâ ile şereflenen Konya'ya ve hayat-ı manevî ile hayy olan Hz. Mevlânâ'ya komşu bulunan değerli Konyahlara.

### Mevlânâ İdealizminin Fonksiyonel Yönü :

Hz. Mevlânâ, beşer tarihi ile bütünleşmiş, onun idealizmi, tarihi kriterlerle belirlenmiş fonksiyonel ölçüler yönünden, cihanın en bahtiyarları arasında yer almaktan öte, isminden en çok söz edilen, idealizmi en çok terennüm olunan, doğum - ölüm düalitesi içerisindeki fânilikten kurtulup ebedilik sırrına ermiş bahtiyarlardan biridir.

Şu kadar ki bir çokları Hz. Mevlânâ'ya değişik zâviyelerden bakmışlar, ona değişik meziyetleri sebebiyle meftûn olmuşlardır. Sözelimi bir kısmına göre Mevlânâ şairdir, bir kısmına göre mutasavvıftır, bir kısmına göre tarikat şeyhidir, bir kısmına göre filozoftur, bir kısmına göre ilim adamıdır, bir kısmına göre iyi bir eğitimidir vesaire...

Bir anlamda bu teşhislerden her birinin de kendilerine göre isabetli tarafları vardır; ancak söz konusu teşhis ve değerlendirmeler ve hayranlarının ona meftun oldukları taraf gene de işin zahiri yönüdür. Pek çok hususiyetlerinden, zahirde en ağır basan şairlik ve mutasavvıflık yönü ise, gözündeki klormatik mercekler arkasından eşyayı temâşâ eden kişi misâli Mevlânâ hayranları ona hangi peşin hisle bakıyorlarsa o renk ve form'un aksini görüyorlardır.

Bir başka husus da, Hz. Mevlânâ'nın filozofluk sıfatiyle tavsıf olunmasıdır ki, bu da tutarsız bir anlayıştır. Gerçi Hz. Mevlânâ'da da bir filozofta aranan hususiyetler mevcuttur; ancak onun idealizminin bütün cihetlerini filozofun rationalist (akılcı) metodu ile izah etmek mümkün değildir. Nitekim bir şeyin felsefesini yapmak, onu akılla izah etmek demektir. Oysa ki Mevlânâ idealizminin sadece akılla izah edilebileceğini iddia etmek, onu hakkiyle tanımamanın

ötesinde, cehâletten de ileri bir züldür. Kaldı ki Hz. Mevlânâ akla sonsuz saygı duymakla beraber, onun, külliyatı idrâk konusunda gücünün sınırlılığını çeşitli vesilelerle vurgulamıştır.

Şu halde âheng ile kafiyenin, güzel sözle göz yaşının, huri-ğilman ve cennet iştियakı ile zebani ve cehennem korkusunun terki-binden ibaret olan ne bir sanat anlayışı, ne de bir ibadet zevki bu ölçüler içinde kaldıkça Hz. Mevlânâ'yı anlamağa kâfi gelmeyecektir.<sup>3</sup>

Hz. Mevlânâ'yı fonksiyonel yönden tanımak, ondaki dini ve mistik hazz'ın bütün detaylarıyla yaşandığını düşünmekle mümkün olacaktır. Nitekim Hz. Mevlânâ, Kur'an'da ve Hadis'te bulunduğu malzemeyi tasavvuf suyu ile kalb teknesinde yoğurarak iman mayasıyla mayalamış, ilâhî aşk fırınında da pişirdikten sonra gönül sofrasındakilere kifaf-ı nefis için sunmayı gâye edinmiş mütevazî bir hane sahibidir.

Hz. Mevlânâ realite olarak fanilikten tecerrüd edip ebedilik sırrına ulaşmıştır; ancak onun ebediliği sadece tarihilikte değil, bilakis gönüllerdedir. O yedi asırdır iktidardadır. Temsil ettiği iktidarın saltanat tahtı ise, taş, tuğla, bronz, mermer, sedef vb. gibi dehrin hışmı karşısında daima yok olmağa mahkûm cisimler olmayıp, mahiyetleri itibariyle ecsam-ı latife-i nûraniyeden ibaret olan «gönül»lerdir. Bu bakımdan onun iktidarı ve saltanatı, insanlık var oldukça berdevam olacaktır.

### Mevlânâ İdealizminin Felsefi Analizi :

Mevlânâ idealizmini gerçek yönleriyle kavrayabilmek için onun hareket ilkesinin iyi teşhis edilmesi gerekir. Nitekim bu noktada isabet kaydedemeyip satıhta kalmış zahir ehlinin, zaman zaman onun nâzik ferasetini rencide edecek derecede hezeyanlarda buldukları bir vakıadır. Hatta bu iki hususta olmuştur: Birincisi onun din ve inanç umdesi konusunda, ikincisi ise Şems-i Tebrizî'ye karşı göstermiş olduğu derûnî alâka sebebiyle.

Oysa ki Hz. Mevlânâ bu tür basiretten mahrum muarızlara :

«Ben Kur'an'ın bendesiyim»

(3) Nitekim o, kamışlıktan koparılmış «Ney»in ağzından, bu konudaki şikayeti-ni şöylece dile getirir : «Herkes kendi anlayışına göre benim yârim oldu. İçimdeki esrarı araştırmadı» (Tahirü'l-Mevlevî Şerh-i Mesnevî).

«Ben Muhammed-i Muhtar'ın yolunun toprağıym» ifadeleriyle cevap veriyor, kendini bir türlü anlayamayan, esasen ilâhî aşk'ın lezzetini tadamamış, yüzeyde kalmış, bu sebepten de sadece mesele- nin zahirine göre hüküm vermeği hüner sayan zavallıları, bütün kudretleri yedinde bulunduran yüce «Allah»a havale ediyordu.

Hız. Mevlânâ idealizminin felsefi analizinde biraz daha detay- lara inildiğinde, onun Hız. Kur'an-a ve Hız. Muhammed Aleyhisse- lâma, kısaca bütünü ile islâmî prensiplere gerçekten âşık ve hayran olduğu görülür. Nitekim Hız. Mevlânâ, beşeriyetin hidâyet meş'alesi Kur'an-ı Kerime ve yine beşeriyetin muallim-i umûmisi Hız. Muham- med Aleyhisselâma olan hayranlık ve sadakatını dile getirirken şöyle der :

«Eğer size benim bundan başka bir sözümü naklederlerse, ben o kimseden de o sözden de bizarım.»

Hız. Mevlânâ kendisini, gaye ve hedefini, içinde bulunduğu şart- ları idrak edemeyen zahir ehli ile söz düellosu yerine, daima bu gi- bilere hidayet temennisinde bulunmayı tercih etmiştir.

#### Mevlânâ İdealizminde Müsbet İlimin Yeri :

Hız. Mevlânâ idealizminde hayatın pratiğı için zarurî olan müs- bet ilim zevki de âdetâ bir tutku halindedir. Ancak bu anlayış ona bir bakımdan babadan intikal eden bir haslettir. Nitekim Hız. Mev- lânâ'nın babası Sultanül-Ulema, aynı zamanda gerçek anlamda bir ilim adamı idi. Vardığı her yerde önce ilim merkezlerini ziyaret et- mek onun mutadı idi. Anavatanından ayrılıp seyahata çıktığında vardığı her yerde önce ilim merkezlerini ziyaret etmiş, mümkün ol- dukça bu gibi yerlerde kalmağı tercih etmişti. Rivayet olunduğuna göre Bağdad'a vardıklarında kendilerine derin bir iltifatta bulunan büyük mutasavvıf Sühreverdi onları özel Hanigâhına davet edince, Sultanül-Ulema :

«İmamlara Medresede oturmak daha münasıptır» diyerek bu daveti kabul etmeyip, Medresede kalmayı tercih etmiştir.<sup>4</sup>

Aynı şekilde Konya'ya teşriflerinde de Hükümdar kendilerini saraya davet edince Sultanül-Ulema :

«İmamlara Medrese, Şeyhlere Hanigâh, Emirlere Saray, Tüccar-

(4) Nefehatü'l-Üns, s. 514.

lara Han, Başboş gezenlere zâviye, gariplere de Kervansaraylar münasiptir» diyerek kanaatını ve ilim anlayışını hükümdara da ima etmiştir.<sup>5</sup>

Hız. Mevlânâ'nın baba evi her çeşitten ilmi ve felsefi mübaheselerin müzakere olunduğu bir akademi mesabesinde idi. Bu durum göç esnasında da devam etti. Seneler süren yolculuk esnasında Nişabur, Bağdad, Mekke, Medine, Şam, Halep, Malatya, Erzincan, Karaman ve nihayet Konya gibi yerlerde hep Medreselere misafir olmayı tercih etmişler ve buraldardaki ilim ve fikir erbabı ile tanışıp ilmi ve fikri münasebetlerde bulunmuşlardır. Babası Sultanül-Ulema'nın yazdığı «Maarif» isimli eseri özellikle Hız. Mevlânâ için bir rehber, müsbet ilim anlayışında bir meş'ale olmuştur. Ayrıca Horasan'ın ünlü ilim ve fikir adamlarından Senâi ve Attar'ın şiirleri ve fikirleri ile, bilhassa hocası Seyyid Burhaneddin Hazretleri Hız. Mevlânâ'nın ilmi şahsiyetinin oluşmasında müessir olmuşlardır. Nitekim bu tesirleri daha sonra Hız. Mevlânâ çeşitli eserlerinde bizzat muhtelif vesilelerle ifade etmek suretiyle hoca - talebe münasebetleri konusunda da her türlü takdirin üstünde bir şükran örneği vermiştir.

Mevlânâ idealizminin felsefi analizinde bazan onun şeriat sınırlarını zorlar mahiyette bir anlayış içerisinde olduğu sezilir. Ancak bu hâl onda, her gönül ehlinde olduğu gibi, rind meşreb bir neş'enin geçici zuhuru şeklindedir. Kaldı ki Hız. Mevlânâ şeriat prensipleriyle hiç bir zaman ters düşmemiş, aksine devrinin bütün din ve müsbet ilim çevreleriyle yakın münasebetlerde bulunurken, özellikle ilmi dönelerin tahlillerinin Kur'an ışığında yapılması ilkesine sadakat göstermiştir.

Matematik, Tıp, Astronomi ve Simya ilimlerinin terminolojilerini çok iyi bilen Hız. Mevlânâ, Kur'an, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Felsefe ve Mantık gibi ilim sahalarında da çağının rakipsiz otoritesi kabul olunuyordu.

### Mevlânâ İdealizminde Eğitim Anlayışı :

Çağımızın Pedagojik anlayışı yönünden Mevlânâ idealizminin müstesna bir değeri vardır. Nitekim o, bir anlamda bütün bilgilerini halka aktarmak için hayatını vakfetmiş modern bir eğitimcidir. Hatta o kadar ki, Mevlânâ'nın eğitim anlayışını modern Pedagoji

(5) Eflâkî, s. 1/27.

asırlar boyu geriden takip edebilmektedir. Günümüzden yarım yüzyıl önceleridir ki, ancak Mevlânâ anlayışındaki bir eğitim esprisi gündeme gelebilmiştir.

Şöyle ki: Bilindiği gibi Grekçe köke dayanan «Pedagoji» deyimi, Greklerde aristokrat aile çocuklarını eğitmek ve onların bakımıyla ilgilenmek üzere köleler arasından seçilerek görevlendirilen kabiliyetli kişilere verilen isimdir. Daha sonraları eğitime devletin müdahalesiyle pedagoji deyimi günümüzdeki manasını kazanmıştır.

Günümüzdeki pedagojik anlayış iki temel prensibe dayanır :

1 — Öğretim,

2 — Eğitim.

**Öğretim** : «Çocuğa yeni uyarımlar vermek suretiyle davranışta değişmeler meydana getirmektir.» şeklinde tarif olunabilir. Hatta Rus fizyolojisti İvan Pavlov'un tesadüfen farkettiği şartlı refleks ile operant şartlanma metodlarıyla öğrenmenin hayvanlar için de geçerli olduğu bilinmektedir.

**Eğitim'e** gelince: Pedagojide önemli olan eğitimidir. Eğitimsiz bir öğrenmenin boşa kaybedilmiş zaman, enerji ve masraftan öte bir değeri yoktur. Bu anlamda eğitim: öğrenme yolu ile kazanılmış davranış değişikliklerinin, bilgi ve becerilerin, hayat pratiğine tatbik etme alışkanlığının kazandırılmasıdır. Bu gayeden yoksun bir öğrenme, buz üzerine yazı yazmak gibidir!

İşte bu gerçeği yedi asır önce farkedenden Hz. Mevlânâ, eğitimsiz bir öğretimi düşünmemiştir. Nitekim başta Mesnevi ve Divanı olmak üzere Mektûbât, Mevâiz-u Mecâlis, Fih-i Mâ Fih gibi eserleri hep günlük hayatın aktüalitesine ve pratiğine tatbik olunan eylemlerinin, çevresindekiler tarafından yeniden yaşanması, hatırlanması, kompoze edilmesi neticesinde oluşmuş birer hayat iksiridirler.

Hz. Mevlânâ'nın telkin metodu, Piaje sisteminden de farklı olarak normatif bir öğretim olmayıp, hâdiselerin analiz ve sentezini esas alan egzersiz sistemine dayanır. Nitekim onun, ifade etmek istediği hayat gerçeklerini telkin ederken düz cümle ya da nesir yerine kıssalara dayanan, kısmen de manzum ifadeleri tercih etmesi bundandır.

**Meselâ :**

— Cârîyenin tedavisinden hekimlerin âciz kaldıklarının padi-



saha zâhir oluşu, neticede rü'ya yolu ile tabib-i ilâhiyi bulup muradının hasıl olması kıssası,

— Kendi millet ve mezhebine taassubu dolayısıyla hıristiyanları öldüren Yahudi padişahın hikâyesi,

— Hüd peygamberin kavmini helâk eden rüzgâr kıssası,

— Av hayvanlarının arslana mütevekkil olup cehdi terk eylemeleri,

— Sineğin yaptığı te'vilin çürüklüğü ve zannın yanlışlığı,

— Sihirbazlarla Hz. Musa kıssası,

— Şakilerin dünya ve âhiretten mahrum olmaları kıssası vb. gibi.

Tamamı 25.700 beyitten müteşekkil olan mesnevinin esprisi budur. Hz. Mevlânâ'nın mahlas yerine «Şems-i Tebrizi» ismini kullandığı «Divan-ı Şerif» ise gazel ve rubailerden meydana gelmiştir. Buradaki söz konusu ifadelerin her birisi derûnî mânalar taşımaktadır ki, bu eser, onun ruh âleminin vâris-i hakikisi olan Şems-i Tebriziye karşı duyduğu hayranlık ve teslimiyetin bir ifadesidir.

Bazı bölümleri «Muineddin Pervâne»'ye hitap eden, aslında Hz. Mevlânâ'nın muhtelif zamanlardaki sözlerinin derlenmesinden meydana gelen «Fih-i Mâ Fih» ise, onun sadece tasavvufi fikirlerini değil, dünya görüşünü ve yaşadığı devri de günümüze tanıtan sosyo-kültürel bir hazinedir. Bir kısmı arapça, bir kısmı ise farsça olan bu eser, aynı zamanda Mevlânâ idealizminin terminolojik bir belgesi niteliğindedir.

### Mevlânâ ve Mevlevilik :

Mevlânâ idealizminden söz ederken şüphesiz ilk akla gelen Mevlevilik olacaktır. Nitekim Mevlevilik de diğer benzerleri gibi, insanları ruh ve beden yönünden olgunlaştıran bir eğitim müessesesidir.<sup>6</sup>

(6) Halvetilik, dirilik, Nakşilik vb. leri de hep böyledir. Nitekim Bayramiliğin kurucusu olan Hacı Bayram Veli Sultan II. Murad tarafından Edirneye davet olunduğunda, padişah merak saikile veliye hitaben şöyle der : «Efendi sizin tarikatınızın gayesi nedir?» Hacıbayram Veli'nin cevabı şudur : «Biz insanları ruh maalbeden terbiye eder, umûr-i devlette istihdam olunmak üzere padişahımızın emrine veririz.» (Tafsilatı için Bk. Dr. Hasan Küçük : Tarikatların Türk Toplumundaki Sosyal.

Ancak şurası hemen bilinmelidir ki, Mevlevilik bir tarikat olarak Hz. Mevlânâ tarafından kurulmuş olmayıp, daha sonraları teşkilâtlanmıştır. Nitekim bu konudaki araştırmalardan anlaşıldığına göre, Mevlevilik, Hz. Mevlânâ'nın ebediyete göçüşünden sonra oğlu Sultan Veled tarafından babası adına kurulmuştur. Şu kadar ki, Hz. Mevlânâ daha hayatta iken gönül dostları arasında tertipleştiği ilmi, fikri ve ictimâî sohbetlerle Mevleviliğin temel prensiplerini hemen hemen belirlemiş bulunuyordu. Söz konusu toplantılarda ilmi, dinî, tasavvufî, felsefî sohbetler oluyor, Hazret şiirler okuyor, sema yapılıyor, etrafındakilere manevi haz ve neş'e dağıtıyordu. Zamanla birer tören niteliğini kazanan bu toplantılar, belli kurallara bağlanmağa başlanmıştır. Nây, Kudûm vb. çalgılar da çalınmak suretiyle ferdi ruhları vecde hazırlayan bu toplantılar, kısa zamanda derin bir ilgi görmüş, geniş halk kitlelerinin, özellikle münevver tabakanın büyük ilgisini çeken toplantılara katılanların sayıları gün geçtikçe artmağa başlamıştır. Hatta sadece Anadolu sınırları içerisinde kalmayıp, İran, Arabistan hatta Asya ve Avrupa'nın muhtelif yerlerinden de gelip toplantılara katılarak özellikle Hz. Mevlânâ'ya mülâki olmak isteyenlerin sayıları yüzbinleri aşmıştır.

Nihayet Hz. Mevlânâ için vuslat vakti gelmişti ki, onun ebediyete intikaliyle bu toplantılara bir şekil verilmesi yoluna gidildi. Sultan Veled riyasetinde prensipler yeniden tespit olundu. Toplantılar, zikir ve sema icraları belirli gün ve saatlere hasrolundu. Netice olarak Hz. Mevlânâ idealizmi feyzini vermiş, açtığı ilim, irfan yolu artık bir tarikat niteliği kazanmıştır.

Mevleviliğin bâriz vasfı, ondaki semadır. Bu bir dönüştür ki, tıpkı evrendeki kozalite prensiplerinin kendi yörüngeleri etrafındaki durmadan dönüşleri gibi. Nesnelere olduğu evrendeki bütün varlıklar da kendi lisanlarıyla yaratana zikrederler, sema ederler, secde ederler, ilâhî aşk ile dönerler tıpkı mevlevî dervişleri gibi. İnsan, gönlünü Allah sevgisiyle doldurmadıkça onun neşesini duymaz. Gönlünü ilâhî aşk ve muhabbetle dolduran kişi ise, ondan başka bir şey düşünemez. Bu sayede insan, kâinatın yaratıcısının müşahhas bir tecellisi haline gelir. İşte Hz. Mevlânâ'ya göre ibadet, sema, zikir, mûsikî vb. gibi unsurlar, ruhun varlığını kavrayabilecek olgunluğa muhtaç olan bedeninin yardımcılarıdır. Bu anlayıştaki kişinin tevbekâr olması, ya da önceki tevbeyi bozmuş, hatasını tekrarlamış, yeniden tevbekâr olmuş bulunması mümkündür. Bu hâl yüz defa bile tekrarlasa gene de yaratanın lûtuf kapısı kapanmamıştır!...

Mevleviliğin temel prensipleri Hz. Mevlânâ'nın «Vahdet» sırrı anlayışında karar kılar. Buna göre insanda ruh denen ilâhî bir öz vardır. Kâinattaki mahlûkat yaratıldıktan sonra bu öz yalnızca insan bedenine girmiştir. Bu bakımdan insan kutsallaşmıştır. Ancak ruh, bu geçici mekândan bir an önce kurtulup tekrar öz yurduna dönmek için çırpınmaktadır. Ruh, akıl tarafından da korunamayan bir cevherdir. Onu akılla anlamaya çalışmak boşunadır. Ruhu anlamamanın biricik yolu ilâhî aşk ve sezgidir. Sezgi ilâhî aşkın önünde bir rehberdir. Birbirini bütünleyen bu iki güç birleştiğinde ruh gaye itibarıyla anlayış düzeyine çıkar. Ancak bu durumda beden de hamlıktan kurtulup, ruhun varlığını anlayabilecek olgunluğa erişmesi gereklidir. Bunun yolu ise zikir ve ibadettir.

### Mevlânâ İdealizminde İnsan ve Dünya :

Hz. Mevlânâ'nın insana ve dünyaya bakış tavrı, hocası Seyyid Burhaneddinden aldığı tasavvuf felsefesi ile, Tebrizli Şems'ten aldığı ilâhî neş'e duygusunun bütünleşmesiyle oluşur. Onun insan ve dünya anlayışında: Halk ile Hakk, insan ile dünya aynı not içinde kaynatılarak bütünleşmelidir.

Mevlânâ'ya göre halk (insan), Hakk (yaratıcı)ın bir suretidir, tecellisidir. Bunun içindir ki, halka yapılan muamele ile hakka yapılan muamele farksızdır. Hakkı sevmek gerekir; çünkü o yaratıcıdır. Halkı da sevmek gerekir; çünkü hakkın tecellisidir. Durum bu olunca, ortada suçlu - suçsuz, güzel - çirkin, iyi - kötü yok, sadece hakkın tecellisi vardır.

Hz. Mevlânâ için tasavvuf sadece bir nazariye değil, günlük hayata tatbiki gereken bir ölçüdür. Haya, edep, terbiye, vefa, sabır, müsamaha, anlayış, afvetme, hoşgörü vb. gibi kurallara büyük önem verip bunları hayatına uygulamış olan Mevlânâ için nihai gaye «İnsan»dır. Ona göre «Eşref-i mahlûk» olan insan, fıtratındaki asâleti ancak ahlâkiliği sayesinde muhafaza edebilecektir. Bu konuda gerekirse çile de çekmelidir. Nitekim bir sözünde o şöyle der :

«Dünyada yılsız define olmadığı gibi, külfetsiz iş de olmayacaktır. Zorluklara göğüs germeden mânen yükselmek mümkün değildir.»<sup>7</sup>

Hz. Mevlânâ'ya göre mürid kendi sûretini kırıp yakmalıdır.<sup>8</sup>

(7) Mesnevî beyt Nc. : 5911

(8) Mesnevî beyt Nc. : 8302

Mürid sülûkindeki mücâhedeye sabretmelidir. Zira mücâhede sürür ve itminanın anahtarıdır.<sup>9</sup>

Hız. Mevlânâ'ya göre dünya her nefeste yeniden yeniye yaratılıp durmaktadır. İnsan da bu çarkın dişlileri arasındadır. Ona göre insan bu âlemdede mahkûmdur. Yegâne hürriyet Hakk'a vuslattadır. İnsanlar Allah'a kul olmadıkları sürece altın ve gümüşün esiridirler.

Gayesiz kişileri tuzâğına düşüren, âdetâ kuş avlamak için ağzını açmış timsahı andıran bu dünyada beylik, ağalık, vezirlik, halka yük olmaktan başka bir şey değildir.<sup>10</sup> Hız. Mevlânâ'ya göre su, geminin içinde olursa batırır, halbuki altında olursa onu yüzdürür.

Kısaca Hız. Mevlânâ'ya göre dünyadaki esaretten kurtuluşun tek yolu ilâhî aşktır. Bu yüce duygudan yoksun, sadece bir takım normatif ritmlerden öteye geçmeyen ruhsuz bedeni ibadet, zevksiz ve anlamsız kalacaktır.

Hız. Mevlânâ ibadet gayesiyle yönelinen ilâhî hedefi ise şöyle belirler :

«Yüz tarafta tek bir mihraba dönülür. Bu yolların hepsi bir eve çıkar. Bu binlerce başak bir tek tohumdan meydana gelmiştir. Yüzbinlerce çeşit yemek var, fakat hepsi de yemek. Birini yedin doydu mu, diğerlerinden elini çekersin. Fakat açken bir yemeği yüzbin görürsün. Gözlerin şaşu gibidir.»<sup>11</sup>

### Mevlânâ İdealizminde Hamlık ve Olgunluk :

Hız. Mevlânâ'ya göre insanda var olan güç, kuvvet, kudret, irade vb. gibi imkânlar hep Allah'ındır. İnsan bunları yerine ve zamanına göre Allah için kullanmalıdır. Bunun adına «İbadet» denir ve kulluk anlamına gelir. İbadetin gayesi kişiyi hamlıktan kurtarıp olgunlaştırmaktır. Ancak ibadetin kurallarına saygılı olmak esastır. İnsandaki eylemi yaratan Allah'tır. Bu yaratış mazharının kabiliyeti ve fıtrî özelliğine göredir. Şu halde ibadette tam bir bedeni teslimiyet şarttır ki bu da bedeninin, ruhunun emrine girebilecek olgunluğa erişmesiyle olur.

(9) Mesnevî beyt Nc. : 5287

(10) O şöyle der : «Kul olda yeryüzünde at gibi yürü, cenaze gibi kimsenin sırtına binme.

(11) Bu tasvî aynı zamanda Hız. Mevlânâ'nın «Vahdet-i Vücüt» nazariyesindeki: Varlığımız sensin, biz yoklarız. Ey fânî sûretlerde görünen mutlak varlık!.. «ifadelerile başlayan serzenişinden bir parçadır.»

Hız. Mevlânâ'ya göre insan kendini var bildikçe, hareketini kendine izafe eder. Bu bakımdan ihtiyarı da, iradesi de elindedir. Hakikat bu olduğu halde cebre inanmak, dileyerek ve isteyerek yaptığı fena işlerin sorumluluğundan kurtulmak istemek, bu isteyişe ibadeti de vasıta kılmak, kendini ve vicdanını boş tatminden başka bir şey değildir. Son derece ve mükemmel bir felsefi tahlil de yapan Hız. Mevlânâ'ya göre, bu durumdaki bir ibadet, kişiyi hamallıktan kurtaramayacaktır. Ona göre kişinin önce kendi nefsinin ıslah için çalışması, başkalarının kusurlarıyla meşgul olmaması gereklidir. O, bu konuda şöyle der:

«Karşımdakinde gördüğün kusur sendekinin cinsindedir. Önce o kusuru kendi tabiatından atmalısın. Sendeki kusur sana onda göründü! O sana âdetâ bir aynadır. Yüce yıldız hani suya akseder de, bu bedbaht yıldız bahtımızı döndürmek için suya aksetti der, suya toprak atarsın ya, akis gizlenir, toprak suyu örter, yıldızın aksi de gayb âlemine gider. Yıldızı söndü sanırsın ama o, gök yüzündedir. Başını oraya dikmen gerek.

Hamlıktan kurtulup olgunluğa erişme gayesiyle yapılan ibadetin semeresiz kalışı hususunda, Yunus da Mevlânâ ile aynı görüştedir. Nitekim o da, bu konuda zahir ehlinin vardığı hükmün satıhta kalmaktan öte geçemeyeceğini ima sadedinde şöyle der :

Hakikat bir denizdir şeriat anın gemisi,  
Çoklar gemiden çıkıp denize dalmadılar.

Dört kitabı şerheden hakikatta âsidir,  
Zira tefsir edip mânâsın bilmediler.

Bu sözlerden sonra, ibadetin, ancak kişiyi Hakk'a ileten bir vasıta olması gerektiğini ve bunun kendi nefsindeki tatbikini ifade eden Yunus şöyle devam eder :

Bana namaz kılmaz deyen ben kılarım namazımı,  
Kılar isem, kılmaz isem ol Hakk bilür niyazımı.

Hakktan artık kimse bilmez kâfir-müsliman kimdürür,  
Ben kılanan namazımı, Hakk geçirdiyse niyazımı.

Gönül ehlinin müşterek hislerini terennüm için söylenmiş bir ifade vardır, denir ki: «Cümlenin matlûbu bir, amma velâkin rivayetler muhtelif.»

Hakk dostluğunda birleşen Hakk âşıkları, hep ve her zaman aynı ulvi duyguyu terennüm etmişlerdir. Fakat rivayetler değişiktir.

Ancak bir türlü meselenin künhüne vakıf olamadıklarından ötürü zahire göre hüküm vermek durumunda kalmış olanlar, zaman zaman Hz. Mevlânâ gibi, Yunus gibi Muhyiddin İbnül Arabî gibi, Farabi, İbn Sina ve en derin zevki Kur'an tilavetinden alırım diyen İbn Rüşd vb.leri gibi ilâhî aşk ve fikir meydanlarının silahsız kahraman ve mücahitlerinin nâzik ferasetlerini gerçekten rencide etmişlerdir. Bu vesile ile bir noktaya temas etmek isterim.

Şöyle ki: Sayın Reiscumhurumuzun da zaman zaman ifade buydukları ve özellikle İbn Sina Hastanesinin açılışında ve Galatasaray lisesini ziyaretlerinde de teyid eyledikleri gibi düşünce ve kültür tarihimize mal olmuş ünlü şahsiyetler unutulmağa yüz tutmuştur. Gerçi zaman zaman bunları mevzîî şekillerde hatırlanırlarsa da yeterli değildir. Hz. Mevlânâ'yı da bunlar arasında mütâlaa edebiliriz. Bizce onun sadece ölüm yıldönümlerinde anılması suretiyle değil, fikirleri, dünya görüşü ve idealizmi yönünden yeni nesillere mal edilmesi gereklidir. Bu ise bir öğretim ve eğitim işidir. Bu bakımdandır ki, sayın Milli Eğitim - Gençlik ve Spor Bakanımız ve diğer ilgililerin de takdir edecekleri gibi, milli ve tarihî kültürümüzün ana kaynakları halihazır eğitim müfredatlarımızda yeterince yer almamaktadır. Nitekim kütüphanelerimizi doldurup taşırarak kaynak eserlere günümüz gençliği yabancı kalmaktadır. Bunun sebebi ise, Türkçemiz yanında geniş çapta bu tür eserlerin arapça ve farsça ile yazılmış olmalarıdır. Hz. Mevlânâ'nın literatürü çok azı müstesna baştan sona farsçadır. Bu bakımdan, sayın YÖK Başkanımızın da üstün gayretleriyle arapçanın eğitim sistemimizde gerçek yerini aldığı gibi, seneler önce mevcut iken bilahare programlardan çıkarılmış bulunan farsçanın da yeniden programa alınmasıyla, adı geçen talihsiz ve hatalı kararın bir an önce düzeltilerek, farsçanın da orta dereceli ve yüksek öğretim programlarına yeniden alınması en isabetli icraat olacaktır. Sanırım ki, Hz. Mevlânâ için tertiplenen I. Milli Mevlânâ Kongresi asıl gayesine bu şekilde ulaşmış olacaktır. Sayın ilgililerin bu önemli eksikliği gidererek tarihimizin iftihar sahifelerini yeni nesillere armağan edeceklerini ümit ediyor ve bekliyoruz.

### **Mevlânâ İdealizminin Sonsuzluğu :**

Mevlânâ idealizmini gerek çağdaşı, gerekse çağlar sonrası benzerlerinden ayıran ve onu ebedilik sırrına ulaştırarak insanlığın bekasiyle bütünleştiren mümeyyiz vasıfları da şöylece özetleyerek sözlerimizi noktalayalım :

Mevlânâ'nın idealindeki insanın şahsiyetini oluşturan çizgiler şöyledir :

- Ivazsız - garazsız hasbî mânâda insanı ve insanlığı sevmek,
- Her zaman ve her sahada başkalarına güzel örnek olmak,
- Akli iyi kullanmak, ilim ve insanlığa hizmet aşkıyle yaşamak,
- Dindar olmak,
- İç âlemini mânevi kirlerden arındırıp her zaman temiz tutmak,
- Mütevazi, sabırlı, güleryüzlü ve nazik olmak,
- Sevdiğini Allah için sevmek, başkalarının kalbini kırmaktan şiddetle kaçınmak.

Hız. Mevlânâ'nın olgun insan şahsiyetini belirleyen bu mümeyyiz vasıflar, daha sonraları Mevleviliğin de değişmez kuralları haline gelmiştir. Kur'an ve Hadislerin ışığında belirlenen islâm ahlâkını derin bir vukuf ve son derece hassas duygularla tasvir eden Hız. Mevlânâ, onun kusursuz bir şekilde insan hayatına uygulanması gereği üzerinde ısrarla durur.

Çağının şiir anlayışında, duygu, düşünce ve kafiyenin bütünleşmesinde en güzel örnekleri de vermiş bulunan Mevlânâ, ilâhî aşk'ın terennümünde antikçağdan beri devam edegelen «Erdem» kavramını da yavan bırakacak canlılıkta, Allah ve insan sevgisinin müşterek gâyesi olan «Fazilet» duygusunu sanatla kaynaştırmayı en ustalıkla bir şekilde başarmıştır.

Beşer ruhunun belki de hava ve su kadar önemli olan iki gıdası yaygın şiir ve mûsikiyi aynı pota içerisinde birleştirmiş olan Hız. Mevlânâ, gerçek dindarlık ile hurafe ve taassup kavramları arasındaki tenakuzu da bertaraf etmiştir.

Hız. Mevlânâ'nın hakiki bir dindar, gerçek bir hak âşığı, örnek bir müslüman olduğuna inanan bir kişi, onun, ibadetin esprisini hakkındaki nazik duygusunu da paylaşacaktır. Ona göre tabii âlemin ezelden - ebede doğru akıp gidişi, aslında ilâhî nâmelerin bir terennümüdür. Nitekim mûsiki ilmine dünyada ilk defa akademik bir hüviyet kazandırmış olan Fârâbî de aynı anlayıştadır. Mevlânâ'ya göre gülün renginden aldığı ilhamla, dile gelen bülbüle, acaba hangi marifetli kişi vermiştir bu dersi?

Hülâsa, islâmın ilâhî esprisine karşı olan insan fıtratındaki bu vazgeçilmezliği bir türlü kavrayamamış, bu yüzden de ham kalmış bulunanlar dışında, gerçek müslümanlar tarafından sevilen, sayı-

lan, derin bir takdir ve hayranlık duyulan Hz. Mevlânâ'ya sadece islâm âlemi değil, bütün insanlık hayranlık duymuş, onu baş tacı etmiştir.

O gerçek bir müslüman, gerçek bir din ve ilim adamı, eşsiz bir fikir ve sanat dehasıdır. Onun hakkında pek çok yabancılar da oldukça mânidar ve hayranlık dolu itiraflarda bulunmuşlardır.

Sözgelimi ünlü İngiliz müsteşriklerinden R. J. Arberry, Hz. Mevlânâ için «Dünyanın en büyük şairi değilse bile, onlardan biridir» demiştir. Rambrandt, Hz. Mevlânâ'nın tablosu üzerinde çalışırken: «Bu tablo cihanın müstesna bir insanını ebedileştirecektir» ifadesini kullanmıştır.

Uzakdoğu fikir çevrelerinde de derin izler bırakmış olan Hz. Mevlânâ bu gün de olanca sıcaklık ve tazeliğiyle terennüm olunmaktadır. Meselâ: Muhammed İkbâl'in düşünce sistemi geniş ölçüde Mevlânâ'ya dayanmaktadır.

Kısaca Hz. Mevlânâ idealizmi söz konusu olduğunda, şark-garp yok, insan ve insanlık vardır. Artık o, insanlığa mal olmuş, insanlık varoldukça yaşamağa devam edecek bahtiyarlardandır.

#### Hz. Mevlânâ'da Eles Bezmine Dönüş :

Günümüzde gurbetten kurtulup «eles bezmi»ne dönüş «Şeb-i Arûs» törenleri münasebetiyle, Avrupa'dan Amerika'ya, Asya'dan Afrika'ya kadar dünyanın dört bucağından koşuşarak onun bezmine vuslat ve mânevî huzuru ile feyziyâb olabilmek için çırpınan, din, dil, ırk, mezhep ve milliyet farkı gözetmeksizin aynı pota içinde bütünleşen onbinler, yüzbinler tarafından aynı heyecanın yaşanması başka nasıl izah olunabilir? Belki bu manzara, onun hakkında beşer lisaniyle ifade olunması gerekenlerin müşahhas bir tablosu ve belgesidir. Dünya durdukça insanlık, her geçen gün bu engin memba'dan nasibini almağa devam edecektir. Çünkü O'nun bu konuda gönül dostlarına verdiği açık dâvetiye vardır :

Hz. Mevlânâ şöyle der :

«Vefatımdan sonra türbemi aç, ve gör, içimin ateşinden kefenimden duman yükseliyor.»

Vakta ki mânâ âleminde zuhur eden Hz. Mevlânâ'nın ilhamıyla Hakkın bir zıyası olan Çelebi Hüsameddin'in vazifesi de nihayete



ermiş ve mukaddes belge olan «Mesnevi» hitama ermişti.<sup>12</sup> Beşer iktizası sayılı nefeslerin hitamına yaklaştıkça derûnundaki ateşin yükselmesi neticesi, etrafındakiler endişe duymağa başlamışlar, bu sırada baş ucundaki Şeyh Sadreddin kendisi için şifa dilemek istemişti ki, bunu duyan Hz. Mevlânâ :

«Şifa sizin olsun, sevenle - sevilen arasında zaten bir gönlek kaldı, nûrun nûra kavuşmasını istemez misiniz?» buyurmuştu.

Takvim yaprağı M. 1273'e tesadüf eden H. 5 - Cemâzizelâhir-672. ci yılının 17 Aralık Pazar gününü gösteriyordu, akşam güneşiyle birlikte ebediyet ufuklarına yönelen gözler, artık vuslat makamını temâşâ ediyordu. Yarın devran değişecek, güneş o gözleri fena âlemden bekaya ulaştırmış bulacaktı. Yalnız Konya değil, muhalif - muvafık bütün cihan ah çekiyor, gözyaşı döküyordu. Takvimden bir yaprak daha kopmuştu!...

Biz, huzûr-i destgâhında kemâl-i ta'zimle mubarek ruhuna yüce Mevlâdan sonsuz rahmet ve mağfîret dileriz. Cenâb-ı Hakk cümlemizi şefaatine nâil buyursun.

Dinlemek nezaketini gösteren mümtaz heyetinizi tekrar saygılarımla selâmlarım.

(12) Mevcut kaynaklardan edinilen bilgi ve bizzat Mesnevîde Hz. Mevlânâ'nın beyanına göre Mesnevî : Hz. Mevlânâ tarafından söylenenlerin, Çelebi Hüsameddin tarafından yazılmas ile meydana gelmiştir : Nitekim 3995. beyitte şöyle buyrulur. Hak.



## ONSEKİZ BEYTE İKİ TÜRLÜ BAKIŞ

Prof. Dr. Hüseyin AYAN

Selçuk Üniversitesinin değerli rektörü Prof. Dr. Halil CİN'in, Mevlânâ Celâleddin Rûmî Hazretlerine, bugüne kadar yapılmamış olan üniversite çapında sahabeti gösterip «I. Milli Mevlânâ Kongresi»ni, hem de İslâm dünyası için ayrı bir mânâ ve ehemmiyette olan Şa'bân ayının 15'ine, yâni «Berât Gecesi»ne rastlayacak şekilde, toplamasını çok isâbetli bulduğumuzu, haddimiz olmayarak, tesbit ettikten sonra, kendilerine şükranlarımı sunmak isterim.

Muhterem Meslekdaşlarım,

Yıllar önce, Mevlânâ hazretlerini, okuduklarımızdan, duyduklarımızdan «evliyâlar serveri» kabûllenmiş bir kişiyim. Daha sonra, hasbelkader, Mevlânâ Celâleddin hazretlerini daha yakından tanıma fırsatları doğmuş, bu büyük insana, İslâm dünyasının bu eşsiz velisine bakışım değişmemiş, sevgim ve saygım daha da artmıştır. Ancak zaman içinde, «Mesnevî»ini Türkçe yazmadıklarından dolayı, kendilerine içerlediğim anlar olmuştur. Bunu da inkâr edemem. Fakat Mevlânâ hazretlerinin birkaç tane «mülemma' gazelini ve rubâilerini» görünce onlarla yetinmeye alıştık. Daha doğrusu kendimizi bunlarla teselli ettik!

Mevlânâ'nın yaşadığı asırda, Arapça din ve ilim dili, Farsça da sanat ve edebiyat dili olarak kabûl ediliyordu. Bunu hepimiz biliyoruz! Belki bundan, belki başka sebeplerden dolayı olacak ki Mesnevî Farsça yazılmış, hattâ «mesnevî» denince, kastolunan mânânın nazım şekli olan mesnevî mi yoksa «Mesnevî-i Şerif» mi olduğunda tereddüde düşülecek kadar meşhûr olmuştur. Hele açıklayıcı başka kelime veya işaretler bulunmadığı hallerde, «mesnevî» sözünden sâdece Mevlânâ'nın 6 cildlik eseri hatıra gelmiştir. Bu kadar meşhûr olan bir eserin, güzel Türkçemizle yazılmamış olması, elbette Türkçe adına, üzüntü vesilesi teşkil eder. Asıl üzüntüyü mücip olan husus ise: İslâm dünyası tarafından (Mağz-ı Kur'ân = Kur'ân'ın özü, Kur'ân'ın dimâğı) mesâbesinde görülmesine rağmen; bu muhalled ve muhteşem ilmi, dinî, tasavvufî ve ta'limî eserin bâ-

zı kimselerce yanlış yorumlanması, onun «Fâtiha»sı mesâbesindeki ilk 18 beytinin yanlış ve hattâ kasıtlı olarak tefsir edilmesidir.

Değerli Meslekdaşlarım,

Gerek Mevlânâ hazretlerinin müridleri, gerek asırlar içinde, ilim ve irfân sâhipleri tarafından «Hazâ'inü'l-'Ulüm» (İlimler Hazinesi) olarak kabûl edilmiş bulunan Mesnevî-i Şerif, defalarca Türkçemize çevirilmiş ve müteaddit şerhleri yapılmıştır. Bu tercüme ve şerhleri sayarak vaktinizi harcamak istemem. Arzu edenler, tebliğimizin dipnotlarında, bunlardan bázıların künyelerine bir göz atabilirler.<sup>1</sup>

Mesnevî şerhlerinde ve tercümelerinde, şârihlerin ve mütercimlerin ilk ONSEKİZ beyte ayrı bir önem verdikleri görülür. Hele şerhedenler, eserin yorumuna girişenler, Mesnevî'nin asıl muhtevasının bu ONSEKİZ beyit içinde aranması gerektiğine parmak basmışlar ve bu hususta birlik sağlamışlardır. Bu konuya daha ilk bakışta anlaşılan bu, görülen de budur! Şârihler, ONSEKİZ beytin ilkindeki «NEY» kelimesine özel bir mânâ atfetmişlerdir, eserin tamamına bu «NEY» vasıtasıyla nüfûz etmeye gayret göstermişlerdir.

ONSEKİZ beyit içinde 8 defa tekrarlanan bu «Ney - Nây» nedir? Meselenin esası bu sorunun bulunacak cevabındadır.

«ONSEKİZ BEYTE İKİ TÜRLÜ BAKIŞ» olarak adlandırdığımız bu tebliğ: Merhûm Âbidin Paşa'nın «Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif»<sup>2</sup> ve yine Merhûm Prof. Dr. Ahmet ATEŞ'in «Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Mânâsı»<sup>3</sup> başlığı altında makalesi esas alınmıştır.

Âbidin Paşa ve Mesnevî'yi onun gibi ele alanlara göre «Ney»den maksad: «Ağzından dâimâ âşıkane, leziz ve ma'nidâr sözler çıkan ârif ve âkil insandır», yahut: «içi boş, mâsivâdan hâli ve Hakkın nefesi ile dolu olan hakikî sûfi ve âşık», «Ney: kalem-i a'lâ (Hakikat-i Muhammedi)dir. Ney: kalem'dir.»

- (1) Kemâleddin Hüseyin b. Hasan El-Hârezmî, Künûzü'l-Hakâyik ve Cevâhirü'l-Esrâr ve Zevâhirü'l-Envâr' Mushhiddin b. Mustafa Sürûri, Şerh-i Mesnevî. Şem'i, Şerh-i Mesnevî. Ankaravi İsmail Rüsûhî Dede, Fâtihu'l-Ebyât. Bursalı İsmail Hakkî, Rûhu'l-Mesnevî. Abdü'l-Alî Muhammed Bahru'l-Ulüm, Mesnevî-i Mevlevî maa Şerh. Âbidin Paşa, Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif. Sarı Abdullâh, Cevâhir-i bevâhir-i Mesnevî.
- (2) Abidin Paşa, Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerif, 1. c.
- (3) Ahmed ATEŞ, Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, Osman Yalçın Matbaası (Mesnevî'nin Onsekiz Beytinin Manası) s. 36-50.
- (4) Bursalı İsmail Hakkî, Rûhu'l-Mesnevî.

Neyistân (kamışlık) : Ehadiyyet mertebesi ve rûhânî âlemdir. A'yân mertebesidir. Ney ve Neyistân birer semboldür.

Ayrılıklardan Şikâyet Etme : ârifin rûhânî âlemden ayrılıp dünyada bulunmasından ve elim değişikliklere mârûz kalmasındandır.

Merd ü Zen (erkek ve kadın) : fâil olan esmâullâh ile münfail olan yani fâilin fi'linden etkilenen mümkinâtın a'yânı kastedilmektedir. Başka türlü söylersek, erkekler derecesinde olan «ukûl=akıllar», kadınlar mertebesindeki nüfûs=nefislerdir ki aslı vatanlarına duydukları iştiyâktan, özlemden dolayı feryâd u figân ederler. Rûhun vahdet âlemine duyduğu iştiyâk ve bütün bunlar, bir takım temsiller ve istiârelerdir ki belli bir tasavvuf sisteminin parçalarıdır, cüzleridir.

Gerçekten; Mesnevî'yi bir tasavvuf sistemi vaz'eden eser olarak gören şârihler, bu ONSEKİZ beyti didik didik etmişlerdir. Çünkü, onlara göre, «Mesnevî»nin sırrı buradadır. Diğer beyitlerine ve eserin tamamına verilen değer de bu merkezdedir. Nasıl Kur'an-ı Kerim'in Fatıha sûresini tefsir edenler, bu sûrenin her kelimesi hattâ her harfi üzerinde dikkat kesilip bütün ihtimalleri dile getirmişler ise; aynı yolda yürüyen Mesnevî şârihleri de bunu yapmışlardır.

Müfessirler, Bismillâh'ın «b»sine çeşitli yönlerden bakarak, bütün sarf ve nahiv kaidelerini dile getirerek 50 sahifeye varan şerhler yazmışlarsa Mesnevî şârihleri de benzerini ortaya koymuşlardır. Meselâ: Bursalı İsmail Hakkı «Rûhu'l-Mesnevî»de<sup>4</sup> «Bi-şnev=İşit»in «b»sini 25 sûrette açıklamaya çalışmıştır.

«İşit, duy, dinle» (=Bi-şnev) kelimesini açıklayan şârihler, ondaki muhasenâtı «güzellikleri, faydaları» saymakla bitiremezler. Âbidin Paşa'nın «işitmeye» mahsus olan uzvumuzun, yani kulağımızın faydalarını anlatırken kulağı, göze tercih eder. Bunun sebeplerini de bir bir açıklar.

Bu sebeplere, pek yeni gelecek ama, bir sebep de biz eklemek isteriz: Mevlânâ'nın Mesnevî-i Şerife «İşit» kelimesini başlangıç yapmasının sebebi: ORHUN Kitâbelerinin üslûbudur!<sup>5</sup> Bununla Mevlânâ, kültür bağımızın kesintisizliğini ortaya koymuştur. Orhun kitâbelerinde sık sık: İşidin, işit, dinle, hitâplarına rastlarız. Mevlânâ, işte bu hitâbet geleneğini, eserinde, devam ettirmiştir, denebilir.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî-i Şerif'i, asırlar içinde

(5) Hüseyin Namık ORKUN, Orhun Kitâbeleri.

tercüme ve şerhleriyle zenginleşerek ve hattâ mesnevi etrafında teessüs eden MEVLEVİLİK'le bir tasavvuf sisteminin «Ana Kitabı» olarak, günümüze kadar gelir.

Mesnevi, büyük bir huşû' ve huzû' ile okunur ve okutulur. Mesnevi-hânlık müessesesi de doğar. Ancak Mesnevi-i Şerif'i başka türlü ele alanlar da eksik olmaz:

Merhûm Prof. Dr. Ahmet ATEŞ hoca da bunlara katılmıştır. O, önce, bütün şerhleri «inleyen, yanan, kanmamış, çırpınan ve coşan Mevlânâ'yı göstermediklerine; buna mukabil şerhlerde şârihlerin kendilerini ortaya koyduklarına kanidir. Buna dair itirazlarını da serdedir. ATEŞ'e göre: şârihler, şerhleriyle hem ONSEKİZ beytin, hem de Mesnevi-i Şerif'in mânâsını izah şöyle dursun; daha da karıştırmışlardır. Onun tâbiriyle söyleyelim: «İglâk etmişlerdir»; daha kapalı hale getirmişlerdir. Devamla: «Sırrım feryâdımdan uzak değildir» diyen Mevlânâ'yı, «kablî fikir» (ön yargı) ve düşüncelerden ayrılıp, onun feryâdına kulak vermelidir. Bunun için :

1. Başı ve sonu belli olan bu ONSEKİZ beyti harflere, kelimele-re ayırmadan bir bütün telâkkî etmeli;

2. Bu bütünü teşkil eden parçaları, fikirleri ayırmalı;

3. Fikirleri ifade etmek için kullanılmış olan unsurları (ney, olgun ve ham insan gibi) ayırmalı;

4. Bunları, Mevlânâ'nın hayatı ve muhiti içine yerleştirmeye ve onunla olan münâsebetini kurmağa çalışmalıdır!

Ancak böyle yapılırsa, eser - müessirini, müessir - eserini izâh edebilecektir!

Merhum ATEŞ, daha sonra ileri sürdüğü bu mülâhazalarla, Mevlânâ hazretlerinin üzerinden ma'nevî hayayı kaldırmağa dâir yakaladığı bâzı hâdiseleri, çok yanlış bir şekilde yorumlayarak O'nu «onulmaz bir derdin esiri» gibi görüyor ve öyle de gösterme çabası içine giriyor. Prof. Dr. Ahmet ATEŞ, Onsekiz Beyit'ten Mevlânâ'nın Divanı'na atlayarak, Mevlânâ'nın :

«Orada görüldüğü gibi, onulmaz derdi: Şems-i Tebrizi'ye karşı duyduğu aşkı ve onun son kaçırılması veya kaçmasından sonraki hicrânıdır!» Mevlânâ, ONSEKİZ Beytinde işte bu «firâkı» dile getirmekteymiş!

Makalesinden anlaşıldığına göre Prof. Dr. Ahmet ATEŞ, ilâhî aşkı kavrayamamaktadır. Mevlânâ'nın derin bir vecd içinde, ilâhî

cezbe halinde dile gelerek Onsekiz beytin ve diğerlerini inşâd ettiğini kabûllenememektedir.

Aşkı, âşıkı ve mâşûku ayrı şeyler gibi görmeyen Mevlânâ'yı, Ahmet ATEŞ, anlayamamaktadır.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye, zühdi çevrelerden vukû bulan bazı itirazlara sarılan ATEŞ, Abdurrahman CÂMÎ'nin şu kıt'asını da görmezlikten geliyor :

CÂMÎ :

Ân Ferîdün-ı cihân-ı Ma'nevî  
Bes buved burhân-ı zâteş MESNEVÎ  
Men çi güyem vasf-ı ân 'âli-cenâb  
Nist peygam-ber veli dâred kitâb

(Türkçesi: Mânevî dünyanın o Ferîdün'un zâtına delil olarak MESNEVÎ yeter! O âlicenâb kişinin vasfında ben ne deyeyim: Peygamber değildir ama kitabı vardır!)

İslâmın bu zâhid sûfisi, Mevlânâ'dan iki yüzyıl sonra, onun hakkında böyle diyor. Üstelik Câmî ile Mevlânâ arasında tarikat «rekabeti» bile hatıra gelebilir. Nakşibendî ulularından olan Mevlânâ Abdurrahman Câmî, yüzyılların arkasından -Mevlânâ'nın yaşadığı yüzyıla daha yakın olarak - Mevlânâ'yı böyle tebci ve tekrim ederken, şimdi Yirminci Yüzyılın ikinci yarısında, Mevlânâ ile Tebriz'li Şems arasındaki dostluğu kötü bir şekilde yorumlamanın mânâsı kasıtlı görünmektedir. Kaldı ki, Prof. Dr. Meliha ANBARCIOĞLU'nun işâret ettikleri gibi, Şems ile Mevlânâ arasında bir baba-oğul münâsebeti düşünmek çok daha doğru ve mâkûldür.

Prof. Dr. Ahmet ATEŞ'e göre: «Mesnevi'yi anlamamanın yegâne yolu, esas olarak, bütün şerhleri bir tarafa bırakmak, Mevlânâ'nın sözlerini herhangi bir tasavvuf sistemine uydurmağa çalışmamaktır...»

Böylelikle, sevgilisine müştâk, âşık Mevlânâ'nın dertli ve solgun simâsı ortaya çıkarmış... Hakiki büyük Mevlânâ, o zaman, daha ebedi ve daha insan olarak karşımıza çıkmış!...

Bize göre: tasavvulla ilgisi olmayanların, bedenle müterafik bir rûhun da bulunabileceğini kabûl edemeyenlerin, insan rûhunun geldiği yere, kendisinden koptuğu «BÜTÜN»e özlem duyabileceğini benimseyemeyenlerin varacağı tabii netice elbette böyle olacaktır!

Tasavvuf ve ilâhi aşk ile uzak yakın ilgisi olmayanların Mevlânâ'yı anlamaları zâten beklenemez! Din ile ilişkisi kesik olanların durumu da başka türlü olamaz! Olamaz da, Mevlânâ'yı, Yunus'u, Âşık Paşa'yı... ve benzerlerini, bu samimi Tanrı âşıklarını dillerine dolamaları nedendir?

İslâm Dini'nin asırlarca, çeşitli tarikatler arasında Mevleviliği baş tâcı etmesi, onu sinesinde barındırması, bu gibilere kâfi ve vâfi cevap teşkil eder. Lâkin, oldum olası, bazı çevrelerin, dini ve milli ögüncelerimize saldırmaları da etkisiz değildir.

Bu tasallutların elbette bir ve belki birkaç gâyesi olmak gerekir. Bize göre, bunların asıl gâyeleri: Türk gençlerini köksüz bırakmak, sahip olabilecekleri büyük şahsiyetlerden mahrûm etmek, onları kendi milli mefâhirinden koparmaktır! Böylelikle ümitsizliğe kapılan genç kuşakları yakalayıp istedikleri tarafa çekmek... kendi yönlerine doğru yönlendirmektedir!..

Vaktiyle, «putları yıkıyoruz» sloganiyle yola çıkanların sonradan neler yaptıklarını, şu geçtiğimiz yakın dönemde gördük ve yaşadık! Üstad Mustafa N. SEPETÇİOĞLU'nun dünkü tebliğinden dolayı, kendilerini bir kere daha tebrik etmek isterim.

Sonuç olarak :

Onsekiz beyitte sözü edilen «NEY: Ağızdan dâimâ âşıkane, leziz ve mânâlı sözler çıkan ârif ve âkıl insandır.» «Neyistân: (Kamışlık) Ehadiyyet (Bir olma, Tek olma) mertebesi ve rûhânî âlemdir.»

Bunları anlamak için de :

İştîyâk derdinin, özlemin şerhini söyleyebilmek için, ayrılıktan - bütünden ayrı düşmekten - parça parça olmuş bir gönül gerekir!

Saygılarımla arz ederim.



## HZ. MEVLÂNÂ'YA GÖRE, MESNEVÎ, KUR'ÂN-I KERÎM VE ÂYETLERDEN MÛLHEM BİRKAÇ MÎSÂL

Celâleddin B. ÇELEBÎ

Muhterem dinleyenlerim,

Dünya'nın neresinde olursa olsun, Hz. Mevlâna'nın anıldığı her yerde, gönülden, aşk'tan, birlikten beraberlikten bahis edilir. Kendi sözleriyle, «Dünya boşuna dursa, ben ölüp gitsem, yüzyıllar geçse, yine aşıkлар arasında benim adım anılır, benim sözüm söylenir.» Evet! Yüzyıllar geçti, dünya halâ durmada ve bizler O'nun adını anıp, sözlerini söylemeğe devâm etmekteyiz.

Bugün hayatın çeşitli gayilelerinden bir nebze kurtularak, mad-diyat'ın çorak çölleri aşp, O'nun ikramettiği İlâhi aşk şarabıyla, susuzluğumuzu giderip, bu Gönüller Vaha'sında, huzura ermeğe geldik..

Kıymetli dinleyenlerim, bildiğiniz gibi, Yüce Yaratan, insana aklı ihsan eden O'nu bütün varlıklara üstün kılmış, bütün yaratılışı O'nun emrine vermiştir. Ya da, Allah'ın halifesi olan insan, Hz. Mevlâna'ya göre, «Can, akıl ve aşk'ın meydana getirdiği bir müsellestir, bir üçgendir.» Fakat, «Akıl, aşk'a düşmek için varolmuştur. Vefâsı olmayana, aklın ne lüzümü var?» buyurur. Bu cümleyle, insan'ın ancak bu üç unsurla kaim olduğunu adeta perçinleyen Mevlânamız, bütün eserlerinde Mesnevî'de, Divân'ı Kebirde, Fihi - mâ - Fih'te, Mecalisi Seb'ada ve (Mevlâna'mızın) yaşayışından etkilenen Semâ'da da, bu temâ'yı işlemiştir. Evet, insan yaratılışında bu üç ana unsurunu, Can, Akıl ve Aşk'ı, bir potada birleşmiş, beraberce erimiş, fikir ve mânâ'da bütünleşmiş olarak, dünyada başka hiç bir ekolde bulamazsınız.

Bugünkü konuşmamız, Mevlâna'mızın eserlerinde, Kur'ân-ı Kerim'le ilgili bir araştırma olacaktı. Konunun eserlerde ki zenginliği, beni, her eseri ayrı ayrı ele almağa zorladı. Öbür eserlerini bir başka vesileye bırakarak, bugün en mühim eseri sayılan, Mesnevî'den başlayacağım.

Hız. Mevlâna, Mesnevî'yi farsça söylemekle, İnan'da, Afganistan'da, Pakistan'da ve Hindistan'da yaşayan, yüz milyonlarca insanın kullandıkları dille, İslâmiyeti anlayıp, kabullenip, başka inançlara, Zerduş dinine, Budizme kaymalarını önlemiştir. Bu dünya tarihinde eşi görülmemiş, Türk dehasının, Allah'ın emriyle gerçekleştirildiği, kansız, sessiz, sedâsız, en büyük manevi fetihtir. Anadoluyla başlayan, doğuda devam eden bu fetih, şimdide batıda gerçekleşmektedir... Doğu'nun fethiyle ilgili sözlerimi te'yiden, burada yaşayan halk, Mesnevî'yi «Kur'ânî Pehlevî», farsça Kur'ân olarak kabul edip, Hız. Mevlâna'yı ve milletimizi hayırla, sevgiyle yâd etmektedirler.

Muhterem dinleyenler, bu araştırmamız akılla, aşkla yoğrulmuş, Kur'ânî Kerim'le, hadislerle inşa edilmiş, Mevlâna'mızın eserlerindeki Ruh'a, mânâ'ya ermek gayreti olacaktır. Mesnevî'yi Şerif-ile, Kur'ânî Kerim hakkında söyledikleri ve Âyetlerden mülhem, bir kaç misalle yetineceğim. Bu araştırma ilmi bir araştırmadır, akli bir araştırmadır, rehberimiz Hız. Mevlâna'nın aşağıdaki sözleridir:

Duygularla düşünceler, duru suyun yüzünü çer-çöp gibi kaplamıştır.

Aklın eli, onları bir tarafa atar, su meydana çıkar...

Allah korkusu, çerçöpü getiren havanın ellerini bağlarsa, Hak aklın ellerini çözer.

Hizmetkârın akıl olursa, sana galib olan duygularda, mahkûmun olur. (Mesn. C 3/B 18). Evet! Hizmetkârımız akıl olsun...

### Hız. Mevlânâ sözleriyle Mesnevî :

Mesn. C : 6, B 1525.

Her dükkân da ayrı bir sanât,

Her dükkân da ayrı bir kâr var. Ey oğul, Mesnevî de yokluk dükkânıdır.

Kunduracı dükkânında güzel deriler vardır; sen tahta görürsen ayakkabı kalıbıdır o.

Kumaş satanların dükkânında kumaşlar, ipekliler bulunur; demir bulursa bile arşın olarak bulunur.

Mesnevî'miz birlik dükkânıdır; birden başka her ne görürsen puttur...

Mesn. C : 4, B : 3459.

Sen sanırmısın ki, Mesnevî'yi okuyasın da, mânâsını ucuzca, bedavaca duyurasın, anlıyasın?

Yahut da sanırmısın ki hikmet sözleri ve gizli sırlar, kolayca kulağına girsin, ağzına gelsin?

Duysan bile, bunlar sana masal gibi gelir... Kabuk görünür, tanelerin içlerini göremezsın.

Bir güzel, başına, yüzüne, çarşafını örtmüş, senin gözünden gizlenmiş.

İnadından, azgınlığından, Şehname yahut Kelile, sence tıpkı Kur'ân!

Yardım sürmesi, gözünü aydınlatır açarsa, gerçekte geçici şeyi, o vakit ayırd edebilirsin!...

**Hz. Mevlânâ sözleriyle Kur'ânı Kerim :**

Mesn. C : 3, B : 4283.

A havlayan köpek, sen Kur'ânı kınamakla onun hükmünden kendimi kurtarıyorum mu sanıyorsun?

Bu, o arslan değildir ki ondan canını, yahut da, kahır pençesinden imânını kurtarasın!

Kur'ân kıyamete kadar, ey kendilerini bilgisizliğe fedâ edenler, diye seslenir. Beni masal sandınız, kınayış tohumunu, kâfirlik tohumunu ektiniz durdunuz.

Ama gördünüz ya, masal dediğiniz, kınadığınız durup durmada; siz yok oldunuz, masala döndünüz.

Ben Allah Kelâmıyım, Allah'ın Zâtiyle durmadayım; canın canına gıdâyım, tertemiz, apaydın bir yakütüm ben.

Size vurmuş güneş ışığıyım, fakat güneşten de ayrılmış değilim.

Ben burada aşıkları kurtarmak için, coşup - kaynayan Âbı hayatın kaynağıyım.

Hırsınız, tamahınız, bu kötü kokuyu salmasaydı, Allah sizin mezarlarınıza da, bir katrecik benden saçardı..

Mesn. C : 3, B : 4209.

Allah'tan inayet iste! Bu ince bahislerden ayağın sürçmesin, mânâ'nın kühüne işin tâ sonuna eriş!

Çünkü çok kişiler Kur'ânı anlıyamadılar da, yol azıttılar.. bazı kişilerse o ipe sarıldılar ama kuyunun dibine gittiler.

A inatçı, yücelere çıkmak sevdasında değilsen ipin ne suçu var?

Mesn. C : 3, B : 4244.

Selâm ona, Mustafâ, «Kur'ânın dış yüzü var, iç yüzü var, iç yüzünün de yedinci yüze kadar iç yüzü var», dedi; bu hâdis'in tefsiri.

Bil ki Kur'ânın görünen harflerinden çıkan mânâ'nın altında gizli ve güçlü de iç mânâsı var.

O'nun altında bir iç mânâ daha, ondan sonra bir üçüncü iç mânâ var ki, orada bütün akıllar yiter - gider.

Kur'ân'ın dördüncü iç mânâsını, eşi örneği olmayan, Allah'tan başka kimse görmedi bilmedi.

Ey oğul, sen Kur'ân'ın görünen, bilinen dış yüzünün ötesine bak; Şeytan da Âdemde ancak toprak gördü, hakikâtına eremedi.

Şekli, kılığı görünen, amma canı gizli olan insana benzer Kur'ân..

Mesn. C : 6, B : 2292.

Kendine gel, Allah'ın sözüyle tefsir et; saçma sapan söyleme.

Düğümü O bağladı, gene O çözer; mühreyi atan kapar.

Bu çeşit sözleri anlamak, sence kolaydır ama, «Tanrı katından» gelen anlamı gizli söyler, kolay anlaşılır mı hiç?

Mesn. C : 5, B : 3128.

Kur'ân'ın mânâsını, ancak Kur'ân'dan sor; Hevâ ve hevesine uymayı ateşe vurup yakmış, kişiden öğren.

O kişi, Kur'ân'ın karşısında kurban olmuştur, alçalmıştır; onun canı, Kur'ân'ın ta kendisi kesilmiştir.

Güle tamamiyle kendisini fedâ etmiş yağı, ister gülyacağı diye kokla, ister gül diye.

Mesn. C : 5, B : 2478.

...Ot ve arpa yiyen, kurban olur. Tanrı nuriyle gıdalanan, Kur'ân olur.

Mesn. C : 1, B : 1530.

Allah'ın kudretine hayran olup kalan; makama erişip Sultan olur.

Evet, sel denize kavuştu, deniz oldu. Tane ekinliğe vardı, ekin oldu.

Ekmek Âdem ceddimizin vücuduna karıştı, ölü iken dirildi, haberdar oldu.

Mum ve odun, ateşe can verip yanınca, nursuz vücutları nurlandı.

Sürme taşı, (dögülüp) gözlere çekilince iyi görmeğe sebep oldu, gözcü kesildi.

Ne mutlu o adama ki, kendisinden kurtulmuş, diriye ulaşmıştır.

Yazık o diriye ki ölü ile oturmuş, ölmüş, hayatını kaybetmiştir!

Allah Kur'ân'ına kaçarsın, sığınırsan, peygamberlerin ruhlarına karışırsın.

Kur'ân Peygamberlerin halleridir; Onlar tertemiz ululuk denizinin balıklarıdır.

Kur'ânı okur, fakat dediğini tutmazsan, farzet ki Peygamberleri, Erenleri görmüşsün ne çıkar? Hani hâdis'teki gibi: «Nice din hukuku öğrenmiş kişi vardır ki, onunla amel etmez, bilmez sayılır. Kimin bilgisi kendisine fayda vermezse, zarar verir ona bilgisizliği; Kur'ân, sana neyi yapma diyor, oku; fakat okuman o işi yapmaktan seni men'etmezse Kur'ânı okumamış sayılırsın.» (Hadis Cami', 11, s.19.).

Fakat Kur'ân'da ki yazıları okur, buyruklarını tutarsan, can kuşun kafeste daralır.

Kafeste ki kuş, zindandaki mahpusa benzer; kurtulmayı istemeyişi, bilgisizlikten.

Kafeslerinden kurtulan canlar peygamberlerdir; halka kılavuzluğa lâyiktir onlara.

Onların sesleri dışardan gelir, dinden duyulur, «sana da kurtuluş budur, bu», der. O ses...

Muhterem dinleyenlerim, Hz. Mevlânâ'nın, Mesnevi'sinde ki bu araştırmadan sonra sizlere Kur'ân-ı Kerim âyetlerinden mülhem, bir kaç misali nakletmek istiyorum. Kısa misal dedim, yoksa bütün Kur'ân-ı Kerim'i, binlerce Hadis'i Kutsi'yi, Hadis'i Şerif'i, Kelâmı Kibar'ı, Atasözünü, an'aneyi, tarihî vakaları, vs. içine alan muhteşem ve İlâhî bir eserle karşı karşıyayız...

Mesnevi'de Âyetlerden mülhem bir kaç seçme :

Mesn. C : 4, B : 2677 ...Hz. Ali ve çocuğu tehlikede olan kadın.

Murteza'nın yanına bir kadın gelip dedi ki: Çocuğum, oluğun üstüne kaydı.

Çağırısam ele geçmez. bıraksam düşüp helâk olacağından korkuyorum.

Akıllı değil ki tehlikeden kurtul, yanıma gel diyeyim de anlasın.

Elle işaret etsem anlamaz.. anlasa bile, kötülük şu ki dinlemez!

Mememi, sütümü gösterdim ama, benden yüzünü gözünü çevirip duruyor!

Allah hakkı için, siz bu âlemde de, öbür âlemde de, âcizlerin ellerinden tutan, onlara yardım edenlerdensiniz;

Benim derdime tez bir derman bul, gönlümün meyvasını kaybedeceğim diye, yüreğim titremede!

Ali (K. V.) dedi ki: Hemen dama bir çocuk çıkar.. çocuğun, kendi cinsini görünce, derhal oluktan dama gelir. Cins cinsine ebedî olarak âşıktır.

Kadın öyle yaptı, çocuğu, o çocuğu görünce ona yüz tuttu;

Oluktan dama geldi. Her cins kendi cinsinden olanı çeker, bunu böyle bil!

Çocuk sürüne sürüne, öbür çocuğun bulunduğu tarafa geldi ve aşağı düşme tehlikesinden kurtuldu.

Peygamberlerde, kulları oluktan kurtarmak için, insan olarak gönderilmişlerdir.

Peygamber, ben de sizin gibi insanım, kendi cinsinize gelin kaybolmayın,buyurdu.<sup>1</sup>

Mesn. C : 4, B : 3677 ...Allah, akıl ve insan.

Apaçık göremediğimiz Zât, daima gizli olarak bizimledir.

Hani akıl gibi, sen onu göremezsin ama, o da seninle beraberdir.

(1) Kur'an-ı Kerim, Âli İmrân : 3/Âyet : 164.

Le kad min Allah'i alel mu'minine iz baase fihim Resulen min enfusihem... Allah, mü'minlere lufufta bulunarak, kendi aralarından bir Peygamber gönderdi.

Aynı manâda, Bakara : 2/Âyet : 151. El mu'mininun : 23/Âyet : 32. El Cuma : 62/Âyet : 2. El A'raf : 7/Âyet.

Sen onu görmezsin ama, o seni sinamadadır, duruşunu, hareketini görür durur!

Ne şaşılacak şeydir ki bu, böyleyken sen, akılı yaratanın seninle oluşunu caiz görmezsin.

İnsan, akıldan gaflet eder, kötü işlerde bulunur; sonra akılı insanı kınamaya başlar.

Sen akıldan gafilsin ama, o kınama, aklın varlığından değil midir?

Eğer aklın olmasaydı, senden gaflet etseydi, nasıl olurda seni kınar, bu kınamayla sana sille vururdu?

Fakat sen ondan gafil olmasaydın bu delikte bulunur, bu pis işlere girişir miydin.

Şu halde aklın, bir usturlaba benzer, varlık güneşinin varlığını onunla bilirsin.

Aklının sana yakınlığı keyfiyete sığmaz, ne sağdadır, ne solda; ne arttadır, ne önde.

Aklın bile sana yakınlığı, aklın bile sendeki varlığı keyfiyetsiz, anlatılmaz, bir haldeyken ve o yolda akıldan bahis bile edilemezken o Padişahın, Allah'ın sana yakınlığı, neden keyfiyetsiz olmasın?

Parmağındaki hareket, ne parmağın önündedir, ne ardında; ne sağındadır, ne solunda.

Uyku ve ölüm halinde, o hareket, parmağından gider, uyanırken gelir!

O hareket olmadıkça, parmağından bir fayda hâsıl olmaz, peki ne yolla geliyor o hareket?

Gözünün nuru, gözbebeğindeki ışık, altı cihetten de gelmiyor, fakat ne yolla geliyor?

Taraf ve cihet, halk âleminde, emir ve sıfat âlemini cihetsiz bil!

Ey oğul bil ki, emir âleminde cihet yoktur, artık emir sahibi olan Allah, elbette büsbütün cihetten münezzehtir!

Aklın bile ciheti yok, elbette beyanı iyice bilen Allah akıldan üstün akıldır, candan üstün can!

Hiçbir mahlûk yoktur ki onunla alâkası olmasın, fakat oğul bu alâka anlatılamaz, keyfiyetsizdir.

Çünkü ruhta ne ulaşma vardır, ne ayrılma, fakat zan, ayrılık ve birlikten gayri bir şey düşünemez.

Bu buluşma, birleşme ve ayrılmadan gayri bir delilin izini bul, fakat iz izleme susuzu kandırmaz ki!

Asıldan uzaksan, bir müddet iz izle dur da, erlik damarın, seni vuslâta eriştirir.

Akıl, bu alâkaya nasıl yok bulsun, bu alâkayı nasıl anlasın? Bu akıl buluşma ve ayrılık alâkalarına bağlıdır.

Mustafa (AS), bunun için «Allah'ın zâtından pek bahsetmeyin» diye vasiyette bulunur.

Zaten Allah'ın, Zâtını düşünmek, hakikatte Zâtını düşünmek değildir ki.

Çünkü düşünenin zannı ve düşüncesi, ancak yola taallûk eder; o zan ve düşünceyle Allah arasındaysa yüz binlerce perde vardır!

Herkes, bir perdeyle kapanmış, ulaştım sanmıştır ama, Allah sandığı, ancak kendi vehmidir.

İşte Peygamber, bu yüzden o vehim sahibinin, yalnızca düşüp de malihulyalara kapılmaması için vehmini gidermiştir.

Çünkü onun vehminde edebi terk ediş vardır. Edepsizi de Allah baş aşağı eder.

Baş aşağı oluş da şudur: İnsan aşağılara gider dururda kendisini üstün sanır.

Zaten sarhoşun yapacağı şey budur: o, gökü yerden fark etmez!

Allah'ın şaşılacak eserlerini düşünün, Ululuğunu, büyüklüğünü görün de, kendinizi kaybedin.

İnsan, O'nun sanatına dalar da sakalını, bıyığını kaybederse, haddini bilir, ses bile çıkarmaz!

Candan, yürekte «Ben Seni öğemem», sözünden başka, birşey söyleyemez.. çünkü o bahis, zaten sayıdan, hadden dışarıdır!<sup>2</sup>

(2) Kur. Ker., El Hadid : 57/Âyet : 4.

Ve huva ma'akum fe eyneme küntüm, vallahi bimâ ta'melûna basır..

... O, sizinledir nerde olursanız ve Allah ne yapıyorsanız görür.



Mesn. C : 3, B : 2885 ...Köpeklerin her kış mevsimi ev kurma hevesi...

Kış geldi mi köpek ezilir, büzülür. Kışın soğuşu onu perişan bir hale kor.

«Kışa dayanamıyorum. Sağ olursam, taştan bir ev kurmam lâzım.

Yaz gelince dişimle, tırnağımla çalışıp çabalayayım, kışın barınmak için bir tek ev kurayım» der.

Fakat yaz gelip de ısındı mı kellesi, kemiğinin iliğı yerine geldi mi, kemikler kızışıp derisi gerildi mi,

Kendisini koskocaman görür de «iyi ama ben hangi eve sığarım ki?» der.

İrileşir, ayağını çeker, tembel tembel, karnı tok, sırtı pek, kendisine güvenmiş halde bir gölgeye çekilir.

Gönlü, «Bir ev kur» derse de, o, «Söyle yahu, ben nasıl olurda bir eve sığarım ki?» diye cevap verir.

Sen de bir belâya, bir musibete düştün mü, büzülürsün, hırs kemiklerin bitişir; küçülür kalırsın.

«Tövbeden bir ev kurayım, kışın o evceğizde barınayım» dersin.

Fakat şükretmek, nimetten daha hoştur. Şükreden kişi, hiç şükretmeyi bırakır da nimet sevdasına düşer mi?

Şükür nimetin canıdır, nimetse deriye benzer. Çünkü seni sevgiliye kadar ulaştıran şükürdür.

Nimet insana gaflet verir, şükürse uyandırır. Padişahın şükür tuzacağıyla, nimet avlamaya gör.

Şükür nimetin gözünü doyurur, seni bey yapar. Bu suretle de yoksullara yüzlerce nimet bağışlırsın.

Tanrı yemeğinden ye, doy da senden oburluk, tamah ve şuna buna ihtiyacını arzetme illeti geçsin.<sup>3</sup>

(3) Kur. Ker., Necm : 53/Âyet : 39.

Ve enleyse lil insani illa mâ se'a

Ve gerçekten de insan, ancak çalıştığını elde eder.

Kur. Ker., İbrâhîm : 14/Âyet : 7.

.. Le in şekertüm le eziydenneküm.

.. nimetlerime şükrederseniz artırırım..

Mesn. C : 2, B : 135 ...Yılandının bir başka yılandan yılan çalması.

Bir hırsızcağız, bir yılan oynatıcının yılanını çaldı. Aptallığından onu ganimet saymaktaydı.

Yılandı yılanın zehirlemesinden kurtuldu. Yılanın da, hırsızını ağlatıp inleterek öldürdü.

Yılandı, o ölü adamı görüp tanıdı, «Onu benim yılanım öldürdü, canından etti.

Hırsız bulayım da, yılanımı ondan alayım diye dua edip dururdum, gönlüm, yılanımı bulmayı istiyordu.

Allah'a şükrolsun ki o dua kabul edilmedi. Ben, duamın kabul edilmeyişini ziyan sandım, ama bana faydaymış» dedi.

Nice dualar vardır ki, ziyanın, helâk olmanın ta kendisidir. Noksan sıfatlardan münezzeh olan Cenabı Hak, onları kereminden kabul etmez.<sup>4</sup>

Mesn. C : 2, B : 3788 ...Çölde ibadet eden Zâhid'le hacılar.

Çöl ortasında bir zâhit, Abbadiye kabilesine mensup olanlar gibi, ibadete dalmış kendisinden geçmişti.

Hacılar, şehirlerden oraya vardılar; gözleri o kurumuş - gitmiş zâhide düştü.

Zâhidin oturduğu yer kuruydu, fakat tabiatı yaştı, yumuşaktı... Sanki çölün sam yelleri, ilaç olmuştu ona.

Hacılar, onun yalnızlığına, o afetler içindeki selamette oluşuna şaşılar.

Kum üstünde namaza durmuştu, ama kum'da pek sıcaktı; hem de tenceredeki suyu kaynatacak kadar sıcak.

Görsen dersin ki, 'Çayırhıkta - çimenlikte, güllük - gülistanda biri... Yahut da Burak'da.

(4) Kur. Ker., Bakara : 2/Âyet : 216.

.. asâ en tühıbbu şey'en ve hüve şerrün leküm, vallahü ya'lemü ve entüm lâ ta'lemun. Bazı şeylerde vardır, hoşlanırsınız şerdir size. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

Bakara : 2/Âyet : 232.

.. vallahü ya'lemu ve entüm lâ ta'lemun.. Siz bilmezsiniz amma Allah bilir. El Haşr : 59/Âyet : 22.

.. âlimül gaybi veşşehâdeh, huvel Rahmanul Rahîm.

.. gizliyi de bilir, görünenide, O'dur Rahman ve Rahîm.

Düldüle binmiş bir atlı.

Yahut ayağı ipek halılara, yumuşak kumaşlara basmış, sam yeli ona sabah rüzgarından da hoş.

Derken o topluluk, derviş namazını bitirinceye dek beklediler.

Yoksul, kendinden geçmişti; kendine gelince, hacıların içinden gönlü aydın bir kişi,

Gördü ki, zahidin ellerinden, yüzünden sular damlamada; elbisesi ıslanmış.

«Bu suyu nerden buluyorsun», diye sordu ona. Zâhit, gökten demek ister gibi, elini göğe kaldırdı.

Adam: Kuyu yokken, «Hurma lifinden örülmüş ip» bulunmazken, istediğin zaman yağmur yağar mı? diye sordu.

A din sultanı müşkülümüzü hallet de hâline inanalım.

Sırlarından bir sır göster bize de, bellerimizdeki zünnarları koparıp atalım.

Zâhit, hacıların duâlarını kabul et, diye gözlerini gökyüzüne dikti.

Ya Rabbi, rızkımı gökten aramaya alışmışım, dedi, Sen yücelerden kapı açmışsın bana.

Ey, Lâmekân âleminden, mekân belirten; «rızkınız göktedir» sırrını açıklayan...

Bu münâcat arasında hoş bir bulut, su sömüren bir fil gibi, beliverdi hemen.

Tulumdan boşanırcasına, yağmur yağmaya, çukurları, mağaraları doldurmaya başladı.

Bulut, tulumlardan boşanırcasına gözyaşı dökmekdeydi; hacıların hepsi de tulumlarını açmışlardı. Bu şaşılacak işler yüzünden bir topluluk, bellerindeki zünnarları kesip attılar.

Bir topluluğun da, bu şaşılacak şey yüzünden inancı arttı... Allah doğru yolu daha iyi bilir.

Bir başka topluluksa, bu mucizeyi kabul etmedi, ebedî olarak, ham ve noksan olarak kaldı; söz de burada bitti.<sup>5</sup>

Mesn. C : 3, B : 1835 ...Kör Şeyhin, Kur'ân okurken gözlerinin görmesi.

Yoksul biri, kör bir Şeyhin evinde bir Kur'ân gördü.

Temmuz ayıydı, ona misafir olmuştu, birkaç günlüğüne bir araya gelmişlerdi.

Kendi kendisine «Burada bu Kur'ân'ın ne işi var? Bu adam kör» diye düşündü.

Bu düşünce ile huzuru kaçtı; «Burada bu körden başka kimsede yok, bu ne iş? Burada yalnız o var, bir de buraya bir Kur'ân koymuş. Ben ne bunağım, ne sersem. Hele bir şey sormayayım da, sabredeyim, belki muradıma erişirim.»

Sabretti, bir müddet gönlü sıkıldı, fakat nihayet meseleyi anladı. Çünkü sabır, genişliğin anahtarıdır...

Gece yarısı, Kur'ân sesini duyarak sıçrayıp kalktı. Şaşılacak halle şahit oldu. Kör Kur'ân'ı yanlışsız okuyordu. Sabırsızlandı bu hali sordu :

«Gözlerin görmediği halde, nasıl oluyorda okuyorsun? Nasıl oluyorda satırları görüyorsun?

Hemde eğilmişsin, okuduğun satıra bakmakta, elini okuduğun harflerin üstünde gezdirmektesin.

Parmağını satırlar üstünde gezdirişinden anlaşılıyor, mutlaka harfleri görüyorsun.

Kör şeyh, «Ey beden bilgisizliğinden kurtulan, dedi, Allah bunu yapamaz mı sanıyorsun da şaşıyorsun?

(5) Kur. Ker., El Mü'min : 40/Âyet : 60.

Ve kâle Rabbüküm üd'üniy estecibu leküm.

Ve Rabbiniz dedi ki, Beni çağırın, icabet edeyim size.

İbrâhim : 14/Âyet : 4.

.. feyudillulahu men yaşâu ve yehdiy men yeşâ'...

.. gerçekten de Allah, diediğini saptırır, dilediğini doğru yola sevkeder..

Talâk : 65/Âyet : 3.

.. Ve men yetevekkel alellahi ve huvve hasbüh..

.. ve kim Allah'a dayanırsa, o'nun işine kolaylık verir O.

Ben Allah'a, her mühtaca yardım eden Rabbim, dedim; ben Kur'ân okumaya canım kadar düşkünüm.

Hâfız da değilim, Ya Rabbi Kur'ân okuyacağım vakit, gözlerime illetsiz ışık ver. Benim gözlerimi aç da, Kur'ân'ı elime alıp okuyayım, diye dua ettim.

Cenabı Haktan, ey Kur'ân'a düşkün adam, ey her deritte bizden ümidini kesmiyen, senin bize karşı, öyle bir güvenin, öyle bir güzel zannın var ki, o ümit sana daima yüksel demekte.

Ne vakit Kur'ân'ı elime alıp okumak istersen, Ben de sana, gözlerinin nurunu o zaman bağışlıyacağım, ey yaratılışı büyük er, diye nidâ geldi.

Öyle de yaptı, Rabbim. Ben ne vakit okumak üzere, Kur'ân'ı elimo alıı, açarsam,

Her şeyi bilen, hiç bir işten gafil olmıyan o büyük Padişah,

O Bir olan Allah'ım, gece çırağı gibi gözlerimi ihsan etmede».

Allah (CC) ne alırsa, ona karşılık ihsanda bulunur. Hakikât'a ermiş kişi, bu sebebi itiraz etmez.<sup>6</sup>

Evet! Kıymetli dinliyenlerim, insan, huzuru kalple, tam bir teslimiyetle, Allah'tan bir talepte bulunursa, hiç şüphesiz, hayırlı isteğine nail olur. Değil gözlerinden, mahrum olanın görmesi; ölüyü dahi diriltir, herşeyi yoktan vâı eden, Yüce Rabbimiz...

Konuşmamın başında, bu araştırma ilmi ve akli olacaktır, demiştim; yukarıdaki hikâyeleri seçmemin sebebi, Cenabı Mevlâna'nın, hangi âyetlerin ilhâmiyle bunları anlattıklarını, açıkca beyan etmemiş olmasıdır. Bu durum, beni Kur'ân'ı Kerim'de, zevkli bir araştırmaya sevk etti. Şüphesiz ki, bunu konuşmamın sonuna eklediğim âyetlere başkalarında ilâve olabilir, tıpkı başka hikâyeleride ilâve edebileceğimiz gibi. Evet, Mesnevi bir bilgi, eşsiz bir ilim hazinesidir; nitekim, asırlardır, bazı el yazması Mesnevi nüshalarının sonunda yazılı ve Fatiha'dan önce Mesnevihanların ders hitamında

(6) Kur. Ker., El Mü'min : 40/Âyet : 60.

Ve kâle Rabbüküm üd'ünîy estecib leküm...

Ve Rabbiniz dedi ki, Beni çağırın, icabet edeyim size.

El Talâk : 65/Âyet : 3.

..ve men yetevekkel alellahî ve huvve hasbuh..

..ve kim Allah'a dayanırsa, o'nun işine kolaylık verir.

okudukları bir beyit, yazarlarından, okuyanlarından hayranlık duygularını çok güzel ifade etmektedir.

«Ne nucmest u ne ramlest u ne havab---Vahyî Hak Vallah u a'lem bel sevâb».

«Ne yıldız bilgisidir, ne remil, ne rüya---Hak vahyidir, doğrusunu ancak Allah bilir.» (Mestn. C : 4, B : 1852). Bu beytin değerlendirmesini takdirlerinize bırakarak konuşmamı Mesnevi'den son bir seçmeyle tamamlayacağım.

Mesn. C : 3, B : 1197 ...Uyu Peygamberim uyu...

Allah'ın lutufları, Mustafa'ya vaitlerde bulundu da dedi ki: «Sen ölsen bile bu din, bu iman ölmez.

Senin kitabını, mucizeni ben yüceltirim, Kur'an'dan birşey eksiltmeye, ona birşey katmaya, yeltenen kişiye, ben mâni olurum.

Ben seni iki dünyada da korurum. Sözlerini duyup kınayanları ben bilirim, onları hor, hakir bir hale korum.

Hiç kimse Kur'an'ı değiştirmeye kudret bulamaz; ona ne birşey ilâve edebilirler, ne ondan birşey eksiltebilirler. Benden daha iyi bir koruyucu olamaz!

Senin parlaklığını gün geçtikçe artırır, adını altınlara, gümüşlere bastırırım. Senin için mimberler, mihraplar yaptırırım, sevgim yüzünden böylesine lutuflar ederim sana... senin kahrında benim demektir.

Şimdi adını korkudan gizlice anıyorlar. Namaz kılacakları zaman gizleniyorlar. Mel'un kafirlerin korkusundan, dinin mağaralarında gizli kalıyor!

Bütün dünyayı minarelerle dolduracağım, âsilerin gözlerini kör edeceğim ben. Kulların şehirler alacaklar, mevkiller bulacaklar.

Dinin balıktan aya kadar, her yanı kaplıyacak. Kıyâmete kadar, o dini sürdürecektir. Dinin dünyadan kalkacağından korkma!

A Peygamberim benim, sen büyücü değilsin, gerçeksin... Musa'yla aynı hırkayı giymişsin sen!

Kur'an'ın Musa'nın asâsına benzer, küfürleri ejderha gibi sömürüp yutar.

Sen toprak altında uyursun ama, o tertemiz söz, asâ gibi herşeye ağahtır.

Kast edenlerin elleri, o asâya ulaşamaz.

Bedenin uyur ama, nurun göklere yükselir... Uyu ey Padişah uyu, uykun mübarek olsun.<sup>7</sup>

Evet! kıymetli dinliyenlerim, geçen 15 asır, âyetlerden mülhem yukarıda ki sözleri doğruladı. Takdiri İlähiyle, seçilmiş olan Türk milletinin katkısıyla, kıyamete kadar sürecektir olan bu din, bu iman ölmeyip dünyayı kapladı. Kimse Kur'an'ı değiştirmedii. Peygamberimizin adı, altınlara, gümüşlere yazıldı. Bütün dünya minarelerle, sayısız mimberlerle, mihraplarla doldu. Kâfirler helâk oldu. Müslümanlar şehirler aldı, mevkiler buldu... ve sonsuza dek aynen devam edecek!

Türk Milletinin katkısıyla dedim, kıymetli dinleyenlerim, çünkü bizler, İslâmiyetin doğuşundan, hemen bir iki asır sonra, bu imanı benimsedik, bu dini kabul ettik. İslâmiyetle birleştik, bütünleştik ve Cenabı Hak'ın, yaratılışta milletimize takdir ettiği kaderi yaşadık. Seçilmiş askeri olarak, manen, fikren ve bedenen asırlarca hizmet ettik. Milletimize, sayısız zaferler, fetihler nasib oldu. Tek bir ruh, bölünmez bir bütün olarak, birlikle beraberlikle, asırlarca dünyayı titreten, imparatorluklar kurduk. İslâmın yayılmasına, korunmasına destek olduk. Hala şerefli bir Cumhuriyet olarak, karşılık beklemeksizin, İslâm âleminin öncü ve koruyucusuyuz. Bu vazifeye ebediyen gönüllü olduğumuzu ifade edercesine, Peygamberinin adını şerefli askerine vermiş olan, dünyada tek milletiz. Evet! Mehmetçik adında, bir ebediyet gizli, dünya durdukça Allah'a adanmış, O'nun himayesinde, O'nun ordusu... Dolayısıyla, bugüne kadar, her felâket sandığımız, sonunda bizler için, bir nimet olduğuna şahit oluyoruz. Bu İlähi lutuf, bir taraftan seçmiş Gazi Milletimizin hizmetleri ve dökülen şehit kanlarının karşılığı olmakla beraber, öte ta-

(7) Kur. Ker., El En'am : 6/Âyet : 34.

.. ve lâ mübeddile likelimâtillâh.. Alah'ın sözlerini tebdil edecek hiçbir fert yoktur.

.. lâ tebdile li kelimütillâh.. Allah'ın sözlerinde değişmek yoktur.

Hicir : 15/Âyet : 9.

İnnâ nahnu nezzelnel zikre ve innâ lehu le hafizun.

(Kur'an-ı) indiren biziz, biz onu herhalde koruyacağız.

Fussilat : 41/Âyet : 42.

Lâ yetihibâtılı min beyni yedeyhi ve lâ min halfih tenziyen min hakimen hamiyd.

Ne önceden ne de sonradan ona asla halâl (bâtıl) ârız olmaz. O, her fiilinde hakim olan, övülen mâbut tarafından indirilmiştir.

raftan devamı, gafil olmayıp, geçmişte olduğu gibi, tek bir Ruh olarak, birliğimizle beraberliğimizle mümkündür ancak... Bu anlayışa sahip olmak, bu ruhu yaşatmaksa tarihimize, atalarımıza, şehirlere, bizden sonraki nesillere borcumuzdur!

Sözlerimi, Cenabı Hâktan, bu birlik Ruhunu, sonsuzluğa dek yaşatmamıza yardımcı olmasını niyaz eder, Allah'ın inayetiyle, vatanımızı kurtaran, Mustafa Kemâl Atatürk'ün, yukarıda bahis ettiğim hakikâtlara vakıf olarak, dile getirdiğine inandığım sözleriyle, aynı inanç ve güvenle, «Türkiye Cumhuriyeti ilelebed, payidâr olacaktır» diye bitirirken, «Uyu Peygamberim, uyu!» Allah'ın (CC) emrinde Türk Milleti, nöbette Türk Ordusu, Mehmetçiğin durdukça uyu, huzur içinde uyu!...



## MEVLÂNÂ VE DİYALEKTİK

Doç. Dr. Hayri BOLAY

Diyalektik, günümüzde dillerden hiç düşürülmeyen; ama o nisbette de az bilinen ve anlaşılması zor olan bir konudur. Diyalektik'in bir kısım ideolojilerin dayandığı ve güvendiği bir metod olarak kullanılması; bu ideolojilere karşı olan her grup tarafından da kendi anlayışlarına uygun olup olmadığı düşünülmeden benimsenmesine ve olur olmaz yerlerde kullanılmasına paralel olarak Diyalektik'in, âlemin yapısını ve tarihin işleyişini izahta da kullanılması bu kavrama olan alâkayı daha da artırmıştır. Buna rağmen Diyalektik kavramını çeşitli kesimlere mensup kimselerin kullanmaları onun anlaşılmasını temine yetmemiş; ama anlaşılması zor bir halde kalmasına ve âdetâ esrara bürünmesine ve böylece cazibesinin artmasına sebep olmuştur. Onun için bir kısım gençlerin bu cazibe ile karşı ideolojiye kaydıkları daha görülmüştür. Bir kısım ideolojilerin bir çok şeyi istismar etmesi gibi, Hacı Bektaş Veli, Yunus ve Mevlânâ gibi, zirveleri de istismara çalışması bilhassa bu büyük gönül erlerini kanlı bıçaklı ihtilâlcî halk liderleri olarak takdim etmesi muhtelif kimseleri çeşitli yönleriyle bu zatlar üzerinde durmağa sevk etmiştir. 1984 senesinde yapılan Hacı Bektaş Veli şenliklerine bizim de «Makâlât'a Göre Hacı Bektaş Veli'nin Fikri Şahsiyeti» isimli bir tebliğle katılmamızın, ve ana kaynağına göre Hacı Bektaş'ın hangi fikirleri yaydığını ve Yunus gibi Mevlânâ gibi aynı devirde, Anadolu'nun manevî birliğini nasıl kurduğunu ortaya koymağa çalışmamızın sebebi de bu idi.

Bu vesile ile Mevlânâ'nın da Diyalektiği kullanıp kullanmadığını, kullandı ise hangi mânâda kullandığını ortaya koymayı düşündük. Yalnız hemen şunu ifade edelim ki bu konuşma, Mevlânâ'nın bütün eserleri hattâ Mesnevi'nin tamamı taranarak hazırlanmış değildir. Sadece Mesnevi'nin ilk iki bin kûsûr beyti gözden geçirilerek hazırlanmıştır. Bununla beraber, mesele hakkında oldukça tatmin edici bir kanaat verecek malzeme elde edilmiş sayılır.

Bu girişten ve açıklamadan sonra Diyalektik'in mânâlarını açık-

layarak meseleye zamanın müsaadesi nisbetinde açıklık getirmeğe çalışalım.

Diyalektik İlkçağ'dan beri çok değişik ve çeşitli mânâlarda kullanılmıştır:

Kavram bâzan bir akıl yürütmenin bir muhakemenin kuvvetini bir isbatın doğruluğunu ifade için, yahut bir fikri ifade edebilmek, anlatabilmek için bir tarz, bir metod olarak kullanılmıştır. Bu mânâda Diyalektik, fikrin ifade kalıplarında ve telkin unsurlarında bulunduğu edâ, ağız, uslub, demektir. Bir fikir adamımızın benzetmesi ile meseleleri tüfek kurşununa benzetirsek, fikir barut olursa, diyalektik de vurucu çekirdek olacaktır. Bu açıdan fikir ve iddianın sabit kalmasına karşılık onun ifadesinin ifadedeki üslûbun zamana ve mekâna göre değiştiğini görürüz.

Diyalektik İslâm dünyasında «Fenn-i münazara», «Cedel», «İlm-i Cedel», «İlm-i hilâf ü Cedel» gibi isimlerle anılmıştır. Sokrat onu, Doğru'ya hakikata ulaşma vasıtası, kavramları açıklığa kavuşturma aracı ve zıtlıklar içinde ilerleyen karşılıklı konuşmalarla hakikatı ortaya çıkarma usulü olarak kullanmıştır.

Bu mânâda böyle bir diyalektik anlayışının Mevlânâ'da olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü, o çeşitli zıtlıkları ve tenakuzları ortaya koyarak inandığı hakikatı daha rahat ifade etmektedir. Meselâ :

Evde düşman gizli: Bön örter kapu;  
Hiylekâr Fir'avn'ın öz tedbiri bu.  
Öfeden Fir'avn boğmuş bir çocuk  
Görmemiş: Köşkünde Musa bir konuk

Derd, derman, cehd hak olmakda bir  
Cehdi inkârlar da Cehdin kendidir,  
Gün batarken soldu renkler durmadan;  
Oldu nûr zıddıyla âniden ayan  
Rengi görmekçin ışık lâzım sana;  
Rengi farket, bak da nûrun zıddına

beyitlerinde ve daha pek çok beyitte zıtlıklara dayanarak çeşitli hakikatları ifade imkanı bulmuştur. Hatta bu mânâyı uygun olarak Eflâtun'da Diyalektik'in kazandığı mânâyı da Mevlânâ'da bulmak mümkün görünmektedir. Eflâtun'da Diyalektik Hayr-ı Alâya (En yüksek iyi'ye) ve onun ilmine ulaşmak için onu temaşa etmek için çıkarılacak zahmetli bir yoldur, bir çıkıştır.

Levh-i hâfız, levh-i mahfuz oldu hem;  
 Aklı rûhun kaynağından doldu hem  
 Tamlanır eksik akıl tam akl ile  
 Tam akıl, pis nefse zincirdir hele  
 Sen çalış, kâret tevekkül üzre hep,  
 İşte Hakk'ın dostu olmakçm sebep  
 Emre kûabil ol da bâri kâabil ol!  
 Vaslu tûlib ol da bâri vâsıl ol!

Bu ve benzeri bir çok beyitte Mevlânâ'yı Levh-i Mahfuz'daki ilâhi bilgiye vâkıf olma gayreti ve şevki içinde, akli ruhun kaynağından doldurmak, Hakk'ın dostu olmak aşkı içinde görüyoruz ve böylece yaşadığını, bütün insanlara aynı şeyi tavsiye ettiğini de biliyoruz.

Diyalektiğe Eflâtun'da olduğu gibi, mantıktan ayrı bir mânâ verenlerin başında Alman filozofu Hegel gelir. Hegel külli Ruh'un varlıkları meydana getirişini, tenakuzlar, çatışmalar içinden geçerek kendini bulmasını ifade edebilmek için Diyalektiği kullanmıştır. Tez - antitez şeklindeki çatışmalar hamleci ilerletici ve terkibe götüren bir yapıya sahiptir. Yalnız Hegel, diyaletliğinde oluş âlemini varlığı zıtların çatışmasından doğan terkip ile izah ederken, adetâ külli Ruh, bu çatışmadan kendini kurtaramamakta ve bir zaruretin içinde görünmektedir.

Mevlânâ'ya baktığımızda onun da varlıkların meydana gelmesini, zıtlıklara bağladığını görürüz :

Gizli şey zıddıyla etmiştir zuhur;  
 Zıddı Hakk'ın yok da hep gaaib olur.  
 Nûru idrâk eyledin zıddıyla sen,  
 Zıddıdır her zıddı tarif eyleyen  
 Zıddı yok Hak nûrunun - yer yok söze -  
 İşte bundadır ki Hak gaaib göze

Bu beyitlerde Mevlânâ varlıkların zıddıyla meydana geldiğini ve Hakk'ın zıddı olmadığı için gözlere ayân olmadığını açıkca ifade etmektedir. Burada bir hususu belirtmek lâzımdır: Hegel'in Külli Ruh'u, zaruretin pençesinden kendisini kurtaramazken, Mevlânâ, zıtları idare eden, onlardan yeni varlıklar yaratan Yaratıcı'nın hiç bir zarurete tâbi olmadığını da açıkca ortaya koymaktadır. Yani Mevlânâ varlığı esir eden zaruretin (Necessite) değil, Contigence'in determinizmin değil, hürriyetin yanındadır:

O, ateşin yakıcı vasfının bir zaruret olduğunu bilmekte, bunun

gibi yaydan fırlatılmış okun geri gelmeyeceğini kabul etmektedir. Ama onun bu zarureti anlayışının yanında yaydan fırlatılan oku, yalnız Allah'ın değil, kendilerine kudret ve tasarruf hakkı verilen evliya (erenler)'nın da durdurabileceğini söylemektedir :

Ey oğul dönmez atılmış ok geri;  
Bendi ancak bir selin, kaynak yeri.

Mevlânâ bu beytin ilk mısraında zarureti görünürken, zarureti kabul ederken, ikinci mısraında kaynağa ve esas iradeye dikkati çekmektedir. Fakat şu beyitlerde tamamen Contingence taraftarı olarak görünmektedir.

«Hak, verir kudret! Erenlerden çoku.  
Döndürür yoldan, atılmış bir oku  
Fikrimiz boşlukta bir oktur bizim.»  
Düşmez asla, durdurur, Allah Kerim.»  
Ey kederden kaygıdan çıkmaz kişi!  
Nûru serpip nârâ, nûr et âteşi  
Râm eder dünyayı insan ilim ile.  
Gök deniz, dağ, çöl geçer bir biri ele

Deme ki ilk bakışta Hegel ile Mevlânâ'da zıtlar bakımından bir benzerlik görünürse de Mevlânâ temelde ondan ayrılmaktadır.

Şimdi bir de Marx'ın diyalektik anlayışına göz atalım Marx da Hegel gibi, âlemin ve ondaki varlıkların gelişmesini Diyalektik ilerleyiş ile izah etmiş, Hegel'in ruhun hareketini izah etmek için kullandığı diyalektiği maddeye uygulamış ve maddenin yapısını, gelişmesini onunla açıklamıştır. Marx'ın diyalektiği tarihe, cemiyetlere ve iktisadî gelişmelere, mücadelelere uygulaması, maddeci, kavgacı, ihtilalci, kanlı bir diyalektik anlayışının yerleşmesine yol açmıştır.

Bundan dolayı Marx'ın diyalektiğinde tarihi determinizmin hakimdir ve bu determinizm de iktisadî bir determinizmdir. Her ne kadar Marx insanı tanrı ilân etmişse de, ilan ettiği Tanrısını ve o insanların teşkil ettiği cemiyetleri iktisadî zaruretlerin emrinden çıkmayan birer esir gibi görmüş ve göstermiştir. Çünkü ona göre bir tarih dönemini belirleyen o devrin iktisadî yapısıdır ve toplumdaki esas itici güçler, iktisadî güçlerdir. Bu ekonomik yapı da kişiye ve cemiyete daha önceki devirlerden tarihin bir mirasıdır. İnsan bundan ne kaçabilir, ne de kurtulabilir.

Mevlânâ da Hegel'in anladığı mânâda olmadığı gibi Marx'ın anladığı mânâda da bir diyalektik yoktur. Çünkü o zıtlıklara rağmen

ne cansız varlıkların, ne cemiyetlerin ne de insan fertlerinin çatışmasını boğazlaşmasını istemektedir. Aksine sulhu istemekte ve sulhu doğuracak sevginin kaynağını da göstermektedir.

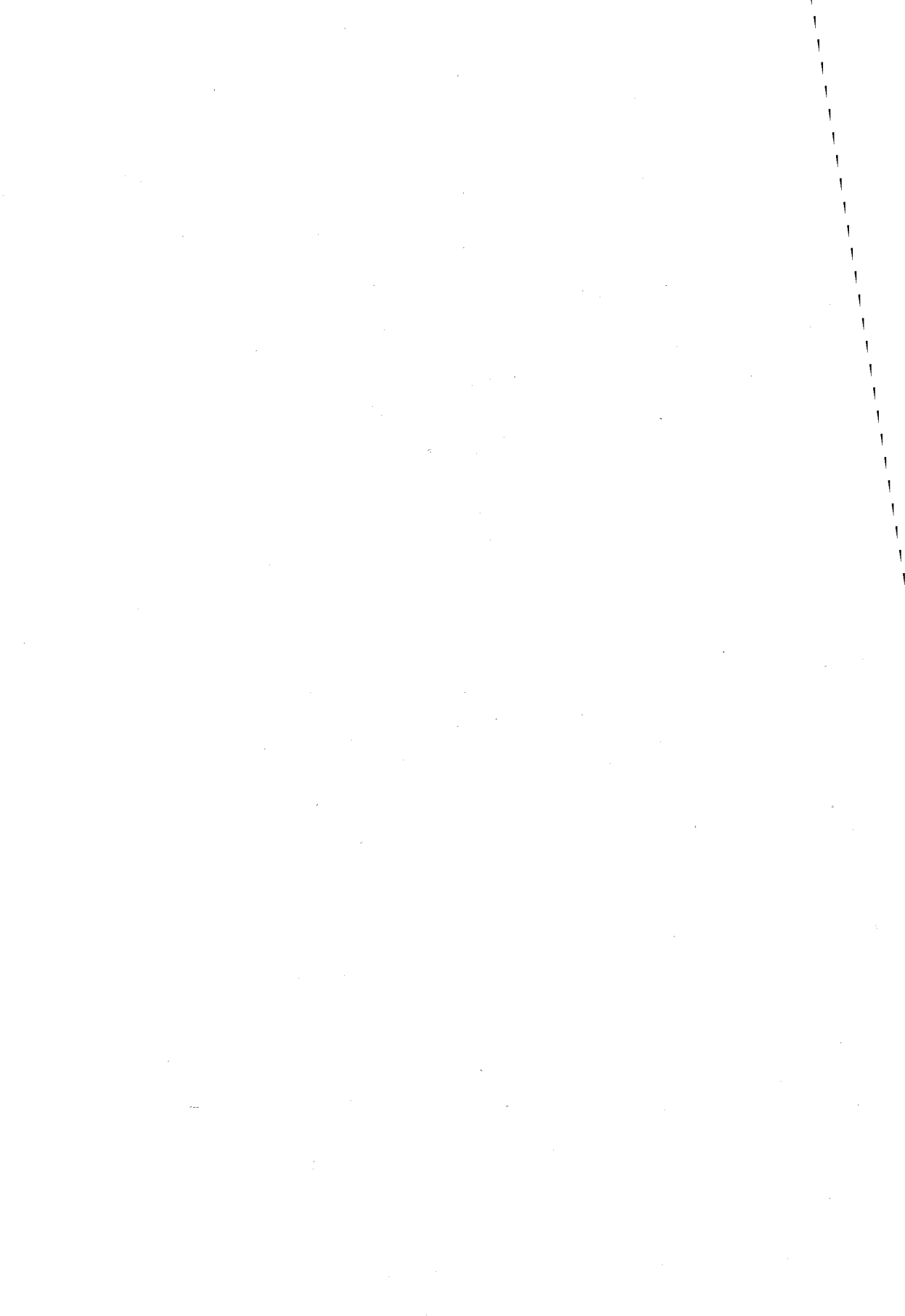
Gam, keder göndermiş Allah çok zaman  
Ta ki zıddından SEVİNÇ olsun Ayan

Zıtların çatışmasından değil fakat ahenkli birleşmesinden sevinç ve sevgi doğmaktadır. Sulh, sükûn, huzur ve barış da bu sevgiden ve sevinçten meydana gelmektedir. Bunun için Mevlânâ sulhumuzu Allah'ın sevgisinin bir yankısı olarak görmekte ve şöyle demektedir.

Cenk edersek: Kahrının bir aksidir,  
Sulh edersek: Sevgisinden yankı bu

Görülüyor ki Mevlânâ'ya göre biribirimizle cenk etmek de iyi geçinip sulh içinde geçinmek de bizim elimizdedir. Bunu temin edemezsek Allah'ın kahrına uğrayacağız, demektir. Bu da sonsuz kargaşa veya kaos demektir. Ama Allah'ın sevgisinden istifade edebilirsek, o takdirde zıtları kalbimizde ve kafamızda barıştırıp huzura kavuşuruz; böylece hayatı ve varoluşu elde ederiz. Bunun aksi ise ölümdür :

«Zıtların Sulhuyla mümkündür hayat  
Zıtların Cengiyledir lâkin Memat.»



## MEVLÂNÂ'NIN MESNEVÎ'SİNDE EDEB VE İNSAN

Yrd. Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY

İnsanların yetişiş tarzlarının onların hayat safhalarında yer-yer izlerini görmek mümkündür. Fakat, bir insan yaşadığı dönemler içinde birbirinden farklı olumlu te'sirler almış ve bunlar mezcolarak kişiye üstün bir şahsiyet kazandırmışsa, bu izlerin tâkibi güçleşmekte, şahsiyetin bütünlüğü içinde kaybolup gitmektedir. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî bu şahsiyetlerin en önde gelenlerindedir; çünkü o ulemâdan bir âileye mensuptu ve bu âile çevresi yetişişine müessir olmuştu. Daha sonra esaslı bir tahsil görmüş, birçok âlim ve âriften istifâde etmeyi bilmişti. İlim tahsilini de ölünceye kadar sürdürmüştü. Edeb kelimesi Türkçe'de, insan hayatı boyunca, «iyi terbiye, usluluk, nâziklik, zarıflık» mânalarında kullanılagelmiştir. Mevlânâ Hz. edepli olma vasfını yukarıdaki mânâlar içinde ve sırasıyla kazandıktan sonra, kazandırmasını edeb-i kelâm içinde gerçekleştirmiştir ki, Mesnevi-i mânevî bu yoldaki eserlerinin en üstünüdür, inancındayım.

Mevlânâ, insanı edepten ayrı düşünemez; çünkü onun nazarında insan, yaradılışının gayesini bilen insan-ı kâmilidir. Böyle bir insan mânâ ikliminin Mevlânâ gibi pâdişâhıdır.

Kıssadan hisse terbiye metodu içinde ekseriyetle benimsenmiş bir sistemdir. Mevlânâ'nın Mesnevi'sinde bu sistemin mevcüdiyetinden bahsedilebilir ise de, Mesnevi'nin böyle basit bir vasıflandırma içine sokulması mümkün değildir. Çünkü bu muazzam eserde hikâyelerin konuları ve aradaki fıkralar kıssadan hisse çıkarmada ancak beşerî yaklaşım için birer vâsıtaadır. Beşerî tedâilere dayanan eser, bütün insanlığı acılar ve sevinçler etrafında birleştirmek durumundadır.

Kâmil insanlar arasındaki yaklaşım için tasavvufî remizlerden de faydalanan mutasavvıf şâir Mevlânâ bunları genişliğine ve derinliğine işlemektedir; inkâr kabul etmez delillerle de karşımıza çıkarmaktadır. Meselâ Mesnevi'de, tasavvufî mânâyı da yorumlayabileceğimiz zıt ve çift unsurlar mevcuttur. Gece ve gündüz dünyâ-

nın mevcudiyetine yarayan iki zıt unsur olduğu gibi, Mesnevî'deki zıt unsurlar da Mesnevî'yi bütünleştirmektedir. Mevlânâ bu esnâda, inkâr kabûl etmez delillerle karşımızdadır.

Eserde, muhâkemeye dayanan kıyas metodu da yer almaktadır ki, burada sual - tecâhül-i ârifâne nev'inden de olsa - mevcuttur.

**Ayna-i cânet çirâ gammâz nist-Z'anki jenkâr ez ruheş gammâ nist**

«Senin cânının aynası niçin yansıtıcı değildir? Onun yüzünden pas ayrılmış değildir (onun yüzü paslıdır da) de onun için.»

Hakikat ve bilgilerin bilmünâsebe aktarılışı esere ayrı bir kıymet kazandırmaktadır. Meselâ aşağıdaki beyitte hem bir kıyası, hem de bilmünâsebe aktarılışı bulmaktayız :

**Hâr der pî süd çünin düşvâr yâb-Hâr der dil çün büved vâ dih cevâb**

«Ayağa batan diken bu kadar güç bulunduğu göre, gönüldeki diken nasıl bulunur? Cevap ver!»

Tasavvuftan anlamayan bir kişi bu sözü mâkul bulacaktır. Tasavvuftan şöyle bir anlayan faydalanacaktır. Tasavvufta ileri mertebede bulunan istifâde edecek, daha da ileriye gidecektir.

Kıssalara, âyetlere telmihlerde de, aynı muhâkeme ve kıyaslama yer almaktadır :

**Vehm-i Mûsâ bâ heme nûr u hüner-Şüd ezan mahcûb tû bi-per meper**

«O kadar mârifet nûru ile berâber (olan) Mûsâ aleyhisselâmin vehmi (Hızır'ın hareketindeki hikmeti anlayamamaktan) mahcub oldu. (O halde) sen kanatsız uçmaya yeltenme.»

Düşünce ve his de, yukarıda bahsettiğim zıt durum içinde belirlenmekte.

**Tıfl milerzed ezan niş-i hacam-Mâder-i müşfik deran gam şâdkâm**

«Çocuk, hacamat neşteri karşısında titremektedir; müşfik anne ise, o gamdan memnun olmaktadır.»



Burada çocuk acıdan müteessir olmakta, anne ise faydayı düşünmektedir, bu sebeple de memnûn olmaktadır.

### Mesnevî :

1. Dünyâ saadetini mânevi rızkı arttırarak, ahlâkı iyileştirerek hazırladığı gibi, aynı yolla Âhiret saadetini de hazırlamaktadır;

2. Az ve veciz konuşmayı öğretmektedir.

Bu eser-i muazzam için :

«Nevâdiri şâmil, parlak makaleleri, âşikâr delilleri hâvî, zâhidlerin yolu, âbidlerin sevinç yeri, elfâzı az, mânâsı çok» diyenler haklıdır; çünkü eser :

1. Allah ilhâmıdır,

2. Bir mürşid-i kâmilin kaleminden çıkmıştır.

Netice olarak :

1. Eser beşerî yaklaşım sağlamaktadır; bunun için de :

a. Hikâye ve fıkra, konulara, kıssadan hisse çıkararak, vâsıtadır.

b. Tasavvufî remizler de zâhiri görenler için vâsıta, bâtını derinlemesine görenler için gayedir.

2. Muhâkeme ve kıyasa dayanarak bilgi vermektedir ve bu bilgiler, münâsebet düşürülerek aktarılmaktadır.

3. Eser zıtlarla bütünleşmektedir.

4. İnsanı sözün özüne vardırabilmektedir.

5. Tebliğ metodları çok defâ birleşik bir durum arz etmektedir.

Burada, Kur'ân-ı Kerim'deki öğretici ve eğitici usûlün ve edebî sanatların İslâmî Türk edebiyâtına dâir eserlerde de yer aldığını hatırlatmakta fayda vardır.



## İSLÂMDA ve Hz. MEVLÂNÂ'DA KADINA SAYGI

Semih SERGEN

Sayın Başkan, Değerli dinleyenler,

Gönüller Sultanı yüce Mevlânâ;

«Ben sağ olduğum sürece Kur'anın kölesiyim, kuluyum

Ben, Muhammed Muhtar'ın yolunun tozuyum.

Benden kim bundan başka söz naklederse

Ben ondan da bizarım, o sözlerden de bizarım.» buyuruyor.

Hz. Mevlânâ, örnek bir müslüman olarak yaşayıp, örnek bir müslüman olarak sonsuz âleme göçetmiştir. O halde Hz. Mevlânâ'da herhangi bir konuyu işlemek için onun ana kaynağına inmek, yaşayışına yön veren İslâmiyetin o konuya bakış açısını tespit etmek gerekir. Şu halde İslâmiyet kadına nasıl bakmış, kadını nasıl değerlendirmiştir işe o noktadan başlamakta yarar vardır.

İslâmiyette kadının yerini ve durumunu değerlendirmek için, o asırda dünyanın çeşitli ülkelerinde kadının durumu nedir, buna bakalım önce.

— Eski Hind'de kadın, evlenme, miras ve diğer konularda hiç bir hakka sahip değildir. Veda'larda kadın kasırgadan, ölümden, zehirden ve yılandan daha kötü bir yaratık olarak anlatılır. Budizmin kurucusu Buda, önceleri kadını dinine kabul etmiyordu. Daha sonraları, kadınları dinine kabul etmiş; fakat bunun Budist toplumu için çok tehlikeli olduğunu söylemiştir. Yakın dostu ve amcazâdesi Anenda'ya: «Kadını dine kabul etmeseydik, Budizm saf bir şekilde uzun asırlar devam edebilirdi, fakat kadın aramıza girdikten sonra bu dinin uzun yaşayabileceğini sanmıyorum.» demiştir. (Dr. Ahmed Çelebi, s. 175, Mukarenetul-edyân-Edyânül Hind).

— İsrail hukukunda, erkek; ailenin mutlak hâkimidir. Yahudi kızları babalarının evinde bile hizmetçi gibidirler. Baba onları satabilir. Boşanma hakkı keyfi bir şekilde kocaya aittir. Kızlar ancak başka bir vâris olmadığı zaman babalarının mirasına hak kazanabilirler.

— İran'da kız kardeşle evlenmek câizdi. Kan hısımlığının, kız kardeş ve annelerin saygıya değer bir özellikleri yoktu.

— Eski Yunan ve Roma'da kadın hiç bir hakka sahip değildi. Evlenmenin en büyük gayesi erkek çocuk elde etmek, mal, mülk üzerinde yakın bir bakıcı bulmaktı. İsparta'da cinsi bakımdan kuvvetli olan kadın kocasından başka kimselerle de münasebette bulunmaya zorlanırdı. (İlâhiyat Fakültesi Dergisi. 1961, s. 131 - 133).

— Eski Çin'de kadın insan sayılmaz, ona ad bile takılmazdı. Kadının, bir, iki, üç diye sayı ile çağrılırdı. Erkek çocuklar makbul sayılır, kız çocuklar «Domuz», diye anılırdı.

— İngiltere'de M. S. 5. asırda, 11. asra kadar kocalar, karılarını satabilirlerdi. Kadın, murdar bir yaratık sayıldığından İncil'e el sürmezdi. VIII. Henry devrinde (1509 - 1547) parlamentodan çıkan bir kararla kadınların İncil'e el sürmeleri yasalaştı. İngiltere'de kadın, 16. asırda artık kutsal kitaba el sürebilecekti ve İncil okuyabilecekti. (M. Raif Ongon, İslâm Hukuku, s. 71).

— Arabistan'da İslâmiyetin doğuşundan önce kadın, evlenme, aile kurma, boşanma düzeninden ve miras hakkından mahrumdu. Kız çocuk ailede, maddi bakımdan yük, manevi bakımdan bir utanç vesilesiydi. Baba, kızını öldürmekte serbestti; hem de diri diri toprağa gömerek.

Hız. Ömer, «İslâmiyetten önce yaptığım iki şey vardı ki» diyor, «Birini hatırladıkça hâlâ gülmekten kırılıyorum, ötekini hatırladıkça ise gözlerimden acı yaşlar dökülür. Çok güldüğüm olay: O devirlerde her ailenin Tanrı yerine koyduğu bir put'u vardı. Geçimimizi ticaretle sağladığımız için, yola çıkarken, genellikle hamurdan yaptığımız bu Tanrımızı da yanımıza alırdık ve acıkınca da bir güzel yerdik Tanrımızı. Çok üzüldüğüm olaysa şuydu: Çok sevdiğim bir kızım vardı. İki üç yaşına kadar öldürmeden muhafaza edebildim ama daha sonra törelerimiz gereği öldürmeye karar verdim. Bir sabah kızımı da yanıma alarak çöle doğru yola çıktım. Ben kızıma mezar kazmaya başladım. Kürekle kızgın kumları atıp, çukuru kazarken o, çevremde dolaşüyor, gülerek, sakalına ve saçlarına sıçrayan kumları silkeliyor, tatlı bir sesle, «Babacığım, saçın ve sakalın kirlenmesin» diye cıvıldıyordu. Oysa biraz sonra onu çukura ittim ve öldürdüm, hem de diri diri kuma gömerek.

Erkek - Kadın - Renk - Sınıf farkını ortadan kaldıran İslâmiyetle birlikte, kadına insan olmanın onuru iade edilmiş oldu. Kadımla

erkeğin doğuştan eşit olduğunu İslâmın Kutsal Kitabı Kur'anı Kerim şöyle ilân ediyordu:

Kadın - Erkek, fakir - zengin, siyah - beyaz her ferd, istisnası olmadan, kıyamet gününde Allah'ın huzuruna tek başına ve mutlak bir kul olarak gelecektir, hiç bir ayırma olmayacaktır. (Meryem Sûresi, 93 - 95. âyetler.)

«Ey insanlar, biz sizi bir erkekle bir diğiden yarattık. Şüphesiz ki Allah katında sizin en şerefliiniz takvaca en ilerde olanınızdır.» (El - Hucurat Sûresi 13. âyet.)

«Ey insanlar, sizi bir ket candan yaratandan, ondan da yine onun zevcesini vücuda getiren ve ikisinden birçok erkek ve kadınlar türeten Rabbinizden korkun.» (El - Nisan Sûresi, 1. âyet.)

İslâmın yüce peygamberi de kadın erkek eşitliğini ve kadına verdiği değeri Hadîsi şeriflerinde şöyle ifade ediyordu :

«Kadın, Tanrı yolunda erdir, ona kadın demek revâ değildir.»

«İnsanlar tarak dişleri gibi eşittir.»

«Cennet annelerin ayakları altındadır.»

«Sizin en hayırlınız; kadınlarına karşı en iyi ve en nezâketli olanınızdır.»

«Kadınlara kötü muamelede bulunmayın, Allah'tan korkun.»

«Sizin kadınlar üzerinde hakkınız olduğu gibi onların da sizin üzerinizde hakları vardır.»

«Bağışta çocuklarınız arasında eşitliğe dikkat edin, eğer bir tarafı üstün tutsaydım kadınları tutardım.»

Kızını her seferinde ayakta karşılayan, ibadet edeceği zaman bile eşinden izin istemek inceliğini gösteren yüce peygamberimiz, savaşa giderken bile eşlerinden birini yanlarında götürürlerdi.

Müslümanlığı ilk kabul edenin de, ilk İslâm şehidinin de kadın olduğu düşünülürse, kadınların da İslâmiyete ve onun yüce peygamberine nasıl yürekten bir bağla bağlı olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz. İslâmiyetin ilk yıllarında kadın erkekle birlikte çalışmış, hatta savaşlara bile katılıp, yaralıları tedavi etmiştir.

Gerek aile içinde, gerekse toplum hayatında kadın kocasının yanında, onun çalıştığı her işte çalışıp ona yardımcı olmuş, hem manen hem maddeten ailesine destek sağlamıştır. Türklerin İslâmiyeti

kabul etmesiyle bu birliktelik daha da artmıştır, çünkü Türkler, İslâmiyeti kabul etmeden de kadınlarına büyük değer vermişler, eşlerini her zaman ön plânda tutmuşlardır.

Türkistan'dan Anadolu'ya göçen Bahaüddin Veled de aynı terbiyeyle yetişmiş, Sultan-ul Ulemaya eş, Gönüller Sultanı Hz. Mevlâna'yı öyle eğitmiştir. Yüce meşrebinde, özellikle kadınlara önemli mevki veren Hz. Mevlâna Mesnevi'nin birinci cildinde Fahri Kâinat efendimizin «Kadınlar erkekleri yenerler, ama cahil erkekler onları yenerler,» hadisi şerifini şu yolda açıklar: «Çünkü cahil erkekler sert ve kaba davranışlı olurlar. Onlarda acımak, lütfetmek, sevmek azdır. Tabiatlerinde, yaradılışlarında hayvanlık üstündür. Sevgi ve acımak insanlık vasfıdır. Öfkelenme, şehvet de hayvanlık vasfı.»

Yine Mesnevi-i Şerifin bir beytinde :

«Pertev-i Hakkest an mâşûk ni  
Hâlikest an güyyâ mâhlûk ni»  
«Kadın Hak nûrudur, sevgili değil,  
Sanki yaratandır, yaratılmış değil.»

diyerek, Tanrının Hâlikiyet sıfatının kadında tecelli ettiğini pek güzel ve ilâhi bir şekilde açıklar. Yüce Mevlânâ yine bir şiirinde :

«Güyâ Hak tâft ez perdei râkik»  
«Sanki ince perdeden Hak tecelli etmiştir» diyor.

İbnil Farit'in dediği gibi, «Her güzelin güzelliği Allahın cemâlin-den müsteardır.»

İnsan ruhunun derinliklerini iyi tanıyan Hz. Mevlâna, kadının baskıyla düzelemeyeceğini, aksine kadındaki bir takım kötü huylara katlanarak erkeğin daha iyi bir yere varacağını, kadının özündeki cevherin de yumuşaklık ve iyi davranışlarla meydana çıkarmasının mümkün olabileceğini, kavgâ ve gürültüyle bunun imkânsız olduğunu, Fihi Mafih'de şöyle anlatır :

— Gece ve gündüz kavgâ edip bir kadının huyunu güzelleştirmek ve düzeltmek istiyorsun. Onun pisliğini kendinle temizliyorsun. Kendini onunla temizlemen, onu kendinle temizlemeden daha iyidir. Sen onun vasıtasıyla iyileş, güzelleş, ona doğru git. İmkânsız olsa bile onun dediği şeyi kabul et. Kıskançlık her ne kadar erkeklerin vasıflarından ise de bu huyu bırak, O başka erkeklerin sıfatlarını sana söylese de kıskanma, çünkü sende ki iyi vasıflardan sonra kötü vasıflar meydana gelir. Aziz ve yüce olan Tanrı, peygambere çok in-

ce bir yol gösterdi. O yol nedir? Kadınların kapislerine, kötülüklerine tahammül etmek ve onların söyledikleri imkânı olmayan şeyleri dinlemek ve ona karşı sert davranmamak suretiyle kendini iyileştirmek ve düzeltmek için evlenmektedir. Senin huyun tahammüle iyi olur, onunki ise zulüm ve kötü muameleden dolayı bozulur, kötüleşir. Sen ne kadar kadına «Kendini sakla, örtün» diye emretsen, kendini gösterme arzusu onda o nisbette fazlalaşır. Halkta da gizlendiğinden dolayı o kadını görmek temayülü o kadar artar. Şu halde sen oturmuş iki taraftan bu görmek ve görülmek arzusunun rağbetini artırıyor ve bununla da onu ıslah ettiğini zannediyorsun. Bu yaptığın şey, fesatlığın ta kendisidir. Onda eğer kötü bir iş yapmamak cevheri varsa, sen mani olsan da olmasan da o güzel yaratılışına temiz ve iyi huyuna uyacaktır. Sen merak etme. Aklını, işini, gücünü karıştırma. Ona mâni olmak, muhakkak ki rağbetini arttırmaktan başka bir işe yaramaz.»

Erkek - Kadın, Zengin - Fakir arasında hiç ayırım yapmayan Gönüller Sultanı, kadınların sevgi ve dostluğunu kazanmış, onları yüceltmek için sohbetlerde bulunmuş, birlikte olmuştur.

Menakib al-Arifinde Ahmet Eflâki şöyle anlatıyor:

«Konya'nın bütün hanımları her Cuma akşamı Sultanın has naikbi olan Eminüddin Mikail'in hanımının huzurunda toplanırlar ve mutlaka Hüdavendigâr'ı davet etmesi için yalvarırlar.

Bu cemaat toplanınca hepsi tam bir huzur içinde Mevlânâ'nın teşrifini beklerdi. Mevlânâ akşam namazından sonra kimseyi rahatsız etmeden tek başına onların yanına gelir, ortalarına otururdu. Kadınların hepsi o kutbun etrafında halka olurlardı ve Mevlânâ'nın üzerine gül yaprağı dökerlerdi. Sonra bu yaprakları alır, uğur sayarlardı. Mevlânâ Hazretleri bunların arasında gül ve gül suyu içinde tere boğulur, gece yarısına kadar mânâlar ve sırlar saçmakla, nasihat etmekle meşgul olurdu. Sonunda şarkı söyleyen cariyeler, nadir defçiler, kadın neyzenler çalmaya başlar, Mevlânâ Hazretleride sema kalkardı. O topluluk, başlarını ayaklarından, külahlarını başlarından ayırt edemez bir hale gelirdi. Mevlânâ Hazretleri birşeycik kabul etsin de iltifatta bulunsun diye bütün altın ve mücevherlerini o keşif sultanının ayakkabısının içine dökerlerdi. Mevlânâ bunlara hiç bakmaz ve sabah namazını onlarla kılar, hareket ederdi.

---

İnsanların dış görünüşüne değil, özüne bakan yüce sultan, onları gerçeğe yönelterek, Hak nuruyla aydınlatmaya çalışmıştır. Ahmet Eflâki şöyle anlatıyor :

Vezir Ziyaeddin'in hanında Tavus adında harp çalan bir hanım vardı. Sesi de çok tatlı ve gönül okrayıcı idi. Gönül kapıcı ve benzeri az bulunan bir kadındı. Saz çalmadaki maharetinden ötürü bütün aşıklar onun esiri olmuşlardı. Tesadüfen bir gün Mevlânâ hazretleri o hana girip Tavus hanımın odasının karşısında oturdu. O sırada Tavus-i Çengi cilve yaparak Mevlânâ'nın huzuruna gelip başkoydu, sazını Mevlânâ'nın eteğine vurup onu kendi hüccesine davet etti. Mevlânâ hazretleri icabet buyurup sabahın eren saatlerinden ta akşam namazına kadar onun odasında namaz ve niyazla meşgul oldu. Mübarek sarığından bir gez mikdarı kesip Tavus hanıma verdi. Cariyelerine de kırmızı dinarlar bağışlayarak hareket etti. Aynı gün Sultanın hazinedarı Şerafettin o hana uğradı. Tavus hanıma aşık ve meftun oldu. Emin adamlar gönderip Tavus'u hamama gönderdi, sonra da kendi nikahı altına aldı. Zifaf gecesi «Şimdiye kadar sende bu güzellik ve dilberlik yoktu. Bu günlerde seni zamanın Râbia'sı ve Züleyha'sı gibi görmemin sebebi nedir? Bundan evvel olduğun gibi değil misin? Bu güzellik ve süs nereden geldi?» diye sordu. Tavus Hanım, Mevlânâ'nın kendisini şereflendirdiğini söyledi ve başına bağladığı Mevlânâ'nın vermiş olduğu sarık parçasını ona gösterdi. Nihayet Tavus-i Çengi'nin durumu o dereceye vardı ki, Konya'nın hurileri ve tertemiz olan âlemin nurlu güzelleri onun müride'si oldular. Tavus hanım onların arasında açık kerametler gösteriyor, insanların kalplerinden haber veriyordu. Bu hanım bütün cariyelerini azat edip evlendirdi. Ve o mübarek handa müslümanların hamamı oldu. Şimdi oraya meşhur NAKIŞLI HAMAM derler.

Hangi sınıftan olursa olsun, insanlara sevgiyle yaklaşmak, onları kendi özünden haberdar edip, Tanrı lezzetiyle sarhoş ederek doğru yola sevk etmek Yüce Mevlânâ'nın en büyük özelliklerindendi. Bakınız gene aynı konuda Ariflerin Menkibelerinde nasıl anlatılıyor :

Sahip İsfahani'nin hanında çok güzel bir fahişe kadın vardı. Yanında da çalışan birçok kız vardı. Birgün Hazreti Mevlânâ bu hanın önünden geçiyordu. Bu kadın handan çıkıp koştu, başkoyup Hazreti Mevlânâ'nın ayaklarına kapandı. Son derecede yalvarıp yakardı ve saygılarını sundu. Yüce Sultan: «Râbia.. Râbia.. Râbia..» diye üç defa bağırdı. Kızlara da habergitti, hepsi birden dışarı fırlayıp Hazreti Mevlânâ'nın ayaklarına kapandılar. Hüdavendigâr «Ne de büyük pehlivanlar. Ne de büyük pehlivanlar. Eğer siz bu yükleri ve zahmetleri çekmemiş olsaydınız, bu kadar şehveti ve kötü nefsi kim yenerdi? İffetli ve namuslu kadınların, iffet ve namusları nasıl an-



laşılırdı» buyurdu. Mevlânâ'nın bu sözlerini işiten devrin büyüklerinden biri «Mevlânâ gibi büyük bir adamın, bir genelev fahişesiyle böyle ilgilenmesi ve onlara böyle iltifatlarda bulunması mânâsızdır» der. Bunu duyan Mevlânâ: «Bu kadın olduğu gibi hareket ediyor ve olduğu gibi riyasız görünüyor. Eğer sen de erkeksen onun gibi ol, için ve dışının bir olması için ikiyüzlülüğü ve iki renkliliği bırak. Eğer için dışın bir olmazsa işin bătıldır ve boştur.» buyurdular. Sonunda bu güzel kadın, Rabia gibi tövbe ederek emrinde bulunan kızları azat etti. Evinin eşyasını fakirlere dağıttı. Ahiret kadınlarının talihlileri sırasına geçti ve Hazreti Mevlânâ'ya mürit olup çok hizmetlerde bulundu.

Yetiştığı aile çevresinde insana sevgiyi, kadına saygıyı islâmi bir kaide olarak benimseyip ömrü boyunca böyle yaşayan Hazreti Mevlânâ, eşlerine, kızlarına, gelinlerine, mânevi evlâtlarına aynı incelik ve zarafetle davranmış aralarında hep sevgi ve adaletle hükmetmiştir.

Birgün Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun, cariyesini azarlamıştı. Hazret birdenbire içeri girdi ve: «Onu niçin dövüyor, niçin incitirirsin? Acaba o hanım, sen cariyeye olsaydın ne yapardın? İster misin ki bütün dünyada: «ALLAH'TAN BAŞKA HİÇ KİMSENİN KÖLE VE CARIYESİ YOKTUR, DİYE BİR FETVA VERİYİM.»



## MEVLÂNÂ'YA GÖRE VARLIĞIN MAHIYETİ<sup>1</sup>

Doç. Dr. Sadettin KOCATÜRK

Dünyâ, evrensel akıldan doğan bir realitedir. Akıl bir kral, fikirler ise zekânın elçileridir. Mevlânâ'ya göre bu içinde yaşadığımız dünyâ deneme dünyâsı, öbür dünyâ, yani âhiret ise, ödüllendirme veya cezalandırma dünyâsıdır. İnsan cezayı hakedecek bir günah işlerse onun için lâıyk görülen şey âlemlerin karanlık zindânına atılma ve tutsaklığın ağırı olan zincire vurulmadır. Bir insan iyi bir iş yaparsa, bu yaptığı iyi işlerin mukabili olarak onurlandırılır. Bu yapılan iyi ve kötü eylemle sonucunu, yumurta ve tavuk olayına benzetmemiz mümkündür. Varoluşun başlangıcından bugüne dek ve hatta dünyanın sonuna kadar bir diğ erinden yaratılmış olarak varlıklarını devam ettireceklerdir. Hal böyle olmasına rağmen bizim eylemlerimiz niçin sonuç vermiyor ve bir madde üretmiyor diye bir soru ile karşılaşabiliriz. Mukâbilinde, bu dünyâda var olan iyi ve kötünün bir muamma şeklinde kalabilmesi için yaptığımız eylemlerin madde haline çevrilmesinin ilâhi kudret tarafından gizli tutulmasıdır, cevabını verebiliriz. Şayet eylemlerimiz bu dünyâda madde hâline çevrilse idi, bu dünyâ mahşer günü<sup>2</sup> «Ruz-ı Mahşer» olurdu. Böylece de mahşer gününde kim hata ve günaha teşebbüs edebilirdi?

Fakat Allah kötülüğün cezasını, seçkin kullarınkinden değil, âdi (bayağı) kulların gözünden uzak tutmak için perde arkasında, kulların bilgisinden uzak, saklı tutmuştur.

- 
- (1) Varlık hakkında daha geniş bilgi için bk., Hilmi Ziya Ülken; Varlık ve Oluş, s. 94 vd., Ankara, 1968.
  - (2) Ruz-ı Mahşer; Ruz-ı Kıyamet de denilen bu günde âlemlerin Rabbi Yüce Allah bütün ölüleri diriltir ve onlara, dünyâda yaşadıkları dönemlerdeki hata ve sevapları ile soruları sorar. Mukâbilinde ceza ve mükâfata uygun kulları arasında ayırım yapar. Bu konu hakkında bk., Ali Ekber Nefisi; Ferheng-i Nefisi, C. 3, s. 1703, Tahrân, hş. 1319-1320.

Bu konuda Mevlânâ şöyle buyurmaktadır;

Mesnevî; 2/970 vd.

اول فکر آخر آمد در عمل — بنیت عالم چنان دان در ازل  
 میوها در فکر دل اول بود — در عمل ظاهر بآخر میشود  
 چون عمل کردی شجر بنشانندی — اندر آخر حرف اول خواندی  
 گرچه شاخ و برگ و بیخش اولست — آن همه از بهر میوه مرسلست  
 پس سری که مغز آن افلاک بود — اندر آخر خواجه لولاک<sup>(3)</sup> بود  
 نقل اعراض است این بحث و مقال — نقل اعراض است این شیر و شگال  
 جمله عالم خود عرض بودند تا — اندرین معنی بیآید هل اتی<sup>(4)</sup>  
 آن عرضها از چه زاید از صور — وین صور هم از چه زاید از فکر  
 این جهان یک فکرتست از عقل کل — عقل چون شاهست و صورتها رسل  
 عالم اول جهان امتحان — عالم ثانی جزای این و آن  
 چرا کرت شاهها جنایت میکند — آن عرض زنجیر و زندان میشود  
 بندها که چون خدمت شایسته کرد — آن عرض نه خلعتی شد در نبرد  
 این عرض با جوهر آن بیضه است طیرساین از آن و آن ازین زاید بسیر  
 گفت شاهنشاه چنین گیر المراد — این عرضهای تو یک جوهر نژاد  
 گفت مخفی داشت آنرا خرد — تا بود غیب این جهان نیک و بد  
 زانکه گر پیدا شدی اشکال فکر — کافر و مومن نگفتی جز که ذکر  
 پس عیان بودی نه غیب ایشاه این — نقش دین و کفر بودی بر جبین  
 کی درین عالم بت و بتگر بودی — چون کسی را زهره سخنر بدی  
 پس قیامت بودی این دنیاى ما — در قیامت کی کند جرم و خطا  
 گفت شه پوشید حق پاداش بد — لیک از عامه نه از خاصان خود  
 گرد امی افکنم من یک امیر — از امیران خفیه دارم نه از وزیر  
 حق بمن بنمود پس پاداش کار — در صورهای علمها صد هزار

Tercüme :

«Önceki düşünce, sonra işte belirir; dünyânın kuruluşunu, ezelden beri böyle bil.

Meyveler, önce gönül düşüncesindedir, sonunda meydana çıkar, görünür.

(3) Bk. Bedi'uz-Zaman Furûzanfer; Ehâdis-i Mesnevî; s. 172, Tahrân, hş. 1334

(4) Kur'an; 76/1

«İnsanoğlu, var edilip bahse değer bir şey olana kadar, Şüphesiz, uzun bir zaman geçmemişmidir.»

Bir iş yaptın, ağaç diktin ya; sonunda, ilk harfi okudun demektir. Dalı, yaprağı, kökü evveldir ama bunların hepsi meyva için gönderilmiştir.

Demek ki o köklerin aklı, fikri olan o baş da sonunda, levlâk sırrının sahibi oldu.

Bu söyleyişler, bu sözler, hep arazları anlaştırır; bu arslandan bu çakaldan bahsediş de öyle.

Bütün âlem crızdı da, «Hel etô» bu manayı bildirme için geldi.

Bu arazlar neden doğar? Şekillerden... Şekillerde neden doğar? Düşüncelerden.

Bu dünyâ aklı küllün bir düşüncesidir. Akıl padişaha benzer; şekiller de Peygamberlerdir sanki.

İlk âlem, imtihan âlemidir; ikinci âlem ise, şunun bunun karşılığını bulma âlemi.

A padişah, kulun bir suç işliyor; o araz, zincir oluyor, zindan kesiliyor.

Fakat, kulun, sana lâıyk bir hizmette bulunursa o araz, savaşta bir ağır elbise olmuyor mu?

Bu araz, cevherle beraber, yumurtayla kuştur; bu ondan doğup duruyor; o da bundan.

Padişahlar padişahı, dedi ki; tutalım, dediklerin doğru olsun; fakat senin bu arazların bir cevher doğurmadı ki.

Kul dedi ki: bu iyilik, kötülük dünyâsı gizli kalsın diye akıl, o cevheri gizli tutar.

Çünkü, düşüncenin şekilleri meydana çıksaydı kâfir de ancak Tanrı'yı anardı, inanan da.

A padişahım, bu, gizli olmasaydı da ortada olsaydı, elinle kâfirlik adamın alınına yazılsaydı;

Şu dünyâda put mu kalırdı, puta tapan mı? Kimin gücü yeterdi dek biriyle alay ederdi.

İş böyle olunca da şu dünyamız, kıyâmet kesilirdi; kıyamette kim suç işleyebilir, kim yanlış iş görür?

Padişah, Tanrı dedi, kötü karşılığı gizledi ama avamdan gizledi, aklı erenlerden, öz kullarından değil.

Ben, bir beyi tuzağa düşürürsem, beylerden gizlerim bunu, vezirden değil.

Tanrı da, işlerin yüzbinlerce şekliyle, yapılan işin karşılığını gösterdi bana.

Hayat sürekli bir faaliyettir. Kişi bir an bile hareketsiz olamaz. Eylem arzusu, bizim için âlemimizdeki bilincimizin net olarak ortaya çıkması içindir. Çalışmamak yani âtil olmak can çekişme gibidir.

Bu dünyâ ve öbür dünyâ sürekli doğurganlığını devam ettirmektedir. Her sebep bir ana, her eylem bir çocuk gibi ondan doğmuştur. Eylem doğduğu zaman o da bir sebep hâline gelir ve böylece o, harikulade eylemler doğurabilir. Sebepler (eylemler) nesilden nesile sürüp gider, fakat bu zincirin halkalarını görmek için çok keskin nurlu göz gerek.

Kâinat, bir sebepler zinciridir. Her sebep aynı anda hem bir öz ve hem de bir biçim olduğu göz önüne alınırsa, birbirinden ayrılamayan öz ve biçim hem sebep ve hem de etki durumundadır. (Her etki de, hem bir öz hem de bir biçim olması nedeniyle keza hem bir sebep ve hem de bir etkidir.)<sup>5</sup>

Kanaatlar, bütün bunların toplanıp, bir araya gelip, merkezileştiği yegane neden olan, gerek sebepte ve gerekse sonuçta her zaman, her yerde mevcut olan tek şeyin Tanrı olduğunda birleşmektedirler. Bu konuya Mevlânâ aşağıdaki şu beyitlerde açıklamaya çalışmıştır.

Mesnevi; 3/4402 vd.

راست همچون کهربا و برگ کاه  
با تو چون آهن و آهن ربا  
هر چه آن انداخت این می پرورد  
چون نماند تری و نم بدهد او  
برج آبی تریش اندردند  
تا بخارات و خم را برکشند  
همچو تابه سخ ز آتش پخت و رو  
همچو مردان کرد مکسب بهر زن  
بر ولادات و رضاعش می تند

چونک کار هوشمندان می کنند  
پس چرا چون جفت در هم می خزند  
پس چه زاید ز آب و تاب آسمان  
تا بود تکمیل کار همدگر  
تا بقا یابد جهان زین اتحاد  
ز اتحاد هر دو تولیدی زهد

هست هر جزوی ز عالم جفت خواه  
آسمان گوید زمین را مرحبا  
آسمان مرد و زمین زن در خرد  
چون نماند گرمیش بفرستد او  
بج خاکی خاک ارضی را مدد  
بج بادی ابر سوی او برد  
بج آتش گرمی خورشید از او  
هست سرگردان فلک اندر ز من  
وین زمین کد بانویها می کند

پس زمین و چرخ را دان هوشمند  
گر نه از هم این دو دلبری مزند  
بی زمین کی گل بروید وارغوان  
بهر آن میلست در ناده بنر  
میل اندر مرد و زن حق ز آن نهاد  
میل هر جزوی بجزوی هم نهد

(5) Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İzmirli İsmail Hakkı; İslâm'da Felsefe Cereyanları, Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, S. 14, S. 34 vd., İstanbul, 1930.

مختلف در صورت اما اتفاق  
لیک هر دو یک حقیقت می تنند  
از پی تکمیل فعل و کار خویش  
پس چه اندر خرج آرد روزها

شب چنین با روز اندر اعتناق  
روز و شب ظاهر دو ضد و دشمنند  
هر یکی خوان دگر را همچو خویش  
ز آنک بی شب دخل نبود طبع را

### Tercüme :

Âlemde her parça, kendi çiftini ister; tıpkı kehribarın saman çöpünü dilemesi, çekmesi gibi.

Gökyüzü, yeryüzüne merhaba der; seninle ben, kehribarla saman çöpü gibiyiz.

Akıl bakımından gökyüzü erkektir, yeryüzü kadın... O, buna ne attı, ne verdiyse bu, onu besler, yetiştirir.

Sıcaklığı kalmayınca yollar o; ıslaklığı kalmayınca verir o. Yeryüzünün burcu, yeryüzüne yardım eder; su burcu ona ıslaklık üfler.

Yel burcu, bulutu oraya sürer de yerdeki ufûnetleri çeker. Ateş burcu güneşe hareket verir; güneşin ardı, yüzü, ateşle kıpırmızı bir tava kesilir.

Gökyüzü, kadını beslemek için kazanç peşine düşen erkekler gibi yeryüzünün çevresinde döner durur.

Bu yeryüzü de ev hanımlığı yapar, ondan çocuklar doğurmaya, onları emzirmeye girişir.

Öyleyse yeryüzünü de akıllı bil, gökyüzünü de, çünkü akıllıların yaptıkları işleri yapıyorlar.

Bu iki güzel, birbirinin sevgisini emmeselerdi, emişmeselerdi, nasıl olur da karı koca gibi birbirlerinin dileğine uyarlardı? Yeryüzü olmasaydı nerden gül biterdi, erguvan boy atardı? Göğün de suyu, harâretli olmasaydı yeryüzü ne doğururdu?

Dışının gönlünün erkeğe akması, her ikisinin de işinin tamamlanması, düzene girmesi içindir.

Tanrı, dünyâ, bu birleşme yüzünden durdukça dursun diye erkekle kadını, birbirine düşkün etmiştir.

Her bir parçaya, bir başka parçaya yöneliş verir, ikisinin birleşmesinden bir şey doğar.

Gece de gündüzle böylece sarmaş dolaştır; görünüşte ayırır ama, gerçekte birdir, birleşmiştir onlar.

Görünüşte geceyle gündüz, birbirine aykırı iki düşmandır; fakat ikisi de bir gerçeği örerler.

İşini gücünü tamamlayıp başarmak için her biri, öbürünü diler, hem de can gibi diler.

Çünkü gece olmasa insan, gelirini sağlayamaz; geliri olmayınca da gündüzleri neyi harcar?

Bir çok mutasavvuf kâinâtı tek gerçek varlık olan Allah'tan gelen birer neoplatonik tarzda oluşumlar zinciri olarak kabul etmişlerdir.<sup>6</sup> Birbirini takip eden her safha kendisinden bir öncekini yanıtmakta, gittikçe gerçekten biraz daha uzaklaşmaktadır.

Müfessirlerin çoğu, Mesnevi'yi İbnu'l-Arabi'ye uyan bir düşünce sisteminin kurallarına göre açıklamaya çalışmışlardır.<sup>7</sup> Bu düşünce sistemi ile, Mevlânâ'ya büyük haksızlık yapılmış olur. Mevlânâ aslında bir şâir ve bir Süfidir.<sup>8</sup> O bir mantıkçı ve bir filozof değildir. Mevlânâ'nın hiç bir felsefi sistemi yoktur. O, yalnızca bilimsel analizlere (incelemelere) meydan okuyan bir estetik atmosfer yaratmaktadır.

Mevlânâ herşeyin, kendi esas kaynağını bulmaya çabaladığına inanır. Bedenin yeşilliklere ve akarsuya olan tutkusunun, başlangıcının esasının bunlar olmasından ileri geldiğini söyler. Mevlânâ'ya göre ruhun hayata ve canlıya olan tutkusunun kökeni, ebedî ruhtan oluşundan ileri gelmesidir.

Ruhun arzusu akıl ve bilim;<sup>9</sup> vücudun arzusu ise beslenmedir. Ruhun arzusu yükselme ve yücelmedir. Vücudun arzusu ise beslenme imkanlarıdır. Bir kimse herhangi bir zaman bir şeyi isterse, o kimse tarafından istenilen o şeyin ruhu o kimseyi ister. İster bir insan, ister bir hayvan, ister bir bitki veya maden olsun her arzula-

(6) Bk. Hilmi Ziya Ülken; Varlık ve Oluş, S. 107 vd.

(7) İbn-i Arabî ve düşünce sistemi hakkında bk., A. E. AFFİFİ; çev., Mehmet Dağ, Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin Tasavvuf Felsefesi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, No. : 127, Ank., 1975

(8) Bu konuda daha geniş bilgi için bk., Saadettin Kocatürk; Mevlânâ'da Aşk Kavramı, Ank. Üniv. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi, C. 3, S. 4, s. 93 vd., Ank. 1983.

(9) Cavit Sunar; Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, s. 85, Ank., 1974.



yan, arzulayıp ulaşamadığı nesneye aşıktır. Âşığın arzusu kendisini zayıf kılar, sevilenlerin arzuları ise kendilerini güzel ve cazip kılar. Sevilenlerin sevgisi kalplerini aydınlatır, yüzüne nûr verir, sevenlerin sevgisi (aşıkların aşkı) kendi ruhlarını yakıp kül eder. Mevlânâ bu konuda şöyle söyler.<sup>10</sup>

Mesnevi; 3/4435 - 4445.

غربت من تلختر من عرشیم	گوید ای اجزای هست فرشیتم
ز آن بود که اصل او آمد از آن	میل تن در سبزه و آب روان
میل تن در باغ و رانغست و کروم	میل جان اندر حیات و در حی است
میل تن در کسب و اسباب علف	میل جان در علم و در علم
زین یحب را و یحبون را بدان	میل و عشق آن درون هم سوی جان
مثنوی هشتاد تا کاغذ شود	گر بگویم شرح این بی حد شود
جان مطلوبش در او راغب بود	حاصل آنک هر که او طالب بود
هر مرادی عاشق هر بی مراد	آدمی حیوان نباتی و جماد
و آن مرادان جذب ایشان میکنند	بی مرادان بر مرادی می تنند
میل معشوقان خوش و خوش فر کند	لیک میل عاشقان لاغر کند

### Tercüme :

Can da, a benim yeryüzünden olan aşağılık parçam der, benim gurbete düşüşüm daha da acı; çünkü ben arştanım. Bedenin gönlü, yeşillige, akarsulara akar; çünkü aslı odur, on-dandır o.

Canınsa meyli yaşayıştır; çünkü mekansızlığın canı, onun aslıdır. Can hikmete, bilgilere yönelir; bedense bağa, bahçeye, yeşillige, üzümlere yönelir.

Can, yücelmek, yükselmek ister; bedense kazanca düşkündür, yiyeceğe içeceğe düşkündür.

Yücelmenin düşkünlüğü, yücelmenin aşkı da candadır; buna bak da

«Tanrı onları sever, onlarda Tanrı'yı severler» ayetinin manasını anla.

(10) Bu konuda bk., Saadettin Kocatürk, Mevlânâ'da Aşk Kavramı, a.g.e., s. 94 vd.

Hâsılı kim bir şeyi isterse, istediği şeyin canı da onu ister, ona düşkün olur.

Bunu anlatmaya kalkışırsam sonu gelmez; o zaman Mesnevi'ye, daha böyle seksen misli kağıt gerekir.

İnsan, hayvan, nebat, cansız, her şey, bütün dileklerden geçip de bir şeyi diledi mi, dilediği şey de, o dileklerden geçene âşık olur. Dileklerden, isteklerden geçenler, bir tek dilek, bir tek istek çevresinde dönerler; dilekler, isteklerse, onları çekmeye çalışırlar.

Fakat aşıkların dilekleri, onları eritir; sevgililerin dilekleri ise onları daha da güzel, daha da parlak bir hale getirir.

Herşey kendi aslına dönmek istediği halde, hiç bir asl ürününe benzememektedir. Sperma ekmeğin ürünüdür, fakat nasıl ekmek gibi olabilir? İnsan spermannın ürünüdür, fakat nasıl onun gibi olabilir? Cenini meydana getiren nutfe ateşten yaratılmıştır, fakat nasıl ateşe benzeyebilir? Bulut buhardan meydana gelmiştir, fakat buhar gibi değildir. Hz. İsa Cebrail'in<sup>11</sup> nefesinden meydana gelmiştir, fakat şeklen hiç onun gibi olabilmiş midir? Hz. Âdem topraktan yaratılmıştır, lâkin ona benzer mi hiç? Üzüm ise şeklen hiç bir zaman asmaya benzememektedir. İşte bu konuları Mevlânâ aşağıdaki şu beyitlerde anlamlı ve basit bir şekilde ifade etmektedir :

Mesnevi; 5/3980 - 3985.

مردم از نطفه‌ست کی باشد چنان  
از بخارست ابرو نبود چون بخار  
کی بصورت همچو او بد یا ندید  
هیچ انگوری نمی ماند بتاک  
کی بود طاعت چو خلد پایدار

نطفه از نارست کی باشد چو نان  
جنی از نارست کی ماند بنار  
از دم جبریل عیسی شد پدید  
آدم از خاکست کی ماند بخاک  
کی بود دزدی بشکل پایدار

### Tercüme :

Erlik suyu ateşten meydana gelir ama ekmek gibi midir? İnsan erlik suyundan olur fakat erlik suyu gibi midir?

Ceni ateştedir, ateşe benzer mi? Bulut buhardandır, buhar gibi midir?

(11) Cebrail; Vahiy Meleği; Allah'ın emir ve buyruklarını Peygamberlere ulaştırın Melek.

Hız. İsa, Cebrâil'in nefesinden meydana geldi; fakat görünüşte nefese benzer mi? Nefes gibi midir?

Hız. Âdem topraktandır, toprağa benzer mi? Hiç bir üzüm üzüm ağacına benzemez.

Hırsız, darağacının ayağına benzer mi? İtaat etmek, kullukta bulunmak, ekâdi cennet gibi midir?

Evreni meydana getiren varlıklar arasında korkunç bir uyumsuzluk vardır. Dört unsuru nazarı itibâre alın, her biri bir diğerinin zıddı, yok edicisidir. Suyun ateşin yok edicisi olduğu gibi. Görüldüğü üzere hayat tezatlar üzerine kurulmuştur. Bu uyumsuzluk insanın şuuruna yansımıştır. Şuur ve beden karşılıklı birbirine direnip durmaktadırlar. İnsan sürekli kendisiyle mücadele etmektedir ve kendi iç dünyasında hazin bir savaş vermektedir. İnsanın içindeki tezatlar karşılıklı birbirlerini tahrik etmede ve yok etmededir. Tezat olmazsa, sükûn ve uyumdan başka hiç bir şey olmaz.

Benzeri olmayan yüce Tanrı bütün terslikleri Cennetten kovmuş ve Mevlânâ bu konuda şöyle buyurmuştur :

Mesnevi: 6/45 vd.

نیست از ماهست بین اصبعین در میان جزوها حریت هول در عناصر در نگر تا حل شود که بدیشان سقف دنیا مستویست استن آب اشکنده آن شرر لا جرم ما جنگیم از ضرر سود	جنگ ما و صلح ما در نورعین جنگ طبعی جنگ فعلی جنگ قول این جهان زین جنگ قایم می بود چار عنصر چار استون قویست هر ستونی اشکنده آن دگر بس بنای خلق بر اضداد بود
--	--

### Tercüme :

Nurun içindeyiz biz; savaşımız da bizden değil barışımızda: iki parmağın arasındayız, her işimizi yapan O.

Parçalar arasındaki tabiat (yaratılış) savaşı, iş savaşı, söz savaşı, korkunç bir savaştır.

Ama bu dünyâ da bu savaşla (ayakta) durmadadır; unsurlara bak da anla, müşkülün hallolsun.

Dört unsur, dört güçlü direktir; dünyânın tavanı bunların üstüne kurulmuştur.

Her direk öbürünü kırar; suyun varlığı kıvılcımlar direğini (ateşi) söndürür.

Yaratıkların yapısı zıtlıklar üzerine kurulmuştur; sözün kısası biz zarar bakımından da savaştayız, fayda bakımından da.

İmanlı ve inançlı olan insanlar, Tanrı'nın birliğinin kesin ve tartışmasız olduğunu ve hiç bir şeyle kıyaslanamayacağını, Kur'an'da Tanrı'ya atfedilen sıfatların diğer yaratıklara atfedilemeyeceğini kabul ederler. Panteist mutasavvıflar (Tanrı'nın herşeyde olduğuna ve herşeyin Tanrı'nın bir parçası olduğuna inananlar) ilâhi üstünlüğü kabul ederken diğer yandan bu durumu, gerçeğin sadece yarısı olarak addetmektedirler ve şöyle demektedirler: Tam gerçek, gerçek Tanrı'lık yolunun (doktrininin) tenzih ve teşbihle birleştirilmesidir.

Eski doktrinin kendisi, Tanrı ve dünyâ ikiliğine yol açmaktadır. Bu ikilikten ikincisi çok Tanrıcılıktır. Bu konuda Mevlânâ, akıl gözü ile kalp (mânâ) gözünü karşılaştırmakta ve şöyle söylemektedir.<sup>12</sup>

Mesnevi; 2/61 vd.

دیده عقلست سنی در وصال  
خویش را سنی نمایند از ضلال  
گرچه گویم سنییم از جاهلیت

چشم حس را هست مذهب اعتزال  
سخره حس اند اهل اعتزال  
هر که در حس ماند او معتزلیست

### Tercüme :

Duygu gözünün yolu, İ'tizal yoludur; akıl gözüyle kavuşup buluşma da Sünnî'dir<sup>13</sup>

İ'tizale<sup>14</sup> inananlar, duygunun maskaralarıdır ama sapıklıklarından kendilerini Sünnî gösterirler.

Kim, duyguda kaldıysa Mu'tezilî'dir; sünniyim der ama bilgisizliğinden der.

(12) Ayrıca bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için bk., Hilmi Ziya Ülken; Varlık ve Oluş, s. 59 vd.

(13) Sünnî; Şia mezhebi mensupları gibi oniki imamın varlığına inanmayıp Hulefa-i Râşidin adı ile ünlü dört imamın varlığını kabul eden ehl-i Sünnet ve'l-Cemeata bağlı kişiler.

(14) İ'tizâl; inzivaya çekilme, dünyâdan el etek çekme.

Manevî değerlere karşı kör olanlar, gerçekte mü'minlerin ya bu dünyâda, ya da öbür dünyâda Tanrı'yı görmenin mümkün olduğunu inkar eden Mu'tezile filozoflarının yerini almaktadırlar. Fakat Mevlânâ mü'minlerin hem bu dünyâda hem de öbür dünyâda Tanrı'yı gördüğüne inanır. Hattâ bu dünyâda bile cennet, cehennem ve kıyamet günü âni görünüşleri halinde insanlara gösterilmektedir der.

Mevlânâ, hislerinizin ve tutarsız mantığının esâreti altında olduğunuz müddetçe, Tanrı'nın tek ve benzersiz olduğuna bakıp bakmamanız önemli sayılmaz, der. Bu nedenle de Tanrı'yı insan aklından üstün, insanüstü ya da her yerde mevcut olarak addetmeniz bir farklılık yaratmaz der ve konuyu aşağıdaki şu beyitlerde açıklığa kavuşturur.

Mesnevi; 2/68 vd.

باطل آمد بی ز صورت رستنت  
کو همه مغزست و بیرون شد ز پوست  
ورنه رو کالصبر مفتاح الفرج

نا مصور با مصور گفتنت  
نا مصور یا مصور پیش اوست  
گر تو گوری نیست بر اعمی حرج

#### Tercüme :

Sen şekilden kurtulmadıkça şekle sığar, sığmaz demen de boştur. Şekle sığmaz, yahut sığar demek, tümünden iç olmuş, öz kesilmiş, kabuktan, deriden kurtulmuş kişinin harcıdır.

Körsen köre teklif yok; değilsen yürü git, sabır, darlığın anah-tarıdır.

Çokluğun tezahürü akıl, idrak, aracı olan hayvan ruhundan doğar' denilmektedir mesnevi'de.

Mesnevi; 4/411 vd.

تو مجو این اتحاد از روح باد  
ور کشد بار این نگردد او گران  
از حسد میرد چو بیند برگ او  
متحد جانهای شیران خداست  
کان یکی جان صد بود نسبت بجسم

جان حیوانی ندارد اتحاد  
گر خورد این بان نگردد سیران  
بلک این شادی کند از مرگ او  
جان گرگان و سگان هر یک جداست  
جمع گفتم جهانهاشان من باشم

#### Tercüme :

Hayvânî canda birlik yoktur; sen bu birliği, yelin ruhundan arama.

Bu hayvânî can ekmek yerse insânî can doymaz; bu yük çekerse öbürünün haberi bile olmaz.

Üstelik bu, onun ölümüne sevinir; insânî canın bir şey elde ettiğini görürse hasedinden ölür.

Kurtların, köpeklerin her birinin canı, ayrı ayrıdır; bir olan can Tanrı arslanlarının canlarıdır.

Toplu olarak, hani dünyâları (canları) dedim; çünkü bir can bedene nisbetle yüz olur.

İnsan ruhu Tanrı'nın Hz. Âdem'e verdiği ruhtur<sup>15</sup> ve o kâmil insanın ruhudur. Özellikle o tektir ve bölünmez. Bundan dolayı peygamberler ve veliler birbirlerinden kendilerine has belirli özelliklerle ayrılmış olsalar bile, şehvete ait etkilerden tamamen arınmış olduklarından, ruhta bütünleşmişlerdir. Bu konuda Mevlânâ şöyle söyler :

Mesnevi; 2/188 vd.

نفس واحد روح انسانی بود  
مفترق هرگز نگردد نور او

تفرقه روح حیوانی بود  
چونک حق رش علیهم نوره

### Tercüme :

Aralık hayvânî ruhtadır; rûh-ı insânî<sup>16</sup> ise zaten birdin.

Çünkü Tanrı, ışığını saçmıştır onlara; onun ışığı, imkânı yok, ayrılmaz paralanmaz.

Yaratıkların dünyâsı bölgeler ve yönlerle kuşatılmıştır. İlâhi irade ve atıflar dünyâsı, yönsüz ve yönlerin ötesindedir. Yaratılan hiç bir varlık, yaratıcısı ile kopuk değildir. İlgi izah edilemez. Çünkü düşünce, birleşme ve ayrılmaya dayanmadığı sürece düşünemezken, ruhta ayrılma ve birleşme yoktur. Zira zekâ, kendisine verilen düşünce limitine sıkı sıkıya bağlı olduğu için bu gerçeği tamamen kavrama yeteneğine sahip değildir. Bu sebepten dolayı Peygamberimiz bir hadisinde :

(15) Kur'an; 15/28-29 (Rabbin meleklere : «Ben balçıktan, işlenebilen kara topraktan bir insan yaratacağım. Onu yapıp ruhumdan üflediğimde ona secdeye kapanın» demişti.)

(16) Ruh-ı İnsânî; Âlem-i emr'den nâzil olan ve kalb sırlarındaki nur. Ruh ve sergüzeşti hakkında daha geniş bilgi için bk., Saadettin Kocatürk; Gülşehri ve Felek-nâme, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 55 vd., Ank., 1982.

(18) تفکروا فی آلاء اللہ ولا تفکروا فی ذاته فانکم لن تقدرو

(17) کل ما خطر ببالک فالله تعالی سوی ذالک

«Tanrı'nın varlığını araştırmaya çalışma» veya «İlâhî ruhu araştırmaya çalışma» demektedir. Bu konuyu da Mevlânâ aşağıdaki şu beyitlerde açıklamaya çalışmaktadır:

Mesnevi; 4/3685 vd.

پس تو و عقلت چو اصطرلاب بود	زین بدانی قرب خورشید وجود
قرب بی چونست عقلت را بتو	نیست چپو راست و پس یا پیش رو
قرب بی چون بچون نباشد شاه را	که نیابد بحث عقل آن راه را
نیست آن جنبش که در اصبع تراست	پیش اصبع یا پس یا چپ و راست
وقت خواب و مرگ از وی می رود	وقت بیداری قرینش میشود
از چه ره می آید اندر اصبع	که اصبعت بی او ندارد منفعت
نور چشم و مردمک در دیدمات	از چه ره آمد بغیر شش جهت
عالم خلقست با سوی و جهات	بی جهت دان عالم امرو صفات
بی جهت دان عالم امرای صنم	بی جهت تر باشد امر لا جرم
بی جهت بد عقل و علام البیان	عقل تراز عقل و جان تر هم ز جان
بی تعلق نیست مخلوقی بدو	آن تعلق هست بی چون ای عمو
زانک فصل و وصل نبود در روان	غیر فصل و وصل نندیشد گمان
غیر فصل و وصل بی براز دلیل	لیک بی بردن بنشانند غلیل
بی پیایی میبراردوری ز اصل	تارک مردیت آرد سوی وصل
این تعلق را خرد چون ره برد	بسته فصلت و وصلست این خرد

### Tercüme :

Demek ki sana göre aklın, bir usturlaba benzer; varlık güneşinin yakınlığını bununla bilir, anlarsın.

Aklın sana yakınlığı nasıl ve niceliksizdir; akıl ne sağdadır, ne solda, ne öndedir, ne arkada.

Hal böyleyken, padişahın nasıl ve niceliksiz yakınlığı nasıl olmayabilir! Çünkü akıl, o yoldan söz bile açamaz.

(17) Bu hadis için bk., Ömer Nasuhi Bilmen; Muvazzah İlmî Kelâm, s. 112, Ofset İkinci Baskı, İstanbul.

(18) Ömer Nasuhi Bilmen; a.g.e., s. 112.

Parmağının oynaması, ne parmağın önündedir, ne ardında; ne solundadır, ne sağında.

Uyku vakti, ölüm zamanı ondan uzaklaşır; uyanırken ona yaklaşır, onun arkadaşı olur.

Parmağına hangi yoldan gelir o oynayış ki, o yokken parmağının hiç bir faydası yoktur.

Gözünün nuru, gözündeki gözbebeğinin parlaklığı, altı yönün dışında hangi yoldan geliyor?

Halk âlemi yönlüdür, yanlıdır; emr ve sıfatlar âlemiyse, bil ki yönsüz ve yansızdır.

A benim güzelim, Emr âlemini yönsüz bil; şu halde emreden, ondan da daha yönsüzdür.

Aklın yönü yok ya; Kur'an'ı bilen, bildiren, akıldan da üstündür, candan da üstün bir candır.

Hiç bir yaratık yoktur ki O'na ihtiyacı olmasın, onunla ilgisi bulunmasın; ey amca o ilgi de nasıl ve niceliksizdir.

Çünkü candan ne ayrılış vardır, ne ulaşmak; ama zan, ayrılmaktan, ulaşmaktan başka bir şekilde olabilecek ilgiyi kavrayamaz.

Sen ayrılmaktan, buluşmaktan ayrı bir kılavuzsan izine uy; ama iz izlemek de susuzu kandıramaz.

Ashlından uzaksan devamlı iz izleyedur da erlik damarın, sonunda seni buluşmak durağına kavuştursun.

Akıl, bu bağlılığa nasıl yol bulsun ki ulaşmaya, ayrılmaya bağlıdır şu akıl.

Mevlânâ Mesnevi'sinin beşinci cildinin onbeş ve devam eden beyitlerinde Tanrı'ya şöyle seslenmede :

Mesnevi; 5/15 vd.

عقل اندر شرح تو شد بوالفضول  
عاجزانه جنبشی باید در آن  
اعلموا أن كله لا بترك  
کی توان کردن بترك خورد آب  
دگرگهارا تازه کن از قشر آن

قدر تو بگذشت از درك عقول  
گرچه عاجز آمد این از بیان  
آن شینا كله لا يدرك  
گرفتانی خورد طوفان سحاب  
راز را گری نیاری در میان



Tercüme :

Kadrin ve kıymetin, akıllarla anlaşılacak dereceyi geçti; akıl, seni anlatırken saçma - sapan konuşmaya başladı.

Akıl, anlatmada bunaldı ama bunala bunala gene de harekete geçmesi, anlatmaya çalışması gerek.

Gerçekten de tümü anlaşılmayan şeyin tümünü atıvermek gerekmez, böyle bilin bunu.

Buluttan yağan tufanı içemezsin ama, suyu içmekten de nasıl vazgeçebilirsiniz?

Sırrı ortaya dökemiyorsan, bari onun kabuğuyla anlayışları, idrakleri yenile.

Görüntüyü gören insan, kendi başına tek ve benzersizdir, görüşü için hiç bir tâbir kullanamaz; zirâ bu tecrübeyi ifâde edebilmek için kelimeler kâfi gelmemektedir.

Peygamber Cebraîl'i geride bırakıp, insana açık en yüksek mertebeye ulaştığı zaman, bu konu Kur'an'da şöyle ifadesini bulmuştur:

Kur'an; 53/10 - 11.

«Allah o anda kuluna vahyedeceğini etti, Muhammed'in gözünün gördüğünü gönlü yalanlamadı.»

Peygamberin ne gördüğü açıklanamaz ve tarif edilemez. Sessizlik belâgatın doruğuna erişince bir mertebeye ulaşılır. Sonunda biz başkalarından ödünç aldığımız bilgilerle yetinmemeye başlarız. Bizim, bu eşsiz, tarif edilemeyen görüntüyü görmek için çabalamamız gerekir. Bizim kusurumuz ödünç alınmış bir ışık ve renk ile görmemiz ve onu, sahibi bulunduğumuzu sanmamızdır.

Mevlânâ, Tanrı'ya «Meyve bahçesi ne suç işledi ki, güzel kaftanları çıkarılıp, soyulup, sonbaharın hüznü harâbiyetine sokuldu» diye sorar.

Tanrı'dan cevap gelir;

Mesnevi; 5/979 vd.

که از او این حلها کرد جدا  
 زهر قتالست هین ای ممتحن  
 عالمش می راند از خود جرم چیست  
 کرد دعوی کین حال ملک منست  
 خرمن آن ماست خوبان دانه چین  
 پرتوی بود آن ز خورشید وجود  
 ز آفتاب حسن کرد این سو سفر  
 نور آن خورشید زین دیوارها  
 ماند هر دیوار تارک و سپاه  
 نور خورشید ست از شیشه رنگ  
 می نمایند این چنین رنگین بما  
 نور بی رنگت کند آنگاه رنگ  
 تا چو شیشه بشکند نبود غمی  
 در چراغ غیر چشم افروخته  
 تو بدانی مستحیری نو فنا  
 غم مخور که صد چنان بارت دهد

تا چه زلت کرد آن باغ ای خدا  
 خویشتن را دید و دید خوشتن  
 شاهدی کز عشق او عالم گریست  
 جرم آنک زبور عاریه بست  
 و استا نیم آن که تا داند یقین  
 تا بداند کان حلال عاریه بود  
 آن جمال و قدرت و فضل و هنر  
 باز میگردد چون استارها  
 پرتو خورشید شد وا جایگاه  
 آنک کرد او در رخ خوبانت رنگ  
 شیشه های رنگ رنگ آن نور را  
 چون نماند شیشه های رنگ رنگ  
 خوی کن بی شیشه دیدن نور را  
 قانعی با دانش آموخته  
 او چراغ خویش بریاید که تا  
 گرتو کردی شکر و سعی مجتهد

### Tercüme :

Ey Tanrı, o bağ ne kusurda bulundu ki şu güzelim elbiseden soyundu?

Kendisini gördü o; kendini görmek, a imtihanlara uğramış kişi, adamı öldüren bir zehirdir.

Aşkıyla bütün âlemin ağladığı güzelin ne suçu vardır ki bütün âlem, onu kendinden uzaklaştırır?

Suçu şu ki, süsü emânetmiş; oysa, bu süsler, bu elbise, benim mülküm diye iddiada bulunmuştur.

Onu alalım da iyice bilsin, anlasın ki harman bizimdir; güzellerse o harmanda taneler toplarlar.

O elbisenin emânet olduğunu bilmesi gerekir, onlar, o güzellik, varlık güneşinden vuran bir ışıkmiş.

O güzellik, o güç, o üstünlük, o hüner, güzellik güneşindenmiş, bu tarafa yönelmiş.

(Derken) yıldızlar gibi, güneşin ışığı da, gene şu duvarlardan geçer gider.

Güneşin ışığı, güneşe gitti mi de her duvar, karanlık, kapkara kalakalır.

Güzellerin yüzlerindeki seni şaşırta n güzelli k, üç renkli camdan vuran güneş ışığıdır.

Renk - renk camlar, o ışığı bize böyle renk renk gösterir.

Renk - renk camlar kalmadı mı, o zaman da renksiz ışık şaşır tır seni, ışığı camsız görmeye alış da cam kırıldı mı, gamlanmı - yasın.

Öğrenilmiş bilgiyi yeter buluyorsun; gözünü başkasının lam - basıyla aydınlatmışsın.

O da, emânet mala sahip çıktığını, er olmadığını bilesin diye lambanı, önünden kapıverir.

Ama şükreder, çalışırsan, çabalarsan, gam yeme; bunun gibi yüzlercesini verir sana.

Bir sûret yapıp, onun içine Fesat tohumunu atmanın amacı ne - dir diye Tanrı'ya yeniden bir soru yöneltildiğinde Mevlânâ; Tanrı' - nın insana sonsuz bir temizlik bağışladığını ve sonra onun zıddını insana verdiğini, iki tane âlemi bir anda beraber kıldığını, bu zıtlık - lardan ilkinin beyaz ve siyah olduğunu, beyazın Âdem (A.S.), siya - hın ise İblis olduğunu, bir iyiliğe ve bir berraklığa mukâbil muhak - kak bir kötülüğün ve zulmetin mevcudiyetinin varlığını beyan bu - yurmuştur. Uyumsuzluğun ve uyuşmazlıkların varlığının eskiden olduğu gibi bugün de varlığını görmekteyiz.

Yaratılan her varlık, oluşma, büyüme ve gelişme halindedir. Varlıkta sürekli bir hareket ve canlılık vardır. Yukarıya doğru yük - selen her ot bir çoğalma ve büyüme eğilimindedir. Kişinin ruhu yu - kariya yani gökyüzüne doğru dönük ise, kişi verimli ve kârlı durum - dadır. Kişi başını yere yani toprağa doğru çevirdiğinde alçalma, ku - ruma ve yokalma durumundadır. Oysa ki Tanrı alçalanı, yok olanı sevmez. Bu konuda Mevlânâ şöyle söylemektedir :

Mesnevi; 2/1812 vd.

در خزید دست و حیات و در نما  
در کس و خفگی و نقص و غبین  
در تراید مرجعت آنجا بود  
آفلی حق لا یحب الآفلین

هر کجا را کش بود میل علا  
چونک گردانید سر سوی زمین  
میل روحت چون سوی بالا بود  
ورنگون سازی سرت سوی زمین

(19) Kur'an; 6/76 (Gece basınca bir yıldız görmüştü, «İşte bu benim Rabbim» dedi; yıldız batınca, «batanları sevmem» dedi.)

Tercüme :

Yücelmeye yönelen her ot, boy atmadadır, yaşamadadır, gelişmededir.

Çünkü başını yere eğdi mi, solmaya, kurumaya, eksilip bitmeye koyulur.

Canın da yücelere ağmayı isterse ağar - durursun; dönüp varacağı yer de yücelerdir.

Fakat başını yere eğdin mi battın gittin; Tanrı da «Batanları sevmem» dedi.

İnsanoğlu bugünkü durumuna ulaşmak için bir çok ölümlü tehlikeler atlatmıştır. Oysa ki ölüm, gerçekte insanoğlu için yüksek mertebelerin kaynağıdır.<sup>20</sup> Bu bakımdan ölümden korkulmamalıdır. Bu konuda Mevlânâ şöyle söylemektedir :

Mesnevi; 3/3901 vd.

وز نما مردم بحیوان برزدم  
پس چرا ترسم کی ز مردن کم شدم  
تا برآیم از ملایک پرو سر  
کل شی حالک الا وجهه  
آنچه اندروهم ناید آن شوم

از جمادی مردم و نانی شدم  
مردم از حیوانی و آدم شدم  
حمله دیگر بمیرم از بشر  
وز ملک هم بایدم جستن ز جو  
بارد یگر از ملک قربان شوم

Tercüme :

Ben de cansız varlıktan öldüm, biten, boy atıp gelişen nebat oldum; nebatken öldüm, hayvan şekliyle baş gösterdim.

Hayvanlıktan öldüm, insan oldum; artık ölüp azalmaktan, noksanlaşmaktan ne diye korkacakmışım?

Bir daha hamle edeyim de insanken öleyim; böylece de melekler âleminde kol kanat çırpayım.

Melek olduktan sonra da ırmağa atlamak gerek; «Her şey yok olur gider, ancak O'nun zâtıdır kalan.»

(20) Bu konuda bkz., Saadettin Kocatürk, Mevlânâ'da Ölüm Kavramı, Milli Kültür Dergisi, Kültür Bakanlığı Yayını, C. 2, S. 6-7-8, s. 32 vd. Ankara, 1981. Ayrıca bk., Saadettin Kocatürk, Gülşehri ve Felek-nâmo'de Ölüm Düşüncesi, D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, s. 441 vd. Ankara, 1982.

Bir kere daha melekken kurban olayım da o vehme gelmeyen yok mu, o olayım.

İnsan dimağından ölüm korkusunu ezip yok eden inanç işte budur ve bu duygu sayesinde insan çoğu kez ölümü umursamaz. Bazen ölümü arayan bir derbeder haline gelir. Bu konuda da Mevlânâ şöyle der:<sup>21</sup>

Mesnevi; 3/3947 vd.

از جهان زندگی سیر آمدم  
عاقبت کم جوی از منبل براه  
منبلی ام لا ابالی مرگ جو  
منبلی چستی کرین پل بگذرد  
بل جهد از کون و کانی برزند  
چون قفس هشتن پریدن مرغ را  
مرغ می بیند گلستان و شجر

گفت او ای ناصحان من بی ندم  
منبلی ام زخم جو زخم خواه  
منبلی نی گو بود خود برگ جو  
منبلی نی گو بکف پول آورد  
آن نه گو بر هر دکانی برزند  
مرگ شیرین گشت و نظم زین سرا  
آن قفس که هست عین باغ در

#### Tercüme :

Âşık, a benim öğütçülerim dedi; yaptığımdan pişman değilim; yaşayış dünyasına doydum.

Yaralanmayı arayan, yaralanmayı dileyen bir tembelim; tembelden yollu yordamlı gidişi pek arama.

Fakat azık arayan tembel değilim; hiç bir şeye aldırış etmeksizin ölüm arayan tembelim ben.

Eline, avucuna para pul geçiren tembel değilim; bu köprüden geçip giden çevik bir tembelim.

Her dükkana başvuran tembel değilim, varlıktan sıçrayıp çıkan, bir madene kavuşan tembelim ben.

Ölüm tatlı geliyor bana; bu yurttan göçüşüm, kuşun kafesi bırakıp uçması sanki.

Bahçeye konan kafesteki kuş, gül bahçesini, ağaçları görür.

Görünüşte insanoğlu küçük bir dünyâ gibidir. Fakat gerçekte o çok büyük bir dünyâdır. Dıştan bakıldığında dal, meyvenin esasını

(21) Bu konu için ayrıca bk., Cavit Sunar; Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe, s. 75, Ankara, 1974.

teşkil eder. Fakat aslında dal, meyve yüzünden var olmuştur. Bahçıvan meyveyi sevmeseydi ağacın tohumunu ekmez, fidanını dikmezdi. Asla bakıldığında, görünüşte meyvenin doğuşunun sebebi ağaç gibi ise de, gerçekte ağacın doğuşunun sebebi meyvedir. Bu konuyu da Mevlânâ aşağıdaki şu beyitlerde açıklığa kavuşturur :

Mesnevi; 4/522 vd.

پس بمعنی عالم اکبر توی  
باطنا بهر ثمر شد شاخ هست  
کی نشاندی باغبان بیخ شجر  
گر بصورت از شجر بودش ولاد  
.....  
4/529.

پس بصورت عالم اصغر توی  
ظاهر آنشاخ اصل میوه است  
گر نبودی میل و امید ثمر  
پس بمعنی آن شجر از میوه زاد  
.....

پس از میوه زاد در معنی شجر

پس از من زایید در معنی پدر

### Tercüme :

Demek ki sen, görünüşte, küçük âlemsin; fakat gerçekte büyük âlemsin sen.

Görünüşte o dal, meyvenin temelidir; fakat iç âlemde dal, meyva için var olmuştur.

Meyva elde etmeyi dilemeseydi, meyvayı ummasaydı, bahçıvan hiç ağaç diker miydi?

Öyleyse, görünüşte meyva ağaçtan doğmuşsa da gerçekte ağaç meyvadan doğmuştur.

.....

Öyleyse mâna bakımından, baham benden doğmuştur; öyleyse mâna bakımından ağaç da meyvadan meydana gelmiştir.

Mevlânâ varoluşu üç sınıfa ayırır: Mevlânâ'ya göre Tanrı önce melekleri yaratmış ve akli - mantığı onlara vermiştir. Sonra hayvanları yaratıp şehveti onlara vermiştir. Son olarak Tanrı insanoğlunu yaratarak hem akli - mantığı ve hem de şehvet ve hırsı onlara vermiştir. İlk gurup yani melekler tamamen mantık, bilgi ve cömertlik timsalidir. Melek tamamen nurdur ve Tanrı sevgisiyle yaşar. Bu sebepten dolayı o, bütün kötülüklerden ve tersliklerden muaftır, arınmıştır. İkinci gurup yani hayvanlar bilgiden yoksundur. Bu sebepten dolayı bu guruptakiler insan tarafından çekilen zihni sıkıntı ya da duygusal gerginlik ve baskılardan uzaktırlar, hürdürler. İnsanın

yarısı melek, yarısı da hayvandır. İnsan düşmanlarıyla zorlu bir savaşa girdiğinde melek ve hayvan savaş ve mücadeleden uzaktadırlar.

İnsan denen yaratık da üç guruba ayrılır. Bunlardan birincisi Hz. İsa gibi kesinlikle temiz olarak yaratılmış, melek tabiatına ulaşmıştır. Bunlar şeklen insandırlar, fakat gerçekte melektirler (Ceb-rail), bunlar öfkeden, duygusal aşklardan ve beyhüde çaba ve münakaşalardan arındırılmışlardır.<sup>22</sup> Peygamberler mertebe itibarıyla meleklerden yücedirler.

İkinci gurup hayvan tabiatlı insanlardır. Bunlar hiddet dolu, hisleriyle hareket eden muhteris kimselerdir.

Üçüncü gurup ise yarı insan yarı hayvan yaratılıştaki olanlardır. Bunlara Tanrı tarafından doğru yolu bulma yeteneği de verilmiştir. Bu gurupta olan insanoğlu gece ve gündüz kavga ve mücadelelerinde, son durumları ile ilk durumları arasında devamlı bir savaş durumundadırlar. Bu konuyu da Mevlânâ aşağıdaki şu beyitlerde açıklamaya çalışmıştır.

Mesnevi; 4/1500 vd.

خلق عالم را سه گونه آفرید  
آن فرشتهست او نداند جز سجود  
نور مطلق زنده از عشق خدا  
همچو حیوان از علف در فریبی  
از شقاوت غافلست و از شرف  
نیم او زافرشتهو نیمش خر  
نیم دیگر مایل عقلی بود  
وین بشر با دو مخالف در عذاب  
آدمی شکلند و سه امت شدند  
همچو عیسی با ملک ملحق شدند  
رسته از خشم و هوا و قال و قیل  
گوییا از آدمی او خود نژاد  
خشم محض و شهوت مطلق شدند  
تنگ بود آن خانه و آن وصف زفت  
.....

در حدیث آمد که یزدان مجید  
یک گره را جمله عقل و علم و جود  
نیست اندر عنصرش حرص و هوا  
یک گروه دیگر از دانش تهی  
او نبیند جز که اصطبل و علف  
این سوم هست آدمی زاد و بشر  
نیم خر خود مایل سفلی بود  
آند و قوم آسوده از جنگ و حراب  
وین بشر هم ز امتحان قسمت شدند  
یک گره مستعرق مطلق شدند  
نقش آدم لیک معنی جبرئیل  
از ریاضت رسته و ز زهد و جهاد  
قسم دیگر با خران ملحق شدند  
وصف جبرئیلی دریشان بود رفت  
.....

(22) Bu konuda bk., Annemarie Schimmel; Tasavvufur. Boyutları, s. 167 vd. İstanbul, 1982.

ترك اوكن لا احب الآفلين  
 .....  
 نیم حیوان نیم حی بارشاد  
 کرده چالیش آخرش با اوش

لا جرم اسفل بود از آفلین  
 .....  
 ماند یک قسم دگر اندر جهاد  
 روز و شب در جنگ و اندر کشمکش

### Tercüme :

Hadiste belirtildiği üzere; yüce Tanrı, dünyâ halkını üç çeşit olarak yarattı.

Bir gurubuna tamamıyla akıl verdi, bilgi verdi, cömertlik verdi; bunlar meleklerdir; bunlar secdeden başka bir şey bilmezler. Mayalarında hırs yoktur, hevâ ve heveslerine uymazlar bunlar, bunlar baştan başa gerçek nurdur, bunlar Tanrı aşkıyla diridirler.

Diğer gurup nurdan bomboştur; hani hayvanlar gibi; otlar semirir dururlar.

Hayvan, ahırdan, ottan başka bir şey görmez; aşağılıktan da haberi yoktur, yücelikten de.

Şu üçüncü bölükse insanoğludur; yarısı melektir insanın, yarısı eşek.

Eşek olan yarısı, aşağılıklara meyleder, öbür yarısıysa akla uygun şeylere meyleder.

O iki topluluk, savaştan da selâmettedir, yıkılıp gitmekten de; şu insansa iki guruba da aykırıdır, azap içindedir.

İnsanlar da imtihan edilip bölünmüşlerdir; kılıkları insandır ama üç gurup olmuşlardır.

Bir gurubu tamamıyla kendinden geçmiştir; onlar Hz. İsa gitti meleklerle katılmışlardır.

Görünüşte insandır onlar, manâ bakımındansa Cebrail kesilmişlerdir; öfkeden de kurtulmuşlardır, hevâ ve heveslerine uymaktan da, dedikodudan da.

Riyâzetten de kurtulmuşlardır, zâhitlikten de, savaştan da, sanki onlar, insanoğlundan doğmamışlardır.

Diğer gurup ise eşeklere katılmıştır. Tamamiyle öfke kesilmişlerdir onlar, tamamıyla şehvet.



Onlarda da Cebrailik huyu vardı ama geçti gitti; o ev dardı, o huysa pek büyük.

Özet olarak aşağılık kişilerdir onlar, en aşağıdır onlar; bırak onları «Ben batanları sevmem.»

İnsanların bir gurubu ise savaştadır; yarısı hayvandır onların, yarısı doğru yolu bulmuş diri kişi.

Gece, gündüz savaşmadadır onlar, çekişmededir; sonları başlarıyla savaşır durur.

Nitekim bizler bu dünyada mükemmel insanı (İnsan-ı Kâmil) bulmaya çalışan yarım insanlarız. Bu nedenle tam anlamıyla akıllı insanı aramak ve ona, kör bir kimsenin kılavuzuna sarıldığı gibi sıkıca sarılmamızdır.

Yarım bilgili kişi, kendi alçaklığından zirvelerdeki makam ve mertebeye ulaşmak için, kendini her türlü bilgi ile yüklü İnsan-ı Kâmile vakf. etmesi gerekir. Vakfettiğinde tamamiyle kendini kaybeder ve yaşayan bir ölü durumuna girer. Bu konuyu da Mevlânâ aşağıdaki şu beyitlerde açıklığa kavuşturmuştur.

Mesnevi; 4/2188

او دلیل و پیشوای قافله است  
تابع خویش است آن بی خوش رو  
هم بدان نوری که جانش زو چرید  
عاقلی را دید خود داند او  
تا بد و بینا شد و چست و جلیل

ماقل آن باشد که او با مشعله است  
پی رو نور خود است آن پیش رو  
مومن خویش است و ایمان آورید  
دیگری که نیم نازل آمد او  
دست در روی زد چو کور اندر دلیل

#### Tercüme :

Akıllı ona derler ki elinde meşalesi olsun; o meşaleyle öne düşsün, yolculara kılavuzluk etsin.

O öne düşen, kendi nurunun peşine düşmüştür; o kendinden geçmiş kişi, kendisine uymuştur.

O kendisine inanmıştır, siz de onun canının elde ettiği nûra inanın.

Yarım akıllı da, bir akıllıyı kendisine göz edinmiş, ona uymuş kişidir.

Kör, kendisine rehberlik edenin elini nasıl tutarsa o da, elini o akıllıya vermiş, onunla görür bir hale gelmiş, onunla çevikleşmiş, yücelmiştir.

Ancak bir veli mükemmel insan durumundadır. Onun fiziki şekli kaybolmuştur. O parlayan bir ayna olmuştur. Ona tükürürseniz kendi yüzününe tükürmüş olursunuz. Eğer aynaya vurursanız kendinize vurmuş olursunuz. Aynada çirkin bir yüz görürseniz bu sizsiniz. Şayet onda İsa ve Meryem'i görüyorsanız işte bu gördükleriniz de sizsiniz. Veli sade ve saftır. O sizin düşüncelerinizi sizden önce bilir. Bu konuda bakınız Mevlânâ ne diyor.

Mesnevi; 4/2140 vd.

غیر نقش روی غیر آنجای نه	نقش او فانی و او شد آینه
ور زنی بر آینه بر خود زنی	گر کنی تف سوی روی خود کنی
ور ببینی عیسی و مریم توی	ور ببینی روی زشت آن هم توی
نقش تو در پیش تو بنهاده است	او نه اینست و نه آن اوساره است
چون رسید اینجا قلم در هم شکست	چون رسید اینجا سخن لب در بیست
دم مزن والله اعلم بالرشاد	لب ببند آر خپه فصاحت دست آزاد

### Tercüme :

Onun şekli, süreti yok olmuştur, bir ayna kesilmiştir o; başkalarının yüzlerinden başka bir varlık, başka bir şey yoktur. onda. Tükürürsen, kendi yüzüne tükürürsün; aynaya vurursan, kendine vurmuş olursun.

Çirkin bir yüz görürsen o da sensin; İsa'yı, Meryem'i görürsen gene sensin o.

O ne budur, ne o; herşeyden münezzehtir de senin şeklini, senin önüne koymuştur.

Söz buraya gelince dudak yumuldu; kalem buraya eğilince kırıldı gitti.

Güzel söz söyleme fırsatı ele geçti ama yum dudakımı, söyleme; Allah doğru yola götürmeyi daha da iyi bilir.

İnsan bir nehrin suyu gibidir, bulanık hale gelince suyun dibini görmemiz mümkün olmaz. Nehrin dibi mücevher ve incilerle doludur. Mevlânâ; aslı saf ve berrak olan suyu bulandırma diye ikazda bulunur.

İnsan ruhu havaya benzer; tozla karışırsa gökyüzünü örter, görünmez eder ve gözün güneşi görmesini engeller, toz ortadan kalkınca tekrar eski saf ve temiz haline dönüşür. Hz. Musâ Tanrı'ya:

«Maddeyi sen yarattın, neden onu tekrar yok edersin» diye sorar. Tanrı Musâ'ya toprağa tohum ekmesini emreder, Musâ tohumu eker, başaklar büyür, yapraklar gelişip ürün olgunlaşınca orağı eline alan Musâ ürünü biçmeye başlar. Bu sırada gaipten bir ses yükselir; «Neden bu tohumları ekip yetiştirdin ve neden olgunlaşınca onları kesiyorsun?»

Musâ: Taneleri saplarından ayırmak için kesmekte olduğu cevabını verir. Bu hikayenin özüne bakıldığında yaratılan yaratıklar arasında saf ve katıksız ruha sahip olanların yanında, karanlık, çarpışık ve kötü ruhlarında bulunduğunu bildirmesidir. Bu hal aynen midyeye benzetilmektedir. Nasıl her midyede inci bulunmazsa, bazıları da kum ve hava kabarcığının bulunmadığı gibi. Yaratılışın amacı ibrettir. Ona saf ve iman dolu gözle bakan ondan ibret alır.

Davud Aleyhüsselam; Tanrı'ya niçin insanları yarattın diye sorar: Tanrı; «Ben gizli bir hazine idim, tanınmak istedim ve tanınmak için insanları yarattım»<sup>23</sup> der ve insanlara varlıklarının kaybolmasına izin vermemelerini, kendilerini göstermelerini emreder. Bu konuda Mevlânâ şöyle söyler :

Mesnevi; 4/3001 vd.

نقش کردن باز چون کردی خراب	گفت موسی ای خداوند حساب
وانگهان ویران کنی این را چرا	نرو ماده نقش کردی جان فزا
نیست از انکار و غفلت وز هوا	گفت حق دانم که این پرسش ترا
بهر این پرسش ترا آزدی	ورنه تأدیب و عتابت کردی
باز جویی حکمت و سربقا	لیک میخواهی که در افعال ما
پخته گردانی بدین هم خام را	تا از آن واقف کنی مرعام را
.....	.....
تا خود هم وادهی انصاف این	موسیا تخی بکار اندر زمین
خوشبهاش یافت خوبی و نظام	چونکه موسی گشت و شد گشتش تمام
پس ندان از غیب در گوشش رسید	داس بگرفت و مر آنرا می برید
چون کمالی یافت آنرا میبری	که چرا گشتی کنی و پروری
که در اینجا دانه هست و گاه هست	گفت یارب زان کنم ویران و پست
گاه در انبار گندم هم تباه	دانه لایق نیست در انبار گاه
فرق واجب می کند در بیختن	نیست حکمت این دورا آمیختن
که بدانش بیدری بر ساختن	گفت این دانش تو کس یافتی
گفت پس تمیز چون نبود مرا	گفت تمیزم تو دانستی خدا
.....	.....

(23) Bu konuda dahag geniş bilgi için bkz., Bediü'z-Zemân Furûzanfer; Ehadis-i Mesnevî; s. 29, Tahran, hş. 1334.

دريکي درست و دردیگر شبه  
همچنانک اظهارگندمها زگاه  
تا نماند گنج حکمتها نمان  
جوهر خود گم مکن اظهارشو

این صدفها نیست دریگ مرتبه  
واجبست اظهار این نیک و تباه  
بهر اظهارست این خلق جهان  
کنت گنرا گفت مخفیا شنو

### Tercüme :

Mûsa, a soru - hesap sahibi dedi; yaptın, peki, sonra neden yıkıyorsun?

Erkek, dişi, önce cana canlar katan güzeller yarattın; sonra da Yıkıyorsun, bu neden?

Tanrı biliyorum dedi; bu soruyu inkârından, gafletinden, veya hevâ ve hevesine uyduğundan sormuyorsun.

Öyle sorsaydın edebe sokardım, eziyet ederdim; bu soru yüzünden incitirdim seni.

Ama sen, kizim işlerimizdeki hikmeti, ebedilik sırrını öğrenmek istiyorsun.

Böylece de halka bunu duyurmak, her ham kişiyi pişirmek, öldürmek istiyorsun.

A Mûsâ, yeryüzüne bir tohum ek de insafa gel, bunun sırrını anla.

Mûsâ ekin ekti, ekini bitti, yeşerdi, başaklandı, güzel düzgün bir hale geldi.

Orağı aldı, ekini biçmeye başladı, bu arada gizli âlemden kulağına bir ses geldi.

Tanrı, peki dedi, niye ektin, yetiştirdin de olgunluğa ulaştınca biçiyorsun onu?

Mûsâ, ey Tanrım dedi, burada buğday da var, saman da; onun için biçiyorum.

Buğday, saman ambarına lâayık değil; saman da buğday ambarında yok olur gider.

(24) Ayrıca bu hadisin yorumu için bk., Cavit Sunar; Tasavvuf Fe'sefesi veya Gerçek Felsefe, s. 212, Ankara, 1974.

Bu ikisini bir araya karıştırmak, hikmete uymaz; eleyip ayırmak gerek.

Tanrı, bu bilgiyi kimden elde ettin de onunla bir harman kurdu dedi.

Mûsâ, a Tanrım dedi, bu ayırd etmeyi sen verdin bana; Tanrı, peki dedi, iş böyle olunca bende nasıl ayırd etmek olmaz?

.....

Bu sedeflerin hepsi de bir değil; birinde inci var, öbüründe boncuk.

Buğdayları nasıl samandan ayırmak gerekse, şu iyiyle kötüyü de belirtmek gerek.

Hikmet defineleri gizli kalmasın diye yaratılmıştır, dünyadaki yaratılanlar.

«Bir hazineydim, gizliydim» sözünü duy; cevherini gizleme, meydana çıkar.

İnsan ruhunun çıkışının ve yükselişinin hikayesi aslında etkileyici ve büyüleyicidir. İlk önce bitki durumunda olan insan ruhu inorganik<sup>25</sup> ülkesine gelir burada uzun müddet bitki olarak yaşar. İki durum arasındaki tezattan dolayı inorganik halden vazgeçer. Bitki durumundan hayvan durumuna geçince bitki durumunu hiç hatırlamaz olur. Hayvan durumundan da insanlığa doğru yönelir. Şimdiki zeki, akıllı ve güçlü duruma gelinceye kadar adım adım ilerler. Bu ilerleyişlerden ve güçlü duruma gelişlerden sonra artık eski özelliklerinden bir şey hatırlamaz olur. Bu beşeri, hırs dolu, yalnız kendi çıkarlarını gözetken düşünceden kurtarabilmek ve çok daha olağanüstü, yüzbinlerce yeteneği gözlemliyebileceği zihinlere göç etme mecburiyetini hisseder ruh. Ruh her ne kadar uykuya dalıp geçmişi unutmuşsa da, bu kendini unutmuşluk durumunda sonsuz kadar kalamaz. Uyuyanların rüyası demek olan bu âlemde uyuyan kişi, bu rüyânın, bir zaman gelip aniden şafak sökeceği, ölüm vakti ulaşacağı, düşüncede zulmetin hüküm süreceği ve daha sonra da yalan - dolandan kurtulacağı vakte kadar devam eder diye paniğe kapılır. Bu konuları da Mevlânâ aşağıdaki şu beyitlerde açıklığa kavuşturmaya çalışır.

(25) İnorganik; Cansız

Mesnevi; 4/3637 vd.

وز جمادی در نیاتی افتاد  
وز جمادی یاد ناورد از نبرد

آمده اول باقلیم جماد  
سالها اندر نیاتی عمر کرد

میکشد آن خالقی که دانیش  
تا شد اکنون عاقل و دانا و زفت  
هم ازین عقلش تحول کرد نیست  
صد هزاران عقل بیند بوالعجب

باز از حیوان سوی انسانیش  
همچنین اقلیم تا اقلیم رفت  
عقلهای اولیش یاد نیست  
تا رهد زین عقل پر حرص و طلب

گرچه خفته گشت و شد ناسی ز پیش-کی گذارندش در آن نسیان خویش

### Tercüme :

İnsan önce cansızlar ülkesine gelmiştir; cansızlardan nebatlara düşmüştür.

Yıllarca nebatlarda ömür sürmüştür de cansızlardaki savaşını hatırına bile getirmemiştir.

Nebattan canlılara düşünce de nebat olduğu zamanki durumu aklına gelmez.

Tekrar onu tanıyan yaratıcı (Tanrı), onu tutar, hayvanlıktan insanlığa çekmeye başlar.

Böylece ülkeden ülkeye gider de sonunda akıllı, bilgili, yüce bir hale gelir.

Önceki akılları hatırlamaz. Şimdiki aklında da değişiklik yapmaz. Sonunda bu hırsıla, istekle dopdolu akıldan da kurtulur; yüzbinlerce şaşılacak akıl görür.

Uyumuştur, önceki hallerini unutmuştur ama, onu bu unutkanlıkta bırakırlar mı hiç?

Mevlânâ öldükten sonra dirilecek olan insanların bu inancına parlak şafak ifadesini kullanarak yeniden diriliş olan mahşer gününü de şu beyitlerde açıklık kazandırır.

Mesnevi; 5/1787 vd.

بر نشان مرگ و محشر در گوا

هست ما را خواب و بیداری ما

حشر اصغر حشر اکبر را نمود  
 لیک این نامه خیالست و نهان  
 مرگ اصغر مرگ اکبر را زدود  
 و آن شود در حشر اکبر بس عیان  
 زین خیال اینجا برویاند صور  
 این خیال اینجا نهان پیدا اثر

### Tercüme :

Bizim uyumamız, uyanmamız, ölümle ölümden sonra dirilmeye iki tanık.

Küçük mahşer, büyük mahşeri, göstermede; küçük ölüm, büyük ölümü aydınlatmada.

Ama buradaki amel defterleri, hayalde var ve gizli; mahşerde ise, iyiden iyiye meydana çıkacak.

Bu hayal, burada gizli, belirtisi meydanda ama orada şekillere bürünür.

Mesnevi'de Mevlânâ, ruhun aslı olan tasavvuf doktrinini, ruhun maddî âleme inişini, dünyadaki yaşamını ve gerçek yuvaya dönüşünü bütün yönleriyle işlemektedir. Bu düşüncenin kaynağı yeni Eflatunculuğun yaratılış nazariyesi veya Aristo ve Platinus'un ruhla ilgili görüşleri olabilir. Ancak Mevlânâ insanın yaratıcı tekâmül (evrim) olayını kendi öz güç ve duygularıyla açıklayıp donatır.

İnsanı, hile ve fenalıktan devamlı uzaklaşmaya çalışan ve onları tevâzu sahibi olmaya davet eden Mevlânâ, ilahi rahmetin ancak imanlı ve insani yakarışlarla elde edilebileceğine, hile ve riyâ ile elde edilen şeylerin insanı kemâle ulaştıramıyacağını da aşağıdaki şu beyitlerde dile getirmektedir. Bu konuda Mesnevi'de daha bir çok bilgi bulunmakla birlikte, konuyu daha fazla dağıtmamak ve bu kadarla yetinmek istiyoruz.

Mesnevi; 5/468 vd.

بر خیال و حیلہ کم تن تار را  
 مگر کن در راه نیکو خدمتی  
 مگر کن تا وارهی از مگر خود  
 مگر کن تا کترین بنده شوی  
 رو بهی و خدمت ای گرگ کهن  
 لیک چون پروانه در آتش بتاز  
 زور را بگداز زاری را بگیر  
 که غنی ره کم دهد مکار را  
 تا نبوت پایبند راضی  
 مگر کن تا فرد گردی از حسد  
 در کمی رفتی خداوند ه شوی  
 هیچ بر قصد خداوندی مکن  
 کیسه زان بر مدوز پاک باز  
 رحم سوی زاری آید ای فقیر

**Tercüme :**

Hayali az ör, düzeni az doku; çünkü gani Tanrı, düzenciye az yol verir.

Düzen kuracaksan, iyi hizmet ediş yoluna yönel de bir ümmet içinde peygamberlere dön.

Düzenden kurtulmak için düzen kur; bedenden sıyrılıp tek kalmak için düzen düz.

Bir düzen düz de en aşağı bir kul ol;

Kendini aşağı gör, o tarzda da yürü, böyle yürürsen efendi olursun.

A yaşlı kurt, tilkiliğe kalkışıp da o yolla efendilik elde edeceğini hiç umma.

Ama pervane gibi koş, ateşe atıl; kesenin ağzını kapama ver herşeyini kurtul.

Zoru bırak da ağlayıp inlemeye sarıl; a yoksul, merhamet, ağlayıp inleme yüzünden meydana gelir.

---

Not : Bu makalenin hazırlanmasında Reynold A. Nicholson; Tashih-i Mesnevi-i Ma'nevi, Leiden, 1925-1933 tab'ından ofset olarak hş. 1336 yılında Tahran'da basılan İran tab'ından ve ayrıca Abdulbâki Gölpınarlı; Mesnevi Şerhi, C. 1-6, İstanbul 1973-1974 baskısından istifade edilmiştir.



## MEVLÂNÂ KÜLLİYESİNİN Mİ'MÂRÎ TEŞEKKÜLÜ

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER

Günümüzde, 6225 m<sup>2</sup>'lik bir alana sahip bulunan Mevlânâ yapılar topluluğunun çekirdeğini, Sultân'ul-Ulemâ'nın kabri teşkil eder. İleride, türbeler, semâ-hâne, mescid, medrese ve derviş hücreleri gibi bir takım tarikat yapılarıyla Mevlevîliğin merkezi, «âsitânesi» haline gelecek olan bu alan Konya surları'nın haricinde bulunuyordu. Tarihi kayıtlarda «Sultan'a ait bir bahçe» olduğu belirtilen bu yere, Mevlânâ'nın babası Sultân'ul-Ulemâ Bahaeddin Veled'in, sık sık tenezzühe çıktığı bilinmektedir. Onun bu alâkasını gören Sultan I. Alaeddin Keykubat, burasını kendisine bağışlamak istemişse de, o, kabul etmemiştir. Sultan'ın ısrarları üzerine kabul etmek durumunda kalan Bahaeddin Veled, sağlığında bütün sevenleriyle birlikte bir tenezzüh yeri, vefatından sonra da ebedî istirahatgâhının burası olması arzusunu izhar etmiştir.

Sultan'ul-Ulemâ'nın 628/1231 yılında vefatı üzerine cesedi, yüksekce bir yer durumunda olan bu bahçeye defnedilmiştir. Sevenleri kabrinin üzerine, güzel bir türbe yaptırmayı arzu etmişlerse de oğlu Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin, «Mademki senin yapacağın kubbe, feleklerin kubbesinden daha güzel olmayacaktır; O halde bırak da onun mezarı, bu gökkubbesiyle kalsın, bundan vazgeç.» diyerek taraftar olmaması üzerine, vazgeçilmiştir.

Babasının vefatı üzerine sevenleri, Mevlânâ'yı, onun makamına getirirler. Ömrünün sonuna kadar halkın ihyâ ve irşâdiyle meşgul olan Mevlânâ, 17. Aralık. 1273 tarihinde vefat edince, getirilip, babasının başucunda ebedî istirahatgâhına tevdi edilir.

Mevlânâ'ya derin bir sevgi ve saygı ile bağlı olanlar, onun şânına yaraşır bir türbe yapılması için faaliyete geçerler. Başta Emir Muinüddin Pervâne, eşi Gürcü Hatun ve tanınmış simâ Alameddin (İlmüddin) Kayser'in el birliği ile, 160.000 Selçuklu dirhemi toplanır. Mimarlığına da, Tebrizli Bedreddin getirilir.

Ertesi yılın inşaat mevsiminde başlıyan yapım faaliyeti ile tür-

be, 1274 yılı sonbaharında tamamlanarak, sevenlerinin ziyaretine açılır.

Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled 712/1312 yılında vefat edince, aynı türbede, babasının sağ tarafına defnedilir. Mevlânâ'ya ait ahşap musanna sanduka, bu gün babası Sultân'ul-Ulemâ'nın üzerindedir. Mevlânâ ile Sultan Veled'in sandukaları, Osmanlılar zamanında, mermerden müşterek bir sanduka haline getirilmiştir.

Mevlânâ'nın türbesi, devrinin mimari geleneğine uygun olarak, mahzenli şekilde inşa edilmiştir. Cesetler mahzendedir. Buraya, kuzeyindeki merdiveniyle inilen bir kapıdan girilir. Bu mahzen kapısı, yaklaşık yüzelli yıldan beri taş ve tuğla ile örülü durumdadır. Bu sebeple türbenin bu kısmına dair, müşahadeye dayanan bir bilgi vermek mümkün olamamaktadır.

İlk türbenin gerek gövdesi ve gerekse külâhı, günümüze birçok tadilat ve tamiratla gelmiştir. İlk şeklinin, gerek o devir mimari gelenekleri ve gerekse mimarının Tebrizli oluşu bakımından, Tebriz'deki Selçuklu türbeleri ile ortak özelliklere sahip olduğunu kabul etmekteyiz.

O devir türbe mimarisi özellikleri, yapının ölçüleri ve iç örtü sistemi gözönünde bulundurulunca, dış örtü sisteminin de, yıldız ve pramidal bir külâh olarak gerçekleştirildiğini düşünmekteyiz.

Mevlânâ türbesi, ilk büyük değişikliği, Karamanoğulları zamanında görmüştür. Karaman-oğlu Alaeddin Bey, Görkes (Silifke) seferinin ganimetleriyle, mevcut türbenin üzerine, yeşil bir türbe inşa ettirmiştir. Böylece Mevlânâ'nın türbesine yeni bir ihtişam ve irtifâ sağlamıştır. İşte, bu günkü dilimli gövde ve külâha sahip bulunan şeklin, bu mimari ameliye ile gerçekleştirildiği kabul edilmektedir.

Birbirine kemerlerle bağlı, köşelerdeki dört ayak üzerine oturan külâh ve gövdesiyle türbe, bu günkü durumuyla, 25 m. yüksekliktedir. 2.72 m boyundaki şemseli ve sikkeli alemleri, altın yaldızla kaplıdır.

Mevlânâ yapılar topluluğunu ihata eden duvarlarda, çeşitli yönlere açılan dört kapı bulunmaktadır. Bunlardan batıda, hücrelerin arasında yer alan, «Dervişân Kapısı»; Güney'de, Üçler (Türbe) mezarlığı tarafındaki, «Hâmûşân Kapısı»; Doğuda olup, günümüzde örülü olduğu için kullanılmayan, «Pir Kapısı»; Kuzeydeki, Çelebi konaklarının bulunduğu semte açılan ise, «Çelebiyân Kapısı» diye anılmaktadır.

Mevlânâ yapılar topluluğu, Mevleviliğin merkezidir. Tarikat pi-rinin türbesinin de burada olması sebebiyle, «âsitâne» durumunda-dır. Türbenin yakınına, dervişlerin ikameti için hücreler yapılmış-tır. Zamanla, ihtiyaca cevap veremez hale gelince, yer yer genişle-tilmiş ve yenileri eklenilmiştir. Kanunî zamanında da adetlerinin artırıldığını biliyoruz.

Bu gün batı tarafta görülen hücrelerin, Sultan III. Murat za-manında inşa ettirildiğine dair, üç satır halinde Türkçe talik kitabe-si, avluda muhafaza edilmektedir. Bunlar, Mevlevilikte önemli ra-kam olan, 18 tane olup, önlerinde bir revak uzanmaktadır (Res. 1).



RESİM 1: Batı taraftaki avlu, şadırvan, selsebil ve derviş hücreleri

Batıdaki hücrelerin güney bitişiğinde yer alan ve günümüzde Müdürlük odası olarak kullanılan geniş salon, «Meydân-ı Şerif»tir. 9.50x5.60 m. ebadındaki bu geniş salon, 1867 yılında inşa edilmiştir.

Dergâh'da iki adet mutfak bulunmaktadır. Biri, kuzey - batıda, şimdiki müdürlük lojmanının kuzeyindedir. Tek katlı olan bu binâ, depo olarak kullanılmaktadır. İkinci mutfak ise, Meydân-ı Şerif'in doğu bitişiğindedir. Sultan III. Murat zamanında, 1584 yılında «ihyâ» edilmiş olup, 1867 yılında tamir görmüştür. Bodrumu kiler ve depo olarak kullanılmıştır.

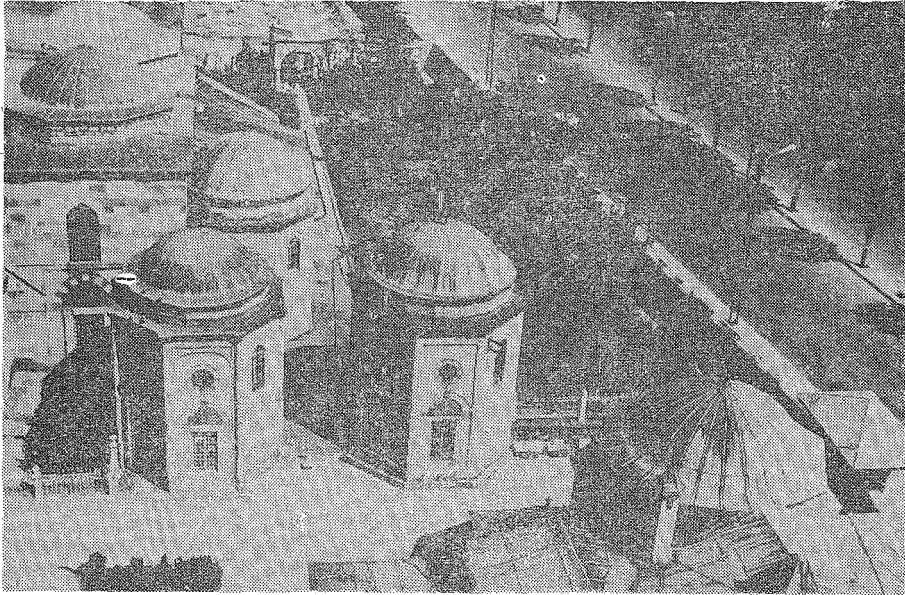
Mevlevî âsitânesi, geniş bir avlu içerisindedir. Batı kısmına,

«Hadikat'ül-Ervâh»; Güney kısmına «Hâmuşân» denilmiştir. Doğu ve Kuzey taraflarında da avlusu mevcuttur. Avlunun güney-batı köşesinde yer alan «Şeb-i Arûs Havuzu»'nun çevresi, Mevlânâ'nın vefatının kameri ayla yaza rastladığı yıldönümlerinde, semâ merasimlerinin yapıldığı yerdir.

Yine bu taraftaki avluda görülen şadırvanın suyu, Yavuz Sultan Selim tarafından, 1512 yılında Dutlu'dan getirilmiştir. Zamanla çeşitli tamirler (1595, 1868) gördüğünü de ifade eden müşterek kitabesi bulunmaktadır. Şadırvanın ortasındaki dilimli mermer havuz, Ulu Arif Çelebi'ye, Kütahya'dan gönderilmiştir.

Şadırvanın kuzeyinde görülen selsebil, Hemdem Said Çelebi (D.: 1806, Ö.: 1858) zamanında yaptırılmıştır. İlk yeri güney avluda iken, 1958 yılında bu günkü yerine nakledilmiştir.

Hadikat'ül-Ervâh ile, Hâmuşân'da, beş adet türbe mevcuttur. Bunlar, Hurrem Paşa, Mehmed Bey, Sinan Paşa, Hasan Paşa ve Fatma Hatun türbeleri olup, tek kubbeleri ve taş yapılarıyla tipik Osmanlı eseridirler (Res. 2).



RESİM 2 : Hâmuşân'da yer alan Osmanlı dönemi türbeleri.

Mevlânâ yapılar topluluğuna bu gün batısındaki Dervişân kapısından girilmektedir. 1929 yılına kadar, ünlü kişilerin medfun olduğu mezarlık durumunda iken, avlu ve bahçe haline getirilmiş bulunan bu kısımdan, karşıdaki «Tilâvet Odası»na girilir. Burası, mescid

son cemaat mahallinin, batısındaki kısmının kapatılarak, oda haline getirilmesiyle teşekkül ettirilmiştir. 6.30x5.50 m. ebadındaki bu mekândan, kitabeli ve nakışlı gümüş levhalarla kaplı olduğu için «Gümüş kapı» diye anılan bir kapıdan, doğu - batı yönünde uzanan dikdörtgen bir salona girilir. «Dâhil-i Uşşak» ve «Kademât-ı Pir» diye bilinen bu kısım 26x7 m. ebadında olup, üzeri üç kubbe ile örtülüdür. Kuzeyinde mescid ve semâ-hâne; güneyinde ise ünlü mevlevilerin medfun buldukları, «Kıbâb'ul-Aktâb» mevcuttur. Horasan erleri'ne ait altı adet sanduka da bu kısımda, mescid tarafında yer almıştır.

Kıbâb'ul-Aktâb, Kademâtı Pir'den 70 cm. yükseklikte olup, 26x6 m. ebadındadır. Üzeri iki geniş kubbe ile örtülmüştür. Mevlânâ'nın türbesine, ondan sonra da, kuzeye doğru dönerek, buradaki mevlevî kabirlerini içine alır. Burada, kitabeli, kitablesiz, sandukalı ve sandukasız olmak üzere altmışa yakın kabir bilinmektedir.

Mevlânâ türbesinin kuzeyinde bulunan fener pencere ve istelaktitli kubbe, «Post Kubbesi» diye anılır. «Huzûr-u Pir» denilen mekânı örtmektedir. Ünlü «Gümüş Eşik» ve «Gümüş Kafes» de burada bulunmaktadır.

Âsitânenin mescid ve semâ-hânesi, Türbe'nin kuzey tarafında yer almıştır. Gerek tarihî kayıtların ifadesi ve gerekse mimari ve tezyini özellikleri bakımından, Kanûnî devrinde yaptırıldığı kabul edilen bu yapılardan mescid, 11.60x13.30; semâ-hâne ise, 17.50x17.50 m. ebadındadır. Son yazı ve nakışlarının, Konyalı hattat ve nakkaş Mahbub tarafından, 1305 yılında yapıldığına dair kitabe, mescid'in güneydeki kemer dolgusunda okunmaktadır.

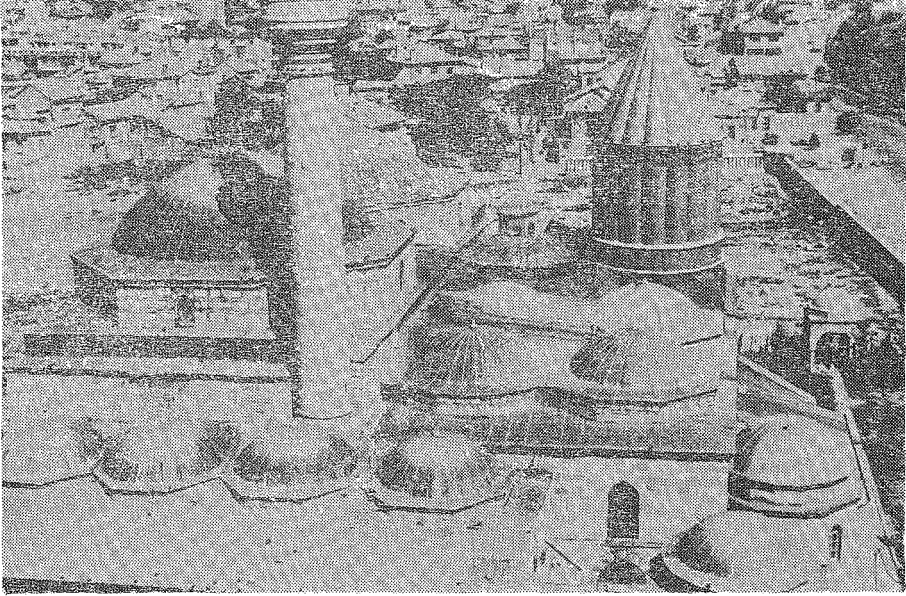
Tezyinat yönünden, Mevlânâ yapılar topluluğu, değişik özellik ve karakterlere sahiptir. Yedi asrı aşan mâzisi içerisinde birçok bakım ve onarım, tezyinatta da farklı devir ve usulları saklamaktadır. Mevlânâ türbesinin günümüzdeki nakışlarının, Sultan II. Bayezid devrinde yapıldığını belirten kitabe, güney duvarında bulunmaktadır.

Selçuklulardan bize ulaşabilen bazı nakışların da muhafaza edildiği bu tezyinat, kitabede adı geçen Halebli Abdurrahman'ın elinden çıkmıştır. Tezyini stil yönünden, Bursa uslubunun kuvvetli tesirleri görülmektedir.

Mevlânâ yapılar topluluğunun bu günkü ihata duvarlarının dışında kalan bazı unsurları daha vardır. Batı taraftaki Sultan Selim Camii, Yusuf Ağa Kütüphanesi, muvakkit-hâne, hamam ile, bunların kuzeyinde yer alan imâret, bunlardandır. Hamam ve imâret,

yanlış belediyeçilik anlayışı sebebiyle, meydan açmak bahanesiyle, 1955 yılında yıktırılmıştır.

Gayet zengin vakıf gelirleriyle, asırlar boyunca görevine devam eden Mevlânâ «külliyesi », bu maddi ve mânevi imkânlar sayesinde, mimarî yönden de büyük bir rahatlık içerisinde varlığını ve genişlemesini devam ettirmiştir. Her türlü bakım ve onarımı, bizzat sultanlar tarafından ve onun izni ile yapılmıştır. 2. Mart. 1927 yılında, «müze» haline getirilmiş olup, günümüzde de, her türlü tamir ve tadilatı, ilgili Bakanlıkca yapılmaktadır (Res. 3).



**RESİM 3 :** Kubbe-i Hadrâ; kuzeyinde yer alan mescid ve semâhâne kubbeleri ile batıda yer alan örtülü mekânların genel yerleşim şekilleri.

## MEVLÂNÂ TÜRBESİNİN ÇİNİ TEZYİNATI

Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE

Mevlânâ Celâleddin Rumi, şahsiyeti, düşünceleri ve eserleri ile olduğu kadar, kendisinin ve yakınlarının medfun bulunduğu türbesi ve bunu çevreleyen dergâh manzumesi ile de Türk Kültür ve San'at Tarihinde önemli bir yer işgal eder. Ancak, daha ziyade Mevlevilik tarikatı dolayısıyla kendisi ve eserleri hakkında yapılmış pek çok araştırma ve neşriyata rağmen, melevihaneler ve bunların başında yer alan Konya Mevlânâ Dergâhı ve Türbesi hakkında bildiklerimiz çok mahduttur. Mevlânâ'nın Türbesi hakkındaki en önemli çalışma, Dr. Y. Mimar Şehabettin Uzluk'un 1946 yılında yayınlanan «Mevlânâ'nın Türbesi» isimli kitabıdır.<sup>1</sup> Prof. Dr. Halûk Karamağaralı'nın Türk Etnografya Dergisi'nin 1964 yılına ait VII-VIII. sayısındaki «Mevlânâ'nın Türbesi» isimli makalesi<sup>2</sup> de, halen son yayın olma özelliğini muhafaza etmektedir.

Konya Dergâhının nüvesini teşkil eden Mevlânâ'nın Türbesi, mimarisi ile olduğu kadar, tezyinatı ve mefruşatı ile de Sanat Tarihimizin çok önem arzeden eserlerinden biridir. 1247 M. tarihindeki yapışından günümüze kadar, bu türbenin ilk hâlini muhafaza edemediği, muhtelif zamanlarda, çeşitli tamirat ve tadilat sonunda, şimdiki görünüşünü aldığı anlaşılmaktadır. Fakat, Bedreddin Tebrizi'nin eseri olan ilk yapısından başlayarak, sonraki müdahalelerle hangi biçimlere girdiği, yapılan değişikliklerin hangi kısımlara inhisar ettiği kesinlikle bilinmemektedir. İşte bu yüzden Mevlânâ Türbesinin çini tezyinatı hakkındaki araştırmalarımızı, yazılı belgelerin yanı sıra, mümkün merteye resimli belgelere istinat ettirmeyi ve bunları da, görebildiğimiz orijinal malzeme ile örneklemeyi tercih ettik.

Bugün için, Mevlânâ Türbesi veya Dergâh manzumesi ile ilgili olarak, bulabildiğimiz resimli belgeler fazla değildir. Türbe ile der-

(1) Şahabettin Uzluk, Mevlânâ'nın Türbesi, Konya 1946.

(2) Halûk Karamağaralı, «Mevlânâ'nın Türbesi», Türk Etnografya Dergisi, Sayı : VII-VIII, İstanbul 1966, s. 33-42.

gâhi gösteren, bilinen en eski resimli belge, XVI. yüzyıldan kalmış bir minyatür olup, Matrakçı Nasuh'un 944/1537 tarihli «Mecmua-i Menazil» veya «Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han» isimli eserinde, Konya şehri ile birlikte yer almıştır.<sup>3</sup> Dergâha güneyden bakıldığına göre ve oldukça stilize edilmek suretiyle çizilen bu resimde, bir çok gerçekçi taraflara rağmen, türbenin dörtgen kaide üzerinde, sekizgen pirizma biçiminde bir kasnağın taşıdığı, piramidal bir külâhla gösterilmiş bulunması, hal-i hazır durumuna uymamaktadır. Nitekim yine bu minyatürde, aslında kuzeye açıldığı bilinen türbe kapısı, güneye açılmıştır. Kasnağın cephelerindeki basık kemerli panoların içleri ve külâhın üzeri, firuze yeşili renkte, altıgen çinilerle kaplanmıştır. Bu çinilerin, ayrıca altın yıldız ile süslendiği dikkati çekmektedir.

Tarihi kaynaklara göre Mevlânâ Türbesi, XIV. yüzyıl sonunda (1396 M.) ilâve edilen,<sup>4</sup> yüksek, külâhlı örtünün ilk biçimi hakkında kesin bilgimiz olmamakla beraber, bunun Matrakçı'nın minyatüründeki gibi sekizgen pirizma gövdeli, piramidal külâhlı olamayacağını ileri sürmek mümkündür. Nitekim, Anadolu'da XIII. yüzyılın ortalarından itibaren kubbe, minare gibi mimarî elemanları dilimlerle süsleme modasına, Mevlânâ Türbesinin üst yapısında da uyulduğu söylenebilir. Hattâ Türbenin bu dilimli üst örtüsünü yaptıran Karamanoğlu Alaaddin Beyin, kendisi için 1397 M. tarihinde Karaman'da yaptırdığı türbede de böyle dilimli bir külâh görülmektedir.<sup>5</sup> Yine Karamanoğulları tarafından yaptırılan Konya'daki 1349 M. tarihli Şeyh Şücaeddin Türbesinde<sup>6</sup> ve Akşehir'de 1410 M. yılında tamir ve tecdid edilen Seyyid Mahmud Hayran Türbesinde<sup>7</sup> böyle dilimli kubbe veya külâhlar mevcuttur. Üzerleri tamamen çini ile kaplanmış, dilimli külâh veya kubbelerin en eski örnekleri ise Semerkant'ta XIV. - XV. yüzyıllara ait Şahzinde, Gur-u Mir ve Herat'ta Gevher Şad türbelerinde karşımıza çıkmaktadır. İşte bu düşüncelerle, Mevlânâ Türbesinin bugünkünden farklı şekilde, fakat yine çin-

- 
- (3) Nasuhü's-Silâhi (Matraçkı), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han* (Önsöz, Giriş, Çevriyazı, Notlar ve Dizimler ile Tıpkıbasımı Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Hüseyin G. Yurdâydın). Ankara 1976, s. 17 a.
  - (4) H. Karamağaralı, a. m., s. 42.
  - (5) Yılmaz Önge, «Karamanoğlu Alaaddin Bey Kümbetinin Restorasyonu», *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı : 1, Ankara 1974, s. 21-46.
  - (6) İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya 1964, s. 758.
  - (7) Yılmaz Önge, «Konya, Akşehir Seyyid Mahmud Hayran Türbesinin Restorasyonu», *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, Sayı: 2, Ankara 1975, s. 77-121.



nilerle süslenmiş dilimli gövde ve külâhının, ilk yapısından bu yana biçimini koruduğunu iddia etmek mümkündür. Yani Matrakçı'nın eserinde görülen biçim, gerçeği yansıtmamaktadır. Zaten böyle bir muhdes örtü için, türbenin yıldız biçimindeki orijinal tonuzu da uygun değildir.

Mevlânâ Dergâhının avlusu içinde, kuzey tarafta, muhtelif tairirlerden çıkarılan çinilerden teşekkül etmiş bir yığın mevcuttur. Bu çini yığını içinde, Müze Müdürlüğünün müsaadesi ile yaptığımız araştırmalarda,<sup>8</sup> tesadüfen bulabildiğimiz bazı parçalar, kanaatimizce, Mevlânâ Türbesinin en eski çini kaplamalarından olmalıdır (Res. 1). Yaklaşık 28x28 cm. ebadında ve 4 cm. kalınlığındaki bu parçalar, türbenin gövde dilimlerine uyacak biçimde, kavisli yapılmıştır. Kirli sarı renkte, kumlu bir topraktan hazırlanmış hamur üzerine, çok renkli sırla süslenmiş, hatayî üslûpta kıvrım dallar, yapraklar, geometrik şekiller ve yer yer altın yaldızın kullanıldığı çiçekleri ihtiva eden bu parçalar, XIV. ve XV. yüzyılın karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Yine söz konusu parçalar arasında, ters yüz palmetlerin tekrarlandığı 27x33 cm. ölçülerinde düz parçalar da bulunmaktadır. Hatayî üslûpta süslenmiş kavisli parçalar, muhtemelen türbenin gövde veya külâh kaplamasına, palmet motifli düz parçalar ise, gövde altındaki poligonal oturtmalığa ait olmalıdır. Hattâ, 1985 yılında Dergâhın mescid ve semahane kubbelerinin tamiri sırasında, çamur sıva arasında ele geçen, hatayî tezyinat üzerine sülüs yazılı bir parça da, gövdeyi dolanan eski ayet kuşağına ait gibidir. Dikkate değer diğer bir husus, bu çinilerin benzeri başka parçaların, Konya Alaaddin Camii avlusundaki Kılıç Arslan Türbesinin sanduka kaplamaları arasında görülmesidir. Düşüp kaybolan, orijinal Selçuklu çinilerinin yerine, sonradan ve gelişigüzel yamandığı anlaşılan bu kavisli parçalar da, kanaatimizce Mevlânâ Türbesinin eski kaplamalarındandır.

Dergâhın genişletilmesi sırasında, yan duvarlarının kaldırılarak, çevresini saran diğer mekânlara bir baldakin hâlinde bağlanan Mevlânâ Türbesinde, bu büyük değişiklik, Osmanlı padişahı Sultan II. Bayezid zamanında yani XVI. yüzyıl başlarında olmuştur. Fakat bu tadilat esnasında üst örtüye müdahale edilip edilmediği bilinememektedir. Değerli ilim adamlarımız Yrd. Doç. Dr. Yusuf Oğuzoğlu ile Selçuk Mülâyim'den öğrendiğimize göre, XVII. yüzyıl sonla-

(8) Bu konuda başta Müze Müdürü Sayın Erdoğan Erol olmak üzere diğer yetkililere teşekkürü borç biliriz.

rında vukubulan şiddetli bir deprem, Mevlânâ Türbesinin üst örtüsünü de harap etmiştir.<sup>9</sup> Devrin padişahı Sultan II. Mustafa, türbenin tamiri için Hassa Mimarbaşı Mehmed Ağa'yı vazifelendirmiş; eski şekline ve nakışlarına uygun olarak İznik'te yaptırılan çinilerle eski örtü aynen ihya edilmiştir. Bu işle ilgili vesikalarda, Türbe çinilerinin nakışlı olduğu hakkındaki kayıt, bizim için bilhassa önemlidir. Keza, XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait Menasık-ı Hac, Tuhfetü'l-Hüccac gibi bazı Hac rehberlerinde de, Mevlânâ Türbesinden bahsedilirken, çinilerinin nakışlı olduğu belirtilmiştir.<sup>10</sup>

Muhterem Dr. Y. Mimar Şehabettin Uzluk'un «Resimde Mevleviler Mevlevilikte Resim» isimli kitabında yayınlanan ve Mısır'dan getirilmiş bir resim, kanaatimizce dergâhın XVIII - XIX. yüzyıllarındaki durumunu göstermektedir.<sup>11</sup> Sultan Selim Camiinin minaresinden bakılarak çizilmiş gibi görünen bu resimde, Kubbe-i Hadra, nisbetsiz yükseklikteki silindirik gövdesi ve külâhı ile dikkati çekmekte; fakat detaylar belli olmamaktadır.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Leon de Laborde tarafından yapılmış iki Konya gravüründe, Mevlânâ Türbesi yine benzer bir şekilde, çok şematik olarak resmedilmiştir.<sup>12</sup> Dolayısıyla, çini tezyinatı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir. Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan 1233/1817 yılındaki tamiratta, Mustafa Ağa eminiyle görevlendirilmiştir. Buna ait kayıtlarda, Mustafa Ağa'nın iyi bir ressam olduğu ve çizdiği modeller üzerine, yeni çinilerin Kütahya'da imâl edildiği belirtilmektedir. Sökülen eski çinilerin bir kısmı Tarikatçı Bahçesi denilen mahalle gömülmüş, bir kısmı da Kız Kubbesi adındaki yere konulmuştur.<sup>13</sup> Ressam Hüsnü Yusuf Bey tarafından XIX. yüzyılın ilk yarısında, Dergâhın, Ereğli yolundan gelinmesine göre çizilmiş bir resmi oldukça ilgi çekicidir.<sup>14</sup> Şüphesiz, Mev-

(9) Yrd. Doç. Dr. Yusuf Oğuzoğlu - Yrd. Doç. Dr. Selçuk Mülayim, «Konya Mevlânâ Tübesi'nin Restorasyonu ile İlgili H. 1109 (1698) Tarihli Üç Belge», Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi III, İzmir 1985 (Baskıda)

(10) Süheyl Ünver «17 inci Asırda Konya Kalesi İçinde ve Dışındaki Binalar Hakkında», Konya, Nisan, Mayıs, Haziran 1947, Sayı : 102, 103, 104. s. 5; Mehmet Önder, Seyahatnamelerde Konya, Konya 1948, s. 33.

(11) Şehabettin Uzluk, a.e., s. 97 ve 142. Resim.

(12) Léon de Laborde, Voyage de l'Asie Mineure, Paris 1838.

(13) Mehmed Ziya, Yenikapı Mevlevihanesi, İstanbul 1329, s. 76; Şahabettin Uzluk, a.e., s. 140.

(14) Mevlânâ Dergâhı ile Sultan Selim Camiini, hayali bir çevre içinde gösteren bu resim, artistik değerine rağmen, maalesef güvenilir bir belge olmaktan uzaktır.

lânâ Türbesi ile ilgili en önemli resimli belgelerden biri, XIX. yüzyıl sonlarında Konya'ya gelen İsveç'li G. Berggeren'in çektiği fotoğraftır (Res. 2). Hamuşan Kapısı tarafından Kubbe-i Hadra'ya bakıldığına göre çekilmiş bu fotoğrafta, türbenin gövde ve külâh biçiminin bugünkünden farklı olmadığı; buna mukabil çini kaplamalarının harçla değil, çivilerle tutturulmuş bulunduğu açıkça görülmektedir (Res. 3). Bu fotoğraf en geç, türbenin 1283/1866 yılındaki tamiratından sonraki durumunu aksettirmektedir. Kara Şemsi adındaki bir Mevlî dervişinin bu tamirat için söylediği kasidede, çini tezminata çivilerin de katıldığı, şu beyitten açıkça anlaşılmaktadır:<sup>15</sup>

**Ne kubbe, kubbe-i ranâ ki nakş-ı mih-ı siminin  
Felek âyinesinde gösterir encüm deyu gûya**

Fotoğrafta dilimli gövdenin oturtmalık kısmı kurşunla kaplanmış bulunmakla beraber, altında profilli bir kısmın olduğu bellidir. Onaltı dilimli gövde ise, 13x28 cm. ebadında, düz mavi sırlı ve 1.5 cm. kalınlığında çini plâkaların dikey durumda yanyana çakılmaları ile kaplanmıştır. Her plâka, alttan ve üstten çivilerle tutturulacak şekilde, özel olarak imâl edilmiştir. Külâh altında ise, aynı renk zemin üzerine beyaz sülüsle yazılmış ayet kuşağı yer almaktadır. Beyaz mermerden profilli bir silme ile başlayan, dilimli külâhın çinileri de, tam ortalarından birer çivi ile tutturulan ve yukarıya doğru küçülen, dörtgen plakalar hâlinindedir. Bu plakalarda çivi delikleri, sekiz köşeli birer yıldız motifinin ortasına açılmıştır. Bu kaplamaya ait çinilerden bazı örnekler de, söz konusu yığın içinde tarafımızdan bulunmuştur.

Sultan V. Mehmed Reşad zamanına tesadüf eden 1327/1912 tamirinde, Emin Usta tarafından Kütahya'da yeni çiniler yaptırılarak kaplandığını haber veren yazılı kaynaklarla birlikte, türbenin bu son durumunu gösteren fotoğraflar da mevcuttur (Res. 4). Muhterem. Uzluk Bey, eski çinilerin 1912 de, elli sandık içinde türbede muhafaza edildiğini; ancak çinileri göremediği için, bunların hangi devre ait olduklarını söyleyemeyeceğini bildirmektedir. Yalnız, Velet Çelebi'nin düştüğü kayıtlara göre, bu çinilerin üzerlerinin altın yıldızlı olduğuna işaret etmektedir.<sup>16</sup> Mevcut fotoğraflara göre, bu tamirde dilimli gövdenin oturtmalık kısmı, ortasında stilize çiçekleri ihtiva eden, çini bir kuşakla süslenmiş; bunun üstüne de çiniden

(15) Şahabettin Uzluk, a.e., s. 147.

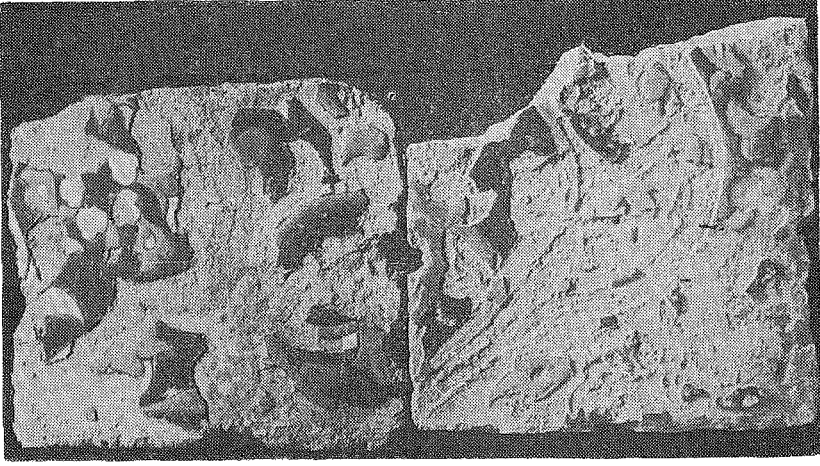
(16) Ş. Uzluk, a.e., s. 43.

profilli bir silme yerleştirilmiştir. Gerek fotoğraflar, gerek mevcut bazı parçalar, bu tamirat sonunda çini kaplamaların hem ölçülerinin ve renginin, hem de kaplama tekniğinin değişikliğini göstermektedir. 12x23 cm. ölçüsünde ve 1,5 cm. kalınlığındaki koyu yeşil sırlı bu yeni çiniler, yatay vaziyette sıralar hâlinde gövdeye ve külâha harçla tesbit edilmiştir. Külâh eteği altında gövdeyi dolaşan ayet kuşağı da, beyaz zemin üzerine mavi harflerle yazılmış ve mavi renkli birer sıra çini ile sınırlanmıştır.

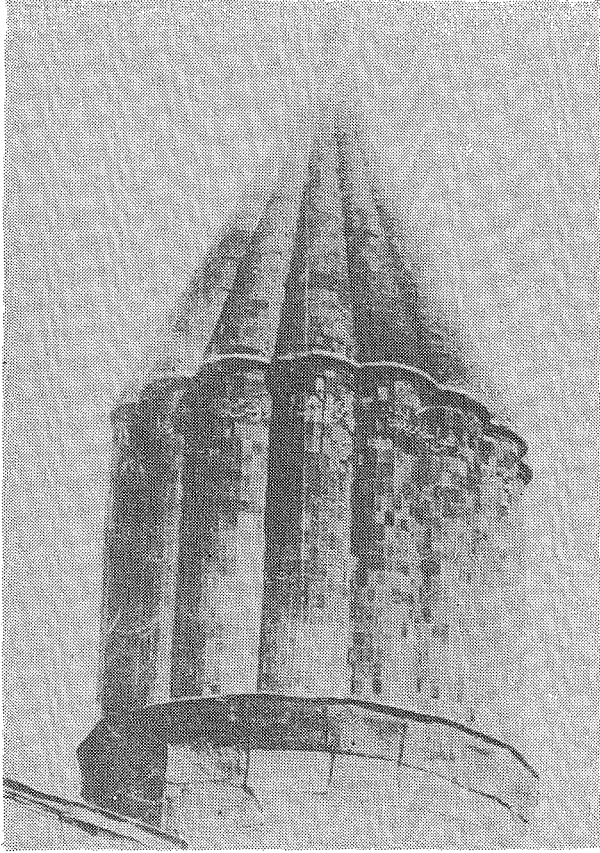
Kubbe-i Hadra'nın bundan sonraki tamiri, 1949 yılında, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün mimarlarından rahmetli Ali Saim Ülgen'in nezaretinde gerçekleştirilmiştir. Bu tamiratta da, dilimli gövdenin çini oturtulması sökülerek yeri kurşunla örtülmüş; gövdenin dilimleri de, yine dikine konulmuş sıralar hâlinde, Kütahya'da Metin Çini Fabrikasına yaptırılan koyu mavi sırlı çinilerle kaplanmıştır. Ayet kuşağı, mor zemin üzerine beyaz harflerle yazılmış ve firuze mavisi çinilerle sınırlanmıştır. Uzun ömürlü olamıyan bu tamirden sonra, nihayet bu çiniler de sökülerek, yerine 1962 yılında, bugün de görülen, firuze mavisi çiniler kaplanmıştır.<sup>17</sup> M. E. B. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce yaptırılan bu tamiratta, rahmetli Y. Mimar Avni Kırkağaçlı ve İhsan Kıyığı ile Sayın Arkeolog Mahmut Akok tarafından hazırlanan projeye göre, yeni çiniler Kütahya'da Azim Çini Fabrikasına imâl ettirilmiştir. Bu tamiratın projesinde de bazı değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Gövdenin oturtulmuş kısmı tek renkli çinilerle kaplanarak, alttan ve üstten beyaz mermerden bir profil ile sınırlanmıştır. Gövdenin üst tarafındaki ayet kuşağı ise, lacivert zemin üzerine beyaz sülüs ile yazılmış, alt ve üst kenarları beyaz ve lacivert renkli ince şeritlerle süslenmiştir.

Netice olarak, yazılı ve resimli belgelerle tesbit edebildiğimiz, muhtelif tamirat ve tadilatın da anlaşılacağı gibi Mevlânâ Türbesi, çinili tezyinatının zaman zaman değişmesine rağmen biçim olarak XIV. yüzyıldaki orijinal hâlini, ana hatlarıyla günümüze kadar muhafaza etmiştir.

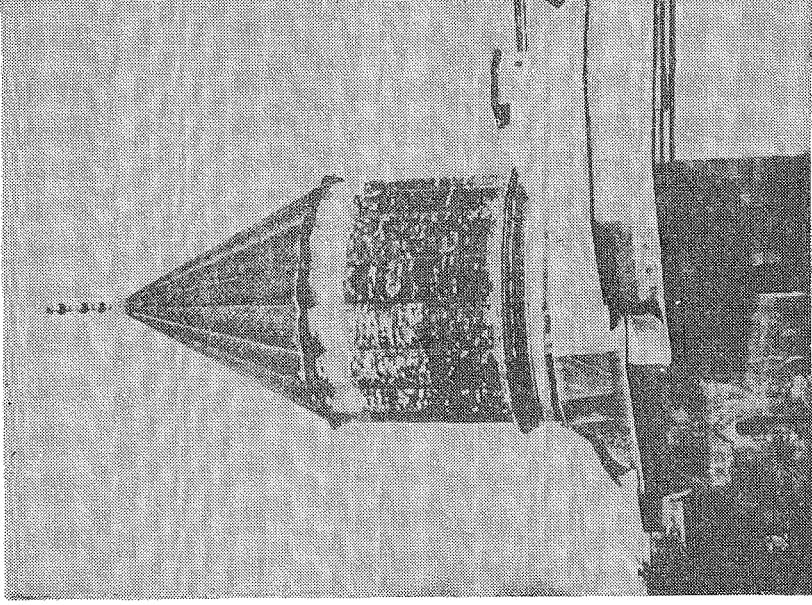
(17) Gerek 1949, gerek ise 1962 yıllarında yapılan tamirat ile ilgili bilgiler, Konya Müzesinin eski müdürlerinden, halen Kültür ve Turizm Bakanlığı Başmüşaviri olan Sayın Mehmet Önder'den alınmıştır. Kendilerine teşekkür ederiz.



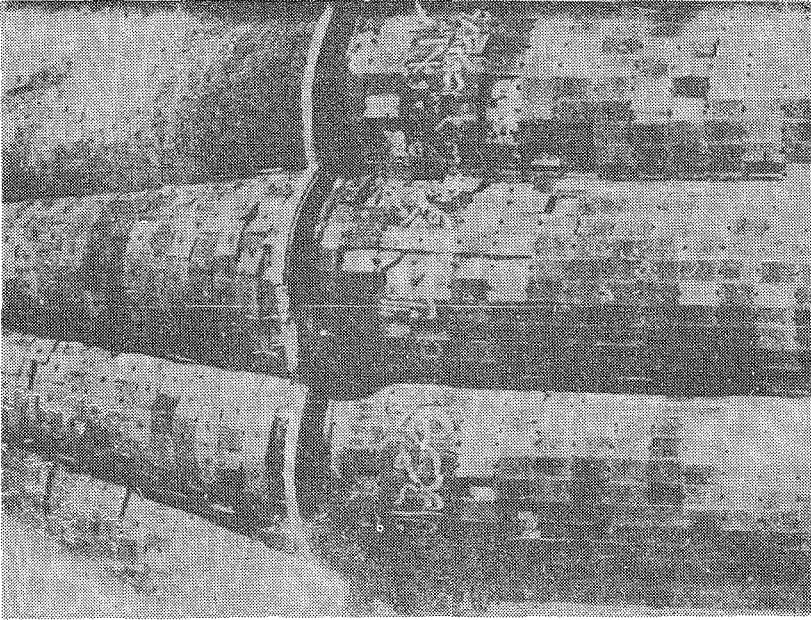
Resim. 1



Resim. 2 (G. Berggren'den)



Resim. 4 (Ş. Uzluk'tan)



Resim. 3 (G. Berggren'den)

## MEVLÂNÂ'NIN TÖLERANS KAYNAĞI VE ESPİRİSİ

İbrahim CEYLAN

Sayın başkan ve saygı değer dinleyicilerim;

Veriler alemi cidden bir derya gibidir. Yüzme bilmeyen bu derya'da boğulur. Bu derya'ya girmeyen de karada kalır. Kıymetli vakitlerinizi suistimal etmeden özetle konumu anlatmak istiyorum. Yalnız konuya bir neşni olsun diye erenlerden bir hikaye ile başlamak isterim.

Erenler bir gün sohbet etmek isterler. Bunu duyan erenler aşığı bir müslümanda bunların bu sohbetinde bulunmak ister. Herşey hazırlanmış, kapı açık, büyük bir salon ortasında geniş bir masa ve üzerinde dolu bir bardak var. Sohbet başlamak üzere, oradakiler lisanı hal ile derlerki biz bardak gibi doluyuz, kimse gelmesin. Tam bu sırada erenler aşığı çıka gelir. Durumu anlar, fakat edemez de kendini içerde bulur. Yakasındaki bir gül yaprağını alarak dolu bardağın üzerine kor ve demek isterki ben bir gül yaprağı kadar hafifim, dolu bardağınızı taşırmam. Bunun üzerine erenler hepbirden ayağa kalkarak onuda aralarına alırlar ve sohbet başlar...

Aziz dinleyicilerim. Sayın hocalarımın ve meslektaşlarımın çok veciz ve belîğ tebliğ ve sohbetleri karşısında, bir gül yaprağı masabesinde olan sözlerime başlamak istiyorum.

Bilindiği gibi konumuz «Mevlânâ'nın Tölerans Kaynağı ve Espirisi»dir. Öylek zannediyorum i, şimdiye kadar Mevlânâ hakkında söylenen sözler, hiç bir veli hakkında bu kadar hikaye edilmemiştir. İnanıyorum ki Mevlânâ buna lâyıktır. Çünkü, Mevlânâ çok yönlü bir gönül aşığı, arif, sofi ve bilgin bir zat idi. Üstün bir insan sevgisi, sonsuz bir tölerans anlayışı, her seviyedeki insanlarla haşır neşir olabilme ahlaki, birlik ve beraberliğe çağrısı ile Mevlânâ hümanist (insancıl) bir veli ve mutasavvıftı.

Mevlânâ böyle olmakla beraber, Onun ailesi, hayatı, çevresi, tahsili eserleri, derviş ve şeyhleri, dede ve çelebileri üzerinde durmak istemiyoruz. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz husus şudur.

Mevlânâ'nın biz insanlara söylemek istediği şeyin özü nedir? Mevlânâ'nın gerçek insani ve İslâmi manada hakiki töleransı ve bunun esprisi nedir? Nereden alıyor kbu iman ve anlayışı, nereden geliyor bu davet ve hayırış, hülâsa bu İlâhi aşkın menşei nedir? Kanaatımızca öz burada, espri bunda gizlidir. İşte Mevlânâ'nın hayatında ve eserlerinde çok açık veciz bir şekilde ifade ettiği üstün insan sevgisi, insanlara sonsuz bir ümit kaynağı bahşeden gel (İslâma daveti) çağrısı, bizleri bu hususta derin derin düşündürdü. Bence Mevlânâ'nın en üstün tarafıda budur. Mevlânâ ne demek istediğini çok iyi bilen bir gönül aşığı arif ve bilgin bir zat olarak diyorki:

Bâz'â, bâz'â, her an çı hestü bâz'â.  
Ger kafir u gebru ve putperest u bâz'â.  
În dergâh ı mâ dergâh ı Nevmi di nist.  
Sad bâr, eğer tövbe şikest i bâz'â.<sup>1</sup>

Farsça bu ifadesinde :

Gel yine gel, her ne olursan ol yine gel.  
Eğer kafir, Mecusi, (ayyaş) veya Putperest isen yine gel.  
Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir.  
Yüz defa tövbeni bozmuş olsan yine gel.

diyerek adeta dört esasta formülleştirilen bu kısa ve veciz ifade de, Mevlânâ ve Mevlevîlik tarikatının temel fikriyatını ve felsefesinin belkemiğini teşkil etmektedir. Bu sözlerle demek isteniyorki: Ey insanoğlu, Ali, Veli, Hasan, Hüseyin, Ahmet, Mehmet sen de gel nereye gidiyorsunuz? Dönüş buraya İslâmiyet'e, çünkü C. Hak, bütün insanları kurtuluşa ve ebedi saadete (Dar as-Selam)'a çağırıyor. Zira K. Kerim'de, «Kellâ lâ vezer», hayır, hayır, Melce ve sığınak veya kurtuluş yeri yoktur buyrulmaktadır.<sup>2</sup>

Öyle ise, Hz. Adem'in yaptığı hatadan dolayı nedameti ne idi? «Yarabbi, biz nefsimize zulmektik, kötülük yaptık, şayet Sen bizi affetmezsen hüsrana uğrar mahvoluruz diye teslimiyeti ve Allah'a dönüşü niçindi?»<sup>3</sup>

(1) Gerçi bu sözlerin Mevlânâ'ya ait olmadığını biliyoruz. Fakat Mevlânâ'ya mal olmuş olduğundan manevi değerinden hiç bir şey kaybetmemiş kanaatindeyim. Sofî, Ebu Said Ebil Hayır'a ait olduğu söylenirse de; Zîya Paşa'nın Harabatın'da 11. s. 242 de, Baba Efdalul Kaşîye ait olduğunu zikreder.

(2) Sure-i Kıyame, 11-12

(3) Araf, 23



Nuh Peygamberin, Tufan'da oğlu Kenan'a «oğulcağımız ne olur gel gemiye bin, şimdi büyük felaket tufan seli seni alıp götürür» diye haykırışı, gel yavrum gel nidası nedendi?<sup>4</sup>

Lokman aleyhis-Selam'ın oğluna, «Evladım, yer yüzünde büyüklüklenerek yürüme, insanlardan yüz çevirme, onlara iyiliği emret kötülükten menetmeğe çalış, ibadetini yap ve Allah'ına kul ol» çağırısı aynı anlamda değil miydi?<sup>5</sup>

Mevlânâ'nın mesnevisindeki üç balık hikayesi, bunların ışığı altında, Mevlânâ'nın ifadesiyle hikayeleşmiş güzel bir örneğidir.

C. Hak, asır suresin'de «Asra yemin ederimki bütün insanlar hüsrandır. Ancak iman edip iyi amel işleyenler, birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler müstesnadır.»<sup>6</sup> buyrulmaktadır ki bu ayet insanlığın kaderinin hangi esaslara dayandığını bize göstermektedir.

İşte, bu ayet ve hadislerden ilham alan Mevlânâ Hazretleri, coşkun bir aşkla, zamanındaki bunalım içinde olan günahkar ve ümitsiz gibi görünen, hayata küsmüş bütün insanları, tam teslimiyetle Allah'ın emirlerine ve sonsuz rahmetine çağırıyor ve onlara ne olursanız olunuz gel yine gel diyordu.

Mevlânâ'nın bu aşk ve iman felsefesinin kaynağı, Allah'ın sevgi ve sonsuz rahmetidir. Sevginin kaynağında İlahidir. Musluktan gelen suyun kaynağının baraj ve pınar, evimizdeki elektriğin kaynağının, elektrik santrali olduğu gibi her şeyin bir kaynağı ve aslı vardır. Allah'a iman'ın, sevginin teslimiyet ve sonsuz rahmetin kaynağı ve menşe-i de bizzat Allah'ın kendisidir. C. Hak, bir nebze olsun bu sevgi ve rahmetini Cebrail vasıtasıyla Yüce Peygamberlerine, bütün insanlığa bildirmesi için emir buyurmuştur. Bakınız, yüce peygamberimiz, bunun için bir hadisi şeriflerinde: «Allah'a yemin ederimki, hiç biriniz Allah'a iman etmedikce cennet'e giremezsiniz, birbirinizi sevmedikcede iman etmiş olamazsınız,» buyurmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki sevgi, iman'ın manevi bir değeri ve cevheridir.<sup>7</sup>

(4) Hud suresi, 42-46.

(5) Lokman, 15-19.

(6) Asır, a) İkinci ile akşam arası olan zaman birimi, b) Asır 100 senelik bir zaman bölümü, veya asır, sonsuza giden an'lar bütünüdür. Bu ayette her üzünü kapsar... ve içine alır.

(7) Müsilm (İman bahsi, 72. ve 94. hadisler).

Nitekim, C. Hak, K. Kerim'de, esas sevginin kaynağına işareten, «Ey sevgili habibim, şayet onlar Allah'ı sevdiklerini söylüyorlarsa bana tabii olunuz, o zamanda Allah sizi sever (kul in küntüm tuhib-bun Allah'a fette bi unii, 3/31) de fermanı bildirilmektedir.

Saygı değer dinleyicilerim, burada Rabiât ul Adaviye'yi hatırlamamak imkansızdır. Bu veliye hanım bir gün yolda giderken, birinin kendisine karşı aşk ilan edip, aman hayatım, seni çok seviyorum, sen her şeyimsin, senin için ölürüm der durur. Adaviye hazretleri iffet vakuruyla, geri dönüp o kişiye, demek sen beni çok seviyorsun, öyle ise dur sana bir iyilik yapayım der. Bak, sen benimle evlenip ne yapacaksın, benden daha güzel, daha genç, daha canlı ve zengin bir kız kardeşim var bak O arkamızdan geliyor, seni onunla evlendireyim, daha da mesut olursun der, adam gerçek aşkı tatmadığından ve sevgisinde samimi olmadığından aldanır, işin sırrını anlayamaz, öyle ise diyerek arkasına döner. Adaviye hazretleri, seni yalançı enayı seni, şimdi bana ölümsüz aşk ilan edipdururken ne çabuk caydın? Seni sahtekar yalançı aşık diyerek bismillah ile enseye tokadı yapıştırır. Neye uğradığını anlamıyan zavallı, kötü niyetinin cezasını böyle çeker ve oradan uzaklaşır.

İşte, gerçek aşık sevgisinde sadakat gösteren gönül ehli olan samimi kişi demektir. Hakikaten seven kişinin gönlünde riya ve iki yüzlülük olmaz. Burada akli selime anlatılmak istenen şey, Mevlânâ'nın olduğu gibi görün, görüldüğün gibi ol ifadesiyle özetlenmek istenir. Hakikatte budur.

## — II —

Diğer bir husus, Mevlânâ'nın ikinci beytinde, «eğer kafir, mecusî veya putperest isen yine gel çağrısının hikmet-i sebebi de, yine Yüce Peygamberimizin bundan 1400 sene önce K. Kerim'deki Ehli kitap hakkında zikretmiş olduğu bazı ayetlerden esinlenmektedir.

Söyleki: Ey ehli kitap olanlar, yani ey Yahudiler, Hıristiyanlar geliniz, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelime (tevhid'e) ye geliniz, Allah'tan başkasına ibadet etmiyelim ve O'na hiç bir şeyi ortak koşmayalım...)<sup>8</sup> Ey ehli kitap, Yahudiler, Hıristiyanlar şayet bu davetten yüz çevirirseniz şahit olunuz ki biz müslümanız deyiniz. İlahi çağrı yanında, Hac suresinin 17 - 18. ayetlerinde ise, «Kuşkusuz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar, Sabiiler, Mecusiler, aynı za-

(8) K. Kerim, Ali İmran, 64. ayet.

manda Allah'a ortak koşan Müşrikler varya, Allah kıyamet günü bunlar arasında (haklıyı - haksızı) ayırt edip hüküm verecektir... Görmüyormusunuz ki yerde ve gökte ne varsa ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların bir çoğu Allah'ı zikredip duruyorlar.. İnsanların bir çoğuda azaba müstehak olmuşlardır. İlahi fermanı buyrulmaktadır. Binaen aleyh, çeşitli din mensupları veya Ehli kitap hakkında gönderilen bu ve benzeri anlamdaki ayetler, Mevlânâ ve diğer büyük alim ve mutasavvıf Velilerin hayat ve tölerans kaynağı olmuştur... Şurasını açıkca belirtelim ki, Peygamberimiz, Ehli kitap olan insanlara, hatta müşriklere, İslamı tebliğ ettiğinde bütün insanlara tevhid inancını bildirmiş ve İhlas suresiyle Allah'ın vahdaniyeti (birliği)nin bütün İlahi dinlerde aynı olduğunu ilan etmiştir. Ey ehli kitap bizimle sizin aranızda eşit olan bir kelimeye geliniz daveti bunun en güzel örneğidir.

Mesela: Necranlı Hıristiyanlarla resmi görüşmeleri sırasında Hıristiyanların ibadet edeceklerini bildirmeleri üzerine, Peygamberimiz onlara ibadetlerini Mescid-i Nebi'de yapabileceklerini bildirmiş, onlarda ibadetlerini Mescid-i Nebi'de yapmışlardır. Daha sonra onlarla cizye vermeleri şartıyla antlaşma yapılmıştır.<sup>9</sup>

Diğer bir hıristiyan kabilesi olan Beni Tağlip'le bir antlaşma yapılmış onlar Hıristiyan kalabilir, fakat vavtiz, yani çocukların günahlarını çıkarma Hıristiyan adetini reddetmiş, çünkü papazların günah çıkarma yetki ve selahiyatları yoktur, günahı ancak Allah affedebilir esası kabul edilmiştir.

Mecusilerle yapılan antlaşmada ise, onların çok kötü adet ve yaşayışları olduğu belirtilmiş, bilhassa Mecusilerin malda ortaklık adeti ile yakın akrabalarla evlenme geleneği, İslamın ruhuna aykırı olduğundan Peygamberimiz bunları tasvip etmemiş ve Mecusilerden kız alınıp verilmesinde yasaklamıştır.

Keza, Yahudilerle yapılan antlaşmalara gelince, geniş tölerans gösterilip onların razı olacağı bir kişiyi Peygamberimiz kendi temsilcisi olarak tayin etmiş, mali işlerin yanında Yahudilerin hukuki bakımdan Tevrata tabii olabilecekleri hususunda onları serbest bırakmıştır.

Burada üzerinde durulacak husus şudur. Peygamberimizin davetindeki insani çağrı ve İslami davet yanında bir de Risalet (pey-

(9) Muhammed Hâmidullah, İslâm Peygamberi, s. 443-444, M. Fayda.

gamberlik) görevi vardı. Bu nedenle insanlığın kaderini tayin edecek bazı temel prensipleri yani İlahi emir ve yasakları bildirmek zorunluluğunu duymaktaydı. Çünkü, K. Kerim'de C. Hak, «Ey Resulüm, Allah'tan aldığı emir ve yasakları insanlara bildirmezsen, peygamberlik görevini yapmamış olursun...»<sup>10</sup> Diğer bir ayette ise, Ey Habibim, insanları güzel vaz-ı nasihatle ve hikmetli sözlerle Rabbine davet et böylece Allah'ın emirlerine uysunlar.<sup>11</sup> Ey insanlar, Biz sana kendinden daha yakınız. Resulün size ne verdi ise onu alınız, sizi nelerden de sakındırıyorsa onlardan da vaz geçiniz. Zira Yüce Peygamber kendi arzu ve hevesinden hiç bir şey söylemez. Öyle ise O'na tabii olunuz. O'nun davetine icabet ediniz...<sup>12</sup> Mealindeki ayetler ne kadar açık ve vecizdir.

Burada başka bir husus ise, Peygamberlerin bir nevi varis ve vekili durumunda olan Ulema ve Evliyalara işaretlen, K. Kerim'de (Ali-imran/103) de insanları doğru yola yöneltmek ve Allah'ın emirlerine davet etmek için, «Müslümanlar içinde öyle bir grup insanlar olsunki bunlar, iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınlar.» buyrulmaktadır. İşte zamanın kutubları diyebileceğimiz, manevi liderler, İmamı Azamlar, Ebu Yusufklar, Hallacı Mansurlar, Rabiâtül Adeviyeler, İmamı Kuşeyriler, Beyazıtı Bestamiler, İmamı Gazzeliler, Ahmet Yeseviler, Hacı Bektaşlar, Yunus Emreler, Şemsi Tebriziler, S. Koneviler ve Mevlânâ gibi gönül aşığı erenler, Peygamberlerin yolundan giderek insanlığı doğru yola getirmek için davet ve çağrıda bulunmuşlar, yılmadan usanmadan yokluk ve mahrumiyet içinde zamanlarındaki insanlara büyük hizmetlerde bulunmuşlar ve manevi liderliğin birer altın halkalarını oluşturmuşlardır.

Hülasa, Mevlânâ ve benzeri velilerin yegane dayanağı olan Peygamberimiz, insanları hiç bir fark ve özellik gözetmeksizin dil, din, ırk, millet, şöhrat ve mevkii ne olursa olsun, Kisrasından - Mukavkısına, Kıptisinden - Mecusisine, Herakliyusundan - Papazına kadar her türlü insanları İslam'a davet etmiş, onlara son derece nazik ve iyi davranmış, Tölerans ve anlayışın en üstün seviyede hareket etmiş ve akıllara durgunluk verecek bir muamelede bulunmuştur. Dahası, Ey insanlar, ey Allahın kulları kardeş olunuz diyerek tam 23 sene devam etmiştir. Mevlânâ'nın, eğer kafir, mecusi veya putpeşt isen yine gel diyerek çevresindeki bütün insanlara göstermiş

(10) Maide, 67.

(11) Nâbil, 125.

(12) Haşır, 7; Necm, 10.

olduğu anlayış ve töleransın içindeki ince esprinin hikmeti vücudu'da Yüce peygamberimizin davetinde mündemiçtir. Gizlidir. Bu nedenle Mevlânâ ve benzeri büyük zat ve Velilerin hayat hikayelerinden ziyade manevi şahsiyetleri üzerinde gerçekten durmak gerekmektedir.

— III —

Mevlânâ «Bizim dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir» derken burada bir gerçeği vurguluyordu. Şüphesiz bu dergâh Mevlânâ Tekkesinin olmadığı, onun bir sembolden ibaret bulunduğunu, hakikatte dergâhın İslâmiyet ve Allah'ın sonsuz rahmeti olduğunu işaret etmek istiyor, buradaki inceliği biliyor, bu sırrın anlaşılması nedeniyle hemen her kese, **in dergâhı mâ dergâhı nevmi nist**, dergâhımız ümitsizlik dergâhı değildir diyordu.

İşte Mevlânâ'nın en düşündürücü taraflarından biriside budur. Çünkü Mevlânâ tam teslimiyetle Hakk'ın sonsuz rahmetine inanıyor, bu İlahi aşkın derin cezbesi içinde bütün insanlara adeta yalvarırcasına Zümer suresini okuyordu. Bu ayette (53):

Ey habibim, insanlardan kendi aleyhlerinde günah işlemekte haddi aşan Allah'ın kullarına söyle, günahları ne olursa olsun Allah'ın rahmetinden ümit kesmesinler, çünkü, Allah (şirk hariç) bütün günahları affedicidir, de. Başka bir ayette ise «sakinha Allah'tan ümit kesenlerden olmayınız, zira Allah'tan ancak kafirler ümit keser.»<sup>13</sup> buyrulmaktadır. Mevlânâ çağrısında adeta bu ayetleri okuyor ve düşünüyorki, mantıken akli selim sahibi bir insan Allah'ın rahmetinden ümit kesemez. Mevlânâ bu hayat felsefesinden hareket ediyor ve her gördüğü kişiye, her tanıdığı insana, dili, dini, ırkı ne olursa olsun tefrik etmeksizin müslim gayri müslim her kesi çağırıyor ve İslamiyete davet ediyordu, hatta zaman zaman Sille'ye Yeni Eflatun Kilisesine gidiyor orada Kilise Papazıyla konuşuyor onlarla hasbihal (sohbet) ediyordu. Yılmak ve usanmak bilmeyen Hz. Mevlânâ, adeta Peygamberimizin ilk devirlerindeki yaptığı gibi, her yerde her türlü insanları İslamiyete davetten çekinmiyordu.

Peygamberimizin ümitle Taif'e gidip ora halkını İslamiyet (tevhid)'e davet ettiği, Taiflilerin İslamiyeti kabulleri şurda dursun, Peygamberimize akla hayale gelmedik eza ve cefa yapmaktan geri durmadılar. Peygamberimizin üzüntüsü sonsuzdu, çok müteessir olmuş ve geri dönmüştü. Tam bu sırada C. Hak Peygamberini teselli

(13) K. Kerim, Hıcr, 55-56.

için Cebrail'i gönderdi. Cebrail, «Ey Allah'ın Resul'ü, Allah'ın selameti üzerine olsun, emret şu iki dağı birbirine kavuşturup Taiflileri helak edeyim dedi.» Peygamberimiz, (Cebrail'e), hayır, hayır, Ben bunu istemiyorum, Ben insanlara azap için değil, rahmet için gönderildim. Bunlar cahil bilmiyorlar, Beni anlayamadılar, ümit ediyorum ki ilerde bunlardan **La ilâ he illallah** diyen bir nesil çıkar buyurmuştu.

İşte kainatın efendisi'nin hayat felsefesi ve Allah'ın sonsuz rahmetine olan inancı. Gerçek ümit bu. Hakiki rahmet bu idi. Mevlânâ bunu biliyor, bu iman ve inançla hıristiyan bölgesi olan Sille'ye gidiyordu.<sup>14</sup> Keza, zamanının bir bela ve kasırgası olan Moğol felaketi Konya'yı istila ettiği sıralarda, Mevlânâ Moğol kumandanı (Bayçu)'ya gece gidip sabahleyin geri geliyor, Mevlânâ'ya, halk korkmadınız mı? Nasıl gittiniz diye sorduklarında Allah'ın Resulü korktumu ki diye cevap vermiş sonra halka dönerek ümit ediyorum ki Moğollardan bir zarar gelmeyecek, hatta onlardan bir iman ordusu çıkacak cevabıyla halk'a ümit ve emniyet güvencesi vermiştir. Nitekim, Cengiz Han'ın oğlunu veli ahd tayin ettiği sıralarda, resmen Hıristiyanlardan bir heyekt gelip hem oğlunu tebri, hemde Cengiz Hanı Hıristiyanlığa davet ettiklerinde Cengiz Han bu teklifi kabul etmiştir. Daha sonraları müslüman olmuşlardır.<sup>15</sup> Tıpkı Taifliler gibi.

Binaen aleyh, Mevlânâ ve O'nun zamanı siyasi, sosyal ve kültürel bakımdan iyi tetkik edilirse görülürki Mevlânâ'nın çağrı ve davetinde büyük bir mana ve sırlar gizlidir. Mevlânâ, Resulullah'ın davet ve yolculuğunda yeşil ışık yakan bir tren şefi veya bir trafik memuru gibidir...

Burada konuyu iki katagoride müteala edebiliriz. a) Mevlânâ'nın kaynağı meselesi, b) Bu davet ve çağrıya muhatap olan insan oğlu, yani biziz. Kaynak K. Kerim ve Peygamberimizin örnek hal ve hareketidir. C. Allah'ın insanoğluna bahşetmiş olduğu İlahi fikirler ve yaşanması gereken prensipler manzumesidir. Taassuba girmeden bunlar üzerinde çok derin düşünmemiz gerekmektedir.

İnsanoğluna gelince, bu hususta K. Kerim'de 100'ün üzerinde ayeti kerime vardır. Bu cümleden olarak, «Biz insanı bir kan pıhtısından yarattık, sonra et kemik ve şekil verdik, ona ruh'umuzdan üfledik, onu Biz bir erkekle bir kadından yarattık... Böyle olduğu

(14) Gölpınarlı A., Mevlânâ Celaleddin, s. 257.

(15) İbid, 220-24. ve Şehbender zade, İslâm Tarihi, s. 426-44.

halde (hassaten kafirler için) Allah canımı alsın, ne kadar da nankördür, ne kadar zayıf yaratılmış, niçin böyle nankörlük yapıyorsun, hiç düşünmeyeceksin, bunların bazıları hayvandan daha aşağıdır; hatta kıyamette, onlar ne olur biz toprak olsaydıka bu günleri görmeseydik derler. Halbuki Biz insanları eşrefi mahlûkat olarak yarattık, onlara bir takım sorumluluklar yükledik, onlara sonsuz rahmet var, onlara genişliği yerle gök akadar olan cennetler hazırladık. Hülâsa, inanan ve teslim olanlara ebedi saadet vardır. Öyle ise Ey kullarım Dar-us Selâm'a=ebedi saadete geliniz buyrulmaktadır...<sup>16</sup> Evet insanoglu, kulak ver dinle.»<sup>17</sup>

— IV —

Konumuzun üzerinde durmağa değer hususlardan biri de adı geçen Mevlânâ'nın son mısraıdır. Sâd bâr eğer tövbe şikesti bâz'â, yani yüz defa tövbeni bozmuş olsan yine gel, çağrı ve davetine tam teslimiyetle bir yöneliş ve bir kabullenme görmekteyiz. Zaten istenilen amaçta budur. Binaen aleyh, konuyu daha fazla uzatmadan biz yine K. Kerim ve Hadisi Şerif'e dönelim. C. Hakkın, kulları hakkında, ey günahkar kullarım rahmetimden ümidinizi kesmeyiniz fermanı ile, Yüce Peygamberimizin, «Ey insanlar, Allah'a tövbe istiğfar ediniz. Zira Ben'de günde 100 defa tövbe istiğfar ediyorum dediği, tövbe istiğfa hususunda ise, ashabıyla bir sohbetlerin de onlara şöyle anlattığı rivayet edilir. «Sizden evvelki kavimlerin birinde 99 kişiyi öldürmüş bir katil vardı. Tövbe etmek için zamanın en büyük alimi kimdir diye sorunca, ona bir Rahip gösterdiler. Adam Rahib'e gitti, ben 99 kişiyi öldürdüm, tövbe etsem kabul olurmu dedi. Rahib'te hayır deyince, adam da öyle ise 100 olsun diyerek Rahib'ide öldürdü. Bu katil soruşturmaya devam etti. Ona hakiki bir alimi tavsiye ettiler; adam oraya gitti, alime ben 100 kişi öldürdüm tövbe etsem kabul olurmu dedi. Alim evet olur, niçin olmasın, zira seninle tövben arasına kim hail (mani) olabilir dedi. Adam'a filan yere git, orada ibadetle meşgul olanlar var. Memleketine gitme, dedi. Tövbe-kar adam, hakiki alimin dediği yere gitmek üzere yola çıktı ve giderken yarı yolda öldü.

Resulullah devamla bu adam öldükten sonra, rahmet melekleri ile azap melekleri ihtilafa düştüler, rahmet melekleri bu kişi Allah'a teslim olmuş cennetliktir. Azap melekleri ise bu adam hiç bir iyilik

(16) Yunus, 24.

(17) Bu cümle ve cümleciklerin her biri bir ayet özetidir.

işlememiştir. O cehennemlik derken, Allah tarafından gönderilen insan suretindeki başka bir melek aralarında hakemlik yaptı, bu adamın geldiği yer ile gideceği yerin ölçülmesini teklif etti, ölçüldü gideceği yer biraz daha yakın olduğundan adamı alıp Cennet'e götürdüler, buyurmuştur.<sup>18</sup>

Diğer bir hadisi şerif'te, C. Hak yeri göğü yarattığında tövbe kapısında yaratmış ve kıyamete kadarda açık bırakmıştır. K. Kerim'de ise «Ey iman edenler yaptığınız günahlardan dolayı bir daha işlememek üzere Allah'a tövbe ediniz ayeti celilesi ne kadar açık ve vazıhtır. K. K./66/8.

Aklı selim sahibi olarak bizlere düşen görev biraz düşünmek ve mümkün olduğu kadar gereğini yapmaya çalışmaktır. Gerçek şuki, bu sonsuz rahmet ve merhamet karşısında Allah'a kul olmayan insanın durumu ne hazin ve ne düşündürücüdür.

K. Kerimdeki bu ayetleri düşünen kafalar için ne kadar manidar ve ne kadar anlamlıdır. Bu nedenle meseleleri hassaten insan-oğlunu ele alırken basit hikaye ve misallerle esas konudan uzaklaşmıyalım. İnsanı en iyi bilen onun yaratıcısı olan Allah'tır. Onun için bu konuya Allah kelamı K. Kerim ve Hadisi şerif açısından eğilmek gerektir. Çünkü, insanoğlunun manevi ilacı budur. Yalnız burada şu hususu akıldan çıkarmamak lazımdır. Yarım doktor candan, yarım hoca dinden eder sözünü unutmıyalım. Ayet ve hadislerde de işaret edildiği gibi ölüme müstehak olan Rahib'in durumuna düşüp taassuba kapılmıyalım. Allah'ın rahmet ve merhametine mani olmak isteyen kişi, şüphesiz topluma faydalı olamaz ve sifenk böceği gibi kendi kabuğu içinde erimeğe mahkum olur. İslamiyette Ruhbanlık olmadığı gibi taassubta yoktur. İnsanlara zaman zaman peygamberlerin gönderilişindeki hikmetin nedenide budur. Bu bakımdan esas kaynaklara inmek mecburiyetindeyiz. O zaman görürüz ki Mevlânâ ve benzeri büyük zat ve velilerin değer ve kıymetini bir daha iyi anlamış oluruz. Mesela :

Peygamberimiz, bir gün ümmetinin cehennem de uğrayacağı durum ve ahvalden bahsederken çok üzüldüler. Bunun üzerine Ebu Bekir, «Ben onların günahlarının yarısını yüklenirim.» Hz. Ömer «Ben'de yarısını üzerime alırım.» Hz. Osman Allah'a yalvarırım beni feda etsin ve vücudumu o kadar genişletsin ki Cehennemi kapsasın ve kimse girmesin, Hz. Ali «Allah'tan isteğim bana o kadar güç

(18) Riyaz'us-Salihin, 1.19-20. (Diyanet yayını 1930).



ve kuvvet versin ki Sırat Köprüsünü dümdüz edeyim herkes selamete geçsinler buyurdular. (Peygamberimiz çok mütehassis olduklar.)<sup>19</sup> İşte ashap bu idi, İslamın rahmet ve merhameti engin tölerans anlayışı burdan gelmekteydi. Mevlânâ bütün bunları biliyor her çeşit insanı İslamiyete davet ederken de suyu pınarın gözünden içiyordu.

Öyle ise ey müslüman kardeşim, günahkar zavallı dostum, niçin sözü uzatıp duruyoruz, niçin kendimize dönmüyoruz. Ne olur kendimiz için istediğimiz bir şeyi başka kardeşimiz ve diğer insanlar içinde istemiyoruz. Genişliği yerle sema kadar olan Allah'ın Cennetin'de o zavallı müslüman kardeşimizin de bir gece kondusu olsun. Zira bunları C. Hak K. Kerim'in de Resulüne öğretmiş, insanların yaratılış amaç ve gayesini bildirmiştir. Bizden istemek ve çalışmak, hüküm Allah'a aittir. Allah, hain bakan gözlerle gönülden geçen her şeyi bilendir. (Gafir/19). Yeterki kul olup teslim olmasını bilelim...

#### Netice :

Buraya kadar özetlemeye çalıştığımız tebliğimizin ana fikri, insanı insan yapan manevi değerleri ve Mevlânâ'nın şahsiyetinde, insanoglunun Yaraticısına karşı teslimiyeti ve O'na kul olabilme niteliği üzerinde durmaya çalıştık. Çok kompleks bir varlık olan insanı tanımakta o kadar zor ve imkansızdır. Ne kadar sade görünüşlü ise de o kadar da anlaşılması güçtür.

Nedir bu alemleri suğra olan insanoglu, niçin küçük kainat - evren - yani biz neyiz? Nereden geldik gidiş nereye? Netice ne olacak? Bu dünyadaki görevimiz nedir? Diğer mahlukat gibi yeme, içme gezip dolaşma, uyuyup kalkma v.s. midir yoksa birşeylerle mükellef ve sorumlumuyuz? Şüphesiz bütün bunlar tabii ve doğaldır. Sorumluyuz ve mükellefiz...

Bu nedenledir ki, toplum halinde yaşayan cemiyette, siyasi ve idari, mali, askeri, sosyal ve kültürel alan da olduğu gibi dini ve manevi sahada da cemiyeti çevresinde toplayabilecek, merkezi odak ve otağ olarak kutup tabir edebileceğimiz zamanın fikir ve düşünce adamı olacak manevi liderleri yetiştirmek mecburiyetindeyiz. Emiminki insanoglunun bir takım kompleks problemlerini çözmek ancak böylelikle mümkün olabilir. Maaalesef zamanımızda İslam alemleri

(19) Gavsî Mehmet, s. 176.

dolayısıyla müslümanlar bir çıkmaz içinde adeta kördögüşü gibi birbirleriyle savaşlar, anlaşmazlıklar, ihtiraslar, inatlıklar, hiçten nedenlerle itham ve iftiralar v.s.ler, heyhat heyhat İslam nerede? bizler neredeyiz? İslam alemi bu kasırgalar içinde kavrulurken, bizler bugünlerde herşeyden daha çok birlik ve beraberliğe muhtacıız...

Müslümanların VIII. asırda İspanya'yı fethettiklerinde, abidelelerinin portaline yazdıkları dünyayı ayakta tutan şu dört temel esas, Avrupayı hayranlıkta bırakmış ve onları dize getirmişti. Bu dört prensibler a) Amirlerin icraatı, b) Hakimlerin adaleti, c) Askerin şecaatı ve nihayet d) Abidlerin dua ve niyazıydı. Yani madde ile mananın, ilim ile dinin, ruhla bedeninin, insanla Mevla'sının ahenkleştiği, bütünleştiği bir zaman ve devirdi...

Burada söylemek istediğimiz insan unsurundan maksat, ilim ve imanla mücehhez entellektüel seviyede yetişmiş her kademedeki kadroyu kastediyoruz. Yoksa, bilindiği gibi, türbenin şekli ve mimarisi, hocanın sarık veya cübbesi, müslümanın sakal veya takkesi, yarı aydının kıravat veya şapkası çok önemli değildir. Öz olan kişinin ruh ve mana alemidir. İnsanın hal ve hareketidir. Davranış ve yaşayışı, komşusu açiken tok yatmayan inancı, komşusunun malı, canı, ırz ve namusu emniyet altında oluşu önemlidir elzemdir. Nitekim, Peygamberimize, müslüman kimdir diye sorduklarında, Peygamberimiz, elinden dilinden hal ve hareketından emin olup kendisine güvenebildiğiniz kişidir diye cevap vermiştir. Ölçü budur.

Bu gün bu iman ve yaşayış içinde olan gönül erlerine yani iyi insanlara çok hemde pek çok ihtiyaç vardır. Mevkii, rütbesi, işi, yeri ve makamı ne olursa olsun her türlü iyi insanlara, vatan ve milletini kendi nefsinden daha fazla seven gerçek müslümanlara ihtiyaç (daha çok) duyulmaktadır.

Mevlânâ'nın davet ve çağrısında olduğu gibi, zaman zaman icraa' edilen Milli Kongrelerimizde bizlere bu ruh ve manayı vermelidir. Zaten amaçta budur. Öyle ise, biraz kulak verme, biraz sevgi, biraz teslimiyet, biraz çalışma eh biraz da insaf edelim aziz dinleyicilerim... En derin saygılarımla...

## BİBLİYOGRAFYA

- 1 — Etik Arif, Mevlânâ'da Manevi görüş, 1964, Konya.
- 2 — Eflaki Ahmet, Ariflerin Menkıbeleri, (terc. Tahsin Yazıcı) 1973, İstanbul.
- 3 — Gölpınarlı Abdalbaki, Mevlânâ Celâleddin, 1959, İstanbul.
- 4 — Gölpınarlı Abdalbaki Mevlânâ C. fihi mafih, 1959, İstanbul.
- 5 — Gölpınarlı Abdalbaki, Mevlânâ Adab ve Erkanı, 1963, İstanbul.
- 6 — Gölpınarlı Abdalbaki, Mevlânâ Mektubatı
- 7 — Hitti Philip, History of the Arabs, 1968, London.
- 8 — İslam Ansiklopedisi, «Mevlevilik» maddesi.
- 9 — Hayat Ansiklopedisi, Mevlânâ Celâleddin Rumi, maddesi.
- 10 — K. Kerim ve Rıyauzus-Salih, Diyanet yayını.
- 11 — Öztuna Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, XIII. s. 245 - 247. 1979, İstanbul.
- 12 — Türk Ansiklopedisi, Mevlevilik maddesi.
- 13 — Şehbender zade, (Filibeli Ahmet Hilmi, İslam Tarihi, 1982, İst. s. 422.
- 14 — Pakalın M. Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946.
- 15 — Fayda Mustkafa; «Hz. Muhammed'in Necranlılarla görüşmesi ve Mübühale,» İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi, Anara, 1975, II. s. 143 - 150.
- 16 — Önder Mehmet, Mevlânâ Şehri KONYA, Anara, 1971, s. 313-384.
- 17 — Kavsi Mehmet, Menakıb-ı Ciharyâri Güzin, İst. 1959, s. 176.
- 18 — Tahir ul Mevlevi, Mesnevi Tercüme ve Teşhî, İst. 1963.



## HZ. MEVLÂNÂ VE DİNLER

Doç. Dr. Mehmet AYDIN

Büyük İslâm mutasavvıfı ve Türk düşünürü Hz. Mevlânâ'yı anlamak ve onun düşüncelerini şerh etmek hiç te kolay bir iş değildir. Çünkü O, bazan çok açık konuştuğu gibi, çoğu kerre de hikayelerle, mesellerle, efsanelerle, rumuzlarla konuşur ve yazar. Anlatmak istediğini, mecazlarla dolu felsefi ve mistik tasvirlerle ifade eder. «Bütün bunlar Mevlânâ'nın eserlerinin içinde, gevşek bırakılmış, ince fakat eserin muhtelif kısımlarında istikâmet gösteren bir iplik gibi kendilerini hissettirirler.»<sup>1</sup> Fakat ortaya koyduğu düşünce âlemi, ifade ettiği yüksek hisler, göz kamaştıran, değişik ve insanın ruhuna ferahlık veren tasvirlerin bolluğu, eserin ihtişamlı güzelliğinin söz götürmez amilleridir.

Von der Porten diyor ki: «Bir sihirbazın değneğini takip eder gibi insan, Mevlânâ'ya kapılmaktan kendini alamaz. Bizi yedi kat gökten geçirdikten sonra, ışığa ve bütün âlemi kaplayan düşünceye ulaştırır.»<sup>2</sup>

İşte Hz. Mevlânâ bütün âlemi kaplayan bu ulvî düşünceyi ifade edebilmek için yer yer Hint ve Yunan kültürlerinden rumuzlar almış, Neo plotonizmin, idéalizmin, penteizmin, irrationalizmin ve hatta hümanizmin kapılarını çalmıştır. Çünkü büyük mutasavvıflar, felsefi ruh satisfactionunu, avamî din anlayışından elde edemezler.<sup>3</sup> Bunlar büyük meçhule, yalnız realitenin hudutlandığı akıl kudreti ile değil; ruhlarının bütün fakülteleri ile, top yekûn harp açan insanlardır. Onlar, bu ruh kudretlerinin heyeti mecmuasının, meçhule yürümekte gösterdiği başarıya, keşif derler.<sup>4</sup>

İşte Hz. Mevlânâ bu keşif yolunda herşeyin «özü» ile meşgul-

---

(1) Haydar Bammate, Visages De l'islâm, Paris 1958, s. 249.

(2) Walter Von der porten, Aus dem Kohrflötenbuch der Scheich Dscheal ed-Din Rumi, Iteller, 1930.

(3) Prof. Dr. A. Nihat Tarlan, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, İst. s. 21

(4) a.g.e., s. 22.

dür. O kabuğa değil, öze bakmaktadır. Lafızların değil, mânânın peşindedir. Mevlânâ'ya göre özü görmemek, bir şaşılıktır.<sup>5</sup>

Bunun için Mevlânâ'nın dini, kalbin dinidir. Dinî hayatın temeli, insan varlığının esrarlı derinliklerinde, iradesinin ölçülmez hareketlerinde ve hassasiyetindedir.<sup>6</sup> Mevlânâ, tüm dinî sistemlerin dış tarzında ihtilaf etmelerine rağmen, hakikatinde aynı hedefe yöneldiklerini söylemektedir.<sup>7</sup> «Cümle âlem halkının meyli, seni bilse-ler de, bilmeseler de, ebediyetlere kadar hep sanadır.» der.

Hız. Mevlânâ dış görünüşlere önem vermez. Dış görünüşler, Mevlânâ'nın hiddetini tahrik eder. Hız. Musa ile bir çoban arasında geçen olay, bunun açık bir örneğidir: Hız. Musa bir zavallı çobanı, dua ederken, Allah'a karşı takındığı kaba tavırlar sebebiyle azarlamıştı. Allah, bu münasebetle Hız. Musa'ya hitap ediyor ve şöyle diyor: «Ben herkese bir tabiat verdim. Herkesin maksadını anlatmakta, kendine göre bir üstübu vardır. Onun için, Medih ve Sena ifade eden kelimeler, senin için bir hakaret mânâsı taşıyabilir. Hintlilerin ifadeloni başkadır, Sintlilerin ki başka. Onların duaları ile temizlenen ben değilim, onlar benim şan ve şerefimi yükseltmek için saçtıkları incilerle kendilerini temizlemiş oluyorlar. Biz, kelimelere ve dillere bakmayız, Biz ruha ve ruhun hâllerine bakarız. Biz, işlediği günah-tan nadim olup olmadığını anlamak için, kalbe bakarız, isterse dilin söylediği sözler çok kötü olsun. Çünkü kalb cevherdir, söz arazdır. Araz tâlidir, cevher gayedir. Artık formüller, bu mecazlar, bu şartlar yeter olsun. Ben bir alev istiyorum, bu çobandaki gibi canlı bir alev. Ey Musa, ruhunda bir aşk ateşi yak, baştan aşağı her yanı tuştursun, fikri ve ifadeyi...»<sup>8</sup>

Mevlânâ, İslâm'ın engin toleransını ilâhi aşkla süslemiş, onu tüm hayatının ışığı yapmıştır. İnsanı, bunun için sevmiştir. Bunun için, ırk, renk, dil ve hattâ din farkı gözetmeden insana elini uzatmıştır. Kendisini ziyarete gelmek isteyen padişahlara, kapısını kapadığı hâlde, namsız, nişânesiz insanlara gönlünü vermiştir. Menakıp kitaplarında şöyle bir olay nakledilir :

Hız. Mevlânâ'yı görmek için Konya'ya gelen büyük bir papaz, maiyeti ile yolda giderken ona rast geliyor. Hürmet ederek huzu-

(5) Mevlânâ, Mesnevî, Abdülbakî Gölpınarlı, İst. 1973, I, s. 172.

(6) Visages de l'islam, s. 251.

(7) Mesnevî, I, s. 49.

(8) Mesnevî, II, B. 1755 vd.

runda eğiliyor. Mevlânâ da aynı hürmetle mukabele ediyor. Papaz, her başını kaldırdığı zaman, Mevlânâ'yı aynı ihtiram vaziyetinde görüyor. Nihayet bu tevazu karşısında hayran kalıp müslüman oluyor. Mevlânâ eve döndüğü zaman oğlu Sultan Veled'e şöyle diyor:

«Bir papaz, tevazu faziletini elimizden almak, o yolda bize galip gelmek istedi. Allah'a şükür biz onu mağlûp ettik. Çünkü tevazu ve hılim müslümanların şiarıdır.»

Mevlânâ herkesi Allah'ın kulu olarak seviyordu. Çünkü Mevlânâ'ya göre insan, Allah'ın cemalinin aynasıdır. Bunun için Mevlânâ insanı seviyor ve onda ilâhi varlığı seyrediyordu. Onun nazarında Yahudi, Hıristiyan değil, sadece insan vardı. Bir gün vecd içinde semâ ederken bir sarhoş hıristiyan meclise gelir. O da semâyâ girer. Sarhoş olduğu için, bazı ölçüsüz hareketler yapar. Dostları, bu sarhoşu çekerler ve azarlarlar. Mevlânâ semâyâ bırakır, «yapmayınız, o şarap içmiş, siz mi sarhoş oldunuz,» der.

İslâm'ın tolerans atmosferinde herkesi kabul eden Mevlânâ'yı, İslâmî kayıtların, İslâmî hudutların dışında değil; İslâm'ın engin toleransı içinde değerlendirmemiz gerekir. Onun çağıracağı dergâh, İslâmdır. İslâm dini ümitsizlik dini değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de «Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin»<sup>9</sup> buyurulmuştur. Mevlânâ'nın çağrısında da Kur'anî imaj işlenir. İslâm, son çağrıdır. Tüm insanlık, ırkı, dini, rengi, dili ne olursa olsun, Mevlânâ'nın çağıracağı bu dergâha davetlidir. Yaşama sevinçlerini kaybedenler, hayata küsenler, tövbesini bozanlar bu İslâmî dergâhta yeni ümit ışıklarına daima nail olabilirler. Hz. Mevlânâ bu davetiyle, insan kitlelerini parçalayan, insan gönüllerinin öze ulaşmasını engelleyen tüm bağların koparılmasını istemekte ve tüm insanlığı en iyiye, en doğruya, yegâne gerçeğe çağırmaktadır.

Hz. Mevlânâ bu çağrısıyla Kur'anî imajlara yer verir. Kur'an-ı Kerim'de de, putperestlere, mecusilere, kâfirlere ve diğer inanç sahiplerine, Allah'ın gönderdiği hakikâtlere inanmaları istenmemiş midir?

Hz. Mevlânâ'nın Hümanizmasını, bu engin İslâm toleransı içinde düşünmek zorundayız. Yoksa Mevlânâ'yı «İslâm Dini» üstü bir kişi olarak kabul etmek zorunda kalırız ki bu, Mevlânâ'nın bizâr olduğu bir noktadır. Mevlânâ «Bir ayağımla sağlamca ŞERİAT üs-

(9) ez-Zumer, 53.

tünde durduğum hâlde, öteki ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum,» derken bile, İslâmî kayıtsızlığı kabul etmiyor. Sağlamca İslâmî prensiplere bağlandıktan sonra, tüm bu inanç sahipleriyle temaslar kurduğunu, yetmiş iki millete «kendi sırrını» açıkladığını haber veriyor.<sup>10</sup>

O halde Mevlânâ'nın hümanizması İslâm'ın evrenselliğinden ve engin toleransından kaynaklanmaktadır. Mevlânâ felsefesinin, onun geniş müsamahasının, fevkalâde coşkun aşkının, vecidli cezbâ hâlinin, kemâle ulaşan irfanının kaynağı, işte burasıdır.

---

(10) Mevlânâ, Konya 1983, s. 66.



## MEVLÂNÂ'NIN VE MEVLEVÎ'LERİN GİYSİLERİNİN MODERNİZASYONU

Muallâ SEZGİN\*

### I — GİRİŞ

Mevlânâ'nın ve mevlevilerin giysilerini araştırma konusu olarak seçmemin sebebi; Mevlânâ ve mevlevilerin giysilerinin neler olduğunu, özelliklerini, modellerini, dikiş tekniklerini kalıp ve süslemelerinin kaynağını tesbit ederek konu ile ilgilenenlere yardımcı olmaktır. Bu araştırmada Konya Mevlânâ Müzesinde bulunan Mevlânâ giysileri üzerinde ve hala canlılığını koruyan mevlevi giysileri üzerinde çalışılmıştır.<sup>1</sup>

Mevlânâ ve Mevlevi Tarikatı;

Uzun yıllar Anadolu Selçuklularının başkenti olmuş olan Konya Mevlânâ gibi değerli bir düşünürü ve şairi bağrında yetiştirmiştir.

Mevlânâ 1207 yılında Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur. Babası Bahaeddin Veled «Sultan ül Ulema» diye tanınan bir din ve maneviyat büyüğü idi. Mevlânâ 13 yaşındayken ailesi ile birlikte önce Karaman'a geldiler. Daha sonraları Selçuklu Sultanı Alaaddin Keykubat'ın daveti üzerine Konya'ya yerleştiler. Mevlânâ Karaman'da babasının medresesinde yetişti. Babası 1231 de ölünce babasına bağlı olanlar Mevlânâ'nın etrafında toplandılar.<sup>2</sup>

Mevlânâ, Allah aşkını, hayattan ve halktan aldığı malzemeyi şiirlerinde dile getirmiştir. Eserlerinde insana değer veren ve onu yüce tutan derin bir anlam vardır.

---

(\*) Konya Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Kız Sanat Eğitim Yüksekokulu Giyim Öğretim Görevlisi.

(1) Bu araştırmayı yaparken bana yardımcı olan Konya Mevlânâ Müzesi İdaresçileri ve ilgili seksiyon uzmanlarına, bilgilerine başvurduğum Konya'lı beylere, Yard. Doç. Dr. Haşım Karpuz'a teşekkürü borç bilirim.

(2) «708 Yılında Mevlânâ» Maya (Aralık-1981), Sayı 33, s. 32-40.

Mevlânâ kendi kendinin şeyhidir. Mevlevilik adı verilen tarikat kendisinden çok sonra Mevlânâ'yı kendilerine örnek alan ve onu inaniş önderi olarak seçenler tarafından kurulmuştur. Mevlevilik vasıfları zikir, sohbet, perhiz, sema ve giysiden oluşur. Temiz ve güzel giyinmek mevlevilikte önemlidir. Diğer tarikatlarda özel bir kıyafet yoktur. Yalnız mevlevilikte kıyafette özel bir anlam vardır.<sup>3</sup>

## II — Mevlânâ'nın ve Mevlevilerin Giysileri

### A — Mevlânâ'nın Giysileri;

Anadolu Selçukluları zamanında yaşamış olan Mevlânâ'nın giysileri Selçuklu devri giyim özelliklerini taşımaktadır. Devrin giyim özelliklerini Selçuklulara ait çini, fresk, taş kabartma ve minyatürlerden öğrenmekteyiz. Devrin karakteristik giyim özelliği, ağı oldukça geniş pantolon ve işliktir.

Mevlânâ'ya ait giysiler bugün Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunmaktadır. Bu giysiler üzerinde yeterince bir inceleme yapılmamıştır. Bu giysiler Mevlânâ'nın oğlu tarafından saklanmış sonraları postnişinler tarafından dergâh kasalarında muhafaza edilmiştir. Bunlar yalnız Mevlânâ'nın vefat yıldönümünde ziyarete açılmıştır.<sup>4</sup> Selçuklu giyim özelliklerini taşıyan giysilerin kumaşları o devrin kumaş özelliklerini de taşır. Kumaşlar pamuklu dokuma, ipek, ipek iplik karışık kumaşlar, atlas, canfes, çizgili kumaşlardır. Mevlânâ'nın giysileri şunlardır;

#### 1 — Hırka;

Çizgili kumaştan yapılmıştır. Astar ile kumaş arasına pamuk yerleştirilmiş ve sırınmıştır. Japone kolludur. Hakim yakalıdır. Yakasında düğme vardır (Resim - 1).

#### 2 — Cübbe;

Beyaz kumaştan yapılmıştır. Yakasızdır. Kolları bedene düz olarak takılmıştır. Eteği uzundur (Resim - 2).

#### 3 — Entari;

Japone kolludur. Yakasızdır. (Elbisenin kumaşı çok fazla lime lime olmakla beraber, bize modeli hakkında bilgi vermektedir (Resim - 3).

(3) M. C. Duru, *Mevlevî* (1952), s. 98-99.

(4) M. Önder, «Mevlânâ'nın ve Mevlevilerin Kıyafeti». *Anıt Dergisi* 1957, Sayı 20-21, s. 3.

## 4 — Sikke ve Arakiyye;

Mevlânâ'nın başlık olarak kullandığı arakiyye genellikle gece yatarken başa geçirilmektedir. Sikke ise günlük yaşantıda kullanılmaktadır<sup>5</sup> (Resim - 4).

5 — Omuzluk (şal); Mevlânâ üçgen şeklinde bir kumaşı hırkanın altında omuzlarını örtecek şekilde üzerine alırdı. Uçlarını sol omuzunda bağlardı.

## B — Mevlevi Giysileri;

Mevlânâ'nın ölümünden sonra tarikat olarak gelişen ve yayılan mevlevilik, zaman geçtikçe giyimde değişiklikler yapmış ve tarikatlardan ayrı bir giyim şekli oluşturmuştur. İlk zamanlarda hırka ve başlıkla tanınan mevleviler 15. y.y.dan itibaren günlük giyimler, merasim - görüşme giyimleri ve ayin - sema giyimleri içinde görülmektedir.

## 1 — Günlük Giyimler;

Mevlevilerin günlük yaşantılarında giydikleri giysilerdir. Bu giysiler :

## a — Elif-i Şalvar :

Yarım ağılı, dar paçalı, siyah renkte, mevsime göre ince ve kalın kumaşlardan yapılan bir çeşit pantolondur. Şalvarın beli uçkurle bağlanmaktadır. Şalvar bedeninin belden aşağı kısmını örter (Şekil - 1).

## b — İşlik - Gömlek :

Pamuklu kumaşlardan yapılan, bedeninin üst kısmını örten uzun kollu, yakasız, önden başın geçeceği kadar açıklığı bulunan üstlük. Kapanma vasıtası olarak Biye kullanılmaktadır (Şekil - 2).

## c — Hizmet Tennuresi;

Tarikata yeni girenlerin giydiği boydan, yakasız etekleri ayin tennuresinden daha dar olan entari. Sema tennuresinden kısadır. Siyah renkte ve kalın kumaşlardan yapılır. Hizmet tennuresinin üzerine uzun kollu yelek giyilir, beline kuşak (Elif-i nemed) sarılır.

## 2 — Merasim - Görüşme Giyimleri;

(5) Bu resimler Konya Mevlânâ Müzesinden çekilmiştir.

Mevleviler görüşme günlerinde mevsime göre ince ve kalın kumaşlardan yapılmış, yakasız, oldukça bol olan manto giyerlerdi. Bu mantoya hırka adı verilir. Hırkanın oldukça geniş kolları vardır. Ta-rikatın şeyhleri hırkanın kollarını her zaman giyerler, dervişler ise kollarını giymeden hırkayı arkalarına alırlardı.<sup>6</sup> Dervişler bayram ve namazlarda hırkaların kollarını giyerlerdi (Şekil - 3).

### 3 — Ayin - Sema Giyimleri;

Sema giyimleri içinde sema tennurelerini ve ayin hırkasını görmekteyiz.

#### a — Sema Tennuresi;

Sema müzik eşliğinde müziğe uyarak raks etmektir. Sema yapmayı öğrenen kişi sema tennuresi içinde sema yapar. Sema yapan kişilere semazen adı verilir.

Sema tennureleri beyaz, açıksarı, pembe, yeşil renktedir. Etekleri oldukça geniştir. İnce kumaşlardan yapılır. Yakasızdır. Yaka etrafında 18 dikişi bulunur. Ayrıca yaka etrafına ince bir sutaş (biye sutaş - zırh) geçirilmiştir. Yaka etrafına çekilen 18 makina dikişinin süsleme ile bir ilgisi yoktur, tamamen tasavvufi bir anlam ifade etmek için çekilmektedir. Biye arka ortasında «Lâ» resmeder. Bunun ilahi bir anlamı vardır.<sup>7</sup>

Sema tennuresinde kapanma vasıtalarından (kopça; düğme, çıt çıt) hiç birisi yoktur. Yaka başın gireceği kadar açıktır. Kolları oyun-tusuzdur. Kol etrafı kendinden kıvrılmış ve makina çekilmiştir. Hizmet tennuresinden çok geniştir. Yan dikişlere ayrıca koni şeklinde bir tarafı düz boy iplik, diğer tarafı verev iplikten olan çok geniş parçalar geçirilmiştir. Etek uçlarına yün keçeden tela geçirilmiştir. Etek ucu kıvrma payının arasında olan bu keçe makina dikişleriyle tutturulmuştur. Eskiden etek uçlarına kurşun da dikilirdi. Etek uçlarına geçirilen bu ağırlıklar semazeni idare eder. Tennurelerin beli ince bir fitilkaytan veya biye ile bağlanır. Belde oluşan büzgüler pili yapılır, ön ve arka ortasında toplanır. Bele bağlanan bu biyeye tıgbend de denir<sup>8</sup> (Şekil - 4). Mevlevilerde sema yaparken özel giysi giyme zorunluluğu vardır.

(6) A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik* (1983, s. 429.

(7) A. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik* (1983), s. 431.

(8) M. Holat, (Baş Semazen - Konya) Beyefendiden derlenmiştir.

## b — Destegül - Cepken - Yelek;

Tennurenin üzerine giyilen önü açık, bele kadar uzun olan, bedeni dar, japone kollu bir üst giyimdir. Ön ortası sağ etek ucuna, 15-20 cm. uzunluğunda bir biye dikilir. Biyenin ucu kuşağın içine sokulur. Sol uç açık olarak bırakılır. Tennurelerle aynı renkte olan destegülün kol ağzları düzdür (Şekil - 5).

## c — Ayin Hırkası;

Mevlevilikte yokluk alemini simgeleyen hırkalar, siyah renkte, kolları ve bedeni oldukça geniş uzunluğu topuklara kadar inen cübbe, mantodur. Eskiden hırkaların yaka etrafına koyu yeşil renkte bir şerit geçirilirdi, şimdi bu yapılmamaktadır. Mevsime göre kalın ve ince kumaşlardan yapılırdı. Mevlevi şeyhleri her zaman hırkanın kollarını giyerlerdi<sup>9</sup> (Şekil - 6).

## C — Giyimi Tamamlayan Diğer Unsurlar;

## 1 — Başa Giyilenler;

Mevleviler saçlarını tıraş ederler, uzatmazlardı. Mevleviler başlarına sikke adı verilen külah giyerler ve bunu hiç çıkarmazlardı. Sikke 45 - 50 cm. uzunlukta açık kahverengi keçeden yapılmıştır. Beyaz renkte olanlarıda gece giyilir. Sikkelerin üst tarafı dar, alt tarafı geniştir (Şekil - 7). Kısa olan başlıklara arakiyye adı verilir (Şekil - 8). Arakiyye ter emen anlamına gelmektedir.

Mevleviler sarık yerine destar kullanırlardı. Destar, geniş beyaz bir tülbentin bükülmesi ve sikkenin etrafına sarılmasıdır. Başlığın kenarından bir karış yukarıya kadar sarılırdı. Destar sarmanın çeşitli şekilleri vardır. Mevlevilerde yalnız şeyhler destar sararlardı. Destarın bir ucu serbest bırakılırdı. Buna teylasan adı verilir<sup>10</sup> (Şekil - 9).

## 2 — Bele Sarılanlar=Kuşak, (Elif-i Nemed);

Mevleviler tennurenin üzerine Elif-i nemed adı verilen iki ucu üçgen şeklinde geniş bir kuşak sarınırlardı. Kuşak tennure ile aynı renkte olurdu. Kuşağın içine yün keçe yerleştirilir ve dikilirdi. Kuşağın bir ucunda yaklaşık 1 m. uzunluğunda biye veya kaytan bu-

(9) Bu bilgiler Mustafa Holat Beyefendiden derlenmiştir. Araştırma süresinde bilgilerine başvurduğum Mustafa Holat Beyefendiye teşekkür ederim.

(10) M. C. Duru, *Mevlevî* (1952), s. 146.

lunur, kuşak beli sardıktan sonra biye kuşağın üstünde dolanır ucu kuşağın içine yerleştirilir (Şekil - 10).

### 3 — Ayğa Giyilenler;

Günlük yaşantılarında genellikle mest, çorap, lapçin ayakkabı giyen mevleviler sema yaparken çıplak ayakla sema yaparlardı. Çorapları yünden elde örülürdü. Bu gün sema yaparken mest giymektedirler.

### 4 — Aksesurlar:

#### Kemer;

Günlük giysilerle kullanılan kemerler sadedir. Kemer 8 - 10 cm genişliğindedir. Kumaştan yapılmış olan bu kemerlerin ortasında gümüş veya nikel bir yatağa yerleştirilmiş oval bir taş bulunmaktadır. Bu taş a nef veya yemen taşı denir<sup>11</sup> (Şekil - 11).

#### Habbe;

Mevleviler 10 - 15 cm uzunlukta bir zincirin ucunda asılı bulunan fındık büyüklüğünde bir taşı sol omuzlarının üzerinden aşağıya doğru asarlardı. Buna habbe adı verilir (Şekil - 12).

### III — Giysilerin Dikiş Teknikleri

Mevlânâ'nın ve Mevlevilerin giysileri incelendiğinde bazı dikiş teknikleri görülmüştür;

- Giysilerde kullanılan kumaş miktarları oldukça fazladır. Bu durum hala kullanılmakta olan Mevlevi giysilerinde de vardır.
- Giysilerde kapanma vasıtalarından (kopça, fermuar, toka yerine) biye kullanılmıştır.
- Giysilerde yaka ve kol pervazları kullanılmamıştır.
- Giysilerin dikişleri elde ve makinada yapılmıştır.
- Mevlânâ'nın hırkası kumaş ile astar arasına pamuk yerleştirilmiş ve elde sıyrılmıştır.

### SONUÇ :

Mevlânâ'nın giysileri Selçuklu devri giyim özelliklerini taşımaktadır. Selçuklu devri giyim özellikleri ile bugünün giyim özellikleri

(11) M. Önder, «Mevlevi Giyimleri» Türk Etnoğrafya Dergisi (1956), Sayı 1. s. 82.

benzerlik göstermektedir. Giysilerin özellikle kol ve beden kesimleri hemen hemen aynıdır.

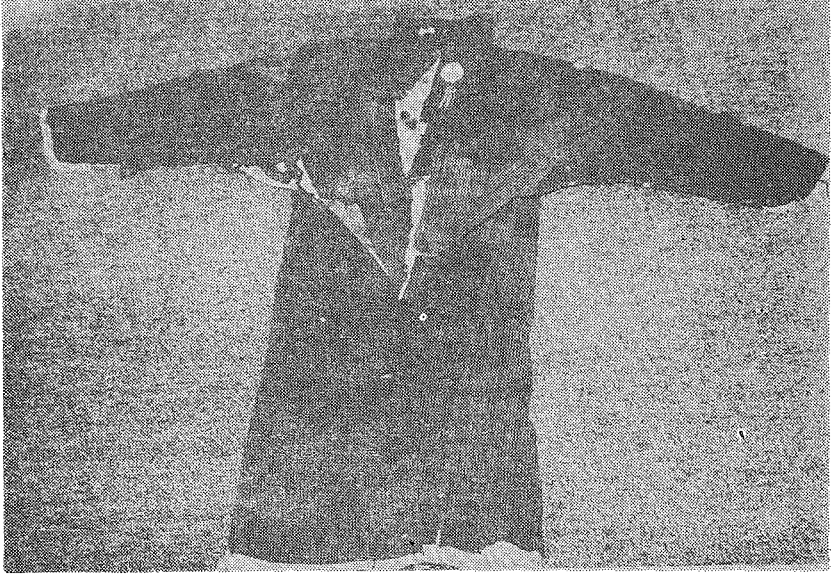
Tennureler Mevlânâ zamanında yoktur. Bu giysiler daha sonraları Mevlânâ sevgisi ve Mevlânâ'ya bağlılıktan doğmuştur. Ayrıca, mevleviler tennureyi semayı kolaylaştırdığı için giymektedirler.

Mevlânâ'nın ve mevlevilerin giysileri her bedene uygulanabilen kalıp ve model özelliklerine sahiptir.

Mevlevî giysilerinin modernize edilerek günümüzde kadın giysilerine uygulanma imkânı vardır. Özellikle «sokak giysileri», «öğleden sonra giysileri», «akşam giysileri», «gece kıyafetleri» ve «gelinlikler» modernize olarak yapılabilir. Bunlar Mevlânâ'yı anma törenlerinde, başka vesilelerle sergilenebilir. Bu şekilde konuya daha çok ilgi çekilebilir.

Yabancı moda dergilerindeki, defilelerdeki ve bazı yabancı turistlerin üstündeki kadın giysilerinin bazılarına bakıldığında, mevlevî giysilerinin sivilistlere ilham kaynağı olduğu kanaatine varılabilir.

Mevlevî giysilerini ve eski Türk giysilerini günün zevk ve anlayışı ile bütünleştirerek genç kuşaklara tanıtmak, kendi kültürümüzü yaşatmak bakımından, çok önemlidir. Öyle ise, giyim konusunun bilimsel olarak ele alındığı Meslekî Eğitim Fakültesinde, Kız Sanat Eğitim Yüksekokullarında ve Kız Meslek Liselerinde bu konu ile ilgili araştırmalar, çalışmalar yapılmalı ve bu konular ders olarak okutulmalıdır. Millî giysilerimiz detaylı olarak araştırılmalı, arşivlenmeli ve bunlardan modernize giysiler üretilerek yeni kuşaklara sevdirmelidir.

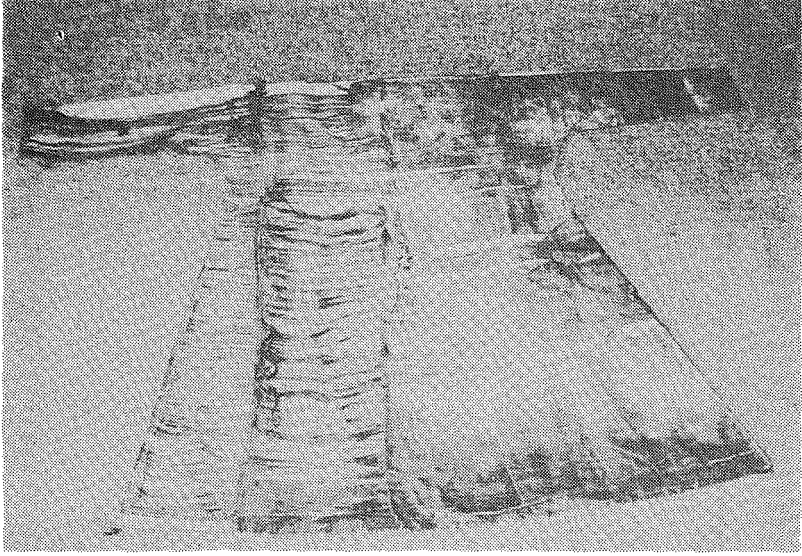


Resim 1 : Hırka (Konya Mevlâna Müzesi)

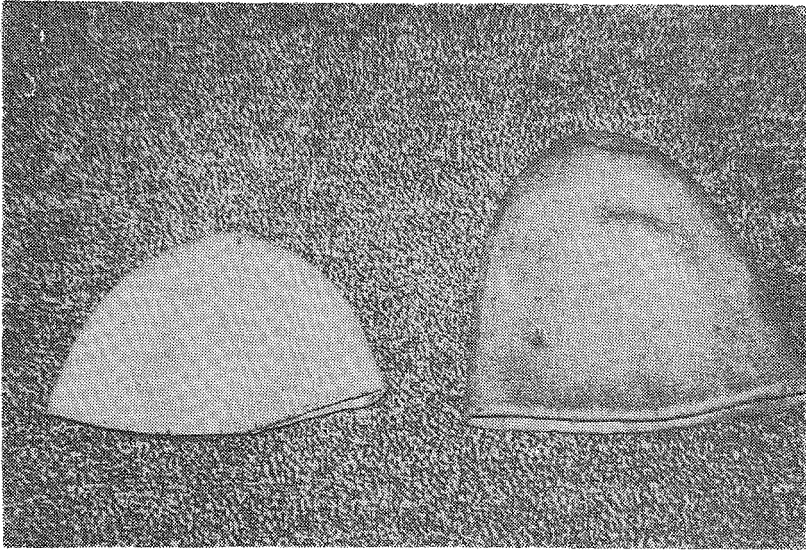


Resim 2 : Cübbe (Konya Mevlâna Müzesi)



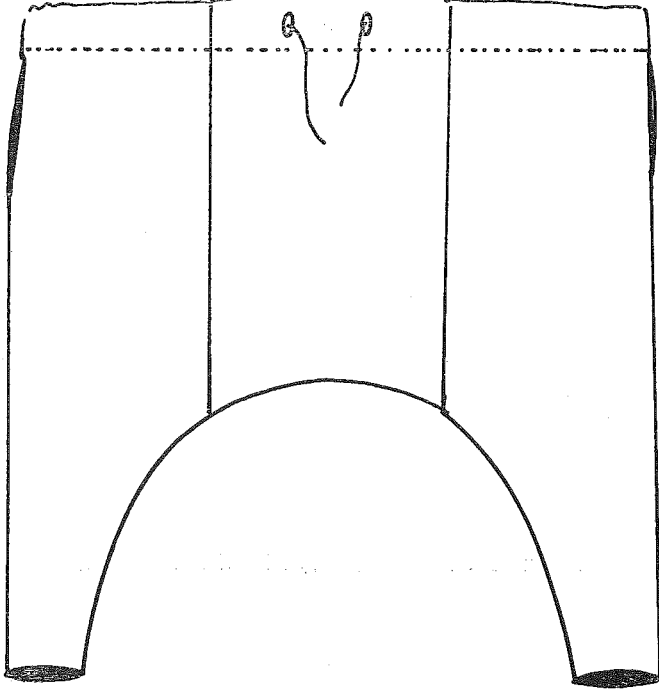


Resim 3 : Entari (Konya Mevlâna Müzesi)

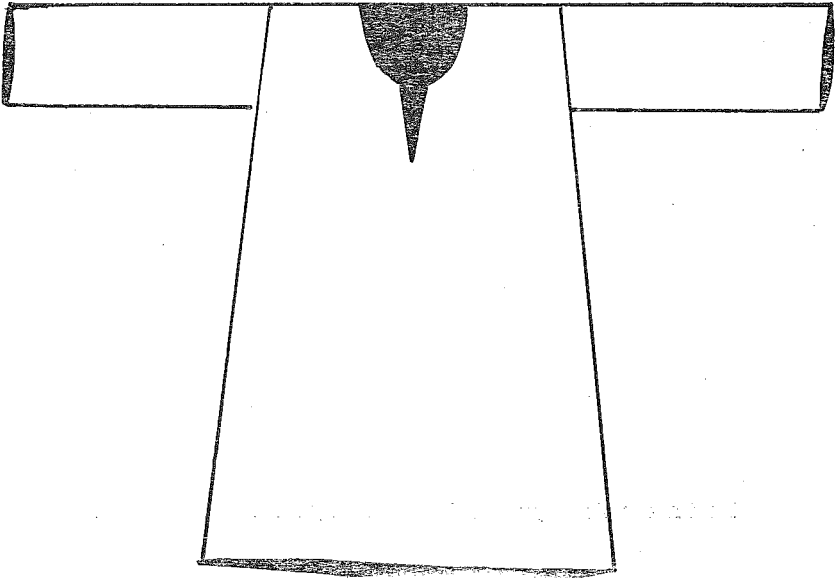


Resim 4 : Arakiyye ve Sikke (Konya Mevlâna Müzesi)

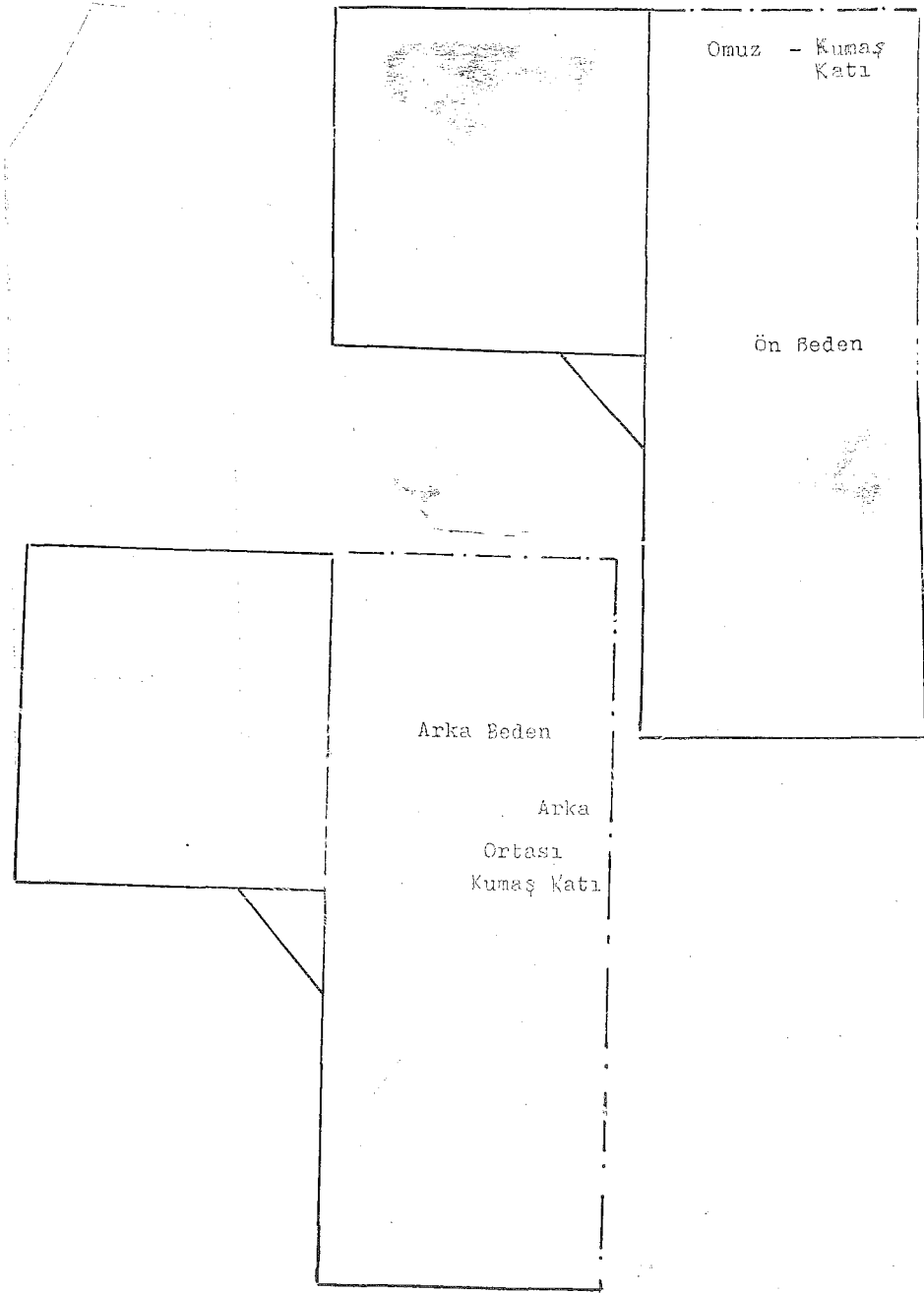
## ŞEKİLLER



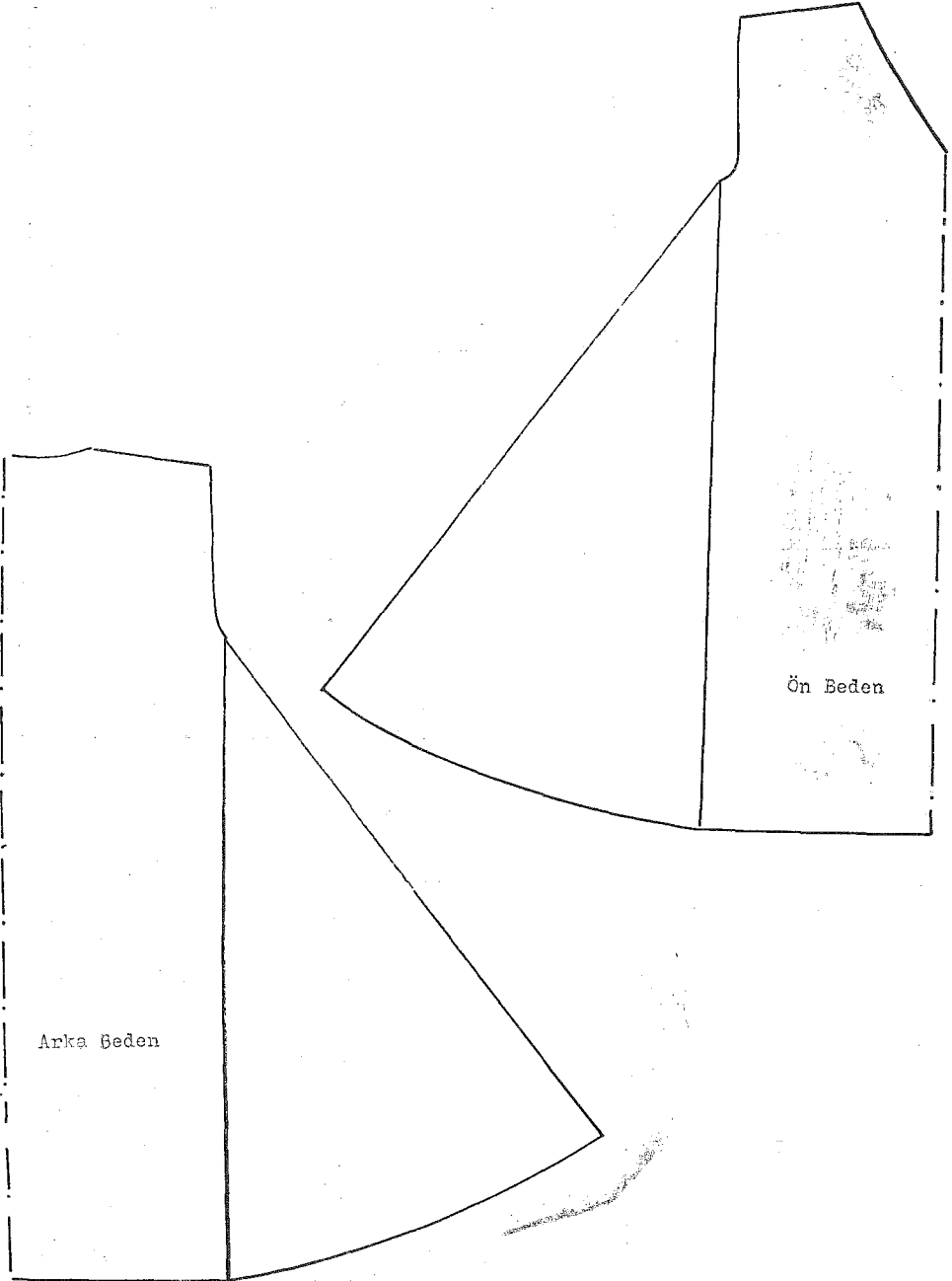
Şekil 1 : Elif-i Şalvar



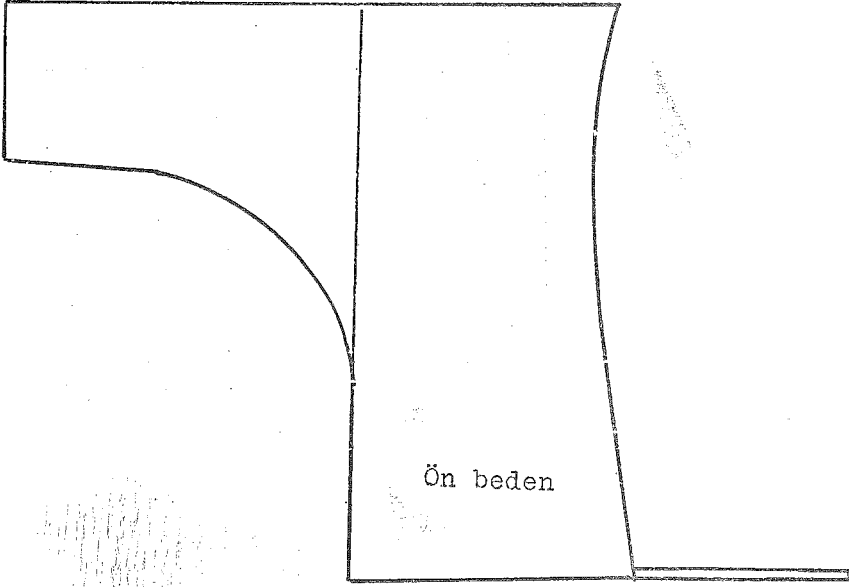
Şekil 2 : Gömlek - İşlik



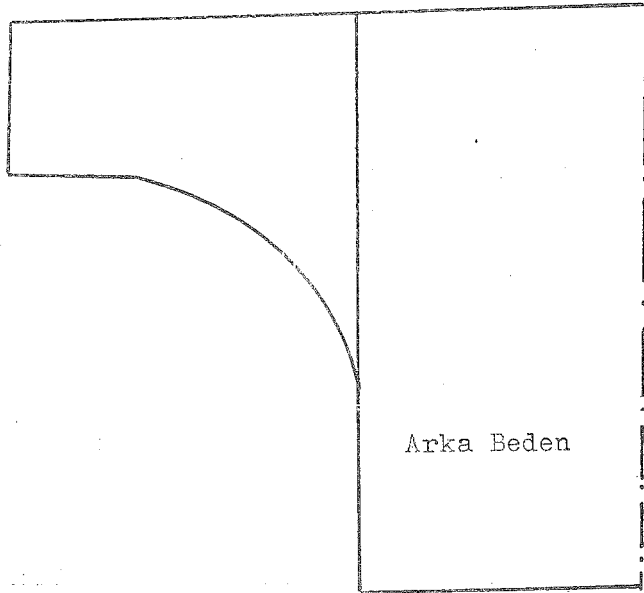
Şekil 3 : Hırka Ön ve Arka Bedenlerin Görünüşü

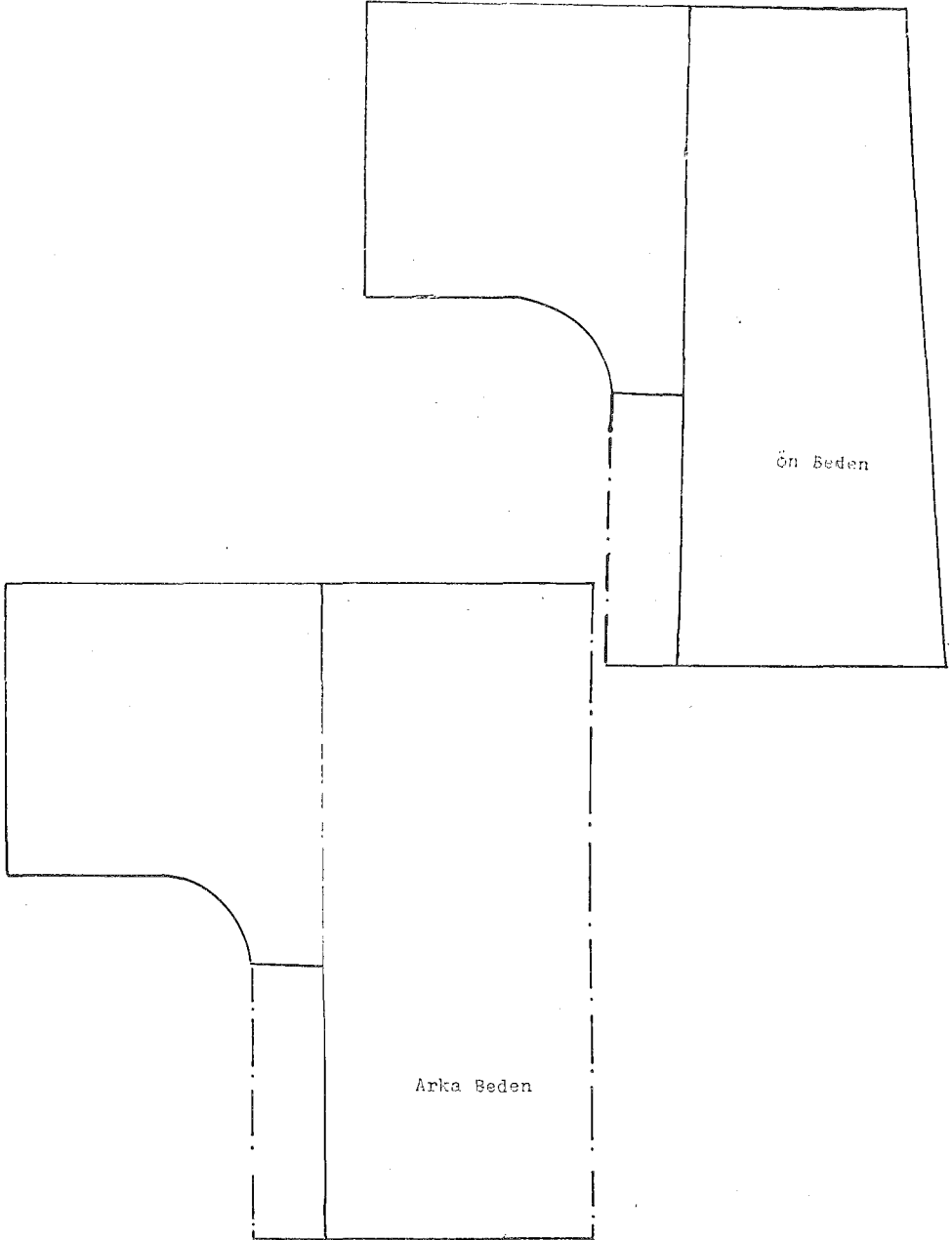


Şekil 4 : Sema Tennuresi ön ve arka bedenlerin görünüşü

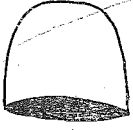


Şekil 5 : Destegül -Çapken- Yelek

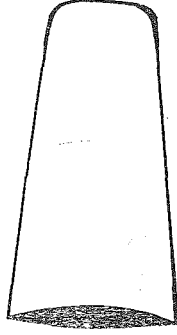




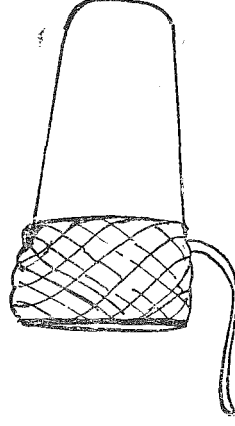
Şekil 6 : Ayin Hırkası ön ve arka bedenlerin görünüşü



Şekil-7 Arakiyye



Şekil-8 Sikke



Şekil-9 Destarlı Sikke



Şekil-10 Kuşak- Elif-i Nemed



Şekil-11 Kemer



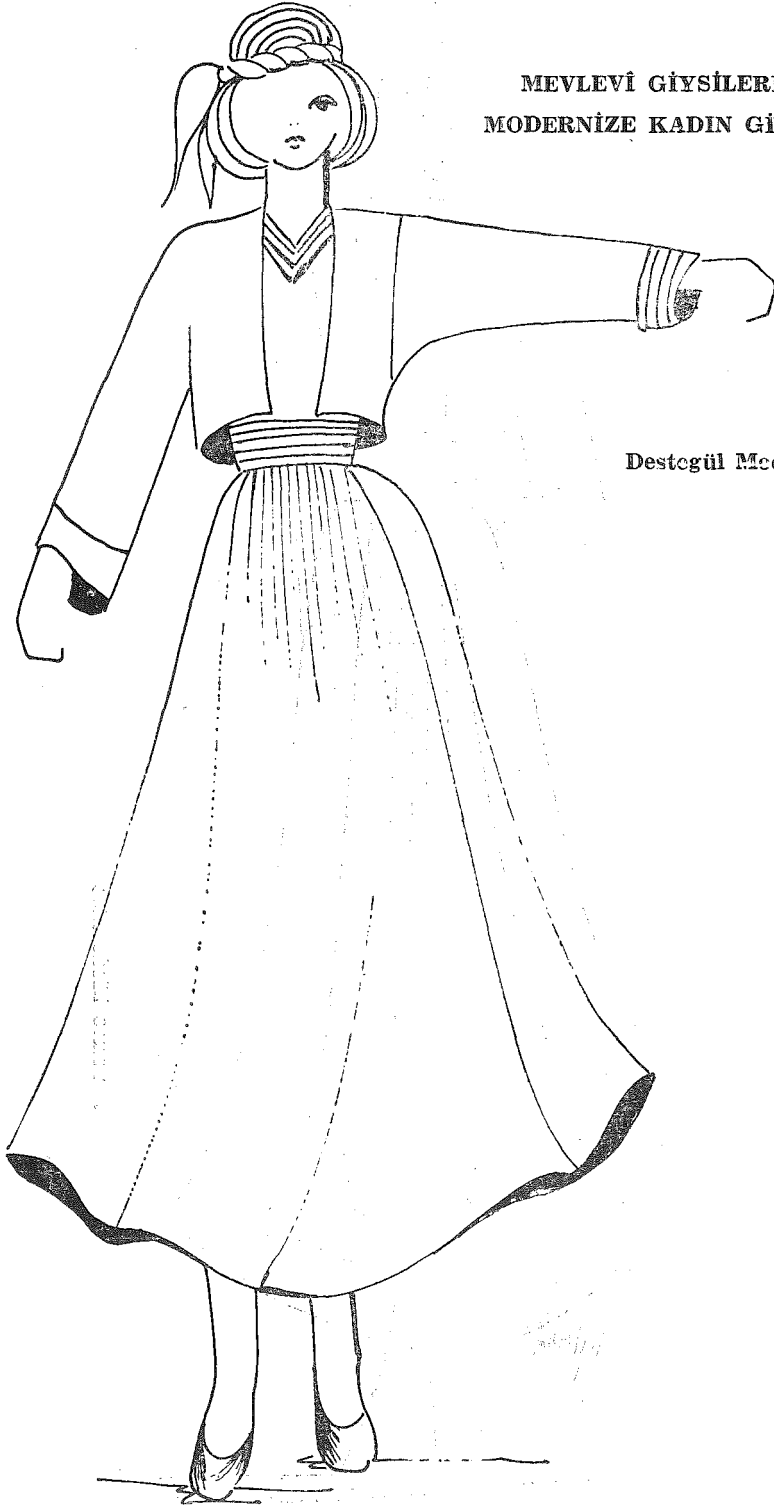
Şekil-12 Habbe



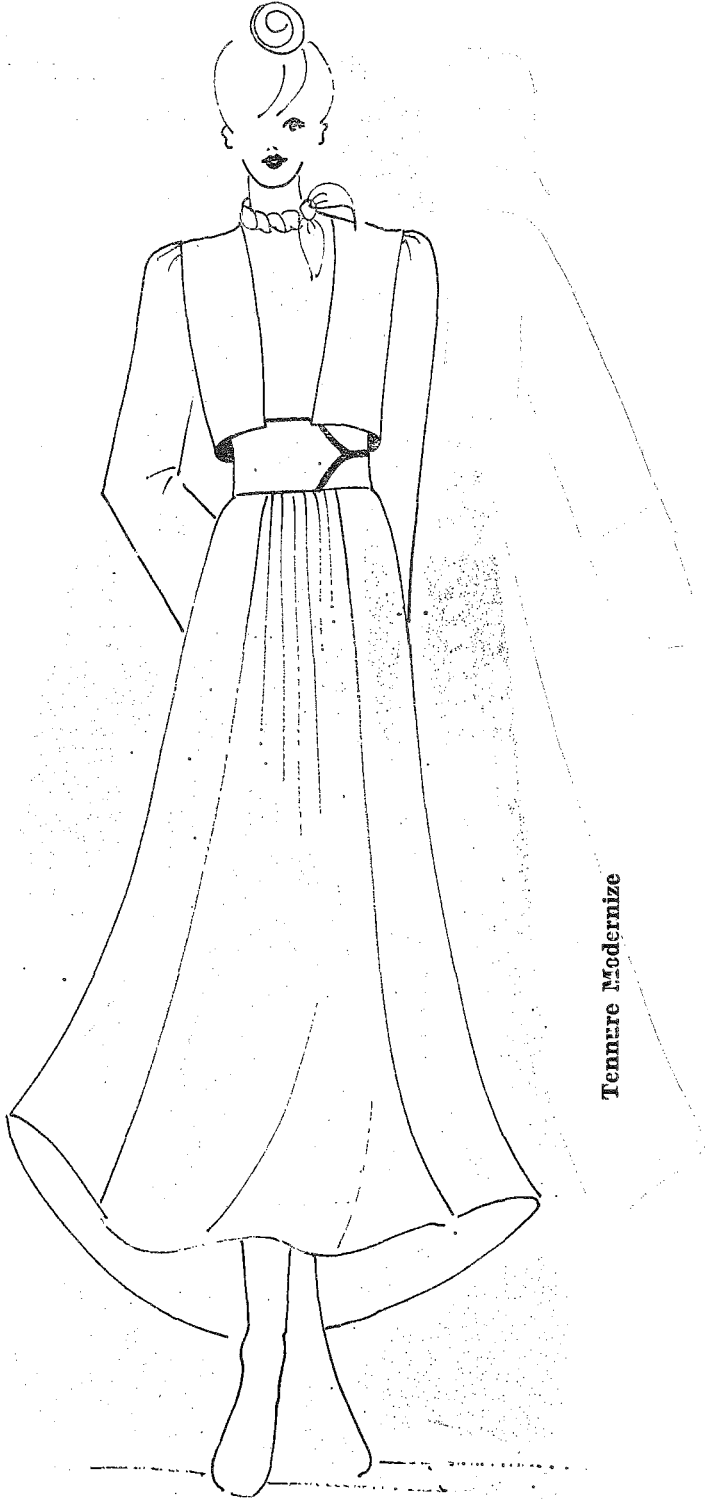
Tennureli Semazen



MEVLEVİ GİYSİLERİNDEN  
MODERNİZE KADIN GİYSİLERİ

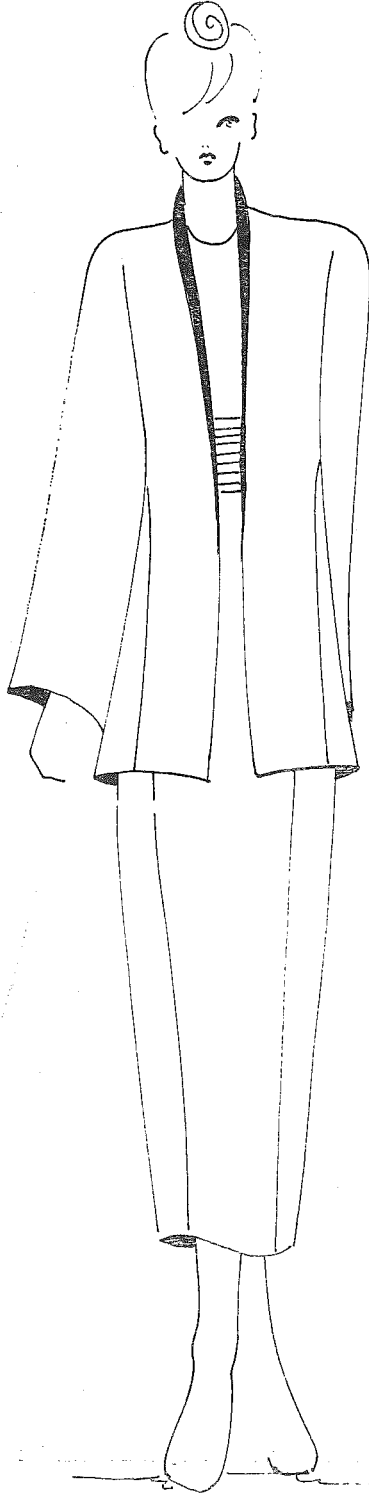


Destegül Modernize



Tennire Modernize

Hırka Modernize





Gelinlik, Tennure ve destegül modernize

## FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- ATASOY, Nurhan, «Selçuklu Kıyafetleri Üzerine Bir Deneme» **Sanat Tarihi Yıllığı C. IV** (1971), s. 111 - 152.
- DURU, Muhittin Celâl, **Mevlevî**, İstanbul (1952), s. 144 - 153.
- GÖLPINARLI, Abdalbaki, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul (1983), s. 426 - 432.
- HOLA'I, Mustafa, **Şeker Fabrikası - Konya**.
- ORAL, M. Zeki, «Selçukilerde Giyim Eşyası.» **Türk Etnografya Dergisi** Sayı V (1963), s. 14 - 20.
- ÖNDER, Mehmet, «Mevlevî Giyimleri.» **Türk Etnografya Dergisi** Sayı I (1956), s. 77 - 82.
- ÖNDER, Mehmet, «Mevlânâ'nın ve Mevlevilerin Kıyafeti.» **Anıt Dergisi**, Sayı 20 - 21 (1975), s. 3 - 5.
- «708. Yılında Mevlânâ.» **Maya**, Sayı 38 (Aralık 1981), s. 32 - 40.



KONGREYE KATILAN MİSAFİR DELEGELER ADINA  
CELÂLEDDİN B. ÇELEBİ'NİN BİTİŞ KONUSMASI

Celâleddin B. CELEBİ

Muhterem Dinleyenlerim,

Birinci Milli Mevlânâ Kongresinin, 3 - 5 Mayıs 1985, Türk Milleti için, insanlık için, hayırlı uğurlu olmasını, Cenabı Haktan niyaz ederim. Bu tarihi kongreyle, 757 sene öncesini tekrar yaşadık. Evet, yine bir 3 Mayıs günü, 1228 de, Sultan-ül Ülemâ Bahaeddin-i Veled ve ailesi, Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubât'ın, ısrarlı daveti üzerine, şehirden dört saatlik bir mesafeden karşılanarak, Konya'ya geldiler, yerleştiler ve Türk Milletine, Türk kültürüne hizmetle, ölümsüz eserler verdiler.

Kıymetli dinleyenler; bu tarihi olayın, hesaplanmadan, asırlar sonra aynı gün 3 Mayıs'a, rastlaması kimi için tesadüf, kimi içinse, bu Kongrenin bir manevî desteğe haiz olduğuna bir delildir... Kongre boyunca, değerli ilim ve fikir adamlarımızın, bildirilerini, ilgiyle dinleyip aydınlandık. Minnet duygularımı ifade ederken, Konya Selçuk Üniversitesi, kıymetli Rektörü Prof. Dr. Halil Cin Beyefendiye ve O'nun şahsında, tertib heyetine, emeği geçen bütün yardımcılarına, takdir ve teşekkürlerimi arz ederim. 35 senedir, Konya'dan dünyayı aydınlatan, bu ilim meşalesine, milli bir şuurla, sahip çıkıp taşıyan, K. Kültür ve Turizm Derneği mensuplarının hizmetlerini takdirle anmayı, bir vefa borcu telakki ederim.

Muhterem dinleyenlerim; asırlar boyunca kültürümüzü etkileyen ölümsüz eserler, Sultan-ül Ülemâ'nın «Maârifi», Mevlânâ'mızın «Mesnevî-yi Şerifi, Fih-i Mâ Fih'i, Divân-ı Kebir-i, Mecalis'i Seb'ası Mektubâtı»; Seyyid Burhaneddin'i Muhakıki Tirmizi'nin «Makalâtı»; Şemseddin-i Tebrizi'nin «Makalâtı»; Sultan Veled-in «İbtidânamesi, Rebâbnamesi, Divân-ı Maârifi»; ve tarihi bilgiler ihtiva eden Sipahsalar'ın, A. Eflâki Dedenin «Menakipleri», evet asırlar boyunca, bu eserler yüzbinlerce ilim adamına, şair'e ilham kaynağı oldu. Lirik, fikri sayısız eserler, yazıldı ve ilelebed yazılacaktır. Yazarlarının

hatırası önünde, saygıyla, huşuyla eğilmeği bir vazife, bir vefa borcu telakki ediyorum. Bu saygıyla eğilir, yine asırlardır, Hz. Mevlânâ bilgi ve neş'esiyle, his dolu, duygu dolu, mâna dolu, fakat yazamadan, söyleyemeden, bu diyardan gelip geçenleri de kapsadığını arz ederim... Sözlerimi Mevlânâ'mızdan iki seçmeyle bitireceğim.

Şöyle buyuruyorlar :

«... Aşk ışığı, Konya'dan parlasın, bir anda Semerkant'a, Buhâra'ya vursun!

...O güneş.. Tanrı'nın şehri olan gönülden doğsun, Nuşirvanla, Dârâ'nın mülkünü bir anda birbirine katsın.»

Evet, Mevlânâ'mız eserleriyle, bilhassa Mesnevi'siyle, başka deyimle Kur'ân-ı Pehlevî, farsça Kur'âniyle, bütün doğu memleketlerini aydınlattı, dalaletten kurtardı.. Böylece yukarıdaki sözlerin hakikâti belirdi.

Başka bir yerde ise, şöyle buyuruyor :

«Allah'a tekrar tekrar, yemin ederim ki, bu mâna (bu İlim), güneşin doğduğu yerden, battığı yere kadar, bütün dünyayı kaplayacak ve iklimlere gidecektir. Hiçbir mahfil ve meclis kalmıyacak ki, orada bu sözler okunmuş olmasın. Hatta o dereceye kadar ki, mabetlerde, zevk ve sefâ yerlerinde okunacak, bütün milletler, bu sözlerle süslenerek onlardan faydalanacaktır.»

Kıymetli Kongre Üyeleri; bu son sözlerin te'yidi, 757 senedir teraküm eden bu ilmi, milli ve manevî şuurla, sizlerin kucaklamasına, benimsemesine bağlı. Burada Türk'ün öz ocağından, çalışmalarınızla yakacağınız mes'alelerle dünya'yı aydınlatmak, sizlerin, ilim adamlarının vazifesi olacak. 3 Mayıs 1228 den beri muhafaza edilen bu Türk ilim hazinesini 3 Mayıs 1985 tarihinde, bu ilim yuvasında, Konya Selçuk Üniversitesinde sizlerle paylaşmak gururu ve sevinci içinde bugünün ve yarının ilim adamlarına, milletimize hayırlı uğurlu olmasını temenni ederim.



## I. MİLLÎ MEVLÂNA KONGRESİ KAPANIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Halil CİN

Sayın Konuklar!

I. Milli Mevlâna Kongresi'ne, üç günden beri birbirinden güzel tebliğler sunuldu; yararlı tartışmalar yapıldı. Çok faydalı bir kongre yapmanın zevkini hep birlikte tattık. Bu konuda, kongre üyelerine ve meslektaşlarıma teşekkürlerimi ve saygılarımı arz ederim.

Bir derya gibi engin ve zengin olan Mevlâna Düşüncesi'nin ana mihverî insandır. Mevlâna çok büyük bir Türk İslâm Mutasavvıfı, Düşünürü ve Şairi'dir. O, kamil insan yaratmak amacına ulaşmak için, ilim, psikoloji, ahlâk ve Allah Sevgisini esas alır. Tasavvufu, insanı Allah sevgisiyle besleyen bir çağlayan gibidir. Allah'a büyük âşkı dolayısıyla insana âşıktır. İnsanda, Yaratan'ın aksini görür. Huzurlu, ahenkli, verimli ve başarılı fert, millet ve devlet hayatı için insanların her türlü bencil ihtiraslardan, kötü duygulardan ve şeytani zaaflardan kurtarılması gerektiğine inanır. İnsan sevgisi, vatan sevgisi, sosyal dayanışma ve bunun gibi hasbi düşünce ve davranışların aslı menbaı, tevhid inancı ve bu inançtan doğan Allah sevgisidir. Gönlüne tevhid inancını ve Allah sevgisini yerleştiren insan, başkalarına karşı hoşgörü, sevgi ve saygı ile dolu olur ve dolayısıyla huzurlu bir toplumun vazgeçilmez unsuru sayılır. İnsan ruhunun, dolayısıyla toplumların selâmete ulaşması bu sayede olur. Mevlâna'nın yaratmaya çalıştığı kâmil insan; düşüncesi, niyeti ve davranışları güzel ve birbirine uygun olan insandır. Bu insan tipi huzurlu, âhenkli, birlik ve bütünlük anlayışıyla dolu bir toplum anlayışının vazgeçilmez unsurudur.

Mevlâna, ilhamını İslâmiyet'ten alır ve Türk'ü İslâmiyet'in en büyük hâdimi olarak görür. Yaşadığı çağda İslâmiyet'in özü olan hoşgörü, akıl, sevgi, birlik ve bütünlük kavramlarından uzaklaşma görür ve yeniden Türk İslâm Âlemi'nin birlik ve bütünlüğe kavuşabilmesi için, bir gönül eri olarak çalışır; aynı zamanda üniversal bir karakter taşıyan birlik, bütünlük, hoşgörü ve insan sevgisi gibi ulvî değerlerin fikir babalığını ve bayraktarlığını yapar. Hazreti Mevlâ-

na'nın ilham kaynağı olan Kur'an-ı Kerim, her türlü tutuculuktan uzak, aklın, Allah sevgisinin ve onun devamı olan insan sevgisi ile bu esaslara dayalı hayatın insanlara mutluluk getirmesi için gerekli olan hoşgörü ve vicdan hürriyetinin asli kaynağını teşkil eder. Hazreti Mevlâna bu yüksek kavramlarla tasavvufunu inşa eder. O'nun tasavvufu belli bir devre mahsus örf ve âdetlere değil, nihayetsiz varlığa, insan ruhuna ve bütün kainata taalluk eden gençlerle uğraşmıştır. Bu sebeple Mevlâna Tasavvufu, klâsiktir ve gerçek bir klâsik olarak ta her çağda modernidir.

Mevlâna'nın Mesnevisi sadece bir şiir kitabı değil, aynı zamanda öğretici bir ilim kitabıdır. Zira, hareket noktasını teşkil eden Kur'an-ı Kerim, müspet ilimlerle ilgili bilgiler taşıyan birçok ayetler ihtiva etmektedir. Müspet ilimlere taallük eden birçok esasların Mesnevi'de yer alışı, bu büyük eserin ilmi karakterini kanıtlamaktadır. Mesnevi, çağında Türk - İslâm âleminde ve bütün dünyada büyük ölçüde sarsılmış olan birlik ve bütünlüğe; bozulmuş olan huzura insanları yeniden kavuşturmak için yapılmış bir mukaddes çağrı; temeli ve harcı Allah ve İnsan sevgisi, akıl, hoşgörü ve dayanışma düşüncesi olan büyük bir âbidedir. Bu abide Mevlâna Çağında, Türk İslâm düşüncesinin bütün gerçekliğiyle karanlıklar arasından bir güneş gibi doğuşudur. Günümüzde, Mevlâna'yı asıl mekânından koparıp, enternasyonal bir hümanist anlayışla ele almak isteyenler, esasında Türk İslâm Kültürü'ne karşı tavır koyanlardır.

Mevlâna'nın Tasavvufu ve onun insanlığa verdiği mesaj belli bir zaman dilimine münhasır, modası geçmiş ve fonksiyonunu yitirmiş öğütler manzumesi gibi görülemez. Zira Mevlâna'nın Tasavvufunda hiç eksilmeyen bir dinamizm mevcuttur. «Hareket ediyorum öyleyse varım.» diyen Mevlâna, «İki günü bir birine eşit olan zarardadır» diyen Yüce Peygamber'in ve İslâmiyet'in akılcı ve dinamik hayat görüşüne işaret etmektedir. Mevlâna, insanı sadece subjektif cephesiyle değil, aynı zamanda kainata hükmedici objektif yönüyle de ele alır. Mevlâna Tasavvufundaki bu dinamizm, Türk Milleti'nin ruhuna ve İslâmiyet'in özüne tekabül etmektedir. Zira Türk Milleti inzivaya ve mücerret bir sufi hayata karşıdır. Diğer taraftan, Türk Kültürü'nde ve İslâm Dini'nde eşsiz bir hoşgörü ve insan sevgisi hakimdir. Mevlâna'nın amacı da bu yüce kavramlarla insanları yükseltmek ve olgunlaştırmaktır. Bu düşüncelerin, sadece bir devrin değil, bugün ve yarın da hiç aktüalitesi kaybolmayacak olan kavramların ifadesi olduğunu belirtmeye gerek yoktur. İnançsız, sevgisiz ve hoşgörüsüz insanların huzurlu bir millet oluşturmaları ve mevcudiyetlerini devam ettirmeleri mümkün değildir.

Türk İslâm Âlemi, 700 yıl önce Mevlâna Düşüncesi'ne ne kadar ihtiyaç duymuşsa, bugün de hiç tartışmasız aynı ihtiyacın içindedir. Mevlâna, Türk İslâm Kültürü'nde bir çağlayan gibi akan ve hudutsuz bir kaynak gibi devamlı yenilenen Allah ve insan sevgisinin, hoşgörünün, birleştiricilik ve bütünleştiriciliğin bütün dünyaya ışık tutan bir sembolüdür. Mevlâna Düşüncesi; birlik, beraberlik, akıl, hoşgörü ve sevgi olmakla evrenseldir. Dün olduğu kadar bugün ve gelecek için de asla değerinden kaybetmeyecek olan bir düşüncedir. Çünkü bütün insanlığın mutluluğu ve parlak geleceği, bu yüksek kavramlarda ifadesini bulur.

Son 20 - 30 yıldan beri, Türk Devlet ve Milleti'nin karşı karşıya geldiği birçok sosyal, siyasi ve kültürel sorunların temelinde yatan başlıca sebep, insanların birbirlerine karşı sevgi ve hoşgörü eksikliğidir. Mevlâna'nın sevgi ve hoşgörüsüyle, Atatürkçülük'te bütünleşelim. O zaman, Türk Devlet ve Milleti için sonsuza kadar aydınlık kalacak, başarılı ve huzurlu bir yol çizmiş oluruz.

I. Milli Mevlâna Kongresi'nin hazırlanmasında bize çeşitli yardımlarda bulunan Sayın Konya Valisi'ne, Konya Belediye Başkanı'na, Ticaret Odası Başkan ve Yönetim Kuruluna, Sanayi Odası Başkan ve Yönetim Kurulu'na, Konya Kültür Vakfı Sayın Başkanına ve değerli iş adamı Sayın Süleyman Çınar'a teşekkürlerimizi sunarız.

Kongre organizasyonunda görev alan bütün mensuplarımıza, takdir ve teşekkürlerimi arz ederim. 2. Milli Mevlâna Kongresi'nde buluşmak ümidiyle, siz değerli kongre üyelerine ve konuklarımıza saygılar ve sevgiler sunarım.



**PROGRAM**



## KONGRE TERTİP HEYETİ

### Seref Başkanı :

Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI  
Yükseköğretim Kurulu Başkanı

### Başkan :

Prof. Dr. Halil CİN

Selçuk Üniversitesi Rektörü

### Başkan Yardımcısı :

Prof. Dr. Kemâl ERASLAN

Selçuk Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Dekanı

### Genel Sekreter :

Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN

Selçuk Üniversitesi

Fen - Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

### Genel Sekreter Yardımcısı :

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER

Selçuk Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

### Tertip Heyeti Üyeleri :

Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞRALI

Selçuk Üniversitesi

Fen - Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Selçuk Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Feyzi HALICI

Konya Kültür ve Turizm Vakfı Başkanı

Mustafa BÜLBÜL

Konya Sanayi Odası Başkanı

Rahim ÖZKAYMAK

Konya Ticaret Odası Başkanı

### Teknik Kurul

Rifat KARAMAN

Selçuk Üniversitesi Genel Sekreteri

D. Hasan YÜĞRÜK

Selçuk Üniversitesi

Kütüphane ve Dokümantasyon Dairesi Başkanı

Emin PASİN

Selçuk Üniversitesi

Sağlık, Kültür ve Spor Dairesi Başkanı

Ersen TAŞKIN

Selçuk Üniversitesi Basımevi Müdürü

3 MAYIS 1985

— AÇILIŞ PROGRAMI —

(Saat : 9.00 - 10.30)

- Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı
- Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Halil CİN'in  
Kongre'yi Açış Konuşması
- Yükseköğretim Kurulu Başkanı  
Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI'nın konuşması
- Konya Vâlisi Kemâl KATTAŞ'ın konuşması

I. OTURUM

(Saat : 10.30 - 12.00)

BAŞKANLAR

Prof. Dr. Kemâl ERARSLAN

M. Necati SEPETÇİOĞLU

Doç. Dr. Hikmet CELKAN

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL  
«Mevlâna ve Türk Kültürü»

Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU  
«Muhtelif şerhlere göre Mesnevi'nin ilk beytiyle ilgili düşünceler»

Ahmet KABAKLI  
«Mevlâna'nın San'atı ve şiir anlayışı»



3 MAYIS 1985

II. OTURUM

(Saat : 15.00 - 18.00)

BAŞKANLAR

Prof. Dr. Bahaeddin ÖGEL

Doç. Dr. Saadettin KOCATÜRK

Doç. Dr. Mehmet AYDIN

Prof. Dr. Nihat KEKLİK

«Mevlâna'da Metafor yoluyla felsefe»

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

«Mevlâna tasavvufunda bazı kelâmî motifler»

Doç. Dr. Mürsel ÖZTÜRK

«Mevlâna'nın mektupları»

Doç. Dr. Ahmet SAVRAN

«Mesnevi'de Kur'an tesiri»

Feyzi HALICI

«Mevlâna dostları»

Doç. Dr. Saim SAKAOĞLU

«Mesnevi'deki hikâyelerin kaynakları ve tesirleri»

Yrd. Doç. Dr. Halil ERSOYLU

Türk Dilinde «Mevlâna» ve «Mevlevî» kelimeleri

4 Mayıs 1985

### III. OTURUM

(Saat : 9.00 - 12.00)

#### BAŞKANLAR

Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU

Celâleddin B. ÇELEBİ

Doç. Dr. Orhan KARMİŞ

Prof. Dr. Mehmet ÇAVUŞOĞLU

«Bir Mevlevî şâir : Yenişehirli Avnî Bey ve Mevlâna için na'tı»

Prof. Dr. Meliha ANBARCIOĞLU

«Sultanu'l-Ulemâ Bahaeddin Veled'in hayatı, eseri ve düşünceleri»

Dr. Müjgan CUNBUR

«Mevlâna'nın devleti değerlendirmesi»

Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN

«Mevlâna ve insan»

Doç. Dr. Orhan KARMİŞ

«Kur'an-ı Kerim ve Hz. Mevlâna»

Uzm. Bekir Sami ÖZSOY

«Tarihçe-i Aktaab Mevlâna Celâleddin-i Rumi soyundan gelen  
Post-nişinlerin manzum hayatları»

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALKAN

«Mevlevîlik ve Mevlâna külliyesinin Konya şehrsel gelişmeleri  
içindeki yeri»

Yrd. Doç. Dr. İsmail YAKIT

«Türk - İslâm Düşünürü Mevlâna'ya göre ideâl İnsan tasavvuru»

4 MAYIS 1985

IV. OTURUM

(Saat : 14.30 - 18.00)

BAŞKANLAR

Prof. Dr. Hüseyin AYAN

Doç. Dr. Ahmet SAVRAN

Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN

«Muhammed İkbâl'in eserlerinde Mevlâna»

Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU

«Ahmed Remzi Akyürek (Remzi Dede), 1872 - 1944»

M. Necati SEPETÇİOĞLU

«İslâm düşünürlerinin yorumlanması ve yorum usûl ve ahlâkı üzerine...»

Dr. Şehabeddin UZLUK

«Eflâkî menâkıbında yazılı Mevlâna'nın 20 resmi ne oldu?»

Doç. Dr. Kemâl YAVUZ

«Mesnevî-i Şerif üzerine görüşler»

Mehmet ÖNDER

«Mevlâna'nın elyazısı üzerine bir araştırma»

Doç. Dr. Hikmet CELKAN

«Mevlâna'nın eğitimci yönü»

Yrd. Doç. Dr. Hasan KÜÇÜK

«Mevlâna İdealizminin felsefi analizi»

5 MAYIS 1985

V. OTURUM

(Saat : 9.00 - 12.00)

BAŞKANLAR

Prof. Dr. Mehmet ÇAVUŞOĞLU

Doç. Dr. Saim SAKAOĞLU

Doç. Dr. Kemâl YAVUZ

Prof. Dr. Hüseyin AYAN

«Onsekiz beyte iki türlü bakış»

Celâleddin B. ÇELEBİ

«Hz. Mevlâna'ya göre, Mesnevî, Kur'an-ı Kerim ve âyetlerden mülhem birkaç misal»

Doç. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

«Mevlâna ve Diyalektik»

Yrd. Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY

«Mevlâna'nın Mesnevî'sinde edeb ve insan»

Semih SERGEN

«İslâm'da ve Hz. Mevlâna'da kadına saygı»

Doç. Dr. Saadettin KOCATÜRK

«Mevlâna'ya göre varlığın mahiyeti»

Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER

«Mevlâna külliyesinin mimari teşekkülü»

Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE

«Mevlâna türbesinin çini tezvinâtı»

5 MAYIS 1985

VI. OTURUM

(Saat : 14.30 - 18.00)

**BAŞKANLAR**

Prof. Dr. Şerafeddin GÖLCÜK

Doç. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

Doç. Dr. Mürsel ÖZTÜRK

Yrd. Doç. Dr. İbrahim CEYLAN

«Mevlâna'nın tolerans kaynağı ve esprisi»

Doç. Dr. Mehmet AYDIN

«Hz. Mevlâna ve dinler»

Öğr. Gör. Muallâ SEZGİN

«Mevlâna'nın ve Mevlevîlerin gıysilerinin modernizasyonu»

5 MAYIS 1985

(Saat : 18.00)

Celâleddin B. ÇELEBİ

«Kongreye katılan misafir delegeler adına konuşması»

Selçuk Üniversitesi Rektörü,

Prof. Dr. Halil CİN'in;

«I. Millî Mevlâna Kongresi kapanış konuşması»

I. MİLLÎ MEVLÂNA KONGRESİNE TEBLİĞ SUNANLARIN  
İSİM ve ADRESLERİ (\*)

- 1 — Yrd. Doç. Dr. Ahmet ALKAN Selçuk Üniversitesi Müh. - Mim. Fak.  
Mimarlık Bölümü  
TEL. : 10737'den KONYA
- 2 — Prof. Dr. M. ANBARCIOĞLU Ankara Üni. İlahiyat Fak. Dekanı  
TEL. : 130478 ANKARA
- 3 — Prof. Dr. Hüseyin AYAN Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dekanı  
TEL. : 11936 KONYA
- 4 — Prof. Dr. Mehmet AYDIN Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak.  
Dekan Yrd.  
TEL. : 153382 İZMİR
- 5 — Doç. Dr. Mehmet AYDIN Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Öğr. Üyesi KONYA
- 6 — Doç. Dr. Süleyman Hayri BOLAY Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi  
Öğr. Üyesi ve Dekan Yrd.  
TEL. : 130478 Beşevler/ANKARA
- 7 — Celâleddin BÜYÜKÇELEBİ Teşvikiye, Gerede Cad. Gözüm Ap. 69/6  
TEL. : 1405874 İSTANBUL
- 8 — Doç. Dr. Hikmet CELKAN Atatürk Üni. Fen-Ede. Fak. Öğr. Üyesi  
TEL. : 14120/761 ERZURUM
- 9 — Yrd. Doç. Dr. İbrahim CEYLAN Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi  
TEL. : 11817 KONYA
- 10 — Dr. Müjgân CUNBUR Millî Kütüphâne Başkanı  
TEL. : 223812 ANKARA
- 11 — Prof. Dr. Mehmet ÇAVUŞOĞLU Mimar Sinan Üni. Fen-Edebiyat Fak.  
Öğr. Üyesi  
TEL. : 1600274 İSTANBUL
- 12 — Prof. Dr. Âmil ÇELEBİOĞLU Marmara Üni. Fen-Ede. Fak. Öğr. Üyesi  
TEL. : 5216482 Fındıkzade/İSTANBUL

(\*) İsimler, soyadlarının alfabetik sırasına göre dizilmiştir.

- 13 — Doç. Dr. İbrahim DÜZEN Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak.  
Öğr. Üyesi  
TEL. : 14120/1879 ERZURUM
- 14 — Yrd. Doç. Dr. Halil ERSOYLU Selçuk Üniversitesi Fen-Ede. Fak.  
Türk Dili ve Ede. Bölümü Öğr. Üyesi  
KONYA
- 15 — Doç. Dr. Önder GÖÇGÜN Selçuk Üniversitesi Fen-Ede. Fak.  
Türk Dili ve Ede. Bölümü Öğr. Üyesi  
TEL. : 21000/429 KONYA
- 16 — Prof. Dr. Şerâfeddin GÖLCÜK Selçuk Üni. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi ve  
Dekan Yrd.  
TEL. : 11817 KONYA
- 17 — Feyzi HALICI Konya Kültür ve Turizm Vakfı Bşk.  
TEL. : 16255 KONYA
- 18 — Ahmet KABAKLI Tercüman Gazetesi Yazarı  
Topkapı/İSTANBUL
- 19 — Doç. Dr. Orhan KARMIŞ Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak.  
Öğr. Üyesi ve Dekan Yrd.  
TEL. : 11817 KONYA
- 20 — Prof. Dr. Nihat KEKLİK İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi  
Felsefe Bölümü Türk-İslâm Düşüncesi  
Tarihi Anabilim Dalı Başkanı  
Beyazıt/İSTANBUL
- 21 — Doç. Dr. Saadettin KOCATÜRK Ankara Üni. D.T.C.F. Fars Dili ve  
Ede. Anabilim Dalı Öğr. Üyesi  
TEL. : 125100/217 ANKARA
- 22 — Yrd. Doç. Dr. Hasan KÜÇÜK Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Din  
Felsefesi ve Mantık Anabilim Dalı Bşk.  
TEL. : 3335925/26-27 - 3338300  
Üsküdar/İSTANBUL
- 23 — Prof. Dr. Hasibe MAZIOĞLU Ankara Üni. D.T.C.F. Türk Dili ve  
Ede. Bölüm Başkanı ANKARA
- 24 — Prof. Dr. Bahâeddin ÖGEL Ankara Üni. D.T.C.F. Tarih Böl. Bşk.  
TEL. : 125100/167 ANKARA
- 25 — Mehmet ÖNDER Kül. ve Turizm Bakanlığı Başmüsaviri  
TEL. : 331228 ANKARA
- 26 — Doç. Dr. Yılmaz ÖNGE Selçuk Üni. Fen-Ede. Fak. Arkeoloji -  
Sanat Tarihi Bölümü Öğr. Üyesi  
KONYA

- 27 — Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZÖNDER Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak.  
Türk-İslâm Sanatları ve Mim.  
Anabilim Dalı Başkanı  
TEL. : 11817 - 11936 KONYA
- 28 — Uzm. Bekir Sami ÖZSOY Selçuk Üniversitesi Eğitim Fak.  
Türk Dili ve Ede. Böl. Uzmanı  
TEL. : 13304'den KONYA
- 29 — Doç. Dr. Mürsel ÖZTÜRK Ankara Üni. D.T.C. Fak. Öğr. Üyesi  
TEL. : 125100/196 Sıhhiye/ANKARA
- 30 — Yrd. Doç. Dr. Neclâ PEKOLCAY Marmara Üni. İlahiyat Fak. Öğr. Üyesi  
TEL. : 335925 Bağlarbaşı/İSTANBUL
- 31 — Doç. Dr. Saim SAKAOĞLU Atatürk Üni. Fen-Ede. Fak. Öğr. Üyesi  
TEL. : 14120/731 ERZURUM
- 32 — Doç. Dr. Ahmet SAVRAN Atatürk Üni. Fen-Ede. Fak. Öğr. Üyesi  
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Böl.  
TEL. : 14120/739 ERZURUM
- 33 — M. Necati SEPETÇİOĞLU Dr. Şevketbey Sk. 7/15 Tellioglu Apt.  
TEL. : 145855-1620751 Şişli/İST.
- 34 — Semih SERGEN Devlet Tiyatrosu  
TEL. : 107225-242130'dan ANKARA
- 35 — Öğr. Gör. Muallâ SEZGİN Selçuk Üniversitesi Eğitim Fak.  
Kız Sanat Eğitim Yük. Okulu  
KONYA
- 36 — Yük. Mim. Dr. Şahâbeddin UZLUK Horozluhan Sitesi 1/1  
TEL. : 16317 KONYA
- 37 — Yrd. Doç. Dr. İsmail YAKIT İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi  
Felsefe Böl. Türk-İslâm Düşüncesi Tar.  
Anabilim Dalı Öğr. Üyesi  
TEL. : 5207540/242 Beyazıt/İST.
- 38 — Doç. Dr. Kemâl YAVUZ Atatürk Üniversitesi Fen-Ede. Fak.  
Öğr. Üyesi  
TEL. : 14120/746 ERZURUM



**KONGREDEN  
GÖRÜNTÜLER**





**Açılış, İstiklâl Marşı**



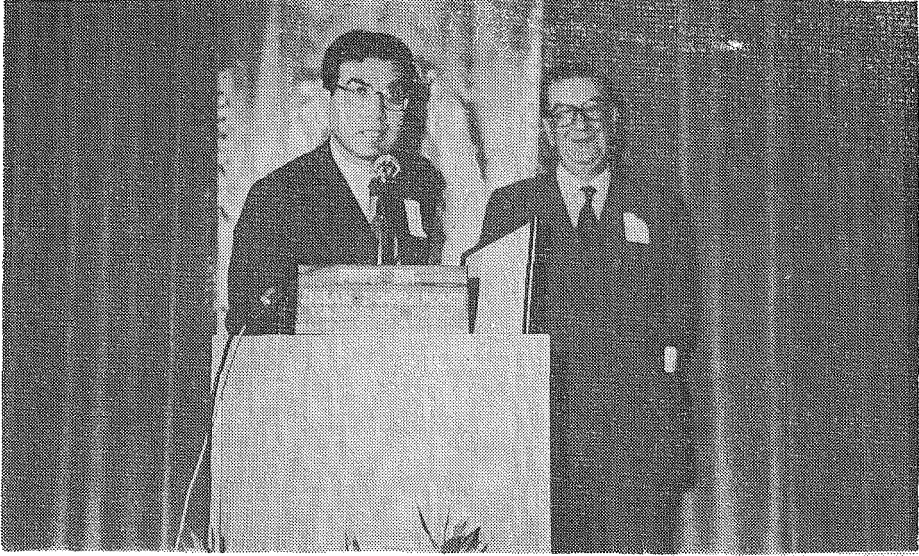
**Konya Valisi Kemal KATİTAŞ'ın konuşması**



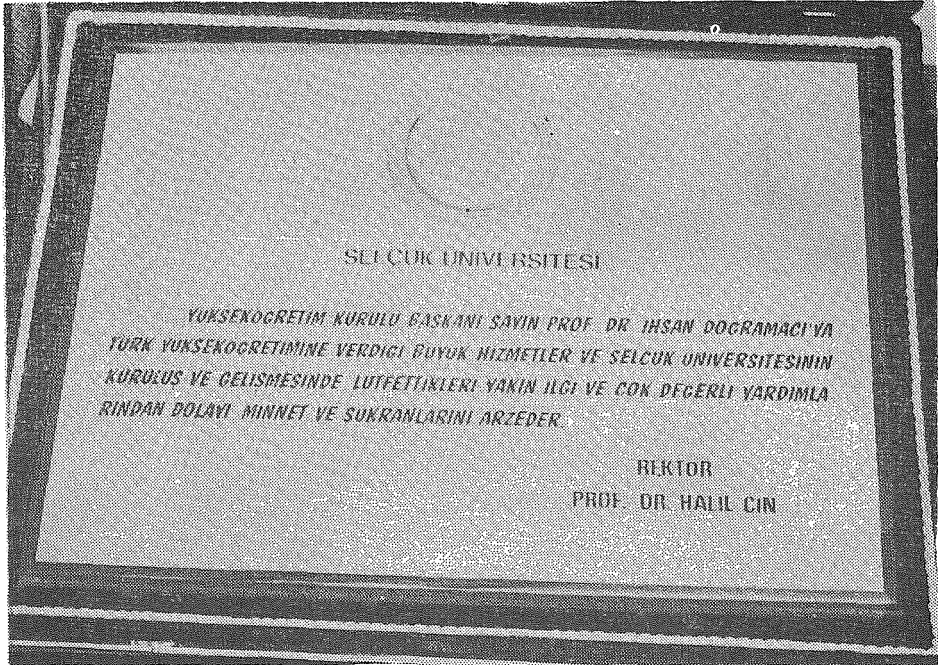
**Yükseköğretim Kurulu Başkanı  
Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI'nın açış konuşması**



**Selçuk Üniversitesi Rektörü  
Prof. Dr. Halil ÇİN'in konuşması**



**Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI'ya  
Prof. Dr. Halil CİN'in şükran plâketi vermesi**



**Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI'ya verilen şükran plâketi**



**Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI'nın kendisine takdim olunan şükran plâketine teşekkür konuşması**



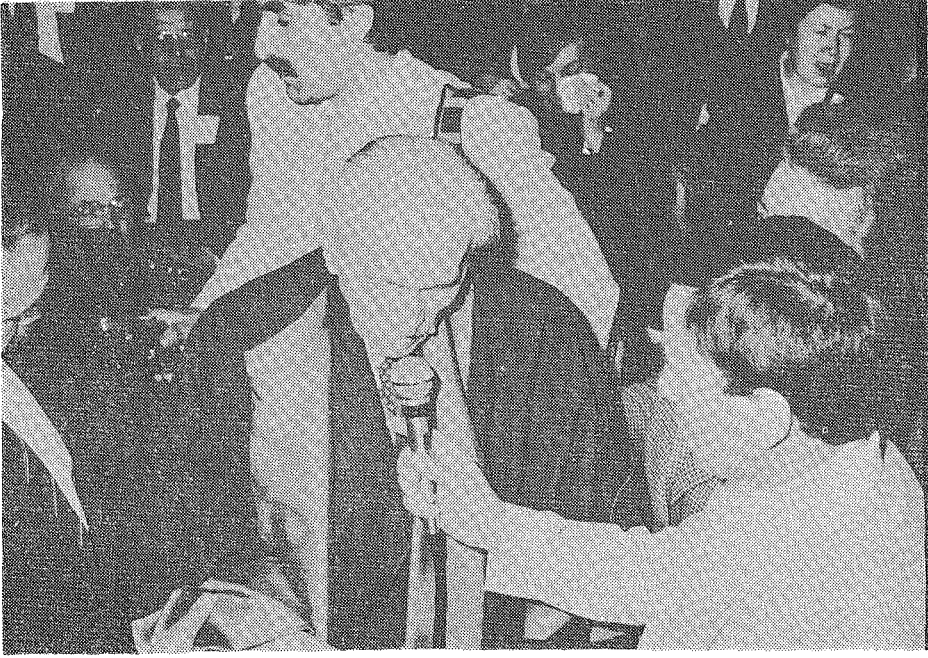
**Kemal KATITAŞ, Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI, Prof. Dr. Halil CİN, Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ ve Bayan CİN kongreyi izlerlerken**



**Fahri Doktora payesi verilen Dr. Şahabettin UZLUK'a,  
Prof. Dr. İhsan DOĞRAMACI tarafından cübbesi giydirilirken**



**Dr. Şahabettin UZLUK, Fahri Doktora Diploması'nı alırken**



**Dr. Şahabettin UZLUK'un teşekkür konuşması**



**Kongreye katılanlardan bir grubu toplu halde**





